

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ ИЧКИ ИШЛАР ВАЗИРЛИГИ
А К А Д Е М И Я С И

ИНТЕРНЕТДА СОДИР ЭТИЛАЁТГАН
ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ
ПРОФИЛАКТИКАСИ ВА
КИБЕРХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ
ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Республика илмий-амалий конференция материаллари
(2022 йил 22 декабрь)

Тошкент – 2023

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Ўқув-услубий кенгашида
маъқулланган*

Масъул муҳаррир:
юримдик фанлар доктори, профессор **Қ.Р. Абдурасулова**

Тақризчи:
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси Ҳуқуқбузарликлар
профилактикаси ва криминология кафедраси профессори, юримдик
фанлар доктори, профессор
А.Г. Закирова;

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Жамоат хавфсизлиги департаменти –
ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизмати бошлиғининг
биринчи ўринбосари полковник
Р.Х. Наимов

Таҳрир ҳайъати:
Б.Қ. Эргашев, Т.Б. Маматқулов

Нашрга тайёрловчи:
Б.А. Умирзаков, В.О. Эгамбердиев

**Ҳ 53 Интернетда содир этилаётган ҳуқуқбузарликларнинг
профилактикаси ва киберхавфсизликни таъминлашнинг
долзарб масалалари:** Республика илмий-амалий конференция
материаллари (2022 йил 22 декабрь) / Масъул муҳаррир: ю.ф.д.,
проф. Қ.Р. Абдурасулова. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ
Академияси, 2023. – 422 б.

Ушбу тўпламда интернетда содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар профи-
лактикаси ва киберхавфсизликни таъминлаш соҳасида амалга оширилаётган
ислохотлар, ушбу турдаги ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари, шарт-шароитлари,
муаммолари, назария, амалиёт ва қонунчилик таҳлили бўйича миллий ва илғор
хорижий тажрибани ўрганиш масалалари ёритилган.

Юримдик таълим муассасаларининг профессор-ўқитувчилари, тадқиқотчилар
ва амалиёт ходимлари, мустақил изланувчилар, тингловчи, курсант ва талабаларга
мўлжалланган.

УЎК 343.851.5(075.8)(571.1)

*Мақола ва тезислар мазмуни ва фактларнинг тўғрилиги учун муаллифлар
масъулдирлар.*

РЕСПУБЛИКА ИЛМИЙ-АМАЛИЙ КОНФЕРЕНЦИЯ ИШТИРОКЧИЛАРИГА САЛОМЛАР

ПРИВЕТСТВИЕ УЧАСТНИКАМ РЕСПУБЛИКАНСКОЙ НАУЧНО-ПРАКТИЧЕСКОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

**ХАТАМОВ РУСТАМ
АБДУГАНИЕВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
бошлиғи*

КИРИШ СЎЗИ

Ассалому алайкум, ҳурматли меҳмонлар!

Сизлар билан “Интернетда содир этилаётган ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси ва киберхавфсизликни таъминлашнинг долзарб масалалари” мавзусидаги республика илмий-амалий конференциясида учрашиб турганимдан бағоят хурсандмиз.

Ҳозирги кунда ахборот технологияларининг жадал ривожланиши ва кишилиқ жамиятининг барча соҳаларида Интернетдан кенг фойдаланиш кундалиқ фаолиятнинг бир қисмини ташкил этиб, хизмат кўрсатиш, илм-фан, таълим, электрон тижорат, шунингдек, замонавий инсоннинг фикрлаш тарзига ўзининг ижобий таъсири билан кириб келди.

Бугунги кунга келиб, ер шари аҳолисининг интернетдан фойдаланувчилари сони 2,4 миллиардни, мамлакатимизда эса 31 миллионни ташкил этмоқда.

Таъкидлаш лозимки, мазкур ўзгаришлар инсон ҳаёти фаровонлигини оширишга хизмат қилса-да, шу билан бирга, ахборот технологияларидан, хусусан, интернетдан фойдаланган ҳолда содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар пайдо бўлишига олиб келди ва бу, ўз навбатида, киберхавфсизликни таъминлаш заруратини келтириб чиқарди.

Дунё бўйлаб ҳар йили **500 миллиондан** ортиқ киберхужумлар уюштирилади. Ҳар сонияда дунёдаги ҳар **12 нафар** инсондан бири кибермаконда содир этилган ҳужумлар қурбонига айланмоқда. Хусусан, АҚШ, Франция, Англия, Бельгия, Германия, Люксембург каби давлатларда кибержиноятчилик кўрсаткичи умумий жиноятчиликнинг 60–65 фоизини ташкил этади.

2021 йил давомида Тошкент шаҳар ИИББ ҳузуридаги Тергов бошқармаси ва унинг қўйи тизимлари томонидан **735 та** компьютер техникаси ва мобил алоқа воситаларидан фойдаланиб содир этилган фирибгарлик, **1052 та** ҳолатда шахсий ҳисоб рақамларни бошқариш дастурларига рухсатсиз кириб содир этилган ўғрилик, жами **1787 та** жиноят содир этилганлиги аниқланган.

Республикада кибержиноятчиликнинг айрим турлари, жумладан, ноқонуний банк-молия операциялари орқали ўзгаларнинг пластик картадаги маблағларини ўзлаштириш, бировнинг ишончига кириб, унинг номига онлайн микроқарз олиш, молиявий пирамидалар ташкил қилиш, вирусли дастурлар орқали компьютерларга ҳужум уюштириш, ўзгаларнинг шахсий маълумотларини тарқатиш орқали кўрқитиш йўли билан товламачилик қилиш, гиёҳвандлик воситаларининг онлайн ноқонуний савдоси, қимор ва таваккалчиликка асосланган онлайн ўйинлар, диний ақидапарастликка қаратилган ахборот ҳужумлари, онлайн савдо майдонидаги фирибгарлик каби жиноятлар кўпайиб бормоқда.

Шу боисдан ушбу турдаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ҳамда бошқа давлат органлари ва жамоат ташкилотларининг узвий ҳамкорликдаги фаолиятини йўлга қўйиш муҳим аҳамият касб этади.

Бундан ташқари, интернет тармоқлари орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширишувчи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар учун етук ва малакали кадрларни тайёрлашни йўлга қўйиш, уларнинг фаолиятида замонавий шакл ва усулларни қўллашни ташкил этиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир.

Таъкидлаш лозимки, бугунги кунда интернетда содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва киберхавфсизликни таъминлаш борасида мамлакатимизда кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 15 апрелдаги “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонуни ҳамда 2022 йил 22 сентябрдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш фаолиятини замонавий рақамли технологиялар соҳасидаги ютуқларни кенг жорий этган ҳолда янада такомиллаштириш тўғрисида”ги ПҚ-379-сон қарорларида бугунги куннинг энг долзарб муаммолари юзасидан ечимлар ва вазифалар белгиланган.

Шунингдек, куни кеча Мухтарам Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев ўзининг Олий Мажлисга Мурожаатномасида “Ҳуқуқ-тартибот идораларини аҳоли осойишталиги ва фуқаролар манфаатларининг чинакам ҳимоячисига айлантиришга қаратилган ислохотларимиз изчил давом эттирилади” – дея таъкидлаганларида, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар олдида айнан интернетда содир этилаётган ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси ва киберхавфсизликни таъминлаш борасида ҳам жиддий вазифалар турганлигини билдиради.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги

“2022–2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармонида фуқароларнинг ахборот олиш ва тарқатиш эркинлиги борасидаги ҳуқуқларини янада мустаҳкамлаш, ахборот коммуникация воситаларидан фойдаланиш маданиятини ошириш, шахсий ва сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни Интернет тармоғида ошкор қилиш билан боғлиқ дахлсизлик ҳуқуқи бузилишининг олдини олиш, кибержиноятчилик профилактикаси тизимини яратиш борасида алоҳида мақсад белгилаб берилди.

Шуни алоҳида эътироф этиш лозимки, ушбу турдаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда алоҳида субъектлар тизимига кирувчи ички ишлар органлари фаолияти ҳам замон талабларидан келиб чиқиб, интернет тармоқлари орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш фаолиятини такомиллаштиришга оид бир қанча чора-тадбирлар амалга оширилди.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Тезкор кидирув департаменти таркибида “Киберхавфсизлик маркази” ташкил этилди, уларнинг фаолият йўналишлари белгилаб берилди.

Бундан ташқари, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси самарадорлигини ошириш, бу йўналишдаги чора-тадбирларни такомиллаштириш борасида алоҳида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниб, амалиётга жорий этилганлиги, ўз навбатида, интернет тармоғи орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда ҳам муҳим рол ўйнайди.

Таъкидлаш лозимки, амалга оширилган чора-тадбирлар асносида интернет тармоқлари орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, шу билан бир қаторда, киберхавфсизликни таъминлашда муҳим аҳамият касб этса-да, аммо бу йўналиш ва соҳа малакали кадрлар билан таъминланмас экан, белгиланган мақсадларга эришиб бўлмайди.

Шу боисдан ИИВ Академиясида ҳам интернет тармоқларида содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар, жумладан, “кибержиноятчилик”нинг олдини олиш йўналишида кадрларни тайёрлаш мақсадида қуйидаги чора-тадбирлар белгиланди ва амалга оширилди:

биринчидан, Ички ишлар вазирининг 2022 йил 29 августдаги 339-сонли буйруғи билан ИИВ Академиясида эксперимент тариқасида “Ахборот-технологиялари” кафедраси “Юриспруденция (Ахборот хавфсизлиги соҳаси бўйича)” таълим йўналишида мутахассислар тайёрлови йўлга қўйилди;

иккинчидан, мазкур таълим йўналишида мутахассисларни тайёрлаш фан ва ишчи ўқув дастурлари тайёрланди ҳамда тасдиқланди;

учинчидан, “Юриспруденция (Ахборот хавфсизлиги соҳаси бўйича)” таълим йўналишида таҳсил олаётган жами 20 нафар курсантлар билан Ўзбекистон Республикаси ИИВ Тезкор кидирув департаменти таркибидаги Тезкор-қидирув ҳамкорлиги бошқармасининг “Киберхавфсизлик маркази” тажрибали ходимлари ҳамда Тошкент Ахборот технологиялари университети профессор-ўқитувчилари томонидан машғулотлар ўтказилиши йўлга қўйилди;

тўртинчидан, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Тезкор кидирув

департаменти таркибидаги Тезкор-кидирув ҳамкорлиги бошқармасининг “Киберхавфсизлик маркази”да “Юриспруденция (Ахборот хавфсизлиги соҳаси бўйича)” таълим йўналишида таҳсил олаётган курсантларнинг иш ўрганиш амалиёти **180 соат** давомида ташкил этилди;

бегинчидан, “Ахборот-технологиялари” кафедраси “Юриспруденция (Ахборот хавфсизлиги соҳаси бўйича)” таълим йўналишида таҳсил олаётган 2 ва 3-ўқув курси курсантларидан иборат “Интернет мониторинг гуруҳи” ташкил этилиб, фаолияти йўлга қўйилди. Бугунги кунда мазкур гуруҳнинг кунлик иш натижалари бўйича маълумотлар Ички ишлар вазирлиги раҳбариятига тақдим этиб борилиши йўлга қўйилган.

Таъкидлаш лозимки, “Интернет мониторинг” гуруҳи томонидан жорий йилнинг август ойига қадар амалга оширилган ишлар натижасида гиёҳвандлик моддасига алоқадор **1459 та** интернет дўконлари ва бошқа конунга ҳилоф фаолиятни тарғиб қилувчи аккаунтлар аниқланган ҳамда уларнинг **1208 таси** блокраниб, Интернет тармоғида авж олиб бораётган гиёҳванд моддаларнинг савдоси ҳамда интим хизматларини тарғиб қилиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда ҳисса қўшганлари диққатга сазовордир.

Бундан ташқари, битирув олди амалиётида **85 нафар** курсант ва 2-курснинг **77 нафар** курсанти Киберхавфсизлик марказининг ҳудудий бўлинмаларида стажёр-киберхавфсизлик ходими сифатида стажировка ўтадилар.

Битирув олди амалиёти даврида курсантлар томонидан ва уларнинг иштирокида очилган жиноятлар бўйича вилоятлар ИИБ раҳбариятидан статистик маълумотлар ва миннатдорчилик хатлари олинди. Жумладан, биргина Фарғона вилояти ИИБ Тезкор-кидирув ҳамкорлиги бўлимида стажировка ўтаётган курсантлар томонидан иш ўрганиш амалиёти давомида Интернетдаги ижтимоий тармоқларда жиноят ва ҳуқуқбузарлик ҳолатларини аниқлаш бўйича мунтазам равишда мониторинг амалга оширилиб, “Telegram” (3 та канал), “Instagram” (25 та аккаунт) ва “Одноклассники” (2 та профил) ижтимоий тармоқларида бир қатор диний экстремизм ва ақидапарастлик ғояларини тарғиб қилувчи ҳамда террористик гуруҳларнинг фаолиятини намоёиш қилувчи каналлар ва уларни юритаётган шахслар (жами 26 нафар) аниқланди.

Қадрли конференция қатнашчилари!

Зеро, бугунги глобаллашув жараёни кимки ахборотга эгалик қилса, ўша дунёга ҳукмронлик қилади, деган фикр бежизга айтилмаганлигини тасдиқлади.

Шу боисдан Академиямиз жамоаси томонидан ҳудудларда ички ишлар органларига илмий ва амалий ёрдам кўрсатиш жараёнида интернет тармоқлари орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва киберхавфсизликни таъминлаш борасида бир қатор долзарб масалалар билан боғлиқ илмий асослантирилган таклифлар тайёрланиб, уларни амалиётга жорий этиш чоралари кўрилмоқда. Шу билан бирга, ИИБ

Академияси олдида интернетда содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва киберхавфсизликни таъминлашни такомиллаштириш юзасидан олдимизда қуйидаги муҳим вазифалар турибди.

Хусусан:

– “Юриспруденция (Ахборот хавфсизлиги соҳаси бўйича)” таълим йўналишида таҳсил олаётган курсантлар учун дарслик ва бошқа турдаги ўқув адабиётларини тайёрлаш;

– интернет тармоқлари орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва киберхавфсизликни таъминлаш борасида илмий-тадқиқот ишларини кучайтириш, хусусан, ушбу йўналишда курсантларнинг битирув малакавий ишлари, тадқиқотчиларнинг докторлик диссертациялари мавзуларини ишлаб чиқиш, тасдиқлаш ҳамда долзарб муаммолар юзасидан илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилишини йўлга қўйиш ва уларни амалий фаолиятга жорий этилишини таъминлаш;

– аҳолини маънавий-ахлоқий характерга эга бўлган хавф-хатарларнинг салбий таъсирларидан муҳофаза қилиш, ёшларни миллий қадриятларимизга ҳурмат ва ватанпарварлик руҳида тарбиялашга қаратилган илмий-амалий анжуманларни ташкил этиш;

– ҳудудларда криминоген вазиятнинг таҳлили асосида ички ишлар органлари куч ва воситаларини мақбул жойлаштириш ҳамда бошқариш имконини берувчи дастурий тизимни жорий этиш;

– ахборот технологиялари ва интернет тизимидан фойдаланиб содир этиладиган (кибер) жиноятларнинг барвақт олдини олишни самарали йўлга қўйиш кабилар.

Ўйлайманки, бугунги республика илмий-амалий конференция доирасида ҳам Интернетда содир этилаётган ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси ва киберхавфсизликни таъминлашни такомиллаштиришга, мазкур соҳадаги муаммоларнинг илмий ва амалий ечимига хизмат қиладиган фикр ва мулоҳазалар, таклиф ва тавсиялар ўртага ташланади.

Фурсатдан фойдаланиб, бугунги ташрифингиз учун барчангизга ўз миннатдорлигимни билдириб, конференция ишида муваффақият тилайман.

АБДУЛХАКОВ ЯХЁЖОН АРТИКБАЕВИЧ

*Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги
ўринбосари – Тергов департаменти бошлиғи,
юримдик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)*

ОДАМ САВДОСИ ЖИНОЯТЛАРИ ТЎҒРИСИДАГИ ИШЛАР БЎЙИЧА ДАСТЛАБКИ ВА КЕЛГУСИ ТЕРГОВ ҲАРАКАТЛАРИНИ ЎТКАЗИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Ҳозирги кунда юртимизда суд-ҳуқуқ соҳаси ислоҳ этилиб, уни янги босқичга кўтариш борасидаги ҳуқуқий асослар ҳамда амалиёт яратилди. Инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари устунлигига асосланган ҳуқуқий тизим шаклланди.

Айниқса, сўнгги йилларда мамлакатимизда суд-ҳуқуқ тизимини янада такомиллаштириш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш чораларини кучайтиришни таъминлаш бўйича изчил ишлар олиб борилмоқда.

Айтиш керакки, суд-ҳуқуқ соҳасида амалга оширилаётган ишларнинг бир бўғини сифатида одам савдоси соҳасидаги қонунчиликда ҳам бир қатор ишлар амалга оширилди.

Одам савдоси билан боғлиқ жиноят ишлари бўйича тергов ҳаракатларини ўтказиш тактикаси жиноий фаолиятнинг содир этилиш механизми ва жиноятнинг аниқланиши ҳамда жиноят ишини кўзғатиш хусусиятлари билан бевосита боғлиқ. Шу билан бирга, ҳар қандай ҳолатда ҳам алоҳида тергов ҳаракатини ўтказиш тактикаси тергов гуруҳининг жиноят ишини тергов қилиш режаси ва жиноятнинг барча тафсилотларини аниқлаштиришига боғлиқ¹.

Одам савдосига оид жиноят ишларининг асосий мақсади жиноят содир этилиши билан боғлиқ барча ҳолатларни аниқлаш, жиноятга алоқадор ҳамма шахсларни фош этиш ҳамда гумон қилинувчилар жиноий фаолиятининг янги эпизодларини аниқлаб бартараф этишдан иборат.

¹ Журавлев С. Ю. Пигаев А.М. Торговля людьми: механизм преступной деятельности, методика расследования. – М., 2006. – 157 с.

Методик жиҳатдан тергов жараёнида асосий эътибор жабрланувчиларнинг хавфсизлигини таъминлашга қаратилиши керак¹, чунки уларнинг кўрсатувлари исботлашда асосий ўрин эгаллайди.

Бу тоифадаги жиноят ишларини тергов қилишнинг яна бир хусусиятини, ёллаш мамлакати, транзит мамлакат(лар) ва эксплуатация амалга оширилган мамлакатнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлари ўртасида халқаро ҳамкорликни² амалга ошириш зарурати ташкил этади. Бу эса ҳар бир одам савдоси жинояти аниқланган ҳолатда айбдор шахслар қонунда белгиланган (жиноий, маъмурий, фуқаролик) жавобгарликка тортилишига ва айб учун жавобгарликнинг муқаррарлиги таъминланишига хизмат қилади.

Жиноят ишлари бўйича тергов ҳаракатларини видео ва аудиоёзув воситаларини³ қўллаган ҳолда ўтказиш тавсия этилади, чунки бу илгари олинган далилий маълумотларнинг яна бир тасдиқланиши ва фоноскопик экспертизалар учун намуналар олинишида ёрдам беради. Фоноскопик экспертизалар эса тергов органлари ихтиёрида гумон қилинувчи, айбланувчи ва жабрланувчиларнинг телефон сўзлашувлари аудиоёзувлари мавжуд бўлган ҳолларда тайинланади. Тергов ҳаракатлари давомида видео ва аудиоёзув қўлланилишининг зарурлиги шу билан боғлиқки, баъзи ҳолларда гумон қилинувчилар овоз намуналари олинишига қаршилик қиладилар ва розилик бермайдилар.

Умуман, тергов ҳаракатларининг тактик жиҳатларига⁴ тўхталмасдан одам савдоси ҳақидаги жиноят ишлари бўйича ўтказиладиган муайян тергов ҳаракатларининг хусусиятларини ёритиш мақсадга мувофиқ, деб ўйлаймиз.

Одам савдоси жиноятини содир этган шахсларни ушлаш хусусиятлари:

Гумон қилинувчиларни ушлаш одам савдоси жиноятларини тергов қилишнинг оралиқ босқичи ва унинг мақсадидир. Жумладан, жабрланувчиларни ташишда гумон қилинганларни ушлаш жиноят иши қўзғатилишининг сабаб (ЖПК 321-м. 1-қ. 4-б.) бўлади. Одам савдоси объектларини ташиганликда гумон қилинувчиларни ушлаш жиноятчиларнинг одам савдоси учун жабрланувчиларни ёллаш фаолиятини кузатиш, уларнинг жиноий алоқаларини, жиноятнинг ташкилотчисини аниқлаш, ташкилотчи, ёлловчи, ташувчи, ўтказувчи, эксплуатация қилувчиларнинг шахсини, улар ўртасида вазифалар тақсимланишини аниқлаш юзасидан илгари тўпланган тезкор-қидирув маълумотларини процессуал жиҳатдан рўёбга чиқариб, расмийлаштиришнинг усули бўлиб ҳам хизмат қилиши мумкин. Шу боис

¹ Умархонов А.Ш. Одил судловга қўмаклашувчи шахсларнинг хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий чоралари: Юрид. фан. номз. ... дис. автореф. – Т., 2004. – 23 б.

² Рустамбоев М.Х. Одам савдоси. – Т., 2009. – Б. 23–24.; Қўшаев Н. Ўзбекистон Республикасининг «Судлар, прокурорлар, терговчилар ва суриштирув органларининг хорижий мамлакатлар ваколатли органлари билан ҳамкорлиги» тўғрисидаги қонунига шарҳлар. – Т., 2011. – Б. 12–17.

³ Макарова Т.А. Использование в ходе предварительного следствия материалов аудио и видеозаписи: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ижевск, 2004. – 23 с.

⁴ Криминалистик тактика / У. Таджиханов таҳрири остида. – Т., 1996.

жабрланувчини ёллаш ёки ташиш босқичларидан бирида гумон қилинувчиларни ушлаш¹ мавжуд тезкор-қидирув маълумотларини процессуал жиҳатдан рўёбга чиқаришнинг самарали усули бўлади.

Жабрланувчиларни сақлаш (яшириш) ёки эксплуатация қилиш жойида гумон қилинувчиларни ушлаш уларнинг айбларини исботлаш нуқтаи назаридан анча самаралидир. Шу билан бирга, гумон қилинувчининг жабрланувчилар ёлланган сақланган (яширинган) жойининг эгаси эканлиги, уни ижарага олганлиги ёки эксплуатация этилган жой (муассаса корхона)да ишлашини исботлашда муҳим аҳамият касб этади.

Ушланган шахсларнинг бармоқ излари олинishi² уларнинг шахсини, илгари судланганлигини аниқлашга имкон беради ва суд-дактилоскопик экспертизалар ўтказишга замин яратади. Экспертизанинг натижалари, ўз навбатида, кўздан кечириш ва тинтув давомида олинган қурол, нарсалар, ҳужжатлар, пластик карточкалар, шунингдек шахсий кундаликларнинг кимга тегишли эканлигини аниқлашда муҳим далилий манбаи бўлади.

Гумон қилинувчиларни ушлаш жараёнида тергов-тезкор гуруҳи аъзолари икки гуруҳга бўлиниб ҳаракат қилишлари мақсадга мувофиқ. Биринчи гуруҳ одам савдоси жабрдийдаларини, гувоҳлар ва шохидларни ажратиб олса, иккинчи гуруҳ аъзолари ёлловчи ва ташувчини ушлаш лозим бўлади. Улар ушланган шахснинг кимлигини аниқлаши, бирламчи сўроқларни амалга ошириши керак бўлади. Муайян ҳолларда ташиб олиб кетилаётган жабрланувчилар ёки гумон қилинувчилар мамлакатимизда ноқонуний равишда юрган бўлиши, яъни жабрланувчиларнинг ўзлари рўйхатдан ўтмасдан яшаши, фоҳишалик билан шуғулланиши³ сабабли республика қонунчилигини бузаётган бўлишлари мумкин.

Одам савдосидан жабрланганларни ушлашда улар гумон қилинувчиларни айблаш бўйича асосий гувоҳлар эканлигини ёддан чиқармаслик лозим⁴. Шу боис уларни ушлаш жараёнида жабрланувчи деб тан олиннадиган шахслар билан хушмуомала бўлиш, уларга тергов-тезкор гуруҳига нисбатан салбий муносабат яратмасликка ҳаракат қилиш керак.

Гумон қилинувчилар одам савдоси жабрдийдаларини ёллаш, ташиш жараёнида ушланадиган бўлса, уларни жабрланувчилардан дарҳол ажратиб қўйиш керак. Бу жинойт гуруҳ аъзоларининг жабрланувчиларга салбий таъсир кўрсатишига йўл қўймаслик ҳамда жабрланувчилардан аниқ ва тўлиқ маълумотлар олиш учун замин бўлади. Ушбу тоифадаги жиноят

¹ Хайдаров Н.Н. Подозреваемый в уголовном процессе (проблемы теории и практики): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Т., 2000. – 18 с.

² Алимова Р.А., Норбоев А. Қўл бармоқ изларининг янги идентификацион аломатлари // Ўзбекистонда суд экспертизасининг ривожланиш истикболлари. – Т., 2006. – Б. 170–174.; Воронина Н.В. К вопросу об использовании достижений дерматоглифики при проведении дактилоскопических экспертиз // Ўзбекистонда суд экспертизасининг ривожланиш истикболлари. – Т., 2006. – Б. 149–154.

³ Дорчен Л. Проституция: современная форма рабства // Выступление на рабочей группе Объединенных Наций по вопросам современных форм рабства, Женева, Швейцария, май 1998 года // <http://www.uri.edu/artsci/wms/hughes/catw/slavery.htm>

⁴ Акрамходжаев Б.Т. Обеспечение прав и законных интересов потерпевшего на предварительном следствии: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1992. – 21 с.

ишлари бўйича жабрланувчиларнинг ишончига кириш ҳамда улар дастлабки тергов даврида ва суд муҳокамасида фаол ҳаракат қилишлари учун замин тайёрлаш катта аҳамиятга эга.

Бу борада ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ходимларининг тўғри ҳаракат қилиши жабрланувчилар тинчланиши, ўзига келиши ва ўзини тутиб олишига хизмат қилади. Бу жабрланувчилар билан руҳий алоқа ўрнатилишига имкон яратади¹. Бундай алоқа ўрнатилиши бир ёки бир неча жабрланувчиларнинг жиноят ҳақида ариза бериши, ёллаш, сақлаш, яшириш, ташиш ёки эксплуатация қилиш юзасидан кўрсатувлар беришига сабаб бўлади.

Одам савдоси жабрланувчиларини ушлаш жараёнида уларнинг шахсиятини аниқлаш учун расмий ҳужжатлари, кундаликлари ва ёзувларини олиш керак. Бундай ҳужжатлардан кейинчалик одам савдосини содир этган жиноий гуруҳ аъзоларининг айбини исботлашда самарали фойдаланиш мумкин бўлади. Жабрланувчининг ёнида унинг шахсини тасдиқловчи ҳужжатлари йўқлиги, айниқса, жабрланувчининг ҳужжатлари гумон қилинувчининг ёнидан чиқиши жабрланувчи устидан назорат ўрнатилганлигининг далили бўлиб хизмат қилади.

Гумон қилинувчиларни ушлаш жараёни, албатта, видеоёзувни қўллаш билан бирга амалга оширилиши керак². Бу бир неча йўналишлардаги вазифаларнинг бажарилишига хизмат қилади: биринчидан, тергов-тезкор гуруҳининг хатти-ҳаракатлари тўғрилиги ва қонунийлигини тасдиқлайди, бу эса кейинчалик гуруҳ аъзоларини қўполликда, куч ишлатишда ва бошқа ноқонуний хатти-ҳаракатларни содир этишда айбашларнинг олдини олади; иккинчидан, бунда жабрланувчиларни ёллаш, ташиш, яшириш, ўтказиш шароитлари ҳамда жабрланувчиларнинг руҳий ва жисмоний ҳолатлари қайд этилади.

Одам савдоси жиноятлари бўйича сўроқ қилишнинг хусусиятлари

Бу тоифадаги жиноят ишларида жабрланувчилар сонининг кўплиги ва бир неча гумон қилинувчилар мавжудлиги сўроқ қилиш тергов ҳаракати тергов гуруҳининг бир неча аъзолари томонидан ўтказилишини тақозо этади. Сўроқ қилиш тергов ҳаракати бир неча терговчилар томонидан ўтказилишининг асосий сабаби одам савдоси жиноятлари бўйича сўроқ қилиш катта ҳажмдаги маълумотларни олиш, кўп сонли гувоҳ, жабрланувчи ва гумон қилинувчилар билан ишлашни талаб этишидан келиб чиқади. Гуруҳ аъзолари бўлган терговчиларнинг бир вақтда ва узвий ҳамкорликда ҳаракат қилиши жабрланувчилардан тезкорлик билан ва ўз вақтида олинган ҳар бир маълумотдан гумон қилинувчиларни сўроқ қилишда унумли

¹ Журавлев С. Ю., Агафонов В.В., Астапкин Д.И. Тактика производства отдельных следственных действий при расследовании преступлений, связанных с торговлей людьми. – М., 2006. – 57 с.

² Макарова Т.А. Использование в ходе предварительного следствия материалов аудио и видеозаписи: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Ижевск, 2004. – 23 с.

фойдаланиш имконини яратади¹. Шунинг учун жиноят иши қўзғатилиши биланоқ тергов гуруҳи ташкил этилиши, гуруҳ аъзоларига вазифаларнинг аниқ тақсимланиши тергов самарадорлиги ва ижобий натижага эришишининг муҳим омили бўлиб хизмат қилади.

Жабрланувчиларни сўроқ қилишга пухта тайёргарлик кўриш, психологик жиҳатдан уларнинг кейинги хатти-ҳаракатларининг барча вариантларини ўйлаб қўйиш керак бўлади. Сўроқ қилишдан аввал уларга гумон қилинувчилар ҳеч қандай таъсир ўтказиш олмаслиги ва ички ишлар органлари уларнинг хавфсизлигини таъминлаш учун барча чораларни кўриши², жиноят ишининг материаллари ошкор қилинмаслиги, улар ҳимоячи олиш ҳуқуқига эгаллигини, шунингдек жабрланувчининг барча ҳуқуқ ва мажбуриятларини тушунтириш керак бўлади. Шу билан бирга, уларга чегарадан ноқонуний ўтганлик, қалбаки ҳужжатлардан фойдаланганлик, фоҳишабозлик билан шуғулланганлик ва рўйхатдан ўтмай яшаганлик учун жиноий жавобгарликдан озод этилиши ҳақидаги қонун нормалари алоҳида етказилиши лозим. Шунингдек, жабрланувчиларнинг тергов билан фаол ҳамкорлик қилишигина одам савдоси билан шуғулланувчи жиноий гуруҳнинг барча аъзолари жиноий қилмишлари учун қонунда белгиланган жавобгарликка тортилишини таъминлаши мумкинлигига алоҳида урғу бериш керак.

Одам савдоси билан боғлиқ жиноят ишлари бўйича жабрланувчиларни сўроқ қилиш руҳий ва жисмоний тазйиқ ўтказилган шахсларни сўроқ қилишнинг умумий қоидаларига асосан амалга оширилади. Энг аввало, терговчи расмийликка йўл қўймаслиги ва ўзини димоғдор тутмаслиги керак. Ушбу тергов ҳаракатини ўтказишда сўроқ қилинадиган жойдаги шарт-шароит жуда муҳим. Сўроқ қилиш шароитлари нафақат жабрланувчининг терговчи билан ҳамкорлик қилишига ёрдам бериши, балки унга тўлиқ ишонишини таъминлашга хизмат қилиши керак. Сўроқ қилиш ва терговчи билан мулоқот қилиш шароитлари қанчалик қулай бўлса, тергов учун муҳим маълумотларни, жиноят содир этилишининг элементларини аниқлаш учун шунчалик кенг имкониятлар бўлади³.

Агар жабрланувчи истаса, сўроқ қилиш тергов ҳаракати у хоҳлаган холироқ жойда ўтказилиши мумкин. Бу жабрланувчининг тинчланиши ва кўрқувлари бартараф этилишига имкон беради. Муайян ҳолларда сўроқ қилувчи шахс (терговчи) жабрланувчи билан бир жинсда бўлиши мумкин. Бунда аёл жабрланувчининг аёл терговчи томонидан сўроқ қилиниши криминалистик методика ва криминалистик тактика нуқтаи назаридан яхши самара беради.

¹ Пособие для сотрудников правоохранительных органов, судей, сотрудников неправительственных и международных организаций, обобщающее передовой опыт в области борьбы с торговлей людьми. – М., 2003. – 239 с.

² Умархонов А.Ш. Одил судловга кўмаклашувчи шахсларнинг хавфсизлигини таъминлашнинг ҳуқуқий чоралари: Юрид. фан. номз. ... дис. автореф. – Т., 2004. 23 б.

³ Ерохина Л.Д., Бурык М.Ю. Торговля женщинами в целях сексуальной эксплуатации: Теория и практика борьбы. – Владивосток, 2001. – 23 с.

Сўроқ қилиш, аввало, одам савдоси жиноятининг содир этилиши ва яширилиши механизмининг асосий босқичларини аниқлаштиришга қаратилиши лозим. Сўроқ қилишда жиноятнинг содир этилиш босқичлари: яъни ёллаш ва олиб чиқиш, ташиш ва ўтказиш, қабул қилиш ва эксплуатация қилиш жараёнларини фош этишга катта эътибор қаратилиши керак¹.

Сўроқ қилишга тайёргарлик кўриш жараёнида сўроқ қилинаётган шахснинг жиноятни содир этиш механизмининг таркибий элементлари тўғрисида маълумотга эгалигини аниқлаштиришга қаратилган саволларни белгилаб олиш лозим. Бунинг учун:

ишга жойлаштиришнинг реклама қилиш усуллари;
жабрланувчиларни ёллаш тартиби ва усуллари;
уларни сақлаш, яшириш, ташиш, ўтказиш ва эксплуатация қилиш усуллари;

ташиш учун қўлланиладиган транспорт воситалари;
одам савдоси билан шуғулланувчи жиноий гуруҳ аъзолари ўртасидаги жиноий алоқалар, улар орасида вазифаларнинг тақсимланиши;

одам садоси жабрдийдаларини қизиқтириш учун реклама қилиш, ёллаш, ташиш, яшириш ва ўтказишнинг молиявий жиҳатдан таъминланиши ва унинг манбалари;

одам савдоси жабрдийдаларини бевосита эксплуатация қилиш ҳақида саволлар тайёрланиши керак².

Одам савдоси жиноятининг жабрдийдаси ва гувоҳларини сўроқ қилиш айнан юқорида кўрсатилган йўналишлар доирасида амалга оширилиши лозим. Бу нафақат жиноят ҳақида кўплаб фактик маълумотлар аниқланишича, балки янги гувоҳлар, жабрланувчилар аниқланишига кўмак беради.

Жабрланувчилар ва иккинчи даражали гумон қилинувчиларни сўроқ қилиш жараёнида одам савдоси жабрдийдаларига қўлланилган руҳий ва жисмоний таъйиқнинг тури ва хусусиятлари аниқланади.

Одам ўғирлаш, ноқонуний равишда озодликдан маҳрум қилиш, мажбурий меҳнатдан фойдаланиш, ноқонуний равишда фарзандликка олиш, фоҳишалик билан шуғулланишга мажбурлаш, фоҳишалик билан шуғулланишни ташкил қилиш, порнографик нарсаларни тайёрлаш ёки тарқатиш, шу жумладан, вояга етмаганларга нисбатан, жисмоний зўрлик ва жабрланувчини унинг қариндошларинг ўлдириш билан кўрқитиш, шахс ҳаёти ва соғлиғига, жинсий дахлсизлик ва эркинликка қарши бошқа жиноий хатти-ҳаракатлар одатда мажбурлаш ва зўрлик ишлатиш билан боғлиқ бўлади. Улар, албатта, процессуал усуллар билан, шу жумладан, сўроқ қилиш ёрдамида қайд этилиши ва мустаҳкамланиши зарур.

Одам савдосига жалб қилинганлик жабрланувчига руҳий ва жисмоний зўрлик ишлатишни тақозо этади. Жабрланувчини сўроқ қилиш жараёнида ундан эксплуатация ҳақида аниқ маълумотлар олиниши зарур. Шу ўринда

¹ Журавлев С. Ю. Пигаев А.М. Торговля людьми: механизм преступной деятельности, методика расследования: Научно-практическое пособие. – М., 2006. – 157 с.

² Абдулхаков Я.А. Одам савдоси жиноятларини тергов қилиш. – Т., 2009. – 78 б.

биз Б.Т. Акрамходжаевнинг жабрланувчида «иккиламчи виктимизация»¹ ҳолатини юзага келтирмаслик ва жабрланувчига психологик зарар етказмаслик учун унга нисбатан зўрлик қўллангани, унинг камситилгани ҳолатларига қайта-қайта тўхталиш тавсия этилмаслиги тўғрисидаги фикрини қўллаб-қувватлаймиз.

Жабрланувчини сўроқ қилишга тайёргарлик жараёнида энг аввал аниқланиши лозим бўлган ҳолатларни ажратиб олиш керак. Масалан, фоҳиша сифатида эксплуатация қилинган аёлни сўроқ қилишда у чет элга ёки мамлакатимизнинг бошқа ҳудудига ўз хоҳиши билан, алдаш оқибатида ёки мажбурлаш туфайли бориб қолганлигини аниқлаш муҳим. Таъкидлаш жоизки, жабрланувчининг ўз хоҳишга кўра чет элга чиқиб кетиши унинг иш берувчи томонидан кейинчалик алдаш, кўрқитиш, мажбурлаш йўли билан эксплуатация қилинишини рад этмайди². Агар у мажбурлаб олиб кетилган бўлса, жабрланувчидан мажбурлаш усули – жисмоний куч ишлатиш, кўрқитиш, қарздорлик мавжудлиги ёки бошқа ҳолатлар – аниқланиши лозим. Биринчи сўроқни амалга ошириш жараёнида жабрланувчидан у чет элга олиб чиқилишининг асосий мақсадини билган ёки билмаганлигини аниқлаш керак. Бу саволга жавоб олиш учун жабрланувчига ёлловчи, ташувчи, ўтказувчи чет элга кетишининг асосий сабабни қандай тушунтирганлигини аниқ савол ёрдамида билиш керак бўлади.

Агар чет элга мажбурликдан кетган бўлса, жинойтчиларнинг айнан қайси ҳаракатлари уни чет элга чиқиб кетишга, фоҳишалик билан шуғулланишга мажбур қилганлигини аниқлаштириш керак³. Бунда сўроқ жараёнида мажбурлашнинг қайси усуллари мамлакатимиз ҳудудида, қайсилари чет элда қўлланилганлигини аниқ ажратиб олиш керак. Жабрланувчи мажбурлашни амалга оширган шахсларни, уларнинг лақабларини, исmlарини аниқ кўрсатишига эришиш муҳим.

¹ Акрамходжаев Б.Т. Обеспечение прав и законных интересов потерпевшего на предварительном следствии: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1992. – 21 с.

² Одам савдоси – умумжаҳон миқёсидаги муаммо // Ҳуқуқ ва бурч. – 2008. – № 10. – Б. 3.

³ Кармазин Ю.А. Українська законодавства боротьби с торгівлю жінцінами і детьмі // Борьба с торгівлю жінцінами і детьмі: проблемы вдосконалення законодавства на органів внутрєннїх дел України. – Харків, 1999. – С. 3.

ГОРДЕЕВ СЕРГЕЙ НИКОЛАЕВИЧ,
доктор философии (PhD) по юридическим наукам, доцент

К ВОПРОСУ ЦЕЛЕВОЙ ПОДГОТОВКИ СПЕЦИАЛИСТОВ В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННО-АНАЛИТИЧЕСКОГО ОБЕСПЕЧЕНИЯ РОЗЫСКНОЙ РАБОТЫ ОПЕРАТИВНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ

Повышение эффективности информационно-аналитического обеспечения розыскной работы оперативных подразделений органов внутренних дел (далее – ОВД) является одной из актуальных задач, стоящих перед ними с организационной позиции. Соответственно, качественные показатели ее выполнения напрямую отражаются на результативности розыскных мер.

Следует отметить, что информационно-аналитическая деятельность является первичным, имеющим свою специфику этапом организации любого вида деятельности. От ее объективности, комплексности и оперативности во многом зависит эффективность реализации всех последующих элементов.

Данная деятельность представляет собой постоянную исследовательскую, познавательную функцию организационно-управленческого процесса, обеспечивающую его научно обоснованную организацию на основе изучения и оценки информации.

Поэтому именно этот элемент позволяет выявлять закономерности и тенденции розыскной работы¹, обнаруживать, осознавать и оценивать те или иные проблемы, возникающие в практике борьбы с преступностью, способствует выработке и принятию обоснованных и рациональных решений по их устранению. Из этого следует, что информационно-аналитическая деятельность в конечном итоге во многом преследует прикладные цели.

В розыскной работе оперативных подразделений ОВД содержание информационно-аналитической деятельности должно быть направлено на ту область объективной действительности, без изучения которой невозможно эффективно использовать оперативно-розыскные силы и средства, результативно проводить оперативно-розыскные мероприятия.

В свою очередь, для обеспечения эффективной работы информационно-аналитических подразделений в сфере розыскной работы прежде всего необходимо укомплектование их профессиональными кадрами, поскольку развитие и широкое использование информационных технологий требует привлечения новой категории сотрудников – так называемых «аналитиков».

В образовательных учреждениях ОВД Узбекистана еще не внедрена эффективная система подготовки такого класса специалистов, а большинство имеющихся оперативных сотрудников являются в данном деле самоучками, которые приобрели профессиональные качества в силу своих спе-

¹ См.: Залуба Р.В., Солдатенко А.Е. К вопросу о понятии, задачах и составных элементах розыскной работы органов внутренних дел // Формы и методы укрепления правопорядка в современных условиях: Сборник научных трудов слушателей. – Минск, 1990. – № 50. – С. 131.

цифических особенностей личности и склада ума, а также склонности к аналитической работе.

Аналитик – это специалист с логическим типом мышления, способный к анализу и синтезу информации, обладающий отличной памятью, умением обращать внимание на детали, отфильтровывать из огромного информационного потока нужную информацию, выделять из нее те сведения, которые могут послужить основанием для существенных выводов. Другими словами, преобладающими для такого специалиста являются аналитические способности деятельности¹.

В связи с этим актуальным выступает вопрос, какими профессиональными знаниями и навыками должен обладать аналитик и какие из них необходимы для эффективного осуществления аналитической деятельности? Для этого необходимо обратиться к самой сути аналитической деятельности.

Осуществляемый аналитиком процесс анализа включает в себя последовательное выявление заложенных ранее опытным путем и при получении новой информации ассоциативных рядов и взаимосвязей. Поэтому именно те свойства, которые помогают качественному осуществлению данного процесса, и являются ключевыми для аналитика².

На основе проведенного анализа установлено, что такими качествами выступают память, внимание, скрупулезность, скептицизм и критическое мышление.

Память – способность сохранять и при необходимости воспроизводить полученную информацию. Это одно из важнейших свойств аналитика. Именно благодаря памяти человек может накапливать знания (в том числе опыт) и использовать их для изучения новой информации.

Внимание – способность не пропустить ни одной детали и замечать, казалось бы, незначительные, не важные на первый взгляд элементы.

Скрупулезность также имеет огромное значение, поскольку аналитику приходится работать с огромным количеством небольших и неприметных объектов (элементов информации).

Скептицизм, базирующийся на сомнении и перепроверке, является основой. Но поскольку достоверность всей информации проверить невозможно, склонность к сомнению не должна переходить определенные границы.

Критическое мышление – один из основных навыков современности, который позволяет анализировать информацию с последующей выработкой выводов и принимаемых на их основе решений, а также формировать собственное мнение и отстаивать свою позицию.

Человек, обладающий критическим мышлением, способен понимать логические и причинно-следственные связи между разными идеями и поня-

¹ См.: Монахова Л.Ю., Монахова А.А. Формирование специалиста-аналитика на основе информационно-тренинговых технологий // Человек и образование. – 2008. – № 2 (15). – С. 50–53.

² См.: Саркисян Г.Г. Особенности подготовки аналитиков для подразделений, осуществляющих информационно-аналитическое обеспечение оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел Российской Федерации // Оперативно-розыскная деятельность в цифровом мире: Сборник научных трудов / Под ред. В.С. Овчинского. – М., 2021. – С. 263.

тиями, быстро анализировать суждения окружающих и оценивать их, грамотно конструировать собственные аргументы и доносить их до окружающих, замечать нестыковки, несоответствия и тривиальные ошибки в логике и аргументации, отмечать важность и релевантность идей общему контексту, рефлексивно оценивать собственные мнения и верования¹.

Исходя из изложенного, важным в подготовке специалиста-аналитика в нашем случае является наличие знаний в области розыскной работы, ее организационно-тактическом обеспечении. Он должен свободно владеть и грамотно применять на практике технологии статистических и математических исследований, обладать навыками прогнозирования.

В связи с этим целью формирования умений в аналитической деятельности специалиста становятся обучение и обогащение его современным теоретико-прикладным инструментарием в области информационно-прогностических исследований². В настоящее время оперативные подразделения и иные отраслевые службы ОВД Узбекистана располагают автоматизированными информационными системами, функционал которых позволяет осуществлять учет результатов оперативно-служебной деятельности, в том числе в сфере розыска лиц, скрывающихся от органов дознания, следствия и суда, без вести пропавших граждан и т.п. Тем самым это является фундаментальной основой для подготовки дальнейших управленческих решений и прогнозирования розыскной работы, оказывая влияние на эффективное планирование и последующую расстановку сил и средств ОВД.

Таким образом назрела актуальность целевой подготовки в Академии МВД Республики Узбекистан «оперативников-аналитиков», которая на основе изучения передового зарубежного опыта должна включать в себя комплексную учебную программу, направленную на формирование у обучающихся знаний, умений, навыков и правил в области информационно-аналитической деятельности, позволяющих ее пользователю свободно ориентироваться в информационном пространстве, осуществлять сбор, обработку оперативно-значимой информации, а также использовать независимо от местонахождения необходимые ему сведения, материалы и документы.

Обучение должно предусматривать также привитие навыков в сфере применения методик и технологий работы с информацией, организации ее поиска, сбора, обработки, распределения и анализа.

В целях повышения уровня профессионализма в осуществлении информационно-аналитического обеспечения розыскной работы на базе Оперативно-розыскного департамента и Академии МВД Республики Узбекистан, основываясь на специальных исследованиях, необходимо разработать требования, предъявляемые к «оперативникам-аналитикам», которые долж-

¹ См.: Саркисян Г.Г. Особенности подготовки аналитиков для подразделений, осуществляющих информационно-аналитическое обеспечение оперативно-розыскной деятельности органов внутренних дел Российской Федерации // Оперативно-розыскная деятельность в цифровом мире: Сборник научных трудов / Под ред. В.С. Овчинского. – М., 2021. – С. 263-264.

² См.: Монахова Л.Ю. Информатизация математического образования в системе профессиональной подготовки военных специалистов: Дис. ... д-ра пед. наук. – Великий Новгород, 2005.

ны быть определены в модели специалиста по данной линии деятельности, содержащей его квалификационную характеристику для работников различных уровней ОВД.

При этом немаловажными составляющими характеристики оперативного сотрудника нового формата должны стать его ориентированность на саморазвитие, постоянный поиск и изучение новых трендов цифрового мира, позволяющих работать на опережение преступного элемента.

Представляется, что сотрудники оперативных информационно-аналитических подразделений ОВД должны уметь, *во-первых*, решать информационно-аналитические и статистические задачи с применением общего и специального программного обеспечения; *во-вторых*, осуществлять анализ и прогнозирование процессов розыскных мер.

Для этого им необходимо знать:

- основные принципы и порядок сбора, обработки, структуризации, анализа и прогноза статистических и оперативных данных;
- сущность и методы построения основных статистических и информационно-аналитических моделей;
- технические комплексы и программное обеспечение, используемые для организации информационно-аналитической работы.

В этот процесс необходимо также включить получение знаний и навыков по построению выводов на основе анализа и формулированию методических рекомендаций, а это требует, в свою очередь, соответствующих актуальных программ в целях формирования профессорско-преподавательского состава, способного подготовить требуемый практикой профессиональный контингент. В связи с этим, учитывая необходимость глубокого рассмотрения данного вопроса и отсутствие его целевого изучения, предлагается провести диссертационное исследование с позиции педагогических наук, посвященное разработке основ подготовки оперативных сотрудников, в том числе по линии розыскной работы.

В заключение следует подчеркнуть, что в условиях всеобщей цифровизации подготовка специалистов в сфере информационно-аналитического обеспечения оперативных подразделений ОВД становится первоочередной задачей. Этот процесс следует организовать в несколько этапов, а также с учетом уровня и функционала должностей.

НИГМАТОВ РУФТУЛЛО ОЛИМДЖОНОВИЧ

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
бошлигининг ўринбосари, фалсафа доктори
(PhD), профессор*

ИНТЕРНЕТДА СОДИР ЭТИЛАЁТГАН ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ПРОФИЛАКТИКАСИ ВА КИБЕРХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Бугунги жамиятнинг тараққиёт жараёнида ахборот технологиялари моҳиятини оширишнинг янада замонавий, инновацион усуллари излаб топиш, ахборотлаштириш жараёнига ҳар томонлама кўмаклашиш, уларни ҳаётга кенг жорий этиш давлат фаолиятининг муҳим йўналишларидан бирига айланмоқда. Зеро, ахборотлаштириш тизимида давлат сиёсатини олиб бориш масаласи стратегик аҳамиятга эга вазифадир.

Ҳозирги кунда ахборот технологияларининг жадал ривожланиши ва кишилиқ жамиятининг барча соҳаларида Интернетдан кенг фойдаланиш кундалиқ фаолиятнинг бир қисмини ташкил этиб, хизмат кўрсатиш, илм-фан, таълим, электрон тижорат, шунингдек, замонавий инсоннинг фикрлаш тарзига ўзининг ижобий таъсири билан кириб келди.

Таъкидлаш лозимки, мазкур ўзгаришлар инсон ҳаёти фаровонлигини оширишга хизмат қилса-да, шу билан бирга, ахборот технологияларидан жумладан, интернетдан фойдаланган ҳолда содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар пайдо бўлишига олиб келди ва ўз навбатида, киберхавфсизликни таъминлаш заруратини келтириб чиқарди.

Дунё бўйлаб ҳар йили 500 миллиондан ортиқ киберхужумлар уюштирилади. Ҳар сонияда дунёдаги ҳар 12 нафар инсондан бири кибермаконда содир этилган ҳужумлар қурбонига айланмоқда. Хусусан, АҚШ, Франция, Англия, Бельгия, Германия, Люксембург каби давлатларда кибержиноятчилик кўрсаткичи умумий жиноятчиликнинг 60–65 фоизини ташкил этади.

2021 йил давомида Тошкент шаҳар ИИББ ҳузуридаги Тергов бошқармаси ва унинг қуйи тизимлари томонидан 735 та компьютер техникаси ва мобил алоқа воситаларидан фойдаланиб содир этилган фирибгарлик, 1052 та ҳолатда шахсий ҳисоб рақамларни бошқариш дастурларига рухсатсиз кириб содир этилган ўғрилик, жами 1787 та жиноят содир этилганлиги аниқланди.

Республикамызда кибержиноятчиликнинг айрим турлари, жумладан,

ноқонуний банк-молия операциялари орқали ўзгаларнинг пластик картадаги маблағларини ўзлаштириш, бировнинг ишончига кириб, унинг номига онлайн микроқарз олиш, молиявий пирамидалар ташкил қилиш, вирусли дастурлар орқали компьютерларга ҳужум уюштириш, ўзгаларнинг шахсий маълумотларини тарқатиш орқали кўрқитиш йўли билан товламачилик қилиш, гиёҳвандлик воситаларининг онлайн ноқонуний савдоси, кимор ва таваккалчиликка асосланган онлайн ўйинлар, диний ақидапарастликка қаратилган ахборот ҳужумлари, онлайн савдо майдонидаги фирибгарлик каби жиноятлар кўпайиб бормокда.

Шу боисдан ушбу турдаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ҳамда бошқа давлат органлари ва жамоат ташкилотларининг узвий ҳамкорликдаги фаолиятини йўлга қўйиш муҳим аҳамият касб этади.

Бундан ташқари, интернет тармоқлари орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширишувчи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар учун етук ва малакали кадрларни тайёрлашни йўлга қўйиш, улар фаолиятида замонавий шакл ва усулларни қўллашни ташкил этиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан биридир.

Таъкидлаш лозимки, бугунги кунда интернетда содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва киберхавфсизликни таъминлаш борасида мамлакатимизда кенг кўламли ишлар амалга оширилмокда, жумладан, Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 15 апрелда “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинди.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар учун Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси жавобгарликни белгиловчи (278¹–278⁷-моддалар) белгиловчи моддалар киритилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги “2022–2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси тўғрисида”ги ПФ-60-сон Фармонида фуқароларнинг ахборот олиш ва тарқатиш эркинлиги борасидаги ҳуқуқларини янада мустаҳкамлаш, ахборот коммуникация воситаларидан фойдаланиш маданиятини ошириш, шахсий ва сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни Интернет тармоғида ошкор қилиш билан боғлиқ дахлсизлик ҳуқуқи бузилишининг олдини олиш, кибержиноятчилик профилактикаси тизимини яратиш борасида алоҳида мақсад белгилаб берилди.

Шуни алоҳида эътироф этиш лозимки, ушбу турдаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда алоҳида субъектлар тизимига кирувчи ички ишлар органлари фаолияти ҳам замон талабларидан келиб чиқиб, интернет тармоқлари орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга ошириш фаолиятини такомиллаштиришга оид бир қанча чора-тадбирлар амалга оширилди. Жумладан, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Тезкор қидирув департаменти таркибида Тезкор-қидирув ҳамкорлиги бошқармасининг “Киберхавфсизлик маркази” ташкил этилди, уларнинг фаолият йўналишлари белгилаб берилди.

Бундан ташқари, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси самарадорлигини ошириш, бу йўналишдаги чора-тадбирларни такомиллаштириш борасида алоҳида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилиниб, амалиётга жорий этилганлиги, ўз навбатида, интернет тармоғи орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда ҳам муҳим рол ўйнайди.

Таъкидлаш лозимки, амалга оширилган чора-тадбирлар асносида интернет тармоқлари орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, шу билан бир қаторда, киберхавфсизликни таъминлашда муҳим аҳамият касб этса-да, аммо бу йўналиш ва соҳа малакали кадрлар билан таъминланмас экан, белгиланган мақсадларга эришиб бўлмайди.

Шу боисдан ИИБ Академиясида ҳам интернет тармоқларида содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар, жумладан, “кибержиноятчилик”нинг олдини олиш йўналишида кадрларни тайёрлаш мақсадида қуйидаги чора-тадбирлар белгиланди ва амалга оширилди:

биринчидан, Ички ишлар вазирининг 2022 йил 29 августдаги 339-сонли буйруғи билан ИИБ Академиясида эксперимент тариқасида “Ахборот-технологиялари” кафедраси “Юриспруденция (Ахборот хавфсизлиги соҳаси бўйича)” таълим йўналишида мутахассислар тайёрлови йўлга қўйилди;

иккинчидан, мазкур таълим йўналишида мутахассисларни тайёрлаш фан ва ишчи ўқув дастурлари тайёрланди ҳамда тасдиқланди;

учинчидан, “Юриспруденция (Ахборот хавфсизлиги соҳаси бўйича)” таълим йўналишида таҳсил олаётган жами 20 нафар курсантлар билан Ўзбекистон Республикаси ИИБ Тезкор қидирув департаменти таркибидаги Тезкор-қидирув ҳамкорлиги бошқармасининг “Киберхавфсизлик маркази” тажрибали ходимлари ҳамда Тошкент Ахборот технологиялари университети профессор-ўқитувчилари томонидан машғулотлар ўтказилиши йўлга қўйилди;

тўртинчидан, Ўзбекистон Республикаси ИИБ Тезкор қидирув департаменти таркибидаги Тезкор-қидирув ҳамкорлиги бошқармасининг “Киберхавфсизлик маркази”да “Юриспруденция (Ахборот хавфсизлиги соҳаси бўйича)” таълим йўналишида таҳсил олаётган курсантларининг иш ўрганиш амалиёти 180 соат давомида ташкил этилди;

бешинчидан, “Ахборот-технологиялари” кафедраси “Юриспруденция (Ахборот хавфсизлиги соҳаси бўйича)” таълим йўналишида таҳсил олаётган 2 ва 3-ўқув курси курсантларидан иборат “Интернет мониторинг гуруҳи” ташкил этилиб, фаолияти йўлга қўйилди. Бугунги кунда мазкур гуруҳнинг кунлик иш натижалари бўйича маълумотлар Ички ишлар вазирлиги раҳбариятига тақдим этиб борилиши йўлга қўйилган.

Таъкидлаш лозимки, “Интернет мониторинг” гуруҳи томонидан жорий йилнинг август ойига қадар амалга оширилган ишлар натижасида гиёҳвандлик моддасига алоқадор 1459 та интернет дўконлари ва бошқа қонунга хилоф фаолиятни тарғиб қилувчи akkaунтлар аниқланган бўлиб, уларнинг 1208 таси блокраниб, Интернет тармоғида авж олиб бораётган

гиёҳванд моддаларнинг савдоси ҳамда интим хизматларини тарғиб қилиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда ҳисса қўшганлари диққатга сазовордир.

Зеро, бугунги глобаллашув жараёни кимки ахборотга эгалик қилса, ўша дунёга ҳукмронлик қилади, деган фикр бежизга айтилмаганлигини тасдиқлади.

Шу боисдан ушбу йўналишдаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш юзасидан илмий тадқиқотларни янада кучайтириш, илмий асослантирилган таклифлар ишлаб чиқиш ҳамда уларни амалиётга жорий этиш чораларини кўриш муҳим аҳамият касб этади.

Юқоридагиларга асосланган ҳолда интернетда содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва киберхавфсизликни таъминлашни такомиллаштириш юзасидан олдимизда қуйидаги чора-тадбирларни амалга ошириш муҳимдир, хусусан:

- ахборот хавфсизлиги соҳаси бўйича дарслик ва бошқа турдаги ўқув адабиётларини тайёрлаш;

- интернет тармоқлари орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва киберхавфсизликни таъминлаш борасида илмий-тадқиқот ишларини кучайтириш, докторлик диссертациялари мавзуларини ишлаб чиқиш, тасдиқлаш ҳамда долзарб муаммолар юзасидан илмий асосланган таклиф ва тавсиялар ишлаб чиқилишини йўлга қўйиш, уларни амалий фаолиятга жорий этилишини таъминлаш ;

- аҳолини маънавий-ахлоқий характерга эга бўлган хавф-хатарларнинг салбий таъсирларидан муҳофаза қилиш, ёшларни миллий қадриятларимизга ҳурмат ва ватанпарварлик руҳида тарбиялашга қаратилган илмий-амалий анжуманларни ташкил этиш;

- ҳудудларда криминоген вазиятнинг таҳлили асосида ички ишлар органлари куч ва воситаларини мақбул жойлаштириш ҳамда бошқариш имконини берувчи дастурий тизимни жорий этиш;

- ахборот технологиялари ва интернет тизимидан фойдаланиб содир этиладиган (кибер) жиноятларнинг барвақт олдини олишни самарали йўлга қўйиш каби.

Хулоса қилиб айтганда, интернетда содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва киберхавфсизликни таъминлашнинг энг муҳим йўналиши, *биринчидан*, аҳолининг ҳуқуқий онгини шакллантириш; *иккинчидан*, ушбу турдаги ҳуқуқбузарликлар профилактикаси субъектларининг фаолиятини такомиллаштириш, моддий-техник базасини яхшилаш; *учинчидан*, ички ишлар органлари учун етук ва малакали кадрларни тайёрлашдир.

**КАМАЛОВ ОЙБЕК
АХМАТОВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
бошлигининг ўринбосари, юридик фанлар
доктори, профессор*

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНГАН ХОЛДА СОДИР ЭТИЛАДИГАН ЖИНОЯТЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Замонавий ахборот технологияларининг ривожланиши натижасида вужудга келган ҳамда бугунги кунда кенгайиб бораётган жиноят турларидан бири ахборот технологияларидан фойдаланган холда содир этиладиган жиноятлар ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси ушбу соҳада қуйидаги ҳаракатларни (ҳаракатсизликни) жиноят деб белгилайди:

- ахборотлаштириш қоидаларини бузиш (278¹-модда);
- компьютер ахборотига қонунсиз (рухсатсиз) кириш (278²-модда);
- компьютер тизимида қонунсиз киришни таъминловчи махсус воситаларни сотиш мақсадида тайёрлаш ёки сотиш ва тарқатиш (278³-модда);
- компьютер ахборотларини модификациялаш (278⁴-модда);
- компьютерни ишдан чиқариш (278⁵-модда);
- зарар етказувчи дастурларни яратиш, фойдаланиш ёки тарқатиш (278⁶-модда);
- телекоммуникация тармоғидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш (278⁷-модда) ¹.

Амалиётда мазкур жиноятлар кўпроқ банк-кредит ташкилотларида содир этилади.

Компьютер жиноятларининг кўлами ва турларини тадқиқ қилиш ва уларга қарши курашиш масалалари билан шуғулланувчи Халқаро кўмитанинг маълумотларига кўра, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар компьютер билан ишловчи ва ундан фойдаланувчи ҳар қандай ташкилот учун жиддий хавф туғдиради ҳамда уларга катта миқдорда моддий зарар етказади. Ҳисоб-китобларга кўра, компьютер-техникаси ва ҳисобловчи тизимларнинг ташқи таъсир остида ишдан чиқиши натижасида жуда йирик банклар икки-уч суткада, кичикроқ ташкилот ва корхоналар бир сутка ичида

¹ <https://lex.uz/docs/111453>

ўнглаб бўлмас моддий муаммоларга дуч келиши мумкин. Мазкур жиноят билан кураш ишининг, айниқса, жабрланувчиларнинг виқтимлик ҳолатини аниқлаш ва бартараф этиш масалаларининг аҳамияти ва долзарблиги ҳам шу тушунчалардан иборат.

Демак, мазкур турдаги жиноятларга тааллуқли жиҳат – бу компьютер ахборотининг тушунчаси ва унинг эгасини тўғри аниқлаб олишдан иборат. Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 12 декабрдаги “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”¹ги қонунида компьютер ахборотлари деганда, манбасидан ва тақдим этиш шаклидан қатъи назар, шахслар, ашёлар, ҳодисалар, ҳолатлар ва жараёнлар тўғрисидаги маълумотлар тушунилади (3-модда).

Демак, компьютер ахбороти деганда, компьютер тизими томонидан қайта ишлаб чиқилган ва телекоммуникация каналларига узатиладиган, қабул қилиш ва тушуниш учун очик мўлжалланган фактик маълумотлар ҳисобланади, улар асосида қонунда белгиланган тартибда жиноят ва фуқаролик ишлари учун аҳамиятли бўлган ҳолатларни аниқлаш имкони билан боғлиқ.

Компьютер ахборотларининг манбаси сифатида:

- техник печатланган ахборотлар;
- магнит дискларидаги, оптик ва бошқа сақловчи воситалардаги ахборотлар;
- ХК базасидаги тезкор хотирасида сақланувчи ахборотлар ва бошқа ахборотлар эътироф этилади.

Хорижда тармоқ технологиялари ривожланишининг бошланғич босқичида иқтисодиётнинг ахборот технологияларига унчалик боғлиқ эмаслиги туфайли вирусли ва бошқа турдаги компьютер ҳужумларидан етказиладиган зарар унчалик катта эмас эди. Ҳозирги вақтда бундай ҳужумлар сони борган сайин ортиб бораётган, уларни автоматлаштириш механизмлари яратилаётган, фуқаролар, тижоратчилар, давлат ҳокимияти органлари ахборотдан фойдаланиш ва уни айирбошлашнинг электрон воситаларига жуда боғлиқ бўлиб қолган шароитда ахборот тизимларига ҳужумларнинг амалга оширилишидан кўрилатган зарар улкан миқдорни ташкил этмоқда.

Мазкур соҳадаги жиноятлар учун аҳамиятли бўлган ва уларнинг криминалогик тавсифига тегишли муҳим элементлардан бири – бу жиноятларни содир этиш ва яшириш усули ҳисобланади. Халқаро ташкилотларнинг олиб борган тадқиқотларида аниқланган маълумотларга биноан, компьютер соҳасидаги жиноятларни содир этишда қўлланиладиган усуллар қуйидагича:

- ахборотлардаги паролни, тегишли калитни ёки бошқа ўхшаш маълумотларни мослаштириш;

¹ Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг Ахборотномаси, 2003 й., 1-сон, 2-модда; 2015 й., 52-сон, 645-модда; Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 19.04.2018 й., 03/18/476/1087-сон; Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 21.04.2021 й., 03/21/683/0375-сон

- IP-манзилни алмаштириб қўйиш (тажовуз методи бунда ҳуқуқбузар IP пакетни алмаштиради ва ҳ.к.);
- хизмат кўрсатишни рад этиш инсценировкаси;
- трафикнинг таҳлили, яъни узатиладиган парол, калит ҳақидаги маълумотларни йиғиш мақсадида уни эшитиб туриш ва таҳлил қилиш;
- нусха олиш тизимига киришнинг тахминий нуқтаси ҳақидаги маълумотларни акс эттирувчи дастур асосида ахборотларга тажовуз қилиш методи;
- мавжуд ахборотларнинг базасини алмаштириш, мажбурий киритиш, йўқ қилиш, қайта тартиблаш ёки мазмунини ўзгартириш (сетъ бўйича юбориладиган хабарларни).

Шу асосда компьютер соҳасидаги жиноятларни содир этиш усуллари куйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин:

- 1) тутиш методи (телефон канали тизими орқали ёки компьютер сетига уланиш);
- 2) рухсат этилмаган тарзда уланиш методи;
- 3) сохталаштириш методи (маълумотларни алмаштириш, троян вирус дастурини киритиш, моделлаштириш).

Турли мамлакатларда ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг хилма-хиллиги ҳақида фикр билдириш мумкин. Бунинг асосий сабаби мамлакатдаги иқтисодий ривожланиш даражаси ҳам, ижтимоий соҳаларда ахборот технологияларининг жорий этилганлиги ҳолатларига боғлиқ. Масалан, МДХга аъзо мамлакатларда 1998–2002 йиллар давомида, асосан, компьютер фирибгарлиги (пинкодларни ўзлаштириш), яъни интернет савдо ташкилотларидаги хориж маҳсулотларини ўзлаштириш ҳодисалари кенг тарқалган эди. 2005 йилдан бошлаб электрон маълумотларни алмашиш жараёнига рухсатсиз кириш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар ортиб бормоқда.

Шу билан бирга, ахборот технологиялари соҳасида содир этиладиган жиноятларга тааллуқли куйидаги тушунчаларни аниқлаб олиш лозим:

Компьютер айғокчилиги. Ушбу тушунча остида – жиноят қурбонига иқтисодий зарар етказиш мақсадида тадбиркорлик сирларини ташкил қилувчи ахборотларни ноқонуний воситалардан фойдаланиб ёки рухсатсиз нусхалар олиш йўли билан қўлга киритиш ҳаракатларини тушуниш мумкин.

Компьютер сабатажи – компьютер ёки маълумотларни узатиш тизимининг бир маромда ишлашига тўсқинлик қилиш учун компьютер тизимидаги ёки унинг тармоқларидаги маълумотларни ўзлаштириш, ўчириш, бошқаси билан алмаштириб қўйиш каби ҳаракатларни (ҳаракатсизликларни) ўз ичига олади¹.

¹ Мухитдинов Ф.М. Жабрланувчи ҳақидаги таълим асослари /Ўқув-услубий қўлланма. – Т.: ИИВ Академияси, 2019. – Б. 205-208.

Юқоридаги фикрлардан ахборот технологиялари соҳасида жиноят содир этган шахсларнинг мотив ва мақсадларининг қуйидаги жиҳатларини кўрсатиш мумкин:

- ғараз (пул воситалари ва мулкни ўзлаштириш);
- сиёсий (шпионаж, мамлакатнинг молия ва пул-кредит ҳамда валюта сиёсатини таназзулга йўлиқтиришга қаратилган ҳаракатлар);
- интеллектуал қизиқиш;
- безорилик;
- қасд олиш ва бошқа мақсадларни кўзлаб.

Ўз ўрнида айтиш лозимки, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг объекти нимадан иборат, деган масала ҳанузгача баҳсли бўлиб келмоқда. Жумладан, юридик адабиётларда ушбу турдаги жиноятларнинг объекти ва предмети хусусида ҳар хил фикрлар мавжуд. Масалан, В.В. Крилов ушбу жиноятларнинг объектини ЭҲМ маълумотлари ташкил қилади, деб ҳисоблайди. Л. Чичко эса объект деганда, ЭҲМ ахборотини, В.Б. Вехов эса машина ахборотини тушунишини таъкидлаган. “Ахборот жиноят объекти бўлиши мумкин” деган қараш тарафдорлари фикрича, ахборот, шу жумладан, компьютер ахбороти жамият учун яратилган қулайликдир, шу сабабли улар ноқонуний йўқ қилинганида ёки модификациялаштирилганида зарар кўрилиши айтиш мумкин. Аммо компьютер ахбороти (масалан, сир сақланадиган маълумотлар)дан қонунга ҳилоф тарзда нусха кўчирилиши ва улар тўсиб қўйилиши мумкин. Бунда ахборот ўзи асло зарар кўрмайди. Ваҳоланки, жиноят объекти доимо жиноий қилмишдан зарар кўради, акс ҳолда жиноят таркиби мавжуд бўлмайди. Бунда жиноят нимада намоён бўлади? Юқоридаги икки ҳолатда нима юз беради? Унда нима ва қандай зарар кўради?

Биринчи ҳолатда ахборот қонуний эгасининг ундан монополь фойдаланиш муносабатларига, иккинчи ҳолда эса бевосита қонуний ва хавфсиз фойдаланиш муносабатларига зарар етади. Бинобарин, компьютер ахбороти ўз-ўзича ҳар доим ҳам зарар кўрмайди, аммо барча ҳолларда ундан фойдаланиш муносабатлари бузилади, деган ҳулосага келиш мумкин.

Жиноий-ҳуқуқий тушунчада компьютер ахбороти ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг предмети ҳисобланади. Масалан, бундай ҳолатлар Жиноят кодекси 278¹, 278², 278⁴, 278⁶ ва 278⁷-моддаларининг диспозицияларида тўғридан-тўғри кўрсатилган. Бошқа ҳолларда эса предметнинг аниқланиши жиноят таркиби бошқа элементларининг аниқланиши билан боғлиқ (ЖКнинг 278³ ва 278⁵-моддалари). Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси Махсус қисмининг ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга оид бобининг хусусияти шундаки, унда ахборотнинг алоҳида тури – компьютер ахбороти ҳақида сўз боради.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда таъкидлаш мумкинки, ушбу турдаги жиноятлар ахборот технологияларидан қонуний, хавфсиз фойдаланишни таъминловчи муносабатларга бевосита таъжовуз қилади ҳамда фойдаланувчиларнинг ахборот технологиялари соҳасидаги қонуний манфаатларига зарар етказди.

**АЛИЕВ ШУХРАТ
ХАСАНОВИЧ**

*Бухоро вилояти ИИБ бошлиғи, юридик фанлар
бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент*

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ЧОРАЛАРИ (Бухоро вилояти мисолида)

Дунёда ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятчиликка қарши курашиш муаммолари тобора глобал аҳамият касб этмоқда. Хусусан, БМТ Бош Ассамблеяси, Европа кенгаши, ШХТ, МДХ, Араб давлатлари лигаси ва бошқа ташкилотлар томонидан ахборот-коммуникация технологияларидан жиноий мақсадларда фойдаланишга қарши курашиш бўйича халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган. Статистик маълумотларга кўра, ҳозирги вақтда **7 миллиардга** яқин инсон (дунё аҳолисининг 95 %) электр алоқасининг кўчма тармоқлари билан қамраб олинган¹, йилига кибержиноятчилик оқибатида етказилган моддий зарарнинг миқдори дунё ЯИМнинг **1 %ини** ташкил этади².

Янгидан-янги турлари билан тилга олинган кибержиноятчиликнинг ижтимоий ҳаётимизга кириб келганига ҳам анча бўлди ва уни асримизнинг глобал муаммолари қаторига қўшимиз мумкин. Унинг бизга маълум бўлган вирусли дастурларни тарқатиш, паролларни бузиб кириш, кредит карта ва бошқа банк реквизитларидаги маблағларни ўзлаштириш, талон-торож қилиш, шунингдек, Интернет орқали қонунга зид ахборотлар, хусусан, бўхтон, маънавий бузуқ маълумотларни тарқатиш билан башариёт ҳаётига катта хавф солаётганидан кўз юмиб бўлмайди³.

Интернет (ингл. Internet) – ахборотни сақлаш ва узатиш учун мўлжалланган бутунжаҳон умумлаштирилган компьютер тўридир. Кўпинча, “Умумжаҳон тўри” ёки “Глобал тўр” деб номланади. Унинг асосида “Бутунжаҳон ўргимчак тўри” (World Wide Web, WWW) ва бошқа алоқа системалари фаолият юритади.

¹ Расулев А.К. Ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик чораларини такомиллаштириш: Юрид. фан. докт. ... дис. автореф. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2018. – Б. 5.

² <http://www.statista.com/The-StatisticsPortal>).

³ Постада. – 2020. – 31 дек. – 48-сон. – Б. 12.

Ҳозир бутун дунёдаги инсониятнинг 63 фоизи интернетдан фойдаланади. Қарийб бир йилда интернет фойдаланувчилари сони 200 миллионга ортган. Фойдаланувчиларнинг асосий қисми (**92,4 фоиз**) мобил қурилмалар орқали интернетдан фойдаланади. Ўзбекистонда интернет фойдаланувчилари сони **27 миллиондан** ошган, шундан **25 миллиондан** кўпроғи мобил интернет фойдаланувчилари ҳисобланишади¹.

Ахборот технологияларининг кенг миқёсда ривожланиши бир вақтнинг ўзида кўп турдаги жиноятларнинг содир этилишига имкон яратди, ўз навбатида, ушбу турдаги жиноятларни аниқлаш ва уларнинг олдини олишда юқори билим ва касбий тайёргарликни талаб қилмоқда. Шундай қилиб, “ахборот технологиялари соҳасидаги жиноят” компьютерлар ва маълумотларни қайта ишлаш тизимларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноий қилмиш бўлиб, бунинг учун қонунчиликда жиноий жавобгарлик назарда тутилган. Шу боис фуқаролар ўртасида ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар тўғрисида маълумотларни тарқатиш ва тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бориш зарур.

Ахборотлашган жамият тезлик билан шаклланиб, ахборот дунёсида “давлат чегаралари” деган тушунча йўқолиб бормоқда. Жаҳон компьютер тармоғи давлат бошқарувини тубдан ўзгартирмоқда.

Ҳудудий жойлашишидан қатъи назар, кундалик ҳаётимизга турли хилдаги ахборотлар интернет халқаро компьютер тармоғи орқали кириб келади. Шунинг учун ҳам мавжуд ахборотлардан ноқонуний фойдаланиш, ўзгартириш, йўқотиш ва уларга кириш каби муаммолардан ҳимоя қилиш долзарб масала бўлиб қолди.

Маълумотларга кўра, дунё бўйлаб ҳар йили **500 миллиондан** ортиқ киберхужумлар уюштирилади. Ҳар сонияда дунёдаги ҳар **12 нафар** инсондан бири кибермаконда содир этилган хужумлар қурбонига айланмоқда. Хусусан, АҚШ, Франция, Англия, Бельгия, Германия, Люксембург каби давлатларда кибержиноятчилик кўрсаткичи умумий жиноятчиликнинг **60–65 фоизини** ташкил этади.

Экспертларнинг ҳисоб-китобича, киберхужумларнинг асосий қисми махфий маълумотларни қўлга киритиш, уларни ўзгартириш ёки йўқотиш, фойдаланувчилардан пул талаб қилиш ёки бизнес жараёнларини издан чиқаришга қаратилмоқда. Бунинг натижасида бир йилда дунё иқтисодиёти ўртача **20 миллиард** АҚШ долларидан зиёд миқдорда зарар кўрмоқда.

Ўзбекистонда ҳам сўнгги уч йилда кибержиноятлар **8,3 бараварга** кўпайиб, умумий жиноятчиликнинг **5 фоизини** ташкил этмоқда. Масалан, кибермаконда фирибгарлик билан боғлиқ ҳолатлар **13 бараварга**, ўғрилик **20 бараварга**, товламачилик, тухмат ва ҳақорат қилиш билан боғлиқ жиноятлар эса **4,9 бараварга** ортган.

Таҳлилий маълумотларга қараганда, республикада кибержиноятчиликнинг айрим турлари, жумладан, ноқонуний банк-молия операциялари

¹ <https://review.uz/oz/post/uzbekistonda-internet-xizmatidan-foydalanuvchilar-soni-272-milliondan-oshdi>

орқали ўзгаларнинг пластик картадаги маблағларини ўзлаштириш, бировнинг ишончига кириб, унинг номига онлайн микроқарз олиш, молиявий пирамидалар ташкил қилиш, вирусли дастурлар орқали компьютерларга хужум уюштириш, ўзгаларнинг шахсий маълумотларини тарқатиш орқали кўрқитиш йўли билан товламачилик қилиш, гиёҳвандлик воситаларининг онлайн ноқонуний савдоси, қимор ва таваккалчиликка асосланган онлайн ўйинлар, диний ақидапарастликка қаратилган ахборот хужумлари, онлайн савдо майдонидаги фирибгарлик каби жиноятлар кўпайиб бормокда.

Хусусан, Бухоро вилоятида **2022 йилнинг 6 ойида** қайд этилган жами **2 165 та** жиноятдан **80 таси (3,7 %)** ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларни ташкил этади. Уларнинг **49 таси (61,2 %)** фош этилган, **31 таси (38,8 %)** бўйича жиноят содир этган шахслар аниқланмаган.

Жами 2.165 та жиноятлардан

ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларни ташкил этади.

Ахборот технологиялари соҳасидаги ҳамда ахборот технологиялар ва коммуникация воситаларидан фойдаланган ҳолда содир этилган жиноятлар вилоятнинг шаҳар ва туманлари кесимида таҳлил қилинганда энг юқори кўрсаткич Бухоро шаҳри (**25 та**), Ёзбодон тумани (**10 та**) ҳамда Когон шаҳри (**8 та**) ҳиссасига тўғри келади.

Вилоятда **2022 йилнинг 6 ойида** қайд этилган ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг **35 тасини** фирибгарлик, **33 тасини** ўғрилик, **6 тасини** жамоат хавфсизлиги ва жамоат тартибига таҳдид соладиган материалларни тарқатиш, **3 тасини** ўзлаштириш ёки растрата қилиш ҳамда **1 тадан** телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш, порнографик маҳсулотларни тарқатиш ва ҳақорат қилиш жиноятлари ташкил қилади.

Мазкур турдаги жиноятларнинг предметларини, асосан, пластик карталар (**77,5 %**), интернет жаҳон ахборот тармоқлари (**10 %**), биржа трейдинг хизматлари (**6,3 %**), ҳисоб рақамлар (**3,7 %**), электрон ҳамён ва крипто-валюта (**1,2 %**) ҳамда телекоммуникацион каналлар (**1,3 %**) ташкил этиб, жисмоний ва юридик шахсларнинг пластик карталари орқали содир этилган жиноятлар салмоғи юқорилигини кузатиш мумкин.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларни содир этган **53 нафар** шахснинг **46 нафарини** (86,9 %) ишсизлар, **1 нафарини** (1,8 %) ишлайдиганлар, **6 нафарини** (11,3 %) ўқувчи ва талабалар ташкил этган.

Шунингдек, ушбу жиноятларнинг **3 таси** (3,7 %) гуруҳ таркибида, **9 таси** (11,2 %) илгари судланганлар ҳамда **3 таси** (3,7 %) аёллар томонидан содир этилган.

Ёшига кўра таҳлил қилинганда, жиноятларнинг **11,3 фоизи 18 ёшга тўлмаган, 86,7 фоизи 18–30 ёшдаги** ҳамда **2 фоизи 30–40 ёшдаги** шахслар томонидан жиноятлар содир этилганлиги кузатилди. Ачинарлиси, уларнинг энг кўп қисми, яъни **98 фоизи ёшлар** ҳиссасига тўғри келмоқда.

Мазкур турдаги жиноятларнинг сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитлар ўрганилганда, **32 таси** жиноят содир этишда қўлланилаётган янги киберусуллардан жабрланувчиларнинг хабардор эмасликлари, **36 таси** жиноятчиларнинг осон бойлик орттиришга интилиши натижасида, **12 таси** айрим электрон платформаларда киберхавфсизлик тўлиқ таъминланмаганлиги оқибатида содир этилганлиги маълум бўлди.

Бухоро вилоятидаги криминоген вазият ва ҳудуднинг ўзига хос ижтимоий-демографик хусусиятлари таҳлили асосида ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг олдини олишда қуйидагиларга алоҳида эътибор қаратиш таклиф этилади:

биринчидан, мобил илова akkaунтини фаоллаштиришда (телефон аппаратининг IMEI коди, IP-манзиллар рўйхатидан ташқари) фойдаланувчининг юз кўриниши (Face ID), географик жойлашув (геопозиция - Location) маълумотларини тўлиқ киритишга доир техник шартни жорий этиш.

Маълумот учун: 2017 йилда Россиядаги “Сбербанк” ҳамда “Тоchka” номли мобил иловаларида “Face ID”, “Location” функциясининг жорий этилиши улар билан боғлиқ жиноятларнинг **85 %га** камайишига олиб келган.

Мазкур амалиётнинг йўлга қўйилиши мобил иловалар орқали содир қилинаётган жиноятларнинг камайишига, жиноятни содир қилган шахс ҳамда жойлашган манзили ҳақидаги маълумотларни ўз вақтида аниқлашга, молия хизматларини кўрсатиш субъектлари ҳамда дастурий таъминотдаги хавфсизлик даражаси яхшиланишига, фуқароларнинг пластик карталаридаги маблағлари ишончли муҳофаза қилиниши таъминланишига хизмат қилади;

иккинчидан, ИИБ Киберхавфсизлик бўлим ва бўлинмаларига банклар, “HUMO” ва “UzCard” тўлов операторлари, виртуал ва банк

пластик карталари тўғрисидаги маълумотлар, улар орқали бажарилган амалиётлар тарихини кузатиш ҳамда жиноий ҳаракат бўлганда амалиётни тўхтатиш (блоклаш) ҳуқуқини бериш.

Айни вақтда, банк сирини ташкил этувчи ҳужжатларни олиш тўғрисидаги қарор (прокурор санкцияси орқали) ҳамда сўров хати **10 кундан 30 кунгача** бўлган муддатда ижро қилинмоқда.

Бунда, ушбу маълумотларни олиш билан боғлиқ бўлган бюрократик тўсиқлар сабаб бўлмоқда. **Масалан:** Бухоро вилоятида мавжуд шаҳар-туманларда хизмат олиб бораётган тезкор ходимлар ёки терговчи ва суриштирувчилар томонидан иш юритувларидаги терговга қадар текширув ҳужжатлари ҳамда жиноят ишлари бўйича қарорлар тайёрлангач, прокурордан рухсат олиб, қарорнинг электрон шакли вилоят ИИБ ТҚХ киберхавфсизлик бўлимига юборилади. Бўлим томонидан қарор мазмуни ва унинг асослилиги ўрганиб чиқилгач, тегишли банкларга юборилади. Мазкур бўлимга бир кунда ўртача **5–7 тагача** сўров хатлари ва қарорлар келиб тушади. Келиб тушган қарорлар тегишли банкларга юборилгач, унинг жавоблари келгунига қадар **15–20 кунлаб** вақт ўтади.

Оқибатда жиноий йўл билан қўлга киритилган маблағлар йўналтирилган манзилларни аниқлашга **1 ойгача** вақт сарфланиб, жиноятларнинг **“иссиқ изи”**дан фош этилишига тўсиқ бўлмоқда.

Россия Федерацияси ИИБ Киберхавфсизлик бошқармаси тасарруфида бўлган “Systems” ДУКга ушбу таклиф этилаётган ҳуқуқнинг берилганлиги амалиётда ўзининг ижобий самарасини кўрсатган.

Келгусида таклиф этилаётган механизмни амалиётга жорий этиш орқали пластик карталар ҳамда шахсга доир маълумотлардан қонунга зид равишда фойдаланиш хавфини камайтиришга, қонунга зид равишда амалга ошириладиган банк амалиётларига чек қўйишга, жиноий йўл билан қўлга киритилган маблағларни чет элдаги ҳисоб рақамларга ўтказишнинг олдини олишга, банк пластик карталаридаги фуқароларнинг маблағларини қайтаришга эришилади;

учинчидан, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга қарши курашиш мақсадида “мобил банкинг” иловалар ва онлайн ҳисобварақалар рақамли платформаси хавфсизлик талаблари лойиҳасини ишлаб чиқишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар (жумладан, ИИБ киберхавфсизлик маркази) билан ҳамкорликни йўлга қўйиш тартибини жорий этиш.

Сўнгги йилларда жаҳон ахборот ресурсларининг ортиши, турли хил иловалардан фойдаланиш, электрон пуллар ҳамда криптовалюталар савдоси ва шунга ўхшаш электрон тижорат тизимида ишлайдиган платформа, мобил иловаларнинг сони ортиб боргани сари ушбу турдаги тизимга таҳдидлар ҳамда бу йўналишда турли хил жиноятларнинг сони ортиб бормоқда.

Бунга сабаб ушбу платформаларнинг маълум бир қисмида хавфсизлик тўлиқ таъминланмаганлиги сабабли фирибгарлар томонидан фуқароларнинг моддий бойликларини уларнинг иштироки билан тез ва осон эгаллаб олинмоқда.

Ҳозирда “Анорбанк” ва “ТБС” банклари юқоридаги таклифда келтирилган тўлиқ хавфсизлик талабларини таъминлаган ҳолда фаолият олиб бораётганлиги сабабли ушбу банкларнинг мобил иловалари орқали фирибгарлик ва ўғрилик жиноятлари содир этилиши сезиларли даражада камайганлигини кузатиш мумкин. Бироқ республикада фаолият олиб бораётган бошқа давлат ва тижорат банклари ўзлари ишлаб чиққан мобил иловаларда етарлича хавфсизлик тизимини жорий қилмаган. Масалан: сўнгги вақтларда кибержиноятчилар томонидан содир этилаётган ахборот технологиялари соҳасида жиноятларнинг қарийб 90 %ини Ҳамкорбанкнинг “Hamkormobile” мобил иловасидан фойдаланган ҳолда содир этмоқдалар.

Шу сабабли республикада фаолият олиб бораётган бошқа барча давлат ва тижорат банклари мобил банкинг иловалар ва онлайн ҳисоб-варақалар рақамли платформаси бўйича хавфсизлик талаблари лойиҳасини ишлаб чиқишда ҲМҚО (ИИБ киберхавфсизлик маркази) билан ҳамкорликни йўлга қўйиш тартибини жорий этиш содир этилган жиноятларни ИИБ ва унинг қўйи тизимлари томонидан фош қилишда тезкорликни оширишга хизмат қилади;

тўртинчидан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 168-моддаси 2-қисми “в” бандини “телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек, Интернет жаҳон ахборот тармоғидан ёки электрон тўлов воситаларидан фойдаланиб” тарзида баён этиш, 273-моддаси 2-қисмини “телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек, Интернет жаҳон ахборот тармоғидан фойдаланиб содир этилган бўлса” таҳриридаги янги “д” банди билан тўлдириш.

Вилоятда содир этилаётган фирибгарлик жиноятлари таҳлил қилинганда, аксарият бу турдаги жиноятлар ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда, айниқса, мобил иловалар орқали банк пластик карталаридан пулларни фирибгарлик ва ўғрилик қилиш орқали ўзлаштириш ҳолатлари кўпаймоқда.

Амалдаги Жиноят кодексининг 168-моддаси 2-қисми “в” бандида ёки 169-моддаси 3-қисми “б” бандида компьютер техникасидан фойдаланиб содир этилган фирибгарлик ва ўғрилик жиноятлари учун жавобгарлик белгиланган. Бироқ “Компьютер техникасидан фойдаланиб содир этиш” тушунчаси тор маънода бўлиб, ҳозирда бу турдаги жиноятларнинг содир этиш усулини тўлиқ қамраб олмаяпти. Қолаверса, мазкур моддани шу йўналишда 2022 йил 15 апрелда қабул қилинган “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонун талабларига мослаштириш лозим.

Таклиф этилаётган *“Телекоммуникация тармоқларидан, шунингдек, Интернет жаҳон ахборот тармоғидан ёки электрон тўлов тизимларидан фойдаланиб”* жумласи Россия Федерацияси Жиноят кодексининг 159.6-моддасида ўз аксини топган бўлиб, ушбу қилмиш учун алоҳида жиноий жавобгарлик белгиланган. Бундан ташқари, Россия Федерацияси Жиноят кодексининг 159.3.-моддасида электрон тўлов воситаларидан фойдаланиб содир этилган фирибгарлик учун алоҳида жиноий жавобгарлик белгиланган.

Шунингдек, Украина Жиноят кодексининг 190-моддасида, Латвия Жиноят кодексининг 177.1-моддасида қонунга ҳилоф равишда электрон ҳисоблаш машинаси техникасидан фойдаланганлик ва автомат тизимида маълумотларга ишлов беришда фирибгарлик содир этганлик учун махсус жиноий жавобгарлик белгиланган;

бешинчидан, Ўзбекистон Республикаси Электрон технологияларни ривожлантириш маркази ҳамда Ички ишлар вазирлиги Киберхавфсизлик маркази ва унинг жойлардаги қуйи бўғинлари ходимларининг ҳимояланган каналлар орқали икки томонлама электрон ахборот алмашиш ва тасдиқлаш амалиётини йўлга қўйиш.

Амалдаги тартибга кўра, Ўзбекистон Республикаси Электрон технологияларни ривожлантириш маркази билан Ўзбекистон Республикаси ИИВ Киберхавфсизлик маркази ва унинг жойлардаги қуйи бўғинлари ходимлари сўров хатлар ва топшириқларни махсус почта хизмати орқали ўзаро алмашиш йўли билан ҳамкорлик олиб боришади.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ Киберхавфсизлик марказининг жойлардаги қуйи бўғинлари ходимлари томонидан вилоятнинг барча шаҳар-туманларидан келган сўров хатлари асосида махсус топшириқ тайёрланиб, имзолангач, махсус почта хизматлари орқали Электрон технологияларни ривожлантириш маркази Бухоро хизматига етказилади.

Мазкур хизмат томонидан қабул қилинган топшириқлар берилган топшириқнинг ҳажми ва турига қараб ўртача 2–15 кун давомида ижро этилиб, махсус каналлар орқали юборилади.

Амалдаги тартибга кўра, берилган топшириқ махсус почта орқали Электрон технологияларни ривожлантириш маркази Бухоро хизматига юборилади, бироқ унинг ижроси махсус канал орқали топшириқ муаллифига юборилади. Топшириқни ЭТРМ Бухоро хизматидан қабул қилиш учун ҳимояланган махсус канал ташкил этилган, лекин ушбу топшириқни электрон тарзда тезкорлик билан ҳимояланган махсус канал орқали ЭТРМ Бухоро хизматига юбориш учун махсус канал ташкил этилмаган.

Оқибатда масъул тезкор ходимлар ва ЭТРМ Бухоро хизмати ўртасида тезкор ахборот алмашишнинг имкони йўқлиги сабабли барча турдаги жиноятларни, хусусан, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларни зудлик билан фош этишга тўсиқ бўлмоқда.

Таклиф этилаётган механизмни амалда жорий этиш орқали жиноятни содир қилган шахслар ҳамда уларнинг жойлашган манзили ҳақидаги маълумотларни тезкорлик билан аниқлаш имкони яратилади;

олтинчидан, терговчи ва суриштирувчиларнинг юритувида бўлган иш доирасидаги барча ахборот таъминоти автоматлаштирилган иш жойига интеграциялашган ахборот тизимларидан тўғридан-тўғри олиш ва керакли фабула орқали процессуал ҳужжатда ўз аксини топишини таъминлаш.

Бугунги кунда ички ишлар органларининг рақамлаштиришни талаб қилувчи соҳаларидан бири – бу тергов ва суриштирув соҳаси ҳисобланади.

Шу нуқтаи назардан чет эл тажрибаси (Россия ва Европа мамлакатларининг кўпчилигида) шуни кўрсатадики, суриштирувчи ва терговчиларнинг автоматлаштирилган иш жойини (АИЖ) яратиш мазкур соҳада қоғоз-бозликдан кечиш учун энг самарали йўл бўлади. Бунда асосий мақсад – тизимда барча процессуал ҳужжатларни автоматлаштирилган ҳолда тайёрлаш ҳамда прокуратура ва суд органларига интеграциялашган тизим орқали рақамли имзо ва керакли ҳимоя дастурлари қўлланилган ҳолда электрон ҳужжат тарзида юборилишини таъминлашдир. Терговчи ва суриштирувчиларнинг юритувида бўлган иш доирасидаги барча ахборот таъминоти автоматлаштирилган иш жойига интеграциялашган ахборот тизимларидан тўғридан-тўғри олиш ва керакли фабула орқали процессуал ҳужжатда ўз аксини топишини таъминлаш ҳамда кўплаб процессуал ҳаракатларни расмийлаштиришни автоматлаштириш имкониятини яратади;

етгинчидан, “Population of Uzbekistan” ахборот-қидирув-маълумотнома тизимини жорий қилиш ва бунда сунъий интеллект технологиялари имкониятларидан кенг фойдаланиш.

Дунёнинг етакчи давлатлари (Италия, АҚШ ва ҳ.к.) тажрибасига кўра, мамлакат аҳолисининг ҳар бирининг туғилганидан бошлаб вафот этгунига қадар барча жараён, жумладан, боғчада, мактабда (лицей, коллеж, техникум ва ҳ.к.), олий таълим муассасасида таълим олиш ва иш жойидаги меҳнат қилиш жараёнларида унинг феъл-атвори, қизиқиши, атрофидаги инсонлари, оилавий аҳволи ва ҳ.к. маълумотлари доимий ва мунтазам тўлдирилиб бориладиган, марказлаштирилган, рухсат даражалари белгиланган “Population of Uzbekistan” ахборот-қидирув-маълумотнома тизимини жорий қилиш ва бунда сунъий интеллект технологиялари имкониятларидан кенг фойдаланиш таклиф этилади. Бу тизим мамлакатимиз аҳолиси тўғрисида барча маълумотларни жамлаганлиги сабаб жиноятларни “иссиқ изи”дан очиш ҳар бир криминал вазиятда аниқ ва тўғри қарорлар қабул қилиш учун хизмат қилади. Мазкур тизимнинг ички ишлар тизимларига жорий қилинаётган рақамли технологиялар билан интеграциялашуви бугунги кунда жиноятларни жиловлаш учун энг катта самара берадиган тадбирлардан бири бўлади;

саккизинчидан, “Киберқидирув” ҳамда “Рақамли дунёда рақамли далиллар” каби мавзуларда ўқув-машқлари ва семинар-тренинглار ташкил этиш;

тўққизинчидан, ижтимоий тармоқларда таникли бўлган блогер, вайнер ҳамда тиктокерлардан кенг фойдаланган ҳолда ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг олдини олиш бўйича тарғибот-ташвиқот тадбирларини янада кучайтириш.

Сўнгги вақтларда аҳолининг ҳуқуқий маданиятини оширишда, жиноятчиликка қарши курашда ижтимоий тармоқларнинг роли ошиб бормоқда. Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг олдини олишда ва унга қарши курашда Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг расмий сайтида, бошқа барча вазирликлар, ҳокимликлар,

тижорат банкларининг расмий сайтлари ва телеграм каналлари орқали бериб борилаётган маълумотлар, видеороликлар кибержиноятчиликка қарши курашда ижобий самарасини кўрсатиб келмоқда.

Хусусан, айрим блогер, вайнер, тиктокерлар томонидан жамиятнинг барча ижтимоий соҳаларида бўлаётган жараёнларни турли кўринишларда намойиш этишлари миллионлаб фуқаролар томонидан томоша қилиниб, ижтимоий тармоқларда аҳоли орасида муҳокамалар қилинмоқда.

Ҳозирда аҳолининг ҳуқуқий маданиятини оширишда, кибержиноятчиликка қарши курашда блогер, вайнер, тиктокерларнинг хизматларидан фойдаланишни кучайтириш орқали фуқароларни ўзига жалб қиладиган, кўплаб муҳокамаларга сабаб бўладиган ижтимоий роликлар, карикатуралар, видеороликлар, буклетлар, суръатлар ишлаб чиқиш ва уларни аҳоли орасида, айниқса, блогер, вайнер, тиктокерларнинг шахсий профилларида намойиш қилиш мақсадга мувофиқдир.

МАМАТҚУЛОВ ТЎЛҚИН БОЙХЎРОВИЧ

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси бошлиғи,
ю.ф.н., доцент*

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКА ХИЗМАТЛАРИНИНГ АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИДАГИ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ФАОЛИЯТИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Ахборотлашган жамият тезлик билан шаклланиб, ахборот дунёсида давлат чегаралари деган тушунча йўқолиб бормоқда. Жаҳон компьютер тармоғи давлат бошқарувини тубдан ўзгартирмоқда.

Интернет (ингл. Internet) – ахборотни сақлаш ва узатиш учун мўлжалланган бутунжаҳон умумлаштирилган компьютер тўридир. Кўпинча, “Умумжаҳон тўри” ёки “Глобал тўр” деб номланади. Унинг асосида “Бутунжаҳон ўргимчак тўри” (World Wide Web, WWW) ва бошқа алоқа системалари фаолият юритади. 2012 йилнинг 30 июнига келиб ер шари аҳолисининг интернетдан фойдаланувчилари сони 2,4 миллиарддан ошиб кетди.

Аммо интернет тармоқларининг ривожланиши, инсонларнинг ахборот олиш имкониятларининг ошиши билан бир қаторда ушбу соҳада содир

этиладиган янги турдаги “Ахборот технологиялари соҳасида”ги жиноятларнинг пайдо бўлишига олиб келди.

Шу боисдан ушбу соҳадаги жиноятларга қарши курашиш ва уларнинг олдини олиш борасида бир қанча ташкилий чора-тадбирлар амалга оширилди, жумладан, бу борада Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 15 апрелда “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонунининг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этади.

Ушбу қонунда қуйидаги асосий тушунчаларга таъриф берилган:

кибержиноятчилик – ахборотни эгаллаш, уни ўзгартириш, йўқ қилиш ёки ахборот тизимлари ва ресурсларини ишдан чиқариш мақсадида кибермаконда дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда амалга ошириладиган жиноятлар йиғиндиси;

кибермакон – ахборот технологиялари ёрдамида яратилган виртуал муҳит;

кибертахдид – кибермаконда шахс, жамият ва давлат манфаатларига таҳдид солувчи шарт-шароитлар ва омиллар мажмуи;

киберхавфсизлик – кибермаконда шахс, жамият ва давлат манфаатларининг ташқи ва ички таҳдидлардан ҳимояланганлик ҳолати;

киберхавфсизлик ҳодисаси – кибермаконда ахборот тизимларининг ишлашида узилишларга ва (ёки) улардаги ахборотнинг очиклиги, яхлитлиги ва ундан эркин фойдаланилишининг бузилишига олиб келган ҳодиса;

киберҳимоя – киберхавфсизлик ҳодисаларининг олдини олишга, киберхужумларни аниқлашга ва улардан ҳимоя қилишга, киберхужумларнинг оқибатларини бартараф этишга, телекоммуникация тармоқлари, ахборот тизимлари ҳамда ресурслари фаолиятининг барқарорлигини ва ишончлилигини тиклашга қаратилган ҳуқуқий, ташкилий, молиявий-иқтисодий, муҳандислик-техник чора-тадбирлар, шунингдек, маълумотларни криптографик ва техник жиҳатдан ҳимоя қилиш чора-тадбирлари мажмуи;

киберхужум – кибермаконда аппарат, аппарат-дастурий ва дастурий воситалардан фойдаланган ҳолда қасддан амалга ошириладиган, киберхавфсизликка таҳдид соладиган ҳаракат;

фишинг – бу кибержиноятчилар томонидан юридик ёки жисмоний шахсларнинг конфиденциал маълумотлари (асосан, логин, парол, СМС код)ни қўлга киритиш учун фойдаланадиган интернет-фирибгарликнинг кўриниши. Кейинчалик бу олинган конфиденциал маълумотлардан фойдаланилган ҳолда шахсга мақсадли равишда моддий ва маънавий зарар етказилиши мумкин.

Таъкидлаш лозимки, ахборот технологиялари соҳасидаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича бир қанча омиллар қикийнчиликлар келтириб чиқармоқда, буларга, *биринчидан*, техниканинг ривожланиши билан ушбу соҳадаги ҳуқуқбузарликларнинг ортиб бораётганлиги; *иккинчидан*, ахборот технологиялари соҳасида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва фош этишнинг самарали шакл ва усуллари

мавжуд эмаслиги; *учинчидан*, фуқароларнинг ўзига нисбатан содир этилган компьютер ҳуқуқбузарлиги тўғрисида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга хабар беришни истамасликлари; *тўртинчидан*, ахборот технологиялари соҳасидаги ҳуқуқбузарликлардан фуқароларда ўзини эҳтиёт қилиш борасида тажрибалари камлиги ва бошқалар.

Бугунги кунда ушбу соҳадаги ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш, содир этилиши сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш муҳим вазифалардан бирига айланган бўлиб, бу борада ички ишлар органлари, хусусан ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизматларининг зиммасида ҳам масъулиятли вазифалар юклатилган.

Шу боисдан ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизматларининг ахборот технологиялари соҳасидаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш фаолиятини такомиллаштириш масалаларига алоҳид эътибор қаратилди ва чора-тадбирлар амалга оширилди, хусусан, уларнинг моддий-техник базаси такомиллаштилди, фаолиятида замонавий ахборот-коммуникация воситаларини қўлланилиши сифати оширилди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6196-сон фармонида мувофиқ, ҳар бир маҳалла, оила ва шахс кесимида жиноятчиликнинг сабабларини аниқлаш ва уларни бартараф этиш орқали ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашишга оид муаммоларни бевосита жойларнинг ўзида ҳал этиш, шунингдек, ҳудудларда жиноятчилик аҳволдан келиб чиқиб, ҳар бир **туман, шаҳар ва маҳаллаларни тоифаларга ажратиш** ҳамда ҳокимликлар, секторлар ва жамоатчилик билан ҳамкорликда “жиноят ўчоқлари”ни бартараф этиш учун барча зарур куч ва воситаларни жалб қилиш – ички ишлар органлари фаолиятини ташкил этишнинг мутлақо янги механизмлари сифатида белгиланиб, ички ишлар органларининг таянч пунктлари негизида **маҳалла ҳуқуқ-тартибот масканлари** босқичма-босқич ташкил этилиши, профилактика инспекторига масофадан туриб мурожаат юбориш ва уни кўриб чиқиш жараёнини кузатиб бориш, аҳоли билан ўзаро тезкор мулоқотни йўлга қўйиш, профилактика инспекторлари ва сектор раҳбарлари фаолиятига баҳо бериш имконини берувчи **“Smart маҳалла” ахборот дастури** амалиётга жорий этиш белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 2 апрелдаги “Ички ишлар органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасидаги фаолиятини янада такомиллаштириш бўйича қўшимча ташкилий чора-тадбирлар тўғрисида”ги ПҚ-5050-сон қарори билан “Маҳалла ҳуқуқ-тартибот маскани тўғрисида”ги низом тасдиқланди ва фаолиятини ташкил этишга масъул ва раҳбари этиб профилактика катта инспектори, у бўлмаганда профилактика инспектори белгиланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 29 ноябрдаги “Ўзбекистон Республикаси жамоат хавфсизлиги концепциясини тасдиқлаш ва уни амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-27-сон Фармонининг қабул қилиниши натижасида маҳаллаларда жамоат хавфсизлигини самарали таъминлаш мақсадида **профилактика инспектори зиммасидаги вазифалар мақбуллаштирилиб, 22 та асосий вазифалари ягона рўйхати тасдиқланди**, профилактика инспекторларини уларнинг вазифа ва фаолият йўналишлари билан боғлиқ бўлмаган тадбирларга жалб қилиш ҳамда фаолиятига асоссиз аралашиш тақиқланди.

Мазкур чора-тадбирлар ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизматлари томонидан ахборот технологиялари соҳасидаги ҳуқуқбузарликларнинг ўз вақтида олдини олиш, уларнинг содир этилиши сабаблари ва имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этишни самарали ташкил этишда ҳам муҳим аҳамият касб этади.

Ушбу соҳадаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда профилактика хизматларининг асосий вазифалари қуйидагилардан иборат:

1) аҳоли ўртасида ахборот технологияларидан тўғри фойдаланиш ҳамда улардан фойдаланган ҳолда ҳуқуқбузарликлар содир этилишининг оқибатларини тушунтириш ишларини ташкил этиш;

2) туман-шаҳар миқёсида содир этилган мазкур турдаги ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва шарт-шароитларини таҳлил қилиш;

3) ахборот технологиялари соҳасида ҳуқуқбузарликлар содир этган ва содир этишга мойил шахсларнинг рўйхатини шакллантириш амда улар билан яқка тартибдаги профилактик ишларни ташкил этиш;

4) фуқароларни ахборот технологиялари соҳасида содир этилаётган ҳуқуқбузарликлардан мунтазам хабардор қилиб туриш ҳамда улар ўртасида виктимологик профилактик чора-тадбирларни амалга ошириш.

Таъкидлаш жоизки, ахборот технологиялари соҳасидаги содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг барварқт олдини олиш, содир этилиш сабаблари ва имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда бартараф этиш самарадорлиги субъектлар фаолияти билан бевосита боғлиқдир.

Шу боисдан бугунги кунда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизматлари учун етук ва малакали кадрларни тайёрлаб етказиб бериш, айниқса, профилактика инспекторларининг замонавий қиёфасини яратиш мақсадида мамлакатимизда кенг кўламли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Хусусан, соҳага кадрларни тайёрлаб берувчи асосий марказ ҳисобланган ИИБ Академиясида таълим сифатини янада такомиллаштириш борасидаги ислохотлар амалга оширилди.

Жумладан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 15 апрелдаги “Ички ишлар органлари учун профессионал кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатидан янги тизимини жорий этиш бўйича чора-тадбирлар тўғрисида”ги қарори ижроси доирасида ИИБ Академиясида таълим бериш сифати ва самарадорлигини ошириш юзасидан қуйидаги ишлар амалга оширилди:

- Академияда кадрларни мақсадли касбий тайёрлаш, кундузги таълимда барча мутахассислик йўналишлари каби биринчи курсдан бошлаб “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти” мутахассислиги йўналишида ўқитиш жорий этилиб, қабул квоталари сони **400 тага** кўпайтирилди;

- “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси” ҳамда “Криминология” кафедралари негизида “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва криминология” кафедраси ташкил этилди, кафедранинг штатлар сон **17 тадан 32 тага** кўпайтирилиб, тажрибали профессор-ўқитувчилар жамланди;

- модулли ўқитиш тизими жорий этилди, бунда асосий эътибор таълим жараёнида назария ва амалиёт уйғунлиги асосида ташкил этиш, келгусида битирувчиларнинг амалиётга тезда киришиб кетишини таъминлаш мақсадида, кундузги таълимнинг бакалаврият босқичи ўқув режалари **60 фоиз** назария ва **40 фоиз** амалиёт тарзида ишлаб чиқилди;

- ўқув жараёни жадвалига мувофиқ, таълим жараёни Академия базасида **3 ҳафта назарий таълим** ҳамда амалиёт органларида **1 ҳафта базавий амалий** машғулот тарзида ташкил этиш йўлга қўйилди;

- Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирининг 2021 йил 25 августдаги “Ички ишлар вазирлиги соҳавий хизматларининг Академияда малакали мутахассис кадрларни тайёрлашдаги фаолиятини тизимли ташкил этиш тўғрисида”ги 298-сон буйруғи талабларига мувофиқ Академия кундузги таълим курсантлари ва ихтисослаштирилган кафедралар профессор-ўқитувчилари билан Қорақалпоғистон Республикаси ИИБ, Тошкент шаҳри ва вилоятлар ИИБлари раҳбарлари томонидан **онлайн мастер-класс машғулотлари** ўтказилиши ташкил этилди. Машғулотлар жараёнида курсантларга раҳбар ходимлар томонидан ҳудудларда содир этилаётган жиноятлар ва уларнинг ўзига хос хусусиятлари, бугунги кундаги муаммо ва камчиликлар ҳамда курсантлар томонидан Академияда таълим йўналиши бўйича ўзлаштирилиши лозим бўлган билим ва малакалар ҳақидаги маълумотлар етказиб берилиши алоҳида аҳамият касб этмоқда;

- жорий ўқув йилидан бошлаб Академия ихтисослаштирилган кафедралари профессор-ўқитувчилари ва кундузги таълим бакалавриати курсантларидан шакллантирилган **ўқув тезкор-тергов гуруҳлари** Тошкент шаҳрида содир этилган оғир ва ўта оғир жиноятлар бўйича ходиса жойига чиққан ҳолда терговга қадар текширув ҳаракатларини ўтказишга доир амалий кўникмаларини шакллантирилиши йўлга қўйилди. Ўқув **тезкор-тергов гуруҳлари** учун иккита автобус ажратилиб, сайёр машғулот ҳамда криминалистик экспертизалар ўтказиш учун махсус жиҳозланди. Таъкидлаш лозимки, курсантлар ўқув тезкор-тергов гуруҳи таркибида содир этилган жиноятлар юзасидан терговга қадар текширув жараёнларида иштирок этиб, Академияда олган билимларини янада мустаҳкамламоқда.

Хусусан, “**Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти**” таълим йўналишида таҳсил олаётган курсантлар профилактика инспектори сифатида ахборот технологиялари соҳасида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш юзасидан зарурий билим ва кўникмаларга эга бўлмоқдалар.

**АБДУРАСУЛОВА ҚУМРИНИСА
РАИМҚУЛОВНА**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси профессори,
юрidik фанлар доктори, профессор*

**АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНГАН ҲОЛДА
СОДИР ЭТИЛАДИГАН ЖИНОЯТЛАРНИНГ ВИКТИМОЛОГИК
ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ТАШКИЛ ЭТИШ**

Ҳозирги глобаллашув даврида ахборот хавфсизлигини таъминлаш, кибержиноятларга қарши курашиш, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар ва уларни содир этган шахслар ҳамда жабрланган шахсларнинг криминологик ҳамда виктимологик тавсифини ўрганиш долзарблиги бу борада чуқур илмий тадқиқотлар олиб борилишини тақозо этмоқда.

Ахборот технологиялари соҳасидаги муносабатларни ва ахборот хавфсизлигини жиноий тажовузлардан ҳимоя қилишни таъминлаш, ахборот технологиялари ва ахборот хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларни ва улардан жабрланишнинг олдини олиш, мазкур жиноятлар учун жавобгарлик белгиланган миллий қонун ҳужжатлари ва қонунни қўллаш амалиётида учрайдиган жиноят-ҳуқуқий муаммоларнинг илмий назарий ва амалий ечимларини топиш муҳим аҳамият касб этади¹.

Киберҳужумлар бўйича хавфсизликни таъминлаш борасидаги халқаро Symantec Security ташкилотининг маълумотларига кўра, ҳозирда ҳар секунда дунёдаги **12 нафар** инсондан биттаси киберҳужум қурбони бўлмоқда ва дунёда ҳар йили **556 млндан** кўпроқ киберҳужум уюштирилади ва бунда жабрланувчилар кўрадиган зарар миқдори **100 млрд** АҚШ долларидан кўпроқдир².

Бутун дунё инсониятининг **63 %и** ҳозирги кунда интернетдан фойдаланиб келмоқда. Интернетдан фойдаланувчиларнинг асосий қисми (**92,4 фоиз**) мобил қурилмалар орқали интернетдан фойдаланади. Ўзбекистонда интернет

¹ Расулев А.К. Ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик чораларини такомиллаштириш: Юрид. фан. док. ... дис. автореф. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2018. – Б. 5.

² Рустамбаев М.Х., Анарбоев А.У. Кибержиноятларнинг мамлакат иқтисодиётига таҳдиди / Суд ва ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида рақамлаштириш / Халқаро конференция материаллари тўплами / Адлия вазирлиги ҳузуридаги Ҳуқуқий сиёсат тадқиқот институти, 2022. – Б. 37.

фойдаланувчилари сони **27 млндан** ошган, шундан **25 млндан** кўпроғи мобил интернет фойдаланувчилари ҳисобланади¹.

Ўзбекистонда компьютер инцидентларига чора кўриш хизмати (UZCERT) миллий ахборот тизимлари ва интернет тармоғининг сегментидан фойдаланувчилар учун мўлжалланган бўлиб, у компьютер инцидентлари бўйича маълумотларнинг тўпланиши ва таҳлил қилиниши, фойдаланувчиларга компьютер хавфсизлиги таҳдидларининг олдини олишда маслаҳатлар бериш ва уларни техник жиҳатдан қўллаб қувватлашни таъминловчи ягона марказ ҳисобланади. Шу боис, агар компьютер ресурси хужумга учраса, <http://www.uz-cert.uz> манзили бўйича махсус хизматга мурожаат этиш мақсадга мувофиқдир. Бу эса ахборот технологиялари билан боғлиқ жиноятларда якка тартибдаги виктимологик профилактикани таъминлашга хизмат қилади.

Ўзбекистон Республикасида ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг олдини олиш жараёнининг ташкил қилиниши компьютер хавфсизлиги тизимини ривожлантириш босқичига кирган. Бу эса нафақат ҳуқуқни муҳофаза этувчи тузилмалардан, балки компьютер ва ахборот технологияларини ривожлантириш ва жорий этиш маркази қошида янги ташкил қилинган компьютер инцидентларига чора кўриш хизматидан (UZ-CERT) ҳам комплекс ёндашув ва саъй-ҳаракатларни талаб қилади.

АҚШда Миллий стандартлар бюроси томонидан компьютер тармоқларига қўйиладиган хавфсизликнинг базавий талаблари ишлаб чиқилган бўлиб, ушбу стандартлар қуйидагилардан иборат:

- 1) рухсат этилган ҳолда тармоққа киришни таъминлаш мақсадида тармоқ берадиган кафолат сифатидаги яроқлилиқ стандарти;
- 2) маълумотларни рухсат этилмаган ўзгаришлар ва нобуд қилишлардан ҳимоя қилишда намоён бўладиган дахлсизлик стандарти;
- 3) маълумотларнинг рухсат этилмаган очилишлардан ҳимояланишини назарда тутувчи махфийлик стандарти;
- 4) фойдаланувчиларнинг идентификацияси, узатиладиган маълумотларнинг сифати, ахборотларни узатиш вақти ёки давомийлигини таъминлашнинг кафолати сифатида маълумотларни узатиш хавфсизлиги стандарти.

Мазкур стандартлар асосида қуйидаги мезонларга жавоб берувчи тегишли техник назорат механизмлари ишлаб чиқилган:

а) **яхлитлик мезони** – механизмнинг керакли режимда ишлашини кафолатловчи базавий ишончлилиқ;

б) **текшириш мумкинлиги мезони** – компьютер техникаси воситаларига тажовуз қилишга уринишлар ва тизим хавфсизлиги масалаларига доир бошқа ҳодисаларни очиш ва текшириш учун аҳамиятга эга бўлиши мумкин бўлган ахборотларни ёзиш қобилияти.

Ушбу чораларнинг амалга оширилиши натижасида қуйидаги имкониятлар юзага келади:

¹ <https://review.uz/oz/post/ozbekistonda-internet-xizmatidan-foydalanuvchilar-soni-272-milliondan-oshdi>

1) компьютер техникаси воситаларидан жисмонан фойдаланишни назорат қилиш;

2) компьютер техникаси воситалари аппаратларининг электромагнит нурланишини назорат қилиш;

3) компьютер техникаси воситаларига содир этиладиган таҳдидларнинг имкониятларини кузатиш ва ҳар бир шундай ҳолатларни (мониторинг усули билан) қайд этиш.

Юқорида келтирилган хорижий мамлакатлар тажрибаси ахборотларни ҳимоя қилишнинг асосий мақсадлари ва қоидалари бир қатор базавий позицияларга кўра ахборотлаштириш ва маълумотларни узатиш соҳасидаги Ўзбекистон Республикаси қонунларининг профилактик жиҳатини такомиллаштиришга имкон беради. Бу қуйидаги имкониятларни яратади:

– ахборотларнинг чиқиб кетиши, ўғирланиши, йўқотилиши, бузилиши ва сохталаштирилишининг олдини олиш;

– шахс, жамият ва давлат хавфсизлигига таҳдидларнинг олдини олиш;

– ахборотларни йўқ қилиш, модификациялаш, бузиш, улардан нусха кўчириш, уларни блокклашга қаратилган ноқонуний ҳаракатларнинг олдини олиш;

– ахборот ресурслари ва тизимларига ноқонуний аралашиларнинг олдини олиш;

– мулк объекти сифатидаги ҳужжатлашган ахборотлар фаолиятининг ҳуқуқий режимини таъминлаш;

– давлат сирини ва ҳужжатлашган ахборотларнинг махфийлигини сақлаб қолиш;

– субъектларнинг ахборот жараёнлари, тизимлари, технологиялари ва уларни таъминлаш воситаларини яратиш, ишлаб чиқариш ва қўллашдаги ҳуқуқларини таъминлаш.

Соҳа мутахассислари мазкур жиноятларнинг олдини олишни урта асосий гуруҳга ажратадилар:

1) ташкилий;

2) техникавий;

3) комплекс (дастлабки икки гуруҳнинг айрим усуллари бирлаштирувчи).

Компьютер техникаси воситаларини ҳимоя қилишнинг ташкилий чоралари қуйидагиларни ўз ичига олади:

– ахборот жараёнининг барча босқичларида иштирок этувчи ходимларни танлаш, текшириш ва уларга йўл-йўриқ бериш бўйича ташкилий тадбирлар мажмуи;

– ахборот объектлари ишдан чиққанидан кейин уларни тиклаш режасини ишлаб чиқиш;

– компьютер техникаси воситаларига дастурий-техникавий хизмат кўрсатилишини ташкил қилиш;

– муайян компьютер техникаси воситалари хавфсизлигини таъминлаш учун масъул шахсларга интизомий жавобгарлик юклаш;

– компьютер тизимларининг фаолияти чоғида махфийлик режимини амалга ошириш;

– объектларнинг жисмоний кўриқланиши режимини таъминлаш;

– моддий-техникавий таъминот ва ҳоказо.

Пул воситаларини талон-торож қилиш, кўпинча, банкка тегишли бўлган электрон тармоқларда амалга оширилади ва бу ҳаракатлар компьютер тизимига ёки тармоққа қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) кириш асосида амалга оширилади. Бундай тажовузларни, одатда, банк ходимларининг ўзлари аниқлайдилар, бундай ҳолатлар тезкор-қидирув чораларни амалга оширишда ҳам аниқланади. Жиноятдан келтирилган зарар суд-бухгалтерлик экспертизаси асосида аниқланади. Кўпинча, бундай жиноятларни жабрланувчиларнинг ўзлари ҳам аниқлайдилар. Бунда келтирилган зарар максимал даражага эга бўлади, агарда компьютер тизимидан тегишли маълумотлар ўғирланган бўлса, ахборотлар нусхалаштирилиб сотилган бўлса, ёки бошқа жиноий мақсадлар кўзланган бўлса (масалан, кимнингдир шаъни ва қадр-қимматига қарши маълумотларни ошкор этиш ҳолати юз бериб, бу шахс сайловларда номзод сифатида иштирок этаётган бўлса).

Шу билан бирга, мазкур турдаги жиноятлардан жарбланишнинг олдини олиш ва уларнинг профилактик фаолиятида қуйидаги умумий амалларни ҳал қилиш зарур ҳисобланади:

- шахсий логинни рўйхатга олишда автоматик равишда компьютер техникасини ҳисобга олувчи дастурларни ишга солиш, бундай тажриба ХХРда мавжуд ва бу шахсий варақларни бузиш, маълумотларни ўғрилаш жиноятлари содир этилишида жабрланувчиларнинг мойиллигини пасайтиради;

- ахборот технологиялари соҳасида содир этиладиган жиноятлар содир этилишида маълумотларни филтрлаш ва уларнинг ҳимоя воситаларини кучайтирувчи чораларини кўришда давлат органлари ҳамда шу соҳада фаолият юритувчи тадбиркорлик субъектлари ўртасидаги ҳамкорликни йўлга қўйиш;

- махфий маълумотларнинг сақланиши, яхлитлигини, унга бўлган ҳуқуқни таъминловчи муносабатларни тартибга солувчи қонуларни такомиллаштириш.

Шу билан бирга, ахборот технологиялари соҳасида содир этилаётган жиноятларнинг комплекс сабаблари, бир томондан, ижтимоий-иқтисодий омиллар билан, иккинчи томондан, аклий-руҳий омиллар билан ҳам боғлиқ.

Ушбу жиноятлардан жисмоний шахслар ва интегратив, яъни жамоалар (юридик шахслар, жамоа ташкилотлари ва бошқалар) жабр кўриши мумкин.

Бунда жисмоний қурбон шахслар ижтимоий-демографик, маълумот-маданий, функциявий-алоқавий ҳамда ахлоқий-руҳий таснифга эга.

Интегратив, яъни жамоавий қурбонлар эса қуйидаги таснифий белгиларга эга бўладилар:

- фаолият тури ёки машғулоти тоифаси (фаолият соҳаси – ҳўжалик, тадбиркорлик, бошқарув, ишлаб чиқариш, савдо, молиявий, энергетик, транспорт ва бошқалар);
- кадрлар билан ишлаш ва моддий-техник таъминот;
- молиявий аҳвол;
- ходимларнинг иш тажрибаси, шунингдек, компьютер техникасида ишлаш тажрибаси;
- ҳисоб юритиш ва ҳисобот тизимининг хусусиятлари;
- фойдаланилаётган компьютер техникаси, алоқа ва телекоммуникация технологияларининг турлари (янги, эски);
- ахборот технологиялари хавфсизлиги учун жавобгар тармоқларнинг мавжудлиги;
- жамоавий қурбонларнинг ҳажми (яъни филиаллар ва ваколатхоналарнинг мавжудлиги) ташкилий-ҳуқуқий ва бошқарув шакллари.

Ахборот технологиялари жиноятчида “ҳар қандай ҳимояни енгиб ўтишга қодирлик” ҳиссини шакллантиради. Ўз навбатида, ахборот технологияларида муҳим маълумотларни сақловчи шахсларда доимо виктимологик мойиллик мавжуд, шунингдек, бундай мойиллик кўплаб маълумотларни сақловчи компьютер техникасининг ўзида ҳам – «компьютер мойиллиги» мавжуддир. “Компьютер мойиллиги” – бу ўзининг техник хусусиятига ҳамда унга бўлган эҳтиёж аломатларига кўра виктимликка эга бўлган техник воситадир.

Бундан ташқари, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларни содир этилишига таъсир этувчи виктимологик омиллар ўзининг мазмунига кўра:

- ижтимоий вазиятларга боғлиқ
- ҳулқ-атвор билан боғлиқ
- ахлоқий-руҳий жиҳатларга бўлинади.

Ахборот технологиялари соҳасида содир этиладиган жиноятларда асосан уч турдаги виктимлик ҳулқ-атворни учратиш мумкин. Булар:

- ноахлоқий;
- ҳуқуққа мос (яъни ўз хизмат вазифасини амалга ошириш, кишиларга ишониш, жамоат бурчини бажариш билан боғлиқ);
- бетараф ҳулқ-атвор;

Ахборот технологияси соҳасида корхоналарда, ташкилотларда ва муассасаларда содир этиладиган жиноятларнинг виктимологик профилактика чоралари уч даражада амалга оширилиши мумкин:

- бир компьютернинг виктимологик профилактикаси (ички виктимологик профилактика чораси);
- интерфаол жамоа ўртасида виктимологик профилактикани амалга ошириш;
- бошқа шахслар билан ўтказиладиган виктимологик чоралар (ташқи виктимологик чоралар).

Ахборот технологияси соҳасида содир этиладиган жиноятларнинг виктимологик профилактикаси — бу мулк эгаси ёки мулк ҳуқуқига эга шахсларнинг фаолияти ёки, бошқача айтганда, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг қурбони бўлишга мойиллиги мавжуд шахслар билан боғлиқ сабаб ва шароитларни бартараф этишга қаратилган ташқи субъектларнинг фаолиятидир.

Ушбу соҳага оид жиноятларнинг виктимологик профилактикаси билан шуғулланувчи субъектлар қуйидагилардир:

- Ўзбекистон Республикаси ҳукумати;
- Бош прокуратура;
- Давлат хавфсизлик хизмати;
- Ички ишлар вазирлиги;
- Суд органлари;
- Ахборот технологиялари ва коммуникацияларни ривожлантириш вазирлиги;
- Инновацион ривожлантириш вазирлиги;
- Оммавий ахборот воситалари;
- Нодавлат ва нотижорат ташкилотлари;
- Жамоат ташкилотлари.

Ахборот технологиялари соҳасида содир этиладиган жиноятлар билан курашишда кўпгина мамлакатларнинг, хусусан, АҚШ, Буюк Британия, Германия ва бошқа давлатларнинг тажрибасини ўрганиш, мамлакатимизда ушбу жиноятлар билан самарали кураш олиб боришни таъминлайди.

ЖЎРАЕВ МУҲИДДИН УТКУРОВИЧ

*Фаргона вилояти ИИБ бошлиғи, юридик фанлар
бўйича фалсафа доктори (PhD)*

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИДА БОШҚАРУВ ТИЗИМИ

“Халқ давлат органларига эмас, давлат органлари халқимизга хизмат қилиши керак”, деган даъватга қўшимча қилиб айтмоқчиман: “Раҳбарлар фақат давлатга эмас, аввало, инсон ва оилага, уларнинг қонуний манфаатларини таъминлашга хизмат қилиши керак”. Шунинг учун ҳар бир мутасадди маҳалла ва туман ҳаётини ипидан игнасиғача билиши шарт.

Улуғ аجدодларимиз айтганидек, раҳбар халққа юк бўлмаслиги, аксинча, халқнинг юкини елкасига олиши керак. Агар қайсики раҳбар даврнинг бу ўткир талабини тушунмаса, уларни энди халқимиз ҳам, ҳаётнинг ўзи ҳам қабул қилмайди¹.

Адабиётларда ички ишлар органларининг (кейинги ўринларда ИИО деб юритилади) бошқарув тизими турли ракурслардан ўрганилган. Хусусан, ИИОнинг бошқарув тизимини Ў.Х.Мухамедов ички ишлар органлари тизимида амалга оширилаётган ислохотлар, уларнинг натижалари нуқтаи назаридан², М.З.Зиёдуллаев ИИОнинг таянч пунктларини бошқариш мисолида³, С.И.Адиньяев ИИОнинг ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар тизимида тутган ўрни нуқтаи назаридан⁴, Т.С. Валиулин маъмурий-ҳуқуқий жиҳатдан⁵, В.В.Павловский ҳуқуқ-тартиботни сақлашда полиция (милиция)-нинг жамият билан ҳамкорлиги нуқтаи назаридан⁶, У.И. Абдуллаев ИИОдаги ички тизимли назорат нуқтаи назаридан⁷, В.С. Бялт ички ишлар

¹ “Янги Ўзбекистон тараққиёт стратегияси асосида демократик ислохотлар йўлини қатъий давом эттирамиз” Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг лавозимга киришиш тантанали маросимига бағишланган Олий Мажлис палаталари қўшма мажлисидаги нутқи 06.11.2021// URL: <http://president.uz/uz/lists/view/4743> (Халқ сўзи, 26.12.2022).

² Мухамедов Ў.Х. Ўзбекистонда халқпарвар ички ишлар тизимини яратиш истикболлари: Монография. – Т., 2020. – Б. 500.

³ Зиёдуллаев М.З. Ички ишлар органларининг таянч пунктларини бошқаришни такомиллаштириш: Юрид. фан. док. (DSc) ... дис. – Т., 2019. – Б. 235.

⁴ Адиньяев С.И. Полиция в системе правоохранительных органов Российской Федерации: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2013. – 32 с.

⁵ Валиулин Т.С. Административно-правовой статус органов внутренних дел на транспорте: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007 – 27 с.

⁶ Павловский В.В. Взаимодействие общества и полиции (милиции) в обеспечении правопорядка (теоретический и историко-правовой анализ): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Краснодар, 2010 – 28 с.

⁷ Абдуллаев У.И. Внутрисистемный контроль в деятельности органов внутренних дел Республики Таджикистан: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2009 – 25 с.

органи ходимнинг интизомий жавобгарлиги нуқтаи назаридан¹, Е.В. Щеглова ИИО раҳбарлари фаолиятини баҳолаш самарадорлиги нуқтаи назаридан², Р.Р. Алиуллов ИИО бошқарув механизми нуқтаи назаридан³, Ю.А. Случевская ИИОда ҳуқуқий назоратни ташкил этиш ва амалга ошириш нуқтаи назаридан⁴, В.Ю. Касьян ИИОнинг ҳуқуқни муҳофаза қилиш фаолиятини ташкил этишни баҳолаш нуқтаи назаридан⁵, Е.А. Спицына ИИОнинг кадрлар захирасини шакллантиришни ҳуқуқий таъминлаш нуқтаи назаридан⁶, В.В. Дралов ИИОда бошқарувни ҳуқуқий таъминлаш нуқтаи назаридан⁷, В.В. Казаков ИИО ходимларини бошқариш нуқтаи назаридан ўрганишган⁸.

ИИО бошқарув тизимининг ўзига хос хусусиятлари ҳақида сўз юритилганда мазкур ўзига хосликларни белгиловчи омилларни аниқлаштириш олиш лозим. Умуман олганда, ИИО бошқарув тизими моҳият эътиборига кўра, динамик характерга эгалиги, зиммасига юкланган ижтимоий функцияларнинг хилма-хиллиги, спецификациясининг кенг қамровлилиги, ҳаракат диалектикасининг жўшқинлиги сабабли бу борада ягона қарашлар мавжуд эмас. Фикримизча, ИИО бошқарув тизимининг ўзига хос хусусиятларини қуйидаги таснифли таҳлил орқали ойдинлаштириш мумкин:

- бошқарувнинг мақсади ва вазифалари бўйича;
- бошқарувнинг функциялари бўйича;
- бошқарувнинг элементлари бўйича;
- бошқарувнинг принциплари бўйича;
- бошқарувга таъсир этувчи омиллар бўйича.

Ижтимоий бошқарув фаолияти бошқарув операцияларини бажариш учун инсонлардан меҳнат қилиш ва руҳий куч сарфлашни талаб этади. Белгиланган тартибда ва бошқарув воситаларидан фойдаланган ҳолда бажариладиган бошқарув меҳнати у ёки бу бошқарув ҳаракатларини амалга ошириш шаклида намоён бўлади.

Бошқарувнинг мазмуни унинг мақсадларига боғлиқ. Бошқарув субъектлари дастлаб муайян мақсадларни қўядилар, сўнгра уларга эришиш

¹ Бялт В.С. Дисциплинарная ответственность сотрудников органов внутренних дел: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2011. – 26 с.

² Щеглова Е.В. Совершенствование оценки эффективности служебной деятельности руководителя служебной деятельности руководителя органа внутренних дел: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – 28 с.

³ Алиуллов Р.Р. Механизм управления органами внутренних дел (вопросы теории, методологии и практики): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2004. – 48 с.

⁴ Случевская Ю.А. Организация и осуществление правового контроля в системе управления органами внутренних дел: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2010. – 30 с.

⁵ Касьян В.Ю. Оценка организации правоохранительной деятельности органов внутренних дел (вопросы методологии): Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2007. – 25 с.

⁶ Спицына Е.А. Правовое обеспечение формирования кадровых ресурсов органов внутренних дел: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2003. – 28 с.

⁷ Дралов В.В. Теоретические и организационно-методические вопросы совершенствования правового обеспечения управления органами внутренних дел: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. – М., 2001. – 28 с.

⁸ Казаков В.В. Основы управления персоналом органов внутренних дел // Вестник Нижегородской академии МВД России. – 2017. – № 2 (38). – С. 95–98.

учун онгли равишда ҳаракат қиладилар, ўз ҳаракатларининг ушбу мақсадларга мувофиқлигини назорат этадилар. Демак, бошқарув мақсадга мувофиқ фаолиятдир. Бошқарувда анланган ва асосланган мақсадга эга бўлинмаса ҳамда у ёки бу ижтимоий муносабатларни ўзгартиришга қаратилган ҳаракатлар бажарилмаса, муваффақият қозонишга умид қилиб бўлмайди. Айнан мақсадларни англаш ва қўйишда ижтимоий бошқарувнинг ижодий имкониятлари намоён бўлади¹. Бошқарув аслида мақсадли фаолият ҳисобланади. унинг бутун моҳиятига олдинга қўйилган мақсадга таъсир кўрсатади.

Мақсадларни илгари суриш ва уларга эришиш бошқарув самарадорлигининг мезонлари (кўрсаткичлари) мавжуд бўлишини тақозо этади. Ижтимоий бошқарувнинг ҳар қандай соҳасида ўзига хос мақсадлар ҳамда бошқарув фаолиятини бошқариш мезонлари белгиланади. Улар орқали мақсадга яқинлашиш даражаси аниқланади.

Бошқарувнинг мақсади уни аниқлаштириш воситаси бўлмиш вазифаларни белгилаб беради ҳамда ташкилий тузилмаларни яратишнинг ва ушбу шароитда энг амалий бўлган бошқарув усуллари тўғри белгилашнинг шарт-шароити бўлиб хизмат қиладди.

Бошқарув тизимини яратишда мақсадларни белгилаш ҳал қилувчи ўрин тутаяди. Мақсадларни инсонлар реал воқеликдан келиб чиқиб белгилайдилар. Мақсад уни амалга оширишнинг объектив имкониятларига, жамият ривожининг қонуниятларига мос бўлган тақдирда тўғри белгиланади. Бошқарув субъекти мақсадларни уларга эришишнинг мавжуд имкониятлари билан мувофиқлаштириш, мақсадларга эришиш воситаларини танлаш имконияти мавжуд доиралар билан чекланганлигини инобатга олиш қобилиятига эга бўлиши керак.

ИИО бошқарув тизимининг мақсади давлатнинг жамият олдидаги ижтимоий-сиёсий вазифалари ҳамда ИИО фаолиятининг умумий мақсадидан келиб чиқиб, куч ва воситаларни фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини, жисмоний ва юридик шахсларнинг мулкани, конституциявий тузумни ҳимоя қилиш, қонун устуворлигини, шахс, жамият ва давлатнинг хавфсизлигини таъминлаш, шунингдек, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикаси таъминлашга сафарбар этишдан иборат.

ИИО бошқарув тизимининг функциялари унинг олдида қўйилган мақсадга эришиш ва вазифаларнинг бажарилишини таъминлашга хизмат қиладди. Айрим адабиётларда исталаётган пировард натижага эришиш учун ижтимоий жараёнларга мақсадли таъсир кўрсатишлар бошқарувнинг функциялари ҳисобланиши назарда тутилган² ҳамда *бошқарувнинг умумий функциялари* сифатида ҳисобга олиш, таҳлил қилиш, истиқболни белгилаш,

¹ Валиулин Т.С. Административно-правовой статус органов внутренних дел на транспорте: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – М., 2007. – С.17 с.

² Пулатов Ю.С., Исмаилов И.У., Қурбонов А. Ички ишлар органларида бошқарув асослари: Ўзбекистон Республикаси ИИВ олий таълим муассасалари учун дарслик. – Т., 2005. – Б. 21.

режалаштириш, ташкил қилиш, тартибга солиш, назорат қилиш; *бошқарувнинг махсус (асосий) функциялари* сифатида фуқароларнинг шахсий хавфсизлиги ва жамоат хавфсизлигини, жамоат тартиби ва мулкнинг муҳофаза этилишини таъминлаш; жиноятлар ва маъмурий ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва уларни бартараф этишга, жиноятларни очишга қаратилган чораларни амалга ошириш, *бошқарувнинг таъминловчи функцияларига* кадрлар, моддий-техникавий (хўжалик), молиявий таъминот, иш юритиш каби функциялар қиради деб таъкидланган. Яна бир муаллиф М.З. Зиёдуллаев ҳам ИИО таянч пунктларини бошқаришни таъминлашни ҳуқуқий, ташкилий-методик, моддий-техник, кадрлар билан таъминлаш ҳамда ҳамкорликни таъминлашга таснифлаган ҳолда таҳлил қилган¹.

Биз ҳам юқоридаги фикрларга қўшиламыз, шу билан бирга, ИИО бошқарув тизимининг функцияларига ИИОнинг амалий фаолиятдан келиб чиқиб ёндашиш лозим, деб ҳисоблаймиз. Хусусан, ИИО тизимида амалга оширилган ислохотлар натижасида **ИИО зиммасига янги вазифалар юкланишини ИИО бошқарув тизимининг янги функциялари вужудга келганлигини ҳам эътироф этиш жоиз.**

Жумладан, Ўзбекистон Республикасининг 2016 йил 16 сентябрда қабул қилинган «Ички ишлар органлари тўғрисида»ги Қонунининг 2-моддасига кўра ИИОнинг асосий вазифаларидан бири фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, 4-моддасида фаолиятнинг асосий йўналишларидан бири ҳам фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш эканлиги, 8-моддасида эса ИИО фаолиятининг асосий принципларидан бири ҳам фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларига риоя этиш ҳамда ушбу ҳуқуқлар, эркинликлар ва қонуний манфаатларни ҳурмат қилиш принципи эканлиги, 16-моддасида ИИОнинг мажбуриятларидан бири фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини, юридик ва жисмоний шахсларнинг мулкни, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини ҳимоя қилиш бўйича ўз ваколатлари доирасида барча зарур чораларни кўриш эканлиги, 17-моддасида эса ИИОнинг ҳуқуқларидан бири фуқаролардан қонун ҳужжатларига риоя этишни, ғайриқонуний хатти-ҳаракатларни тугатишни талаб қилиш, бу талаблар бажарилмаган тақдирда эса мажбурлов чораларини қўллаш эканлиги белгилаб қўйилиши, шунингдек халқ билан тизимли мулоқот қилиш кабиларнинг белгиланиши, ИИО ҳуқуқ ижодкорлиги фаолиятининг такомиллашуви, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашишни илмий ёндашувлар асосида ташкил этишнинг назарда тутилиши, ИИО раҳбарларининг халқ вакиллари олдида, профилактика инспекторларининг эса бевосита халқ олдида ҳисобдорлиги механизмнинг жорий этилиши ўз навбатида ИИО бошқарув тизимининг янги функциялари: *инсон ҳуқуқлари ва эркинликларини кафолатлаш ва таъминлаш;*

¹ Зиёдуллаев М.З. Ички ишлар органларининг таянч пунктларини бошқаришни такомиллаштириш: Юрид. фан. док. (DSc) ... дис. автореф – Т., 2019. – Б. 18 – 19.

халқ билан мулоқот қилиш; ўз фаолиятини илмий ёндашувлар асосида ташкил этиш, ИИО раҳбарларининг халқ ва вакиллари олдида бевосита ҳисобдорлигини вужудга келтирганлигини қайд этиш лозим. Шу ўринда таъкидлаш лозимки, ҳатто айрим муаллифлар тадбиркорликни ривожлантириш эвазига оилалардаги камбағалликни бартараф этишда ИИОнинг вазифалари ҳақида сўз юритмоқда¹.

Президент Шавкат Мирзиёев ҳам «Ҳаракатлар стратегиясида: «Халқ давлат идораларига эмас, балки давлат органлари халқимизга хизмат қилиши керак», деган принцип давлат сиёсатининг энг устувор йўналишларидан бирига айлангани, албатта, бежиз эмас.

Ҳозирги кунда барча бўғиндаги ҳокимлар, вазирлик ва идоралар, прокуратура, суд-ҳуқуқ ва ИИО раҳбарлари, депутат ва сенаторлар бевосита жойларга чиқиб, ўз фаолияти бўйича халқ олдида ҳисобот бермоқда.

Маҳаллама-маҳалла, уйма-уй юриб, одамларнинг ҳаётий муаммоларини ўрганмоқда, уларни қонуний асосда ҳал қилиш учун амалий ёрдам кўрсатмоқда»² – деб, таъкидлаган эди.

Мухтасар қилиб айтганда, ИИО бошқарув тизимини қуйидаги ракурсларда кўриб чиқиш мумкин:

ижтимоий бошқарувнинг бир тури;

ҳуқуқ-тартибот ва ҳуқуқни муҳофаза қилишнинг таркибий қисми;

давлатнинг маъмурий-сиёсий фаолиятининг шаклларида бири.

¹ Жаббаров З.Қ. Айрим оилалардаги камбағалликни бартараф этиш юзасидан ички ишлар органлари олдида турган вазифалар // Ички ишлар органларида норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар ижросини таъминлаш механизми: бугунги ҳолати ва истикболлари: Республика илмий-амалий конференцияси материаллари (2020 йил 4 март). – Т., 2020. – Б. 534–537.

² Ўзбекистон Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси мустақиллигининг йигирма олти йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги нутқи // URL: <http://xs.uz> (Халқ сўзи, 01.09.2017).

YOONKEE KIM, JUNGYOL JO AND
MYEONG-EUN HWANG

Member, IEEE

Ajou University in Tashkent, Uzbekistan

CYBER SECURITY AND THE NEEDS FOR EXPERTS

Abstract Cyber security are the overall activities of protecting computers, networks and data from malicious electronic attacks. The activities comparable to physical security, which is the more traditional security activity of controlling access to a building or other object in the real world.

While many physical security vendors are high-tech, and some combine physical security and cybersecurity in their organizational charts, cybersecurity is an activity focused on protecting assets from malicious logins and code, not invasion or theft. We will look at cases of damage caused by cyber attacks worldwide and discuss the importance of cyber security and the need for security experts.

AUT plans to open and educate specialized courses to nurture cyber security experts essential in all fields of society in the future.

What is Cyber Security? Cybersecurity encompasses all aspects of the security of information and communication technologies, covering various means, concepts and guidelines. It is intended to protect Internet-connected computers, servers, mobile devices and networks from unauthorized access, data theft, attacks and tampering in cyberspace.

What is a cyber attack? A cyber attack is a malicious attack on someone else's computer network. An attacker's goal is to spy on your network, damage it, or manipulate it to their advantage. Individuals, businesses, public institutions and even the infrastructure of entire countries can be targeted by cyber criminals.

Types of cyber security Cybersecurity is a broad concept that encompasses several specific fields of activity. There are many classification methods. However, it is most often classified as follows

- **Network security** is the activity of protecting or preventing unauthorized intrusion into a corporate network
- **Application security** is a security activity that makes apps more secure by finding and fixing vulnerabilities in application code
- **Information security**, also referred to as data security, is the activity of keeping data safe from unauthorized access or manipulation, either at storage or in transit between machines
- **Operation security**, often referred to by the abbreviation OPSEC, is the

process of evaluating and protecting public data that clever malicious actors can reveal the ‘secret big picture’ that should be hidden.

- **Disaster recovery** also has elements that can be classified as cybersecurity activities. For example, techniques for correcting and recovering from extensive data loss or service outages caused by cyber attacks are included this category.

These cyber security activities also deal with cyber attacks with specific concepts. Cybers attack have a long history. It dates back to the hacking of the telephone network in the 1970s. And modern threats include as follows

- Malware
- Denial of service attacks
- Phising
- Ransomware
- SQL injection
- Cross-site scripting, XSS
- Man in the Middle Attacks, MitM
- Credential stuffing

Cyber security activities in each category aim to respond to these threats and new attacks that may emerge in the future by preparing for attacks before they happen and reducing the attack surface that attackers can exploit as much as possible

Cyber security framework

One of the ways to lay the groundwork for cybersecurity is to introduce a cyber security framework. It is not a software tool or hardware appliance. These are the policies and procedures that will strengthen your organization's cyber security strategy. It is this framework that various companies and organizations, including government agencies, create and present as guidelines for strengthening cyber security in organizations Any cybersecurity framework provides detailed direction on how to implement and implement a five-step cybersecurity process;

- Identifying: Identify vulnerable assets within organization
- Protecting: Asset and data protection, essential maintenance activities
- Detecting: Attack or intrusion detection
- Responding: Responding to Attacks
- Recovering: Recover damage caused by an attack to a company's systems, data, **financial condition**, and reputation A cybersecurity framework can also be a mechanism by which governments regulate security.

Of course, most cybersecurity frameworks, including those developed by governments, are not “mandatory” frameworks. The most used of these frameworks is the Cybersecurity Framework version 1.1, published by NIST in April 2018. It is a framework that U.S. federal government agencies are mandated to use. However, there are an increasing number of cases in which financial companies, energy companies, defense companies, and telecommunications companies voluntarily introduce and use it.

Cyber security education in AUT, Tashkent, UZ

What is the way to acquire these skills? Historically, many IT and cyberse-

curity professionals have learned their skills through hands-on experience. This is because it took a considerable amount of time for the field of cyber security to grow into an independent field. Many departments have trained some of those interested in security as security experts. But now cybersecurity is developing into a more specialized field than in the past. As a result, university courses and majors that prepare prospective talents in the field of cyber security have appeared.

AUT has already identified this environment and opened and is conducting training courses to nurture experts. Cybersecurity is a challenging environment. But, as most people in the field would agree, the rewards are commensurate.

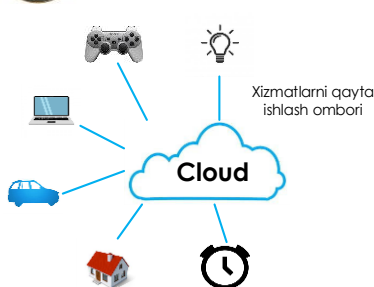

**MARDIYEV ULUGBEK
RASULOVICH**

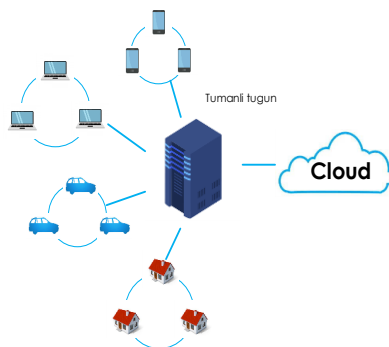
*Muhammad al-Xorazmiy nomidagi TATU
katta o'qituvchisi*

BUYUMLAR INTERNETI XAVFSIZLIGI: XAVFSIZLIK TAHDIDLARI VA YECHIMLAR ARXITEKTURASI

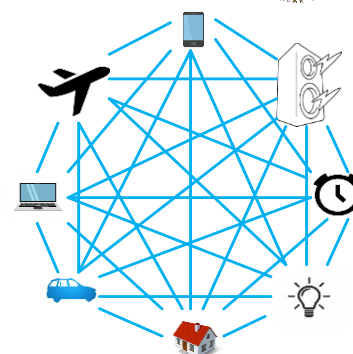
Atrofimizdagi jismoniy qurilmalarni internetga ulanishga bo'lgan ehtiyoji tobora ortib bormoqda. Yaqinda *Gartner* hisobotiga ko'ra, 2020-yilda dunyo bo'ylab 8,4 mlrdga yaqin ulangan qurilmalar bo'ladi. IoT ilovalaridan foydalanish dunyoning barcha burchaklarida o'sib bormoqda. Bu yo'nalishdagi asosiy harakatlantiruvchi davlatlar G'arbiy Yevropa, Shimoliy Amerika va Xitoy hisoblanadi. Mashinadan mashinaga (M2M) ulanishlar soni 2016-yildagi 5,6 mlrddan 2024-yilda 27 mlrdgacha o'sishi kutilmoqda. Raqamlarning bunday darajada o'zgarishi o'z-o'zidan IoTni kengayib borayotgan raqamli iqtisodiyotning poydevoriga aylanishi mumkin bo'lgan asosiy istiqbolli bozorlardan biri ekanligini tasdiqlaydi. IoT sanoati 2018-yildagi 892 mlrd dollardan 2025-yilga kelib 4 trln dollargacha o'sishi kutilmoqda. M2M ulanishlari aqlli shaharlar, aqlli muhitlar, aqlli tarmoqlar, aqlli chakana savdo, aqlli qishloq xo'jaligi va boshqalar kabi keng ko'lamli ilovalarni qamrab oladi. Kelajakda qurilmalar nafaqat Internetga va boshqa mahalliy qurilmalarga ulanishi, balki Internetdagi boshqa qurilmalar bilan ham bevosita muloqot qilishi kutilmoqda (1-rasm).

O'tgan davrdagi IoT arxitekturası

Hozirgi davrdagi IoT arxitekturası

Kelajak davrdagi IoT arxitekturası

1-rasm. IoT arxitekturası

IoT ilovalarining bunday keng doirasi bilan xavfsizlik va maxfiylik masalasi paydo bo'ladi. Kuchli va o'zaro faoliyat yurituvchi IoT ekotizimisiz yangi paydo bo'layotgan IoT ilovalari yuqori talabga erisha olmaydi va o'zining to'liq salohiyatini yo'qotishi mumkin bo'ladi. Internet, uyali aloqa tarmoqlari va WSNlar tomonidan tez-tez duch keladigan xavfsizlik muammolari bilan bir qatorda, IoT ham maxfiylik, autentifikatsiya, boshqaruv, ma'lumotlarni saqlash va hokazo kabi o'ziga xos xavfsizlik muammolariga ega. Ushbu muammolar va zaifliklar tufayli IoT ilovalari har xil turdagi kiber tahdidlar uchun qulay zamin yaratadi. Dunyo bo'ylab allaqachon o'rnatilgan IoT ilovalarining xavfsizligi va maxfiyligiga turli xil hujumlar mavjud. 2016-yilning so'nggi choragida Mirai hujumi internetga ulangan 2,5 millionga yaqin qurilmalarni zararlagan va tarqatilgan xizmat ko'rsatishni rad etish (DDoS) hujumini amalga oshirgan. Mirai-dan keyin Hajime va Reaper ko'p sonli IoT qurilmalariga qarshi boshlangan boshqa yirik botnet hujumlaridir. IoT qurilmalari kam quvvatli va kamroq xavfsiz bo'lib, tajovuzkorlarga uy va korporativ tarmoqlarga kirish imkoniyatini beradi va shu bilan foydalanuvchi ma'lumotlariga oson kirishni ta'minlaydi. Bundan tashqari, IoT ni qo'llanilish sohasi ko'lami oddiy narsalar yoki obyektlardan tashqariga chiqadi. Turli organlarning holatini kuzatish uchun inson tanasiga IoT qurilmalarini joylashtirishga turli muvaffaqiyatli urinishlar qilingan. Hujumchilar bunday qurilmalardan ma'lum bir shaxsning qayerdaligini kuzatish yoki ma'lumotlarni soxtalashtirish uchun foydalanishi mumkin. Har qanday IoT ekotizimida yoki muhitida to'rtta muhim sath mavjud. Birinchi sath turli funksiyalarni bajarish uchun ma'lumotlar yoki ma'lumotlarni qabul qilish uchun turli xil sensorlar va aktuatorlardan foydalanishni o'z ichiga oladi. Ikkinchi sathda, yig'ilgan ma'lumotlarni uzatish uchun aloqa tarmog'idan foydalaniladi. Ko'pgina yangi IoT ilovalari tarmoq sathi va amaliy sath o'rtasida ko'prik vazifasini bajarish uchun oraliq sath deb ataladigan uchinchi sathdan foydalanadi. Va nihoyat, to'rtinchi sathda, aqlli tarmoqlar, aqlli transport, aqlli zavodlar va boshqalar kabi IoTga asoslangan turli xil ilovalar mavjud. Ushbu to'rt sathning barchasida o'ziga xos xavfsizlik masalalari mavjud. Ushbu qatlamlardan tashqari, turli shlyuzlar bu sathlarni bog'laydi va ma'lumotlarning harakatlanishiga yordam beradi. Ushbu shlyuzlar ham ma'lum xavfsizlik xavflariga ega.

IoT ilovalarida xavfsizlikka tahdid manbalari

Yuqorida aytganimizdek, har qanday IoT ilovasini to'rt darajaga bo'lish mumkin: (1) sensor sathi; (2) tarmoq sathi; (3) oraliq dasturiy ta'minot sathi; va (4) ilova sathi. IoT ilovasidagi ushbu qatlamlarning har biri bir qator xavfsizlik muammolari va tahdidlarini yaratuvchi turli texnologiyalardan foydalanadi.

Ushbu to'rtta sathda turli xil texnologiyalar, qurilmalar va ilovalardan foydalaniladi. Ushbu ilovalar quyidagilardan iborat:

<i>Ilova sathi</i>	<i>Oraliq dasturiy ta'minot sathi</i>	<i>Tarmoq sathi</i>	<i>Sensor sathi</i>
aqlli uylar	amaliy dasturlash interfeysi	yo'naltiruvchi qurilmalar	harorat sensorlari
aqlli transportlar	web servislar	internet	aktuatorlar
aqlli inshootlar	data sentrlar	Wi-Fi	tutunni aqlli aniqlash sensorlari
aqlli sog'liqni saqlash tizimlari	cloud texnologiyalari	routerlar	ultratovush sensorlari

Ushbu to'rtta sathdagi IoT ilovalaridagi turli xil xavfsizlik tahdidlari mavjud. Bu tahdidlar quyidagilardan iborat:

<i>Sensor sathi</i>	<i>Tarmoq sathi</i>	<i>Oraliq dasturiy ta'minot sathi</i>	<i>Ilova sathi</i>
• hostlarni ushlash hujumlari; • zararli kodni kiritish hujumi; • soxta ma'lumotlarni kiritish hujumi; • yon kanal hujumi (SCA); • tinglash va xalaqit berish; • uyqusizlik hujumlari	• fishing saytiga hujum; • ruxsatlarga bo'lgan hujum; • DDoS/Dos hujumi; • tranzit ma'lumotlarga hujum; • marshrutlash hujumlari	• o'rtada turgan odam hujumi; • SQL inyeksiya hujumi; • imzoni niqoblash hujumi • cloud-ga zararli dasturlarni kiritish hujumi; • cloud-dagi <i>Flooding</i> hujumi	• ma'lumotlarni o'g'irlash; • ruxsatlarni nazoratlashga bo'lgan hujumlar; • xizmatni to'xtatishga qaratilgan hujumlar; • zararli kodni kiritish hujumlari; • sniffing hujumlari; • hujumlarni qayta dasturlash

IoT xavfsizligiga bo'ladigan tahdidlarning oldini olish usullari

Hozirgi kunda buyumlar interneti muhitida va ilovalarida xavfsizlikni ta'minlashning turli xil usullar va yondashuvlari mavjud bo'lib, ularni to'rt guruhga bo'lish mumkin:

- blokcheynga asoslangan yechimlar (*blockchain-based*);
- tumanli hisoblashga asoslangan yechimlar (*fog computing-based*);
- mashinali o'qitishga asoslangan yechimlar (*machine learning-based*);
- pereferik hisoblashga asoslangan yechimlar (*edge computing-based*).

IoT da blokcheyndan foydalanish quyidagi afzalliklarni beradi:

- IoT qurilmalaridan keladigan ma'lumotlar Blockchain-da saqlanishi mumkin;
- blokcheynning taqsimlangan tabiati ma'lumotlarni xavfsiz saqlash imkonini beradi;

- xesh kaliti yordamida ma'lumotlarni shifrlash va maynerlar yordamida tekshirish imkonini beradi;
- ma'lumotlar yo'qolishi va spoofing hujumlarining oldini olish imkonini beradi;
- ruxsatsiz kirishning oldini olish imkonini beradi;
- cheklangan resurslarga ega qurilmalar uchun blokcheyn asosidagi proksidan foydalanish imkonini beradi;
- markazlashtirilgan bulutli serverlardan voz kechishga imkon beradi.

**МАТЧАНОВ АЛИМЖАН
АТАБАЕВИЧ**

*начальник кафедры Организационно-штабной
деятельности Академии МВД Республики
Узбекистан, доктор юридических наук,
профессор*

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ОРГАНОВ ВНУТРЕННИХ ДЕЛ ПО ПРОФИЛАКТИКЕ КИБЕРПРЕСТУПЛЕНИЙ И ИНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, СОВЕРШАЕМЫХ В СФЕРЕ ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫХ ТЕХНОЛОГИЙ

В быстро меняющихся условиях современного высокотехнологического мира широкое использование получила компьютерная техника, машинные информационные носители, используемые в Интернете и в других социальных сетях. Это позволило создать принципиально новую виртуальную проекцию реального мира, в которую стали вовлекаться в практически все стороны нашей жизни, а также беспрецедентные условия для обмена информацией, совершенствования телекоммуникационных технологий в инновационном виртуальном пространстве. Наряду с положительными сторонами применения созданной информационно-коммуникационной технологией (ИКТ) имеются и негативные последствия данной реальности, а именно возникновение возможностей незаконного проникновения в созданную информационно-телекоммуникационную сеть с целью криминального обогащения. Эти общественно опасные деяния получили обозначение под термином «киберпреступления»¹, под которыми стали понимать правона-

¹В английский язык слово «cyber» пришло из греческого, где «кибернетикой» называют науку об управлении и передаче информации среди людей и машин.

рушения совершенные посредством применения электронно-вычислительных машин.

В сущности киберпреступность представляет собой общественно опасное деяние в виртуальном пространстве, которое можно обозначить как киберпреступность, моделируемое с помощью компьютерной техники и иных информационных, телекоммуникационных средств. Киберпреступность включает в себя любое преступление, которое может совершаться с помощью информационно-коммуникационных технологий в рамках компьютерной системы или сети. В сущности, данное преступление, совершенное в киберпространстве, представляет собой противоправное вмешательство в работу компьютеров, компьютерных программ, компьютерных сетей, несанкционированная модификация компьютерных данных, а также иные противоправные общественно опасные действия, совершенные с помощью или посредством ИКТ, компьютерных сетей и программ.

Уголовная ответственность считается наиболее значимым средством в противодействии киберпреступности, законодательное регулирование может обеспечиваться также посредством гражданского права (которое регулирует вопросы правовых отношений между гражданами) и административного права (которое регулирует вопросы правовых отношений между гражданами и государством). Режимы правового регулирования могут далее делиться на материальное и процессуальное право, а также на нормативно-правовые акты и конституционное право или право, основанное на правах человека. В рамках многих правовых систем каждый из этих режимов имеет собственные цели, институты и защитные механизмы. Законы в области киберпреступности чаще всего относятся к сфере материального и процессуального уголовного права.

Тем не менее, важен и ряд других сфер права. В частности, в случае ряда деяний, предполагающих использование компьютера, которые государство может предпочесть регулировать, не всегда требуется применение интрузивных уголовно-правовых мер. Предполагающие использование компьютера деяния, которые считаются мелкими правонарушениями, могут регулироваться, например, положениями гражданского или административного, а не уголовного права. Кроме того, в уголовном законодательстве нередко содержатся ссылки на базовые требования гражданского и административного права, например, в области законодательства об авторском праве или о защите данных. Комбинированные положения также могут одновременно предусматривать уголовную, административную и гражданскую ответственность.

Таким образом, законодательство в области киберпреступности может касаться широкого круга вопросов, включая: криминализацию определенных деяний, полномочия правоохранительных органов по проведению расследований, вопросы уголовной юрисдикции, допустимость использования электронных доказательств, ответственность поставщиков

электронных услуг за защиту данных и механизмы международного сотрудничества по уголовным делам, связанным с киберпреступлениями¹.

Следует различать киберпреступления как правовую категорию и как социальное явление. Последнее состоит не только из совокупности всех данных преступлений, но и включает различные формы тесно связанных с ними «поддерживающей» и организационной деятельности. В этом смысле обмен электронной почтой между лицами, готовящими преступление, размещение соответствующей криминально ориентированной информации на веб-сайтах также относятся к киберпреступности как социальному явлению.

15 апреля 2022 года в Республике Узбекистан был принят Закон «О кибербезопасности» (№ ЗРУ-764), который вступил в силу с 17 июля 2022 года.

В уголовно-правовом отношении киберпреступность является родовым определением, охватывающим как преступность в сфере информационных технологий в узком значении этого слова, где компьютерная техника является предметом, а информационная безопасность – объектом преступления.

Действующее уголовное законодательство Узбекистана выделяет в качестве общественно опасных деяний преступления в сфере информационных технологий (Глава XX¹УК). Законодатель отнес к их числу: Нарушение правил информатизации (ст. 278¹). Незаконный (несанкционированный) доступ к компьютерной информации (ст. 278²); Изготовление с целью сбыта либо сбыт и распространение специальных средств для получения незаконного (несанкционированного) доступа к компьютерной системе, а также к сетям телекоммуникаций (ст. 278³); Модификация компьютерной информации (ст. 278⁴); Компьютерный саботаж (ст. 278⁵); Создание, использование или распространение вредоносных программ (ст. 278⁶); Незаконный (несанкционированный) доступ к сети телекоммуникаций (ст. 278⁷). Это только малая часть тех правонарушений, которые могут входить в данную категорию, и лиц, совершающих киберпреступления.

Так, появился особый вид правонарушителей, именуемых «хакерами», совершающих «хакерские атаки», посредством чего они взламывают защиту информационно-компьютерных систем². Являясь специалистами в сфере информационных технологий, «хакеры» используют свои знания и возможности Интернета для осуществления несанкционированных, в том числе вредоносных, действий в компьютерных сетях. Взламывая компьютерные системы и хранящихся на них данные, они совершают

¹ https://www.unodc.org/documents/organized-crime/cybercrime/Cybercrime_Study_Russian.pdf

² Понятие «компьютерная система» означает любое устройство или совокупность соединенных между собой или связанных устройств, одно либо более из которых осуществляет автоматическую обработку данных в соответствии с программой (п. «а» ст. 1 Европейской Конвенции о преступности в сфере компьютерной информации, межд. регистрационный номер ETS N 185). URL: <http://www.pravo.ru/interpravo/legislative/view/27/>.

правонарушения в сфере информационных технологий, в том числе и действия, подпадающие под уголовную ответственность.

Киберпреступления представляют серьезную угрозу для общественных отношений в сфере информационных технологий, а поэтому борьба с ними в современных условиях стала серьезной проблемой для государства и граждан. Созданные правоохранительные структуры государства разрабатывают контрмеры для их нейтрализации, разработки стратегии и тактики противодействия киберпреступности.

Киберпреступления совершаются при определенных условиях, имеющих факторы, способствующих их совершению. Их необходимо выявить и на основе научного анализа разработать криминалистическую методику расследования, тактику проведения соответствующих следственных действий.

Факторы, способствующие совершению киберпреступлений, имеют *объективный и субъективный* характер. К первым относятся наличие у потенциального правонарушителя необходимого оборудования в сфере информационных (компьютерных) технологий, современного, высоко-технологичного программного обеспечения и доступ в информационную сеть. К субъективному фактору относится сам правонарушитель, как специалист в области информационных технологий и владеющий необходимыми навыками и техническими умениями в компьютерной сфере. При этом следует учитывать, что интенсивное развитие ИКТ позволяет различным криминальным личностям совершать киберпреступления и в этом им помогают знание технических возможностей компьютерной техники, особенностей их программного обеспечения. Данная разновидность преступной деятельности приобретает распространенный характер и все большее количество граждан, предприятий и организаций становятся жертвами киберпреступлений.

Остановимся более подробно на некоторых видах киберпреступлений, связанных с использованием банковских карт, которые мы уже указывали ранее, а именно «кардинг». К ним относятся:

1) Многократное снятие со счета. Такие преступления становятся возможными в результате действий недобросовестных работников торговли и сервиса, принимающих платежи по пластиковым картам (ПК), и осуществляются путем оформления нескольких платежных чеков по одному факту оплаты. Такие работники, пользуясь естественной невнимательностью клиента, или же отвлекая его умышленно, производят несколько дополнительных оттисков ПК (слипов), используемых затем для присвоения материальных ценностей и денег. В отличие от магазина, где при расчете действия с ПК происходят на глазах владельца, на станции сервиса или в ресторане обслуживающий персонал уносит ее на некоторое время, а после возвращает вместе со счетом. Владелец ПК не догадывается, что предъявленный ему в качестве счета или вместе с ним слип (оттиск с карточки) – только один из нескольких, сделанных ловким кассиром или

официантом. Рекомендуются, чтобы к вашему столу или машине приносили платежный терминал или сами подходите к кассе.

2) Операции с поддельными ПК. В этом случае используют похищенные заготовки ПК, на которые наносятся реквизиты банка и клиента и даже информация на магнитную полосу. Часто преступник получает в банке обычную ПК в законном порядке, внося на специальный карточный счет (СКС) минимально необходимую сумму. Потом добывает требуемую информацию (кодовые номера, фамилию, имя, отчество собственника ПК, образец подписи и пр.) о держателе ПК этой же компании, но с более солидным счетом, и вносит новые данные в свою ПК. Эти данные берутся из контрактов между фирмами, со счетов, с листов копировальной бумаги, получаются от служащих и т.д.

Иногда подделку можно различить по ее деформации, заусенцам, шероховатостям, остаткам прежней краски, ведь в качестве инструментов обычно используются лезвие, скальпель, утюг, клей. Однако можно столкнуться и с изготовленными фальшивыми ПК, произведенными в некоторых странах Юго-Восточной Азии организованными преступными группами (ОПГ). В состав этих групп могут входить работники ресторанов и иных сервисных заведений. Ваши личные данные и информация о ПК попадают в руки мошенников при оплате ресторанных и иных услуг, т.е. когда ПК на некоторое время исчезает из поля зрения клиента, а когда возвращается, то у ОПГ уже остается ее копия.

Помните, что кредитная информация, используемая при изготовлении поддельных кредитных ПК, может собираться в различных странах мира, поэтому, будучи за границей, будьте бдительными при оплате или не открывайте счета в «ненадежных» или подозрительных банковских учреждениях.

3) Операции с украденными или утерянными ПК. Ущерб с помощью украденной ПК можно быть нанесен только тогда, когда мошенник знает PIN-код клиента. В этом случае происходит снятие крупной суммы клиента через сеть электронных кассиров – банкоматов до того, как банк-эмитент украденной ПК успеет поставить ее в электронный «стоп-лист», т.е. список недействительных ПК.

Чаще всего ПК хранятся вместе с документами в бумажнике, иногда записывая их пин-коды, если в наличии несколько ПК разных банков.

При утере их следует немедленно обратиться к банку-эмитенту о блокировании счета, что позволит задержать преступника или предотвратить хищение, если конечно похититель ПК не кинется сразу делать покупки дорогих товаров, не вызывая подозрений со стороны работников торговли и кассиров.

Все это возможно с ПК с магнитной полосой, но не с «чиповыми» карточками. Т.е. преступники могут использовать ПК до тех пор, пока «стоп-лист» еще не поступил или имеет место халатность обслуживающего или торгового персонала, не проверяющего предъявляемые ПК на «стоп-лист».

4) Мошенничество с почтовыми или телефонными заказами. В связи с развитием сервиса доставки товаров и услуг по почтовому или телефонному заказу клиента, номер ПК можно узнать у персонала магазинов и ресторанов, из компьютерных бюллетеней. Мошенник, владея этой информацией, указывает ее в бланке заказа и получает дорогостоящие товары на адрес временного места жительства. Все это стало возможным потому, что для заказа по почте или по телефону, не требуется предъявлять ПК, а нужно лишь сообщить ее номер.

Такой вид мошенничества используется при электронной системе заказов различных товаров и уже сегодня насчитывается около 30 видов незаконных операций и среди них: оплата несуществующими ПК; создание фальшивых виртуальных маркетов; фальшивые оплаты в игорных заведениях и т.д.

5) Мошенничество с использованием поддельных документов, а также украденных (утерянных) документов законных владельцев

Характерным в данном способе является то, что лицо, получив незаконным путем ПК, выдает себя за это лицо – держателя кредитной ПК, предъявляя при этом подложный паспорт или иной документ на имя владельца кредитной ПК. Документы могут быть подделаны полностью или частично. В этом случае мошенник подделывает подпись, после чего в предприятиях по торговле приобретает тот или иной товар, за который расплачивается имеющейся у него кредитной ПК и расписывается за держателя кредитной ПК в счетах, или использует ПК в других сервисных точках.

Мошенническое использование банкоматов при выдаче наличных денег. Предполагается, что получение денег через банкомат является самым надежным и безопасным способом использования ПК, т.к. наличие PIN-кода, известного только владельцу, гарантирует идентификацию владельца ПК и конфиденциальность доступа клиента к счету. Однако это не так и возможно совершение преступлений посредством следующих видов.

Фальшивый банкомат. Во многих странах мира очень просто приобрести банкомат и получить разрешение на его использование. Поэтому были случаи использования мошенниками фальшивого банкомата, внешне похожего на банкомат одной из известных фирм. При этом при обслуживании фальшивых банкоматов выдаются правильные сообщения и не вызывают у держателей ПК сомнений в его подлинности. Как правило, пользователи банкоматом оставляют все данные о своем СКС, которые мошенники используют для изготовления фальшивых ПК. Затем они получают наличные деньги с чужих СКС уже через действительные банкоматы.

Подключение электронного записывающего устройства к POS-терминалу/банкомату (скимминг-«skimming»). Это мошенничество характеризуется полным копированием всего содержимого магнитной

полосы ПК посредством установки фальшивых накладок на окна выдачи наличных денежных средств банкоматов – cash trapping. После запроса законным владельцем ПК денежных средств, купюры задерживаются данным устройством и не выдаются держателю. После ухода владельца, мошенник снимает накладку вместе с наличными.

Ливанская петля» (trapping-»trapping»). В этом случае мошенник вставляет внутрь прорези для считывания карт (картридер) кусок 35-мм фотопленки, которая разрезана таким образом, что карта застревает и не возвращается назад. Находящийся снаружи кусок фотопленки приклеен к банкомату и выглядит как его часть. Ничего не подозревающий держатель банковской карты вводит ее в банкомат. Карта застревает в «ливанской петле» и транзакция не происходит. В это время появляется преступник, предлагает содействие владельцу ПК и советует вновь ввести ПИН-код. Как становится потом понятным – процедура бесполезна. После очередной неудачной попытки преступник, спросив у владельца ПК ПИН-код, вводит его сам, уверяя, что все теперь получится. Однако и в этом случае ПК не возвращается, тогда следует вполне правдивая рекомендация злоумышленника выехать в банк – владельцу банкомата. И после того как собственник ПК уходит, извлечь ее и пленку – минутное дело, а уж снять деньги при ее наличии и знании Пин-кода возможно в любом банкомате.

Мошеннический ПИН-ПАД. В этом случае владельцу ПК предлагается ввести ПИН-код не в настоящий ПИН-ПАД (терминал-устройство, специально предназначенное для ввода ПИН), а в эмулирующее его ложное устройство, запоминающее ПИН, либо в модифицированный терминал (пин-пад – устройство, несанкционированно записывающее ПИН). Такое бывает, когда владельцам карт предлагается услуга получения по карте наличных денежных средств не в отделениях банка, а в торговых точках.

Накладные клавиатуры. В этом случае также перехватывается вводимый ПИН-код путем нанесения на клавиатуру после ухода владельца ПК поверхностные активные вещества, например талька. В итоге преступник получает цифры, из которых состоит ПИН, и остается только подобрать их комбинацию.

Миниатюрные видеокамеры. Перехват вводимого ПИН-кода может происходить также замаскированными под устройство банкомата миниатюрными видеокамерами, способными работать от автономных источников электропитания в течение несколько часов и передавать видеосигнал дистанционно. Также преступник может узнать вводимый ПИН-код вашей ПК элементарно подглядывая из-за вашего же плеча при выполнении операций на банкомате по карте.

Согласно материалам зарубежной статистики, вышеуказанные преступления совершаются через рестораны – более 26%, гостиницы –

около 25%, в магазинах – 21%, барах – 11%, а остальное приходится на обслуживающие ПК предприятия коммерческой сети¹.

Существует еще множество других преступлений и следует всегда помнить, что научно-технический прогресс (НТП) не стоит на месте и инновационные, телекоммуникационные технологии развиваются в геометрической прогрессии и при этом активно реализуется динамика использования высоких технологий, а следовательно возникают все новые разновидности киберпреступлений.

Исходя из вышеуказанного, на основе анализа национального законодательства и международных нормативно-правовых актов можно констатировать, что особенностью киберпреступлений является неправомерное использование информационных коммуникационных технологий (ИКТ) и что противоправные деяния совершаются в виртуальном киберпространстве, которое не имеет границ, и соответственно имеют статус транснациональных преступлений.

Киберпреступления, как правило, имеют тайный, длящийся или разовый характер и могут совершаться с помощью различных инновационных носителей и их программного обеспечения. Доказательства, касающиеся таких преступлений, в основном передаются и сохраняются в информационных сетях и применение электронных технологий создает проблемы по установлению злоумышленника, самого факта и географического места совершения противоправного деяния.

Субъектами киберпреступлений являются не только специалисты, обладающие соответствующими знаниями в области информационных, телекоммуникационных технологий, посредством которых они совершают данного рода преступления, но и различного рода мошенники, вымогатели, рэкетеры, террористы, сутенеры, педофилы, торговцы людьми, оружием, наркотиками.

Киберпреступления в основном совершаются для достижения экономических целей, и зачастую в особо крупных размерах, при этом злоумышленниками используются персональные данные личности. При этом элементом киберпреступности является групповой, организационный характер и они могут иметь транснациональную форму. Для эффективного противодействия таким преступлениям необходима организация эффективного взаимодействия различных государств.

Киберпреступления по объекту преступления условно можно разделить на определенные группы, которые, согласно международной Конвенции о киберпреступности подразделяются на: преступления против конфиденциальности, целостности и доступности компьютерных данных и систем; преступления, непосредственно связанные с компьютерами; преступления, связанные с содержанием контента; преступления, связанные с нарушениями авторского права и смежных прав.

¹ https://www.norma.uz/nashi_obzori/ot_kraji_ne_zastrahovany (дата обращения 11.09.2021 года)

В первую группу преступлений, т. е. преступлений, направленных против конфиденциальности, целостности и доступности компьютерных данных и систем, входят: «незаконный доступ», «незаконный перехват», «воздействие на компьютерные данные или системы». В сущности, под воздействием понимается противоправное преднамеренное повреждение, удаление, ухудшение качества, изменение или блокирование компьютерных данных (систем). В рассматриваемую группу преступлений входит также противозаконное использование специальных технических устройств. При этом объектом такого преступления выступают не только компьютерные программы, разработанные или адаптированные на совершение преступлений, но и компьютерные пароли, коды доступа, их аналоги, посредством которых может быть получен доступ к компьютерной системе в целом или любой ее части при наличии преступного намерения.

Во вторую группу входят преступления, непосредственно связанные с использованием компьютерных средств. К ним относятся «подлог» и «мошенничество с использованием компьютерных технологий». Такие, можно сказать, широко распространенные преступления получили быстрое развитие и в новой информационной среде. Подлог с использованием компьютерных технологий включает в себя злонамеренные и противоправные действия, связанные с вводом, изменением, удалением или блокированием компьютерных данных, влекущих за собой нарушение аутентичности данных, с намерением, чтобы они рассматривались или использовались в юридических целях в качестве аутентичных, независимо от того, поддаются ли эти данные непосредственному прочтению и являются ли они понятными.

САИТҚУЛОВ ҚОДИРАЛИ АБДИСАЛИМОВИЧ

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси бошлиғи ўринбосари,
ю.ф.б.ф.д., доцент*

ФИРИБГАРЛИК ЖИНОЯТИНИНГ ТУШУНЧАСИ ҲАМДА УНИНГ САБАБ-ШАРОИТЛАРИ ТАҲЛИЛИ

Алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкини ёки мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш ҳақида гапирилганда, энг аввало, унинг мазмунини ташкил этувчи «фирибгарлик» атамаси билан боғлиқ бўлган айрим тушунчаларни таҳлил қилиш зарур. «Фирибгарлик» тушунчасини ўрганиш жараёнида уни таърифлашда қуйидаги тўрт хил ёндашув мавжудлиги кузатилади:

биринчи: Ўзбек тилининг изоҳли луғатида «фирибгарлик» тушунчасининг луғавий маъноси қуйидагича изоҳланган:

– Фирибгарлик – “алдамчилик, хийлагарлик”¹ маъноларини билдиради.

иккинчи: Исломда – алдов, фирибгарлик, бировни чув тушуриш, савдосотикда алдамчилик каби иллатлар қораланган. Ҳадиси шариф ривоятларида “Кимки алдаб фириб берса, биздан эмас!” деб келтирилган²

учинчи: Фирибгарлик жинояти тушунчаси ҳамда унинг учун жавобгарлик масалалари Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексининг 168-моддасидан назарда тутилган. Жиноий-ҳуқуқий тушунчада фирибгарлик алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганининг мулкини ёки ўзганинг мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритишни англатади. Бундай қилмиш учун озодликдан маҳрум қилишгача бўлган жазо чоралари қўлланилиши назарда тутилган.

Тўртинчи: Хорижий давлатлар жиноят қонунчилигида фирибгарлик тушунчаси қуйидагича ёритилган:

Австрия қонунчилигига кўра жабрланувчининг маълум бир ҳаракатни амалга ошириши, бiron-бир ҳаракатга имкон бериши ёки фактик алдаш туфайли ҳаракатсизликни амалга ошириши фирибгарликни ташкил этади (бунда унинг турлари: оддий, оғир, компьютер, зарурият туфайли содир этилган кабиларга бўлинади)³.

¹ Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 8000 дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси. Ж.В. – Т: «Ўзбекистон миллий энциклопедияси» Давлат илмий нашриёти, 2008. – Б. 348.

² <https://m.ok.ru>

³ Серебренникова А.В. Уголовный кодекс Австрии. – М.: Зерцало, 2001. – С.144.

АҚШ жиноят қонунчилиги бўйича фирибгарлик деганда алдаш тусига эга бўлган, усул келишув ва серқирра ҳаракатлар тизими тушунилади (Унинг турлари: кўзбуямачилик тусидаги мурожатларга оид, компьютер, банк, солиқ, телемаркетинг, почта, банкротлик, кредит карталари орқали, тиббиёт, ҳукумат ташилотларига қарши, суғурта, қимматли қозғош муомиласи).

Япония жиноят кодексида фирибгарлик бошқа шахсдан мулкни алдаш орқали эгаллашни англатади. Агар шахс шу йўл орқали ўзи ёки бошқа шахс учун ноқонуний мулкӣ фойда кўрса, бундай ҳаракатлар ҳам фирибгарлик ҳисобланади.

Германия жиноят кодексида фирибгарлик оддий, алоҳида оғир, компьютер, субсидия олишга қаратилган, капитал киритишга оид, кредит каби турларга бўлинади.

Юқоридаги тушунчалар таҳлили шуни кўрсатмоқдаки, фирибгарликнинг тушунчаси унинг содир этиш усули, шаклари ва қўллаш методларидан келиб чиқади. Масалан, фирибгарликка оид барча тушунчаларда бировни алдаш орқали мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш билан боғлиқ хатти-ҳаракатлар кузатилади.

Чилонзор туманида содир этилган фирибгарлик жиноятларининг жами жиноятчиликдаги ҳиссаси 2018 йилда 15,1 фоизни, 2019 йилда 19,4 фоизни, 2020 йилда эса 23,3 фоизни ташкил қилган. Мазкур кўрсаткичлар рақамларга айлантирилганда қуйидаги диаграммадаги ҳолатни кузатиш мумкин.

Энг ачирнарлиси, 2019 йилда содир этилган фирибгарлик жиноятларининг 4,7 (7 та) фоизи, 2020 йилда 4,86 (16 та) фоизи очилмасдан қолган. Ушбу турдаги жиноятларнинг фoш этилмаслик даражаси ўтган даврга таққослаганда 0,79 фоизга ошганлигини кўрсатмоқда.

Фирибгарлик жиноятларининг камайтириш масаласи Чилонзор туман ички ишлар органлари олдида турган энг муҳим ва устувор вазифаларидан бўлиб, уларни амалга ошириш самарадорлигини таъминлаш кўпроқ оғoҳ этувчи профилактик чора-тадбирларни ишлаб чиқишни ҳамда уларни амалга оширишда қўлланилаётган фирибгарлик жиноятининг барвақт профилактикаси механизмини мунтазам равишда такомиллаштириб боришни тақозo этади. Фирибгарлик жиноятининг барвақт профилактикаси самарадорлигини таъминлаш учун, энг аввало, мазкур турдаги жиноятларнинг содир этилиш сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шарoитларни аниқлаш муҳим аҳамият касб этади. Дарҳақиқат, ҳар қандай воқеа, ҳодиса, жараён ёки мавжудликнинг моҳиятини ўрганиш унинг келиб чиқиши ёки содир бўлишига туртки берган сабаблар, имконият яратган шарт-шарoитлар ҳақида аниқ маълумотга эга бўлишни талаб этади.

Аксарият ҳуқуқшунос олимлар ҳуқуқбузарликни касалликка, ҳуқуқбузар шахсни беморга қиёслашади ва мазмунан уларни бир-бирига яқин тушунчалар деб билишади. Дарҳақиқат, пенитенциар тизимда жазo ҳуқуқбузар шахсни жазолашга эмас, балки ахлоқан тузатишга хизмат қилиши лoзим деган қараш мавжуд. Тиббиёт соҳасида эса беморни ҳам

жисман, ҳам руҳан соғломлаштиришга эътибор қаратилади.

Шуни таъкидлаб ўтиш лозимки, ҳуқуқбузарликларнинг барча сабаб ва шароитлари кишилар психологияси ва онгига таъсир кўрсатиб, уларда ғайриижтимоий қарашларни, хулқ-атворни шакллантиради ёки уларни озиклантиради, кучайтиради. Шунинг учун ҳам ҳуқуқбузарликларнинг сабаб ва шароитлари ҳамма вақт ижтимоий психологик хусусиятга эга. Ижтимоий-психологик сабаб ва шароитлар ижтимоий шароитлардан келиб чиққан бўлиб, маълум даражада мустақилдир.

Фирибгарлик жиноятини содир этиш сабабини ўрганиш мақсадида шу турдаги жиноятни содир этиб жазони ижро этиш муассасаларида жазо ўтаётган маҳкумлар орасида ўтказилган анкета сўровлари натижалари шуни кўрсатмоқдаки, сўровда иштирок этган 1395 нафар маҳкумларнинг 30,5 фоизи моддий етишмовчилик, 28,8 % таълим-тарбиядаги камчилик, 17% ишсизлик, 13,5 % ҳуқуқий маданиятнинг пастлиги, 5,3 фоизи профилактик ишлари етарли эмаслиги, 2,2 фоизи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг фаолиятидаги камчиликларни сабаб сифатида эътироф этишган.

Ёшлар томонидан фирибгарлик жиноятининг содир этилиши сабабини ўрганиш юзасидан ўтказилган сўровда иштирок этган маҳкумларнинг 38,1 % таълим ва тарбиядаги сусткашлик, 32 % ишсизлик, 14,9 % ҳуқуқий маданиятнинг пастлиги, 5,4 % моддий етишмовчилик, 4,1 % осон йўл билан пул топиш, 1,6 %ни ичкилик, 0,6 % интернетнинг салбий таъсири деб белгиланган.

Таҳлиллардан кузатиш мумкинки, фирибгарлик жиноятининг содир этилишининг асосий сабаблардан бири шахслардаги пулга бўлган эҳтиёжнинг мавжудлигидадир. Шуни унутмаслик лозимки, шахсларда фирибгарлик жиноятини содир этишга ундовчи бошқа турдаги эҳтиёжлар ҳам мавжуд. Ҳар қандай инсонда жисмоний эҳтиёж қондиришга бўлган хоҳиш кучлироқ бўлади. Ҳуқуқшунос олимларнинг фикрига кўра, айрим тоифадаги фирибгарлар ҳаётда зарурий эҳтиёжни қондириш эстагида фирибгарликка қўл уришади. Фирибгарлар орасида спиртли ичимликка ружу қўйган ва гиёҳвандликка чалинганларда асосан бундай ҳолат кузатилади. Чунки, уларда ҳаётга, яхши яшашга бўлган қизиқиш сўнган бўлади. Улар фақатгина кундалик жисмоний эҳтиёжини қондириш мақсадида бўлишади.

Умуман олганда, жиноятни содир этиши мумкин бўлган шахслардаги эҳтиёжларни қуйидаги тоифаларга ажратиб ўрганиш мумкин:

- жисмоний эҳтиёж: *очлик, чанқоқ, жинсий хайрихоҳлик;*
- ижтимоий эҳтиёж: *ижтимоий алоқалар, мулоқот, боғланганлик, бошқалар ҳақида қайғуриш ва ўзига нисбатан ғамхурлик, ҳамкорликдаги фаолият;*
- рухий эҳтиёж: *иқдорлик, хоҳиш-истиак;*
- маънавий эҳтиёж: *ўзини ўзи ҳурмат қилиш, бошқалар томонидан ҳурмат қилиниши, натижадорлик ва юқори баҳога эришиш, тан олиниш;*
- моддий эҳтиёж: *доимий яшаш шароитини яхшилашга интилиш.*

Енгил пул топиш, ҳаётда қийинчилик кўрмасдан кун кечириш, кийинчиликларни осонлик билан енгиб ўтишга ўриниш ҳар қандай шахсни ўзига жалб этиш эҳтимоли юқори. Бироқ, шуни таъкидлаш жоизки, шахслардаги ғурур, инсоф, диёнат, виждон каби хусусиятлар ҳамда ахлоқий тарбия тамойиллари кўпчиликни жиноят содир этишига йўл қўймайди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, қуйидаги тўрт ҳолатда шахс фирибгарликка қўл уради деган фикрдамиз:

- ахлоқий тарбиядаги камчиликлар;
- пулга бўлган эҳтиёж қондириш зарурияти;
- жисмоний эҳтиёж қондириш зарурияти;
- осон йўллар билан бойиб кетишга бўлган кучли хоҳиш.

Фирибгарликка оид жиноят иши материаллари таҳлили шуни кўрсатмоқдаки аксарият ҳолларда жабрланувчиларнинг индивидуал хусусиятлари (ўта ишонувчанлиги) мазкур жиноятнинг содир этилишига имкон яратган. Фирибгарлик жиноятларини содир этилишига имкон берган шарт-шароитлар таҳлил қилинганида, 71,4 фоиз ҳолатда жабрланувчиларнинг ўта ишонувчанлиги, 16,3 фоиз ҳолатда жабрланувчиларнинг ўз мақсадларига ноқонуний йўллар билан эришишга уринишлари, 6,9 фоиз ҳолатда жабрланувчиларнинг ҳуқуқий билимлари етишмаслиги мазкур жиноятларнинг содир этилишига шароит яратган.

Ҳақиқатан ҳам, юқорида таъкидланганидек, фирибгарлик жиноятининг содир этилишида жабрланувчиларнинг муайян даражада ўзига хос ҳиссаси мавжуд. Чунки улар фирибгарларнинг алдовларига ишониб, чув тушиб қолишмоқда.

Назарияда фирибгарлик жиноятининг сабаб ва шароитлари келиб чиқиши бўйича асосий ва асосий бўлмаган сабаб ва шароитларга бўлиб ўрганилади. Асосий сабаб ва шароитлар деб жамият ривожланишининг ҳар қандай босқичида ҳам фирибгарликнинг объектив қонуний ҳодиса сифатида мавжуд бўлишини тақозо қилувчи, белгилаб берувчи ҳодиса, воқеа ва жараёнлар йиғиндисига айтамыз. Бундай сабабларга мисол қилиб ишлаб чиқариш билан истеъмол ўртасидаги, жамоат манфаати билан шахсий манфаат ўртасидаги, ақлий меҳнат билан жисмоний меҳнат ўртасидаги ва шунга ўхшаш жамият ривожланишининг объектив қонунларига асосан ҳар қандай жамиятда, унинг барча босқичларида мавжуд бўлган қарама-қаршиликларни салбий томонларини келтиришимиз мумкин.

Асосий бўлмаган сабаб ва шароитлар деб, жамият ривожланишининг маълум бир босқичида пайдо бўлган, вақтинчалик ва ўтқинчи хусусиятига эга бўлишини тақозо қилувчи, белгилаб берувчи воқеа, ҳодиса ва жараёнлар йиғиндисига айтамыз. Асосий бўлмаган сабабларга мисол қилиб ҳозирги вақтда ишсизлик, етишмовчилик, ҳуқуқий маданиятнинг пастлиги, миллий валютанинг қадрсизланишини, ташкилий-бошқарув соҳасидаги йўл қўйилаётган хато ва камчиликларни келтиришимиз мумкин.

Хорижий мамлакатларда содир этилаётган фирибгарлик жиноятининг сабаблар ўрганилганда бир қатор ухшаш ҳолатларни кузатиш мумкин.

Масалан, АҚШда фаолият олиб бораётган ҳинд колл-марказлари ишти-рокида кенг қамровли фирибгарлик жинояти содир этилган бўлиб, жиноятчилар ўз фаолиятини телефон ва интернет имкониятларидан фойдаланган ҳолда амалга оширишган. Мазкур жиноятнинг қурбонлари асосан кекса ёшдагилар ва мухожирлар бўлишган. Мазкур жиноятдан жабрланганлар сони 15 мингдан ошган ва улар жабрланувчилардан 250 минг АҚШ доллоридан ортиқ миқдорида пул ундиришган. Деярли 4 йил давомида бу жиноий гуруҳ телефонда одамларни алдаш ва таҳдид қилиш учун турли усуллардан фойдаланган, асосий таҳдид – камоқ жазоси, депортация ва АҚШ ҳукумати билан боғлиқ бошқа муаммолар бўлган.

Юқоридаги мисолда қуйидаги сабаб ва шароитлар фирибгарликнинг содир этилишига олиб келган, деб хулоса қилиш мумкин:

- АҚШда яшаётган ва мазкур жиноятнинг қурбонига айланган 15 мингдан ортиқ фуқароларнинг хулқ-атворида ишонувчанликнинг юқорилиги;

- АҚШ ҲМҚОлар фаолиятида ташкилий-бошқарув соҳасидаги йўл қўйилган хато ва камчиликлар;

- фуқароларда ҳуқуқий маданиятнинг етарли эмаслиги;

- интернет ва замонавий технологиялар билан ишлаш имкониятининг кенглиги;

- АҚШ молия тизимида молиявий мониторингнинг бўшлиқнинг мавжудлиги;

- ҲМҚОлар томонидан амалга оширилаётган назоратнинг сустлиги туфайли фирибгар эркин ҳаракат қилиш имкониятининг мавжудлиги.

Ҳаётда учраётган бир қатор омиллар борки, уларнинг мавжудлиги фирибгарлик каби жиноятларнинг содир этилишига шароит яратади. Уларни қуйидаги тоифаларга ажратган ҳолда ўрганиш мумкин:

- шахс яшаётган ва уни ўраб турган ижтимоий муҳит билан боғлиқ омиллар (*катта ёки кичкина муҳитдаги салбий ҳолатлар*);

- табиий омиллар (*табиий иқлим шароити, радиация, табиий ва техноген вазиятлар, сув тошқини, zilzilalar, кўчклар, жамият ва давлат ривожланишидаги беқарорликлар*);

- ижтимоий-демографик омиллар (*ишсизлик, турар жойга эга бўлмаслик, аҳоли сонини ўсиши, давлатнинг ижтимоий сиёсати (соғлиқни сақлаш, спорт, таълим, маданият, oilларни қўллаб қувватлаш ва б)нинг самарасизлиги*);

- иқтисодий омиллар (*ишлаб чиқаришда рақобатбардошлик, ишлабчиқариш имкоятларининг эскириши ва маҳсулот тан нархининг ошиши, монополиянинг мавжудлиги, иш ҳақининг пастлиги, юқори даражадаги пулнинг қадрсизланиши, озиқ-овқат етишмаслиги ва бошқа иқтисодий муаммолар, аҳолининг қашшоқлик даражаси, уларни маҳсулот билан таъминлаш муаммолари, хуфиёна иқтисодиётнинг мавжудлиги*)

- сиёсий омиллар (*коррупциянинг авж олиши, ижтимоий гуруҳларнинг*

кескинлашуви, ҳокимият томонидан фуқароларнинг хоҳишлари рад этилиши, ҳокимият учун кураш);

– ҳуқуқий омиллар: (қонун нормаларидаги бўйлиқлар ёки ҳуқуқий зиддиятлар, қонун нормалари ҳамда қонуности ҳуқуқий ҳужжатларнинг талаблари ижросини таъминлашга қаратилган механизмнинг ишламаслиги, содир этилган гайриҳуқуқий қилмишларга нисбатан жазо муқаррарлигининг тўлиқ таъминланмаслиги);

– ташкилий бошқарув: (ижроия ҳокимият органлари фаолияти устидан назоратнинг йўқлиги, моддий оқимнинг мавжудлиги, ижроия ҳокимият органларининг ХМҚОлар билан ҳамкорлигининг йўқлиги, давлатнинг кадрлар масаласидаги сиёсатининг самарасизлиги, давлат ва маҳаллий органлар фаолияти маъмурий буйруқбозликка асосланганлиги, ижро интизомининг пастлиги, жиноятларнинг фош этиш даражасининг пастлиги, жиноят содир этган шахсларда жазонинг муқаррарлигини таъминланмаганлиги);

– психологик ва маънавий-руҳий характердаги омиллар (жамият аъзолари ўртасида ваҳимага ва жазавага тушиш ҳолатининг кучайиши, одамлар орасида эртанги кунга ишончсизликнинг ривожланиши, келажасидан хавотирланиши ва қўрқиш ҳолатининг мавжудлиги, сиёсий, диний ва бошқа мотивлардан қўрқиши).

У ёки бу ҳаётий ҳолатларга кўра жамиятнинг ҳар қандай аъзоси ҳам бундай алдов ёки ишончининг суиистъемол қилинишига дуч келиши табиийдир. Бундан ташқари, ушбу жиноятнинг фарқли томони шундаки, фирибгарлар очик ҳаракат қилади ва ўз қурбонини қарахт ҳолатга тушуради. Алдаш ҳолатини бирданига аниқланмайди, балки муайян вақт ўтгандан алданиш аломатлари кузатилади. Бу вақтда эса фирибгар ўзганинг мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқини қўлга киритади ҳамда бўлиб ўтган ҳолат юзасидан керакли бўлган тафсилотларни яширишга улгуради.

Жиноятлар натижасида фуқароларга моддий ва маънавий зарар етказилади. Худди шунингдек, фирибгарлик жиноятидан жабр кўрган шахсларда ҳам бундай ҳолат кузатилади. Бироқ фирибгарлик айрим турдаги жиноятлардан, жумладан, ўғрилик жиноятидан ўзига хос жиҳатлари билан фарқ қилади. Масалан, ўғрилик жиноятининг содир этилишида жабрланувчиларнинг ўз мулкани очик қолдирилиши ёки унга бўлган бепарволиги шароит яратади. Худди шунингдек, ушбу турдаги жиноят ўзганинг мулкани яширин равишда талон-торож қилиш каби хатти-ҳаракатлар билан ифодаланadi. Фирибгарликнинг содир этилишида уғирликдан фарқли равишда жабрланувчилар хулқ-атворидаги ўта ишонувчанлик шароит яратади. Ушбу жиноятнинг ўғрилик жиноятидан фарқли бўлган асосий жиҳати жабрланувчи ўзига тегишли бўлган моддий қимматликларини ўз қўли билан жиноятчига топширишидадир.

Фирибгарликнинг бир қатор турлари фарқлансада, унинг содир этилишида умумий ҳарактердаги қуйидаги ўзига хос хусусиятларни кузатиш мумкин:

- жиноятчилар жабрланувчиларга таъсир ўтказиш мақсадида психологик методларни чуқур қўллашади;
- жабрланувчилар жиноятчининг ўзини тутиш сабаблари ва жиноий хатти-ҳаракатларини сезмайди;
- жабрланувчилар ҳеч муболағасиз ва иккиланишларсиз жиноятчига ўзининг мулки ва бойликларини ўз хоҳиши (ўз қўллари) билан беради;
- кўпгина ҳолатларда фирибгарлар гуруҳ-гуруҳ бўлиб ишлашади;
- фирибгарлар айрим ҳолларда мураккаб қўрилма ва буюмлардан фойдаланишади;
- атрофдагиларнинг фирибгарларга нисбатан бефарқлиги кузатилади.

Қонунда фирибгарлик учун қатъий жазо чоралари белгиланган бўлса-да, бироқ фирибгарлар томонидан фуқароларни мулкани эгаллаш мақсадида уларни алдаш давом этади. Чунки жазонинг оғирлиги бу турдаги жиноятларнинг олдини олишга хизмат қилади деган фикрдан йироқ юришимиз лозим. Фирибгарлик жиноятининг оқибатини бартараф этиш учун унинг сабаб ва шароитини чуқур таҳлил қилиб бориш мақсадга мувофиқдир.

Фирибгарлик билан боғлиқ жиноятчиликка қарши курашнинг энг муҳим ва асосий йўналишларидан бири мазкур турдаги жиноятларнинг барвақт профилактикасидир. Ушбу профилактиканинг ўзига хос жиҳатларидан бири содир этилаётган фирибгарлик жиноятларининг сабаб ва шароитларини аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш чораларини кўришдир. Шунингдек, профилактик чора-тадбирларни қўллаш самарадорлиги ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг кенг жамоатчилик билан ҳамкорлигининг тўғри ташкил этилганлигига боғлиқдир.

Дарҳақиқат, жамиятдаги барча аҳоли қатлами турмуш тарзини яхшилаш, уларнинг реал даромадларини ошириш ва ижтимоий қўллаб-қувватлашни такомиллаштириш, ўз навбатида, турли салбий ҳолатларнинг олдини олишга хизмат қилади. Юқорида таъкидлаб ўтганимиздек, фирибгарлик жиноятларининг энг асосий сабабларидан бири бу аҳолининг моддий эҳтиёжларининг қондирилмаганлиги, иқтисодий муаммолар эътироф этилган. Шу боисдан аҳолининг эҳтиёжларининг етарли даражада қондирилиши фирибгарлик жиноятларининг олдини олишнинг асосий усулларида ҳисобланади.

Юқоридаги омилларни бартараф этмай туриб, биз жамиятда учрайдиган салбий ҳолатлар, шу жумладан, фирибгарлик жиноятларининг олдини олишда натижаларга эришиб бўлмаслигини англашимиз лозим. Шу боисдан бугунги кунда мамлакатимизда турли соҳаларда амалга оширилаётган ислохотларда аҳолининг кам таъминланган қатламини ижтимоий қўллаб-қувватлаш, янги ишчи ўринларини яратиш, “уюшмаган ёшлар”нинг мавжуд муаммоларини аниқлаш ва бартараф этиш, кичик бизнес ва тадбиркорликни ривожлантириш, аҳолининг турмуш даражасини ошириш борасида кўзга кўринарли ишлар амалга оширилди ва улар давом эттирилмоқда.

**УМИРЗАКОВ БЕГЗОД
АТАБОЕВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси доценти, юридик
фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент*

**АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНГАН ҲОЛДА
СОДИР ЭТИЛАДИГАН ЖИНОЯТЛАРДАН ЖАБРЛАНГАН
ШАХСЛАРНИНГ ВИКТИМОЛОГИК ТАВСИФИ**

Ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноятлар деб, ахборот-коммуникация технологиялари воситаларидан фойдаланган ҳолда, виртуал тармоқда фойдаланувчиларни кўрқитиш, вирус ва бошқа зарарли дастурлар, қонунга зид ахборотлар тайёрлаш ва тарқатиш (спам), хакерлик ҳужуми, веб-сайтларга ноқонуний кириш, фирибгарлик, маълумотлар бутунлиги ва муаллифлик ҳуқуқини бузиш, кредит карточкалар рақами ҳамда банк реквизитларини ўғирлаш (фишинг ва фарминг) ва бошқа турли ҳуқуқбузарликлар тушунилади¹.

Ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноятларнинг жабрланувчилари деганда, муайян бир шахсни ахборот-коммуникация технологиялари воситаларидан фойдаланишда, виртуал тармоқдан, вирус ва бошқа зарарли дастурлардан, қонунга зид бўлган ахборотлардан, шу жумладан, хакерлик ҳужумидан, веб-сайтлардан фойдаланишда ўзига тегишли маълумотларни учинчи шахслар томонидан фирибгарлик йўли орқали қўлга киритиш, шу жумладан муаллифлик ҳуқуқининг бузилиши, кредит карточкалар рақами ҳамда банк реквизитларини ўғирланиши каби жиноятлардан жабрланган шахслар тушунилади.

Ҳозирги шароитда ахборот технологиялари жаҳон иқтисодиётининг ривожланиши ва ижтимоий муаммоларнинг ҳал этилиши учун муҳим омилга айланди. Шу боис ахборотлаштириш миллий тизимини шакллантириш, уни иқтисодиёт ва ҳаётнинг барча соҳаларига ялпи жорий этиш ва ундан фойдаланиш, замонавий ахборот технологиялари, компьютер техникаси ва телекоммуникациялар, фуқароларнинг ахборотга нисбатан ўсиб бораётган эҳтиёжларини иложи борича тўлиқ қондириш, жаҳон ахборот ҳамжамиятига қўшилиш учун қулай шароитлар яратиш ҳамда дунё ахборот ресурсларидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш ҳозирги жамият тараққиётининг устувор йўналишларидир.

¹ Постда. – 2020. – 31 дек. – 48-сон. – Б. 12.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев Олий Мажлиснинг Сенати ва Қонунчилик палатасига навбатдаги Мурожаатномасида илм-маърифат ва технологиялар ривожига алоҳида аҳамият қаратди. Президентимиз таъкидлаганидек, «энг катта бойлик – бу ақл-заковат ва илм. Энг катта мерос – бу яхши тарбия, энг катта қашшоқлик – бу билимсизликдир! Шу сабабли ҳаммамиз учун замонавий билимларни ўзлаштириш, чинакам маърифат ва юксак маданият эгаси бўлиш, узлуксиз ҳаётий эҳтиёжга айланиши керак»¹.

Жаҳонда ахборот хавфсизлигини таъминлаш, кибержиноятларга қарши курашиш, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар ва уларни содир этган шахслар ҳамда жабрланган шахсларнинг криминалогик ҳамда виктимологик тавсифини ўрганиш, халқаро ҳамкорликни самарадорлигини оширишнинг долзарблиги бу борада чуқур илмий тадқиқотлар олиб борилишини тақозо этмоқда. Ахборот технологиялари соҳасидаги муносабатларни ва ахборот хавфсизлигини жиноий тажовузлардан ҳимоя қилишни таъминлаш, ахборот технологиялари ва ахборот хавфсизлиги соҳасидаги жиноятлар ва улардан жабрланишнинг олдини олиш, мазкур жиноятлар учун жавобгарлик белгиланган миллий қонун ҳужжатлари ва қонунни қўллаш амалиётида учрайдиган жиноий ҳуқуқий муаммоларнинг илмий назарий ва амалий ечимларини топиш муҳим аҳамият касб этади².

Ахборот технологиялари соҳасининг ривожланиши янги ижтимоий муносабатларнинг – компьютер муносабатларининг вужудга келиши билан бирга, унга тегишли объектларни жиноят-ҳуқуқий жиҳатдан кўриклаш муаммосини юзага келтирди.

Ахборот технологияларининг ривожланиши ижобий умумиктисодий потенциалга эга бўлиб, бошқа томондан, криминалогик, шунингдек, виктимологик муаммоларни келтириб чиқарди. Хусусан, замонавий компьютер технологиялари тобара ижтимоий ҳаётга чуқурроқ кириб бориб, муаммоларни ҳал қилишда янги имкониятларни тақдим этиш билан бирга, жамиятнинг хавфсизлиги учун мутлақо янги муаммоларни ҳам олиб кирмоқда, буларнинг энг муҳими – бу компьютер соҳасидаги жиноятлардир.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг кўпайиши, уларнинг юқори даражадаги ижтимоий хавфлилиги мазкур жиноятлардан муҳофаза қилиш чораларини (аввало компьютер технологияларининг ўзини кўриклаш орқали) ишлаб чиқишни тақозо этди. Тадқиқотларда кўрсатишича, бундай муҳофаза воситаларнинг 60 % – ҳуқуқий воситаларга, 20 % – криптографик ва 20 % – дастурий, аппаратга оид ҳамда бошқа жисмоний, ташкилий воситаларга тўғри келади.

¹Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг Олий Мажлиснинг Сенати ва Қонунчилик палатасига навбатдаги Мурожаатномаси. 24.01.2020.

² Расулев А.К. Ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминалогик чораларини такомиллаштириш: Юрид. фан. док. ... дис. автореф. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2018. – Б. 5.

1965 йилда АҚШда ахборот технологиялари хавфсизлигини таъминлашга қаратилган ва 1973 йилда Швецияда компьютерни суиистеъмол қилганлик учун жиноий жавобгарлик тўғрисидаги дастлабки қонунлар ҳамда 1994 йилда БМТ томонидан компьютерлардан фойдаланиш билан боғлиқ жиноятларнинг олдини олиш ва уларга қарши кураш бўйича Йўриқнома қабул қилинди.

Ўзбекистонда ахборот технологиялари соҳасидаги муносабатларни қонун ҳужжатлари билан тартибга солиш ва муҳофаза қилиш масаласи ўтган асрнинг 90-йиллари бошларида ҳал этила бошланган. Бундай кечикиш муайян даражада мамлакатимизда ЭХМ ривожланишининг даражаси пастлиги билан боғлиқ эди.

1994 йил 6 майда Ўзбекистон Республикасининг “Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида”ги қонуни қабул қилинди. Кейинчалик унга Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 5 апрелдаги ва ўша йилнинг 8 августидagi қонунлар билан ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди. Мазкур қонунда компьютер ахборотлари соҳасида содир этилган ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий ва жиноий жавобгарлик белгиланган эди (15-модда) ҳамда муаллифлик ҳуқуқларини бузганлик учун жавобгарлик ҳам назарда тутилди. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги 2002 йил 12 декабрь ҳамда “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги 2003 йил 11 декабрь қонунларининг қабул қилиниши ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга қарши курашишни тизимли амалга ошириш имкониятини яратди. Уларда жиноятларни тўғри квалификация қилиш ва айбдор шахсларни жиноий жавобгарликка тортиш учун принципаал аҳамиятга эга бўлган кўплаб ҳуқуқий ва техникавий терминларга таърифлар берилди.

Компьютер технологиялари соҳасида жиноятлар содир этишга оид статистик маълумотлар шуни кўрсатмоқдаки, уларнинг сони барча ривожланган мамлакатларда йилдан-йилга ўсиб бомоқда. Мамлакатимизда ҳам мазкур жиноятларнинг ортишини башорат қилиш мумкин. Негаки, бугунги кунда банк-кредит соҳасидаги, молия-бухгалтерия фаолиятидаги ва бошқа соҳадаги муносабатлар компьютер-ахборот технологияларига асосланади.

Ушбу ҳолат ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг кенг тарқалиши билан бирга, улардан жабр кўрувчи шахсларнинг (юримдик ва жисмоний) ҳам кўпайишига сабабчи ҳисобланади. Бугинги кунда компьютер жиноятчилигидан кўрилган зарарнинг миқдори ҳам кескин ортиб бормоқда. Аммо мазкур жиноятлар жиддий латентликка эга бўлиб, жиноятдан жабр кўрган ва ҳуқуқни муҳофаза этувчи идорларга ўзларининг ҳуқуқлари бузилганлиги тўғрисида мурожаат қилган шахсларнинг ўртасида муайян тафовут мавжуд. Экспертларнинг таъкидлашича, компьютер технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг латентлик даражаси АҚШда тахминан 80 %ни, Буюк Британияда 85 %ни, ГФРда 75 %ни, Россияда 90 %ни ташкил қилади.

Жабрланувчилар камдан-кам ҳолларда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга мурожаат этадилар. Компьютер тармоқларидан фойдаланувчиларнинг тўртдан икки қисми ўзларига нисбатан содир этилган жиноятлар ҳақида тегишли идораларга мурожаат қилишни истамасликларини маълум қилганлар. Шу билан бирга, ҳуқуқни муҳофаза этувчи идоралар компьютердан фойдаланувчиларнинг аризаларини ҳал қилишда жиддий қийинчиликларга дуч келадилар. Чунки мазкур жиноятларни содир этган шахсларни аниқлаш жиддий техник-технологик билимни талаб этади ва унга сарфланадиган ҳаражатлар ҳам юқоридир. Ушбу соҳада жиноят содир этган шахсларнинг қилмишларини фош этиш учун энг камида 30 кун ёки 334 АҚШ доллари сарф қилиш керак бўларкан.

Ушбу жиноятлардан кўрилаётган зарар ҳам бошқа мулкӣ жиноятлардан етадиган зарар миқдоридан анча юқоридир. Экспертларнинг маълумотларига асосан, дунё бўйича мазкур турдаги жиноятлардан кўрилаётган зарар миқдори йилига тахминан 200 млрд. АҚШ долларини ташкил қилади. Агар банкни “ўмармоқчи” бўлган шахс 10 минг АҚШ доллари учун ҳаётини гаровга қўйса, хаккер ҳеч қандай хавфсиз арзимаган вақт ичида бир миллиондан ортиқ пул маблағига эга бўлиши мумкин.

Ахборот технологиялари соҳасида содир этилаётган жиноятларнинг сабабларидан бири – бу юқори технологиялари билан боғлиқ муносабатларни самарали тартибга солишдаги камчиликларни эътироф этиш мумкин. Интернет тармоқлари ўзининг кенгмиқёслилиги, функциявийлиги, анонимлилиги, аҳолининг муайян қисмининг технологик билимларининг етарли эмаслилиги туфайли ҳам кучайиб боради.

Аҳолининг 21 % компьютердан уддабуронлик билан фойдаланувчилар ҳисобланади, 28 % – ўртамиёна фойдаланувчилар, 51 % аҳоли – компьютер билимига эга бўлмаган шахслардир.

Бугунги кунда хакерлар кун сайин кўпайиб бормоқда. Маълумотларга кўра, Россиянинг кибержиноятлар бозоридаги хакерларнинг даромадлари бир йилда бир миллиард АҚШ долларида кўпни ташкил қилган.

Хакерларнинг энг даромадли операциялари – бу турли компьютер фойдаланувчиларига ахборотлар юбориш, махфий маълумотларни ўғрилаш, Ddos дастури орқали фойдаланувчиларга ҳужум қилиш ва сайтларга тўсиқ қўйиш билан боғлиқ.

Шунингдек, зарар етказувчи дастурларнинг сони аввалги йилларга нисбатан бир неча баробарга ортган. Интернетдан фойдаланувчилар мунтазам равишда кибер ҳужумларнинг қурбонлари бўладилар. Ўтган йили куррамизда истиқомат қилувчи ҳар бир кишига жами 5000дан ортиқ зарар етказувчи электрон хатлар келиб тушган ҳамда кибержиноятчилар томонидан электрон ҳисоб-варақларни бузишга уринишлар қайд этилган. Бундан ташқари, Интернет тармоқларида хакерлик хизматларини тавсия этувчи кўплаб эълонларни учратиш мумкин. Бу хизматлар 50 АҚШ долларида бошлаб бир неча минг долларда баҳоланади. АҚШнинг ўзида бундай хизматлар 10 минг доллардан юқори баҳоланади.

Хакерлар хизматидан, асосан, жиноятчилар фойдаланадилар. Улар хакерларнинг ёрдамида ижтимоий тармоқлардаги сайт эгалари бўлган шахсларнинг маълумотларига эга бўлган ҳолда, уларнинг қачон уйда бўлмасликлари, таътилга қачон ва қаерга кетишлари ҳақидаги маълумотлардан фойдаланиб, ўғирлик жиноятини содир этмоқдалар.

Ижтимоий тармоқлар аллақачон жиноятчилар учун маълумотлар манбаига айланиб улгурган. Буюк Британияда ўтказилган тадқиқотларнинг натижаларига кўра, мулкка қарши жиноятларнинг бешдан тўрт қисми Twitter ва Facebookдаги маълумотларидан фойдаланган ҳолда содир этилган. Ижтимоий тармоқлардаги шахсий варақлар бегона фойдаланувчиларга шахсга оид муҳим маълумотларни олишга имкон яратади. Кўп инсонлар ўзларининг ижтимоий варақларида автомашинаси, техник жиҳозлари, қимматбаҳо заргарлик буюмлари ва бошқалар тўғрисидаги фотосуратларни намоиш қиладилар. Бу эса жиноятчиларга жиноят қурбонларини танлаш имконини беради. Шундай экан, ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этилаётган жиноятларда жабрланувчиларнинг ўзлари бегона ва нотаниш шахслардан сир тутилиши лозим бўлган маълумотларни эҳтиётсизлик, баъзан эътиборсизлик ва ҳаракатларнинг оқибатларига танқидий баҳо бермаслик оқибатида жиноятчиларга турли, хусусан, мулкка қарши жиноятларни содир этишларига шарт-шароитлар яратиб берадилар.

Ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларнинг виктимологик тавсифида ахборот-коммуникация маконида ҳуқуқбузарнинг ҳаракатидан жабрланган шахсларнинг шаклланишида қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади, деган фикрлар илгари сурилган:

1) шахснинг туғма психологик хусусиятлари, инсоннинг ғайриқонуний ҳаракатларни амалга оширишга ундайдиган психологик омил. Бунда ёши ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш қобилиятига кўра қуйидаги шахсларнинг турлари фарқланади:

«**Тажрибасиз**» шахслар ахборот технологиясини яхши билмаган шахслар ҳуқуқбузарликлардан жабрланиш ҳолатлари турли ахборот технологияларида (шахсий компьютер, ноутбук) шахсий истеъмол мақсадларида, яъни мусиқа, ўйин ёки турли иловалар тортишда ва компьютердан фойдаланишда ҳамда ҳар хил ўйинларни ўйнашда жабрланади. Улар 15–25 ёшдаги ўсмир ва ёшлар ҳисобланади, кўпчилиги эркеклар, ўрта, ўрта махсус ёки олий маълумотли шахслардир¹.

«**Хаваскор**» шахслар компьютер тармоқларида вақти-вақти билан фойдаланадиган, кўп ҳолатларда – техник ходимлар (маъмурлар, техник маслаҳатчилар) бўлиб, эркек жинсидаги, (кам ҳолатларда аёллар) 20–30 ёшдаги шахслардир. «Хаваскор»лар «тажрибасиз» шахс сифатида турли топшириқ ва «буюртмалар»ни бажариш туфайли жабрланадилар.

¹Расулев А. К. Ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик чораларини такомиллаштириш. Юрид. фанлар доктори диссертациясининг автореферати. Т., ИИВ Академияси, 2018. - Б-22.

«Профессионал» шахслар банк ходимлари, бухгалтерия ходимлари, корхона ва ташкилотда ишловчи техник ходимлар бўлиб, компьютер дастурлари ва техник соҳа бўйича барча билим ва кўникмаларга эга, 25–40 ёшдаги шахслар, кўп ҳолатларда эркеклар бўлиб, улар пул ва қимматбаҳо қўғозлар операцияларини амалга оширишда жабрланадилар.

2) ижтимоий хусусиятлар - шахсда ҳуқ-атвор шаклланишига ижтимоий муҳитнинг таъсири билан боғлиқ омил. Тадқиқот жараёнида ўрганилган шахсларнинг характери ёпиқ, асабий шахсий кечинмалари, уларнинг мактабдаги баҳолари аъло бўлмаган, бироқ информатика асослари ва математика фанларини яхши ўзлаштирмаган ва компьютер хавфсизлиги бўйича малака оширмаган шахсий кўрсаткичлардан иборат.

Тадқиқот ишлари натижасига кўра, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлардан юқори виқтимлик мойиллигига эга жисмоний шахсларнинг ёш ва жинс сифатларига оид типлар ажратилади, булар:

- 21-30 ёшдаги эркеклар (37,2 %);
- 31-40 ёшдаги эркеклар (18,5 %);
- 21-30 ёшдаги аёллар (12,3 %).

Биринчи типдаги жабрланувчилар ҳам эркек, ҳам аёл бўлиши мумкин, уларнинг билим ва маданий даражаси нисбатан юқори (асосан, олий техник маълумотга эга)¹.

Шунингдек, ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноятларнинг виқтимологик профилактика фаолиятини ташкил қилиш ва такомиллаштириш мамлакатимизни жадал ривожлантириш ҳамда фуқороларни кибержиноятлар, кибертерроризмдан ва бошқа маънавий таҳдидлардан ҳимоя қилиш, соғлом турмуш тарзини такомиллаштиришга қаратилган чора-тадбирларнинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади.

Замонавий ахборот технологияларининг жорий этилиши билан боғлиқ фан-техника тараққиётининг ривожланиши жиноятларнинг янги турларининг пайдо бўлишига, жумладан, электрон-ҳисоблаш машиналари, дастур тизимлари ва компьютер тармоқлари ишига ғайриқонуний аралаштиришга, компьютер ахборотининг талон-торож қилинишига, ўзлаштирилишига, товламачилик қилинишига, “кибержиноятчилик” ва “кибертерроризм”нинг кенг тарқалишига олиб келди.

¹ Мухитдинов Ф.М. Жабрланувчи ҳақидаги таълим асослари /Ўқув-услубий қўлланма., -Т.: ИИВ Академияси, 2019. – Б. 208.

МУРОДОВ БАХТИЁР БАХОДИРОВИЧ

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Тергов фаолияти кафедраси бошлиғи,
юрidik фанлар доктори, профессор*

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИДА СОДИР ЭТИЛАДИГАН ЖИНОЯТЛАРНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Истиклол йилларида мамлакатимизда суд-ҳуқуқ соҳаси ислоҳ этилиб, уни янги босқичга кўтариш борасидаги ҳуқуқий асослар ҳамда амалиёт яратилди. Инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари устунлигига асосланган ҳуқуқий тизим шаклланди.

Айниқса, сўнгги йилларда мамлакатимизда суд-ҳуқуқ тизимини янада такомиллаштириш, фуқароларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш чораларини кучайтиришни таъминлаш бўйича изчил ишлар олиб борилмоқда.

Ушбу амалга оширилган ишлар натижасида суд-тергов амалиётида инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш даражаси янги босқичга чиқди, десак муболаға бўлмайди.

Мамлакатимизда барча соҳаларда олиб борилаётган ўзгариш ва ислохотлар, аввало инсон манфаати, унинг орзу-умидлари, эзгу ниятларини рўёбга чиқаришдек хайрли мақсадга хизмат қилмоқда. Бу инсон ҳуқуқлари устуворлиги, ҳар бир шахснинг давлат ҳимоясида эканлиги тўғрисидаги конституциявий принципларини амалга оширишни кафолатлашга қаратилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 20 декабрдаги Олий Мажлисга Мурожаатномасида ҳам инсон ҳуқуқ ва эркинликларини кафолатли ҳимоя қилиш, қонун устуворлигини таъминлашга қаратилган ислохотлар 2023 йилда ҳам изчил давом эттирилиши белгиланди.

Маълумки, ҳозирги замон бутун жаҳон иқтисодиёти рақамлаштириш жараёнига ўтаётган, “яшил” технологиялар ва инновацион тараққиёт ҳар қандай соҳа ва бизнес ривожини учун устувор аҳамият касб этаётган бир даврдир” [1], дея таъкидлаб ўтдилар. Дарҳақиқат, шиддат билан ривожланиб бораётган бугунги кунда мамлакатимиз тараққиёти учун хизмат қилаётган ахборот технологиялари ҳам тобора янгиланиб бормоқда.

Сўнгги ўн йилликларда ахборот технологиялари давлат ва инсоният ҳаётининг барча жабҳаларида, жумладан алоқа, давлат хизматларини

кўрсатиш, банк ва молия тизими, соғлиқни сақлаш, таълим каби муҳим йўналишларга кириб келди. Табиийки, бу жиноятчиларни айнан шу соҳага жалб этди. Чунки бу турдаги жиноятларнинг узок масофада туриб ҳам содир этиш ва шахсни аниқланиш эҳтимоли камлиги уларнинг дунё камровида йил сайин ўсишига сабаб бўлмоқда [2, 100-б]. Бу эса ҳуқуқ-тартибот идоралари, жумладан тергов органлари ходимлари нафақат юртимизнинг сарҳадлари, балки унинг кибермаконида ҳам жиноятларни олдини олиш, ахборот тармоқларида содир этилган жиноятларни тергов қилиш вазифасини юклайди.

Шу ўринда мазкур соҳада кўплаб процессуалист ва криминалист олимлар тадқиқотлар олиб бормоқдалар. Сабаби янги жиноят тури тергов методикаси ва тергов ҳаракатларини ўтказишнинг ўзгача тактикасини ишлаб чиқишни тақозо этмоқда.

Олимлардан: Кемерон Браун [3, 65-б], Джеймс Льюис [4, 12-б], Фил Вильямс [5], Барри Колин [6], Дебора Шиндер [7], Дороти Деннинглар, МДХ давлатларидан эса Е.А. Русскевич [8], Г.Р. Григорян [9], Е.А.Марко ва [10] ва Н.В. Летёлкинлар [11] соҳада ўз тадқиқот ишларини олиб бориб, унда асосан ахборот технологиялари соҳасида содир этиладиган жиноятлар ва уларнинг ҳуқуқий тавсифига эътибор қаратишган бўлса, бизнинг тадқиқотимиз доирасида ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятларни тергов қилишда жамоатчилик билан ҳамкорлик масалаларига аҳамият берилган.

Киберхужумлар борасида хавфсизликни таъминлаш бўйича халқаро Symantek Sekurity ташкилотининг маълумотларига кўра, ҳозир ҳар сонияда дунёдаги ҳар 12 нафар инсондан бири киберхужум қурбонига айланмоқда.

Кибержиноятларнинг турлари ҳам кундан кунга кўпайиб бормоқда. Шу турдаги жиноятларни таснифлашга оид кўплаб қарашлар мавжуд. Бирок уларнинг энг асосийси халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар орқали белгиланган. Жумладан, Европа Кенгашининг “Кибержиноятчилик тўғрисида”ги конвенцияси (Будапешт шаҳри 2001 йил 23 ноябрь)да ахборот технологиялари соҳасида содир этиладиган жиноятлар 4 та гуруҳга ажратилган. 2003 йил 28 январда Страсбург шаҳрида мазкур Конвенцияга қўшимча протокол қабул қилиниши натижасида кибержиноятлар таснифига яна 1 та гуруҳ жиноятлар қўшилди.

Ўзбекистонда ҳам сўнгги уч йилда кибержиноятлар 8,3 бараварга кўпайиб, умумий жиноятчиликнинг 5 фоизини ташкил этмоқда. Масалан, кибер маконда фирибгарлик билан боғлиқ жиноятлар 13 бараварга, ўғирлик 20, товламачилик, тухмат ва ҳақорат қилиш билан боғлиқ жиноятлар эса 4,9 бараварга ортган [12]. Биргина Тошкент шаҳрининг ўзида 2021 йил давомида Тошкент шаҳар ИИББ ҳузуридаги Тергов бошқармаси ва унинг қуйи тизимлари томонидан 735 та (2020 йилда 10 та) ҳолатда компьютер техникаси ва мобил алоқа воситаларидан фойдаланиб содир этилган фирибгарлик, 1052 та (2020 йилда 24 та) ҳолатда шахсий ҳисоб рақамларни бошқариш дастурларига рухсатсиз кириб содир этилган ўғирлик жами

1787 та (2020 йилда 34 та) жи- ноятлар бўйича дастлабки тергов ҳаракатлари олиб борилган [13].

2021 йилда Тошкент шаҳрида ахборот тех- нологиялари соҳасида содир этилган жами 635 та фирибгарлик ва 930 та ўғрилик (2020 йилда 4 та фирибгарлик ва 5 та ўғрилик) жиноятлари фош этилмаган. Ушбу турдаги жиноятларнинг фош этилмаслиги натижасида жазо муқаррарлиги принципи таъминланмаётганлиги ҳамда фуқароларга номаълум шахслар томонидан етказилган зарар қоплаб берилмасдан, уларнинг ҳақли эътирозларига сабаб бўлмоқда.

Мазкур масалада фикримизча, бир қатор жиҳатларга эътибор қаратишимиз лозим. Дунёнинг энг замонавий киберхавфсизлик тизимлари билан ҳимояланган мамлакат ҳисобланадиган Америка Қўшма Штатларининг Давлат котиби Майкл Помпеонинг куйидаги сўзларини эсласак: “Кибер- жиноятчилар давлатлардаги қонун устуворлигини писанд қилмайди. Уларнинг дунё бўйлаб таҳдид уйғотаётганидан келиб чиқиб, барча ҳукуматларни кибержиноятчиларга қарши курашда ҳамкорлик қилишга, айбсиз фуқароларни биргаликда ҳимоя қилишга чақираман”.

Дарҳақиқат, халқаро ҳамжамият томонидан жиноятларни тергов қилишда жамоатчилик билан ва халқаро ҳамкорлик ўрнатиш масаласига алоҳида эътибор қаратилмоқда. Жумладан, 2015 йил 12–19 апрель кунлари Доҳа шаҳрида ўтказилган Бирлашган миллатлар ташкилотининг ўн учинчи Конгрессида жиноятчиликнинг олдини олиш ва одил судловни юритиш борасида жамоатчилик иштирокининг таъминланишига оид Доҳа декларацияси қабул қилинган.

Ҳар қандай мамлакатда ҳуқуқ-тартибот органларининг аҳоли билан мулоқоти, фуқаролик жамиятининг ижтимоий, ўзини ўзи бошқариш органлари билан ҳамкорлиги бир томондан ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ўз фаолият (хизмат) вазифаларини самарали бажариш, ҳуқуқий тартиботни таъминлаш, жиноятларни муваффақиятли очиш ва бошқа функционал бурчларни бажаришга кўмаклашса, иккинчи томондан фуқароларнинг ҳуқуқларини ҳимоялаш, жамият тузилмаларининг манфаатларини таъминлашга хизмат қилади [14,134-135-б].

Кибержиноятларни тергов қилишда ҳамкорликни ўрнатиш заруратини келтириб чиқарувчи ўзига хос жиҳати шундаки, кибержиноятлар виртуал маконда содир этилади, яъни компьютер, мобил қурилмалар ёрдамида, Интернет ва бошқа алоқа, телекоммуникация тармоқларида амалга оширилади. Бу эса мазкур турдаги жиноятларни давлат ҳудуди чегараларидан четга чиқишига ва халқаро турдаги жиноятга айланишига олиб келади ҳамда, ўз навбатида, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг муносиб жавоб бериши ва ўзаро ҳамкорликни ўрнатишга ундайди [15, 883-б]. Шу сабабли тергов идоралари ахборот хавфсизлигини таъминлаш, кибержиноятларга қарши курашиш, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар ва уларни содир этган шахсларни аниқлаш борасида банклар, мобил операторлар, интернет провайдерлари ва бошқа ташкилотлар билан

ҳуқуқий, ташкилий-бошқарув, техник чоралар ва халқаро ҳамкорликнинг самарадорлигини оширишни даврнинг ўзи тақозо этмоқда.

Юқоридаги таҳлиллардан кўриниб турибдики, Ўзбекистонда интернет тармоғи орқали асосан “фирибгарлик”, “туҳмат”, “ҳақорат”, “ўғрилиқ” каби жиноятларнинг содир этилиши кузатилмоқда. Ушбу жиноятлар орасида бутун дунёдаги каби мамлакатимизда ҳам фирибгарлик жинояти энг кўп содир этилади. Фирибгарлик ҳолатларининг аксарияти, қуйидаги жиноий натижаларга эришишга қаратилган:

а) фирибгарлик ёки ишончни суиистеъмол қилиш таъсири остида банк пластик карта- ларига хизмат кўрсатувчи мобил иловалар орқали жабрланган шахслар томонидан пул маблағларини уларнинг ҳисобларига ўтказилиб олиш;

б) банк пластик карточкаларининг шахсий маълумотлари ва тўлов реквизитларини улардан нақд пул олиш, уни бошқа карточка ҳисобварақларига, банк ҳисобварақларига, электрон ҳамёнга ўтказиш ёки карточка эгасининг розилигисиз виртуал харидлар амалга ошириш мақсадида қўлга киритиш.

Хорижий давлатлар тажрибаси ўрганилганда эса банкоматлар ва тўлов терминалларига ўрнатилган “скиммер” қурилмалари ва сохта банкоматлар (Германия, Ҳиндистон) ва пластик картани “клон қилувчи” қурилма (Франция, Россия, Украина) ёрдамида картанинг идентификацион маълумотларини ўғирлаш, маблағларни ўзлаштириш ва жиноий уюшмаларни молиялаштириш учун маблағ юбориш каби жиноятлар мавжудлиги ва улар ҳам мамлакатимизда содир этилиши мумкинлигини прогнозлаш қийин эмас.

Юқоридаги таҳлиллар ва хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларини ўрганиш натижалари мамлакатимизда ҳам кибержиноятчиликка қарши курашишнинг самарали механизмларини шакллантириш зарурати юзага келганлигидан далолат бермоқда.

Бунинг учун тергов идоралари Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари, шунингдек, пул ўтказмаларини амалга оширувчи ташкилотлар билан ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга қарши курашишда, содир этилган жиноятларни фош этиш ва тергов қилишда ҳамкорликни кучайтириш ва амалиётга татбиқ этиш лозим.

Албатта, мавжуд касалликни даволашдан кўра унинг олдини олиш, яъни профилактика қилиш муҳимдир. Шундай экан жиноятни тергов қилиш жараёнида виртуал маконда фирибгарликнинг содир этилишига олиб келган барча сабаб ва шарт-шароитлар аниқлангандан кейин жиноятнинг сабаблари ва уни содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни бартараф этиш юзасидан тақдимнома киритилиши муҳим. Чунки бу келгусида содир этилиши мумкин бўлган жиноятларнинг олдини олишга хизмат қилади. Таҳлиллар асосида ўзгалар мулкни компьютер воситасидан фойдаланиб, талон-торож қилишнинг асосий сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитлар ўрганилганда, ушбу турдаги жиноятларни содир этувчи шахслар томонидан кўпгина ҳолларда жиноятларни содир этиш учун

қурол сифатида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган банклар, тўлов операторлари ва ташкилотларининг мобил иловалар ҳамда дастурий таъминотларидан фойдаланган ҳолда амалга ошириб келаётганликлари аниқланган.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган банклар, тўлов операторлари ва ташкилотларда мавжуд мобил иловалар ҳамда дастурий таъминотни ҳимоя қилиш даражасини кучайтиришга қаратилган зарурий чоралар тўлиқ кўрилиши юзасидан ЖПКнинг 297-моддаси тартибида тақдимнома киритиш зарур, деб ҳисоблаймиз.

Шунингдек, киритилган тақдимноманинг муҳокамаси давомида иштирок этаётган фуқароларга банк пластик картадан номаълум тарзда пул ечиб олинган заҳоти уни блоклаш чорасини кўриш ва хизмат кўрсатадиган банкка мурожаат қилиш, айрим турдаги вируслар ҳисобидан пул кўчирилиши чоғида маълумотларни ўғирлаб, картадаги маблағни ўз эгаси (хакер)га ўтказиб юбориши мумкинлиги, компьютер ёки телефон қурилмасига анти-вирус дастурларини ўрнатиб, уларни доимо янгилаб турилиши, банк пластик карталарни бировларга бермаслик, ҳеч қачон картани юзига ПИН-кодни ёзиб қўймаслик, ПИН-кодини ҳеч кимга маълум қилмаслик, СМС-хабарномани ёқтириш орқали ҳар бир тўлов амалиёти тўғрисида келган СМС билан назорат қилиб бориш лозимлиги ҳам тушунтирилиши зарур.

Кибержиноятларни тергов қилиш жараёнида жамоатчилик иштирокининг яна бир шакли – мутахассис иштироки ҳисобланиб, ЖПКнинг 69-моддаси талабларидан келиб ташкилий-бошқарув, техник чоралар ва халқаро ҳамкорликнинг самарадорлигини оширишни даврнинг ўзи тақозо этмоқда.

Юқоридаги таҳлиллардан кўриниб турибдики, Ўзбекистонда интернет тармоғи орқали, асосан, “фирибгарлик”, “туҳмат”, “ҳақорат”, “ўғрилиқ” каби жиноятларнинг содир этилиши кузатишда. Ушбу жиноятлар орасида бутун дунёдаги каби мамлакатимизда ҳам фирибгарлик жинояти энг кўп содир этилади. Фирибгарлик ҳолатларининг аксарияти, қуйидаги жиноий натижаларга эришишга қаратилган:

а) фирибгарлик ёки ишончли суиистеъмол қилиш таъсири остида банк пластик карта-ларига хизмат кўрсатувчи мобил иловалар орқали жабрланган шахслар томонидан пул маблағларини уларнинг ҳисобларига ўтказилиб олиш;

б) банк пластик карточкаларининг шахсий маълумотлари ва тўлов реквизитларини улардан нақд пул олиш, уни бошқа карточка ҳисобварақларига, банк ҳисобварақларига, электрон ҳамёнга ўтказиш ёки карточка эгасининг розилигисиз виртуал харидлар амалга ошириш мақсадида қўлга киритиш.

Хорижий давлатлар тажрибаси ўрганилганда эса банкоматлар ва тўлов терминалларига ўрнатилган “скиммер” қурилмалари ва сохта банкоматлар (Германия, Ҳиндистон) ва пластик картани “клон қилувчи” қурилма (Франция, Россия, Украина) ёрдамида картанинг идентификацион маълумотларини

ўғирлаш, маблағларни ўзлаштириш ва жиноий уюшмаларни молиялаштириш учун маблағ юбориш каби жиноятлар мавжудлиги ва улар ҳам мамлакатимизда содир этилиши мумкинлигини прогнозлаш қийин эмас.

Юқоридаги таҳлиллар ва хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларини ўрганиш натижалари мамлакатимизда ҳам кибержиноятчиликка қарши курашишнинг самарали механизмларини шакллантириш зарурати юзага келганлигидан далолат бермоқда.

Бунинг учун тергов идоралари Ўзбекистон Республикаси тижорат банклари, шунингдек, пул ўтказмаларини амалга оширувчи ташкилотлар билан ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга қарши курашишда, содир этилган жиноятларни фош этиш ва тергов қилишда ҳамкорликни кучайтириш ва амалиётга татбиқ этиш лозим.

Албатта, мавжуд касалликни даволашдан кўра унинг олдини олиш, яъни профилактика қилиш муҳимдир. Шундай экан жиноятни тергов қилиш жараёнида виртуал маконда фирибгарликнинг содир этилишига олиб келган барча сабаб ва шарт-шароитлар аниқлангандан кейин жиноятнинг сабаблари ва уни содир этилишига имкон берган шарт-шароитларни бартараф этиш юзасидан тақдимнома киритилиши муҳим. Чунки бу келгусида содир этилиши мумкин бўлган жиноятларнинг олдини олишга хизмат қилади. Таҳлиллар асосида ўзгалар мулкани компьютер воситасидан фойдаланиб, талон-торож қилишнинг асосий сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитлар ўрганилганда, ушбу турдаги жиноятларни содир этувчи шахслар томонидан кўпгина ҳолларда жиноятларни содир этиш учун курул сифатида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган банклар, тўлов операторлари ва ташкилотларининг мобил иловалар ҳамда дастурий таъминотларидан фойдаланган ҳолда амалга ошириб келаётганликлари аниқланган.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган банклар, тўлов операторлари ва ташкилотларда мавжуд мобил иловалар ҳамда дастурий таъминотни ҳимоя қилиш даражасини кучайтиришга қаратилган зарурий чоралар тўлиқ кўрилиши юзасидан ЖПКнинг 297-моддаси тартибида тақдимнома киритиш зарур, деб ҳисоблаймиз.

Шунингдек, киритилган тақдимноманинг муҳокамаси давомида иштирок этаётган фуқароларга банк пластик картадан номаълум тарзда пул ечиб олинган заҳоти уни блоклаш чорасини кўриш ва хизмат кўрсатадиган банкка мурожаат қилиш, айрим турдаги вируслар ҳисобидан пул кўчирилиши чоғида маълумотларни ўғирлаб, картадаги маблағни ўз эгаси (хакер)га ўтказиб юбориши мумкинлиги, компьютер ёки телефон қурилмасига антивирус дастурларини ўрнатиб, уларни доимо янгилаб турилиши, банк пластик карталарни бировларга бермаслик, ҳеч қачон картани юзига ПИН-кодни ёзиб қўймаслик, ПИН-кодини ҳеч кимга маълум қилмаслик, СМС-хабарномани ёқтириш орқали ҳар бир тўлов амалиёти тўғрисида келган СМС билан назорат қилиб бориш лозимлиги ҳам тушунтирилиши зарур.

Кибержиноятларни тергов қилиш жараёнида жамоатчилик иштирокининг яна бир шакли – мутахассис иштироки ҳисобланиб, ЖПКнинг 69-моддаси талабларидан келиб чиқадиган бўлсак, қуйидаги мақсадларда мутахассислар чақирилади:

- 1) тергов ва суд муҳокамасини ўтказишда далилларни топиш;
- 2) далилларни мустаҳкамлашда ёрдам бериш;
- 3) ҳимоячининг илтимосномасига кўра тушунтириш бериш;
- 4) илмий-техника воситаларини қўллаш.

Айнан ахборот технологияси соҳасида содир этилган жиноятлар юзасидан тергов ҳаракатларини ўтказишда мутахассис иштироки зарур ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Олий суди Пленумининг 2018 йил 24 августдаги “Далиллар мақбуллигига оид жиноят-процессуал қонуни нормаларини қўллашнинг айрим масалалари тўғрисида”ги 24-сон қарорининг 9-банди “к” кичик бандига кўра, рақамли (электрон) ташувчи жисмлардаги маълумотлар мутахассис иштирокисиз олиб қўйилганлиги ёки кўздан кечирилганлиги далилларни номақбул деб топилишига асос бўлади.

Демак, тергов идоралари ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларни тергов қилишда бевосита мутахассис ёрдамидан фойдаланишига зарурат мавжуд бўлади.

Мутахассисларнинг тергов ҳаракатларини ўтказишда иштирок этиши ҳақли равишда тергов самарадорлигининг ажралмас шарти, деб аташ мумкин. У нафақат иштирок этиши шарт бўлган, балки иштирок этиш имкони бўлган барча ҳолларда тергов ҳаракатларига жалб этилиши лозим [16, 89-б].

Бугунги кунда амалиётимизда, ахборот технологиялари соҳасида содир этилган жиноятлар бўйича ўтказилаётган тергов ҳаракатларида мутахассис иштирокини таъминлаш борасида ҳам бир қатор муаммолар мавжуд. Сабаби мутахассис кимлиги, унга қўйиладиган талаблар ва уни ишда иштирок этишга жалб қилиш тартиби етарли тарзда жиноят процессуал қонунчилигида ёритилмаган. Бу эса олимлар ва амалиётчилар ўртасида турли баҳс-мунозараларга сабаб бўлмоқда [17, 60-61-б]. Жиноят процессига жалб қилинган мутахассислар компетенциясини аниқлаш борасида алоҳида тўхталиб ўтишни лозим, деб топдик. Қиёс қилиш мумкин бўлса, шахмат пиёдаси муайян босқичга етганда фарзин бўлиб, ўз қиролини ҳимоя қилгандек, жиноят процесси тахтасида қадамма-қадам одимлаётган мутахассиснинг юқори даражага эришганлиги жиноят процессида ҳақиқатни ҳимоя қилишга, одилликни таъминлашга хизмат қилади. Чунки биргина сўз, далил жиноят ишининг якуний қарорига таъсир этиши мумкин.

Касбий компетентлик эса мутахассис томонидан касбий фаолиятни амалга ошириш учун зарур бўлган билим, кўникма ва малакаларнинг эгалланиши ва уларнинг амалда юқори даражада қўллай олиниши ҳисобланади [18, 4-б]. Шу билан биргаликда, мазкур тоифадаги жиноят ишлари юзасидан мутахассисларнинг билимларидан етарли даражада фойдаланмасликнинг асосий сабабларидан бири, бу мутахассисларининг

ихтисослиги, уларнинг фаолияти, қаерда хизмат олиб бориши ҳақидаги маълумотларнинг етишмаслиги деб ҳисоблаш мумкин. Унинг ечими сифатида бир гуруҳ олимлар терговчиларга хизматда фойдаланиш грифи орқали илмий-тадқиқот муассасалари, олий ўқув юртлари, ихтисослаштирилган муассасалар, жамоат бирлашмалари (маданий, тарихий, нумизматик ва бошқа)нинг манзили ва телефон рақамлари акс этган маълумотномалар [19, 138-б] ёки реестрлар [20, 126-б] яратишни таклиф этган. Бошқа муаллифлар эса қачон қайси мутахассисни чақиришни аниқлаб берувчи дастур яратиш гоёсини илгари сурганлар [17, 129-б].

Фикримизча, жамоатчиликни терговга қадар текширув ва тергов органлари билан боғлайдиган энг яхши йўл бу – бизга зарур бўлган мутахассислар фаолият олиб борадиган мутасадди ташкилотлар ва ИИВ ўртасида ўзаро ҳамкорликка оид меморандумлар тузиш. Мазкур меморандум асосида ахборот технологиялари йўналишидаги корхона ташкилот ва муассасалар тавсияномаси ва шахснинг ёзма розилиги орқали, тергов ҳаракатларида иштирок этиши мумкин бўлган мутахассислар, уларнинг шахсини ҳамда компетенциясини тасдиқловчи ҳужжатлар, иш стаж ва фаолияти, яшаш ва ишлаш манзилига, телефон рақамлари, электрон манзилига оид маълумотлар жамланган, ягона электрон базанинг яратилиши зарурдир. Мутахассис жиноят ишида иштирок этишга жалб этилганида, бевосита мазкур база орқали қайд этилиши, унинг раҳбарига ходими ҳақиқатда терговда иштирок этаётганлигини билишга, мутахассиснинг иш вақти учун тўлови сақланиб қолинишига ҳамда ИИО томонидан терговдаги иштироки учун пул тўланишига асос бўлиб хизмат қилади.

Бундай базанинг яратилиши, бизга бир қатор афзалликлар беради:

биринчидан, аввало, терговга қадар текширув ва тергов органлари ходимларининг вақти тежалади;

иккинчидан, жиноят ишларини юритиш сифати ва самарадорлиги ошади, чунки айнан иштироки талаб этилаётган мутахассисни қаердан қидириш ва кимни қидириш лозимлиги аниқланади;

учинчидан, процессуал чиқимлар камаяди, чунки мутахассисни тергов юритилаётган бўлимга энг яқин ҳудуддан қидириш бошланади;

тўртинчидан, мазкур ҳамкорлик мутасадди ташкилотлар ўртасидаги меморандум асосида тузилгач, сансалорликка йўл қўйилишининг олдини олади.

Ахборот технологиялари соҳасида жиноятларни тергов қилишда амалиётда учраётган, бевосита банк ва тўлов тизимлари билан боғлиқ бўлган бир нечта муаммоларни ҳам кўриб чиқсак:

1. Банк, тўлов ташкилотлари ва операторларига қўзғатилган жиноят иши юзасидан асослантирилган сўров хатлари тақдим этилганда (прокурор санкцияси билан), банк ва тўлов тизим операторлари томонидан сўров хатларига тўлиқ жавоб бермасдан, сўров хатларининг ижроси 10 кундан 15 кунгача таъминланаётганлиги, бу, ўз навбатида, битта жиноят иши бўйича ноқонуний топилган маблағларни йўналтирилган манзилларини

аниқлаш учун 2 ойдан 3 ойгача вақт талаб этаётганлиги сабабли, ушбу турдаги жиноятларни иссиқ изидан фош этишда жиддий қийинчиликлар келтириб чиқармоқда.

2. Банк пластик картаси ёки электрон пуллар ўтказмаси тўғрисидаги маълумотларни тақдим этишнинг марказлашган тизими мавжуд эмаслиги натижасида, битта жиноят иши бўйича пластик карталарнинг транзакцияларига оид маълумотларни прокурор санкцияси асосида олиш учун, турли банклар (Халқ банки, Агробанк, Инфинбанк, Ипак йўли банк), тўлов тизими операторлари (Узкард, ҲУМО), тўлов ташкилотлари (Кликк, ПайМе, Апелсин) каби 8–10 та идораларга сўров хати етказиб бериш ва уларнинг жавобларини кутиш зарурати туғилмоқда. Мазкур муаммоларни бартараф этиш, шунингдек тергов идоралари-нинг жамоатчилик билан ҳамкорлигини янада такомиллаштириш мақсадида қуйидагиларни таклиф этамиз:

биринчидан, тўлов тизими операторлари, тўлов ташкилотлари, тўлов агентлари ва субагентлари билан Ички ишлар вазирлиги ўртасида тўғридан-тўғри ахборот алмашинуви йўлга қўйилиши лозим;

иккинчидан, Марказий банк томонидан банк пластик картасига оид маълумотларни ҳуқуқ-тартибот идоралари сўровига асосан тақдим этишнинг ягона автоматлаштирилган тизими шакллантирилиши мақсадга мувофиқ бўлади;

учинчидан, йўқолган ва ўғирланган банк пластик карталари тўғрисида “СОС” хабар берувчи мобил илова ишлаб чиқиш ва улар тўғрисидаги ягона маълумотлар базасини шакллантирилиш жиноятларни фош этиш учун бир қатор қулайликлар келтириб чиқаради;

тўртинчидан, фош этилмаган жиноят ишлари юзасидан тергов давомида жиноятни содир этган номаълум шахсни аниқлашда жамоатчилик вакиллари, масалан, электрон валюта айрибошлаш билан шуғулланувчи фуқароларни жалб этиш.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармонида кўра тасдиқланган “2022–2026 йилларга мўлжалланган янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси”да мамлакатимизда адолат ва қонун устуворлиги тамойилларини тараққиётнинг энг асосий ва зарур шартига айлантиришга бағишланган 2-устувор йўналишининг биринчи мақсади ҳам ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига мулкӣ ҳуқуқларни муҳофаза қилиш мажбуриятини юклайди.

Шу ўрнида таъкидлаш лозимки, мавжуд таҳдидларни енгиш учун ҳаммамиз – ҳам ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, ҳам фуқаролар бир ёқадан бош чиқариб,огоҳ бўлсак, ўз тақдиримизни Ватан тақдири билан боғлаб, бефарқликдан қочсак, Президентимиз белгилаган стратегия ва ислохотларни амалга оширишда жипслашиб, бир тану бир жон бўлсак, тинч ва осуда юртимиз равақ топаверади.

Фикримизча, юқорида кўрсатилган таклифларни тўлиқ амалиётга татбиқ этилган тақдирда ушбу турдаги жиноятларни иссиқ изидан фош этишда ва олдини олишда ўз самарасини беради.

**ХУСАНОВ
АНВАР ДЖУМАБАЕВИЧ**

*начальник кафедры Криминалистических
экспертиз Академии МВД Республики
Узбекистан, доктор философии (PhD)
по юридическим наукам*

**ИНФОРМАЦИОННО-КОММУНИКАЦИОННЫЕ ТЕХНОЛОГИИ
В ДЕЯТЕЛЬНОСТИ ЭКСПЕРТНЫХ ПОДРАЗДЕЛЕНИЙ
ПО РАСКРЫТИЮ И РАССЛЕДОВАНИЮ МОШЕННИЧЕСТВ,
СОВЕРШАЕМЫХ В СЕТИ ИНТЕРНЕТ**

Сегодня цифровая информация активно продолжает внедряться в нашу жизнь. Без нее невозможно функционирование и развитие всех без исключения сфер человеческой деятельности. Основное назначение цифровых технологий состоит в удовлетворении потребностей в информационной сфере через различные социальные сети, в том числе и через Интернет. Следует отметить, что развитие сети Интернет, систем мобильной и спутниковой связи значительно увеличивает роль цифровой информации в формировании информационного пространства. В свою очередь, цифровая информация представляет собой основу в организации современных информационных отношений.

По мнению И.Р. Бегишева, преступления, посягающие на цифровую информацию либо совершающиеся с ее использованием, разнообразны, а их виды множатся в связи со стремительным развитием науки и техники, а также изобретательностью правонарушителей. Не допустить негативных последствий цифровизации, в то же время правильно ее регулировать – важная задача государства[1, с.5].

К сожалению, бурное развитие информационно-коммуникационных, компьютерных технологий открывает новые возможности для совершения преступлений в сети Интернет, в том числе и такой ее разновидности, как мошенничество, представляя собой вызов всей правоохранительной системе и общественной безопасности. Так как цифровые технологии охватывают все ресурсы, необходимые для управления информацией, особенно компьютеры, программные обеспечения и сети, необходимые для создания, хранения, управления, передачи и поиска информации. Это даёт существенный рост количества совершаемых мошенничеств в сети Интернета с использованием цифровых технологий.

Сложность обнаружения действий компьютерного мошенника и одновременно возможность без существенных усилий осуществлять крими-

нальную активность посредством обмана или злоупотребления доверием пользователей Интернета вызывают особый интерес. Это позволяет им получать большие материальные богатства через виртуальную банковскую систему и делает данный вид мошенничества достаточно притягательным для злоумышленников.

Информационная инфраструктура позволяет лицам, совершаемым мошенничества в сети Интернет, скрывать свою личность, совершать их на расстоянии из любого места, и общаться со своими сообщниками на международном уровне.

Эксперты в области информации отмечают, что «информационное общество» не имеет политических, социальных и экономических границ. И если ранее информация или ее носители физически перемещались из одной географической точки в другую, а для собирания в качестве доказательств требовалось присутствие представителей органов, осуществляющих расследование конкретного уголовного дела, то в настоящее время при собирании доказательств, в том числе и на международном уровне, все чаще необходимым условием является использование возможностей компьютерных технологий, особенно по уголовным делам в сфере мошенничества в сети Интернет.

Для борьбы с новыми видами мошенничества в сети Интернет, связанными с использованием компьютерной техники, многие государства разработали новое законодательство об ответственности за компьютерные преступления. Эффективное решение проблемы мошенничества в сети Интернет и других преступлений в сфере информационных технологий требует согласованных международных действий и сотрудничества. Однако это возможно только в том случае, если существует общее понимание проблемы как таковой и необходимости рассмотрения соответствующих решений.

Важно понимать и то, что мошенничества в сети Интернет совершаются с использованием компьютерных технологий не только в «виртуальном» мире, но и в «физическом» мире, содержащем какие-либо электронные устройства и машинные носители. Учитывая, что значительная доля преступлений в сфере компьютерной информации совершается с использованием глобальных компьютерных сетей, буквально пронизывающих все континенты земного шара, в последние десятилетия активно развивается международное сотрудничество различных стран в борьбе с этим новым для законодательной и правоприменительной практики видом преступлений. Растущая популярность применения во всем мире современных технологий и методов при совершении мошенничеств требует дальнейшего совершенствования процессов доказывания в суде, с использованием обоснованных с научно-технической точки зрения достоверных доказательств, вины лица за общественно опасное деяние.

Использование компьютерных технологий для подготовки назначения судебных экспертиз по делам о мошенничестве занимает свое место в расследовании. Об этом указывает А.М. Дьяченко, которые определил особен-

ности их назначения по уголовным делам, связанным с мошенничеством[2, с.70-72].

Как справедливо отметил глава нашего государства: «Необходимо выведение на новый уровень практики применения передовых достижений современной науки и техники, в частности криминалистических научных методов и средств, в ходе оперативно-розыскных мероприятий по борьбе с преступностью, сбора доказательств в процессе следственных и судебных действий». В связи с этим, в целях своевременного выявления и раскрытия совершенных мошенничеств в сети Интернет с применением современных информационно-коммуникационных технологий, дальнейшего совершенствования криминалистического исследования вещественных доказательств, а также повышения возможностей экспертно-криминалистических подразделений ОВД в данном направлении было принято Постановление Президента Республики Узбекистан[3]. В нем были определены необходимые меры по дальнейшему совершенствованию экспертно-криминалистической деятельности органов внутренних дел с широким внедрением достижений современной науки в сфере информационно-коммуникационных технологий.

В указанном нормативно-правовом акте было утверждено положение, выводящее на новый качественный уровень экспертно-криминалистическую службу Республики Узбекистан. А также были указаны приоритетные направления дальнейшего совершенствования экспертно-криминалистической деятельности подразделений органов внутренних дел.

Особо хотелось бы отметить, что кафедре криминалистических экспертиз Академии МВД предоставляется право на проведение всех традиционных видов судебных экспертиз и исследований в установленном порядке.

В Академии МВД создан учебно-лабораторный комплекс, оснащенный современным экспертно-криминалистическим оборудованием и техническими средствами. Это позволило обеспечить его широкое использование в учебном процессе, и, начиная с нового учебного года, в систему образования по программе бакалавриата Академии МВД введено преподавание дисциплины «Основы цифровой криминалистики».

Все эти новообразования дадут возможность организовать кардинально новый эффективный учебно-практический процесс целевой подготовки, переподготовки и повышения квалификации кадров в экспертно-криминалистической сфере, повысить статус экспертов-криминалистов и всестороннее обеспечить их объективность и независимость в судебно-экспертной деятельности. Так как экспертно-криминалистические службы вносят большой вклад в осуществление раскрытия и расследования мошенничеств в сети Интернет.

Благодаря неуклонному совершенствованию криминалистической техники, разработке новых методов и способов раскрытия и расследования мошенничеств в сети Интернет криминалистика в сфере экспертной деятельности сегодня переживает новый этап развития и совершенствования использования достижений цифровой криминалистики.

Своевременное выявление и раскрытие совершаемых мошенничеств в сети Интернет ставит задачи по глобальному использованию информационных технологий в их раскрытии. Это необходимо для оптимизации и повышения эффективности использования достижений цифровых технологий в раскрытии рассматриваемых преступлений, которые являются особой разновидностью общественно опасной и противоправной деятельности, в настоящее время получающей все большее распространение, как в одной стране, так и в международном масштабе. Рассматриваемые виды мошенничеств стремительно возрастают и становятся популярными в криминальной среде. Они обладают такими признаками, как высокий уровень латентности, а это связано с всеобщей компьютеризацией всей общественной и личной жизни, и это, в свою очередь, создает сложность поиска компьютерного преступника-хакера, совершающего мошенничество в сети Интернет. Практика борьбы с преступностью свидетельствует о том, что эффективность раскрытия и расследования преступлений в сфере информационно-коммуникационных технологий находится в прямой зависимости от используемых средств и методов экспертно-криминалистической службы. Чем они совершеннее, тем точнее и быстрее решаются поставленные задачи.

Для того, чтобы правильно применять современные методы и криминалистическую технику, нужно сначала изучить сам процесс сохранения, идентификации, извлечения и документирования компьютерных доказательств, которые могут быть использованы судом, то есть изучить цифровую криминалистику. Это наука поиска доказательств в цифровых СМИ, таких, как компьютер, мобильный телефон, сервер или сеть. Он предоставляет экспертной группе лучшие методы и инструменты для решения сложных дел, связанных с цифровыми технологиями. Отсюда следует, что всемерное использование результатов и средств научно-технических достижений является залогом успеха в своевременном выявлении и раскрытии совершаемых мошенничеств в сети Интернет.

ҲАСАНОВ ШАРОФИДДИН ШАМШУРОВИЧ

*доцент кафедры Организационно-штабной
деятельности Академии МВД Республики
Узбекистан*

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ДОКУМЕНТЫ, РЕГУЛИРУЮЩИЕ ПРОФИЛАКТИКУ КИБЕРПРЕСТУПНОСТИ, КАК РАЗНОВИДНОСТЬ ТРАНСНАЦИОНАЛЬНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ

Уголовное законодательство отдельных стран не представляет информационные преступления в виде одной самостоятельной главы. В странах АТР, в частности, в УК КНР имеются отдельные статьи, которые устанавливают ответственность за компьютерные преступления в главе «Преступления против общественного порядка и порядка управления». В УК Республики Корея предусмотрена всего лишь одна статья, устанавливающая ответственность за преступления в сфере информационных технологий. В УК ФРГ информационные преступления представлены в виде двух составов преступлений – компьютерное мошенничество и компьютерный саботаж¹.

В настоящее время мировое сообщество выработало и активно применяет большой арсенал совместных средств борьбы с транснациональной преступностью. Многочисленные международные соглашения, принятые в разные годы, способствуют эффективному сотрудничеству государств в данной сфере.

Первым актом Организации объединенных наций (ООН) по борьбе с преступностью была резолюция 415(V) Генеральной Ассамблеи от 1 декабря 1950 г. В соответствии с данной резолюцией ООН приняла на себя функции, ранее выполнявшиеся Международной уголовной и пенитенциарной комиссией, включая проведение Конгрессов ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями.

Конгрессы Организации Объединенных Наций по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями проводятся каждые пять лет, начиная с 1955 года. Они сыграли значительную роль в формировании международно-правовой концепции преступности, заложили базу для нормотворческой деятельности путем разработки стандартов более совершен-

¹См. подробнее: Расулев А.У. Совершенствование уголовно-правовых и криминалистических мер борьбы с преступлениями в сфере информационных технологий и безопасности: Автореф. дис. ...д-ра юрид. наук (DSc). – Т., 2018. – 74 с.

ной национальной практики и документов для более эффективного сотрудничества между странами. Решения конгрессов стали основой для проведения практических исследований, включая мировые обзоры преступности и анализ стратегии борьбы с ней.

Одним из первых межгосударственных соглашений, непосредственно посвященных вопросам борьбы с транснациональной преступностью, стали «Руководящие принципы в области предупреждения преступности и уголовного правосудия в контексте развития и нового международного экономического порядка»¹, принятые в 1985 году. В данном документе отмечалось, что развитие и становление нового международного экономического порядка невозможно без обеспечения мер в области уголовного правосудия и предупреждения преступности. Государства – члены ООН должны поддерживать по мере своих возможностей все усилия и меры, способствующие предупреждению преступности и уголовному правосудию, содействуя тем самым развитию и прогрессу своих стран. При этом предупреждение преступности как глобального явления не должно ограничиваться общими видами преступности, а распространяться и на такие деяния, которые являются особо опасными, например экономические преступления, экологические преступления, незаконный оборот наркотиков, терроризм, апартеид, а также аналогичные по своей тяжести преступления, связанные с посягательством на правопорядок и внутреннюю безопасность в особо серьезных масштабах. К этим деяниям отнесены и преступления, в которых прямо или косвенно участвуют государственные и частные учреждения, организации и отдельные лица.

Комплексная и скоординированная политика в области предупреждения преступности и уголовного правосудия должна предусматривать уменьшение ущерба, наносимого традиционными и новыми видами преступности отдельным лицам и обществу в целом.

Каждая система национального уголовного правосудия, являясь средством контроля и сдерживания, должна вместе с тем способствовать поддержанию общественного порядка в целях обеспечения справедливого международного социального и экономического развития, устранения явлений несправедливости и защиты прав человека. В целях согласования задач в области предупреждения преступности и уголовного правосудия с целями национального развития каждой из сторон процесса сотрудничества в данной специфической сфере следует прилагать усилия по обеспечению необходимыми людскими, материальными и финансовыми ресурсами уже существующие институты и ресурсы государств.

Также на седьмом Конгрессе ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями стороны договорились о подготовке типовых документов, которые можно было бы использовать в качестве

¹Приложение к Миланскому плану действий, принятому на седьмом Конгрессе ООН по предупреждению преступности и обращению с правонарушителями (Милан (Италия), 26 августа - 6 сентября 1985 г.)

международных и региональных конвенций, а также в качестве ориентиров при осуществлении национальной законодательной практики.

В соответствии со ст. 15 Конвенции Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности от 15 ноября 2000 г. каждое Государство-участник принимает такие меры, какие могут потребоваться, с тем, чтобы установить свою юрисдикцию в отношении преступлений, когда:

- преступление совершено на территории этого Государства-участника (включая на борту морского или воздушного судна, которое несло флаг этого Государства-участника в момент совершения преступления);
- преступление совершено против гражданина этого Государства-участника;
- преступление совершено гражданином этого Государства-участника или лицом без гражданства, которое обычно проживает на его территории;
- преступление является одним из преступлений, которое совершено за пределами его территории с целью совершения другого преступления на его территории.

Если для традиционных преступлений вышеприведенный перечень является исчерпывающим, то для транснациональных преступлений, совершаемых с использованием компьютерных и телекоммуникационных технологий, подобных определений явно недостаточно.

Осуществление практически любого из традиционных и попадающих под определение транснациональных преступлений всегда предполагает присутствие какого-либо из преступников на месте совершения преступления (редкие исключения составляют только те, которые совершаются с использованием телекоммуникационных технологий (например, ложное сообщение о террористическом акте, переданное по кабельной телефонной сети). Поэтому в этих случаях установление места совершения преступления не составляет особых трудностей. Достаточно легко установить место компьютерного преступления в тех случаях, когда оно носит локальный характер, т.е. осуществилось лицом, имеющим непосредственный доступ к средствам компьютерной и телекоммуникационной техники, либо последствия какого-либо преступления наблюдаются в отдельно взятой стране или организации на ее территории. Но как определить место совершения преступления, если преступление совершено в сети Интернет.

Приведенный выше перечень не учитывает подобные способы совершения преступлений, которым можно присвоить условное название – «транзитных». Последствия одного и того же преступления могут наступать более чем в одном государстве (например, вирусная атака может поразить одновременно компьютеры несколько десятков государств).

Наверное, было бы целесообразным признать территорией преступления ту страну, в которой от заинтересованных правительственных или неправительственных организаций, или граждан, поступило в компетентные

органы заявление о том, что они стали жертвами преступления, совершенного с использованием информационных и телекоммуникационных технологий.

Как определить, в тюрьме какого государства должен сидеть преступник, совершивший транснациональное преступление.

Правоохранительным органам может повезти, что лицо, обвиняемое в каком-либо транснациональном преступлении, «случайно» оказалось на его территории.

Если же не представляется задержать или арестовать лицо, подозреваемое в совершении транснационального преступления, на своей территории, то могут вступать в силу институты выдачи лиц, которые разыскиваются правоохранительными органами иностранных государств для приведения в исполнение приговора или постановления об его (их) аресте.

Под выдачей понимается акт правовой помощи, содержание которого заключается в обязанности участников международного соглашения о выдаче осуществлять передачу лиц, обвиняемых в совершении преступления на территории запрашивающего государства, для привлечения к уголовной ответственности. Такое понимание вытекает из содержания договоров о выдаче. По общему правилу, договоры о выдаче устанавливают обязанность выдачи, содержат перечень преступлений, влекущих выдачу, обстоятельств, исключающих выдачу, и возможного отказа в выдаче, определяют последствия невыдачи собственных граждан, регламентируют порядок заявления просьб о выдаче и процедур выдачи, закрепляют условия заключения под стражу и передачи лиц, подлежащих выдаче, и т.п.

Здесь возможны два варианта. Первый – лицо, подозреваемое в совершении транснационального преступления, находится на территории того государства, в котором он считается его гражданином, и второй – данное лицо находится на территории той страны, в которой он не является ее гражданином, и правоохранительные органы которой не проводят предварительное и судебное расследование того или иного преступления. Рассмотрим кратко эти варианты.

Европейские государства еще в 1957 году подписали Конвенцию о взаимной выдаче¹ на условиях соблюдения положений и условий, изложенных в ней, всех лиц, в отношении которых компетентные органы запрашивающего государства «осуществляют судопроизводство в связи с каким-либо преступлением или которые разыскиваются указанными органами для приведения в исполнение приговора или постановления об аресте».

В 1990 году Резолюцией Генеральной Ассамблеи ООН был утвержден «Типовой договор о выдаче»², призванный «служить эффективным средством решения вопросов, связанных со сложными аспектами и серьезными последствиями преступности, особенно в ее новых формах и измерениях, и стать полезной основой, которая могла бы помочь государствам, заинтере-

¹Европейская Конвенция о выдаче ETS N 024 (Париж, 13 декабря 1957 г.)

²Резолюция Генеральной Ассамблеи ООН 45/116 от 14 декабря 1990 г. «Типовой договор о выдаче»

сованным в проведении переговоров и заключении двусторонних соглашений, направленных на совершенствование сотрудничества в вопросах предупреждения преступности и уголовного правосудия».

Однако на выдачу преступников накладывается ряд ограничений. Нормы о невыдаче собственных граждан включены также в международные договоры каждого государства (многосторонние и двусторонние) о правовой помощи и правовых отношениях по гражданским, семейным и уголовным делам.

Если одно государство не выдает своих граждан, совершивших правонарушение на территории другого государства, то оно само, в соответствии с международными договоренностями, должно осуществить проведение предварительного и судебного расследований. Решение о возбуждении уголовного дела принимают уполномоченные на эти действия органы на основании запроса или ходатайства, полученного от иностранного государства по дипломатическим каналам.

Конвенция о предотвращении и наказании преступлений против лиц, пользующихся международной защитой, в том числе дипломатических агентов, от 14 декабря 1973 г. в ст. 7 устанавливает, что государство-участник, на территории которого оказывается предполагаемый преступник, том случае, если оно не выдает его, передает дело без каких-либо исключений и без необоснованной задержки своим компетентным органам для целей уголовного преследования с соблюдением процедур, установленных законами этого государства.

В качестве компетентных органов международными договорами признаются: министерства иностранных дел; генеральные прокуратуры (прокуратуры); министерства внутренних дел; органы национальной безопасности и специальные службы; пограничные ведомства; таможенные ведомства; министерства юстиции.

Государства-участники оказывают друг другу самую широкую взаимную правовую помощь в расследовании, уголовном преследовании и судебном разбирательстве транснациональных преступлений. В соответствии с Конвенцией Организации Объединенных Наций против транснациональной организованной преступности от 15 ноября 2000 г., взаимная правовая помощь может запрашиваться в любой из следующих целей: получение свидетельских показаний или заявлений от отдельных лиц; вручение судебных документов; проведение обыска и производство выемки вещественных доказательств; осмотр объектов и участков местности; предоставление информации, вещественных доказательств и заключений экспертов; предоставление подлинников или заверенных копий соответствующих документов и материалов, включая правительственные, банковские, финансовые, корпоративные или коммерческие документы; выявление или отслеживание доходов от преступлений, имущества, средств совершения преступлений или других предметов для целей доказывания; содействие добровольной явке соответствующих лиц в органы запрашивающего Государства

участника; оказание любого иного вида помощи, не противоречащего внутреннему законодательству запрашиваемого Государства-участника.

Взаимодействие в сфере борьбы с преступностью осуществляется ими как непосредственно, так и в рамках специализированных международных организаций, наиболее известной из которых является Международная организация уголовной полиции (Интерпол), которая в настоящее время охватывает своей деятельностью большинство стран мира.

В качестве главной задачи Национального Центрального Бюро (НЦБ) Интерпола, которые функционируют в каждой стране-участнице данной международной организации уголовной полиции, определено оказание содействия в выполнении международных запросов территориальных подразделений правоохранительных органов, международных правоохранительных организаций и правоохранительных органов иностранных государств в соответствии с международными договорами и законодательством.

При расследовании любого из видов транснациональной преступности возникает несколько основных проблем, но самые сложные возникают при расследовании транснациональных преступлений, совершаемых с использованием информационных и телекоммуникационных технологий. Одна из них, связанная с установлением места совершения преступления, кратко рассмотрена выше. Другой ключевой проблемой является установление гражданства, страны местонахождения (или проживания) лица или лиц, совершившего то или иное преступление. Особую сложность будет вызывать эта проблема, когда соучастниками преступления будут несколько десятков, несколько сотен и даже несколько тысяч человек, являющихся гражданами нескольких государств.

При расследовании транснациональных преступлений в сфере информационных технологий особое значение имеет получение информационных (цифровых) доказательств. В Конвенции о преступности в сфере компьютерной информации (Будапешт, 23 ноября 2001 г.) определены основные принципы данных процессов, которые заключаются в следующем:

- каждая Сторона принимает законодательные и иные меры, необходимые для того, чтобы ее компетентные органы имели возможность путем выпуска распоряжений или иным образом оперативно обеспечивать сохранность конкретных компьютерных данных, включая данные о потоках информации, которые хранятся в компьютерной системе, в частности, когда имеются основания полагать, что эти компьютерные данные особенно подвержены риску утраты или изменения;

- если Сторона реализует положения вышеприведенного пункта посредством выпуска распоряжения какому-либо лицу об обеспечении сохранности конкретных хранимых компьютерных данных, находящихся во владении или под контролем этого лица, то эта Сторона принимает такие законодательные и иные меры, которые могут быть необходимы для того, чтобы обязать данное лицо хранить эти компьютерные данные и обеспечивать их целостность в течение необходимого периода времени, не превы-

шающего девяноста дней, с тем чтобы компетентные органы могли добиться раскрытия этих компьютерных данных. Сторона может предусмотреть возможность последующего продления действия такого распоряжения;

- каждая Сторона принимает законодательные и иные меры, необходимые для того, чтобы обязать хранителя или другое лицо, которому поручено обеспечивать сохранность компьютерных данных, сохранять конфиденциальность выполнения таких процедур в течение срока, предусмотренного ее внутригосударственным правом.

Кроме того, каждая Сторона, участвующая в процессе расследования транснационального компьютерного преступления, должна гарантировать, чтобы такое оперативное обеспечение сохранности данных о потоках информации было возможным независимо от того, сколько поставщиков услуг были вовлечены в передачу соответствующего сообщения – один или более.

В тех случаях, когда возможно компьютерное или иное аналогичное преступление еще не окончено, или есть основание предполагать, что преступники общаются между собой посредством компьютерных и телекоммуникационных технологий, может использоваться сбор компьютерных данных в режиме реального времени о потоках информации в глобальной сети Интернет. Для обеспечения этих процессов стороны принимают законодательные и иные меры, необходимые для предоставления ее компетентным органам специальных полномочий, в т.ч.:

- собирать или записывать с применением технических средств на территории этой Стороны;

- обязать поставщиков сетевых услуг (провайдеров) в пределах имеющихся у них технических возможностей: собирать или записывать с применением технических средств на территории этой Стороны; сотрудничать с компетентными органами и помогать им собирать или записывать в реальном режиме времени данные о потоках информации, связанные с конкретными сообщениями на территории этой Стороны, передаваемыми по компьютерной системе.

При этом каждая Сторона принимает меры, необходимые для того, чтобы обязать поставщика услуг соблюдать конфиденциальность самого факта осуществления подобных процессов.

В целях международного сотрудничества при предотвращении компьютерных и информационных преступлений государства принимают законодательные и иные меры в отношении ряда серьезных правонарушений, подлежащих квалификации в соответствии с нормами внутригосударственного права, необходимые для того, чтобы наделить ее компетентные органы полномочиями: собирать или записывать с применением технических средств на территории своего государства; обязать провайдеров в пределах имеющихся у него технических возможностей собирать или записывать с использованием собственных технических средств в режиме реального времени данных о содержании различных сообщений, передаваемых с помощью компьютерных систем.

АХМЕДОВ АНВАР ТОИРОВИЧ

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
ходими*

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ВА КИБЕРХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ

Ривожланиб бораётган замонавий жамиятнинг асосий белгиси, авваламбор, бугунги кунда ахборотлаштиришнинг рақамли тусда шаклланишида намоён бўлмоқда. Зеро, ахборотлаштириш тизимида давлат сиёсатини олиб бориш масаласи стратегик аҳамиятга эга вазифадир. Ҳозирги кунда ахборот технологияларининг жадал ривожланиши ва кишилиқ жамиятининг барча соҳаларида Интернетдан кенг фойдаланиш кундалиқ фаолиятнинг бир қисмини ташкил этиб, хизмат кўрсатиш, илм-фан, таълим, электрон тижорат, шунингдек замонавий инсоннинг фикрлаш тарзига ўзининг ижобий таъсири билан кириб келди. Ҳаёт сифатини яхшилаш билан боғлиқ бўлган ушбу ўзгаришлар билан бир қаторда, жиноятчиликнинг янги шакллари ривожлантиришга қулай шароитлар пайдо бўлганлигини таъкидлаш лозим. Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг тенденциялари ҳақида гапирганда, тадқиқотчилар шуни қайд этадиларки, *биринчидан*, янги жиноятлар, хусусан объекти қонун билан қўриқланадиган, ахборот технологиялари ривожланиши натижасида юзага келган янги манфаатлар бўлган электрон маълумотларнинг яхлитлигини, улардан фойдаланиш тартибини ва уларнинг махфийлигини бузиш пайдо бўлмоқда. *Иккинчидан*, глобал ахборот тармоқларидан кўпгина давлатларнинг жиноят тўғрисидаги қонун ҳужжатларида жавобгарлик назарда тутилган жиноий қилмишларни содир этиш учун фойдаланилмоқда.

Бундай қилмишлар орасида ўзганинг мулкани талон-торож қилиш, болалар порнографиясини тарқатиш, шахсий ҳаёт сирини ошкор қилиш ва бошқа жиноятлар мавжуд. Айни вақтда ахборот тизими ва тармоғида жиноятлар содир этиш кўп куч-ғайрат ва сарф-харажатлар талаб этмайди – компьютер, дастурий таъминот воситаларига эга бўлиш ва ахборот тармоғига уланишнинг ўзи кифоя қилади. Ҳозирги вақтда ҳатто техника соҳасида чуқур билимларга эга бўлиш ҳам керак эмас: Интернетда махсус форумлар мавжуд бўлиб, уларда жиноятлар содир этиш учун дастурий таъминотни, кредит карталарининг ўғирланган рақамларини ва фойдаланувчиларнинг

идентификацион маълумотларини сотиб олиш, шунингдек электрон талон-торож ва компьютер тизимларига ҳужумлар содир этишда ёрдам кўрсатиш бўйича хизматларни топиш мумкин.

Компьютер ва интернет ижтимоий тармоқларида содир этиладиган жиноятлар кўламини баҳолаш мушкул. Тадқиқ этилаётган жиноятларнинг чилик турини объектив таҳлил қилишга ҳам ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари статистик ҳисоботларининг (биринчи навбатда телекоммуникациялар ва компьютер ахбороти соҳасида содир этилган жиноятлар тўғрисидаги ҳисоботнинг) мукамал эмаслиги, ҳам ахборот-технология воситаларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятларни аниқлаш, тергов қилиш ва очиш билан боғлиқ қийинчиликлар имкон бермайди. Шундай жиноятлардан бири бу жиноят ҳуқуқи учун янги турдаги атама ҳисобланувчи кибержиноятларнинг кўплаб учрашидир.

Дарҳақиқат, кибержиноятчиликка қарши кураш самарадорлиги кўп жиҳатдан ушбу жиноий тажовуз криминологик тавсифини тўғри тушунишга, унинг сабаб ва шарт-шароитларини ҳамда олдини олиш чораларини ўрганишга боғлиқ. Кибержиноятларнинг сабабларини ўрганиш ушбу жиноятларга қарши кураш самарадорлигини оширишда муҳим замин бўлиб хизмат қилади.

Кибержиноятчиликнинг сабаблари – бу ижтимоий-психологик ҳодисалар бўлиб, ўзининг қонуний оқибати сифатида бевосита ушбу жиноий ҳодисани келтириб чиқарадилар. Кибержиноятчиликнинг имконият яратувчи қатор объектив ва субъектив сабаблар мавжуд. Ушбу сабабларни билиш эса, уларни профилактика қилиш ва бу борада ноқонуний хатти-ҳаракатлар содир этилишининг олдини олишга хизмат қилади. Кибержиноятчилик бир қатор сабаблар билан содир этилади: жумладан, шахсий ёки молиявий фойда; рақобатчини обрўсизлантириш; қасос; қизиқиш; тасодиф; ўзини кўрсатиш; маълум бир гуруҳда ўзига нисбатан ҳурмат қозонишга интилиш, манфаатдорлик ва ҳақозолар.

Таъкидлаш жоизки, рақамли технологиялар соҳасидаги жиноятлар ҳақида сўз кетганда, кибержиноятлар тушунчасининг ўзи нимани англатиши борасида савол пайдо бўлиши ҳам турган гап. Бу борада олимлар турли қарашларга эга бўлган ҳолда “кибержиноят” ва “компьютер жиноятлари” атамаларининг бир-бирига ўхшаш ва фарқли жиҳатларига оид фикрлар билдиришган.

Бу борада Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 15 апрелда “Киберхавфсизлик тўғрисида”¹ги Қонунининг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этади.

Ушбу қонунда қуйидаги асосий тушунчаларга таъриф берилган:

кибержиноятчилик – ахборотни эгаллаш, уни ўзгартириш, йўқ қилиш ёки ахборот тизимлари ва ресурсларини ишдан чиқариш мақсадида

¹ <https://lex.uz/uz/docs/5960604>

кибермаконда дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда амалга ошириладиган жиноятлар йиғиндиси;

кибермакон – ахборот технологиялари ёрдамида яратилган виртуал муҳит;

кибертахдид – кибермаконда шахс, жамият ва давлат манфаатларига таҳдид солувчи шарт-шароитлар ва омиллар мажмуи;

киберхавфсизлик – кибермаконда шахс, жамият ва давлат манфаатларининг ташқи ва ички таҳдидлардан ҳимояланганлик ҳолати;

киберхавфсизлик ҳодисаси – кибермаконда ахборот тизимлари-нинг ишлашида узилишларга ва (ёки) улардаги ахборотнинг очиклиги, яхлитлиги ва ундан эркин фойдаланилишининг бузилишига олиб келган ҳодиса;

киберҳимоя – киберхавфсизлик ҳодисаларининг олдини олишга, киберхужумларни аниқлашга ва улардан ҳимоя қилишга, киберхужумларнинг оқибатларини бартараф этишга, телекоммуникация тармоқлари, ахборот тизимлари ҳамда ресурслари фаолиятининг барқарорлигини ва ишончлилигини тиклашга қаратилган ҳуқуқий, ташкилий, молиявий-иқтисодий, муҳандислик-техник чора-тадбирлар, шунингдек, маълумотларни криптографик ва техник жихатдан ҳимоя қилиш чора-тадбирлари мажмуи;

киберхужум – кибермаконда аппарат, аппарат-дастурий ва дастурий воситалардан фойдаланган ҳолда қасддан амалга ошириладиган, киберхавфсизликка таҳдид соладиган ҳаракат;

фишинг – бу кибержиноятчилар томонидан юридик ёки жисмоний шахсларнинг конфиденциал маълумотлари (асосан, логин, парол, СМС код)ни қўлга киритиш учун фойдаланадиган интернет-фирибгарликнинг кўриниши. Кейинчалик бу олинган конфиденциал маълумотлардан фойдаланилган ҳолда шахсга мақсадли равишда моддий ва маънавий зарар етказилиши мумкин;

киберфирибгарлик – бу бузғунчининг Интернет тармоғи технологияларидан қисман ёки тўлиқ фойдаланиш орқали бошқа юридик ёки жисмоний шахсга мақсадли равишда моддий ёки маънавий зарар етказишидир.

Ахборот воситаларидан фойдаланган ҳолда содир этилаётган жиноятлар сонининг ортиб бориши бу каби жиноятлар натижасида етказилиши мумкин бўлган зарарларнинг олдини олиш мақсадида кибержиноятлардан ҳимояланиш воситаларини излашни тақозо этади. Кибержиноятларнинг биринчи тури, фишинг «интернетдаги фирибгарлик турларидан бири бўлиб, унинг мақсади фойдаланувчининг махфий маълумотларига: пароллар ва Интернетдаги akkaунтга киришга кириш». Жиноятнинг бу тури қўнғироқлар, СМС жўнатмалар, фирибгарлар ўзини банк номидан кўрсатиб, ўзларига керакли маълумотларни ноқонуний равишда тортиб оладиган сохта сайтларда ифодаланади. Унинг ёрдами билан улар банк ҳисобварағидан пул маблағларини осонгина ўтказадилар, кейинчалик уларни эгаларига қайтариш деярли мумкин эмас. Кибержиноятнинг иккинчи турини йўқолган, ўғирланган ёки қалбаки банк карталарини эгаллаб олиш

жараёнида кўриш мумкин. Ўз-ўзига хизмат кўрсатиш қурилмаларида, техник нуктаи назардан, мижознинг банк картасидаги маълумотларни ўқиш ёки нусхалаш ва унга рухсатсиз киришни таъминлайдиган банкоматлар ёки терминалларга қурилмаларни ўрнатиш жараёнида ўз ифодасини топади. Натижада, фирибгарлар жабрланувчи билан тўғридан-тўғри алоқа қилмасдан, ўзлари учун фойдали бўлган ҳар қандай миқдорни эгаллаб олишлари ва жинойт изларини қолдиришлари мумкин, чунки бу соҳадаги билимга эга бўлмаган шахслар буни сезишлари деярли мумкин эмас.

Банк муассасаларида ўзларининг кибержинойтларни аниқлаш идентификаторлари мавжуд. Умуман олганда, улар қуйидагиларга тўғри келади:

янги ёки рўйхатдан ўтмаган IP-манзилдан киришни аниқлаш;
сертификатни йўқотган калитлардан фойдаланишга уринишлар;
мижоз учун одатий бўлмаган вақтда ёки айниқса катта ҳажмдаги операциялар.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда банк офислари аудио ва видео қайд этиш тизимлари билан жиҳозланган, ҳар бир мижозни идентификация қилиш тизими ҳам йўлга қўйилиб борилмоқда.

Бироқ бу турдаги жиноятларнинг ўз вақтида олдини олиш ҳар доим ҳам мумкин эмас. Ҳозирги кунда Ўзбекистондаги банкларнинг электрон тўлов воситаларидан фойдаланган ҳолда фрибгарлик ва ўғирлик жиноятларининг кўпайиб бораётгани, мижозларнинг розилигисиз амалга оширилган операциялар билан боғлиқ жиноятларнинг учраётганлиги бунинг яққол далил десак муболаға бўлмайди.

Ахборот-телекоммуникация технологиялари ёрдамида содир этиладиган ижтимоий хавфли қилмишларнинг барчасини шартли равишда икки гуруҳга ажратиш мумкин: 1) инсон ва техниканинг ўзаро алоқаси билан боғлиқ қилмишлар (масалан, дастурий ва аппарат воситалари ёрдамида содир этиладиган ўзгалар мулкани талон-торож қилиш билан боғлиқ жиноятлар); 2) техника воситалари ёрдамида ташкил этилган инсоннинг инсон (одамлар гуруҳи) билан ўзаро алоқаси билан боғлиқ қилмишлар.

Шу ўринда кибержинойтчиликнинг қуйидаги ўзига хос хусусиятларини таъкидлаш ўринлидир:

- жиноятнинг исталган ҳудуддан амалга ошириш мумкинлиги, жиноятчи бажарган ишларни қайси ҳудуддан ва қайси техника воситаси орқали амалга оширилганини аниқлаш қийин бўлади;
- кибержинойтчилик, одатда, кеч аниқланади, шу боис унга қарши кураш самарадорлиги пасаяди;
- кибержинойт натижасида муайян мулк эмас, балки ахборотларга нисбатан мулкчилик ҳуқуқи йўқотилади;
- ахборотларни қайта ишлаш жараёнида йўл қўйилган хатолик ўз вақтида кузатилмайди ва тузатилмайди, натижада келгусида содир бўладиган хатоларнинг олдини олиб бўлмайди;
- тегишли орган ходимларининг кибермуҳит ҳақида малакаларининг етарли эмаслиги ҳам қатор муаммоларни келтириб чиқаради;

- содир этиладиган компьютер жиноятлари ўз вақтида эълон қилинмайди (ҳисоблаш тармоқларида камчиликлар мавжудлигини бошқалардан яшириш, муассаса ишчанлик обрўйини сақлаб қолиш ва бошқа мақсадларда);
- кибержиноятни тергов қилиш ҳамда очишнинг ўзига хос қийинлиги, кўпчилик ҳолатларда жуда катта миқдорда зарар кўрилиши, жиноятчилар учун миллий чегаранинг очиклиги, жиноятчиларга қарши курашиш учун ягона ҳуқуқий асоснинг мавжуд эмаслиги, кибержиноятчилар кибермуҳитининг исталган ҳудудида қуролланишлари мумкинлиги каби ҳолатлар ҳам бу жиноятнинг ўзига хос хусусиятини акс эттиради.

Баъзи адабиётларда кибержиноятларни келтириб чиқарувчи сабаблар сифатида қуйидагилар келтириб ўтилган:

биринчидан, маълумотларни ҳимоя қилиш мақсадига қаратилган ҳуқуқий механизмнинг таркиб топаётганлиги тўғрисида далолат берувчи назарий база тўпланганлиги;

иккинчидан, кўпчилик муаллифлар олдин ҳуқуқий тартибга солишни талаб қиладиган масала (муаммо)ни ажратиб кўрсатадилар, кейин тартибга солиш воситаларини таклиф этадилар, яъни функционал ёндашувдан фойдаланилади;

учинчидан, автоматлаштирилган тизимларнинг ҳимоя қилинишини бутун бир тизим сифатидаги аниқ тасавури ҳозирча йўқлиги.

Хулоса ўрнида таъкидлаш керакки, энг асосий хавфлардан бири бу кибержиноятлар хавфидир. Чунки улар масофадан туриб содир этилади ва қисқа вақт ичида катта миқдорда пул йўқотилиши ёки муҳим маълумотлар, жумладан, хизмат сирларининг жиноятчилар қўлига ўтиб қолиши мумкин. Шуларни ҳисобга олиб, жиноят кодексидаги нормаларни қайта кўриб чиқиб фуқаролар ва давлат манфаатларини ҳимоя қила оладиган кўп босқичли киберхавфсизлик тизимини барпо этиш зарур.

**БАЗАРОВ ФАРРУХ
АБДУГАФУРОВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Касбий
тайёргарлик бошқармаси бошлигининг
ўринбосари*

ИНТЕРНЕТДА СОДИР ЭТИЛАДИГАН ОДАМ САВДОСИГА ҚАРШИ КУРАШИШ ПРОФИЛАКТИКАСИ

Дунё халқларининг жиддий муаммосига айланган одам савдосига қарши кураш барчанинг эътиборида қолмоқда. Жиноятчиликнинг бу мудҳиш турига қарши курашиш ва унинг олдини олиш мақсадида Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг бир қатор тавсиявий ва мажбурий характерга эга бўлган ҳужжатлари қабул қилинган. Хусусан, "Одам савдосига ва учинчи шахслар томонидан танфурушликдан фойдаланилишига қарши кураш тўғрисидаги конвенцияга ва яқунловчи баённомага қўшилиш ҳақида"¹ги Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг қарори (2003 йил). Бундан ташқари, одам савдосига қарши курашиш юзасидан давлатлараро ҳамкорликни кучайтириш мақсадида 2005 йили МДҲ доирасида "Одам савдосига қарши курашиш соҳасида ҳамкорликни кучайтириш тўғрисида"ги келишув имзоланган.

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 24-моддасида, "Яшаш ҳуқуқи ҳар бир инсоннинг узвий ҳуқуқидир. Инсон ҳаётига суиқасд қилиш энг оғир жиноятдир"², - деб эътироф этилган. Одам савдоси жинояти, оқибатлари, ушбу жиноятларга олиб келган шарт-шароитлар ва олдини олиш чоралари ҳақида тўхталадиган бўлсак, бугунги кунга келиб ушбу жиноятни интернет орқали ҳам содир этилиши жиддий муаммога айланган. Афсуски, бу интернет дунё бўйлаб шунча кенг қамровли фаолият, тегишли тарғибот-ташвиқот олиб борилишига қарамай, ҳар йили миллионлаб инсонлар "замонавий қуллик", яъни одам савдоси қурбонига айланмоқда. Улар орасида аёллар, кексалар, ҳатто ёш болалар ҳам борлиги ачинарли. Ушбу жиноятнинг ривожланишига туртки бўлаётган асосий омиллардан бири интернетдаги маълумотлар тўғри ва аниқ эмаслиги бу эса, одамларнинг чет элга бориш ва ишга жойлашиш ҳақида етарли маълумотга эга эмаслигидир. Ачинарлиси, ўзга давлат, бегона бир муҳитга тушиб қолганлар мўмай даромад илинжида оғир жисмоний меҳнатга ёлланмоқда,

¹ <https://lex.uz/uz/docs/228847>

² <https://constitution.uz/uz>

аёллар эса тубан ва фаҳш ишларга мажбур этилмоқда. БМТ маълумотига кўра, дунёда ҳар йили тахминан 2 миллион 700 минг киши одам савдосининг қурбонига айланмоқда.

Одам савдоси – куч билан таҳдид қилиш ёки куч ишлатиш ёхуд бошқа мажбурлаш шаклларида фойдаланиш, ўғирлаш, фирибгарлик, алдаш, ҳокимиятни суиистеъмол қилиш ёки вазиятнинг қалтислигидан фойдаланиш орқали ёхуд бошқа шахсни назорат қилувчи шахснинг розилигини олиш учун уни тўловлар ёки манфаатдор этиш эвазига оғдириб олиш орқали одамлардан фойдаланиш мақсадида уларни ёллаш, ташиш, топшириш, яшириш ёки қабул қилиш каби йўллар орқали амалга оширилади. Одамлардан фойдаланиш бошқа шахсларнинг фоҳишалигидан фойдаланишни ёки улардан шахвоний фойдаланишнинг бошқа шакллари, мажбурий меҳнат ёки хизматларни, куллик ёки кулликка ўхшаш одатларни, эрксиз ҳолат ёхуд инсон аъзолари ёки тўқималарини ажратиб олишни англатади.

Давлатимиз ва ҳукуматимиз ҳам ижтимоий ҳаётда учраб турадиган одам савдоси иллатига қарши кураш, бу соҳадаги муносабатларни тартибга солиш мақсадида улкан ишларни амалга оширяпти. Ана шундай ёндашув туфайли мамлакатимизда одам савдосига қарши кураш борасида кенг кўламли, мазмун-моҳиятига кўра улкан ишлар амалга оширилди ва ҳозирги вақтда ҳам бу борадаги ишлар изчил давом эттирилмоқда. Бунинг натижаси ўлароқ, мамлакатимизда одам савдосига қарши курашишнинг норматив-ҳуқуқий асослари шакллантирилди. Хусусан, ривожланган демократик мамлакатларда одам савдосига қарши кураш бўйича татбиқ этилган илғор тажрибалар ва қонун нормаларини чуқур ўрганиш асосида 2020 йил 17 августда Ўзбекистон Республикасининг "Одам савдосига қарши курашиш тўғрисида"¹ги Қонуни янги таҳрирда қабул қилинди. Ушбу қонуннинг 3-боби одам савдоси профилактикаси деб номланиб, 18-моддасида одам савдосининг олдини олишга доир чора-тадбирлар аниқ белгилаб берилди.

Одам савдосининг олдини олишга доир чора-тадбирлар қуйидагиларни ўз ичига олади:

фуқароларнинг одам савдосидан жабрланишининг олдини олишга, уларнинг ҳимоясиз ва хавф остида қолишига сабаб бўлган ижтимоий-иқтисодий муаммоларни ҳал этишга қаратилган дастурларни ишлаб чиқиш ҳамда амалга оширишни;

одам савдосига қарши курашиш соҳасидаги муаммоларни аниқлаш ва ушбу муаммоларнинг ечимларини ишлаб чиқиш мақсадида мазкур соҳадаги фаолиятнинг доимий мониторингини амалга оширишни;

одам савдосидан жабрланганлар тушиб қолиши мумкин бўлган хавфли вазиятлар ҳақида, давлат ҳамда одам савдосидан жабрланганларга ёрдам кўрсатиш ва уларни ҳимоя қилиш бўйича ихтисослаштирилган муассасалар томонидан тақдим этиладиган ҳимоя чоралари тўғрисида, одам

¹ <https://lex.uz/docs/4953314>

савдосига қарши курашиш учун давлат томонидан кўрилаётган жиноий ва маъмурий таъсир чоралари ҳақида жамиятнинг хабардорлигини оширишни;

туристик фаолиятни, шунингдек аҳолини иш билан таъминлашга оид фаолиятни амалга оширувчи юридик шахслар фаолиятига доир талабларни белгилашни;

Ўзбекистон Республикасининг давлат таълим муассасаларида ва нодавлат таълим ташкилотларида одам савдосига қарши курашиш соҳасидаги таълим дастурларини ишлаб чиқишни ва амалга оширишни;

одам савдосига қарши курашишга доир фаолиятни амалга оширувчи давлат органлари ходимларини касбга тайёрлаш, қайта тайёрлаш ва уларнинг малакасини ошириш чораларини кўришни.

Одам савдосининг олдини олиш қонунчиликка мувофиқ бошқа чора-тадбирларни ҳам ўз ичига олиши мумкин.

Бугунги кунда одам савдоси билан боғлиқ жиноятлар жаҳон ҳамжамиятида жиддий ташвиш ва хавотирларни келтирмоқда. Энг ачинарлиси, бу жиноятни содир этувчиларнинг ҳам, бундан жабр кўрувчиларнинг ҳам муддаolari муштарак. Яъни, енгил йўл билан даромад топиш истагида жиноят содир этиш – икки тоифадаги одамларни ҳам ҳалоқат домига тортмоқда. Кейинги йилларда одам савдоси туфайли юзага келаётган глобал хавф канчалик ортиб бораётган бўлса, дунёнинг қатор мамлакатларида бу жиноятга қарши курашишга қаратилган чора-тадбирлар кўлами ҳам шунчалик кенгаймоқда. Орадан йиллар ўтган сари одам савдосига қарши кураш дунёнинг барча мамлакатларида амалда бўлмасин, бу муаммо бизни ҳозирги кунда ҳам қаттиқ ташвишга солмоқда. Ҳуқуқбузарликларнинг барвақт профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш, шу жумладан устувор йўналиш ҳисобланган одам савдосига қарши курашиш ва мажбурий меҳнатни таг-томири билан йўқотиш бўйича комплекс чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Одам савдоси қурбонларини аниқлаш, ҳимоя қилиш ва ижтимоий реабилитация қилиш, шундай жиноятлар қурбонига айланган фуқароларга тиббий, психологик ва бошқа ёрдам кўрсатиш, одам савдосига алоқадор шахсларни тергов қилиш ва жавобгарликка тортиш, шунингдек, бундай жиноятларни содир этишга имкон бераётган шарт-шароитларни бартараф этиш бўйича таъсирчан чоралар кўрилкоқда. Бугунги кунда мамлакатимизда болалар меҳнатига тўлиқ барҳам берилди, қишлоқ хўжалиги ишлари, ҳудудларни ободонлаштириш ва кўкаламзорлаштириш даврида катталарнинг мажбурий меҳнатидан фойдаланишга чек қўйиш бўйича мисли кўрилмаган чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Бугунги кунда дунёда интернет орқали одам савдосининг учта кенг турқалган тури мавжуд бўлиб, булар: жинсий эксплуатация (фоҳишабозлик), мажбурий меҳнат ва одам аъзоларини сотишдир.

Жинсий эксплуатация учун асосан аёллар (шу жумладан қизлар) сотилади. Маълумотларга кўра, аёлларнинг 72 фоизи шу мақсадда сотилар экан. Мажбурий меҳнатга жалб қилинганларнинг асосий қисмини эса эркаклар

ташқил қилар экан. Бу кўрсаткич 85,7 фоизни ташқил қилиши одам савдосидан жабр кўрган эркакларнинг аксарияти мажбурий меҳнат орқали амалга оширилишини кўриш мумкин.

Одам аъзоларини сотиш жинояти эса жуда ҳам кўзга ташланмайдиган одам савдосини тури бўлиб, одам савдоси “товарлари” умумий сонининг 1 фоиздан кўп бўлмаган қисмини ташқил қилар экан. Бу турдаги “товарлар”нинг йиллик савдоси 1 млрд. доллардан ортиқ миқдорни ташқил қилиши жиноятнинг мазкур тоифаси ҳам жиддий муаммо эканлигини тасдиқлайди. Бу жиноятларнинг асосий сабаби, таг замирига назар ташласак, маънавий қашшоқлик, очкўзлик, дунёга ҳаддан ташқари ҳирс қўйиш ва нафсига қул бўлишликни кўрамиз. Ҳаётда меҳр кўрмаган, камситилган аёллар учун бир оғиз ширин сўз худди халоскоридай туюлиши аниқ. Ҳозирги кунда меҳр бергувчи инсонлар интернетда жуда кўп топилади. Бунинг сабаби тарбиядаги кемтиклик, илмдаги заифлик. Тахлиллар шуни кўрсатяптики, қайси оила нотинч ёки бахтни мол-дунё, бойликда деб билган бўлса, айнан ана шундай хонадонларда ўсган йигит-қизлар аср вабоси деб таърифланган одам савдосига дуч келмоқда. Илмли одам имом Ғаззолийнинг “Болонинг йўқлиги неъмат, неъматнинг йўқлиги бало” деган ҳикмати маъзини вақтида мулоҳаза қилади. Шу ўринда Хасан Басрийнинг бир гапи ёдимга тушди. Ул муҳтарам зот: “Пулни илк бор шайтон чиқарди. Сўнгра уни пешонасига қўйди, ўпди ва шундай деди: “Кимки сени севса, у шубҳасиз менинг қулимдир”. Ахир бежиз бойлик имоннинг тузоғи, демайдиларку.

Мана шундай ифлос, жирканч жиноят бизнинг мамлакатимизни ҳам четлаб ўтмаяпти. Афсуски, фуқароларимиз ҳам одам савдоси қурбонларига айланмоқда, буни оммавий ахборот воситалари кўриб, эшитиб турибмиз. Буларнинг барчаси давлатимиз ва жамиятимиз томонидан ушбу иллатга қарши қатъий чоралар кўришни, одам савдосига жалб этилган ва ундан жабр кўрган ҳамюртларимизни муҳофаза этишни долзарб вазифа қилиб қўймоқда.

Ҳуқуқ устувор бўлган давлатимизда инсон ҳуқуқларини, қонунлар ҳимоясини амалга оширувчи органлар борки, бу каби иллатларни фош этишда кечаю-кундуз тинмай ишлашмоқдалар.

Хулоса қилиб айтганда, одам савдосининг ҳар қандай кўринишига қарши курашиш халқаро даражада жиддий ёндашув ва ўзаро ҳуқуқий ҳамкорлик йўлга қўйилган ҳолда амалга оширилса ўз самарасини беради.

Зероки, одам савдоси – кечириб бўлмас жиноят, оғир гуноҳ!

**MUSAYEV ANVAR
ISAKOVICH**

*O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi
universiteti Axborot texnologiyalari kafedrasii
dotsenti, texnika fanlari nomzodi (PhD)*

KIBERXAVFSIZLIK VA AXBOROT XAVFSIZLIGINING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI

Biz hammamiz kundalik faoliyatimizda Internetdan foydalanishga odatlanganmiz. Internetda ma'lumotni qidirish ushbu raqamli qurilmaning boshqaruv tizimini o'z ichiga olgan turli xil elektron qurilmalar yordamida amalga oshiriladi – operatsion tizim, kompyuterlar va mobil qurilmalar, biz kerakli ma'lumotlarni o'qiymiz, yuklab olamiz va saqlaymiz. Ushbu faoliyatni amalga oshirishda kontentni saqlash, taqdim etish, vizualizatsiya qilish va uzatish funksiyalarini bajaradigan Internet xizmatlari va resurslaridan foydalaniladi. Ushbu faoliyat xavfsizligiga tahdidlar ushbu Internet xizmatlari va qidirilayotgan kontent manbalari, haqiqatan ham, xavfsizmi yoki yo'qligi natijasida yuzaga keladi.

Tarmoqdan foydalanishda Internetdan foydalanish uchun ishlab chiqilgan xavfsizlik talablariga rioya qilinadi va amalda bajariladi. Ulardan eng asosiy talab, kontent ishga tushirilganda xaker manfaati uchun ushbu tizimda zararli harakatlarni amalga oshiradigan virus bilan zararlangan zararli kontentni yuklamaslikdir. Bunday chora-tadbirlarning amalga oshirilishi bilan tizim xavfsizligi ta'minlanadi.

Hozirda ommaviy axborot vositalarida kiberxavfsizlik, kiberhujum, kiber-tahdid va xakerlik atamaları tobora ommalashib bormoqda. Ushbu tushunchalar axborot xavfsizligi tushunchasi bilan birgalikda qo'llaniladi. Bu axborot texnologiyalari sohasidagi zararli faoliyatning mohiyatini tushuntirishi kerak bo'lgan ikkita tushunchani farqlashni talab qiladi. Bu atamalardan foydalanishning ilmiy asoslari ham farqli hisoblanadi. Kiberxavfsizlik tushunchasini o'rganar ekanmiz, bu atama ikki qismdan iborat ekanligini ko'ramiz, bular "kiber" va "xavfsizlik" atamalari.

Kiber so'zi kibernetika so'zidan olingan bo'lib, bu tushunchani fanga 1834-yilda fransuz olimi, fizik, matematik Andre-Mari Amper kiritgan va uni "samarali boshqaruv" deb atagan [1]. Bu konsepsiya ko'p jihatdan davlat boshqaruvi tizimi bilan bog'liq bo'lib, kibernetik nuqtai nazardan kelib chiqqan holda boshqaruv tizimi orqali davlat tomonidan o'z fuqarolari uchun yaxshi yashash sharoitlarini yaratish davlat tomonidan osonlikcha amalga oshirilishi mumkin. Shundan so'ng 1948-yilda amerikalik matematik, kibernetika va sun'iy intellekt

asoschisi Norbert Viner birinchi marta kibernetikani zamonaviy fan sifatida taklif qildi [1]. Bunda kibernetika qora quti va shunga oʻxshash tizimlarni, shuningdek, tirik organizmlar, mashinalar va tashkilotlarda boshqaruv, aloqa va oʻz-oʻzini tashkil qilish tizimida yuzaga keladigan teskari aloqani oʻrganishni oʻz ichiga oladi. Tizimning “tizim xavfsizligi” yoki “xavfsizlik darajasi” har qanday tizimning kelajakdagi mavjudligiga, uning kelajakda yashab qolishiga taʼsirini baholaydigan umumiy koʻrsatkichdir.

“Kiber” soʻzi ixtiyoriy moddiy, jonli va nomoddiy tizimda samarali boshqaruvni anglatadi. Har qanday tizimda uning boshqaruv qismi tizimni foydali yoki zararli natijaga olib kelishi mumkin va bu holat tizimning mavjud boʻlishiga, kelajakda yashab qolishiga yoki ushbu tizimning ishdan chiqishi, kelajakda yoʻq boʻlishi mumkinligini baholaydi. Tizimning tarkibiy qismlari hisoblangan alohida quyi tizim qismlariga yuklangan vazifalarning bajarilishini baholashda u samarali va foydali deb hisoblansa, ushbu umumiy tizim kiberxavfsizlik nuqtai nazaridan himoyalangan deb hisoblanadi. Tizim nomukammal boʻlgan quyi tizimlarni aniqlasa va ushbu quyi tizimlarni olib tashlash jarayonlarini bajarsa yoki ushbu quyi tizimlarning sifat jihatidan yaxshilanishiga erishib, butun tizim vazifalarini yanada yaxshiroq bajarishga imkon berishiga olib kelsa, shu holatda tizimning kiberxavfsizligi nuqtai nazardan taʼminlangan, deb hisoblanadi.

Biroq tizim tushunchasi ham asosiy hisoblanadi. Tizim soʻzi lotincha “systēma” soʻzidan kelib chiqqan boʻlib, “bir nechta komponentlardan (elementlardan) iborat butun toʻplam, yigʻindi” degan maʼnoni anglatadi. Tizim – bu yagona maqsadga erishish uchun maʼlum qoidalarga muvofiq oʻzaro bogʻlangan, bir butun sifatida toʻplangan oddiy elementlar yigʻindisidir. Toʻplamdagi har bir oddiy element, oʻz navbatida, tizim boʻlishi ham mumkin. Yagona maqsadga erishish uchun funksiyalarni bajaruvchi obyektlar toʻplami ham tizim hisoblanadi.

Internetda ishlaydigan axborot tizimlarida vazifa qiziqarli kontentni taqdim etish va reklamani joriy etishdan iborat. Ushbu vazifalarni bajarayotganda, agar kontent manbai boshqa maqsadlarni ham bajarsa, masalan, virusli tarkibni ataylab yoki qobiliyatsizligi sababli ikkala holatda ham beixtiyor tarqatsa, bu tizim muvaffaqiyatsizlikka uchraydi, yaʼni kiberxavfsizlik yoʻqligi sababli bu tizim obunachilarni yoʻqotish va kelajakda yoʻq boʻlish xavfi tugʻiladi.

Boshqarish tizimiga kiberxavfsizlik tushunchasi qoʻllaniladi. Kiberxavfsizlik – kelajakda uning mavjudligini taʼminlash uchun har qanday tizimning umumiy boshqaruviga taʼsir qilishi mumkin boʻlgan foydali va zararli taʼsirlarni oʻrganadigan fan. Hozirgi kunda kiberxavfsizlik raqamli elektron tizimlarning muhim xususiyatiga aylandi. Muhim xususiyati shundaki, har qanday raqamli tizimlar bilan tarmoq orqali masofadan oʻzaro taʼsir qilish usullari soni ortib borayotgani, bu taʼsirlar zararli boʻlgan hollarda tizimning ishlamay qolishiga (stop), uning ishlashida oʻzgarishlarga (modifikatsiya) yoki tizimni butunlay boshqa maqsadga yoʻnaltirishda (redirect) olib kelishi mumkin.

Hozirgacha adabiyotlarda axborot xavfsizligi tushunchasi ilmiy sohada keng qoʻllanilib kelmoqda. Axborot xavfsizligining 3 ta asosiy tamoyillari, ular maʼlumotlarning maxfiyligini (Confidentiality), axborotning yaxlitligini

(Integrity) va axborotning doimiy foydalanishga tayyorligini (Availability) ta'minlashga qaratilgan [2, 3]. Axborot xavfsizligining asosiy obyekti uzatiladigan yoki qayta ishlangan axborot hisoblanadi. Bundan xulosa qilishimiz mumkinki, murakkab tizimlardan tashkil etilgan obyektlar xavfsizligini ta'minlashda axborot xavfsizligi tushunchasidan foydalanishdan ko'ra kiberxavfsizlik tushunchalarni qo'llash samaraliroqdir. Shu sababli kiberxavfsizlik tushunchasi murakkab tizimlar uchun optimal paradigma hisoblanadi. Kiberxavfsizlikning asosiy obyekti axborot tizimlari bo'lib, ular boshqa turdagi obyektlarga ham qo'llanilishi mumkin.

Axborot xavfsizligi obyekti – “axborot”, kiberxavfsizlik obyekti – “tizim” hisoblanadi. Axborot texnologiyalarining hozirgi tahdidlarini axborot xavfsizligi tushunchasi, kriptovalyutalar yordamida jinoyatlarni moliyalashtirish, ijtimoiy muhandislik orqali axborotni qo'lga kiritish, “fishing-smishing-voice mishing-farming” orqali firibgarlik, bank kartalari bilan bog'liq jinoyatlarni, “fake” xabarlarni tarqatish, “deepfake” turidagi shaxs, jamiyat va davlat faoliyatiga zarar yetkazuvchi ma'lumotlarni tayyorlash va tarqatish, ijtimoiy tarmoqlarda maxfiy guruhlar tashkil etish, botnetlar orqali axborot obyektlarini noqonuniy egallash kabilarni to'liq tushuntirib murakkabroqdir. Ushbu zararli axborot hodisalarini kiberxavfsizlik tushunchasi orqali tushuntirish samaralidir.

Axborot xavfsizligini ta'minlashda kiberxavfsizlik ham katta ahamiyatga ega. Shaxs yoki biznes “deepfake” kiberhujum ostida. Deepfake – bu axborot texnologiyalaridan foydalangan holda uning raqamli qiyofasini yaratish va shu tariqa shaxs haqida yolg'on ma'lumot tarqatish orqali haqiqiy inson hayotiga tahdiddir. Bunda axborotning yaxlitligi, maxfiyligi va mavjudligi axborot xavfsizligi nuqtai nazaridan buzilmaydi. Kiberxavfsizlik nuqtai nazaridan, deepfake bu odamning turmush tarziga ta'sir qiladi. Bu insonning ijtimoiy, iqtisodiy va hayotiy manfaatlariga zarar yetkazadi.

Shunday qilib, deepfake kiberhujumni kiberxavfsizlik nuqtai nazaridan baholash, axborot xavfsizligi nuqtai nazaridan baholashdan ko'ra ko'proq ilmiy asosga ega bo'ladi.

Zamonaviy dunyoda axborot tizimlari jamiyat hayotining muhim va ajralmas qismiga aylandi va bu uni kiberxavfsizlikni ta'minlashda birinchi o'ringa olib chiqadi. Davlat va jamiyat uchun ushbu axborot tizimlarining mavjudligi zarur bo'lib qoladi, bu esa kiberxavfsizlikni ta'minlash uchun resurslarni sarflashni talab qiladi. Sarflanadigan resurslar moddiy, ilmiy va insoniy resurslarga bo'linadi. Inson resurslari ta'lim darajasi bilan bog'liq bo'lib, bu sohada kiberxavfsizlik muammolarining mohiyatini va ularni qanday hal qilishni biladigan mutaxassislar ishlashi kerakligini anglatadi.

МУРОДОВ БАХТИЁР БАХОДИРОВИЧ,
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Тергов фаолияти кафедраси бошлиғи,
юримик фанлар доктори, профессор;

АБДУРАХИМОВ МУХТОР ХОДЖИАҚБАРОВИЧ,
Ўзбекистон Республикаси ИИВ Ташқилый департаменти
Юримик таъминлаш бошқармаси бошлиғи ўринбосари

ГЕНОМГА ОИД БИЛИМЛАР: МУАММО ВА ТАҲДИДЛАР

Геномга оид ахборотдан хавфсиз фойдаланиш жараёни бундай ахборотни тўплаш ва уни сақлашни таъминлайдиган ягона маълумотлар базасининг фаолияти билан узвий боғлиқдир. Бундай маълумотлар базалари жиноятчиларни рўйхатга олиш мақсадида ҳам, шунингдек, бедарак йўқолганларни қидириш, оталиқни ва бошқа юримик фактларни аниқлаш мақсадларида ҳам яратилади.

Геномга оид ахборотни олиш технологияси ривожланиб, осонлашиб бориши дунё мамлакатларида геномга оид ахборотнинг янги маълумотлар базалари шакллантирилишига ҳамда фуқаролар орасида геномга оид ахборотнинг аҳамияти янада ортиб, тижорийлашишига сабаб бўлмоқда.

Хорижий давлатларнинг қонунчилиғи турли соҳалардаги идентификация моделларини тартибга солади: банк, суғурта, хавфсизлик ва ҳоказо. Шу билан бирга, кўплаб идентификация тизимлари ишлаб чиқилган бўлиб, улар геномга оид ахборотни сақлаш билан боғлиқ ҳолда амалга оширилмоқда.

Бундай геномга оид ахборот базаларининг яратилаётганлиғи, кундан кунга шахснинг геномига оид ахборотда сақланаётган маълумотларнинг муҳимлиғи ортиб бораётганлиғи, ўз навбатида геномга оид ахборотдан ноқонуний фойдаланиш билан боғлиқ турли муаммо ва таҳдидларни ҳам юзага келтирмоқда. Мазкур муаммо ва таҳдидларни шартли равишда икки гуруҳга, ягона маълумотлар базасидаги геномга оид ахборот учинчи шахслар қўлига тушганида юзага келадиган ҳамда геном бўйича давлат рўйхатига олиш фаолиятида юзага келадиган муаммо ва таҳдидларга ажратилиши мумкин. Дарҳақиқат, дунёнинг кўплаб мамлакатларида инсонларнинг биологик материаллини ДНК-таҳлилдан ўтказган ҳолда уларнинг бадий, спорт ва шу каби бошқа қобилиятларини, ирсий касалликларга мойилликларини аниқлаб бериш фаолияти билан шуғулланаётган турли биологик лабораторияларда фуқаролар ихтиёрий равишда ДНК-тестдан ўтмоқдалар ва уларнинг тест натижалари учинчи шахслар қўлига, яъни “ташқарига” чиқиб кетиш эҳтимолини юзага келтирмоқда. Бундан ташқари, айрим давлатларнинг худудида биологик лабораториялар очилиб, уларда турли тажрибалар ўтказилмоқда. Бундай лабораторияларнинг фаолияти шаффоф эмаслиғи натижасида, у ерда амалга оширилатган тадқиқотлардан ташвишланиш ҳолатлари кузатилмоқда.

Мисол учун, Грузия, Украина ва бошқа собиқ иттифоқ давлатлари ҳудудида чет давлатлар ҳомийлигида ташкил этилган биологик лабораторияларда вирусларни ўрганиш ниқоби остида биологик дастурлар амалга оширилмоқда. Бироқ ушбу дастурларнинг асл мақсади нима эканлиги (шаффоф эмаслиги боис) жиддий хавотирларга сабаб бўлмоқда.

Юқорида кўрсатилган лабораториялар шахсларнинг биологик материалларини олгач, уларни ўзларининг хоҳишларига кўра тасарруф этиш имкониятига эга бўлмоқда. Натижада бундай маълумот учинчи шахслар кўлига тушиб, ундан ўзларининг ғаразли мақсадларида фойдаланиш эҳтимоли ошмоқда.

Хорижий давлатларда бундай маълумотлардан ғаразли мақсадларда фойдаланиш деганда, баъзи олимлар айрим миллатларнинг биологик материалларидан ушбу миллатга қарши биологик қурол яратиш мумкинлиги ҳақидаги фикрларни илгари сураётган бўлса, бошқа олимлар геномга оид ахборотдан фойдаланиб, шахсларни турли соҳаларда дискриминация қилиш, далилларни сохталаштириш мумкинлигини таъкидлайдилар. Мисол учун, 2015 йилда А. Роберто ва К. Ҳеаней томонидан чоп этилган “Биз ер юзидан бутун бир маданият вакиллари йўқ қилишимиз мумкин” номли мақолада туб америкалик бўлган резервацияда яшовчи маҳаллий америкаликлар орасида ДНК банкларида генетик намуналарни тўплаш билан боғлиқ турли хил фитна назариялари мавжудлиги, ушбу назариялар орасида ҳукумат ташкилотлари ДНК таҳлили натижаларидан муайян маданий ёки этник гуруҳларни, шу жумладан биологик қуроллар ёрдамида йўқ қилиш учун ишлатишлари мумкинлиги ҳақидаги фикрлар мавжудлигини келтириб ўтадилар.

Биология ва тиббиёт соҳасидаги бошқа олимларнинг, геномга оид ахборотдан фойдаланиб, биологик қурол ишлаб чиқиш мумкинлиги борасидаги фикрлари у қадар ишончли эмас. Айрим тадқиқотчилар маълум бир миллат (халқ)нинг ДНК маълумотларини ўрганиш асосида этник биологик қурол яратиш имконияти камлигини таъкидлайдилар. Хусусан, бундай ёндашув тарафдори бўлган Россия Фанлар академияси Умумий генетика институти лаборатория раҳбари С. Киселёв генетик қурол яратиш жуда хавfli ва одамларни анъанавий усуллар билан ўлдириш осон, деб ҳисоблайди: “... бундай қуролларни яратиш бефойда. Биринчидан, одамни ўлдириш учун ҳаёт учун муҳим бўлган нафас олиш, қон айланиши ва ҳоказо функцияларига таъсир кўрсатиш лозим. Улар эса оз ва улар барча одамларда бир хил бўлади. Этник жиҳатдан муҳим бўлган ҳаётий функцияни топишнинг эса деярли имконияти йўқ”.

Фикримизча, бугунги кунда алоҳида миллатнинг геномига оид ахборотдан фойдаланиб, унга қарши биологик қурол яратиш эҳтимоли юқори бўлмаган тақдирда ҳам, ушбу геномга оид ахборот эгасига нисбатан ғайриқонуний равишда фойдаланиш имкони мавжудлигини инкор қилиб бўлмайди.

Бу борада В. Дебабовнинг фикрича, тўлиқ бўлган инсон геноми ўзида турли касалликларга мойиллик ҳақидаги маълумотларни “сақлайди”. Агар

геномга оид ахборот иш берувчи вакиллариининг қўлига тушса, демак, бунинг оқибатлари сифатида иш билан таъминлаш босқичида генетик хусусиятлар асосида дискриминациянинг кўпайиши ва кучайиши мумкин. Хорижий давлатларда, хусусан, АҚШ Конгресси томонидан 2008 йилда “Генетик ахборотларга асосланиб, дискриминацияга йўл қўймаслик ҳақида”ги қонун қабул қилинган бўлиб, унга кўра ишга қабул қилишни ёки тиббий суғуртани расмийлаштиришни шахснинг генетик ахборотларга асосан рад қилиш ман этилган. АҚШ Соғлиқни сақлаш миллий институти генетик дискриминация деганда шахснинг генетик мутацияга учраганлиги унинг наслдан наслга ўтувчи касалликларга чалиниш хавфини ошириши сабабли, иш берувчи ва суғурталовчининг ушбу шахсга нисбатан “алоҳида” муносабатда бўлиши деб таърифлаган. Бу борада, И. Аджунванинг фикрига кўра, генетик дискриминация бу инсонда бирор бир касаллик ёки ногиронлик белгилари намоён бўлмасдан туриб, фақатгина унинг генетик структураси сабабли ўзига нисбатан бошқа шахслар томонидан негатив муносабатда бўлишдир.

Таъкидлаш лозимки, бундай фикрларни нафақат биология ва тиббиёт соҳасидаги мутахассислар, балки ҳуқуқ соҳаси билан шуғулланувчи кишилар ҳам билдирадilar. Жумладан, Г. Б. Романовский, конституцияда белгиланган инсон ҳуқуқлари билан ривожланаётган биотехнологияларнинг корреляция муаммосини ҳисобга олган ҳолда, генетик мойиллик ҳақида маълумот нафақат потенциал иш берувчилар томонидан ғайриқонуний равишда фойдаланилиши мумкин, деб, балки бошқа ташкилотлар ва муассасалар томонидан: суғурталовчилар - ҳаёт суғуртаси шартномасини тузаётганда шарт-шароитлар ҳосил қилиш, банклар - пул маблағларини бериш имконияти ҳақида қарор қабул ва кредит шартномаси тузишда фойдаланилиши мумкин деб ҳисоблайди.

Геномга оид ахборотдан бундай тарзда ғайриқонуний равишда фойдаланилиши муқаррар равишда инсон ҳуқуқларининг бузилишига олиб келиб, бундай ахборотдан дискриминация мақсадларида фойдаланган шахсларнинг айбини исботлаш ўта мушкул вазифа ҳисобланади.

Юқоридагиларни инобатга олиб, бундай таҳдидларнинг олдини олиш мақсадида, мазкур соҳани ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солиш лозим. Шу боис хорижий мамлакатларнинг тажрибасидан келиб чиққан ҳолда, “Геном бўйича дискриминацияга йўл қўйилмаслиги тўғрисида”ги Ўзбекистон Республикаси қонуни лойиҳасини ишлаб чиқиш зарурияти мавжуд.

Иккинчи гуруҳга мансуб бўлган, геном бўйича давлат рўйхатига олиш фаолиятида юзага келадиган муаммо ва таҳдидларга эса қуйидагилар киради:

1) геномга оид ахборотнинг ягона маълумотлар базаларига рухсати бўлмаган ходимларнинг киришидан ҳимояланмаганлиги. “Геном бўйича давлат рўйхатига олиш тўғрисида”ги Қонуннинг 8-моддасида геномга оид ахборот, шунингдек геном бўйича давлат рўйхатидан ўтказилаётган одамнинг шахси ҳақидаги маълумотлар махфий эканлиги, уни геномга оид ахбороти, шунингдек одамнинг шахси ҳақидаги маълумотларни шахснинг

ёки унинг қонуний вакилининг розилигисиз ошкор қилишга йўл қўйилмаслиги, бундан терговга қадар текширувни, суриштирувни, дастлабки терговни амалга оширувчи органлар ва суднинг сўровларига биноан берилиши истисно эканлиги, 9-моддасида терговга қадар текширув, суриштирув ва дастлабки тергов органлари, Ички ишлар вазирлиги, шунингдек, Адлия, Ички ишлар ва Соғлиқни сақлаш вазирликларининг суд-экспертиза муассасалари геном бўйича давлат рўйхатига олишни амалга оширишлари қайд этилган. Бироқ биргина ички ишлар органларида минглаб ходимлар ишлашини инобатга олсак, геном бўйича давлат рўйхатига олишни амалга оширувчи субъектларни бўлинма миқёсига аниқ белгиланмаслиги ушбу тоифадаги маълумотлар билан ишловчи шахслар доирасининг асоссиз кенгайиб кетишига, назоратнинг йўқолишига ҳамда бундай маълумотдан қонунга ҳилоф равишда фойдаланишга шароит яратиши мумкин. Геном бўйича давлат рўйхатига олишни амалга оширувчи давлат органлари ва муассасаларида бошқа ходимларни бундай маълумотлар базалари билан ишлашига йўл қўймаслик мақсадида, геномга оид ахборотни давлат рўйхатига олишда иштирок этувчи бўлинманинг номи ва штат бирликлари, уларнинг вазифа ва функциялари, мажбуриятларини аниқ белгилаб берувчи идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжатларни ишлаб чиқиш лозим;

2) биологик келиб чиқишга эга бўлган изларни олиш кўникмаларига эга бўлган мутахассисларни ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришга ҳар доим ҳам жалб қилиш имкониятининг чекланганлиги ва бундай имконият мавжуд бўлмаганда терговчиларнинг биологик келиб чиқишга эга бўлган изларни мустақил равишда олиш кўникмаларининг етарли эмаслиги. Терговчи томонидан ҳодиса жойини кўздан кечириш давомида биологик изларни аниқлаш ва олишга мутахассисни жалб қилинмаслиги кўп ҳолатларда бундай изларни олинмай қолишига ёки нотўғри олинишига, далилий аҳамиятга эга бўлган излар йўқолишига, шахсни идентификация қилинмай қолишига олиб келиши мумкин. Шу сабабли, ҳодиса жойини кўздан кечиришга албатта мутахассисни жалб қилиш ҳамда биологик изларни ва уларнинг келиб чиқиш механизмларини аниқлаш ва олишда илмий ёндашув асосида ҳаракат қилиш зарур. Акс ҳолда, мутахассислар томонидан Ягона маълумотлар базасига геномга оид ахборот нотўғри киритилишига ҳамда нотўғри натижалар келиб чиқиб, айбсиз шахсларнинг айбланишига олиб келиши ёки аксинча бўлиши мумкин. Амалиётда ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришга мутахассисни жалб қилиш имконияти мавжуд бўлмаган ҳолатлар ҳам учраб туради. Бундай ҳолатларда, терговчи мустақил равишда биологик изларни аниқлаш ва олишни амалга оширишига тўғри келади. Аммо таҳлиллар амалиётдаги терговчиларнинг аксариятида бундай кўникмалар мутлақо мавжуд эмаслигини кўрсатмоқда. Шу сабабли мутахассис ва терговчиларда биологик изларни олишнинг кўникмаларини ҳосил қилиш мақсадида, ҳодиса жойини кўздан кечириш давомида биологик изларни аниқлаш ва олишнинг тартиби

юзасидан услубий қўлланма яратиш ҳамда мутахассис ва терговчиларни ўқитиш зарурияти мавжуд;

3) геном бўйича мажбурий равишда давлат рўйхатига олинishi лозим бўлган шахслар тоифасини самарадорлик нуқтаи назаридан тўғри белгиланмаслиги асоссиз харажатлар қилишга олиб келиши ва базанинг самарадорлигини пасайишига олиб келиши мумкин. “Геном бўйича давлат рўйхатига олиш тўғрисида”ги Қонуннинг 17-моддасида ҳукм қилинган шахслар, оғир ва ўта оғир жиноят содир этганлиги учун гумон қилинувчи ва айбланувчи тариқасида ишда иштирок этишга жалб қилинган шахслар, биологик материали терговга қадар текширув, суриштирув, дастлабки тергов жараёнида олинган аниқланмаган шахслар ҳамда таниб олинмаган мурдаларнинг геномга оид ахбороти мажбурий равишда давлат рўйхатига олинishi белгиланган. Фикримизга кўра, юқоридаги қонунда кўрсатилган ҳукм қилинган шахсларнинг геномга оид ахборотини мажбурий равишда давлат рўйхатига олинishi етарли эмас. Масалан, ижтимоий хавфи катта бўлмаган ёки унча оғир бўлмаган жиноятларни қасддан содир этган шахслар кўпинча озодликдан маҳрум этиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларга ҳукм қилинганликлари сабабли, уларнинг айримларида жиноят содир этганлик учун жазоланмай қолиш мумкинлиги ҳақида асоссиз фикрлар уйғотиши ва такроран жиноят содир этишга мойиллик уйғотиши мумкин. Статистик маълумотларга кўра, ижтимоий хавфи катта бўлмаган ва унча оғир бўлмаган жиноятларни содир этаётган шахслар жами жиноят содир этаётган шахсларнинг қарийб 77 %ни ташкил қилмоқда. АҚШ ва Буюк Британияда базани ҳукм қилинган шахслардан ташқари, жиноят содир этиши мумкин бўлган, “тахдид гуруҳи”га мансуб ҳибсга олинган, шунингдек, маъмурий ҳуқуқбузарликлар учун жавобгар бўлган шахсларни ҳам киритган ҳолда кенгайтирилган. Шу билан бирга, барча аҳоли ёки эҳтиётсизлик оқибатида жиноят содир этган шахслар геном бўйича мажбурий равишда давлат рўйхатига олиш ҳам фикримизга кўра тўғри эмас. Бундай ёндашув сарф-харажатларнинг ортишига ва Ягона маълумотлар базасининг самарадорлиги пасайиб кетишига олиб келади. Чунки аҳолининг аксарият қисми жиноят содир этмайди, қолаверса, эҳтиётсизлик орқасида жиноят содир этган шахсларнинг кўпчилиги жиноий фаолият билан шуғулланмайди. Натижада, геном бўйича давлат рўйхатига олинган бундай шахсларнинг каттагина қисмини геномга оид ахбороти базада самарасиз сақланишига олиб келиши мумкин. Шу сабабли геном бўйича мажбурий равишда давлат рўйхатига олинадиган шахслар тоифаларини белгилашда криминоген вазиятдан келиб чиқиб, қайта жиноят содир этиши мумкин бўлган шахсларни белгилаш ҳамда ушбу тадбирни амалга ошириш учун давлат томонидан етарли миқдорда маблағ ажрата олиш имкониятини ҳисобга олиш зарур. Юқоридаги фикрлардан келиб чиқиб, “Геном бўйича давлат рўйхатига олиш тўғрисида”ги Қонуннинг 17-моддасида кўрсатилган геном бўйича мажбурий равишда давлат рўйхатига олинishi лозим бўлган шахслар тоифаларини қайта кўриб чиқиш зарурати мавжуд деб ҳисоб-

лаймиз ва кейинги параграфларида бу масалага алоҳида тўхталиб ўтамыз;

4) юқоридаги муаммо билан чамбарчас боғлиқ бўлган яна бир муаммо бу – унинг серхаражат тадбир эканлигидир. “Геном бўйича давлат рўйхатига олиш тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ ҳар бир шахснинг геномга оид ахборотини олиш учун кимёвий реагентлар ва сарф материаллари талаб этилади. Ҳисоб-китобларга кўра, бир нафар шахсдан биологик материал олиниши ва унинг генетик паспортини расмийлаштириш билан боғлиқ асосий сарфланадиган материалларга бўладиган харажатлар миқдори ~ 153 АҚШ доллари ёки 1 630 000 сўмни (01.09.2021 йилдаги АҚШ доллари сўмга нисбатан) ёки БҲМнинг 6 бараварини ташкил этади. Ҳозирги кунда “Геном бўйича давлат рўйхатига олиш тўғрисида”ги Қонунга мувофиқ мажбурий равишда геном бўйича давлат рўйхатига олиниши лозим бўлган ҳукм қилинган шахслар сони тахминан 20 минг нафарни ташкил қилиб, уларнинг геномга оид ахборотини олиш ҳамда ягона маълумотлар базасига киритиш билан боғлиқ тадқиқотлар учун тахминан 3 млн АҚШ доллари ёки 32 млрд 599 млн сўм маблағ зарур. Бундан ташқари, ҳар йили ўртача ҳисобда 450–500 та оғир ва ўта оғир (*фош этилмаган*) жиноятлар қайд этилиши сабабли, ҳар йили тахминан 815 млн сўм маблағ ажратилиши талаб этилади. Бундай катта маблағлар сарфланишини олдини олиш мақсадида, биринчи навбатда мамлакатимизда хусусий лабораториялар томонидан ихтиёрий равишда геномга оид ахборотини таҳлил қилдираётган фуқароларимизни бундай таҳлилларга янада кенг жалб қилиш мақсадида тарғибот ишларини кучайтиришимиз зарур. Хусусий лабораторияларда йиғилаётган геномга оид ахборотларни Ягона маълумотлар базаларига интеграция қилган ҳолда, улардан фойдаланиш механизмларини яратишимиз ҳамда шу орқали давлатнинг ортиқча сарф-харажатларини камайитишимиз лозим;

5) “Геном бўйича давлат рўйхатига олиш тўғрисида”ги Қонунда геном бўйича давлат рўйхатига олинган шахсларнинг ҳар бир тоифаси учун геномга оид ахборотни ягона маълумотлар базасига киритиш асослари ва сақланиш муддатлари келтирилган. Унга кўра, сақлаш асослари ва муддатлари тугагач, геномга оид ахборот бутунлай ягона маълумотлар базасидан ўчириб ташланиши белгиланган. Бу борада хорижий давлатларнинг тажрибаси ўрганилганида, инсон ҳуқуқлари бўйича Европа суди томонидан 1950 йилдаги Инсон ҳуқуқлари ва унинг асосий эркинликлари ҳақидаги Конвенциянинг 8-моддаси талабларига зид равишда айбсиз шахсларнинг геномга оид ахборотини ноқонуний сақлаганлик учун Буюк Британия Ҳукумати айбдор деб топилиб, дарҳол бундай тоифадаги геномга оид ахборотларни базадан ўчириш ҳақида қарор қабул қилинган. Натижада Буюк Британия парламенти томонидан 2012 йилда “Ҳуқуқларни ҳимоя қилиш тўғрисида”ги Қонун қабул қилиниб, судланган шахсларнинг ДНК-профилини Миллий ДНК маълумотлари базасида муддатсиз сақлаш, шунингдек, суд томонидан оқланган ёки унга айблов эълон қилинмаган шахсларнинг ДНК-профилини маълум муддат давомида сақланиши белгиланган.

Аммо геномга оид ахбороти ягона маълумотлар базасидан ўчириб ташланганидан сўнг, шахс яна оғир ёки ўта оғир жиноятни содир этса, у ҳолда давлат томонидан яна харажат қилиниб, геномга оид ахборот ягона маълумотлар базасига такроран киритилишига тўғри келади. Бу эса давлат учун ортиқча сарф-харажат ҳисобланади. Геномга оид ахборотни ишончли ҳимоя остида сақланиши эса ҳеч қандай муаммо ва таҳдидларни келтириб чиқармайди. Масалан, ИИБ ХСваТХММда шахсларнинг судланганлик ҳолати тугаган тақдирда ҳам уларнинг муқаддам судланганлиги ҳақида, шахс оқланган бўлса ҳам, у аввал ҳукм қилиниб (айбланиб), сўнгра оқланганлиги ҳақида, шахсга нисбатан жиноят иши ёки унинг бир қисми тугатилган тақдирда унга нисбатан жиноят иши кўзғатилиб, сўнгра тугатилганлиги ҳақидаги маълумотлар базада доимий равишда сақланиши давом эттирилади. Мазкур ахборот тизимидан фойдаланиш тартиби аниқ белгиланганлиги, ундан олинаётган ҳар бир маълумотни ким олаётганлигини назорат қилиш имконияти яратилганлиги сабабли, бугунги кунда бундай маълумотлар “учинчи шахслар” қўлига тушиши олди олинмоқда. Шундай экан, фикримизга кўра бир марта геном бўйича давлат рўйхатига олинган шахснинг геномга оид ахборотини у оқланган ёки жиноят ишининг унга нисбатан бўлган бир қисми тугатилган тақдирда ягона маълумотлар базасидан ўчириш зарурати мавжуд эмас. Шундан келиб чиққан ҳолда, “Геном бўйича давлат рўйхатига олиш тўғрисида”ги Қонуннинг 30-моддасига оқланган шахсларнинг геномга оид ахбороти ўчириб ташланишига оид хатбошини чиқариб ташлаш орқали, оқланган шахсларнинг геномга оид ахборотидан келгусида ҳам жиноятчиликка қарши курашишда фойдаланиш амалиётини жорий этиш таклиф этилади;

б) хорижий давлатларнинг ўрганилаётган масалага доир тажрибасини яқиндан ўрганиш, геномга оид ахборотни давлат рўйхатига олишда турли хил хатоликларга йўл қўйиш ёки баъзи вазиятларда маълумотларни қалбакилаштириш ҳолатлари юзага келиши мумкинлигини кўрсатди. Дарҳақиқат, мутахассис ёки бошқа мансабдор шахс томонидан биологик материални олишда уни бошқа шахснинг ДНКси билан аралаштириб юбориши, олинган биологик материални кимга тегишли эканлигини биологик материалнинг ахборот картасида нотўғри кўрсатилиши, биологик материалдан геномга оид ахборотни олишда хатоликларга йўл қўйилиши натижасида базадаги маълумотларнинг нотўғрилигига ҳамда ишга алоқаси бўлмаган шахсларнинг гумон қилинишига ёки айбланишига олиб келиши мумкин. Бу борада Л. В. Баженовнинг фикрига кўра, ДНК-таҳлилни амалга оширишда хатоликларни истисно қилиб бўлмаслиги жамоатчилик томонидан ушбу таҳлилга нисбатан шубҳа билан қараш ҳолатлари кўпайишига сабаб бўлаётганлигини, хатоликлар геном бўйича давлат рўйхатига олишнинг исталган босқичида, биологик материални олишдан якуний хулоса чиқарилгунига қадар юз бериши мумкинлигини, қолаверса, бир ДНКни бир жойдан бошқа жойга атайлаб ўтказиб қўйиш, намуналарни аралаштириб юбориш, бошқача қилиб айтганда суд тадқиқотлари

натижаларини қалбакилаштириш катта қийинчилик туғдирмаслиги, бунда йўл қўйилган хато ва камчиликлар гумон қилинувчининг ҳам фойдасига, ҳам зарарига хизмат қилиши мумкин.

Бундан ташқари, агар юқоридаги хатоликлар қасддан содир этилса, у ҳолда ушбу муаммо ҳуқуқий муаммога айланиб, уларни содир этган шахсларга нисбатан далилларни қалбакилаштириш бўйича тегишли жавобгарлик чоралари кўрилишини талаб қилади.

Бу борада исроиллик олимлар 2009 йилда “ДНК базасидаги ДНК профили ҳақидаги маълумотга эга бўлган шахс ушбу ДНКнинг эгаси бўлган шахсдан биологик материални олмасдан туриб, базадаги ДНК-профил билан айнан бўлган ДНК-профилини сунъий равишда яратишлари мумкин”лигини исботлаб, шу аснода ҳодиса жойида сўлак, қон каби биологик материалларни сунъий равишда қолдириб, далилларни қалбакилаштириш мумкинлигини исботлаб берганлар. Қолаверса, бошқа шахсга тааллуқли бўлган сўлак ёки қон намуналарини ҳодиса жойига ташлаб қўйиш ҳолатларини ҳам истисно этиб бўлмайди.

Бу эса жинойт ишини юритаётган тегишли мансабдор шахсни ишдаги барча далилларни синчковлик билан, ҳар томонлама, тўла ва холисона текшириб чиқиши зарурлигини кўрсатади. Шу боис Вазирлар Маҳкамасининг 2021 йил 17 ноябрдаги 689-сон қарори билан тасдиқланган Геном бўйича давлат рўйхатига олиш тўғрисидаги Низомнинг 15-бандида геном бўйича давлат рўйхатига олишда хатоликлар ва далилларни қалбакилаштирилишининг олдини олиш ҳамда экспертларнинг масъулиятини янада ошириш мақсадида биологик материалдан геномга оид ахборотни олган давлат суд-экспертига геномга оид ахборотнинг картасини тўлдириш мажбурияти юклатилган. Бу эса базада бирор хатолик ёки қалбакилаштириш факти аниқланган тақдирда, уни тесқари тартибда текшириш имкониятини беради;

7) геном бўйича давлат рўйхатига олишдаги муаммолардан яна бири бундай базани самарали фаолият кўрсатиши учун хавфсиз техник шароитларни яратиш ҳисобланади.

“Геном бўйича давлат рўйхатига олиш тўғрисида”ги Қонуннинг 8-моддасида геном бўйича давлат рўйхатига олишни амалга оширишда ошқор этмаслик принципига риоя этиш белгиланган бўлиб, унга кўра геномга оид ахборот, шунингдек геном бўйича давлат рўйхатидан ўтказилаётган одамнинг шахси ҳақидаги маълумотлар махфийдир. Хорижий давлатларнинг тажрибасида ДНК маълумотлари сақланадиган базалардаги маълумотларни қўлга киритишга уриниш ҳолатлари учраб туради. Масалан, АҚШда ДНК намуналарига қараб оталикни белгилаш, қариндошликни аниқлаш, репродуктив саломатлик функцияларининг тадқиқотини ўтказиш, миждозларга ўзларининг келиб чиқишларини аниқлаш юзасидан аҳолига хизмат кўрсатувчи DNA Diagnostics Center томонидан берилган маълумотга кўра, 2021 йил 24 майдан 28 июлга қадар ҳакерлар томонидан генетик тест натижалари сақланадиган маълумотлар базасига киберхужум қилиниб, базадаги 2,1 млн нафар ДНК-тестдан ўтган шахсларнинг фамилияси, исми,

отасининг исми, кредит карталарининг рақамлари ҳақидаги маълумотлар ғайриқонуний равишда қўлга киритилган. Бироқ ДНК маълумотлари бошқа базада (серверда) сақланганлиги сабабли хакерлар ушбу маълумотларни қўлга кирита олмаганлар. Гарчи, хакерлар томонидан ДНК маълумотлари қўлга киритилмаган бўлса-да, шахсга доир бошқа маълумотларни қўлга киритишга муваффақ бўлганликларини, келгусида бундай киберхужумлар ДНК базаларидаги маълумотларни хавфсиз сақланишига доимий равишда таҳдид солишда давом этишини кўрсатмоқда. Маълумотларга кўра, 2021 йилда киберхавфсизлик учун дунё мамлакатлари томонидан 150 млрд АҚШ долларида ортиқ маблағлар сарф этилган бўлиб, мазкур масала қанчалик муҳим эканлигини кўрсатиб турибди. Юқоридагиларни инобатга олиб, геном бўйича давлат рўйхатига олиш тизими, дастурий таъминот, компьютер техникаси ва ҳимояланган алоқа каналлари мавжуд бўлиши, геномга оид ахборотни олиш имконини берувчи ускуналар тезлик ва аниқлик жиҳатидан барча талабларга жавоб бериши, асосийси, улар геномга оид ахборотнинг “ташқари”га чиқиб кетишининг олдини олиш мақсадида ташқи таъсирлардан, хусусан киберхужумлардан ишончли ҳимояланган бўлиши зарур. Бунинг учун ушбу тизим ишлайдиган локал тармоққа ташқаридан кириш истисно этилиши керак. Мазкур шартларнинг ижросини таъминланиши ягона маълумотлар базасидаги мавжуд маълумотларни хавфсиз сақланишининг кафолати ҳисобланади;

8) геномга доир ахборот базаларидан самарали фойдаланаётган айрим хорижий давлатларнинг амалиётида юзага келаётган асосий муаммолардан яна бири бу ваколатли давлат органларининг геном бўйича мажбурий равишда давлат рўйхатига олиниши лозим бўлган шахсларни тўлиқ рўйхатга олмаслигидир. Мисол учун, РФнинг Кемерово вилояти Кемерово шаҳри Завод тумани судининг 22-сонли Жазони ижро этиш муассасасидан бўшатиш 97 нафар маҳкумнинг 10 нафаридан РФнинг “Геном бўйича давлат рўйхатига олиш тўғрисида”ги Федерал Қонуни талабларига зид равишда биологик материал олинмаганлиги ва базага киритиш учун экспертиза муассасасига юборилмаганлиги юзасидан вилоят прокуратураси томонидан киритилган даъво аризасига мувофиқ барча маҳкумларнинг геномга оид ахборотини мажбурий равишда давлат рўйхатига олиш ҳақидаги қарори чиқарилиб, унинг ижроси таъминланишига эришилган. Мазкур муаммо қонунда белгиланган шахсларнинг геномга оид ахборотини тўлиқ рўйхатга олинганлигини текширишнинг механизмлари етарли эмаслиги сабабли юзага келган. Бу эса, юқорида келтирилган механизмлар “инсон омили”га боғланиб, ўз вақтида автоматлаштирилмаса, унинг самарадорлигини кескин пасайишига олиб келиши мумкинлигини кўрсатмоқда. Шу боис шахсларнинг геномга оид ахборотини базага тўлиқ киритилишини таъминлаш мақсадида Ягона маълумотлар базасини ИИБ ҲС ва ТҲММнинг маълумотлар базаси билан интеграция қилган ҳолда, Шакл-1.1 (жиноят) ва Шакл-2 (шахс) статистик ҳисоб карточкалари орқали автоматик равишда таққослаш тизимини йўлга қўйиш орқали назорат

килиш механизмларини яратиш лозим. Юқоридаги муаммо ва таҳдидларнинг ечимини қанчалик тез аниқлаб, унинг ижросини тўла таъминласак, мамлакатимизда геномга оид ахборотнинг хавфсиз муомаласини таъминлашга эришишимиз мумкин бўлади.

**САДИКОВ САИДКАМОЛ
БАБАЕВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Киберхавфсизлик
маркази масъул ходими, техника фанлари бўйича
фалсафа доктори, доцент*

КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИНГ КЎП СОДИР ЭТИЛАЁТГАН ТУРЛАРИ ВА ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ ҚЎШИМЧА ЧОРА-ТАДБИРЛАРИ ХУСУСИДА

Мамлакатимизда сўнгги йилларда олиб борилаётган ислохотлар натижасида фуқароларнинг ахборотни олиш ва тарқатишга доир конституциявий ҳуқуқларини амалга ошириш, Интернет жаҳон ахборот тармоғи ҳамда унинг ахборот ресурсларидан фойдаланиш, ахборотларни ижтимоий тармоқларда эркин жойлаштириш учун кенг шароит яратилди, ўз навбатида, кибермаконда хавфсизликни таъминлаш тизими шакллантирилиб, изчил такомиллаштирилиб борилмоқда. Рақамли технологиялар жадал ривожланаётган айни даврда виртуал маконда зарарли контентларни тарқатиш орқали фуқароларнинг мулкӣ ва шахсий дахлсизлигига, жамият маънавиятига ҳамда давлат хавфсизлигига таҳдидлар ва уларнинг салбий таъсири кўлами кескин ортиб бормоқда.

Кейинги даврда мамлакатимизда кибержиноятчилик кескин суръатда ўсиш динамикасини намоён этмоқда. Статистик маълумотларга кўра, сўнгги 3 йилда (2020–2022) мазкур турдаги жиноятлар сони 8 баробарга ортган.

Таҳлил натижалари кибержиноятчиликнинг ошишига қуйидаги омиллар сабаб бўлаётганлигини кўрсатмоқда:

- аҳолининг киберхавфсизлик бўйича саводхонлигининг пастлиги.

Тадқиқотларга кўра, кибержиноятчиликнинг 95 фоизи инсон хатоси туфайли содир этилиши аниқланган. Республикаимизда кибержиноятлардан жабрланган фуқаролар ўртасида ижтимоий сўров ўтказилиб, натижалар таҳлил этилганда, унда иштирок этганларнинг аксарияти ахборот коммуникация технологиялари соҳасида етарли маълумотга эга эмасликлари маълум бўлди. Мисол учун, жабрланган фуқароларнинг 50 фоизи кибермакондаги

жиноятлар ҳақида аниқ тушунчаларга, яна 38 фоизи эса мобил қурилмалардан хавфсиз фойдаланиш кўникмаларига эга эмаслиги аниқланди;

- норматив-ҳуқуқий базанинг кибертаҳдидларга мутаносиб эмаслиги.

Интернет тармоғи орқали содир этиладиган жиноятлар билан боғлиқ муносабатларни тартибга солувчи қонунларнинг мукамал эмаслиги билан боғлиқ муаммолар сақланиб қолмоқда. Жумладан, глобаллашув жараёнида кибержиноятнинг янги турлари ва кўринишлари кириб келмоқда, бу эса ҳуқуқий нормалар билан тартибга солинмаганлиги сабабли уларга ҳуқуқий баҳо беришда мавҳумликка ҳамда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг бу борадаги ваколатлари чекланишига сабаб бўлмоқда;

- интернет орқали кибержиноят содир этиш услубларини тўсиқларсиз ўрганиш имконияти мавжудлиги.

Ҳозирда дунёда жами 1.1 млрд.га яқин турли веб-сайтлар мавжуд бўлиб, уларда 150 зетабайтга яқин (битта зетабайт 36 минг соатлик HD видеони сиғдира олади) маълумотлар жойлашган. Таҳлилларга кўра, кириш тавсия этилмайдиган 150 мингта интернет ресурслари аниқланган бўлиб, уларнинг 30 мингга яқини бевосита кибержиноятларни содир этишга далолат қилувчи веб-сайтлар эканлиги аниқланган;

- хорижда туриб, интернет орқали жиноят содир этиш имкониятининг мавжудлиги.

Кибержиноятчилар интернетга кириш имкони бўлган ҳар қандай жойда фаолият кўрсатиши сабабли уларнинг шахсини аниқлашда ўзига хос мураккаблиklar туғилади. Айниқса, рақамли жиноятчиликка оид қонунлар тартибга солинмаган мамлакатларда фаолият кўрсатувчи кибержиноятчиларни аниқлаш ва жавобгарликка тортиш иложсиз ҳисобланади. Маълумотларга кўра, ҳар 20 сонияда интернетда янги битта фишинг веб-сайти яратилади (бир кунда 4 минг) ҳамда уларнинг ҳаволалари электрон почталар ҳамда ижтимоий тармоқлар орқали интернет фойдаланувчиларига юборилади;

- ахборот тизимларининг киберхавфсизлик талабларига тўлиқ жавоб бермаслиги.

Тадақиқотларга кўра, 2021 йил давомида барча веб-сайтларнинг 50 фоизи камида битта жиддий заифликдан ҳимоясиз эканлиги аниқланган. Бунинг сабаблари ўрганилганида, ахборот хавфсизлик тизими етарли даражада молиялаштирилмаслиги, мутахассис ходимларнинг камлиги, шунингдек, заифликларни аниқлаш воситалари доимий равишда ривожланиб бораётганлиги сабабли топилган муаммоларни тезда бартараф қилиш муаммо бўлиб қолмоқда;

- малакали кадрларнинг етишмаслиги.

IT йўналиши мамлакатимизга янги кириб келган соҳалардан бири бўлиб, мазкур йўналишда кадрларни тайёрлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бироқ мамлакатимизда мазкур йўналиш ривожланган сари малакали кадрларга бўлган эҳтиёжлар ортиб бормоқда.

Таҳлилларга кўра, 2030 йилга бориб дунёда IT мутахассисларининг

етишмаслиги 85 млнга етиши, ўз навбатида, бунинг натижасида йўқотишлар ҳар йили 8 трлн АҚШ доллариға баҳоланиши прогноз қилинган.

Амалиётда кибержиноят деганда, банк карталаридан пул маблағларини эгаллаш билан боғлиқ жиноий фаолият, деган қарашлар мавжуд. Бироқ кибержиноятларнинг ўзига хос турлари бўлиб, уларға ўзганинг номиға ноқонуний онлайн кредит олиш, товламачи дастурлар ҳужуми, ахборот тизимиға бузиб кириш, шахсий маълумотларни эгаллаш, онлайн қимор, кибербуллинг, кибертерроризм каби кўринишлар киради.

Жумладан,

- фирибгарлар пластик карта фойдаланувчиларига келган СМС-хабарномадаги кодларни тўловни амалға ошириш, ютуқни бериш каби баҳоналар орқали эгаллаб, ундаги маблағларни ўзлаштирмоқда;

- банк ходими мижозига оид маълумотларни эгаллаб, унинг номиға онлайн микроқарз (кредит) олмоқда.

2022 йил давомида 61 та ҳолатда фирибгарлар томонидан банк мижозини хабардор қилмаган ҳолда, унинг номиға онлайн микроқарз олинганлиги учун жиноят иши қўзғатилган;

- вирусли, товламачи дастурлар ҳужуми (“Крайлок” ва бошқа).

“Крайлок” номли шифрловчи вирус 2013 йил 5 сентябрда 2014 йил май ойи охиригача жуда кенг миқёсда, хусусан, Россия, Украина, Беларусь ва Қозоғистонда тарқалган. Жабрланувчилардан шифрланган маълумотларни тиклаб бериш эвазига 3 млн. АҚШ доллари миқдорида маблағлар ўзлаштирилган. Ушбу вирусли дастур электрон почта, онлайн хизмат, онлайн ўйин, вебсайтлар ва зарарланган ахборот ташувчи воситалар орқали “юкиб”, компьютер хотирасига ўрнашиб олади. Маълум вақт ўтгандан сўнг, компьютердаги ёки телефондаги барча маълумотларни шифрлаб, яроқсиз ҳолатға келтиради ва тиклаш учун товламачилик билан электрон ҳамёнға пул ўтказилиши талаб этилади;

- ахборот тизимларига бузиб кириш ва улар фаолиятини ишдан чиқаришға уриниш.

Мисол учун, 2022 йил 2 ноябрь куні Ўзбекистон Республикаси Олий мажлиси Сенатига тегишли бўлган “www.senat.uz” веб сайтиға уюштирилган киберҳужум унинг вақтинча ишламай қолишиға сабаб бўлди. Фирибгарлар сайтининг бош саҳифасида қуйидагича ёзув қолдирган: “Киберхавфсизлик марказиға саломлар!”. Мазкур ҳолат юзасидан ЎЗР ЖКнинг 278²-моддаси 2-қисми “а” банди (Компьютер ахборотидан қонунға хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиши билан жиноят иши қўзғатилган;

- шахсий маълумотларни эгаллаш ва уларни ошкор қилиш билан кўрқитиб товламачилик қилиш (кибертовламачилик).

Бунда ижтимоий тармоқлар орқали танишиб, алдов йўли билан қўлга киритилган шахсий маълумотларни интернет тармоғиға тарқатиб юбориш таҳдиди билан жабрланувчидан пул талаб қилинади;

- онлайн қимор ва таваккалчиликка асосланган ўйинлар (1ХБЕТ, Мостбет ва бошқа).

Онлайн қимор – интернет тармоғи ёки махсус дастурлар орқали ташкил этиладиган қимор ва таваккалчиликка асосланган ўйин тури бўлиб, спорт ва махсус ўйинларга электрон шаклда пул тикиш йўли билан амалга оширилади;

- интернетдаги ёпиқ тармоқларда қурол, наркотик савдоси (“Телеграм”даги ёпиқ каналлар орқали савдо).

Жумладан, 2022 йил давомида интернет тармоғидан фойдаланган ҳолда ёпиқ каналлар орқали содир этилган 102 ҳолатда наркотик савдоси аниқланган. Мисол учун, 2022 йил май ойида Тошкент шаҳрида 1994–2000 йиллар оралиғида туғилган жиноий гуруҳ томонидан “Телеграм” орқали ёпиқ канал очилиб, ушбу канал орқали истеъмолчилар билан наркотик савдоси билан шугулланаётганлиги аниқланиб қўлга олинган. Тезкор тадбирлар давомида умумий миқдорда 3000 гр. “мефедрон”, 150 гр. “альфа-ПВП” синтетик наркотик моддалари, хом ашё сифатида фойдаланиладиган 550 литрдан ортиқ заҳарли кимёвий моддалар ва прекурсорлар олинган;

- “виртуал жамоат”, “виртуал хужра”лар фаолияти (экстремистларнинг аудио ва видеочат орқали тарғиботи).

Виртуал жамоат – интернетда онлайн равишда, маълум бир манфаат йўлида бирлашган гуруҳлар (мухлислар, клублар, уюшмалар ва ҳ.к.);

- интернет тармоғида интеллектуал мулк ҳуқуқининг бузилиши.

Бунда муаллифга тегишли бўлган ижодий ишлар ноқонуний ўзлаштирилиб, иккинчи шахс номидан фойдаланилади;

- ижтимоий тармоқда зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш, ҳақорат, суицид ҳолатлари (кибербуллинг).

Кибербуллинг – бу интернет орқали қўрқитиш, таҳдид қилишнинг бир қўриниши ҳисобланиб, унда ижтимоий тармоқ ва мобил телефонлар орқали зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш (шахснинг интим сураатларини, ҳақоратли хабарлар тарқатиш ва бошқалар) орқали амалга оширилади.

Бугунги кунда энг кўп содир этилаётган фуқароларнинг банк карталаридаги пулларни талон-торож қилиш жиноятларининг олдини олиш ва уларни фожия этиш механизмларини такомиллаштириш мақсадида қуйидагилар таклиф этилади:

Қонунчиликни такомиллаштириш йўналишида –

✓ “Банк сирини тўғрисида”ги қонунга тегишли ўзгартириш ва қўшимчалар киритилиб, келиб тушган мурожаатларга асосланган ҳолда банк карталарини 3–5 кун муддатга тўхтатиб туриш амалиётини жорий қилиш;

✓ банк карталаридаги пулларнинг талон-торожликлари билан боғлиқ ҳолатлар юзасидан банк сирини ташкил этувчи маълумотларни ИИБ Киберхавфсизлик бўлиналари ёзма, шу жумладан, электрон ҳужжат тарзидаги сўрови асосида олиши тартибини жорий этиш;

✓ ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар, жумладан, зарарли ҳаволаларни тайёрлаш ва тарқатганлик, ахборот тизимларини бузиб кирганлик учун жиноий жавобгарликка тортиш ёшини 14 ёш этиб белгилаш;

✓ моддий манфаат эвазига шахсга оид маълумотларни тақдим этган шахсларга нисбатан маъмурий ва жиноий жавобгарлик чораларини белгилаш.

Ташкилий-техник йўналишда –

✓ “TRIFICATION” дастурий таъминотини Ўзбекистон Республикаси Марказий банки орқали республика ҳудудида фаолият олиб боровчи тўлов ташкилотлари, тўлов ва мобил операторларига жорий этиш.

Ушбу тизим ривожланган давлатларда (Сингапур, Жанубий Корея, Буюк Британия) фаолият юритаётган 20 тадан ортиқ мобил операторлари томонидан қўлланиб келинади;

✓ “Face ID” – шахснинг юз тасвирини тасдиқлаш орқали банк картасини бошқаришга рухсат берувчи дастурий восита. Тизимнинг қулайликлари:

➤ хизмат кўрсатиш ҳаққи сифатида бир маротаба (*рўйхатдан ўтиш вақтида*) 3.000 сўм пул тўланади;

➤ тизим ўзида маълумотларни сақламайди ва бошқарув серверлари республика ҳудудида жойлаштирилади;

➤ дунё миқёсида верификация ва идентификация йўналишида энг яхши ҳимоя тизимлари “Топ-10” талигига киритилган;

✓ ушбу дастурий воситаларни онлайн кредит олиш жараёнига ҳам татбиқ қилиш;

✓ тўлов тизими операторларига фуқаролар мулкани кибертаҳдидлардан ишончли ҳимоя қилувчи тартибларни жорий этиш мажбуриятини юклаш, йўқса лицензияни бекор қилиш орқали уларнинг фаолиятини тўхтатиш;

✓ банклар ва тўлов ташкилотларининг виртуал хужумлардан ҳимоя тизимлари мустаҳкамлигини баҳолаш рейтингини ишлаб чиқиб, натижаларни оммага эълон қилиб бориш орқали субъектларнинг киберхавфсизликни таъминлаш борасидаги сиёсатини жадаллаштириш (*яъни миқозлар рейтингда юқори ўринда турган банклар ва тўлов операторлари билан ишлашни афзал билиши омилидан келиб чиқиб, ҳалол рақобат муҳитини яратилиши*);

✓ тўлов тизимлари ҳисобланувчи субагентларга ҳам Марказий банк томонидан лицензия берилиши ҳамда бошқа тўлов тизимларига қўйилган талабларга тўлиқ риоя қилиши қатъий тартибини жорий этиш;

✓ Марказий банк ҳамда тўлов тизими операторлари, тўлов ташкилотлари (агентлари) томонидан банк картаси ва транзакциясига оид маълумотларни ҳуқуқ-тартибот идоралари сўровига асосан дарҳол тақдим этишнинг ягона автоматлаштирилган тизимини шакллантириш;

✓ тўлов тизими операторлари, тўлов ташкилотлари, тўлов агентлари ва субагентлари билан Ички ишлар вазирлиги ўртасида тўғридан-тўғри ахборот алмашинувини йўлга қўйиш.

Кутилаётган ижобий натижа –

✓ шахсларнинг банк карта ҳисобидаги пуллари жиноий таҳдидлардан ҳимоялаш тизими мустаҳкамланади;

✓ хорижий давлатлар ҳудудида туриб, электрон тўлов тизимлари орқали фуқароларнинг мулкани ноқонуний ўзлаштириш ҳолатлари олди олинади;

✓ умумий жиноятчилик 5 фоизгача камайишига эришилади.

СУЛТОНОВ МУХСИНЖОН МУҚИМОВИЧ

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Киберхавфсизлик
маркази масъул ходими, мустақил изланувчи*

ЙИҒИЛИШЛАР, МИТИНГЛАР ВА НАМОЙИШЛАР УЮШТИРИШ ТАРТИБИНИ БУЗИШ БИЛАН БОҒЛИҚ ЖИНОЯТЛАРНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШДА ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИ ҚЎЛЛАШНИНГ АҲАМИЯТИ

Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг 33-моддасида фуқаролар ўз ижтимоий фаолликларини Ўзбекистон Республикаси қонунларига мувофиқ митинглар, йиғилишлар ва намоийшлар шаклида амалга ошириш ҳуқуқига эга эканликлари, ҳокимият органлари фақат хавфсизлик нуқтаи назаридангина бундай тадбирлар ўтказилишини тўхтатиш ёки тақиқлаш ҳуқуқига эгаллиги кўрсатиб ўтилган[1].

Мазкур конституциявий-ҳуқуқий нормага асосан, йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоийшлар уюштириш, ўтказиш тартибини бузганлик учун маъмурий ва жиноий жавобгарлик белгиланган.

Бироқ Республикамизда амалдаги қонун ҳужжатларида бугунги кунга қадар йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоийшлар тушунчаси, уларни ўтказиш тартибини белгилаб берувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатнинг мавжуд эмаслиги, Конституциянинг 33-моддасини амалда ишламаслигига сабаб бўлмоқда ҳамда мазкур ҳолатларга ҳуқуқий баҳо беришда, хусусан маъмурий ёки жиноий жавобгарликка тортиш масаласини ҳал этишда муаммоларни юзага келтирмоқда.

Хусусан, айрим тоифадаги фуқаролар томонидан рухсат этилмаган йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоийшлар ўтказилган ҳолатлар бўйича айбдор шахсларга фақатгина маъмурий жавобгарлик чоралари белгиланиши билан чекланмоқда.

Бироқ йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоийшлар уюштириш ёхуд ўтказиш тартибини уларнинг ташкилотчиси томонидан бузиш шундай ҳаракатлари учун маъмурий жазо қўлланилганидан кейин содир этилганлиги факти аниқланмаганлиги сабабли Жиноят кодексининг 217-моддаси билан боғлиқ биронтаям жиноят ишлари қўзғатилмаган ва тергов ҳаракатлари олиб борилмаган.

Ушбу жиноий-ҳуқуқий нормани амалиётда “тўлақонли ишлаши”ни

таъминлаш учун аввало, унинг ҳуқуқий тавсифини ишлаб чиқиши талаб этилади. Таъкидлаш жоизки, аксарият хорижий давлатларда фуқароларнинг ўз ижтимоий фаолликларини амалга ошириш шакллари ҳисобланган йиғилишлар, митинглар, кўча юришлари ёки намоёишлар нима эканлиги бўйича турли ёндашувлар мавжуд бўлиб, фикримизча, уларнинг таҳлиллари асосида митинг, йиғилиш, намоёиш, кўча юриши, пикет, флешмоб каби тушунчаларни миллий қонунчилигимиз билан ҳамоҳанглигини таъминлаган ҳолда қуйидагича таъриф бериш мақсадга мувофиқ ҳисобланади:

митинг – тарғибот материалларидан фойдаланган ҳолда ижтимоий аҳамияти долзарб масалалар юзасидан жамоатчилик фикрини ифодалаш учун фуқароларнинг белгиланган жойдаги оммавий иштироки;

йиғилиш – давлат органлари эътиборини жалб қилиш мақсадида махсус ажратилган ва жиҳозланган жойда муҳим ижтимоий аҳамиятга эга бўлган масалаларни муҳокама қилиш учун фуқароларнинг биргаликдаги иштироки;

намоёиш – бир гуруҳ фуқаролар томонидан тарғибот материалларидан фойдаланган ҳолда жамоатчилик кайфиятини ифодалаш орқали амалга ошириладиган ижтимоий фаолликнинг уюшган шакли бўлиб, кўча юриши, пикет ёки флешмоб шаклида ўтказилиши мумкин;

кўча юриши – жамоатчилик эътиборини муҳим ижтимоий масалаларга қаратиш мақсадида олдиндан белгиланган йўналишда пиёдалар йўли ёки кўчанинг (йўлнинг) ҳаракатланиш қисми, шохкўча ва майдонлар бўйлаб фуқароларнинг ташкиллаштирилган ҳаракатланиши;

пикет – ҳаракатсиз ва овоз кучайтирувчи техник воситалардан фойдаланмаган ҳолда пикет ўтказиладиган объект олдида бир ёки ундан ортиқ фуқаролар томонидан тарғибот материалларидан фойдаланган ҳолда муҳим ижтимоий фикрларни оммавий равишда ифода этиш[3].

Ўз навбатида, митинг, йиғилиш, намоёиш, кўча юриши, пикет тушунчаларининг таърифи, уларни ўтказиш вақти, жойи, чекловчи ва тақиқловчи асослар, жамоатчиликнинг иштироки, ҳуқуқ-тартибот идораларининг ҳуқуқ ва мажбуриятларини қонун ҳужжатлари билан аниқ белгилаб қўйилиши конституциявий-ҳуқуқий нормани амалиётга жорий этишнинг юксак намунаси ҳисобланади.

Чунки ҳозирга қадар митинг, йиғилиш, намоёиш, кўча юриши, пикет, флешмобни қайси вақтда, қаерларда ўтказиш бўйича меъёрлар мавжуд эмас, бу эса ҳам фуқаролар учун, ҳам ҳуқуқ-тартибот идоралари фаолиятида айрим мураккабликларни вужудга келтирмоқда.

Таъкидлаш жоизки, митинг, йиғилиш ва намоёишлар ўтказиш ёхуд ташкил этиш тартибини бузиш билан боғлиқ ҳолатларни кўриб чиқиш давомида амалга ошириладиган терговга қадар текширув ҳаракатлари олиб бориш, жиноий қилмишларни тергов қилиш методикасини мавжуд эмаслиги бу борада амалга ошириладиган жиноий-ҳуқуқий ва процессуал қонунчилиқни замонавий илмий ёндашувларга таянган ҳолда такомиллаштириш заруратини юзага келтирмоқда.

Зеро, юқорида таъкидлаб ўтилганидек, ҳуқуқ амалиётида тадқиқот предметиға алоқадор бўлган ҳолатлар бўйича Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 217-моддаси билан жиноят иши қўзғатилмаганлиги, тергов ва суд ҳаракатлари олиб борилмаганлиги бу борада жиноят-процессуал қонунчиликни такомиллаштириш зарурати юзага келганлигидан далолат бермоқда. Амалиётда митинг, йиғилиш, намойиш, кўча юриши, пикет, флешмоб ўтказиш тартиби бузилганлиги факти аниқлангандан сўнг амалға ошириладиган ҳаракатлар кетма-кетлиги қуйидагича:

- жамоат тартибини сақлашға жалб этилган ходимлар билдирги билан мурожаат қилади;

- иштирокчилардан ҳолат юзасидан тушунтириш хатлари олинади, унда тадбирни ким ташкил этганлиги, уларнинг ноқонуний хатти-ҳаракатлари мазмуни кўрсатилади;

- воқеа жойида мавжуд видеокамераларнинг тасвирлари алоҳида дискка кўчириб олинади;

- тўпланган материаллар ҳудудий профилактика инспектори томонидан умумлаштирилиб, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 201-моддаси 1-қисми билан маъмурий баённома расмийлаштирилади;

- тўпланган ҳужжатларни судға юбориш тўғрисида қарор чиқарилади ва суд томонидан иш кўриб чиқилади.

Шахс томонидан бир йил давомида такроран ушбу хатти-ҳаракатларни содир этиладиган бўлса, унга нисбатан айнан Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 201-моддаси 1-қисми эмас, балки бошқа маъмурий ҳуқуқбузарликлар, масалан, Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 194, 195-моддаларида назарда тутилган ички ишлар органлари ходимининг қонуний талабларини бажармаслик, ички ишлар органлари ходимларининг ўз хизмат бурчларини бажаришларига қаршилиқ кўрсатиш каби қилмишлар билан маъмурий чора кўрилади.

Шуни алоҳида таъкидлаш жоизки, рақамли технологиялар ривожланган сари жамиятнинг барча қатламиға замонавий ахборот технологиялари кенг татбиқ этилиши фуқаролар томонидан митинг, йиғилиш, намойишлар, кўча юришларини ташкил этиш ва ўтказиш “янгича ёндашув” асосида амалға ошириладиганлиги кузатилмоқда.

Хусусан, фуқаролар ўз ижтимоий фаолликларини намоён қилиш мақсадида, интернет ресурсларида “петиция” ташкил қилиш, жамият ҳаётида кузатиладиган масалалар хусусида ўз норозиликларини ёки фикрларини ижтимоий тармоқлар (Facebook, Instagram, Tik-tok) орқали эркин ифодалаб, митинг, йиғилиш, намойишлар, кўча юришлари, флешмоблар ташкил этиб келмоқдалар.

Ўз навбатида, амалдаги жиноят-процессуал қонунчилик амалиётида бу каби ҳолатларда амалға оширилиши керак бўлган процессуал ҳаракатлар аниқ белгиланмаганлиги, бу борада етарли тажриба шаклланмаганлиги ҳам тадқиқот мавзусиға алоқадор жиноятларни тергов қилишда мураккабликларни юзага келадиганлигидан далолат бермоқда.

Мисол учун, 2022 йил 2–3-февраль кунлари Муҳаммад ал-Хоразмий номидаги Тошкент ахборот технологиялари университетининг бир гуруҳ талабалари қишки имтиҳон якунлари натижаларидан норози бўлиб, “Телеграм” ижтимоий тармоғидаги 10 мингдан ортиқ обуначиларга эга бўлган “TUIT ONLINE” ва бошқа каналларда талабаларни давлат бошқарув органлари маъмурий бинолари олдида норозилик намойишлари ўтказишга чақирганлиги кузатилган[3].

Мазкур ҳолат юзасидан терговга қадар текширув ҳаракатлари олиб борилган ва мазкур канал администраторлари билан тушунтириш ишлари олиб борилиб, келгусида бошқа ҳуқуқбузарлик содир этмаслик тўғрисида расмий равишда огохлантириш билан чекланилган.

Таъкидлаш жоизки, айрим хорижий давлатларда сўнгги вақтларда кузатилаётган митинг, йиғилиш ва намойишлар ҳамда кўча юришлари жараёнлари таҳлил қилинганда, уларда замонавий технологиялари имкониятларидан самарали фойдаланилганлиги маълум бўлди. Бу, ўз навбатида ушбу хатти-ҳаракатларни исботлаш учун митинг, йиғилиш ёки намойишларни ташкил этишда фойдаланилган технология, унинг техник тавсифномаси, оммавий тартибсизликларни юзага келтиришдаги роли тўғрисида маълумотга эга бўлишни талаб этади. Чунки бу каби маълумотлар келгусида ушбу ноқонуний хатти-ҳаракатлар ташкилотчиларини аниқлашда муҳим аҳамият касб этади. Қуйида бу технологиялар тўғрисида фикр юритамиз.

Замонавий мобил алоқа – намойишларда иштирок этувчиларнинг бир-бирларини ўзаро боғлаб турадиган асосий техник восита ҳисобланади. Смартфонлар ва планшетлар ўртасидаги симсиз овозли алоқа Интернет тармоғидаги ҳар қандай керакли маълумотларга кириш, тезкор хабарлар юбориш, норозилик намойишлари акс этган фото-видео материалларни тайёрлаш, ушбу маълумотларни ўз ташкилотчилари ва иштирокчиларига зудлик билан етказиш ва ижтимоий тармоқдаги саҳифаларда шарҳлар учун жойлаштириш («пост» қолдириш) имконини беради. Бу эса оммавий ахборот воситаларида норозилик намойишлари ҳақида маълумотларни доимий равишда ёритилишини таъминлайди. «Mesh Network» технологиялари – уяли телефонлар, смартфонлар ва шахсий компьютерларни бирлаштирган ҳолда, марказлашмаган ва кўринмас симсиз тармоқни яратади, бу, ўз навбатида, расмий тармоқни тўғридан-тўғри четлаб ўтади. Маълумотларга кўра, бундай «айғоқчилар тармоғи» экспериментал тарзда 2011–2012 йилларда Венесуэла ва Индонезияда аллақачон амалга оширилган.

АҚШ Давлат котиби Хиллари Клинтон 2011 йил 15 февралдаги нутқида, «Қўшма Штатлар Интернет тармоғидан фойдаланувчиларга тармоққа ўрнатилган филтрларни четлаб ўтишда ёрдам беришда давом этмоқда» деб таъкидлаган. Унинг сўзларига кўра, Давлат департаменти ушбу иш учун 2011 йилда 45 миллион доллар сарфлаган.

Шунингдек, АҚШ Давлат котиби ўз нутқида, яширин Интернет технологияларидан фойдаланган ҳолда «гаджет инқилоби» учун янги лойиҳани

эълон қилди. Яширин Интернет дастурининг мақсади бир қатор ҳукуматлар томонидан ўз мамлакатларидаги тартибсизликлар пайтида қўлланиладиган Интернетдан ва ҳатто мобил алоқа ёрдамида СМС-хабар юбориш учун ўрнатиладиган чекловларни четлаб ўтиш имкониятини тақдим этади.

«Bluetooth» технологиялари ёрдамида расмий Интернет-провайдерни четлаб ўтиб, муқобил тармоққа боғланган барча телефонларга муҳим хабарларни юбориш имкониятлари тадқиқотчилар томонидан ўрганилган. Бунинг учун смартфонлардаги фақатгина дастурий таъминотнинг ўзини ўзгартириш кифоя, яъни бошқа ҳеч нарса талаб қилинмайди. Шаҳарларда телефонларнинг зичлиги юқори бўлганлиги сабабли, ҳукумат намоийишлар ўтказилаётган ҳудуддаги уяли алоқа тармоғини умуман ўчириб қўйган тақдирда ҳам, бу норозилик намоийишчиларини ўзаро боғланишлари учун шарт-шароит яратади.

«Firechat» дастури – мобил телефонлар учун энг оммабоп ва зарурий дастурлардан бири. «Firechat» дастури «Андроид» ва «IOS» тизимидан фойдаланувчи телефонлар учун бепул бўлиб, у бир-бирига яқин бўлган фойдаланувчиларга мобил тармоқларга ёки Интернетга уланмасдан хабар алмашиш имкониятини беради. Унинг ишлаб чиқувчиси - Станислав Шалунов, Москва давлат университетининг механика ва математика факультети битирувчиси, 1999 йилда Россиядан АҚШга кўчиб ўтган. Унинг фикрича, «Firechat» «mesh тармоқлари» технологиясига асосланган бўлиб, у телефонларни вақтинча Интернетга кириш, телефон фойдаланувчисини жойлашган манзилни кўрсатиш имкониятларини яратади.

Таъкидланганидек, ғавқулодда вазиятлар юзага келганида мобил тармоқлар ва Интернетга кириш имконияти чекланган мамлакатларда «Firechat» дастурий таъминотини юклаб олувчилар сони ортиб боради.

«Телеграм» ижтимоий тармоғида яратилган махсус канал, чат, чат-ботлар – оммавий норозилик намоийишлари ташкилотчилари томонидан оммани бошқаришда қўлланиладиган ва анонимлиги юқори баҳоланган ресурс ҳисобланади.

2012 йилда Москвада ўтказилган норозилик намоийишларида чат-ботлар ёрмидан фойдаланиб, унинг узоқроқ муддат давом этиши таъминланган. Жумладан, хил чатботлар яратилган: тиббий, юридик, молиявий. Шунингдек, мувофиқлаштириш самарадорлигини ошириш учун Москванинг ҳар бир тумани учун “Телеграм” чатлари яратилган. Улар фойдаланувчиларнинг бир-бирига тўғридан-тўғри чатга ёки координаторга йўналтирадиган алоқа йўналишлари тизимига айланди.

Мисол учун, “Телеграм-бот”га қаерда кетаётганингиз тўғрисида локация маълумотлари киритилса, у сизга яқин атрофда фаолият кўрсатаётган полиция ходимлари тўғрисида хабар кўрсатади. Бу хабарлар ҳам бошқа фойдаланувчиларнинг киритган маълумотлари асосида шаклланган бўлади. Шу тариқа автоматлашган бот яратиш орқали намоийишларни ташкил этиш жараёнини, унинг янада оммалашшини амалга ошириш мумкин бўлади.

Фикримизча, замонавий технологияларни қўллашнинг ушбу санаб

ўтилган турларида ундан фойдаланган ёки ушбу технологиялар хизматини кўрсатган шахсларнинг айбдорлик масаласини намойиш ташкилотчиси каби баҳолаш мақсадга мувофиқ ҳисобланади.

Чунки ташкилотчининг бир ўзи жисмоний имкониятидан фойдаланган ҳолда ёки турли ташвиқот материалларидан фойдаланиб намойишчиларни тўплашга уриниши етарлича самара бермаслиги яққол намоён бўлмоқда. Шу сабабли ҳар қандай ташкилотчи ушбу технологиялар имкониятидан бевосита ўзи ёки бошқа бир ташкилотчи орқали фойдаланиши эҳтимоли юқори ҳисобланади.

Ушбу турдаги ҳуқуқбузарликларни содир этган шахсларни сўроқ қилишда, ҳодиса жойларини кўздан кечиришда ва бошқа тегишли тергов ҳаракатларини олиб боришда митинг, йиғилиш ва намойишлар қўлланилган технологияни аниқлашга асосий эътибор қаратишлари муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади.

Маълумки, ижтимоий тармоқларда ташкил этилган гуруҳ ва каналларни администратори, юритувчи модератори, мақолаларни чоп этувчи редактори каби ўзаро вазифалар тақсимланган бўлади. Шунингдек, ушбу вазифаларни ҳаммасини бир шахс ҳам амалга ошириши мумкин.

Шундай ҳолатларда, ижтимоий тармоқлар орқали митинг, йиғилиш, намойишлар, кўча юришлари ташкил этилганда айнан қайси субъектни терговга жалб қилиш, уларнинг ўртасидаги вазифаларни тақсимланишидан келиб чиқиб, айбдорлик даражаси баҳоланиши масалаларини ўрганиш долзарб аҳамият касб этиб бормоқда.

Жиноят-процессуал қонунчилик нормаларида айнан интернет ресурси ёки ижтимоий тармоқни кўздан кечириш, ундаги ашёвий далилларни олиш тартиби, ушбу ҳаракатларда ҳолисларнинг иштирокини таъминлаш масалалари ҳам бугунги кун нуқтаи назаридан келиб чиққан ҳолда янгича ёндашувларга таянган ҳолда ҳуқуқий ислохотлар ўтказилишини талаб этмоқда.

Бундан ташқари, митинг, йиғилиш, намойиш, кўча юриши, пикет ўтказиш тартибини бузиш билан боғлиқ жиноятларни тергов қилишда исботлаш жараёнини мукамал амалга оширилишини таъминлашда фуқаролар томонидан мобил қурилмалари ёки хонадон ва бошқа ижтимоий объектлардаги видеокамераларда қайд этилган видеотасвирларни олиш муҳим аҳамиятга эга ҳисобланади. Ўз навбатида, фуқаролар томонидан тергов ҳаракатлари, суд тергови давомида ортиқча сарсонгарчиликка учрамаслик мақсадида, аслида кўриб билган ва қурилмага тасвирга олган, айтилиб вақтда терговда исботлаш учун ноёб далил бўлиши мумкин бўлган тасвирларни тақдим этилмасдан қолади. Натижада шахсни айбдорлигини исботловчи далилларни тўплашда мураккабликлар юзага келади.

Қозоғистон Республикаси тажрибаси ўрганилганда, митинг, йиғилиш ва намойишлар ўтказиш тартибини бузиш билан боғлиқ ҳолатларда далилларни тўплаш учун алоҳида платформа яратилганлиги, унга фуқаролар томонидан мобил қурилмалари ва бошқа аппаратларда олинган тасвирларни юбориш механизмлари шакллантирилганлиги, кенг қамровли жиноят ишла-

рини тергов қилиш сифатини янада оширишга хизмат қилганлиги маълум бўлди.

Шу билан бирга, ушбу турдаги жиноят ишларини тергов қилишда оммавий тартибсизлик билан чегарани аниқ белгилаб олиш лозим бўлади. Чунки аксарият ҳолларда ҳар қандай митинг, йиғилиш ёки намоиш эскалацияси давомида оммавий тартибсизлик кузатилади.

Мисол учун, Украинада “Майдан воқеалари”, Белорусда президентлик сайловлари арафасидаги намоишлар, Қозоғистоннинг Манғистоу вилоятида фуқароларнинг ҳокимият биноси олдида митинг ўтказишганлиги ҳолатлари давомида воқеалар ривожланиб, кенг кўламли оммавий тартибсизликларни келтириб чиқарган.

Шу сабабли оммавий тартибсизликлар билан боғлиқ жиноят ишларини тергов қилиш давомида унинг ташкилотчилари томонидан дастлабки ташвиқот тадбирларини ижтимоий тармоқларда фаол ташкил этилганлиги ҳолатларига баҳо беришда жиной-ҳуқуқий нормаларни ҳам такомиллаштириш лозим бўлади.

Хулоса сифатида айтиш мумкинки, келгусида хорижий давлатларда қўллаб келинаётган илғор тажрибаларга таянган ҳолда, чуқур илмий изланишлар олиб борилиб, миллий менталитетимизга мос равишда жиноят ва жиноят-процессуал қонунчилигимизни янада такомиллаштириш соҳада юзага келаётган бу борадаги муаммоларни бартараф этишда муҳим омил бўлиб ҳисобланади.

Юқоридагиларни инобатга олиб, қонун ҳужжатларини назарда тутган ҳолда такомиллаштириш таклиф этилади: Жиноят қонунчилигида,

- митинг, йиғилиш, намоиш, кўча юриши, пикет ўтказиш мақсадида интернет ресурсларидан фойдаланган ёки ижтимоий тармоқларда даъват қилиб, далолат қилаётган шахсларга нисбатан жавобгарлик чораларини белгилаш;

- митинг, йиғилиш, намоиш, кўча юриши, пикет ўтказиш тартибини бузиш, шунингдек бунда замонавий технологияларни қўллаганлиги билан боғлиқ ҳолатлар учун жиной жавобгарлик чораларини кучайтириш;

- оммавий тартибсизликлар ўтказишга унлаш мазмунидаги оммавий чақириқларни оммавий ахборот воситалари ёки ижтимоий тармоқларда жойлаштирганлик, тарқатганлик учун жиной жавобгарлик белгилаш;

- оммавий тартибсизликларни амалга ошириш мақсадида ўқувдан ўтганлик, ушбу ҳаракатларни молиялаштирганлик, унинг фаол иштирокчиларини ўқитганлик, махсус тайёгарликдан ўтказганлик учун жавобгарлик чораларини белгилаш.

Жинойт-процессуал қонунчилигида,

- митинг, йиғилиш, намоиш, кўча юришлари, пикет ўтказиш қоидаларини бузиш ва оммавий тартибсизликлар ва бошқа жинойт ишларини тергов қилиш давомида далилларни тўплашда онлайн платформа имкониятидан фойдаланиш тартибини белгилаш;

- ижтимоий тармоқларни кўздан кечириш, ундаги ашёвий далилларни

олиш тартибини белгилаш, ушбу ҳаракатларни холиснинг иштирокисиз амалга ошириш масаласини хорижий давлатларнинг илғор тажрибаларига таянган ҳолда қайта кўриб чиқиш.

Маъмурий қонунчиликда,

- митинг, йиғилиш ва намойиш, кўча юришлари ўтказиш мақсадида интернетдаги ижтимоий тармоқларда олиб борилаётган чақириқлар учун жавобгарлик чораларини белгилаш;

- ушбу ҳаракатларни пиёдалар ёки транспорт воситаларининг ҳаракатланишига тўсқинлик қилган ҳолларда, фуқароларнинг яшаш манзилларига эркин кириб-чиқишларига ҳалақит берган вазиятларда унинг ташкилотчилари ва фаол иштирокчилари жавобгарликка тортиш масаласини кўриб чиқиш.

**ГОЙИБКУЛОВ ОБИДЖОН
ОРОЛОВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ ҳузуридаги
Тергов департаменти Ахборот технологиялари
соҳасидаги жиноятларни тергов қилиш бўлими
ўта муҳим ишлар бўйича терговчиси*

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАРНИНГ ИСТИҚБОЛДАГИ КўРИНИШЛАРИ ВА УЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШГА ОИД АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР

Барчамизга маълумки, ҳозирда технологиялар асрида яшамоқдамиз, ҳаттоки ўйлаб қоламиз, ҳаётимизни компьютерларсиз тасаввур қилиш мумкинми? Ўз навбатида, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар ва ҳуқуқбузарликлар, кенг кўламда шиддат билан кўпайиб бормоқда.

Глобал тараққиёт шароитида ахборот технологиялари моҳиятини оширишнинг янада замонавий, инновацион усуллари излаб топиш, ахборотлаштириш жараёнига ҳар томонлама кўмаклашиш, уларни ҳаётга кенг жорий этиш давлат фаолиятининг муҳим йўналишларидан бирига айланмоқда. Зеро, ахборотлаштириш тизимида давлат сиёсатини олиб бориш масаласи стратегик аҳамиятга эга вазифадир.

Ҳозирги кунда ахборот технологияларининг жадал ривожланиши ва кишилиқ жамиятининг барча соҳаларида Интернетдан кенг фойдаланиш кундалиқ фаолиятнинг бир қисмини ташкил этиб, хизмат кўрсатиш, илм-фан, таълим, электрон тижорат, шунингдек замонавий инсоннинг фикрлаш тарзига ўзининг ижобий таъсири билан кириб келди. Ҳаёт сифатини яхши-

лаш билан боғлиқ бўлган ушбу ўзгаришлар билан бир қаторда, жинойтчиликнинг янги шакллари ривожлантиришга қулай шароитлар пайдо бўлганлигини таъкидлаш лозим. Мазкур жинойтлар, ўз навбатида, “Ахборот технологиялари соҳасидаги жинойтлар” деб номланади.

Ахборот технологияларининг кенг миқёсда ривожланиши бир вақтнинг ўзида кўп турдаги жинойтларнинг содир этилишига имкон яратди, ўз навбатида ушбу турдаги жинойтларни аниқлаш ва уларни олдини олишда юқори билим ва касбий тайёргарликни талаб қилмоқда. Шундай қилиб, “Ахборот технологиялари соҳасидаги жинойт” компьютерлар ва маълумотларни қайта ишлаш тизимларидан фойдаланган ҳолда кибер маконда содир этиладиган жиноий қилмиш бўлиб, бунинг учун қонунчиликда жиноий жавобгарлик назарда тутилган. Жинойтларнинг ривожланиш тарихига қарасак, аксарият ҳолларда жинойт оламини, унга қарши курашувчи тизимлардан том маънода бир қадам олдинда юришини кузатамиз. Жамиятдаги жиноий таъқибга олинган масалалар орасидаги бўшлиқлардан фойдаланилган ҳолатда аҳолига ва давлатга жиддий зарар етказадиган жинойтлар содир этиб келинганлиги сир эмас. Худди шундай Ахборот технологиялари соҳасидаги жинойтларни ривожланиш тарихига қарасак халқни оддий эҳтиёжларини қондириш учун шарт-шароитларни етарли эмаслиги натижа-сида жинойтларни кўлами кенгайиб борди. Мавжуд статистика шуни кўрсатадики, бу соҳадаги жинойтларнинг аксарият қисми банк пластик карталаридаги пул маблағларини талон-торож қилинишига тўғри келади. Бу турдаги жинойтлар дастлабки босқичда, пластик картадаги пул маблағларини нақдлаштириб бериш алдови билан содир этилган. Жинойтга сабаб бўлган омиллар, савдо нуқталарини камлиги, банкоматларни фаолияти йўлга қўйилмаганлиги, нархларни карта бўйича қимматлиги, электрон тўлов тизимларини мавжуд эмаслиги ва хоқозолар бўлган. Яқин 5–6 йил давомида амалга оширилган ислохотлар яъни, тўлов тизимларини ривожланганлиги, аҳоли учун электрон пул айланмалари билан боғлиқ кенг имкониятларни яратилганлиги банк пластик карталаридан фойдаланишдаги ноқулайликларни бартараф қилди. Аммо ушбу соҳадаги жинойтлар жамиятда ҳозир ҳам мавжуд ва кўпайиб бормоқда. Бунга нималар сабаб бўлди. Аҳоли банк пластик карталарини нақд пул қилиш учун бермайди, сабаби бу омиллар бартараф этилди, эндинги босқичда карталардаги ҳимоя кодларини билиш зарурати пайдо бўлди ва бу орқали ҳозиргача жинойтлар содир этилмоқда. Бу жинойтларни омили нима? Бунга омили шуки жинойт олами вакилларини аҳолини осон бойиши ҳақидаги тарғиботи ҳисобланади. Минг афсуски биз бу босқичда ҳам бир қадам орқада қолиб, жиддий зиёнлар юзага келганидан кейин кенг кўламли тарғибот ишларини олиб бордик ва олиб бормоқдамиз. Бу борадаги камчиликларимиз нимада бўлди деган ҳақли савол туғилади, камчиликларимиз шундаки, биз ижтимоий муҳандислик тизимини қўлламадик, аҳоли орасида тез бойишга нисбатан хавас кенгайиб бораётганлигини олдиндан прогноз қилмадик, олдиндан бу борада эҳтиёт чораларини кўрмадик, бу хусусда фуқароларимизни огоҳлантирмадик. Натижа нима

бўлди? Натижа шуки, кўплаб фуқароларимизнинг миллиардлаб пул маблағлари хорижга чиқиб кетди, бунга ҳозирда тергов ҳаракатлари ўтказилган бир неча юзлаб жиноят ишларини мисол қилишимиз мумкин.

Аниқланган жиноятларни тергов қилиш ва фош этиш борасида республикамызда талайгина ишлар амалга оширилди.

Ҳозирда ички ишлар ораганларида Киберхавфсизлик маркази ва Тергов идораларида Ахборот технологиялари билан боғлиқ бўлган жиноятларни тергов қилишга ихтисослашган бўлимлар фаолияти йўлга қўйилган бўлиб, бу борада ижобий натижаларга эришилмоқда.

Бироқ келгусида содир этилиши мумкин бўлган жиноятларни прогноз қилиш, уларни юқори савияда фош этиш ва тергов қилинишини таъминлаш учун “Ижтимоий муҳандислик” тизимини жорий қилишимиз ва бу борада мутахассисларни шакллантиришимиз, халқимизнинг менталитети, турмуш тарзи ва қизиқишларидан келиб чиқиб, чуқур таҳлилий маълумотларни тўплаш орқали жиноят олами вакиллари қурмоқчи бўлган тузоқларни бузишимиз лозим бўлади. Бунинг учун тергов ва тезкор хизмат ходимларида ахборот технологиялари, хусусан, Блокчейн тизими, Криптовалюталар, Биржалар ва уларнинг фаолиятлари, виртуал карталар, Вирусли дастурлар ва уларнинг яратилиши, Трейдрлик ва Брокерлик фаолиятлари ва шунга ўхшаш тизимлар, уларнинг ишлаши бўйича янада кучли билим ва кўникмалари керак бўлади.

КУШБАКОВ ДИЛШОД МУСУРМАНКУЛОВИЧ

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси катта ўқитувчиси,
юримдик фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)*

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИНИНГ ПРОФИЛАКТИКА ФАОЛИЯТИДА ИЛҒОР ИЛМҲЙ-ТЕХНИКА ВОСИТАЛАРИ ВА АХБОРОТ-КОММУНИКАЦИЯ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ ҚЎЛЛАНИЛИШИНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 7 февралдаги «Ўзбекистон Республикасини янада ривожлантириш бўйича Ҳаракатлар стратегияси тўғрисида»ги Фармонида барча ҳуқуқни муҳофаза қилиш ва назорат органлари, давлат ҳамда хўжалик бошқаруви органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари раҳбарларининг халқ билан бевосита мулоқотини йўлга қўйиш чора-тадбирларини рўёбга чиқариш, аҳоли уларга эркин мурожаат эта олишини таъминлаш, жисмоний ва юримдик шахсларнинг ҳуқуқлари ҳамда эркинликлари бузилганлиги тўғрисидаги мурожаатларнинг, хабарларнинг ўз вақтида олинишини таъминлаш назарда тутилган. Шунингдек, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизимига, жиноятчиликка қарши курашиш ва жамоат тартибини сақлаш бўйича ички ишлар органларининг фаолиятини тубдан такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратилиши белгилаб берилган.

Ахборот ва замонавий ахборот телекоммуникация технологиялари ютуқларидан жиноятчилар ҳам ўз қабих ниятларини рўёбга чиқаришда фойдаланишмоқда. Ҳозирда деярли барча жиноятлар бирон-бир тизимда сақланаётган, узатилаётган ва ишлов берилаётган ахборотлардан фойдаланиш орқали амалга оширилади. Демак, ички ишлар идоралари фаолиятида ахборот таъминоти ўта долзарб масалалардан бири бўлиб, жиноятчиликка қарши курашда етакчи ролни эгаллайди.

Бугунги кунда ички ишлар органларида бир нечта интеграллашган автоматлаштирилган тизимлар мавжуд. Бу тизимларда катта ҳажмдаги маълумотлар тўпланган бўлиб, улардан тегишли тартибда фойдаланилиши йўлга қўйилган.

Профилактик тадбирларни ўтказиш ҳамда ички ишлар органлари ходимлари учун Ўзбекистон Республикаси ИИБ Ахборот Марказида “Ўзбекистон ахборотларни интеграллаштириш банки” деб номланган

маълумотлар базасининг тармоғи ишляпти. Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг “Маъмурий жазога тортилган шахсларни марказлаштирилган ҳисобга олиш тизимини ташкил этиш тўғрисида”ги 2011 йил 17 февралдаги 39-сонли қарори асосида “Маъмурий жазога тортилган шахсларнинг марказлаштирилган ҳисобга олиш электрон базалари фаолият юритиб, уларни юритишда ахборот техника воситаларидан фойдаланилиши кенг йўлга қўйилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2017 йил 18 апрелдаги ПҚ-2896-сонли қарори қабул қилинди. Мазкур қарорда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси самарадорлигини ошириш юзасидан алоҳида вазифалар белгилаб берилди.

Хусусан, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси самарадорлигини оширишнинг қуйидаги асосий йўналишларини амалга ошириш Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ва унинг ҳудудий бўлинмаларининг энг муҳим вазифаси сифатида белгиланди:

биринчи – ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмаларининг республика, ўрта ва қуйи поғоналари фаолиятининг сифат жиҳатидан янги тартибини ўрнатиш, бунда уларнинг асосий вазифалари, функциялари ҳамда жавобгарлигини аниқ белгилаш ва чегаралаш, профилактика инспекторлари зиммасига улар фаолиятига хос бўлмаган функциялар юклатилишига йўл қўймаслик;

иккинчи – профилактика ишини аҳоли, фуқароларнинг ўзини-ўзи бошқариш органлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан яқин ҳамкорликда ташкил этиш, ушбу ишни, биринчи навбатда, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олишни таъминлашга, жамиятда ҳуқуқий маданиятни юксалтиришга, фуқароларга қонунга ҳурмат ва қонун бузилишининг ҳар қандай кўринишига мурасизлик муносабатини сингдиришга қаратиш;

учинчи – вояга етмаганлар ва ёшлар билан ишлаш тизимини уларни Ватанга муҳаббат, ватанпарварлик, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялашга, ўсиб келаётган ёш авлодни терроризм, диний экстремизм, зўравонлик ва шафқатсизлик ғояларидан ҳимоялашга йўналтирилган ҳолда ривожлантириш;

тўртинчи – профилактика инспекторларининг зиммаларига юклатилган мажбуриятларнинг талаб даражасида бажарилиши учун шахсий жавобгарлигини кучайтириш, шу жумладан ўзларининг фаолияти ҳақида жамоатчилик олдида тизимли равишда ҳисобот беришларини йўлга қўйиш, уларнинг аҳолини ташвишга солаётган муаммоларга юзаки муносабатда бўлиш ҳолатларига чек қўйиш;

бешинчи – профилактика инспекторлари фаолияти самарадорлигини баҳолашнинг таъсирчан мезонларини жорий этиш, бунда, биринчи навбатда жамоатчилик фикри, уларнинг фаолияти натижаларидан фуқароларнинг

қаноатланиши ҳамда аҳоли билан ҳамкорлик даражасини ҳисобга олиш;

олтинчи – ушбу соҳага замонавий ахборот-коммуникация технологияларини кенг татбиқ этиш, профилактика инспекторларининг билим даражаси ва касбий тайёргарлигини ошириш, улар учун муносиб иш шароитларини яратиш, уларни бевосита ўзларига бириктирилган ҳудудда хизмат турар жойи билан таъминлаш, зиммаларига юклатилган вазифаларни бажариш натижадорлиги учун моддий рағбатлантириш механизмларини жорий этиш.

Ўзбекистон Республикаси ИИВ олдига профилактика хизматлари фаолиятини ахборот-коммуникация технологиялари билан таъминлаш вазифаларининг қўйилганлиги бу борадаги ишлар бугунги кундаги долзарблигини кўрсатиб беради.

Ахборотлаштирилган жамият замонавий цивилизациянинг ривожланиш даражасини билдиради. Ахборот ва билимлар ролининг жамият ҳаётида, жами ички маҳсулотда ахборот-коммуникация технологиялар улушининг ортиши, инсонларнинг ўзаро самарали ўзаро ахборий алоқада ишлашини таъминловчи глобал ахборот маконининг яратилиши, уларнинг дунё ахборот ресурсларига уланиши ва уларнинг ахборот маҳсулотларига ва хизматларига бўлган ижтимоий ҳамда шахсий эҳтиёжларининг қондирилиши билан тавсифланади.

Ўзбекистон бошқа давлатлар сингари глобал ахборотлаштирилган жамиятни шакллантиришда фаол иштирок этмоқда. Мамлакатимизнинг узок муддатга мўлжалланган ижтимоий-иқтисодий ривожланиш стратегик режаси ахборотлаштирилган жамият сари ҳаракат қилишга, уни шакллантириш учун шарт-шароитларни яратиш ва амалга оширишга йўналтирилган. Бундай стратегия Ўзбекистонни дунё иқтисодий ҳамжамиятига тенг ҳуқуқли ҳамкор сифатида интеграциялашувига имкон яратади.

Ахборотлаштиришнинг миллий тизимини шакллантириш, замонавий ахборот технологиялари, компьютер техникаси ва телекоммуникация воситаларининг жамият ҳаёти ва иқтисодиётининг барча жабҳаларига ялпи жорий этиш ва фойдаланиш, фуқароларнинг ахборотга бўлган ўсиб бораётган талабини тўлиқ қондириш, жаҳон ахборот ҳамжамиятига кириб бориш учун қулай шарт-шароитлар яратиш ва дунё ахборот ресурсларидан фойдаланишни кенгайтириш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш тўғрисида»ги 2002 йил 30 май Фармони қабул қилинди. Ушбу Фармон ижросини таъминлаш борасида ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги стратегик устувор амалиётларни жорий қилиш бўйича амалий чораларни таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан 2002 йил 6 июнда «Компьютерлаштиришни янада ривожлантириш ва ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида»ги қарор қабул қилинган.

Шундай қилиб, мамлакатимизнинг устувор йўналишларига киритилган компьютер ва ахборот технологиялари, телекоммуникация, маълумотларни

узатиш тармоқлари, Интернет хизматлардан фойдаланиш ривожланмоқда ва модернизациялашмоқда. Меъёрий ҳужжатларда белгилаб берилган тадбирларни амалга оширилиши миллий ахборот тизимлари, ресурсларини яратишни, жамиятимиз ҳар бир аъзоси ҳаётига ва иқтисодиётга компьютер техникаси ва ахборот технологияларини оммавий жорий этилиши учун шароит яратишни, жаҳон бозорида мамлакатимиз иқтисодиётининг рақобатбардошлигини таъминлайди. Ушбу муҳим қарорларни қабул қилинишига жамият ва иқтисодиётни турли соҳаларида тезкор ахборот алмашинувида, дунё ахборот захираларидан фойдаланишга бўлган талаб, таълим жараёнларини ва инсонларнинг кундалик ҳаётини компьютерлаштириш зарурати ҳамда ахборот ва маълумотлар базаларининг хавфсизлигини таъминланиш талаби асос бўлиб хизмат қилди.

Ахборот технологияларини ривожланиши кўпроқ интеллектуал, илмий муаммоларга йўналтирилган. Маълумотларни визуаллаш, тасвирларни қайта ишлаш, виртуал фазони яратиш инсонга мураккаб масалаларни ечишда образли муҳитга тушиш, қўйилган мақсадларга сифат жиҳатдан янги савияда яқинлашиш, бошқарув қарорларини тайёрлаш ва қабул қилишни енгиллаштириш каби имкониятларни яратади.

АҚШ, Россия, Ғарбий Европа ва Япония каби мамлакатларда ахборот технологияларини ривожланишининг замонавий ҳолати қуйидаги тенденциялар билан тавсифланади:

1) жамиятнинг амалда барча турдаги фаолиятига оид маълумотлардан иборат катта ҳажмга эга бўлган кўп миқдордаги маълумотлар банкининг мавжудлиги;

2) турли мақсадларни амалга оширишга мўлжалланган локал, кўп функционал муаммога йўналтирилган ахборот тизимларини яратиш.

Ўзбекистонда илмий, технологик ва бошқа, жумладан, ҳуқуқий («Норма», «Право», «LexUz» ва б. тизимлар) ахборотларга эга бўлган маълумотлар банки яратилган.

Профилактика хизматларининг фаолиятида илғор илмий-техника воситалари ва ахборот-коммуникация технологияларининг қўлланилишини белгиловчи норматив-ҳужжатлар асосида туман (шаҳар) ИИБ бошлиғининг ёшлар масалалари бўйича ўринбосари томонидан ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширишда илғор илмий-техника воситалари ва ахборот-коммуникация технологияларидан кенг кўламда фойдаланилиши ташкил этиши бу, *биринчидан*, ходимлар билан тезкор алоқа ўрнатилишини, *иккинчидан*, ҳудудлардаги криминоген вазиятлар ҳақидаги ахборотларни тезкорликда олинишини, *учинчидан*, профилактик тадбирларни вақтида ташкил этишда, *тўртинчидан*, кўрсатма ва топшириқларни ўз вақтида етказиб беришда жуда катта имкониятлар яратиб беради.

ҚУЛБЕКОВ ОЙБЕК ТУРСИНАЛИЕВИЧ

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ ҳузуридаги
Тергов департаменти бошлигининг ўринбосари.*

НОМУСГА ТЕГИШ ЖИНОЯТИДА ЖАБРЛАНГАН ШАХСЛАРНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Жиноятларни тергов қилиш жараёнида терговчи жиноят тафсилотларига, унда иштирок этган шахсларга, жиноят шохидларига ва тергов қилинаётган ишга бевосита боғлиқ бўлган бошқа омилларга алоқадор турли хил ахборотларни қайта ишлашига тўғри келади. Жиноят ҳақидаги криминалистик аҳамиятга эга ахборотлар қаторида жабрланувчилар ҳақидаги маълумотлар муҳим ўрин тутди. Жабрланувчилар шахси ҳақидаги маълумотларнинг аҳамияти кўплаб криминалистлар томонидан бир неча бор таъкидлаб ўтилган. Л.Л.Каневский ҳақли равишда таъкидлаганидек, “криминалистик тавсифнинг жабрланувчи шахси каби элементи ва унинг бошқа элементлари (жиноятчи шахси, жиноят содир этилган жойи ва вақти) ўртасидаги узвий алоқалар туфайли жиноятларнинг алоҳида тоифаларини тергов қилиш самарадорлигини оширишнинг реал имконияти мавжуд...”. Р.С.Белкин ҳам эҳтимолий жабрланувчи шахси ҳақидаги маълумотларни жиноятнинг криминалистик тавсифининг муҳим элементи сифатида кўриб чиқган. Бошқа олимлар ҳам ушбу маълумотларнинг муайян тоифадаги жиноятларнинг намунавий криминалистик хусусиятларида катта аҳамиятга эга эканлигини таъкидлайдилар¹.

Жиноят жабрланувчисининг шахси, хулқ-атвори ва жиноятчи билан ўзаро муносабатини баҳолаш жиноят ҳолатларини тўлиқ, объектив ва ҳар томонлама ўрганишнинг муҳим шарти ҳисобланади.

Жабрланувчининг шахсий сифатлари ва хулқ-атвори ижтимоий-хавфли ҳатти-ҳаракатларнинг механизмини аниқлаб олишга катта ёрдам беради. Айнан ушбу ҳолат ҳисобига тергов жараёнида, айниқса, номусга тегиш жинояти ишлари бўйича виктимологик жиҳатлар аҳамиятга эга.

Шу муносабат билан тергов қиланаётган ишлар тоифасида жабрланувчининг шахсини ўрганишга алоҳида эътибор қаратиш лозим. Амалиёт таҳлили шуни кўрсатадики, ёшлар томонидан содир этилган номусга

¹ Облаков А.Ф. Криминалистическая характеристика преступлений и криминалистические ситуации: Учеб.пособ. – Хабаровск: Хабаровская высшая школа МВД СССР, 1985. – С. 28.

тегишлар асосан ситуацион характерга эга бўлади. Айнан шу шароитларда жабрланувчининг шахси ва унинг жиноятчи билан ўзаро муносабатлари хусусиятини таҳлил қилиш катта аҳамият касб этади. В.И.Полубинский ёзганидек: “Жиноятчи ўз жабрланувчисини танлаш механизми нафақат криминоген (жиноятчи томонда бўлган) ва виктимоген (жабрланувчи томонда бўлган) омиллар, балки зарар етказувчи ва унинг қурбони ўртасидаги ўзаро муносабатларнинг муайян шартлари билан бошқарилади”¹.

Ўтказилган таҳлиллардан шуни хулоса қилиш мумкинки, номусга тегишларнинг намунавий криминалистик тавсифининг виктимологик қисми икки асосий блокдан иборат: жабрланувчининг шахси ҳақидаги маълумотлар ва жабрланувчи ва зўравоннинг ўзаро муносабатлари хусусияти.

Номусга тегишларнинг намунавий криминалистик тавсифини куришнинг муҳим масалаларидан бири жабрланувчи шахсини ўрганиш ҳажми ва чегаралари масаласидир. В.Я.Рибальскаянинг фикрича, “жабрланувчи шахсини ўрганиш ҳажми деганда, жиноят қурбони ҳақидаги керакли маълумотлар мажмуини аниқлаш тушунилади, усиз жиноят ишини ўз вақтида ва тўғри ҳал қилиш мумкин эмас”².

Жабрланувчи шахсини ўрганиш ҳажмини аниқлашнинг бошқа ёндашувлари ҳам мавжуд. К.А.Толпекин, жабрланувчи шахси криминалистик тавсифи унинг ёши, оилавий аҳволи, психофизиологик ҳолати, турмуш тарзи, жиноят содир этилишидан олдинги даврдаги хулқ-атвори ҳақидаги маълумотларни ўз ичига олиши керак, деб ҳисоблайди³.

Жиноят жабрланувчиси шахсининг ўхшаш белгилари В.В.Вандишев томонидан келтириб ўтилади. Унинг фикрича, уларнинг рўйхати тўлиқ эмас⁴. Кўринадикки, жабрланувчи шахсининг хусусиятларини аниқлашга қаратилган бундай ёндашувда айрим муҳим омиллар, масалан, жабрланувчининг психологик хусусиятлари, унинг характери ва темпераменти ҳақидаги маълумотлар ҳисобга олинмайди. И.Ф.Криловнинг нуқтаи назарига кўра, “темперамент ва характер жабрланувчиларнинг хулқ-атворида муҳим ўрин тутати, шу сабабли уларга ҳеч қачон бефарқ муносабатда бўлиш ярамайди. Агар терговчи ёки суд бундай бепарволикка йўл қўйса, улар нафақат шахс ҳақидаги, балки тергов қилинаётган ҳодиса ҳақидаги хулосаларда ҳам хато қилишлари мумкин”⁵. Бу хулосанинг исботи сифатида “Тергов амалиёти” саҳифаларида тасвирланган эски, лекин жуда ёрқин мисолни келтириш мумкин. Жабрланувчи феълидаги ёлғончилик ва енгиллик каби хусусиятларининг аниқланиши терговчига жабрланувчининг психологияси ва бошқа далиллар йиғиндиси таҳлили асосида жиноят ҳолати

¹ Полубинский В. И. Практические аспекты криминальной виктимологии. – М., 1982. – С. 34.

² Рибальская В.Я. Методика изучения личности потерпевшего. – Иркутск, 1975. – С. 20.

³ Толпекин К.А. Роль криминалистической характеристики преступлений в совершенствовании методики расследования изнасилований // Вопросы борьбы с отдельными видами преступлений. – М., 1986. – С. 58.

⁴ См.: Вандышев В.В. Изучение личности потерпевшего в процессе расследования: Учеб. пособ. – Л.: ВПУ МВД СССР, 1989. – С. 28 - 30.

⁵ Крылов И.Ф. Психологическая характеристика потерпевшей при расследовании половых преступлений // Преступления против нравственности. – Вильнюс, 1970. – С. 20.

мавжуд эмаслигини исботлаш ва айбсиз шахснинг ноҳақ айбланишига йўл қўймаслик имконини беради¹.

Фикримизча, В.И.Полубинский томонидан шакллантирилган жабрланувчининг шахсини ўрганиш ҳажмини аниқлашга бўлган ёндашув тўғрироқ. Унинг фикрича, “...жиноят жабрланувчисининг шахс хусусиятларини ўрганиш натижасида жиноят жабрланувчисини шахс ва жамият аъзоси сифатида ҳар томонлама тавсифловчи маълумотларга эга бўлиш лозим. Ҳар бир муайян ҳолатда, маълумотларнинг мажмуи жиноят турини, ишнинг маълум бўлган ҳолатларини ҳисобга олган ҳолда аниқланиши керак”².

Ҳар бир аниқ жиноят учун жабрланувчининг шахсини ўрганиш ҳажмини аниқлаш зарур, деган фикрга қўшилган ҳолда, номусга тегиш қурбонлари шахсини ўрганишнинг асосий йўналишларини аниқлаш лозим. Фикримизча, бу йўналишлар қуйидагилар бўлиши мумкин:

- 1) жабрланувчи шахсига оид маълумотлар;
- 2) жиноят содир этилишидан олдин, вақтида ва ундан кейинги жисмоний ва руҳий ҳолати ҳақидаги маълумотлар;
- 3) жабрланувчининг ахлоқий ва ақлий фазилатларининг тавсифи;
- 4) жабрланувчининг жиноят содир этилишидан олдинги турмуш тарзи ва хулқ-атвори ҳақидаги маълумотлар;
- 5) тергов учун аҳамиятга эга бўлган бошқа маълумотлар.

Номусга тегиш қурбонларининг тавсифи кўплаб криминалист-олимларнинг тадқиқот предмети бўлган. Бироқ биз ўтказган тадқиқотлар ёшлар томонидан содир этилган номусга тегишлар жабрланувчиларининг намунавий тавсифида ўзига хос хусусиятлар мавжудлиги ҳақида хулоса қилиш имконини беради.

Жабрланувчиларнинг ёшини ўрганиш жараёнида энг кўп номусга тегиш жиноятлари (37,3 фоиз) ёшлар томонидан 19–25 ёшдаги тенгдош аёлларга нисбатан содир этилгани аниқланди. Жиноятларнинг 21 фоизи 26–35 ёшлиларга нисбатан содир этилган. Жиноятчиларнинг бошқа ёш тоифалари билан солиштириш мақсадида А.Х.Тинисмяги томонидан ўтказилган тадқиқотлар маълумотларини таҳлил қилдик. Унинг таъкидлашича, номусга тегишлар умумий ҳисобидан 57,8 фоиз жиноятлар вояга етмаганларга нисбатан содир этилади. Унинг фикрича, бу рақам асосан вояга етмаганларга нисбатан номусга тегиш жиноятини содир этувчи вояга етмаган жиноятчилар сонининг кўплиги билан боғлиқ³. Бизнинг маълумотларга кўра, ёшлар томонидан вояга етмаганларга нисбатан фақат 17,3 фоиз жиноятлар содир этилган. Келтирилган маълумотлардан шуни хулоса қилиш мумкинки, ёшлар вояга етмаган ва каттароқ ёшдаги жиноятчиларга нисбатан вояга етмаганларни номусга тегиш жиноятини камроқ содир этади.

¹ Следственная практика. – М.: Госюриздат, 1961. – Вып. 46. – С. 104-112.

² Полубинский В.И. Практические аспекты криминальной виктимологии. – С. 49.

³ Тинисмяги А.Х. Потерпевшие по делам об изнасилованиях // Потерпевшие от преступления. – Тарту, 1987. – С. 80.

Тадқиқотлар шуни кўрсатдики, жабрланувчиларнинг ёши уларнинг ижтимоий аҳволи ва машғулотлари тури билан чамбарчас боғлиқ. Жабрланувчиларнинг ярмидан кўпи – ўқувчилар ва талабалар. Ёшлар томонидан номусга тегишларнинг энг кам миқдори аниқ бир касбга эга бўлмаган шахсларга нисбатан содир этилган – 7 фоиз ҳолатлар. Бундай жиноятлар сонининг озлиги айнан шу жабрланувчилар ўртасида ушбу жиноятнинг яширинлигининг юқори даражаси билан боғлиқ. Биз келтирган маълумотларга танқидий нуқтаи назардан муносабатда бўлишни тавсия қиламиз.

Жабрланувчиларнинг яна бир муҳим хусусияти уларнинг оиласи ва фарзандлари борлигидир. Амалиёт таҳлили маълумотларига кўра, жабрланувчиларнинг 91 фоизи турмуш қурмаган ва фарзандлари бўлмаган. Бу ҳолат, аввало, жабрланганларнинг ёшлиги билан изоҳланади. Яна бир муҳим сабаб шуки, оиласи ва айниқса, фарзандлари бор аёл амалда бундай давраларда бўлиш ва жинсий тажовуз объектига айланиш хавфи ортадиган имконияти мавжуд эмас.

Жабрланувчининг номусга тегиш ҳолати содир бўлишидан олдинги хулқ-атвори криминалистик текширувнинг объектларидан бири эканлиги бежиз эмас. Жабрланувчининг хулқ-атвorigа қараб, нафақат зўравоннинг айбдорлик даражаси масаласи, балки унинг ҳаракатларида умуман жиноят бор-йўқлиги масаласи ҳам ҳал қилинади. Кўриниб турибдики, жиноят қурбонининг хулқ-атвори жабрланувчиларни таснифлаш учун асос бўлиши мумкин. В.И.Полубинский юқоридаги асос бўйича жабрланувчиларнинг умумназарий таснифини ишлаб чиқди. Шундай қилиб, у жабрланувчиларни тўрт турга ажратади:

- 1) хулқ-атвори жиноятга бевосита алоқадор бўлмаган тасодифий жабрланувчилар;
- 2) хулқ-атворини салбий ёки жиноят содир этишга бирор тарзда таъсир кўрсатадиган хулқ-атвор деб бўлмайдиган нейтрал жабрланувчилар;
- 3) шерик-жабрланувчилар – жиноятнинг ўзига хос ҳаммуаллифлари;
- 4) ўз хатти-ҳаракатлари билан жиноятчини жиноят содир этишга ундовчи провокацион жабрланувчилар¹.

Бу таснифни, бизнингча, жинсий жиноятлар қурбонлари таҳлиliga татбиқ этиб бўлмайди. Шундай қилиб, номусга тегиш ҳақида сўз борар экан, шерик-жабрланувчи каби жабрланувчилар тоифасининг мавжудлиги мунозаралидир. Провокацион жабрланувчилар тоифаси мавжудлиги ҳам шубҳа уйғотади. Ўйлашимизча, ҳеч бир аёл номусга тегиш содир этилишини провокация қилолмайди. У ўзини қўпол, одобсиз, бетакаллуф тутиши мумкин, лекин ҳатто бундай хулқ-атворни ҳам номусга тегиш учун провокация сифатида баҳолаб бўлмайди.

Ушбу классификациянинг яна бир мунозарали масаласи жабрланувчиларни “тасодифий” ва “нейтрал” турларга ажратилишидир. Муаллиф

¹ Полубинский В. И. Практические аспекты криминальной виктимологии. – С. 37-39.

тасодифий жабрланувчиларни тасвирлаш учун фойдаланган тавсифи нейтрал жабрланувчилар тавсифи билан мазмунан мос келади. Бундан ташқари, номусга тегиш жинояти жиноят субъектининг ихтиёрий фаолияти натижасидир. Бундай шароитда жабрланувчини тасодифий деб айтиш унчалик ҳам тўғри бўлмайди.

Шундай қилиб, жиноят содир этилишидан олдинги хатти-ҳаракатларга қараб, тажовуз қурбонлари қуйидаги гуруҳларга бўлиниши мумкин:

1) нейтрал жабрланувчилар – улар кўпинча номаълум шахс томонидан қилинган тажовуз қурбонлари бўлиб, уларнинг хатти-ҳаракатлари номусга тегиш жинояти билан ҳеч қандай алоқаси йўқ. Бизнинг маълумотларга кўра, ёшлар томонидан нейтрал жабрланувчиларга нисбатан номусга тегишларнинг 37,3 фоизи содир этилган;

2) енгилтак жабрланувчилар – улар жиноятчи билан таниш ёки нотаниш инсонлар билан осонгина танишувчи шахслар, уларнинг хулқ-атворини одобсиз ёки ахлоқсиз деб бўлмайди. Енгилтак жабрланувчилар уларга таҳдид солаётган хавфни англамайдилар ва “хавфли вазият”да бўладилар ёки англасаларда, жинсий тажовуздан қутулиб қолишга умид қиладилар. Ўтказилган тадқиқотларимиз натижасида ёшлар томонидан содир этилган номусга тегиш жинояти бўйича енгилтак жабрланувчилар сони жиноятлар умумий соининг 30 фоизини ташкил этиши аниқланди;

3) виктим хулқ-атворли жабрланувчилар – номаълум инсонлар билан осон танишувчи, бўш вақтини нотаниш давраларда ўтказувчи, спиртли ичимликлар истеъмол қилувчи жабрланувчилардир. Бу жабрланувчиларнинг ахлоқсиз хулқ-атвори жиноятчида жабрланувчининг “енгилтаклик иллюзиясини” ҳосил қилади ва номусга тегиш содир этилишига сабаб бўлади. Жабрланувчиларнинг 32,7 фоизи ўзининг виктим хулқ-атвори билан жиноят содир этилишига сабаб бўлган. Виктим хулқли аёлларнинг жуда катта қисми эътиборни тортади. Ушбу факт, номусга тегиш жинояти содир этувчи ёшлар орасида жуда кўп вазиятга қараб жиноят содир этувчи жиноятчилар борлиги тўғрисидаги хулосани тасдиқлайди.

Шундай қилиб, номусга тегишларнинг катта қисми жабрланувчиларнинг виктим хулқ-атвори билан боғлиқ. Виктим хулқ-атворнинг одатий шаклларига қуйидагиларни киритиш мумкин:

1) жабрланувчининг кўчада ёки жамоат жойида маст ҳолда юриши. В.И.Полубинский ёзади: “Ҳаттоки енгил даражадаги маст одам – номусга тегиш ва мулкӣ жиноятларида айбланувчи барча жиноятчилар учун “қулай” номзоддир. Зеро, алкоголь жабрланувчининг хушёрлигини ва қаршилик кўрсата олиш қобилиятини пасайтиради, мавжуд вазиятни танқидий қабул қилишни ва ўз хулқ-атворини назорат қилишни сусайтиради, ичиб олган инсонни провокацион хатти-ҳаракатларга ундайди”¹. Бизнинг маълумотларга кўра, ёшлар томонидан номусга тегиш жинояти содир этилаётган вақтда жабрланувчиларнинг 23,7 фоизи маст ҳолда бўлган. Бу вазиятда

¹ Полубинский В. И. Практические аспекты криминальной виктимологии. – С. 35.

жабрланувчиларнинг хулқ-атвори ўз хатти-ҳаракатлари устидан назоратни пасайиши, ахлоқий бузуқлик элементлари намоён бўлиши билан тавсифланади, бу эса жиноятчида “енгилтаклик иллюзиясини” ҳосил қилиши ва номусга тегиш содир этилишига олиб келиши мумкин;

2) хавфли вазиятни ёш йигитлар билан биргаликда вақт ўтказиш. В.С.Минскаянинг фикрича: “Хавфли вазият – жинсий тажовузнинг реал эҳтимоли мавжуд бўлган вазиятдир. Бундай вазият қуйидаги ҳолатлардан келиб чиқиши мумкин: хатти-ҳаракатлар, интим муҳит ва баъзи психологлар айтганидек, “шаҳвоний кайфият” ёки “жинсий нозик вазият” (жинсий алоқага таклиф қилувчи ахлоқсиз имо-ишоралар) ривожланадиган жой, вақт (фасллар, куннинг вақти ва б.) ва муҳит¹. ”Жабрланувчиларнинг виктим хулқ-атворининг бундай шакли, бизнинг маълумотларга кўра, 13 фоиз ҳолатда учрайди. Бу хулоса Г.В.Антонов-Романовскийнинг тадқиқотлари билан ҳам тасдиқланади. Унга кўра, вояга етмаганларни номусга тегиш жиноятининг катта қисмидан олдин улар ўзидан ёши катта, ахлоқий жиҳатдан беқарор ёшлар билан бирга бўш вақтини ўтказган². Бундай вазиятда жабрланувчи жинсий тажовуз хавфи борлигини тушуниши мумкин, лекин тажовуз содир бўлмаслигига ёки ундан қутулиб қолишига умид қилади;

3) жабрланувчининг жиноятчи билан биргаликда спиртли ичимликлар истеъмол қилиши. Виктим хулқ-атворнинг бу шакли энг кўп тарқалган ва ўрганилган ишларнинг 19,3 фоизини ташкил этади. Шуниси қизиқки, маҳкумлар ўртасида ўтказилган сўров натижаларига кўра, жабрланганлар билан биргаликда спиртли ичимлик ичиш жиноятларнинг деярли ярмида содир бўлган ва жами жабрланувчиларнинг 56 фоизи маст ҳолатда бўлган. Лекин биз бу маълумотларга танқидий муносабатда бўламиз, чунки маҳкумлар ўз жавоблари билан жиноят айбининг бир қисмини жабрланувчиларнинг ўзига юкламоқчи бўлганлари шубҳасиз. А.Х.Тинисмяги аниқлашича, номусга тегиш жиноятининг умумий сонидан жабрланувчиларнинг 87 фоизи хушёр ҳолда бўлган. Маст ҳолатдаги 12,9 фоиз жабрланувчиларнинг 12,4 фоизи жиноятчилар билан биргаликда спиртли ичимлик истеъмол қилган³. Бизнинг маълумотларга кўра, маст ҳолатда бўлган 23,6 фоиз жабрланувчиларнинг 19,3 фоизи зўравонлар билан биргаликда спиртли ичимлик истеъмол қилган. Келтирилган маълумотлардан кўриниб турибдики, бизнинг тадқиқотларимиз ва А.Х.Тинисмяги олиб борган таҳлиллар натижасида аниқланган тенденциялар бир-бирига мос келади. Бироқ ёшлар томонидан кўпроқ жиноятлар маст ҳолатдаги жабрланувчиларга нисбатан содир этилади. Бу ёшлар ёши катталар ва ҳатто вояга етмаганлардан кўра кўпроқ вазиятга қараб зўравон эканликларини яна бир бор исботлайди.

¹ Минская В.С. Опыт виктимологического изучения изнасилования // Вопросы борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1972. Вып. 17. – С. 21-31.

² Антонов-Романовский Г.В. Проблемы криминологического изучения изнасилований // Вопросы борьбы с преступностью. – М.: Юрид. лит., 1981. Вып. 34. – С. 49.

³ Тинисмяги А.Х. Потерпевшие по делам об изнасилованиях. – С. 82.

Жиноят ишлари материаллари бўйича жабрланганларда руҳий касалликлар ва ҳиссий-иродавий соҳанинг бошқа касалликлари мавжудлиги аниқланмаган.

Жиноят содир этилаётганда жабрланувчиларнинг кўпчилиги (69 фоиз) зўравонга жисмоний қаршилик кўрсатмаган ва фақат 31 фоиз ҳолатларда жиноят содир этилаётганда жабрланувчининг ўзини ҳимоя қилишга уриниши қайд этилади. Маълум бўлишича, зўравонга қаршилик кўрсатаётганда ҳеч бир жабрланувчида ҳимоя воситаси бўлмаган.

Суд-тергов амалиётини таҳлил қилиш давомида терговчилар томонидан жабрланувчининг шахси етарли даражада ўрганилмаганлигига эътибор қаратдик, бу одатда, шахсий маълумотларни ўрнатиш билан чекланади. Шу билан бирга, 68,7 фоиз ҳолларда жабрланувчининг шахсини ва унинг турмуш тарзини тавсифловчи маълумотлар етарли даражада аниқлаштирилмаган. Яшаш ёки иш (ўқиш) жойида жабрланганлар асосан ижобий тавсифланган

Салбий тавсифлар жабрланганларнинг фақат 4,3 фоиз иш материалларида мавжуд эди. Шунини таъкидлаш лозимки, ўрганилган ишлар бўйича жабрланганларнинг ҳеч бири аввал судланмаган. Жабрланганларнинг муҳим хусусияти шундаки, уларнинг ҳеч бири иккинчи марта зўрланмаган.

Жиноятни тергов қилиш учун жиноятчи ва номусга тегиш қурбони ўртасидаги муносабатларнинг тавсифланиши катта аҳамиятга эга. К.А.Толпекин ёзади: “Криминалистик тавсифнинг бу элементи жиноятчининг жабрланувчи билан танишлиги ёки йўқлиги, уларнинг жиноятдан олдинги муносабатларининг давомийлиги ва характери, шунингдек, жиноятдан кейинги муносабатларининг характери тўғрисидаги маълумотларни ўз ичига олади”¹. Кўриниб турибдики, номусга тегишларнинг виктимологик тавсифининг асосий масаласи бу жиноятдан олдин жиноятчи ва жабрланувчи таниш бўлганлиги ёки йўқлиги, шунингдек, номусга тегиш содир этилганидан кейинги уларнинг ўзаро муносабатлари ҳақидаги маълумотлар ҳисобланади.

Анъанавий тарзда олимлар икки вазиятни ажратиб кўрсатадилар – тажовуз қилувчи ва жабрланувчи таниш бўлган ва таниш бўлмаган вазият. Ёшлар томонидан содир этилган номусга тегишларнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда, жиноятчи ва жабрланувчининг ўзаро муносабатларининг яна бир шаклини ажратиш лозим деб ўйлаймиз – яъни, улар бевосита жиноят содир этилишидан аввал танишишган.

Жиноий ишлар таҳлилидан келиб чиқадиган бўлсак, 45,7 фоиз ҳолатларда ёшлар номусга тегиш жиноятини ўзлари илгари таниш бўлган жабрланувчиларга нисбатан содир этган. Н.И.Бельцовнинг маълумотларига

¹ Толпекин К.А. Роль криминалистической характеристики преступлений в совершенствовании методики расследования изнасилований. – С. 59.

кўра, айбдор ва жабрланувчи 92 фоиз номусга тегишларга кўра олдиндан таниш бўлган¹.

Бизнингча, бу маълумотлар бироз ошириб кўрсатилган. Гарчи, ёши катталар ва вояга етмаганлар ҳам ўзлари таниган жабрланувчиларга нисбатан ёшлардан кўра кўпроқ ҳолларда номусга тегиш жиноятини содир этадилар. Бизнинг маълумотларимизга кўра, бу кўрсаткич умумий номусга тегишлар сонининг 75 фоизидан ошмайди. Амалиёт таҳлилидан кўринадики, 34 фоиз ҳолатларда жабрланувчи ва зўравон бирга ишлашган ёки ўқишган; 2,7 фоиз ҳолатларда жиноятчи (гуруҳ аъзоларидан бири) ва жабрланувчи қўшни бўлишган. Л.Н.Конишева ва М.М.Коченов таъкидлашича, вояга етмаганларни номусга тегиш жинояти яхши таниш бўлган ёши катталар – қўшнилар, ўғай ота ва бошқалар томонидан содир этилади². Ёшлар томонидан содир этилган номусга тегиш жиноятини тадқиқ қилиш натижалари шуни кўрсатадики, зўравон ҳеч бир жабрланувчининг қўшниси, ўғай отаси ва айниқса отаси бўлмаган.

**ҚАРШИЕВ ҒУЛОМЖОН
САЙФУЛЛАЕВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси доценти, юридик
фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент*

ЁШЛАРНИ ИНТЕРНЕТДАГИ АХБОРОТ ХУРУЖЛАРИДАН ҲИМОЯ ҚИЛИШ ДОЛЗАРБ МАСАЛА

Ҳар қандай давлатнинг тарихий тараққиёт йўлидан маълумки, юртининг жадал ривожланиши, муайян ютуқларга эришиши, халқнинг фаровон бўлиши ўша давлатда ёшлар таълим-тарбияси ва келажагига бериладиган эътибор даражасига чамбарчас боғлиқ. Шу маънода, Ўзбекистонда ёшлар масаласи давлат сиёсатининг энг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади. Мамлакатда ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, уларга зарур шарт-шароитлар ва имкониятларни яратиб бериш борасида мустаҳкам ҳуқуқий база яратилган ва бу тизим замон талабларига ҳамоҳанг равишда такомиллаштириб борилмоқда. Хусусан, бугунгача парламент

¹ См.: Бельцов Н.И. Криминологический анализ и предупреждение преступлений, совершаемых в сфере быта и досуга: Дис. ... канд. юрид. наук. – М., 1997. – С. 80.

² См.: Конишева Л.П., Коченов М.М. Использование следователем психологических познаний при расследовании дел об изнасилованиях несовершеннолетних: Метод. пособ. – М., 1989. – С. 9.

томонидан ёшларга оид 40 дан зиёд қонун ҳужжатлари қабул қилинган бўлиб, 30 дан ортиқ халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар ратификация қилинган.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномасида: “Биз жамиятимизда ҳар қандай радикаллашувга, ёшларимиз онгини бузғунчи ёт ғоялар билан заҳарлашга, диндан сиёсий мақсадларда фойдаланишга, маърифат ўрнини жаҳолат эгаллашига йўл қўймаймиз. Бунинг учун нафақат масъул ташкилотлар, балки барчамиз биргаликда муқаддас динимизнинг инсонпарварлик моҳиятини очиқ бериш, фарзандларимизни миллий ва умумбашарий қадриятлар руҳида тарбиялаш бўйича оила, маҳалла ва таълим масканларида иш олиб боришимиз зарур¹”, деб таъкидладилар.

Бугунги кунда Ўзбекистонда Интернет хизматидан фойдаланувчилар сони 31 млндан ошганлиги, шундан мобил Интернет фойдаланувчилари сони 29,5 млнни ташкил этаётганлигини таъкидлаш лозим².

Интернет. Халқаро тармоқ. Ҳозирги кунда жаҳондаги энг йирик тармоқ. Энг ўзига тортувчи ва энг хавфли тармоқ. Энг ривожланган ва энг вақтни олувчи тармоқ. Ҳақиқий “ўргимчак тўри” бўлган тармоқ. Кўзга кўринмас тузоққа илинтирувчи тармоқ.

Ҳа, биз шундай замонда яшайпмизки, бирор кунимизни интернетсиз ўтказа олмаймиз. Бир кун кирмасак, худди бирор нарсамизни йўқотиб қўйгандекмиз. Кимдир янгилик олиш мақсадида, кимдир ахборот улашиш мақсадида, кимдир илм олиш мақсадида, кимдир ўйин ўйнаш мақсадида, кимдир беҳаёликлардан нафсини қондириш мақсадида, кимдир шунчаки, бекорчиликдан вақтини ўтказиш мақсадида, кимдир кино кўриш мақсадида, кимдир керакли дастурларни юклаш мақсадида, кимдир бойлик орттириш мақсадида, кимдир кимнидир алдаш мақсадида, кимдир бизнесини ривожлантириш мақсадида, кимдир нимадир сотиб олиш мақсадида...

Албатта, интернет узоғимизни яқин, оғиримизни енгил, биримизни икки, ишимизни осон қилишга хизмат қилади. Интернет хуружлари ҳақида гапирганда, энг аввало, ғоявий, мафкуравий, ахборий, психологик, сиёсий, ҳарбий, иқтисодий хуружларни эслаш лозим. Чунки XXI аср ахборот асри бўлгани сабабли, ушбу асрда энг қиммат манба бу ахборотдир. Биргина ахборот (ёлғон, бузғунчи ёки тузоқли) билан бутун бир давлат ичида ёки халқлар, миллатлар орасида, кишилар орасида ёхуд давлатлараро, қитъалараро турли низолар, келишмовчиликлар, ҳатто қонли урушлар келтириб чиқариш мумкин. Ундан ташқари ёшлар тарбиясини бузишга қаратилган беҳаёлик, зўравонлик, бепарволик, дангасалик ва шу каби бошқа салбий жиҳатларга ундовчи хуружлар ҳақида гапирилади. Бу хуружлар ҳам ўсиб келаётган ёш авлоднинг бузилишига, унинг оқибатида эса бутун бир халқ, миллат, жамиятнинг бузилишига, турли фиска-фасод, фитналар ёйилишига, ўғриликлар, Гиёҳвандлик, боқимандаликлар, фаҳш ишлари кўпайишига олиб келади.

¹ <https://www.xabar.uz/jamiyat/shavkat-mirziyoyevning-oliy-majlis-va-ozbekiston-xalqi>

² <https://aniq.uz/yangiliklar/uzbekistonda-internet-xizmatidan-foydalanuvchilar>.

Ахборот истеъмоли маданиятини шакллантириш, ғоявий иммунитетни мустаҳкамлашда, асосан, педагоглар, журналистлар, ёзувчилар, режиссёрлар, психологлар, ахборот технологияси соҳаси мутахассислари, сиёсатшунослар, давлат арбоблари, раҳбарлар, ота-оналар, маҳаллалар, экспертлар, имомлар, ҳукумат органлари ходимлари, қўйингки, ҳар бир онг-тафаккури соғлом шахс ўз ҳиссасини қўшиши керак.

Ўзбекистон сингари аҳолиси таркибида ёшларнинг улуши юқори бўлган мамлакатларда қуйидаги масалаларга алоҳида эътибор қаратилиши лозим:

☑ ёшларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш;

☑ ёшларнинг соғлиғини сақлаш ва улар ўртасида соғлом турмуш тарзини қарор топтириш;

☑ ёшларнинг маънавий, интеллектуал, жисмоний ва ахлоқий жиҳатдан камол топишига кўмаклашиш;

☑ ёшларни ишга жойлаштириш ва уларнинг бандлиги учун шарт-шароитлар яратиш;

☑ ёшларни ватанпарварлик, фуқаролик туйғуси, бағрикенглик, қонунларга, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида, зарарли таъсирлар ва оқимларга қарши тура оладиган, ҳаётга бўлган қатъий ишонч ва қарашларга эга қилиб тарбиялаш;

☑ ёшларни ахлоқий негизларни бузишга олиб келадиган хатти-ҳаракатлардан, терроризм ва диний экстремизм, сепаратизм, фундаментализм, зўравонлик ва шафқатсизлик ғояларидан ҳимоя қилиш;

☑ ёшлар тадбиркорлигини ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш;

☑ ёшларда соғлом турмуш тарзига интилишни шакллантириш, шунингдек, уларнинг бўш вақтларини мазмунли ташкил этиш ва ёшлар спортини оммавий ривожлантириш учун шарт-шароитлар яратиш;

☑ ёш оилаларни маънавий ва моддий жиҳатдан қўллаб-қувватлаш, улар учун муносиб уй-жой ва ижтимоий-маиший шароитларни яратиш бўйича комплекс чора-тадбирлар тизимини амалга ошириш;

☑ ёшларнинг ҳуқуқлари ва эркинликларини рўёбга чиқариш соҳасида фаолиятни амалга оширувчи халқаро ташкилотлар билан ҳамкорликни ривожлантириш.

Ёшларни интернетдаги зарарли хуружлардан асраш, уларни ахборот технологияларидан унумли фойдаланишга ўргатиш масалалари бўйича илғор халқаро тажрибалар асосида барча ҳудудларда Рақамли технологиялар ўқув марказлари ташкил этилди. Бу масканларда электрон тижорат ва дастурлаш бепул ўргатилмоқда, ахборот технологиялари соҳасида бизнес бўйича инновацион кўникмалар шакллантирилади, “стартап” лойиҳаларга ёрдам кўрсатилади. Шунингдек, ҳозирги кунда барча мактаблардаги компьютер синфларини замонавий технологиялар ва юқори тезликдаги интернет тармоғи билан таъминлаш бўйича чора-тадбирлар режаси ишлаб

чиқилиб, босқичма босқич амалга оширилмоқда. Янги ташкил этиладиган компьютер ўйинлари марказлари ёш авлоднинг билим ва дунёқарабини кенгайтиришга қаратилмоқда.

Ёш авлод тарбияси барча замонларда ҳам муайян халқ, миллат ёки элат эмас, балки бутун дунё ҳамжамиятини ўйлантириб келаётган муҳим ва долзарб масала бўлган. Инсонга айнан ёшлигида берилган ижобий ёки салбий таълим-тарбия орадан йиллар ўтиб ўз таъсирини кўрсатиши бизга маълум. Ёшлар бизнинг келажагимиз. Кечаги ва бугунги кун билан эмас, балки эртанги кун учун келажак авлод борасида қайғуриш керак.

Бундан кўриниб турибдики, ёшларни маърифатли қилиб тарбиялаш унинг дунёга келишидан бошланиши ва давомийлик касб этиши лозимлиги натижада болаларимиз жамиятимизда ўрнатилган қонун-қоидаларга мунтазам риоя этиш ва қонунларга ихтиёрий итоткорлик руҳини сингдириб боришни билдиради. Бола дунёга келганидан бошлаб унга ғамхўрлик қилиш, соғлом ва тўғри тарбия ҳамда замонавий таълим олишини таъминлаш – жамиятимиз келажаги, эртанги кунимиз пойдеворидир. Нега деганда, болалар зилол сувга ўхшайди. Сув қайсики идишга солинса, шу идиш шаклини олганидек, болалар муҳит, ота-она ва тарбиячилар одоб-ахлоқи ва хатти-ҳаракатларини айнан кўрганидек қабул қилиши ҳеч кимга сир эмас. Зотан, “Қуш уясида кўрганини қилади”, деган нақл бежиз айтилмаган.

Ўйлаймизки, юқоридаги вазифалардан келиб чиқиб, қуйидаги йўналишлар ёшларни интернетдаги ахборот хуружларидан ҳимоя қилишни янада кучайтиришга хизмат қилади:

- ёш авлодни ота-онага нисбатан муҳаббат ва ҳурмат руҳида тарбиялаш мақсадида оилавий қадриятларни мустаҳкамлашга бағишланган ижодий тадбирларни, ёшлар иштирокида ташкил этиш;

- ёшларни ватанпарварлик, фуқаролик туйғуси, бағрикенглик, қонунларга, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида, зарарли таъсирлар ва оқимларга қарши тура оладиган, ҳаётга бўлган қатъий ишонч ва қарашларга эга қилиб тарбиялаш;

- ёшларни ахлоқий негизларни бузишга олиб келадиган хатти-ҳаракатлардан, терроризм ва диний экстремизм, сепаратизм, фундаментализм, зўравонлик ва шафқатсизлик ғояларидан ҳимоя қилиш;

- “Ҳар бир оила – тадбиркор”, “Ёшлар – келажагимиз”, “Ҳунармандчилик” каби тадбирларни маҳаллада ўтказиб, унга ёшларни кенг жалб этиш;

- маҳаллаларда аҳиллик ва ўзаро меҳр-оқибат муҳитини мустаҳкамлаш, ёш авлодда ватанпарварлик, меҳнатсеварлик туйғуларини мустаҳкамлашда кексалар тажрибасидан фойдаланиш;

- оилада ёшларни тадбиркорликка кенг жалб этиш;

- маҳалла ва оилада ёшлар ўртасида китобхонликни кенг тарғиб қилиш;

- ёшларнинг ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданияти даражасини юксалтириш кабилар.

Хулоса ўрнида ахборот технологиялари соҳаси мутахассисларининг

бундаги вазифаси провайдерлар даражасида бузғунчи сайтлар, реклама ва блогларга филтрлар қўйиш бўлса, бошқа касб эгалари ўз фаолиятларидан келиб чиқиб, турли чиқишлар, маърузалар, кўрсатувлар, тушунтириш ишларини олиб боришлари керак бўлади. Шунингдек, китоблар, рисоалар нашр этиш керак бўлади. Зеро, фақат тинчлик ҳукм сурган маскандагина бахт-саодат, хотиржамлик, ривожланиш, гуллаб-яшнаш, ўйин-кулги барқ уради.

Интернет бу жоҳил учун жаҳолат, жиноятчи учун жиноят, тижоратчи учун тижорат, зоний учун зино, судхўр учун рибо, ўғри учун ўғрилиқ, тўғри учун тўғрилиқ, толиби илм учун илм, олим учун зиё, золим учун зулм, даъватчи учун даъват, адашган учун разолат, мунажжим учун башорат манбаидир.

**ДЖУРАЕВ ФАРХОД
ЭШБАЕВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
магистратураси Бошқарув фанлар кафедраси
катта ўқитувчиси, доцент*

КИБЕРХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ ДОЛЗАРБ МАСАЛА

Киберхавфсизлик ахборот технологиялари дунёсида муҳим рол ўйнайди. Ҳозирги кунда маълумотларни хавфсиз сақлаш энг катта муаммолардан биридир. Киберхавфсизлик ҳақида ўйлаганимизда ҳаёлимизга келадиган биринчи нарса кундан-кунга жадал ривожланаётган кибержиноят бўлади. Турли хил компаниялар ва ҳукуматлар кибержиноятчиликнинг олдини олиш учун кенг қўламли ишлар олиб бормоқдалар. Лекин бунга қарамай киберхавфсизлик ҳозирда кўпчилик учун жуда катта муаммо бўлиб қолмоқда. Ҳеч ҳисоблаб кўрганмисиз, кун давомида неча бор интернет тармоғига кирасиз? Кўпчилик уйқудан уйғонибоқ, телефонини қўлга олиб, ижтимоий тармоқларга кўз ташлайди, тунда уйқуга кетиш олдидан глобал тармоқда яна “сайр” қилмасдан кўзини юммаймиз. Янгиликлардан, воқеа-ҳодисалардан бохабар бўлар эканмиз, дарҳол уни танишларга жўнатамиз.

Киберхавфсизлик деганда, электрон шаклдаги ахборот ва уни қайта ишлаш, сақлаш, ташқи ва ички хатарлардан узатиш муҳити, яъни ахборотлаштириш соҳасидаги ахборот хавфсизлиги ҳолати тушунилади. Бу моҳиятан техник муаммодир, яъни ахборот ёки электрон ахборот ресурслари ва ахборот тизимларини ҳимоя қилиш – ахборот хавфсизлигини

таъминлашга қаратилган дастур дейиш мумкин. Умуман олганда, ахборот хавфсизлиги таҳдиди – ахборот тизими ёки ресурсининг ахборотига таъсир қилиш орқали эгалари ва фойдаланувчилари манфаатларига бевосита ёки билвосита зарар етказиши мумкин.

“Ахборот соҳасида ягона давлат сиёсатини самарали амалга ошириш, телекоммуникациялар, ахборотлаштириш ва киберхавфсизлик соҳасини назорат қилиш тизимини янада такомиллаштириш”, масалан, эҳтимолий киберхужумлардан ҳимояланиш ва Ўзбекистон Республикаси ахборотлаштириш объектларининг узлуксиз ишлашини таъминлаш, ахборот ва киберхавфсизликнинг заиф томонлари ва таҳдидларини аниқлаш лозим.

Юртимизда ахборот коммуникация технологиялари ривож топгани сари, унинг афзаллиги ва қулайликларидан фойдаланиш билан бир қаторда, ахборот хавфсизлигини таъминлаш долзарб масалага айланиб бормоқда. Ҳаётимизга киберхавфсизлик тушунчаси кириб келди.

Киберхавфсизлик – бу тасодифий ва атайин қилинган ахборий хужумлардан ҳимояланиш демакдир. У кўп қиррали фаолият соҳаси бўлиб, унга фақат тизимли ва комплекс ёндашув муваффақият келтириши мумкин.

Ушбу тизимнинг мукамал бўлмаганлиги оқибатида бир неча ўн йиллар давомида АҚШ, Германия, Россия, Эрон ва Украина давлатларининг ахборот тизимларига киберхужумлар амалга оширилган.

Фуқароларни киберхужумлардан ҳимоялаш учун оммавий ахборот воситаларида, ахборот тарқатувчи қурилмаларда ва электрон пул ўтказмалари жараёнларида ҳимояловчи код (парол)лар воситасида фойдаланиш зарур. Ушбу код сир сақланиши, қурилмалардаги антивирус дастурлари доимий равишда фаоллаштириб борилиши керак.

Ҳозирги кунда рақамли иқтисодиётга ўтаяпмиз. Бунда эса маълумотларни сақлаш, етказиш ва қайта ишлашда хавфсизлик ва барқарорлик муҳим омил ҳисобланади. Бу борада, айниқса, давлат органлари ходимларидан масъулият ва эътибор талаб этилади. Ташкилотлараро ҳамда ходимлар ўртасида маълумотлар алмашиш жараёнида телеграмм ижтимоий тармоғидан фойдаланишдан бутунлай воз кечиш керак. Бунинг ўрнига **uz** домени остидаги сайтлар ва почталардан фойдаланган маъкул. Интернет тармоғидан келаётган маълумотлар оқимининг ҳаммасини ҳам ҳаққоний деб бўлмади. Чет элларнинг ўзига оҳанграбодай ром этувчи бўлар-бўлмас сайтларига “бош суқмаганингиз” маъкул. Бугунги кунда ривожланган давлатлар қатори мамлакатимизда ҳам рақамли технологиялар ҳар бир соҳада кенг татбиқ этиб келинмоқда. Интернет тармоғи кириб бормаган манзилнинг деярли ўзи қолмади.

Бугунги кунда Ўзбекистонда Интернет хизматидан фойдаланувчилар сони 31 млндан ошганлиги, шундан мобил Интернет фойдаланувчилари сони 29,5 млнни ташкил этаётганлигини таъкидлаш лозим¹. Сўнгги йилларда кибержиноятлар сони бир неча бараварга ошиб кетган. Жумладан,

¹ <https://aniq.uz/yangiliklar/uzbekistonda-internet-xizmatidan-foydalanuvchilar>.

кибержиноятчиликнинг бир қатор турлари содир бўлаётганлиги кузатиш-моқда. Булар фирибгарлар пластик карта фойдаланувчиларига келган СМС-хабарномадаги кодларни тўловни амалга ошириш, ютуқни бериш каби баҳоналар орқали эгаллаб, ундаги маблағларни ўзлаштириш, шахсий маълумотларни эгаллаш ва уларни ошкор қилиш билан кўрқитиб товламачилик қилиш, ижтимоий тармоқда зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш, ҳақорат, суицид ҳолатлари ва бошқалардир. Хорижий давлатлар тажрибаси ўрганилганда, аҳолида интернетдан фойдаланиш маданиятини шакллантириш орқали уларни эҳтимолий хавфлардан барвақт огоҳлантириш бу – интернетдаги таҳдидларга қарши курашишдаги энг самарали усул эканлиги маълум бўлди. Хусусан, аҳолини барча қатламини кибертаҳдидлардан барвақт огоҳлантириш ва интернет тармоғидаги содир этиладиган жиноятлар қурбонига айланиб қолмасликларининг олдини олиш лозим.

Ахборот технологияларининг кенг миқёсда ривожланиши бир вақтнинг ўзида кўп турдаги жиноятларнинг содир этилишига имкон яратди, шу сабабдан Ўзбекистон Республикасида ҳам мазкур соҳани тартибга солишга доир қатор норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинди.

Хусусан, бу борада 2022 йил 15 апрелда Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида”¹ги Қонунининг қабул қилиниши муҳим аҳамият касб этади.

Ушбу қонунда қуйидаги асосий тушунчаларга таъриф берилган:

кибержиноятчилик – ахборотни эгаллаш, уни ўзгартириш, йўқ қилиш ёки ахборот тизимлари ва ресурсларини ишдан чиқариш мақсадида кибермаконда дастурий таъминот ва техник воситалардан фойдаланилган ҳолда амалга ошириладиган жиноятлар йиғиндиси;

кибермакон – ахборот технологиялари ёрдамида яратилган виртуал муҳит;

кибертаҳдид – кибермаконда шахс, жамият ва давлат манфаатларига таҳдид солувчи шарт-шароитлар ва омиллар мажмуи;

киберхавфсизлик – кибермаконда шахс, жамият ва давлат манфаатларининг ташқи ва ички таҳдидлардан ҳимояланганлик ҳолати;

киберхавфсизлик ҳодисаси – кибермаконда ахборот тизимлари-нинг ишлашида узилишларга ва (ёки) улардаги ахборотнинг очиклиги, яхлитлиги ва ундан эркин фойдаланилишининг бузилишига олиб келган ҳодиса;

киберҳимоя – киберхавфсизлик ҳодисаларининг олдини олишга, киберхужумларни аниқлашга ва улардан ҳимоя қилишга, киберхужумларнинг оқибатларини бартараф этишга, телекоммуникация тармоқлари, ахборот тизимлари ҳамда ресурслари фаолиятининг барқарорлигини ва ишончлилигини тиклашга қаратилган ҳуқуқий, ташкилий, молиявий-иқтисодий, муҳандислик-техник чора-тадбирлар, шунингдек, маълумотларни криптографик ва техник жиҳатдан ҳимоя қилиш чора-тадбирлари мажмуи;

¹ <https://lex.uz/uz/docs/5960604>

киберхужум – кибермаконда аппарат, аппарат-дастурий ва дастурий воситалардан фойдаланган ҳолда қасддан амалга ошириладиган, киберхавфсизликка таҳдид соладиган ҳаракат;

фишинг – бу кибержиноятчилар томонидан юридик ёки жисмоний шахсларнинг конфиденциал маълумотлари (асосан, логин, парол, СМС код)ни қўлга киритиш учун фойдаланадиган интернет-фирибгарликнинг кўриниши. Кейинчалик бу олинган конфиденциал маълумотлардан фойдаланилган ҳолда шахсга мақсадли равишда моддий ва маънавий зарар етказилиши мумкин;

киберфирибгарлик – бу бузғунчининг Интернет тармоғи технологияларидан қисман ёки тўлиқ фойдаланиш орқали бошқа юридик ёки жисмоний шахсга мақсадли равишда моддий ёки маънавий зарар етказишидир.

Дарҳақиқат, кибержиноятчиликка қарши кураш самарадорлиги кўп жиҳатдан ушбу жиноий тажовуз криминологик тавсифини тўғри тушунишга, унинг сабаб ва шарт-шароитларини ҳамда олдини олиш чораларини ўрганишга боғлиқ.

Кибержиноятларнинг сабабларини ўрганиш ушбу жиноятларга қарши кураш самарадорлигини оширишда муҳим замин бўлиб хизмат қилади. тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятнинг Кибержиноятчиликнинг сабаблари – бу ижтимоий-психологик ҳодисалар бўлиб, ўзининг қонуний оқибати сифатида бевосита ушбу жиноий ҳодисани келтириб чиқарадилар. Кибержиноятчиликнинг имконият яратувчи қатор объектив ва субъектив сабаблар мавжуд. Ушбу сабабларни билиш эса уларни профилактика қилиш ва бу борада ноқонуний хатти-ҳаракатлар содир этилишининг олдини олишга хизмат қилади.

Кибержиноятчилик бир қатор сабаблар билан содир этилади: жумладан, шахсий ёки молиявий фойда; рақобатчини обрўсизлантириш;

касос; кизиқиш; вандаллик; тасодиф; ўзини кўрсатиш; маълум бир гуруҳда ўзига нисбатан ҳурмат қозонишга интилиш; манфаатдорлик ва ҳоказолар...

Табиийки, кибержиноятчиликнинг салбий оқибатларини олдини олиш компьютер хавфсизлиги соҳасида маълум билимга эга бўлишини талаб қилади. Ваҳоланки, АҚШда ўтказилган сўровлар айнан компьютер хавфсизлиги соҳасида билимга эга хизматчилар ушбу жиноятларни кўп содир этишларни кўрсатди. Ушбу жиноятни содир этувчиларнинг ёши масаласида шуни қайд этиш мумкинки, мазкур кўрсаткич 15–45 ёш оралиғида бўлиб, 33 фоиз жиноятчилар ёши 20 дан ошмаган, 54 фоизи 20–40 ёш атрофида ҳамда 13 фоизи 40 ёшдан ошган.

Ахборот технологияларининг кенг миқёсда ривожланиши бир вақтнинг ўзида кўп турдаги жиноятларнинг содир этилишига имкон яратди, ўз навбатида, ушбу турдаги жиноятларни аниқлаш ва уларнинг олдини олишда юқори билим ва касбий тайёргарликни талаб қилмоқда. Шундай қилиб, **ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар** компьютерлар ва маълумотларни қайта ишлаш тизимларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноий қилмиш бўлиб, бунинг учун қонунчиликда жиноий жавобгарлик назарда тутилган. Шу боис фуқаролар ўртасида ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар тўғрисида маълумотларни тарқатиш ва тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бориш зарур.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, ахборот технологиялари соҳасидаги содир этиладиган жиноятлардан ҳимояланишнинг энг яхши усули – замонавий таҳдидлардан хабардор бўлишдир. Хавфсизлигингиз ўз қўлингизда. Таҳлиллар давомида ҳозирги кунда кибержиноятчилар томонидан юқорида кўрсатиб ўтилган жиноят турлари орасидан телекоммуникация тармоғидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш орқали содир этилган жиноятлар салмоғи қолган турларига қараганда кўпроқ кузатилаётганлигини кўриш мумкин.

ОТАМУРОДОВ АБДУВАЛИ САИДМУРАДОВИЧ

Самарқанд вилояти Булунгур тумани
ИИБ бошлиғи

ИНТЕРНЕТДА СОДИР ЭТИЛАЁТГАН ЖИНОЯТЛАРНИНГ ПРОФИЛАКТИКАСИНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ

Мамлакатимизда бугунги кунда фуқароларимиз томонидан ахборотни олиш ва тарқатишга доир конституциявий ҳуқуқларини рўёбга чиқариш, уларга Интернет жаҳон тармоғи ҳамда унинг ахборот ресурсларидан фойдаланиш, тегишли ахборотни ижтимоий тармоқларда эркин жойлаштириш, сўз ва матбуот эркинлигини таъминлашда бир қатор ижобий ишлар амалга оширилди. Ҳозирги кунда интернет тармоғи кириб бормаган манзилнинг деярли ўзи қолмади.

Бугунги кунда Ўзбекистонда Интернет хизматидан фойдаланувчилар сони 31 млндан ошганлиги, шундан мобил Интернет фойдаланувчилари сони 29,5 млнни ташкил этаётганлигини таъкидлаш лозим¹. Сўнгги 3 йилда кибержиноятлар сони бир неча бараварга ошиб кетган. Жумладан, кибержиноятчиликнинг бир қатор турлари содир бўлаётганлиги кузатилмоқда. Булар: фирибгарларнинг пластик карта фойдаланувчиларига келган СМС-хабарномадаги кодларни тўловни амалга ошириш, ютуқни бериш каби баҳоналар орқали эгаллаб, ундаги маблағларни ўзлаштириши; шахсий маълумотларни эгаллаш ва уларни ошкор қилиш билан кўрқитиб товламачилик қилиш; ижтимоий тармоқда зўрлик ишлатиш билан кўрқитиш, ҳақорат, суицид ҳолатлари ва бошқалардир.

Интернет ва ижтимоий тармоқларда тарқатилаётган асосланмаган маълумотлар, ноқонуний хатти-ҳаракатлар учун ахборот соҳасидаги қонунлар нормаларидаги таъсирчан чораларни кучайтириш давр талаби эканлиги кузатилмоқда. Натижада амалдаги қонунчиликка зид равишда медиа маконда уруш ва зўравонлик, шафқатсизликни тарғиб қилишни, ижтимоий, миллий, ирқий ва диний адоват уйғотишга қаратилган терроризм ва диний экстремизм ғояларини ёйишни ўз ичига олган, ёшлар ва вояга етмаганларнинг руҳиятига салбий таъсир этадиган ахборотлар Интернет ва ижтимоий тармоқларда кенг тарқалмоқда. Бугунги кунда ёшлар орасида ижтимоий тармоқ фойдаланувчилари сони йилдан-йилга ортиб бормоқда.

¹ <https://aniq.uz/yangiliklar/uzbekistonda-internet-xizmatidan-foydalanuvchilar>.

Глобал миқёсда рўй бераётган мазкур жараён турли жамиятларда умумий жиҳатларга эга бўлиб, турли мамлакатларда ўзига хос шаклда намоён бўлади. Шиддат билан илгарилаб бораётган ушбу жараён у ёки бу минтақада турлича бўлса-да, бироқ унинг моҳияти шубҳасиз, ниҳоятда муҳим бўлиб қолаверади. Ахборотлаштириш сўнгги юз йилликдаги илмий-техникавий тараққиётни ифодаловчи шакли ва самараси бўлиб, бу ҳар қандай тараққиёт босқичида бўлгани каби ўзининг икки хил хусусиятига эгадир. Улардан бири ахборот техникаси ва ахборот технологияларини тарқатишда алоҳида техник аҳамият касб этса, иккинчиси эса жамиятда кечаётган жараёнларга ва инсонларнинг алоҳида турмуш тарзига таъсир кўрсатишида намоён бўлган ижтимоий ўзлигини англаб етишда ўз аксини топган. Айниқса, давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, “Илғор технологияларнинг фаол жорий қилинаётгани ва глобал ахборот коммуникация макони тараққий этаётгани барча жараёнларни жадал ва тез ўзгартирмоқда, қитъалар, минтақалар, давлатлар ва бизнес даражасидаги ҳамкорликнинг янги шакллари ривожлантиришга хизмат қилмоқда”¹.

“Глобал ахборотлаштириш ва компьютерлаштириш асри”да инсоният ҳаётига оламшумул ихтиролар билан бир қаторда, ахборот хавфсизлигига таҳдид солаётган компьютер жиноятчилиги каби улкан муаммолар ҳам кириб келмоқда. Ахборот технологиялари соҳасидаги янгиликлар ушбу соҳалардан хабардорликни долзарб масалага айлантирди. Шуниси эътиборлики, жиноий ниятларни амалга оширишда компьютер техникаси доим асосий объект ва жиноят содир этиш воситаси сифатида фойдаланилмоқда. Маълумки, жамият ҳаётининг муайян соҳаси ривожланиши билан янги технологиялардан фойдаланишни ва яширинча ўз эҳтиёжларини қондиришни истовчилар пайдо бўлади. Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятларга қарши кураш самарадорлиги кўп жиҳатдан ушбу жиноий тажовуз криминалогик тавсифини тўғри тушунишга, унинг сабаб ва шарт-шароитларини ҳамда олдини олиш чораларини ўрганишга боғлиқ эканлигига оид мулоҳазалар билдирилган. Амалдаги ҳимоя тизимлари эса тижорат соҳасини ва давлат муассасаларини Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган талон-торож жиноятларидан ҳимоя қилишга кўп ҳолларда ожизлик қилади. Бу ҳолат шу билан изоҳланадики, Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган талон-торож жиноятларига нисбатан қарши курашда бундай ҳимоя тизимларидаги ҳимояланмаган, заиф нуқталарнинг мавжудлиги ва кам таъсирчанлиги натижасидир. Ҳар қандай жиноятнинг олдини олиш мазкур жиноят сабабларини ва унга имкон берган шарт-шароитларни чуқур ўрганишга асосланади. Айни шу сабабли жиноят сабаблари ва унга имконият яратган шарт-шароитлар, одатда, олимлар диққат марказидан ўрин олади. Бу масалага бағишланган илмий изланишлар, жиноятчилик ва жиноятларнинг сабабларини тушунтирувчи қатор назариялар ҳам яратилган. Айни пайтда, шу жумладан, тадқиқ

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2017 йил 12 октябрдаги МДХ Давлат раҳбарлари кенгаши мажлисидаги нутқи. <http://press-service.uz/ru/lists/view/1132>

этилаётган жиноятларга ҳам тааллуқли бўлган кўпгина масалалар ҳали-ҳануз ўз ечимини топгани йўқ.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси¹нинг 278¹–278⁷-моддаларида жавобгарлик белгиланган:

278¹-модда. Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш;

278²-модда. Компьютер ахборотидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш;

278³-модда. Компьютер тизимидан, шунингдек, телекоммуникация тармоқларидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш;

278⁴-модда. Компьютер ахборотини модификациялаштириш;

278⁵-модда. Компьютер саботаж;

278⁶-модда. Зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш;

278⁷-модда. Телекоммуникация тармоғидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш.

Таҳлиллар давомида ҳозирги кунда кибержиноятчилар томонидан юқорида кўрсатиб ўтилган жиноят турлари орасидан телекоммуникация тармоғидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш орқали содир этилган жиноятлар салмоғи қолган турларига қараганда кўпроқ кузатилаётганлигини кўриш мумкин.

Ахборот-телекоммуникация технологиялари ёрдамида содир этиладиган ижтимоий хавфли қилмишларнинг барчасини шартли равишда икки гуруҳга ажратиш мумкин: 1) инсон ва техниканинг ўзаро алоқаси билан боғлиқ қилмишлар; 2) техника воситалари ёрдамида ташкил этилган инсоннинг инсон билан ўзаро алоқаси билан боғлиқ қилмишлар.

Айнан жиноятларнинг иккинчи гуруҳи шахс, жамият ва давлат криминологик хавфсизлиги учун, айниқса, хавфли бўлиб, у Интернет ижтимоий тармоқларидаги жиноятчилик деб аталади. Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятчиликнинг тенденциялари ҳақида гапирганда, тадқиқотчилар шуни қайд этадиларки, биринчидан, янги жиноятлар, хусусан, объекти қонун билан кўриқланадиган, ахборот технологиялари ривожланиши натижасида юзага келган янги манфаатлар бўлган электрон маълумотларнинг яхлитлигини, улардан фойдаланиш тартибини ва уларнинг махфийлигини бузиш пайдо бўлмоқда. Иккинчидан, глобал ахборот тармоқларидан кўпгина давлатларнинг жиноят тўғрисидаги қонун ҳужжатларида жавобгарлик назарда тутилган жиноий қилмишларни содир этиш учун фойдаланилмоқда. Бундай қилмишлар орасида ўзганинг мулкани талон-торож қилиш, болалар порнографиясини тарқатиш, шахсий ҳаёт сирини ошкор қилиш ва бошқа жиноятлар мавжуд.

¹ <https://lex.uz/acts/111453>

Айни вақтда Интернет тармоғида жиноятлар содир этиш кўп кучгайрат ва сарф-харажатлар талаб этмайди – компьютер, дастурий таъминот воситаларига эга бўлиш ва ахборот тармоғига уланишнинг ўзи кифоя қилади. Ҳозирги вақтда ҳатто техника соҳасида чуқур билимларга эга бўлиш ҳам керак эмас: Интернетда махсус форумлар мавжуд бўлиб, уларда жиноятлар содир этиш учун дастурий таъминотни, кредит карталарининг ўғирланган рақамларини ва фойдаланувчиларнинг идентификацион маълумотларини сотиб олиш, шунингдек, электрон талон-торож ва компьютер тизимларига ҳужумлар содир этишда ёрдам кўрсатиш бўйича хизматларни топиш мумкин.

Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятга имконият яратувчи қатор объектив ва субъектив сабаблар мавжуд. Ушбу сабабларни билиш эса уларни профилактика қилиш ва бу борада ноқонуний хатти-ҳаракатлар содир этилишининг олдини олишга хизмат қилади.

Жиноятчи шахсини ўрганиш ҳам ушбу жиноятнинг содир этилиши сабабларига ойдинлик киритиши мумкин. Бугунги кунда содир этилган жиноятларни ўрганиш асосида ушбу жиноятни содир этувчи шахс асосан бош компьютерга киришга рухсат олиш учун уй компютери ва телефонни ишлатувчи ёш ҳакер эмас, балки тизимга киришга рухсати бўлган хизматчи, нотехник фойдаланувчи эканлиги аниқланди. Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноят бир қатор сабаблар билан содир этилади: жумладан, шахсий ёки молиявий фойда; рақобатчини обрўсизлантириш; қасос; қизиқиш; вандаллик; тасодиф; ўзини кўрсатиш; маълум бир гуруҳда ўзига нисбатан ҳурмат қозонишга интилиш.

Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноят шарт-шароитлари ҳам ўзига хос муҳим хусусиятлари билан тавсифланади. Авваламбор, ушбу жиноятнинг касбий фаолият доирасида содир этилишини инобатга олиш лозим. Жиноятчилар қоида тариқасида нафақат ЭҲМ бошқаруви соҳасида махсус малака, кўникма ва қурилмаларга, балки ахборот ва ахборот тизимларини қайта ишлаш, шунингдек, молия, банк ва шу каби ахборот технологиялари соҳасида махсус билимларга ҳам эга бўладилар. Ушбу жиноят аксарият ҳолларда ЭҲМ ва унинг дастурий таъминоти соҳасида махсус билимга эга шахслар бу борада махсус билимларни эгаллашлари жараёнида тугилган ноқонуний даромад орттириш ниятини руёбга чиқариш натижаси сифатида намоён бўлади.

Бундай ёндашув, айникса, ўзгалар мулкани Интернет тармоғидан фойдаланиб талон-торож қилиш учун хосдир. Зеро, кўп ҳолларда бундай жиноят натижасида зарар кўрган банк, кредит ёки бошқа шу каби ихтисослашган муассасалар ўз ишчанлик обрўи ва нуфузларига жиддий зарар етиши, келгусида мижозлар ишончидан чиқиши мумкинлигини инобатга олиб, бундай жиноят ҳақида тегишли ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига хабар беришдан тийиладилар. Бу Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноят учун юқори латентлик хосдир, деган хулосага келиш имконини беради.

Хулоса қилиб айтганда, ахборотли технологиялар (оммавий ахборот воситалари – газета, журнал, радио, телевидение ва интернет) хизматидан фойдаланишни кенг йўлга қўйиш, миллий қадриятларимизни ўзида акс эттирадиган интернет сайтлари, мультимедиа ва роликларни кўпайтириш, фуқаролар онгига ижобий таъсир этувчи мусиқа ва кино санъатининг тарбиявий имкониятларидан самарали фойдаланиш лозим.

**ШАВМАНОВ САЛИМЖОН
ХАЙИТБОЕВИЧ**

*Самарқанд вилояти Қўшробот тумани
1-сонли ИИБ бошлиғи*

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИНИНГ ИНТЕРНЕТДА СОДИР ЭТИЛАЁТГАН ЖИНОЯТЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ФАОЛИЯТИ

Янги Ўзбекистонда ички ишлар органлари тизимини такомиллаштириш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилди. Айниқса, ички ишлар органларининг маҳаллаларда жамоат тартибини сақлаш, фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш учун ташкил этилган қуйи бўғинини ривожлантириш ва мустаҳкамлаш бўйича салмоқли ишлар қилинди. Бу, ўз навбатида, ички ишлар органлари фаолиятининг самарадорлигини ошириш, фуқароларнинг тинч ва осойишта ҳаёт кечиришини таъминлаш, юртимизда жиноятчиликнинг ўсишига йўл қўймаслик имконини берди. Шу билан бирга, юзага келаётган хавф-хатар ва таҳдидлар, аввало, халқаро терроризм, диний экстремизм, ноқонуний миграция, одам савдоси, ёшлар ўртасида халқимизга ёт ғоялар тарқалишининг тобора кучайиб бораётганлиги ички ишлар органлари фаолиятини тубдан такомиллаштиришни тақозо этди.

Давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёев ҳам ўз маърузаларидан бирида ички ишлар органлари жамият ҳаётида нақадар муҳим ўрин тутиши ҳақида тўхталиб: “Халқимиз Яратгандан, аввало, тинчлик-хотиржамликни сўрайди. Шундан сўнг, ўз уйим, бошпанам бўлса, оилам, бола-чақам билан соғсаломат яшасам, дейди. Биз халқимизнинг ана шундай орзу-ниятларини рўёбга чиқариш учун иккита масалага, яъни ички ишлар ва соғлиқни сақлаш тизимини ислоҳ қилишга катта эътибор қаратяпмиз”¹, деб таъкидлади.

¹ Шавкат Мирзиёев турли унвонлар, орден ва медалларни ўз эгаларига топширди // URL: <http://xs.uz> (Халқ сўзи, 07.12.2017).

Ҳозирги дунёда фан ва техника тараққиёти ютуқлари ижтимоий ҳаётнинг барча ҳодисаларига ўз таъсирини кўрсатмоқда. Жиноятчилик ҳам бундан мустасно эмас. Ахборот телекоммуникация муҳитига, шу жумладан, Интернет тармоғига криминал таҳдидларнинг кириши давримизнинг энг хавфли жараёнларидан биридир. Ҳозирда Интернет тармоғидаги жиноятчиликни тушуниш, унга баҳо бериш ва унга қарши курашиш муаммоларининг долзарблиги барча олимлар томонидан алоҳида эътироф этилмоқда. Корхона ва ташкилотларда электрон тўловлар ва ҳужжатларни электрон қайта ишлаш тизимларида ва шунга ўхшаш соҳаларда юқори технологияларнинг кенг қўлланилиши натижасида ушбу тизим ва соҳаларга қарши содир этилган Интернет тармоғидан фойдаланиб ўзгалар мулкани талон-торож қилиш жиноятлари натижасида нафақат корхона ва ташкилотларга иқтисодий зарар етади, балки маҳаллий тармоқларнинг нормал фаолият кўрсатишининг бузилиши унга боғлиқ тармоқларнинг ҳам нормал фаолият кўрсата олмаслигига олиб келади бу эса ўз навбатида қатор улкан корхона ва ташкилотларнинг иш фаолиятига тўсқинлик қилади ҳамда бунинг оқибатида юқори даражадаги кўнгилсизликлар ва тўлдириб бўлмас йўқотишлар юзага келади. Амалдаги ҳимоя тизимлари эса тижорат соҳасини ва давлат муассасаларини Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган талон-торож жиноятларидан ҳимоя қилишга кўп ҳолларда ожизлик қилади. Бу ҳолат шу билан изоҳланадики, Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган талон-торож жиноятларига нисбатан қарши курашда бундай ҳимоя тизимларидаги ҳимояланмаган, заиф нуқталарнинг мавжудлиги ва кам таъсирчанлиги натижасидир.

Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятларнинг криминологик ва ижтимоий ҳуқуқий таҳлили натижалари, ўз навбатида, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан амалга ошириладиган ташкилий-ҳуқуқий ва профилактика чора-тадбирлари тизимини ишлаб чиқишни ва жиноятчиликка, шахсга қарши зўрлик ишлатиб содир этиладиган жиноятларга, шунингдек уларни белгилайдиган омилларга оид комплекс тадқиқотлар ўтказиш зарурлигини тақозо этади. Юқорида қайд этиб ўтилганидек, Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятларнинг ижтимоий хавфлилиқ даражаси юқори бўлган турларини кўриб чиқиш билан кифояландик. Мазкур жиноятларнинг содир этилишини белгилайдиган умумий қонуниятлар билан бир қаторда, уларнинг мотивлари, содир этиш вазиятлари ва бунинг замирида ётувчи омиллар тўплами ҳам фарқланади. Криминологик тадқиқотларнинг маълумотларига кўра, Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятларнинг ўсиши ва ижтимоий хавфлилиқ даражасига кўпгина омиллар ўз таъсирини кўрсатади. Бундай омиллардан бири бу инсон хулқ-атвори мотивациясининг шаклланишидир. Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятлар замирида ётувчи ғаразгўйлик мотивацияси сўнгги йилларда юзага келган салбий ижтимоий-иқтисодий ва индивидуал-психологик омиллар таъсирида шаклланади.

Фикримизча, Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятларни белгилайдиган мотивлар тизимида анъанавий равишда етакчилик қилишда давом этаётган энг муҳим омиллар орасида психологик қарамлик ва психологик маҳдудлик – яққаланиб қолиш оқибатида жиноят содир этишни кўрсатиб ўтиш лозим. Ўрганилган тадқиқотлар шуни кўрсатадики, қаерда Интернет тармоғига уланиш имконияти юқорироқ бўлса, ўша ҳудудда Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятларнинг кўрсаткичлари юқори бўлади. Айрим криминолог олимлар инсонларнинг виртуал оламга қарамлигини мастлик ҳолатида жиноят содир этиш эҳтимоли юқорилиги билан тенгма-тенг ижтимоий хавфли эканлигини таъкидлашади. Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятчиликнинг ўсиши, аксарият ҳолатларда, бу каби жиноятчиларнинг ҳар доим жазога тортилавермаслиги, жамоат тартибини кўриқлаш борасидаги фаолиятни ташкил этишда маҳаллий ёки минтақавий Интернет сегментини мониторинг қилишда мавжуд жиддий муаммолар билан боғлиқ бўлади.

Маълум қилинишича, 2020 йилда Ўзбекистонда 10 мингдан ортиқ ҳолатлар қайд этилган, натижада 17 мингдан ортиқ одам алданиш қурбонига айланган. Таҳлил шуни кўрсатдики, барча қурбонларнинг 58,8 %и эркаklar (10 мингга яқин одам). Фирибгарлар рейтингдаги биринчи қаторларни қуйидаги алдаш усуллари эгаллаган:

чет элга юқори маошли иш учун жўнатиш ваъдалари (тахминан 1390 та иш ёки 13,9 %)

ерларни ёки уйларни сотиб олиш ва сотиш тартиблари (13,9 %);
ишга жойлашиш ва ўқишга киришда ёрдам (тахминан 9 %)¹.

Бундай фирибгарлик ҳолатларининг «гуллаб-яшнаши»нинг асосий сабаби фуқароларнинг соддалиги ва қисқа вақт ичида бойиб кетишни исташидир. Бу борада ички ишлар органлари ҳар доим фуқароларни эҳтиёткор бўлишга ва фирибгарлар қўлига тушиб қолмасликка чақирди.

Интернет тармоғида жиноятлар содир этиш кўп куч-ғайрат ва сарф-харажатлар талаб этмайди – компьютер, дастурий таъминот воситаларига эга бўлиш ва ахборот тармоғига уланишнинг ўзи кифоя қилади. Ҳозирги вақтда ҳатто техника соҳасида чуқур билимларга эга бўлиш ҳам керак эмас: Интернетда махсус форумлар мавжуд бўлиб, уларда жиноятлар содир этиш учун дастурий таъминотни, кредит карталарининг ўғирланган рақамларини ва фойдаланувчиларнинг идентификацион маълумотларини сотиб олиш, шунингдек электрон талон-торожлар ва компьютер тизимларига ҳужумлар содир этишда ёрдам кўрсатиш бўйича хизматларни топиш мумкин. Ушбу тадқиқот доирасида ижтимоий тармоқ Интернет тармоғи ахборот майдонининг ижтимоий ўзаро алоқани ташкил этиш мумкин бўлган бир қисми (веб-сайтлар, платформалар, онлайн-сервислар йиғиндиси) сифатида тушунилади. Бундай тушуниш шунга имконият яратадики, “анъанавий” ижтимоий тармоқлар (“ВКонтакте”, “Одноклассники”, “Facebook”) билан бир қаторда,

¹ <https://uz.tafsilar.info/proisshestvija/zbekistondagi-firibgarlik-statistikasi>

ICQ, Skype сингари сервислар ҳам тадқиқот объектларига айланади. Мазкур ёндашув анча кенг бўлиб, уни бир қатор тадқиқотчилар, шу жумладан, чет эллик олимлар илгари сурадилар. Компьютер ва интернет ижтимоий тармоқларида содир этиладиган жиноятлар кўламини баҳолаш мушкул. Тадқиқ этилаётган жиноятчилик турини объектив таҳлил қилишга ҳам ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари статистик ҳисоботларининг (биринчи навбатда телекоммуникациялар ва компьютер ахбороти соҳасида содир этилган жиноятлар тўғрисидаги ҳисоботнинг) мукаммал эмаслиги, ҳам ахборот-технология воситаларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятларни аниқлаш, тергов қилиш ва очиш билан боғлиқ қийинчиликлар имкон бермайди. Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятларга қарши кураш самарадорлиги кўп жиҳатдан ушбу жиноий тажовуз криминологик тавсифини тўғри тушунишга, унинг сабаб ва шарт-шароитларини ҳамда олдини олиш чораларини ўрганишга боғлиқ. Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятларнинг сабабларини ўрганиш ушбу жиноятларга қарши кураш самарадорлигини оширишда муҳим замин бўлиб хизмат қилади.

Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятга имконият яратувчи қатор объектив ва субъектив сабаблар мавжуд. Ушбу сабабларни билиш эса уларни профилактика қилиш ва бу борада ноқонуний хатти-ҳаракатлар содир этилишининг олдини олишга хизмат қилади. Жиноятчини шахсини ўрганиш ҳам ушбу жиноятнинг содир этилиши сабабларига ойдинлик киритиши мумкин. Бугунги кунда содир этилган жиноятларни ўрганиш асосида ушбу жиноятни содир этувчи шахс асосан бош компьютерга киришга рухсат олиш учун уй компютери ва телефонни ишлатувчи ёш хакер эмас, балки тизимга киришга рухсати бўлган хизматчи, нотехник фойдаланувчи эканлигини аниқланди. Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноят бир қатор сабаблар билан содир этилади: жумладан, шахсий ёки молиявий фойда; рақобатчини обрўсизлантириш; қасос; қизиқиш; вандаллик; тасодиф; ўзини кўрсатиш; маълум бир гуруҳда ўзига нисбатан ҳурмат қозонишга интилиш. Табиийки, Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятнинг салбий оқибатларининг олдини олиш компьютер хавфсизлиги соҳасида маълум билимга эга бўлишини талаб қилади. Ваҳоланки, АҚШда ўтказилган сўровлар айнан компьютер хавфсизлиги соҳасида билимга эга хизматчилар ушбу жиноятларни кўп содир этишларни кўрсатди. Ушбу жиноятни содир этувчиларнинг ёши масаласида шуни қайд этиш мумкинки, мазкур кўрсаткич 15–45 ёш оралиғида бўлиб, 33 фоиз жиноятчилар ёши 20 дан ошмаган, 54 фоизи 20–40 ёш атрофида ҳамда 13 фоизи 40 ёшдан ошган. Қуйида эса мазкур жиноятнинг шарт-шароитлари хусусида тўхталиб ўтсак. Шарт шароитлар – бу сабабни шакллантирувчи ёки ҳаракат қилиш учун имконият яратувчи ҳолатлар. Яъни адабиётларда қайд этилганидек, жиноят содир этиш шарт-шароитлари деганда, ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлган, жиноятгача ва жиноят содир этилаётган вақтдаги жиноят вақти ва жойи, атроф муҳитнинг ашёвий, табиий-иқлимий, ишлаб чиқариш, маиший ва бошқа жиҳатларини, ҳуқуққа хилоф

ҳодисанинг билвосита иштирокчилари ҳаракатлари аҳамиятини, улар ўрта-сидаги психологик алоқани ҳамда жиноят содир этиш ҳолатлари, шарт-шароитлари ва имкониятларини белгилаб берувчи объектив воқеиликнинг бошқа омилларини тавсифловчи турли объект, ҳодиса ва жараёнлар тизими тушунилади.

Юридик адабиётларда жиноят ва жиноятчилик шарт-шароитларининг икки гуруҳи ажратилади:

а) жиноят ва жиноятчиликка туртки бўлувчи ижтимоий-психологик ҳодиса (сабаб)дан олдинги босқич сифатида шаклланувчи;

б) жиноят ва жиноятчилик фаоллашувига, жиноий оқибатлар келиб чиқиши ва жиноий натижалар ҳаракати учун имконият яратувчи.

Биринчи гуруҳ шарт-шароитлар шаклланаётган ижтимоий, гуруҳий ва индивидуал онг, жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, мафкуравий, бошқарув, маданийтарбиявий зиддиятлар билан боғлиқ.

Иккинчи гуруҳ шарт-шароитлар – ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва бошқарув-ташкилий соҳадаги камчиликлар, муаммо ва хатолар билан боғлиқ. Иккала гуруҳ шарт-шароитлар ҳам ўзаро чамбарчас алоқадор. Интернет тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноят шарт-шароитлари ҳам ўзига хос муҳим хусусиятлари билан тавсифланади. Авваламбор, ушбу жиноятнинг касбий фаолият доирасида содир этилишини инобатга олиш лозим.

Банк пластик картаси билан боғлиқ жиноятларнинг содир этилишига шарт-шароит яратаётган айрим омиллар хусусида

Бугунги кунда банкларда масофадан хизмат кўрсатиш механизмларини такомиллаштирилаётганлиги мижозларга банк операцияларини амалга оширишда қулайликлар яратмоқда.

Бироқ банк пластик карталари билан боғлиқ фирибгарлик жиноятлари таҳлили масофавий хизмат кўрсатишда тўлов тизими операторлари ва тўлов хизматларини етказиб берувчилар томонидан Марказий банк белгилаб берган ахборот хавфсизлиги талабларига етарли даражада риоя қилинмаётганлигидан далолат бермоқда.

- банкоматларни фронтал кузатув камералари билан тўлиқ жиҳозлаш ва ягона тизимга интеграция қилиш, уларга мижозни юздан таниб олиш функциясини ўрнатиш;

- “антискиммер” қурилмаларини ўрнатиш ва банк пластик карталарини “клон қилиш” имкониятларини чеклайдиган механизмларни жорий этиш;

- мобил иловаларига боғланган банк пластик картаси ва унинг эгаси тўғрисидаги шахсий маълумотларни ҳимоялашни кучайтириш;

- йўқолган ва ўғирланган банк пластик карталари тўғрисида “SOS” хабар берувчи мобил илова ишлаб чиқиш ва улар тўғрисидаги ягона маълумотлар базасини шакллантириш.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, интернетдаги таҳдидларнинг олдини олиш бўйича аҳолининг барча қатламига мўлжалланган тарғибот

ишларининг мазмуни ва моҳиятини тушунтириб, фуқароларнинг Интернет тармоғидаги ҳуқуқбузарликларга қарши курашиш ва олдини олиш бўйича «иммунитети»ни, банк пластик карталаридан фойдаланиш қоидалари, фарзандларининг телефон қурилмалари, Интернет тармоғидан фойдаланганда зарарли ахборотлардан ҳимоя қилиш, уларни назорат қилиб, тарбиялаб бориш бўйича кўникмаларини шакллантириш мақсадга мувофиқдир.

**СИНДАРОВ ОЛИМ
МУСАЕВИЧ**

*Самарқанд вилояти Самарқанд шаҳар
ИИОФМБ Ташкилий бўлим бошлиғи*

ВОЯГА ЕТМАГАНЛАРНИ ИНТЕРНЕТ ХУРУЖЛАРИДАН АСРАШ ДАВР ТАЛАБИ

Мамлакатимизда замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жамиятнинг турли жабҳаларига жорий этиш борасида кенг қўламли ишлар амалга оширилмоқда. Кўрсатилаётган хизматлар тури кенгайиб, сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилиши натижасида юртимизда интернет тармоғидан фойдаланувчилар сони тобора ошиб бормоқда. Бугунги кунда Ўзбекистонда Интернет хизматида фойдаланувчилар сони 31 млндан ошганлиги, шундан мобил Интернет фойдаланувчилари сони 29,5 млнни ташкил этаётганлигини таъкидлаш лозим¹. Бунинг натижасида мамлакатимизда аҳоли, айниқса, вояга етмаганлар ахборот ресурслардан, жумладан, интернет тармоғидан фойдаланиш имконияти кенгаймоқда.

Ахборот хавфсизлигини таъминлашга қаратилган энг муҳим вазифалар ҳақида сўз борар экан, бунда вояга етмаганларни ахборот олиш маданиятини шакллантириш, уларни ғоявий-мафкуравий тажовузлардан ҳимоялаш механизмларини такомиллаштириш давр талаби эканлигини билиш лозим. Хусусан, вояга етмаганлар интернет тармоғидан фойдаланганда маданият ва ахлоқ меъёрларига риоя қилишни, мафкуравий иммунитетни кучайтириш, хусусан, интернет тармоғига ахборотни жойлаштириш, тарқатиш, излаш, фойдаланиш каби хусусиятларни ўз ичига олган ахборот хавфсизлиги ва интернет маданиятини мукамал ўзлаштиришларини ҳамда бу борадаги

¹ <https://aniq.uz/yangiliklar/uzbekistonda-internet-xizmatidan-foydalanuvchilar>.

тегишли ҳуқуқий ва ташкилий тавсияларни янада такомиллаштириш зарур. Бир сўз билан айтганда, дунёда кечаётган мураккаб жараёнлар барчамиздан вояга етмаганлар тарбиясига янада эътиборлироқ бўлишни тақозо этмоқда. Бу жараёнда эса нафақат давлат ташкилотлари ёки таълим муассасалари, балки фуқаролик жамияти институтлари иштирок этишлари бугунги кун талабидир.

ИНТЕРНЕТ [лот. inter – аро ва net (work) – тармоқ] – катта (глобал) ва кичик (локал) компьютер тармоқларини ўзаро боғловчи бутунжаҳон компьютер тизими. Унда географик ўрни, замон ва макондан қатъи назар, айрим компьютер ва майда тармоқлар ўзаро ҳамкорликда глобал информация инфратузилмасини ташкил этади. Қайдномалар тизими билан бошқариладиган барча ҳосила тармоқлар ҳамкорликда истеъмолчиларга информацияни сақлаш, эълон қилиш, жўнатиш, қабул қилиш, излаш ва маълум бўлган барча вариантлар (матн, товуш, видеотасвир, фотосурат, графика, мусиқа тарзида ва бошқа кўринишлар) да информация алмашинишга имкон яратади.

Интернет барча анъанавий информация тизимлари – телекоммуникация, телерадиоэшиттириш, информацияларни халқаро миқёсда фаол алмаштириш ва бошқанинг технологик имкониятларни уйғунлаштириб қўлланганлиги учун у бир неча вазифани – информация ва билимлар манбаи; оммавий ахборот воситаси, инсоният фаолиятининг барча соҳалари (шу жумладан, таълим-тарбия, сиёсий, ижтимоий, иқтисодий, маданий, сайёҳлик ва бошқалар)га тааллуқли информация хизматлари тизими; истиқболли бозор ва миллий компанияларнинг халқаро информация майдони ва жаҳон бозорига энг тежамли ва тезкор усулда қўшилиш имконини берадиган восита вазифасини ўтайди.

Ҳеч ҳисоблаб кўрганмисиз, кун давомида неча бор интернет тармоғига кирасиз? Кўпчилик уйқудан уйғониб, телефонини қўлга олиб, ижтимоий тармоқларга кўз ташлайди, тунда уйқуга кетиш олдидан глобал тармоқда яна “сайр” қилмасдан кўзини юммайди. Шундай эмасми? Янгиликлардан, воқеа-ҳодисалардан бохабар бўлар эканмиз, дарҳол уни танишларга жўнатамиз.

Янги Ўзбекистонимизнинг буюк келажаги бугунги ёш авлод-азиз фарзандларимизнинг маънавий қиёфасига, уларнинг жисмоний камолоти ва ахлоқий поклигининг даражасига ҳам бевосита, ҳам билвосита боғлиқдир. Шу боис вояга етмаганлар тарбияси масаласи республикамиз истиқлолининг дастлабки кунлариданоқ давлат сиёсатининг энг устувор йўналиши сифатида белгиланади.

Вояга етмаганларни интернет хуружларидан асраш учун нафақат давлат органлари, балки нодавлат ташкилотлар, уюшмалар, жамият ва бирлашмалар ва бошқаларнинг ўзаро зич ҳамкорлиги, уларга ижтимоий кўмак беришнинг турли усуллари қўллаш, профилактик ишларни ва бошқаларни амалга ошириш керак. Шунингдек, ёш авлод тарбиясига ҳам ғоят катта эътиборимизни қаратишимиз лозим.

Умуман жиноятчилик, шу жумладан вояга етмаганлар томонидан содир этиладиган жиноятчилик ўзгарувчан ҳодиса ва кўпгина омилларга боғлиқ. Шунинг учун ҳозирги кунда давлатимизнинг барча соҳаларида бўлаётган ўзгаришлар вояга етмаганлар ўртасидаги жиноятчиликнинг

ҳолати, структураси ва характериға жиддий таъсир кўрсатади. Қайд этилганлар ҳамда бошқа омиллар вояға етмаганлар ҳуқ-атворининг бузилиши ва кўпинча улар томонидан турли жиноятлар содир этилишиға олиб келади.

Статистик маълумотлар ва криминологик тадқиқотларнинг кўрсатишича, вояға етмаганлар ва улар иштирокида ички ишлар органларида барча хизмат йўналишларида рўйхатға олинадиган умумий жиноятларнинг 10 фоизига яқини, жиноят-қидирув йўналиши бўйича эса – 13 фоизи содир этилади. Аёл жинсидаги вояға етмаганлар ўртасидаги жиноятлар сони эркак жинсидаги вояға етмаганлар жиноятиға қараганда, шаҳар жойларида яшайдиганлар ўртасида 18 фоиз кам ва бу қишлоқ жойлардида яшайдиганларға қараганда икки баровардан ортиқни ташкил этади.

Айрим олимлар вояға етмаганлар жиноятчилигининг сабаблари жумласига қуйидагиларни киритади: яшаш, ўқиш ёки иш жойидаги муҳитнинг салбий таъсири; ўқишни ташлаб кетган ўсмирлар узок вақт муайян иш билан шуғулланмаслиги; ўсмирнинг нотўғри тарбияланишини белгиловчи шарт-шароит омиллари; ёши катта жиноятчиларнинг далолатчилиги; зўравонлик ва қонунсизликни ифодаловчи китоблар ва фильмлар таъсири.

Вояға етмаганлар томонидан интернетда содир этиладиган қуйидаги сабабларни келтириш мумкин: назоратсизлик; умумий таълим мактаблари ва лицейларда таълим-тарбия ишларида мавжуд камчиликлар; маданий ҳордиқ чиқаришни ташкил этишдаги камчиликлар; вояға етмаганлар жиноятчилигининг олдини олиш ҳамда унга қарши бевосита кураш олиб бориш вазифалари зиммасига юкланган органлар фаолиятидаги камчиликлар.

Айримлар вояға етмаганлар жиноятчилигининг сабаблари қаторига қуйидагиларни киритади: ўсмирнинг кайфияти ва руҳиятиға таъсир кўрсатувчи ҳаётдаги муваффақиятсизликлар; маънавий ва ахлоқий мўлжалларнинг беқарорлиги; шахслар жиноий гуруҳи билан яқин алоқада бўлиш ёки муайян шароитда улар ўсмирға салбий таъсир кўрсатиши; руҳиятининг айрим хусусиятлари; оила ёки жамоадаги ноқулай шарт-шароитлар.

Бундан ташқари, вояға етмаганлар томонидан содир этилаётган турли хил жиноятчилик, биринчи навбатда, ўша шахсда ҳуқуқий тарбия ва ҳуқуқий маданиятнинг етишмаслиги ҳам сабабдир. Ҳуқуқий онги, тарбияси ва ҳуқуқий маданияти етук бўлмаган вояға етмаган шахс жамиятда амалға ошираётган айрим салбий ҳаракатларни жиноят эканлигини тушунмайди. Масалан, вояға етмаган ўсмир майда ўғирлик ҳуқуқбузарлик эканлигини, бунинг оқибатида жавобгарлик масаласи борлигини ҳуқуқий онги ҳуқуқий маданияти етишмаслиги ва ҳуқуқий тарбияға эға эмаслиги учун билмайди. Натижада ана шундай ҳуқуқбузарликлар ўрнини катта жиноятлар эгаллайди.

Шунинг учун жамиятимизда рўй бераётган ҳуқуқий ўзгаришлар ва ҳуқуқий тарбия билан боғлиқ бўлган масалалар ёшларға ўз вақтида етиб бориши керак. Яъни, вояға етмаганларни жиноят содир этгандан кейин

эмас, балки шахснинг жиноят содир этишининг олдини олиш мақсадида бу борада кўплаб маълумотга эга бўлиши лозим. Сир эмаски, ўсмирлар бу борадаги жиноий жавобгарлик, жазо чоралари тўғрисидаги маълумотларни фақат жиноят содир этганларидан кейингина ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходимларидан эшитиб, тушуниб олишади.

Криминологик олимлар вояга етмаганлар жиноятчилигининг сабаблари сифатида қуйидаги ҳолатларни кўрсатиб ўтадилар:

- * оиладаги ва турмушдаги салбий таъсирлар;
- * носоғлом турмуш тарзи;
- * ёмон хулқли шахслар билан алоқада бўлиш;
- * ўқимайдиган вояга етмайдиганларнинг ўзоқ вақт мобайнида муайян фойдали машғулот билан шуғулланмаганлиги;
- * ўсмирнинг нотўғри қабул қилишга сабаб бўладиган ҳолатларнинг вояга етмаган шахсида жуда қийин кечиши;
- * катта ёшдаги жиноятчилар томонидан ҳуқуқбузарликларга ва турли ғайририжтимоий хатти-ҳаракатларга жалб қилиниши;

Вояга етмаганлар томонидан интернетда содир этиладиган жиноятларнинг сабабларига боланинг кайфияти ва руҳий ҳолатига таъсир қиладиган ва муайян из қолдирадиган ҳаётдаги омадсизлик; ахлоқий ва этик эътиқодларининг турғун эмаслиги, жиноий гуруҳлар билан бевосита алоқада бўлиш ёки муайян шароитларда бундай гуруҳ аъзоларининг болага таъсири, руҳий ҳолатдаги айрим сифатлар, айрим ҳаракатларга нисбатан романтик карашлар ва шундай ҳаракатларнинг содир этишга мойилликнинг кучайиши кабиларни айтиш мумкин. Ўсмирлар томонидан содир этиладиган интернет хуружларидан асраш ҳуқуқбузишларнинг сабаблари оиладаги, турмушдаги, жамоадаги носоғлом муҳит кабилар бўлиши мумкин. Лекин бундай ҳолатлар болага ҳуқуқбузишларнинг сабаби сифатида фақат муайян шароитлардагина таъсир қилиши мумкин, яъни вояга етмаганларнинг иродаси бўш ёхуд ўз ижтимоий-этик ҳаракатларини назорат қилолмаслиги мумкин.

Вояга етмаганлар ўртасида содир этилган жиноятларга қуйидагилар сабаб бўлмоқда:

- * фарзандлар тарбияси билан ота-оналар етарли даражада шуғулланмаслиги;
- * оиладаги доимий жанжаллар;
- * ҳуқуқий билимларнинг саёзлиги;
- * оиладан ажралишнинг салбий таъсири;
- * вояга етмаган болаларнинг кўп ҳолларда жиноятчи гуруҳлар сафига кириб қолаётганлиги.

Юқоридагилардан келиб, вояга етмаганлар ўртасида жиноятчилиكنинг олдини олиш бўйича ушбу тавсияларни беришни лозим деб биламиз:

Маҳаллаларда соғлом муҳитни юзага келтириш тадбирларини олиб боришни ташкил этиш;

Ҳуқуқбузарлик, жиноят қилишга мойил ва тарбияси оғир бўлган вояга етмаганларни аниқлаб, уларнинг қизиқишлари, иқтидорларига қараб ҳар

хил тўғарақларга жалб қилиш;

Маҳалла фаолларининг ҳар бир вояга етмаганлар оиласининг ижтимоий-психологик муҳитидан хабардор бўлишини таъминлаш;

Тарбияси “оғир”, ҳуқуқбузарликка мойил вояга етмаганларнинг ота-оналари, маҳалла, таълим муассасалари ва вояга етмаганлар комиссияларининг ўзаро ҳамкорликдаги фаолиятини йўлга қўйиш;

Ўсмирларнинг қизиқиши, қобилияти ва ақл-заковатини ҳисобга олган ҳолда ижтимоий фаолиятга тортиш, уларнинг ўсмирлар гуруҳлари ва жамоатчилик орасида ўз ўринларини топа олишга кўмаклашиш;

Маҳаллада истиқомат қилаётган вояга етмаганларнинг бўш вақтларини қандай ўтказаяётганликларини мактаб, ота-оналар билан ҳамкорликда назорат қилиш;

Оилалари ҳаётида соғлом турмуш тарзини тарғиб қилиш;

Моддий-маиший шароитнинг етарли эмаслиги вояга етмаганларда жиноятчилик хулқининг келиб чиқишига таъсир этишини ҳисобга олиб, бундай оилаларга маҳаллий ҳокимият, ижтимоий таъминот идоралари ва хайрия жамғармалари томонидан моддий ёрдамлар бериб туришни ташкил этиш.

Маҳаллалар қошида бепул стадионларни ишга тушириш.

Шу билан бирга, вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси соҳасидаги муносабатларни тегишли қонун қабул қилиш йўли билан тартибга солиш мақсадида, 2010 йил 29 сентябрда “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси тўғрисида¹”ги қонун қабул қилинди.

Мазкур қонун билан вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасига доир фаолиятнинг асосий принциплари, ота-она ёки ота-она ўрнини босувчи шахсларнинг иштироки, ушбу соҳани амалга оширувчи органлар белгилаб берилди.

Жумладан, мазкур қонуннинг 10-моддасига мувофиқ, ички ишлар органлари вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини ўз ваколатлари доирасида амалга оширади. Ички ишлар органларининг вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширувчи махсус бўлинмалари вояга етмаганлар ўртасида ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси бўлинмаларидан ҳамда вояга етмаганларга ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш марказларидан (бундан буён матнда ижтимоий-ҳуқуқий ёрдам кўрсатиш маркази деб юритилади) иборатдир. Ички ишлар органларининг бошқа бўлинмалари вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасида ўз ваколатлари доирасида иштирок этади ҳамда зарур ёрдам кўрсатади.

¹ Ўзбекистон Республикасининг 2010 йил 29 сентябрдаги “Вояга етмаганлар ўртасида назоратсизлик ва ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонун.//Ўзбекистон Республикаси қонун ҳужжатлари тўплами, 2010 й., 39-сон, 341-модда.

Хулоса ўрнида шуни таъкилаш лозимки, юқорида санаб ўтилган норматив-ҳукуқий ҳужжатлар вояга етмаган жиноят содир этган шахслар билан ишлаш, улар ўртасида жиноятчиликнинг олдини олиш, жазони ўтаган вояга етмаган шахсларнинг ижтимоий ҳаётга мослашишида кўмаклашиш, уларнинг турли оқимларга кириб қолишини олдини олиш ҳамда ушбу соҳага масъул бўлган органлар саъй-ҳаракатларини мувофиқлаштириш ва ушбу органларнинг иш самарадорлигини тўлиқ таъминлашга хизмат қилади.

**ПАРМОНОВ ЖАМОЛ
ХАЙДАРОВИЧ**

Самарканд вилояти ИИБ ЖХХ ЙХХБ
Қидирув ва суриштирув бўлинмаси инспектори

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИДА СОДИР ЭТИЛАДИГАН ЖИНОЯТЛАРНИНГ ПРОФИЛАКТИКАСИ

Ахборот технологияларининг кенг миқёсда ривожланиши бир вақтнинг ўзида кўп турдаги жиноятларнинг содир этилишига имкон яратди, ўз навбатида ушбу турдаги жиноятларни аниқлаш ва уларни олдини олишда юқори билим ва касбий тайёргарликни талаб қилмоқда. Шундай қилиб, "ахборот технологиялари соҳасидаги жиноят" компьютерлар ва маълумотларни қайта ишлаш тизимларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноий қилмиш бўлиб, бунинг учун қонунчиликда жиноий жавобгарлик назарда тутилган. Шу боис, фуқаролар ўртасида ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар тўғрисида маълумотларни тарқатиш ва тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бориш зарур.

Ахборотлашган жамият тезлик билан шаклланиб ахборот дунёсида давлат чегаралари деган тушунча йўқолиб бормокда. Жаҳон компьютер тармоғи давлат бошқарувини тубдан ўзгартирмокда.

Интернет (ингл. Internet) – ахборотни сақлаш ва узатиш учун мўлжалланган бутунжаҳон умумлаштирилган компьютер тўридир. Кўпинча “Умумжаҳон тўри” ёки “Глобал тўр” деб номланади. Унинг асосида “Бутунжаҳон ўргимчак тўри” (World Wide Web, WWW) ва бошқа алоқа системалари фаолият юритади. Бугунги кунда Ўзбекистонда Интернет хизматидан фойдаланувчилар сони 31 млндан ошганлиги, шундан мобил

Интернет фойдаланувчилари сони 29,5 млнни ташкил этаётганлигини таъкидлаш лозим¹.

Ҳудудий жойлашишидан қатъий назар, кундалик ҳаётимизга турли хилдаги ахборотлар интернет халқаро компьютер тармоғи орқали кириб келади. Шунинг учун ҳам мавжуд ахборотлардан ноқонуний фойдаланиш, ўзгартириш, йўқотиш ва уларга кириш каби муаммолардан ҳимоя қилиш долзарб масала бўлиб қолди.

Ҳозирги кунда ахборот технологияларининг жадал ривожланиши ва кишилиқ жамиятининг барча соҳаларида Интернетдан кенг фойдаланиш кундалиқ фаолиятнинг бир қисмини ташкил этиб, хизмат кўрсатиш, илм-фан, таълим, электрон тижорат, шунингдек замонавий инсоннинг фикрлаш тарзига ўзининг ижобий таъсири билан кириб келди. Ҳаёт сифатини яхшилаш билан боғлиқ бўлган ушбу ўзгаришлар билан бир қаторда, жиноятчиликнинг янги шакллари ривожлантиришга қулай шароитлар пайдо бўлганлигини таъкидлаш лозим. Мазкур жиноятлар ўз навбатида "Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар" (электрон жиноятлар) деб номланади.

Ахборот технологияларининг кенг миқёсда ривожланиши бир вақтнинг ўзида кўп турдаги жиноятларнинг содир этилишига имкон яратди, ўз навбатида ушбу турдаги жиноятларни аниқлаш ва уларни олдини олишда юқори билим ва касбий тайёргарликни талаб қилмоқда. Шундай қилиб, "ахборот технологиялари соҳасидаги жиноят" компьютерлар ва маълумотларни қайта ишлаш тизимларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноий қилмиш бўлиб, бунинг учун қонунчиликда жиноий жавобгарлик назарда тутилган. Шу боис, фуқаролар ўртасида ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар тўғрисида маълумотларни тарқатиш ва тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бориш зарур.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар тўғрисида тушунча

Ахборот технологияларининг доимий ривожланиши ва Интернетнинг пайдо бўлиши билан "Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар" тушунчаси шаклланди. Электрон жиноятларнинг асосий фарқи шундаки, уларнинг баъзилари компьютер ёрдамида (компьютер жиноятлари), бошқалари Интернет (кибержиноятлар) орқали содир этилади.

Электрон жиноят шакллари кўп қиррали бўлиб, технологиялар ва Интернетнинг доимий ривожланиши билан тобора ортиб бормоқда. Шунингдек, ушбу жиноятларни аниқлаш ва фош этишда бир қатор қийинчиликлар мавжуд бўлиб, улардан бири фуқароларнинг ўзига нисбатан содир этилган компьютер ҳуқуқбузарлиги тўғрисида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга хабар беришни истамасликлари ва компьютер жиноятларига дуч келганда ҳуқуқий билимлари етарли эмаслиги билан боғлиқлигини тақозо этмоқда.

¹ <https://aniq.uz/yangiliklar/uzbekistonda-internet-xizmatidan-foydalanuvchilar>.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар учун Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 278¹–278⁷-моддаларида жавобгарлик белгиланган:

278¹-модда. Ахборотлаштириш қоидаларини бузиш;

278²-модда. Компьютер ахборотидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш;

278³-модда. Компьютер тизимидан, шунингдек телекоммуникация тармоқларидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш;

278⁴-модда. Компьютер ахборотини модификация-лаштириш;

278⁵-модда. Компьютер сабогажи;

278⁶-модда. Зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш;

278⁷-модда. Телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш¹.

Таҳлиллар давомида ҳозирги кунда кибержиноятчилар томонидан юқорида кўрсатиб ўтилган жиноят турлари орасидан телекоммуникация тармоғидан қонунга хилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш орқали содир этилган жиноятлар салмоғи қолган турларига қараганда кўпроқ кузатилаётганлигини кўриш мумкин.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг айрим турларини қуйидагиларда кўриш мумкин:

- вирусли дастурий таъминотни тарқатиш;
- фойдаланувчининг махфий маълумотларини ўғирлаш;
- бошқа одамларнинг интеллектуал фаолият маҳсулотларини ўғирлаш;
- ижтимоий тармоқларда бошқаларнинг аккаунтларини бузиш;
- ёлғон маълумот тарқатиш, тухмат қилиш;
- миллатлараро низо ёки динлараро адоватни қўзғатиш.
- банк пластик карталари (карта реквизитлари) билан ноқонуний операциялар;
- қимматли қоғозлар бозоридаги Интернет-фирибгарлик;
- Интернетдаги молиявий пирамидалар;
- мобил алоқа билан боғлиқ жиноятлар;
- электрон тижорат соҳасидаги бошқа жиноятлар.

Юқоридаги мисолларни инобатга олган ҳолда, Интернет фойдаланувчилари учун уларга нисбатан содир этилиши мумкин бўлган ноқонуний ҳуқуқбузарликларни олдини-олиш бўйича баъзи тавсияларни бериш мумкин:

¹ Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги // 2022 йил 15 апрель қонуни URL: <http://www.lex.uz>.

- - Интернетга кириш, зарарли фаолиятга қарши курашиш учун мўлжалланган махсус дастурий таъминотга эга қурилмалардан фойдаланинг, уларни ўз вақтида янгилаб туринг;
- - хавфсизликка жавоб берадиган янгиланишлар ўрнатилган, бошқа дастурий таъминотнинг жорий версияларига эга бўлган операцион тизимдан фойдаланинг;
- - сайтлардан фойдаланганда уларнинг ташқи кўринишига, веб-манзилига эътибор беринг: эҳтимол Сиз унинг сохта нусхасига киргандирсиз;
- - шахсий маълумотларни фақат хавфсиз протоколлардан фойдаланадиган веб-сайтларга киритинг (одатда браузерда бундай сайт манзили ёнида яшил фонда блокировка белгиси кўрсатилади);
- - турли хил сайтларда бир хил логин ва пароллардан фойдаланманг;
- - жуда енгил ёки осонгина тахмин қилинадиган пароллардан фойдаланманг (туғилган сана, телефон рақамлари ва ҳоказо);
- - имкон қадар, фойдаланувчи номи ва паролни киритишдан ташқари, вақтинчалик кодни киритишни талаб этувчи, икки марталик аутентификациядан фойдаланинг, одатда SMS-хабар ёки “PUSH” хабарномаси шаклида мобил телефонингизга юборилади;
- - кутилмаган ёки ғайриоддий тасодиқий келган электрон почта хабарларидан эҳтиёт бўлинг, ҳатто жўнатувчини билсангиз ҳам, ҳеч қачон ичидаги қўшимчаларни очманг ёки бундай электрон почта манзилидаги ҳаволалардан фойдаланманг;
- - ҳисоб маълумотларини талаб қиладиган электрон почта хабарларидан эҳтиёт бўлинг (молия муассасалари деярли ҳеч қачон электрон почта орқали молиявий маълумотни сўрамайдилар), ҳеч қачон ҳимояланмаган Интернет каналлари орқали молиявий маълумотларни юборманг;
- - дўстларингиздан молиявий операцияларни амалга ошириш ёки молиявий маълумотларни узатишни рағбатлантирувчи хабарларни олганингизда, ушбу маълумотни бошқа алоқа каналлари (шахсий учрашув, телефон қўнғироғи, овозли хабар йўллаш имконига эга мессенжер) ёрдамида текширинг ёки ўта оғир ҳолатларда жавобларини учинчи шахслар билиши мумкин бўлмаган назорат саволларини бериш орқали суҳбатдошингизнинг шахсига аниқлик киритинг;
- - Интернет орқали тўловларни амалга оширишда, иложи бўлса, “Visa” ва “Master Card” халқаро тўлов тизимлари учун “3D Secure” каби тўловларнинг қўшимча хавфсизлигини таъминлаш технологияларидан фойдаланинг;
- - ўзларини банк ходими деб таништирган ва банк картангиз маълумотларини беришингизни сўраган нотаниш одамлар билан ҳеч қачон телефонда гаплашманг;
- - банк картангиз маълумотларини хавфсиз жойда сақланг, уларни

ҳеч кимга айтманг, хабар берманг ёки СМС орқали юборманг ва ҳоказо;

- - қайд этиш ёзувларингизнинг сақланиб қолиши учун дўстларингиз ва яқинларингиз доирасини чекланг. Шахсий маълумотларингизни ҳеч қачон янги онлайн дўстлар билан баҳам кўрманг. Туғилган сана, электрон почта манзиллари ёки пароль сифатида ишлатилиши мумкин бўлган уй ҳайвонлари исмлари ҳақидаги маълумотларни оммалаштиришдан сақланинг. Ушбу маълумотларнинг барчаси профессионал хакер учун жуда фойдали бўлиши мумкин;

- - “Диққат! Сизнинг аккаунтингиз бузиб ташланди. Аккаунтингизни тасдиқлаш учун қўнғироқ қилишингиз керак. Бизга хабар юборинг, биз сизни қайта чақирамиз” каби хабарлардан эҳтиёт бўлинг;

- - “Click jacking” қурбонига айланманг. Бу шундай турдаги киберхужумки, биринчи қарашда улар зарарсиз контентга ўхшаб кўринадиган гиперхаволаларни ўзида сақлайди. Бироқ гиперхаволани босиш зарарли дастур учун йўл очади, бу сизнинг компьютерингизга тажовуз қилиши ёки сизнинг шахсий маълумотларингизни четга узатиши мумкин;

- - электрон почта манзилларида ва веб-сайтда, агар сиз улар билан иш олиб борадиган обрўли молиявий муассасаларнинг номларини ўз ичига олган бўлса ҳам URL манзилларини диққат билан кўриб чиқинг. Энг кенг тарқалган ҳийла - бу қонуний веб-сайт номи ва сохта нарсаларнинг комбинацияси. Ушбу манзиллар кўпинча қонуний кўринишда хакерлик фаолияти билан боғлиқлигини яширадиган нусха кўчирадиган сайтларга олиб келади. Баъзида URL қонуний бўлиши мумкин, аммо хаволани босганингизда, у Сизни бошқа сайтга олиб боради.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, ахборот технологиялари соҳасидаги жинойтлардан ҳимояланишнинг энг яхши усули-замонавий тахдидлардан хабардор бўлишдир. Хавфсизлигингиз ўз қўлингизда! Биз ахборот майдонидан фойдаланишда хавфсиз бўлишингиз тарафдоримиз.

ТАШПЎЛАТОВ ШЕРЗОД АБДУХАМИДОВИЧ

*"O'zsanoat qurilish bank" ATB Чилонзор банк
хизматлари маркази бошқарувчи ўринбосари*

БАНК КАРТАЛАРИДАН СОДИР ЭТИЛАДИГАН ФИРИБГАРЛИК ЖИНОЯТИНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ

Ҳозирги вақтда маблағларни ўғирлашнинг энг кенг тарқалган усулларида бири жиноятчилар алдов йўли билан ҳамда Click ва Payme каби тўлов тизимларининг қалбаки веб-сайтларини яратиш орқали фуқароларнинг пластик карталари ҳақида маълумот олишади ва ноқонуний равишда жабрланганларнинг маблағини ўзлаштиради.

Ўзбекистон Республикаси ваколатли органлари фуқароларни масофавий банк хизматлари ва тўлов ташкилотларининг электрон пул ўтказмаларидан фойдаланувчилар томонидан содир этиладиган киберхужум, фирибгарлик ҳолатларини олдини олиш бугунги куннинг долзарб вазифалардан биридир. Ҳеч қачон бировга SMS орқали олинган бир марталик тасдиқлаш кодини маълум қилмаслик лозим. Ушбу текширилган код ёрдамида фирибгарлар ҳисоб рақамингиздан рухсатингизсиз пул маблағларини кўчиришлари ёки мобил иловалар орқали уларни бошқариш ҳуқуқига эга бўлишлари мумкин.

Унутманг, банк картасига пул ўтказиш учун картанинг амал қилиш муддати зарур эмас, унинг **16** та белгили рақамини билиш етарли. Ёдда тутинг, банк, тўлов ташкилоти ходимлари сиздан банк картангизнинг амал қилиш муддатини ёки SMS орқали олинган тасдиқлаш кодини сўрашмайди. Сизга қўнғироқ қилиб, ўзини банк ишчиси, тўлов ташкилоти ёки бошқа давлат муассасасининг маъмури сифатида таништирган ҳамда пластик картангиз ёки банк мобил иловасидаги аккаунтингиз ҳақида сўраган шахсларга пластик картангиз тўғрисидаги махфий ёки шахсий маълумотларни ошкор этмаслик керак. Улар фирибгар бўлишлари мумкин. Агар сиз ҳисоб рақамингизда ўзгаришларга олиб келувчи маълумотларни олишга уринишлар, шубҳали тўловлар, номингизга расмийлаштирилган кредит ёки депозитларни билиб қолсангиз хизмат кўрсатувчи банкка мурожаат қилишингиз ва маълумотларга аниқлик киритишингиз лозим.

Фирибгарлар томонидан банк карталардан турли реклама акциялари, лотореяларда ютуқлар, хорижда онлайн таълим ва юқори даромадли иш

Ўринларига тез ва осон ишга жойлашиш, олдиндан сармоя киритиш билан қисқа муддатда бойиб кетиш, онлайн савдо платформаси орқали арзон нархда маҳсулотни етказиш каби юқори даромад олишга ундовчи ёлғон таклифлар билан фуқаролар ишончидан фойдаланиб пул маблағларини ўзлаштиришга уринмоқда. Шу ўринда фирибгарлар қалбаки шартнома ва ҳужжатларни тақдим этиб фуқароларни ишонтиришга уринишади.

Шубҳали веб-сайтларга банк картангиз маълумотларини ва SMS тарзда жўнатилган тасдиқлаш кодини киритиш мумкин эмас. Буннинг сабаби, ҳозирги кунда фирибгарлар тўлов ташкилотлари сайтларига ўхшаш қалбаки саҳифаларни тарқатмоқда.

Сайтда банк картаси тўғрисида маълумот киритилганда, фирибгарлар ушбу маълумотдан мобил банк иловасига банк картасини улаш ва пул маблағини ўғирлаш учун фойдаланиш хавфи мавжуд бўлади.

Статистик маълумотга эътибор қаратадиган бўлсак, охириги пайтларда электрон тўлов воситалари ёки масофавий хизмат кўрсатиш тизимларидан фойдаланиб, ўзгалар мулкни талон-торож қилиш, фирибгарлик жинояти кўп содир этилмоқда. 2022 йилнинг 7 ойи давомида банк пластик карталаридан пул маблағларини фирибгарлик ва ўғрилик йўли билан талон-торож қилинганлиги ҳолати юзасидан жами **1 812** та жиноят иши қўзғатилган. «Бугунги кунда ушбу ҳуқуқбузарлик Жиноят кодексининг фирибгарлик, ўғрилик деб номланган 168, 169-моддалари билан таснифланмоқда. Бироқ айни пайтда ушбу моддаларда белгиланган жазо айбдорларнинг чин дилдан пушаймон бўлиб, бу йўлдан қайтиши, ахлоқан тузалиш йўлига кириши учун етарли эмаслиги, содда қилиб айтсак жазо енгиллик қилаётгани маълум бўлмоқда¹».

Бугун ҳаётда кўриб турганимиздек, алдаш ва ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан содир этиладиган фирибгарлик жинояти кўпайиб бормоқда. Бу эса жамият ривожига салбий таъсир кўрсатаётир. Фирибгарлик жинояти бу ўзгалар мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқига тажовуз қилиш. Бу тажовуз ўзганинг мулкни қонунга ҳилоф равишда ўзлаштириш мақсадида жабрланувчини алдаш ёки унинг ишончини суиистеъмол қилиш орқали амалга оширилади.

Бу жиноят кўпинча, алдов йўли билан содир этилади. Бу мулкдорга ёлғон маълумотларни хабар қилиш ёки ҳақиқий фактларни яшириш, масалан, юридик факт ва воқеалар бўйича, мулкнинг сифати нархи ҳақида, шахси бўйича ёлғон маълумотларни хабар қилиш - масалан, ўзини мансабдор шахс ёки ҳуқуқни муҳофаза қилувчи орган ходими сифатида кўрсатади.

Ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкни ўзлаштириш жиноятини молиявий пирамида мисолида кўриш мумкин. Молиявий пирамидага учраган фуқаролар нақд пуллари ёки бошқа қимматбаҳо нарсаларини ўз хоҳишлари билан фирибгарга топширади. Ушбу фуқароларни жабрланувчи дейиш ҳам нотўғри, чунки улар тез орада

¹ <https://daryo.uz/k/2022/09/13/ozbekistonda-firibgarlik-va-ogrilik-uchun-jazo-ogirlashtirilishi-mumkin/>175

бойиб кетишни истайди, пулларни икки баровар қилиб қайтаришга ваъда берган шахс ғайриқонуний ҳаракатларни амалга ошираётганлигидан хабардордор бўлсада унга рози бўлади. Бироқ халқ орасида шундай гап бор – текин сир фақат қопқонда. Пирамида қулаганда барча пуллар йўқ бўлиб кетади, уларни топширган одамлар зарар кўради. Ижтимоий инжиниринг усуллари қўллаган ҳолда фуқароларнинг ишончига кириш орқали уларнинг пул маблағларини ўзлаштириш, алдов йўли билан банк пластик карталаридаги пул маблағларини бошқариш ҳуқуқини қўлга киритиш, шахсга доир маълумотларни рухсатсиз олиш ва тўлов эвазига тарқатиш каби молиявий фирибгарликлар кўп бор кузатилмоқда. Масофавий банк хизматлари ва тўлов ташкилотларининг электрон пул ўтказмаларидан фойдаланувчиларга уюштирилаётган кибертахдидлар, виртуал фирибгарликларнинг олдини олиш бугунги куннинг долзарб вазифалардан биридир. Ҳар қандай ҳолатда ҳам СМС-хабар орқали келган бир марталик тасдиқловчи кодни ҳеч кимга ошкор қилмаслик лозим. Ушбу тасдиқловчи код ёрдамида фирибгарлар ҳисобингиздаги пул маблағларини рухсатингизсиз ўтказиши ёки мобил иловалар ёрдамида уларни бошқариш ҳуқуқини қўлга киритиши кузатилмоқда. Шунинг учун керакки фуқароларимиз, банк картасига пул ўтказиш учун унинг **16** хонали рақамини билиш етарлидир. Унутмаслик лозимки, банк ходимлари пластик картангизнинг амал қилиш муддати ёки СМС-хабар орқали келган тасдиқловчи кодларни айтишингизни сўрамайди. Сизга телефон орқали мурожаат қилиб, ўзини банк ходими, тўлов ташкилотининг администратори ёки бошқа давлат идораси ходими сифатида таништириб, пластик картангиз бўйича ёки банкнинг мобил иловасидаги аккаунтингиз тўғрисидаги маълумотларни сўраган шахсларга, банк пластик картаси тўғрисидаги конфиденциал ахборотларни ёки шахсий маълумотларингизни берманг. Улар фирибгар бўлиши мумкин. Ҳар қандай ҳолларда ҳам ҳисоб рақамингиздаги ўзгаришлар, шубҳали тўловлар, сизнинг номингизга расмийлаштирилган кредитлар ёки омонатларни сабаб қилиб маълумот олишга уринишларни сезсангиз, хизмат кўрсатувчи банкингизга мурожаат қилиб, аниқлик киритишингиз зарур.

Фирибгарлар жабрланувчи билан тўғридан-тўғри алоқа қилмасдан, ўзлари учун фойдали бўлган ҳар қандай микдорни эгаллаб олишлари ва жиноят изларини қолдиришлари мумкин, чунки бу соҳадаги билимга эга бўлмаган шахслар буни сезишлари деярли мумкин эмас.

Банк муассасаларида ўзларининг кибержиноятларни аниқлаш идентификаторлари мавжуд. Умуман олганда, улар қуйидагиларга тўғри келади:

янги ёки рўйхатдан ўтмаган IP-манзилдан киришни аниқлаш;

сертификатни йўқотган калитлардан фойдаланишга уринишлар;

мижоз учун одатий бўлмаган вақтда ёки айниқса катта ҳажмдаги операциялар.

Ҳозирги кунда Ўзбекистонда банк офислари аудио ва видео қайд этиш тизимлари билан жиҳозланган, ҳар бир мижозни идентификация қилиш

тизими ҳам йўлга қўйилиб борилмоқда.

Бироқ бу турдаги жиноятларнинг ўз вақтида олдини олиш ҳар доим ҳам мумкин эмас. Ҳозирги кунда Ўзбекистондаги банкларнинг электрон тўлов воситаларидан фойдаланган ҳолда фрибгарлик ва ўғирлик жиноятларининг кўпайиб бораётгани, миждозларнинг розилигисиз амалга оширилган операциялар билан боғлиқ жиноятларнинг учраётганлиги бунинг яққол далили десак муболаға бўлмайди.

Ахборот-телекоммуникация технологиялари ёрдамида содир этиладиган ижтимоий хавфли қилмишларнинг барчасини шартли равишда икки гуруҳга ажратиш мумкин:

1) инсон ва техниканинг ўзаро алоқаси билан боғлиқ қилмишлар (масалан, дастурий ва аппарат воситалари ёрдамида содир этиладиган ўзгалар мулкни талон-торож қилиш билан боғлиқ жиноятлар);

2) техника воситалари ёрдамида ташкил этилган инсоннинг инсон (одамлар гуруҳи) билан ўзаро алоқаси билан боғлиқ қилмишлар.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятчиликнинг тенденциялари ҳақида гапирганда, тадқиқотчилар шуни қайд этадиларки, *биринчидан*, янги жиноятлар, хусусан объекти қонун билан қўриқланадиган, ахборот технологиялари ривожланиши натижасида юзага келган янги манфаатлар бўлган электрон маълумотларнинг яхлитлигини, улардан фойдаланиш тартибини ва уларнинг махфийлигини бузиш пайдо бўлмоқда. *Иккинчидан*, глобал ахборот тармоқларидан кўпгина давлатларнинг жиноят тўғрисидаги қонун ҳужжатларида жавобгарлик назарда тутилган жиноий қилмишларни содир этиш учун фойдаланилмоқда. Бундай қилмишлар орасида ўзганинг мулкни талон-торож қилиш, болалар порнографиясини тарқатиш, шахсий ҳаёт сирини ошкор қилиш ва бошқа жиноятлар мавжуд.

Айни вақтда ахборот тизими ва тармоғида жиноятлар содир этиш кўп куч-ғайрат ва сарф-харажатлар талаб этмайди – компьютер, дастурий таъминот воситаларига эга бўлиш ва ахборот тармоғига уланишнинг ўзи кифоя қилади. Ҳозирги вақтда ҳатто техника соҳасида чуқур билимларга эга бўлиш ҳам керак эмас: Интернетда махсус форумлар мавжуд бўлиб, уларда жиноятлар содир этиш учун дастурий таъминотни, кредит карталарининг ўғирланган рақамларини ва фойдаланувчиларнинг идентификацион маълумотларини сотиб олиш, шунингдек электрон талон-торож ва компьютер тизимларига ҳужумлар содир этишда ёрдам кўрсатиш бўйича хизматларни топиш мумкин.

Компьютер ва интернет ижтимоий тармоқларида содир этиладиган жиноятлар кўламини баҳолаш мушкул. Тадқиқ этилаётган жиноятчилик турини объектив таҳлил қилишга ҳам ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари статистик ҳисоботларининг (биринчи навбатда телекоммуникациялар ва компьютер ахбороти соҳасида содир этилган жиноятлар тўғрисидаги ҳисоботнинг) мукамал эмаслиги, ҳам ахборот-технология воситаларидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятларни аниқлаш, тергов қилиш ва очиш билан боғлиқ қийинчиликлар имкон бермайди.

Мазкур жиноятнинг шарт-шароитлари хусусида тўхталиб ўтсак. Шарт-шароитлар – бу сабабни шакллантирувчи ёки ҳаракат қилиш учун имконият яратувчи ҳолатлар. Яъни, адабиётларда қайд этилганидек, жиноят содир этиш шарт-шароитлари деганда, ўзаро чамбарчас боғлиқ бўлган, жиноятгача ва жиноят содир этилаётган вақтдаги жиноят вақти ва жойи, атроф муҳитнинг ашёвий, табиий-иқлимий, ишлаб чиқариш, маиший ва бошқа жиҳатларини, ҳуқуққа хилоф ҳодисанинг билвосита иштирокчилари ҳаракатлари аҳамиятини, улар ўртасидаги психологик алоқани ҳамда жиноят содир этиш ҳолатлари, шарт-шароитлари ва имкониятларини белгилаб берувчи объектив воқеиликнинг бошқа омилларини тавсифловчи турли объект, ҳодиса ва жараёнлар тизими тушунилади.

Юридик адабиётларда жиноят ва жиноятчилик шарт-шароитларининг икки гуруҳи ажратилади: а) жиноят ва жиноятчиликка туртки бўлувчи ижтимоий-психологик ҳодиса (сабаб)дан олдинги босқич сифатида шаклланувчи; б) жиноят ва жиноятчилик фаоллашувига, жиноий оқибатлар келиб чиқиши ва жиноий натижалар ҳаракати учун имконият яратувчи шарт-шароитлар. Биринчи гуруҳ шарт-шароитлар шаклланаётган ижтимоий, гуруҳий ва индивидуал онг, жамиятдаги ижтимоий-иқтисодий, сиёсий, мафкуравий, бошқарув, маданий-тарбиявий зиддиятлар билан боғлиқ. Иккинчи гуруҳ шарт-шароитлар – жиноятчиликнинг олдини олиш ва бошқарув-ташкилий соҳадаги камчиликлар, муаммо ва хатолар билан боғлиқ. Иккала гуруҳ шарт-шароитлар ҳам ўзаро чамбарчас алоқадор.

Бундай ёндашув айниқса ўзгалар мулкани ахборот тармоғидан фойдаланиб талон-торож қилиш учун хосдир. Зеро, кўп ҳолларда бундай жиноят натижасида зарар кўрган банк, кредит ёки бошқа шу каби ихтисослашган муассасалар ўз ишчанлик обрўи ва нуфузларига жиддий зарар етиши, келгусида мижозлар ишончидан чиқиши мумкинлигини инобатга олиб, бундай жиноят ҳақида тегишли ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларига хабар беришдан тийиладилар. Бу ахборот тармоғидан фойдаланиб содир этиладиган жиноят учун юқори латентлик хосдир, деган хулосага келиш имконини беради.

Хулоса қиладиган бўлсак, фирибгарлар масофадан туриб жиноят содир этади ҳамда қисқа вақт ичида катта миқдорда пулларни ўзлаштириши мумкин. Бундан ташқари, банк сирларини ўзлаштиради. Банк веб-сайтларига ёки банк иловаларига кириш учун фақат ўзингизни шахсий компьютерингиз, планшет ва телефонингиздан фойдаланинг. Барча мобил мосламаларингизга пароллар қўйинг. Агар банк мобил иловаси ўрнатилган, смс-хабарлари ва пароллари келадиган мобил телефонингизни йўқотсангиз, дарҳол Сизга хизмат кўрсатувчи банкка хабар беринг. СМС-хабарнома функциясини ва рақамга боғланган банк хизматларини ўчириб қўйишингиз керак. Сизга хизмат кўрсатаётган банкнинг расмий веб-сайтидаги шахсий кабинетингизнинг логин ва паролини ўзгартиришингиз керак.

БОБОҚУЛОВ РАМШЕД ШОДИЕВИЧ

*Қашқадарё вилояти Қамаш тумани
ИИБ ВСХ бошлиғи*

ЁШЛАР ТОМОНИДАН ИНТЕРНЕТДА СОДИР ЭТИЛАЁТГАН ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ

Мамлакатимизда замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жамиятнинг турли жабҳаларига жорий этиш борасида кенг кўламли ишлар амалга оширилмоқда. Кўрсатилаётган хизматлар тури кенгайиб, сифат жиҳатидан янги босқичга кўтарилиши натижасида юртимизда интернет тармоғидан фойдаланувчилар сони тобора ошиб бормоқда.

Маълумки, ахборот технологиялари жадал ривожланаётган бугунги кунда интернет тармоқлари ҳаётимизга жуда тез кириб келмоқда. Улар орқали зарур маълумотлар билан бирга ҳеч қандай тўсиқларсиз турли ахборот хуружлари ҳам ёшларимиз онгига таъсир этмоқда. Бундай пайтда маънавий-маърифий тарбия тизимини мустаҳкамлаш орқалигина ёшлар дунёқараши ва онгини бундай таҳдидлардан ҳимоя қилиш мумкин. Интернет тармоқлари орқали ёшларни онгини, ҳиссиётини, хулқ атворини бошқариш осон бўлиб қолди. Интернет тармоқларининг бу борада ҳам салбий, ҳам ижобий томонлари мавжуд. Айниқса экстремистик террорчи уюшмалар ўз ғоясини тарғиб қилишда интернет тармоқларидан кенг фойдаланмоқда. Улар “фейсбук, телеграмм, однокласник, контакт, ватсаб” тармоқлари орқали хабар, смс, фото суръат, стикер, расм, видеороликлар орқали фаолиятини йўлга қўймоқда. Бундай интернет тармоқлари орқали бузғунчи фатволарни келиши жамиятда муаммоли, зиддиятли вазиятларни келтириб чиқаради. Албатта, ёшларимиз катта куч, уларнинг онгига нимани сингдирса, ўша нарса тошга ўйилган нақш каби муҳрланади. Шунинг учун радикал гуруҳлар, оқимлар ёшларни осон тузоғига илинтирмоқда. Сир эмаски, ҳозирги вақтда ҳар бир ёшнинг қўлида уяли алоқа телефони мавжуд бўлиб, бу омиллар ҳар хил низоли ахборотларни кенг тарқалишини осонлаштиради. Бу эса илм маърифатдан йироқ, диний илмга эга бўлмаган ёшларга интернет ижтимоий тармоқлар орқали нотўғри тушунтириб бунинг орқасидан, уларни ўз ватани, ота-онаси ва оиласини тарк этишига сабаб бўлади. Бугун ахборот истеъмол қилинадиган махсулотга айланган экан, ҳар бир инсон истеъмол қиладиган махсулотига эътибор қаратмоғи лозим.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномасида “Биз жамиятимизда ҳар қандай радикаллашувга, ёшларимиз онгини бузгунчи ёт ғоялар билан заҳарлашга, диндан сиёсий мақсадларда фойдаланишга, маърифат ўрнини жаҳолат эгаллашига йўл қўймаймиз. Бунинг учун нафақат масъул ташкилотлар, балки барчамиз биргаликда муқаддас динимизнинг инсонпарварлик моҳиятини очиб бериш, фарзандларимизни миллий ва умумбашарий қадриятлар руҳида тарбиялаш бўйича оила, маҳалла ва таълим масканларида иш олиб боришимиз зарур¹” деб таъкидладилар.

Бугунги кунда Ўзбекистонда Интернет хизматидан фойдаланувчилар сони 31 млндан ошганлиги, шундан мобил Интернет фойдаланувчилари сони 29,5 млнни ташкил этаётганлигини таъкидлаш лозим².

Интернет бу – ҳозирги замон талабидаги ягона оммабоп компьютер тармоғи ҳисобланиб, бизга барча соҳаларга оид ноаниқлик яъни онгимизга мавҳум бўлган тушунчалар ҳақида очиқ, оддий ва раван маълумот берувчи ахборот манбаидир.

Табийки, ҳозирги кунда ушбу омилга бўлган эҳтиёжмандлар сони кундан кунга ортиб бормоқда. Мазкур тармоқ бутун дунё миқёсида глобал тармоқдир. Зеро унда мавжуд янгиликлардан хабардор этувчи матинлар, тасвир ҳамда овоз хизматлари ва бир қатор имкониятлар барча жабҳада катта енгилликларни юзага келтираётган бўлса-да, аммо иккинчи томондан инсониятни беихтиёр вертуал оламга жалб этиб бормоқда.

Айниқса бу таъсир доирасидан ўсмир ёшлар ҳам йўқ эмас. Бу борада мутахассисларнинг сўзлари қуйдаги натижаларни исботламоқда: интернет тармоғидаги ижобийлик инсоннинг фан, соҳа ва фаолиятига боғлиқ муҳим аниқ далилларга эга бўлишида ҳар томонлама қулайлиги ва тегишли вақт миқдорининг тежалишига олиб келиши кундек равшан, лекин қизиқувчанлик сабабли Интернет ахборотларидаги ортиқча маълумотларга ҳаддан зиёд берилиб кетишларидир. Изланувчанлик, фикрий ривожланиш, мушоҳада, таҳлил қилиш қобилияти ва хотиранинг ўткирлик даражасини сусайтиришга сабаб бўлмоқда.

Маълумки, Интернет воситасидан фойдаланиш ҳеч кимга мажбурий бўлмаган ва инсоннинг ўз тафаккуридан келиб чиққан қонун қоидалар асосида бўлиши кераклиги ҳамда ундаги меъёр талаблари, яъни Интернет тармоғидан ахборотларни тўғри танлаш ҳар жиҳатдан ўринлидир. Бундан кўриниб турибдики, ушбу тармоқ воситасининг ўз ичига қамраб олган ахборотлар миқёси шу қадар кенг ва кўп эканлиги гоҳида ўзимизга керакли бўлган маълумотларни ажратиб олишимизда ҳам қийинчилик туғдирмоқда.

Барчамзга маълумки, Интернетда ишлашимиз учун қидирув тизимининг ўрни беқиёс. Ўзингизга керакли барча маълумотларни шу каби бирон бир сайтнинг “излаш” катакчасига ёзиб, чиқарилган кўпгина маълумотлар ичидан ўзингизга кераклисини танлаб олаверасиз ёки маълум бир сайтнинг

¹ <https://www.xabar.uz/jamiyat/shavkat-mirziyoyevning-oliy-majlis-va-ozbekiston-xalqi>

² <https://aniq.uz/yangiliklar/uzbekistonda-internet-xizmatidan-foydalanuvchilar>.

манзили ёдингиздан кўтарилдими, яна ўша қидирув системалари ёрдамга келадиган сайтга алоқадор калит сўзларини терасиз ва қарабсизки ўша сайт қаршингизда намаён бўлади. Жаҳон ахборот майдони тобора кенгайиб бораётган шундай бир шароитда ёшларимиз онгини ўраб – чирмаб, уни ўқима, буни кўрма деб бир томонлама тарбия бериш, уларнинг атрофини темир девор билан ораб олиш ҳеч шубҳасиз замоннинг талабига ҳам бизнинг эзгу мақсад – муддаоларимизга ҳам тўғри келмайди. Нега деганда биз юртимизда очик ва эркин демократик жамият қуриш вазифасини ўз олдимизга қатъий мақсад қилиб қўйганмиз ва бу йўлдан ҳеч қачон қайтмаймиз.

Бинобарин, биз давлатимиз келажаги ўз қобиғимизга ўралиб қолган ҳолда эмас, балки умумбашарий ва демократик қадриятларни чуқур ўзлаштирган ҳолда тасаввур этамиз. Биз истиқболимизни тараққий топган мамлакатлар тажрибасидан фойдаланиб, давлат ва жамият бошқарувини эркинлаштириш инсон ҳуқуқи ва эркинликларини фикрлар ранг – баранглигини ўз ҳаётимизда янада кенгроқ жорий қилишда кўрамиз. Биз бутун маърифатли халқро ҳамжамят билан тинч – тотув, эркин ва фаровон ҳаёт кечириш ўзаро манфаатли ҳамкорлик қилиш тарафдоримиз.

Ҳозирги замон ахборот тизими унинг, жуда кенг имкониятларидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, Ўзбекистонда ахборот олиш, сақлаш, фойдаланиш ва тарқатишнинг умумий манфаат ва умумий тараққиёт нуқтаи назаридан бошқарув механизмини яратиш, унинг мохияти ва унсурларини чуқур англаш зарур бўлиб қолмоқда. Ана шу ҳаётий эҳтиёждан келиб чиқиб ёшларимиз онгида интернетдан фойдаланиш маданиятини зарур деб ҳисоблаймиз. Бугунги кунда ёшларимиз томонидан ижтимоий тармоқлар орқали фуқароларга ютуқ чиққанлигини ёки маълум бир акция ғолиби бўлганлиги ҳамда гуруҳ ёки каналларга одам қўшиш эвазига маълум бир миқдор пулни пластик карта орқали ташлаб беришларини айтиб, ушбу пластик картанинг 16 та рақамдан иборат бўлган махсус кодини, амал қилиш муддатини ва ушбу пластик карта уланган уяли алоқа компаниясининг рақамига жўнатилган махфий кодларни сўраб олиб, ушбу пластик картадаги барча пулларни агар карта ҳисобида пул бўлмаса мобил иловалар орқали пластик картага микроқарз кредити расмийлаштириб, ушбу пулларни бошқа ҳисоб рақамларга йўналтириш билан фуқароларга моддий зарарлар етказилмоқда.

Кўпчилик одамлар жиноят ва ҳуқуқбузарлик учун жазони асосий тарбия таъсир чораси деб ҳисоблайдилар. Аммо бу тарбия воситаси барчага ҳам бирдек таъсир қилмаслиги, ҳаттоки маҳкумни салбий жиҳатларини янада ривожлантириб юбориши мумкинлиги ҳаммага аён оддий ҳақиқат. Хусусан, мазкур ҳолатда статистик кўсаткичларга аҳамият берилса, ёшлар ўртасида, жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликлар нафақат мактаб ўқувчилари балки коллеж, лицей ва ҳаттоки олий таълим муассасалари талабалари томонидан ҳам содир этилаётганлигининг гувоҳи бўламиз.

Зеро, келажак ёшлар қўлида, агар ҳозирданоқ ёшлар томонидан содир

этилаётган жиноятчилик ва ҳуқуқбузарликка бутунлай барҳам берилса, келгуси авлод ҳам шу руҳда тарбия топади. Бу ўз ўзидан кутилаётган ёки содир этилиши мумкин бўлган жиноят ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда асосий омил бўлиб хизмат қилади. Аммо кўпчилик ёшлар ўзи содир қилган ижтимоий ҳавфли қилмишини тўғри баҳолай олмаганликлари, ушбу ҳаракат жиноят ёки ҳуқуқбузарлик эканлигини англаб етмаганликлари оқибатида шу ишларга йўл қўймоқдалар. Улардаги ғоявий бўшлиқни ўрнини тўлдириш, ёш авлод ўртасида ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш, уларга ҳар бир жиноят ёки ҳуқуқбузарликларнинг мазмун моҳияти нимадан иборат эканлигини тушунтириш, ижтимоий-сиёсий фаоллигини ошириш, ўз вақтида жиноятчиликнинг олдини олишда муҳим аҳамият касб этади.

Хусусан, бу борада С.А. Корягинанинг ёзишича, «ёшлар гуруҳидаги шахслар орасида жиноятчиликнинг тарқалиши, ҳеч қандай асоссиз барча турдаги жиноятларнинг ривожланиш хусусиятларини башорат қилиш имкониятини яратади»¹. Дарҳақиқат, ёшлар томонидан содир этилган жиноятларнинг турлари, содир этиш усуллари ва хусусиятлари асосида уларни келажакда қай йўсинда шаклланиб бориш йўналишларини аниқлашда асосий манба сифатида хизмат қилади. Бинобарин, В.А. Рябцеванинг таъкидлашича, «эрта ёшда ҳуқуққа ҳилоф қилмиш содир этган шахс, кейинчалик, одатга кўра, тузалиш йўлига ўтиши анча қийинлашади ва натижада бундай ҳолат ҳуқуқбузарлик ва жиноятчилик учун асосий захирани ташкил этади»².

Фикримизча, фарзанднинг эртанги билимли, етук, обрўли, фаровон ҳаётининг барпо бўлишида, бугунги кунда оилада айнан ота-онанинг ўзи маънавий-ҳуқуқий саводхон тарбиячи бўлиши талаб этилади. Шунинг баробарида айтиб ўтиш жоизки, улар ўз фарзандларини баркамол бўлиб вояга етишлари учун жамият олдида жавобгардир. Чунки, болани дунёга келтиришдан кўра, уни жамиятга нафи тегадиган, соғлом эътиқодли, солиҳ фарзанд қилиб тарбиялаш мушкулроқдир. Бунинг учун ёшларни оилага тайёрлаш, оилаларда ижтимоий-маънавий муҳитга салбий таъсир кўрсатувчи ҳолатларнинг барвақт олдини олиш бўйича тизимни йўлга қўйилиши лозим.

Юқоридагиларга мувофиқ айтиш мумкинки, ёшлар томонидан содир этиладиган жиноятларни камайтиришнинг энг самарали йўли бу ҳуқуқий тарғиботдир. Тарғибот қандай кўринишда бўлмасин, киши онги, дунёқарашининг калити ҳисобланади. Шундай экан, аҳолида ҳуқуқий саводхонлик ва ҳуқуқий маданиятни шакллантиришда тарғиботдан унумли ва самарали фойдаланиш зарур. Ҳуқуқий саводхонлик ҳоҳ у ёш, ҳоҳ у кекса

¹ Корягина С.А. Анализ динамики состояния и структуры региональной преступности // Криминология. – 2007. – № 10. – С. 15-18.

² Рябцева В.А. Правонарушения и преступления в молодежной среде: причины и методы профилактики // Вестник научных конференций. – 2017. – № 3-6. – С. 142-144.

бўлсин ёки жинсидан қатъи назар, ўз ҳуқуқ ва бурчини англаш, келажақ ҳаёти учун зарур бўлган ҳуқуқий маълумотлардан хабардор бўлишдир.

Хулоса ўрнида таъкидлаш керакки, Абдурауф Фитрат таъкидлаганидек, “миллат тақдири мана шу миллат вакиллари яшаган оиланинг ҳолатига боғлиқдир. Қаерда оила муносабати кучли интизомга таянса, мамлакат ва миллат ҳам шунча кучли ва тартибли бўлади”.

Аввало, оилада ёшларни қонунга нисбатан ҳурмат ҳиссини уйғотиб тарбиялаш муҳим омил саналади. Бунинг учун эса ота-она ҳуқуқий маданиятдан, қолаверса маънавиятдан воқиф бўлиши лозим. Ушбу керакли «озуқа»лар таъсирида вояга етган фарзанд қонун устуворлигини англаб етиши, оиласи, авлод-аждодлари тарихини улуғлаши, ўз ўлкаси, миллати, халқи, тили, дини, маданиятидан ғурурланиши, уни авайлаб-асраши, дунёга кўз-кўз қилиши лозимдир.

**ДЖУРАЕВ ЭЛДОР
РАВУБОВИЧ**

*Самарқанд вилояти Ички ишлар бошқармаси
Тезкор-қидирув хизмати ЖҚБ ва УЖҚБ
катта тезкор вакили*

ЁШЛАРНИ ИНТЕРНЕТ ОРҚАЛИ ТАРҚАЛАЁТГАН КУЧЛИ ТАЪСИР ҚИЛУВЧИ ЁКИ ГИЁХВАНД МОДДАЛАРДАН АСРАШНИНГ ЎЗИГА ХОС ХУСУСИЯТЛАРИ

Янги Ўзбекистонда ўзлигимизни англаш, миллий қадриятларимизни тиклашга алоҳида эътибор қаратилмоқда. Бундан кўзланган ягона мақсад - эртанги кунимизнинг эгалари бўлмиш ёшларни юксак интеллектуал салоҳиятли, уларни ҳаёти ва соғлиғини сақлаш, баркамол шахс қилиб тарбиялашдир. Ана шу йўлда аждодларимизнинг бой илмий мероси ва тарихий хотираси муҳим аҳамият касб этади. Зеро, аждодларимиз тафаккури ва даҳоси билан яратилган энг қадимги тош ёзув ва битиклар, халқ оғзаки ижоди намуналаридан тортиб, бугунги кунда кутубхоналаримиз ҳазинасида сақланиб келинаётган минглаб қўлёзмалар, уларда мужассамлашган тарих, тиббиёт ва илм соҳаларига оид бебаҳо асарлар бизнинг буюк маънавий бойлигимиздир. Ёшларимизни ана шундай бой тарихий тажриба ва аждодлар ўғитлари асосида тарбиялаб, халқимиз менталитетига ёт, бузғунчилик ва ахлоқсизликни тарғиб қилувчи "оммавий маданият" таъсиридан ҳимоя қилмоғимиз ва мустақил фикрли, юксак маънавиятли баркамол шахс қилиб тарбияламоғимиз даркор.

Ҳозирги кунда кўпчилик ахборот олиш манбаи сифатида мурожаат қиладиган, ҳаётимизнинг ажралмас таркибий қисмига айланиб улгурган интернет хусусида баъзан кишилар бир ёқлама фикр юритаётганини кузатамиз. Айримлар унинг ижобий томонлари, имкониятларини ҳаддан ташқари ёқлаб, ашаддий тарафдор сифатида интернетни қўллаб қувватласалар, бошқалар эса кўпроқ фойдаланиш жараёнида инсон оладиган негатив, салбий таъсирларга эътибор қаратадилар. Шу ўринда таъбир жоиз бўлса, образли қилиб айтганда, интернетни пичоққа ўхшатган бўлардик. Чунки, пичоқ жиноятчининг қўлида қотиллик қуроли сифатида намоён бўлса, жарроҳ ундан инсонлар ҳаётини сақлаб қолиш, ошпаз эса кишилар учун таом тайёрлаш, одамларга хизмат қилиш мақсадида фойдаланади. Баъзи ёшларнинг интернетга муккасидан кетишини эса сабаб эмас, оқибат сифатида баҳолаган бўлардик. Албатта, интернетнинг имкониятлари фақат салбий жиҳатларда акс этмайди. Унинг ўзига хос ижобий томонлари ҳам мавжуд. Афсуски, маълумотларга қараганда ҳозир дунё бўйича кишилар орасида (катта ёшлиларда ҳам, ёшлар, ўсмирлар, болалар ўртасида ҳам) инсон онгига кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларнинг кенг тарқалиши тобора ошиб бормоқда. Бунинг асосий сабабларидан бири эса ижтимоий тармоқларда инсон онгига кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларнинг кенг тарғиботи ҳам жуда фаол олиб борилади. Улар асосан видео ролик, электрон сурат кўринишида бўлади. Уларда миллийлигимизга зид бўлган ёд ғоялар, бегона урф-одатлар, менталитетимизга мутлақо номуносиб маданиятлар ёшлар ғоясига сингдирилишига ҳаракат қилинади.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномасида “Биз жамиятимизда ҳар қандай радикаллашувга, ёшларимиз онгини бузғунчи ёт ғоялар билан заҳарлашга, диндан сиёсий мақсадларда фойдаланишга, маърифат ўрнини жаҳолат эгаллашига йўл қўймаймиз. Бунинг учун нафақат масъул ташкилотлар, балки барчамиз биргаликда муқаддас динимизнинг инсонпарварлик моҳиятини очиб бериш, фарзандларимизни миллий ва умумбашарий қадриятлар руҳида тарбиялаш бўйича оила, маҳалла ва таълим масканларида иш олиб боришимиз зарур¹” деб таъкидладилар.

Бугунги кунда ўсиб келаётган ёш авлод келажагига раҳна солувчи салбий иллатлар фақатгина тамаки чекиш, алкоголь маҳсулотлари ёки Гиёҳвандлик воситаларини истеъмол қилиш билан чекланиб қолмаяпти. Сўнгги вақтларда кўплаб ёшларимиз орасида кучли таъсир қилувчи ҳамда таркибида психотроп моддалар мавжуд бўлган дори воситаларига қарамлик иллатига ружу қўйиш ҳолатларига ҳам дуч келямиз. Ўз ўрнида, бу иллат ёш оилаларнинг барбод бўлишига, болаларнинг тирик етим бўлиб қолишига сабаб бўлмоқда. Ҳозирги вақтда ёшлар орасида айрим дори воситаларини кайф-у сафо илинжида истеъмол қилиш ҳолатлари кўп учрамоқда. Масалан,

¹ <https://www.xabar.uz/jamiyat/shavkat-mirziyoyevning-oliy-majlis-va-ozbekiston-xalqi>

“Тропикамид”, “Лирика”, “Регапен”, “Зардекс”. Аслида мазкур дорилардан кўз ёки бошқа тана аъзолари касалликларини даволашда фойдаланилади ва уларнинг савдоси қонун асосида назорат қилинади. Дорихоналарда ушбу дорилар шифокор рецепти асосида сотилиши шарт. Лекин афсуски, “қилни қирқ ёрадиган уддабурон”лар шундай турдаги дориларни ноқонуний йўллар билан сотиб олиб, истеъмол қиляпти. Оқибатда нафақат ўз соғлигига, балки атрофдагиларга ҳам зарар етказмоқда.

Бугунги кунда мамлакатимизда ёшларнинг соғлигини муҳофаза қилиш, ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини қарор топтириш масаласига давлат сиёсати даражасида эътибор қаратилмоқда. Шу муносабат билан ёшларнинг соғлигини сақлаш, жисмонан соғлом, ақлан баркамол авлод қилиб тарбиялаш учун қўшимча имкониятлар ва шарт-шароитлар яратиш, шунингдек, дори воситалари, кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддалар муомаласини ҳуқуқий тартибга солишни такомиллаштириш орқали уларнинг ноқонуний айланишининг олдини олиш мақсадида қатор ишлар амалга оширилмоқда. Бироқ олиб борилаётган чора-тадбирларга қарамасдан, ёшлар ўртасида соғлом турмуш тарзини қарор топтириш ва мустаҳкамлаш, баркамол авлодни тарбиялашга тўсқинлик қилувчи айрим турдаги жиноятлар сони сезиларли даражада ортиб бораётгани ғоятда ачинарлидир. Хусусан, кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларнинг қонунга ҳилоф равишда муомаласи билан боғлиқ ҳолда содир этилаётган жиноятлар шундай ижтимоий хавфли қилмишлар тоифасига киради. Албатта, бунинг учун Жиноят кодексининг тегишли моддаси билан жиноий жавобгарлик белгиланган.

2020 йилда ушбу тоифадаги қилмишлар билан боғлиқ жами 213 нафар шахсга нисбатан 138 та жиноят иши кўриб чиқилган, шундан 186 нафар шахсга нисбатан 124 та ёки 87,3 фоиз айблов ҳукми чиқарилган. Судланганларнинг 86 нафари ёки 46,2 фоизини 30 ёшгача бўлган ёшлар, 98 нафари ёки 52,7 фоизини 60 ёшгача бўлган шахслар ташкил этади¹. Бу эса, мазкур тоифадаги жиноятларни содир этган шахслар ва уни муомалага киритишдан манфаатдор томонларнинг жиноятларни яширишга қаратилган ҳамда олдиндан пухта режалаштирилган ҳолда ҳаракат қилганидан далолат беради. Шу муносабат билан, амалдаги Жиноят кодексининг «Кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга ҳилоф равишда муомалага киритганлик» учун жавобгарлик белгиланган 251-¹-моддаси (кучли таъсир қилувчи ёки заҳарли моддаларни қонунга ҳилоф равишда муомалага киритиш)га жиноий таъқибнинг таъсирчанлигини ошириш борасида Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 25 августдаги қонуни билан қўшимча ва ўзгартиришлар киритилди ва қуйидагича белгиланди. «Гиёҳ-вандлик воситалари, уларнинг аналоглари ёки психотроп моддалар ҳисобланмайдиган кучли таъсир қилувчи ёхуд заҳарли моддаларни ўтказиш мақсадида қонунга ҳилоф равишда тайёрлаш, қайта ишлаш, олиш, сақлаш,

¹ <https://xs.uz/uzkr/post/otgan-jili-kuchli-tasir-qiluvchi-yoki-zaharli-moddalarni-muomalaga-kiritish-bilan-bogliq-138-ta-zhinoyat-ishi-korib-chiqilgan-olij-sud>

ташиш ёки жўнатиш, худди шунингдек уларни қонунга ҳилоф равишда ўтказиш ёхуд уларни ўтказиш мақсадида тайёрлаш ёхуд қайта ишлаш учун асбоб-ускуналарни тайёрлаш, олиш, сақлаш, ташиш, жўнатиш ёки ўтказиш. «Кучли таъсир қилувчи моддалар билан қонунга ҳилоф равишда муомалада бўлишдаги ёки таркибида кучли таъсир қилувчи моддалар мавжуд бўлган дори воситаларини рецепт бўйича чакана реализация қилиш тартибини бузишдаги кўп миқдор – тегишли давлат органи томонидан белгиланади¹». Ўзбекистон Республикасининг “Гиёҳвандлик воситалари ва психотроп моддалар тўғрисида”²ги Қонунига мувофиқ, психотроп моддалар – психотроп моддалар рўйхатига киритилган ва Ўзбекистон Республикасида назоратга олинган, келиб чиқиши синтетик ёки табиий моддалар бўлиб, улар Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2015 йил 12 ноябрдаги 330-сонли “Гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар ва прекурсорларни Ўзбекистон Республикаси ҳудудига олиб кириш, ундан олиб чиқиш ва транзит тарзида ўтказиш тартибини, шунингдек уларнинг муомалада бўлиши юзасидан назоратни такомиллаштириш тўғрисида”³ги қарорида кўрсатилган моддалардир.

Гиёҳвандлик ёшлар онгини заҳарлайди. Унга мойил бўлиб қолиш ёшларда руҳий, жисмоний қарамлик ва унинг маънавиятида жиддий салбий ўзгаришларни келтириб чиқаради. Бу иллат ижтимоий тушқунлик билан кечадиган касалликдир. Дунё бўйича наркотиклар гуруҳига доимий равишда янги моддалар қўшилиб келмоқда.

Гиёҳвандлик ўз ривожланишида уч босқични босиб ўтади. Ушбу зарарли иллатга ёшлар нима сабабдан боғланиб қолиши ва ота-она фарзандининг хулқ-атворида қандай салбий ўзгариш кечишини билмаслиги

– Биринчи босқич – наркотик моддага руҳий мойиллик пайдо бўлиши, химоя жараёнларининг йўқолиши, Гиёҳванд моддаларга чидамлилиқнинг ошиши, уларнинг физиологик таъсири сақланган ҳолда Гиёҳванд ёшларнинг мунтазам наркотик моддани қабул қилиши билан ифодаланади. Иккинчи босқич – наркотик моддага жисмоний мойиллик пайдо бўлиши, Гиёҳванд моддага енгиб бўлмас даражада хирс кўйиш, унга бўлган чидамлилиқнинг юқори даражага етиши, Гиёҳванд моддалар таъсирининг ўзгариши (кўпинча кўзғалувчанликга олиб келувчи таъсири), шахс ўзгаришларининг пайдо бўлиши билан кузатилади. Учинчи босқич – бунда Гиёҳванд моддаларга чидамлилиқни пасайиши, уларнинг таъсири фақат “тетиклаштириш” даражасига етиши, шунинг учун беморларда Гиёҳванд моддаларсиз яшай олмаслик хусусиятларининг пайдо бўлиши билан тавсифланади. Бундан ташқари хумор синдроми (яъни “ломка”) оғирлашиб, чўзилиб бориши, руҳий, соматик (ички касалликлар)нинг ривожланиши, оғир ижтимоий оқибатларнинг келиб чиқиши билан ифодаланади. Гиёҳвандлик – бу нафақат зарарли одатгина эмас, балки жуда қўрқинчли

¹ <https://lex.uz/docs/5601201>

² <https://lex.uz/mobileact/86044>

³ <https://lex.uz/docs/2815340>

касаллик ва оиланинг мусибатидир. Гиёҳванд моддани истеъмол қилувчи ёшлар доимо жиноятчиликга алоқадор бўлиб келишади. Уларнинг руҳиятини бузилиши натижасида ҳаётлари тубдан ўзгариб, ўқиш ва ишни ташлайдилар. Оиласи ва ўз яқинларидан воз кечиб, жамиятимизга ёт бўлган худбин ҳамда тубан инсонлар билан дўстлашадилар. Гиёҳвандлик – оила ва жамиятнинг заволи бўлиб, уни даволаш жуда оғир ва узоқ вақт давом этадиган жараёндир. Бу касалликдан даволаниб кетиш учун беморнинг астойдил хоҳиши зарур ва унга кучли ирода керак бўлади. Ҳозирги кунда бутун ер юзида ёшлар ўртасида “спайс” номли кучли наркотик аралашма кенг тарқалиб бормоқда. Бу моддани бир маротаба истеъмол қилган кимса унга дарров боғланиб қолади. “Спайс” галлюциноген ва токсик(заҳарли) таъсирга эга наркотик воситадир. Наркотик сотувчи “даллол”лар бундай аралашмани интернет орқали тинчлантирувчи ва стрессга қарши маҳсулот деб ҳам реклама қилишади. Табiiй наркотик маҳсулотга нисбатан “спайс” 5-10 баробар кучли ҳисобланади. У истеъмол қилинганда беморда ўта юқори галлюцинация, руҳий бузилишлар, ваҳима, кўрқув кузатилади ҳамда унинг ҳаракатларида ўзини назорат қилиш йўқолиб, Гиёҳванд шахснинг хулқи ҳам ёмон томонга тез ўзгаради. Беморда ўз жонига қасд қилиш иштиёқи пайдо бўлади. Масалан, беморнинг қулоғига турли хил “вос-вос” овозлар эшитилади.

Кучли таъсир қилувчи моддалар – ўз номи билан инсон организмига кучли таъсир этувчи моддалар бўлиб, улардан оғриқ қолдиришда ёки маълум бир дори воситалари билан биргаликда фойдаланиладиган дори воситалари ва бошқа моддалар тушунилади.

Мамлакатимизда кейинги уч йилда ёшлар ўртасидаги жиноятчилик ва ҳуқуқбузарлик олдинги йилларга нисбатан камайган бўлишига қарамасдан айнан ёшлар ўртасида турли қонунда рухсат этилмаган, тиббиёт мутахассисларининг рухсатисиз фойдаланиши тақиқланган психотроп моддаларнинг ёшлар ўртасида ноқонуний тарқатилиши ҳамда улар орқасидан келиб чиқаётган турли касалликлар каби салбий иллатларнинг кўпайиб бориши кенг жамоатчилик вакиллари ташвишга солиб қўймоқда.

Бундай воситаларга қатъий тақиқ бўлиб, улар камайгач, ёшлар ўртасида унинг прототипини кидириш бошланди. Яъни ҳузур-ҳаловатга эришиш йўли изланди. Тропикамид, лирика, регапен, зардекс ва бошқа ўнлаб, инсонга нотўғри фойдаланиш орқали сархушлик берадиган дори воситаларини истеъмол қилиш ҳолатлари пайдо бўлди.

Мисол учун, тропикамидни олайлик. Бу дори кўз касалликларини даволаш учун ишлатилади. Лекин ёшлар уни бурнига сепиб инъекция ҳосил қиляпти. Яъни бу қон айланишини бузиб, кўпол қилиб айтганда “кайф” беради. Улар минг афсуски, шунинг илинжида юрибди. Бу нимага олиб келади, аввало соғлом одам истеъмол қилиши орқали бир неча касалликлар келиб чиқади. Энг ёмон томони шундаки, бундай ёшлар умуман жамиятдан ажралиб қолади. Ўша дори воситаларини топиш учун, сотиб олиш учун ёшлар қўлидан келган хунрезликни қилишга тайёр бўлиб турибди. Ўша

дорини қабул қилса бўлди. Маълумотларга кўра, “Регапен” ва “Зардекс” ҳам назорат остидаги дориларга киради. Улар кучли таъсир қилувчи дори ҳисобланиб, оғриқ қолдириш учун ишлатилади. Лекин ҳозир ёшлар мазкур дориларни ҳам маст бўлиш мақсадида истеъмол қилмоқда.

Хулоса ўрнида ёшларни интернетдаги зарарли хуружлардан асраш, уларни ахборот технологияларидан унумли фойдаланишга ўргатиш масалалари бугунги куннинг долзарб муаммоларидан биридир. Форобийнинг таълим-тарбия йўллари, усуллари, воситалари ҳақидаги қарашлари ҳам қимматлидир. У «Инсонда гўзал фазилатлар икки йўл – таълим ва тарбия йўли билан ҳосил қилинади. Таълим фақат сўз ва ўргатиш билангина бўлади. Тарбия эса, амалий иш, тажриба билан, яъни шу халқ, шу миллатнинг амалий малакаларидан иборат бўлган иш-ҳаракат, касб-ҳунарга берилган бўлиши, ўрганишидир», дея таъкидлайди. Олим, ўз навбатида, таълимда барча фанларнинг назарий асослари ўрганилса, тарбияда маънавий-ахлоқий қоидалар, одоб меъёрлари ўрганилади, касб-ҳунарга оид малакалар ҳосил қилинади, деб уқтиради. Шунинг учун ушбу ғоялардан жамиятнинг тарбиявий-таълим салоҳиятини мустаҳкамлашда, маънавий-ахлоқий муҳитни яхшилашда фойдаланса, мақсадга мувофиқ бўлади.

**ЯНГИБАЕВ АЙБЕК
КЫДЫРБАЕВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Маъмурий ҳуқуқ кафедраси бошлиғи
ўринбосари, юридик фанлар бўйича фалсафа
доктори (PhD)*

**НОРБУТАЕВ ЭРКИН
ХУРОЗОВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Маъмурий ҳуқуқ кафедраси доценти, юридик
фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD)*

**АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАРНИНГ
ОЛДИНИ ОЛИШ ВА УЛАРДАН ҲИМОЯЛАНИШ УСУЛЛАРИ**

Бугунги кунда Ўзбекистон Республикасида мамлакатни иқтисодий ривожлантириш йўлида жуда кўплаб ижобий ишлар амалга оширилмоқда. Кучли иқтисодий ислохотлар даврида мамлакатда турли соҳаларда ижобий ўзгаришлар юз бериши билан бирга ўзгалар мулкига қарши қаратилган айрим жиноятларнинг содир этилиши давом этаётганлиги барчада хавотир уйғотиши ҳеч биримизга сир эмас.

Мамлакатимиз Конституциясида ҳар бир шахс мулкдор бўлишга ҳақлиги, банкка қўйилган омонатлар сир тутилиши ва мерос ҳуқуқи қонун билан кафолатланиши, бозор муносабатларини ривожлантиришга қаратилган Ўзбекистон иқтисодиётининг негизини хилма-хил шакллардаги мулк ташкил этиши, давлат истеъмолчиларнинг ҳуқуқи устунлигини ҳисобга олиб, иқтисодий фаолият, тадбиркорлик ва меҳнат қилиш эркинлигини, барча мулк шакллариининг тенг ҳуқуқлилигини ва ҳуқуқий жиҳатдан баб-баравар муҳофаза этилишини, хусусий мулк бошқа мулк шакллари каби дахлсиз ва давлат ҳимоясидалигини, мулкдор фақат қонунда назарда тутилган ҳолларда ва тартибдагина мулкидан маҳрум этилиши мумкинлигини, мулкдор мулкига ўз хоҳишича эгалик қилиши, ундан фойдаланиши ва уни тасарруф этиши. мулкдан фойдаланиш фуқаролар, юридик шахслар ва давлатнинг ҳуқуқларини ҳамда қонун билан

кўрикланадиган манфаатларини бузмаслиги шартлиги ҳақида қатъий таъкидлаб ўтилган.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев мамлакатимиз тинчлиги ва жамоат хавфсизлигини таъминлаш, жиноятчиликнинг олдини олиш борасидаги вазифаларга бағишланган 2019 йилнинг 10 январь куни ўтказилган видеоселектор йиғилишида таъкидлаганидек: – “Бугунги глобаллашув даврида янгидан-янги таҳдид ва хавф-хатарлар пайдо бўлмоқда, жиноятларни содир этиш усул ва воситалари, мақсадлари ўзгариб бормоқда. Шуларни ҳисобга олган ҳолда, мамлакатимизда кейинги икки йилда мазкур масалалар бўйича 100 дан ортиқ ҳужжатлар қабул қилинди.

Кўрилаётган чора тadbирларга қарамай мамлакатимизда кибержиноятчиликлар айниқса Интернет фирибгарликлари сони ортиб кетмоқда.

Жиноят қонунига кўра **фирибгарлик** деганда, алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкани ёки ўзганинг мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш тушунилиши ҳақида расмий таъриф кўрсатиб ўтилган. Айни даврда инсоният тараққиёти, техника ва технологиялар ривожланиши натижасида барча жиноятларнинг, жумладан фирибгарликнинг ҳам турли хилдаги кўринишлари кўпайиб бормоқда. Булардан энг хатарли ва замонавий таҳдид - **Интернет фирибгарлигидир**. Интернет фирибгарлиги деганда, интернет жаҳон ахборот тармоғи ва инновацион технологиялардан фойдаланган ҳолда алдаш ёки ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан ўзганинг мулкани ёки ўзганинг мулкига бўлган ҳуқуқни қўлга киритиш тушунилади. Қуйида интернет фирибгарлигининг айрим турлари ва улардан ҳимояланиш йўллари кўриб ўтамиз:

Киберсквоттинг (ингилизча - cybersquatting) – бу пул топиш усули бўлиб, айрим компания ва брендларнинг янги турдаги маҳсулотларини таҳлил қилишга асосланган. Киберсквотер янги турдаги бу каби маҳсулотларни аниқлаганда унинг доменига ўхшаш доменни ўз номига расмийлаштириб, қайта сотиш мақсадини кўзлайди. Мисол учун киберсквоттерлар томонидан қуйидагича доменлар яратилиши мумкин:

– Korzinka.uz-Korzinkaa.uz/Korzinka3.uz;

– dba.uz-dba rasmiy.uz/ dbauz.uz.

Киберсквоттернинг даромадларини қуйидагилар ташкил топади:

– Бренд эгасининг домен номини сотиш;

– Маҳсулот эгасининг ва бренднинг номини ва обрўсини қадрсизлантиришга олиб келиб, компаниянинг сохта веб-сайтини яратишга олиб келадиган маълумотлар тарқатиш. Шу сабабли Киберсквоттинг ноқонуний ҳисобланади.

Киберсквоттингдан ҳимояланиш учун компания ва брендларнинг барча домен номини расмийлаштириб рўйхатдан ўтказиб қўйиш зарур.

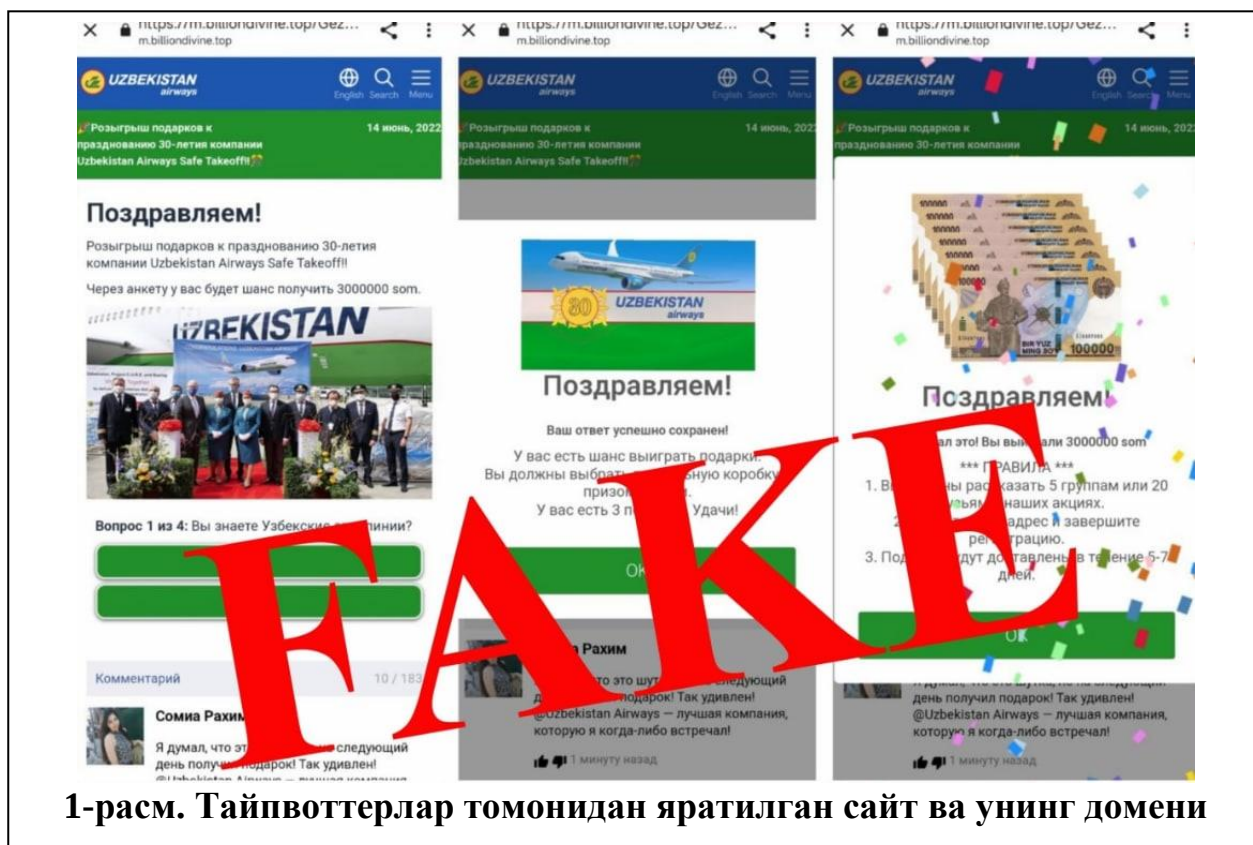
Тайпсквоттинг (1-расм) киберсквоттингнинг бир тури бўлиб, классик киберсквоттинг каби доменларни қалбакилаштириш билан эмас, балки ўхшаш домен яратиш орқали фаолият олиб боради. Бунда, домен номлари биргина ҳарфни тушириб қолдириш орқали шакллантирилади.

Тайпсквоттинг доменларига мисол қилиб қуйидагиларни келтиришимиз мумкин:

- <https://yandex.uz/> - <https://andex.uz/>
- <https://nbu.uz/uz/> - <https://nb.uz/uz/>

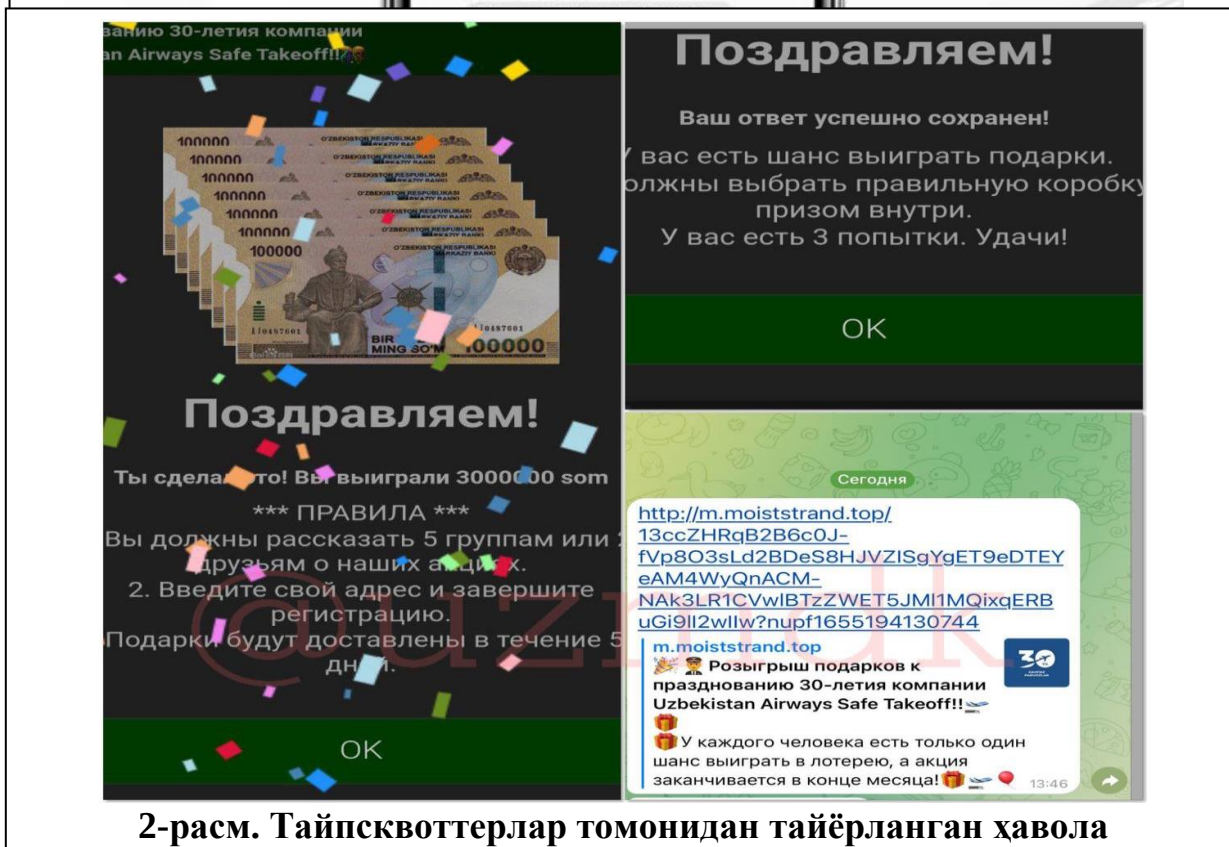
Тайпсквоттингдан ҳимояланиш учун тегишли доменларни бир неча хил вариантларда расмийлаштириш натижасида тайпсквоттерлар хужумини олдини олиш мумкин.

1-расм. Тайпвоттерлар томонидан яратилган сайт ва унинг домени

Фишинг (инглизча-балиқ овлаш) – интернет фирибгарлигининг энг кўп тарқалган турларидан бири бўлиб, бунда фишерлар жабрланувчи шахсларнинг банк ҳисобрақамлари ва уларга тегишли идентификация рақамлари ҳамда кодларини қўлга киритиш учун уларни турли йўллар билан ишонтиришга ҳаракат қиладилар. Бундай жинойий фаолиятни амалга оширишда улар интернет, хусусан, “Instagram”, “Tik tok” каби ижтимоий тармоқлар, “Telegram” ва “Watsapp” каби мессенжерлардан фойдаланадилар. Ўзларининг қабих ниятларини амалга ошириш учун фишерлар қуйидаги усулларни қўллайдилар:

Спам – бу усулда жинойатчилар жабрланувчини турли усуллар билан кўрқитгани ҳолда, жабрланувчининг ҳисоб рақамига, пластик карталарига улашиб олишни назарда тутадилар. Бундай тарздаги кўрқитишларга картангизга турли хилдаги абонент тўловлари улашиб қўйилганлиги ҳамда кунлик абонент тўлови ечилишини айтиб, уни ўчириб бериш мақсадида паролларни ва шахсий пластик карта маълумотларини сўраш киради.

2-расм. Тайпсквоттерлар томонидан тайёрланган ҳавола

Товар ва хизматлар рекламаси - томонидан турли хилдаги интернет дўконларнинг қалбаки веб-сайтлари яратилиб, турли хилдаги маҳсулотларни етказиб бериш эвазига олдиндан пул талаб қилиб олинади. Пули тўланган маҳсулот эса албатта етказиб берилмайди. Троян дастурларни қўллаш орқали фирибгарликнинг сайтига кирувчи ҳаволалар тайёрланади. Ушбу ҳаволаларни устига босиш натижасида фишерлар томонидан тайёрланган турли хил дастурларни автоматик юклаб Троян дастурларни қўллаш орқали фирибгарликнинг сайтига кирувчи ҳаволалар тайёрлашади.

Сўнгги вақтларда фишинг фирибгарлигининг янги тури оммалашиб кетмоқда. Унга кўра фишерлар жабрланувчининг шахсга оид хужжатларининг сканер вариантыни қўлга киритиб, улар номидан онлайн кредит олишмоқда.

Фишерлардан химояланиш (3-расм). Фишинг фирибгарлигининг энг асосий жиҳати жабрланувчининг ишончини суистеъмол қилиш орқали

Ўз қабих ниятини амалга оширишидадир. Шу сабабли фишерлар тузоғига тушиб қолмаслик учун қуйидагиларга жиддий эътибор қаратишимиз керак:

– Банклар ҳеч қачон ўз мижозларининг кредит карта рақамлари, пин-кодлари ва шахсий маълумотларини сўрамайди;

– Спам-хатлар орқали келган хаволаларга кирганда уларни ҳақиқийлигига ишонч ҳосил қилиш керак;

– Агар шахс ҳеч қандай лоторея ёки ютуқли ўйинларда иштирок этмаган бўлсада унга совринни қўлга киритгани ҳақида маълумотлар келса, демак булар аниқ фирибгарлардир;

– Сотувда бўлган маҳсулотларнинг таннархи бошқа интернет-дўконлар ёки шаҳобчалардагидан кўра паст бўлса, ушбу интернет-дўконнинг фирибгарлар томонидан яратилмаганлигига ишонч ҳосил қилиш керак.

Тўлов тизимидаги фирибгарликлар – интернет фирибгарлигининг оммабоп турларидан бири бўлиб, асосий эътиборни тўлов тизимидаги камчиликларни бартараф этган ҳолда тўловни ва пул ўтказишни амалга ошириш орқали пул маблағларини қўлга киритишни назарда тутувчи алгоритмлардир.

Сеҳрли ҳамён фирибгарлиги –фирибгарлар томонидан шахсларнинг пул маблағларини турли хилдаги фойда олиб келиши мумкин бўлган йўналишларга пул маблағларини жалб қилиш тарзида намоён бўладиган, ушбу соҳаларга ўтказилган пул маблағлари эса фирибгарнинг банк картасига тушиши назарда тутилади. Буларга, криптовалюта билан шуғулланиш таклифи кабиларни мисол қилиб келтириш мумкин.

Нигериянча мактублар – дастлаб Нигерияда сўнгра, ер юзида энг кўп тарқалган интернет фирибгарлиги бўлиб, бу фирибгарлик икки хил усулда амалга оширилади:

Биринчи усул, турли хил таббий офатлардан, урушлардан ёки бошқача тарзда бошига оғир кун тушган фуқароларга маълум бир фойда евазига ёрдам бериш таклифи;

Иккинчи усул, вақтинчалик маблағга эга емас бўлган, лекин тез орада жуда катта бойликка эришиши аниқ бўлган шахслар (собиқ диктаторнинг аёли, вафот этган вазирнинг ўғли) томонидан кейинсалик бир неча баравар қилиб қайтариб беришга вадалар бериб пул маблағларини олиш таклифи.

Алдаш дастурлари – интернет фирибгарлари томонидан ишлаб чиқилган танишувлар дастури (чат знакомств). Бу турдаги фирибгарлар ўзларини аёл киши сифатида таништириб, жабрланувчилар билан турли хилдаги интим муносабатларга киришишга рози бўладилар. Улар ўзлари ҳақида турли хил афсоналар, уйдирмалар айтиб, жабрланувчи билан бирга бўлиш ҳамда унинг ёнига бориш учун билетлар сотиб олиш каби чиқимларни қоплашга пул сўрайдилар.

Ҳимояланиш усуллари:

– ҳеч қандай сеҳрли ҳамён мавжуд эмаслиги ва ҳечким бегон инсоннинг қўлига пул туқазиб қўймаслигига ишониш.

– шахслар билан ҳеч қандай юридик кучга эга бўлмаган битимлар тузмаслик.

Ҳозирги вақтда нафақат Ўзбекистонда балки бутун ер юзидаги энг кўп учраётган жиноят бу фирибгарликдир. Мамлакатимиз Жиноят қонунчилигида интернет фирибгарлиги билан шуғулланувчи шахсларга нисбатан 10 йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазоси белгиланганлиги фирибгарликнинг нақадар жирканч иллат эканлигидан далолатдир. Балким, машҳур адиб, ёзувчи Садриддин Айний ўзининг “Судхўрнинг ўлими” қиссасини, буюк ҳинд арбоби Робиндранат Тагор “Нур ва соялар” асарини, рус романшуноси ўзининг “Тарас Бульба”сини шундай фирибгар, муттаҳам ва паст кишиларнинг қабихликларидан жирканиб ёзгандир Халқимизда: “Пулни ишлатиш топишдан кўра қийинроқ”, – деган нақл бор. Аммо, пок ниятлар ила ҳалол ишлаб топиш пул албатта баракали бўлиши ҳам ҳеч кимга сир эмас. Лекин, фарзандларимиз ризқи, рўзгоримиз ямоғига атаган пулимизни Интернетдаги биз кўрмаган, билмаган, танимаган залолат кушандалари томонидан шилиб кетилиши аламли ҳолат. Шундай, экан бу каби фирибгарларнинг тузоғига учмаслик учун турли хилдаги осон бойлик орттиришга бўлган ундов ва алдовларга учмаслигимиз, қонун устуворлигини тан олган ҳолда фаолият юритмоғимиз даркор!

**АДИЗОВ АЗАМАТ
АЗИМБОЙ ЎҒЛИ**

*Божхона институти Махсус-ҳуқуқий фанлар
кафедраси ўқитувчиси*

ГИЁҲВАНДЛИК МОДДАЛАРИНИНГ ИНТЕРНЕТ ОРҚАЛИ НОҚОНУНИЙ САВДОСИНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШНИНГ АЙРИМ ЖИҲАТЛАРИ

Дунёда илм-фан ривожини, технологиялар тараққиёти натижасида фармакологик, хусусан, инсон асаб тизими, онги ва иродасига кучли таъсир қилувчи гиёҳвандлик воситалари, психотроп моддалар, токсик ҳамда бошқа психоактив моддаларнинг турли хилдаги аналоглари кўпайиб бормокда. Ушбу воситаларнинг катта қисми аслида тиббий мақсадларда ишлаб чиқарилсада, гиёҳвандларга турли хил йўллар билан ноқонуний тарзда реализация қилиш ҳолатлари ҳам учраб турибди. Бундай реализация қилиш усулларида энг кенг тарқалгани – бу Интернет савдосидир.

Мавжуд маълумотлар таҳлили шуни кўрсатадики, гиёҳвандлик

моддаларининг ноқонуний савдоси билан шуғулланувчи шахслар жиноий жавобгарликдан қочиш мақсадида наркотиклар савдосини интернет тармоғи ва замонавий тўлов тизимлари орқали амалга оширмоқда.

Интернет орқали гиёҳванд моддаларни ноқонуний айланиши – бу жиноятчилар интернетда турли хил эълонлар ёрдамида миқдорларни қидириш ва гиёҳвандлик моддаларини сотиб олувчилар наркотиклар учун тўловларни электрон тўлов тизимлари воситасида тўлаш ҳамда уларни махсус жойлардан қабул қилиб олишлари орқали амалга оширилади. Ушбу усул натижасида сотувчи ва гиёҳванд моддаларни сотиб олувчи ўртасида бевосита шахсий алоқа ўрнатилмаслиги, бир-бири билан бевосита таниш бўлмаганлиги туфайли жиноятчиларнинг жавобгарликка тортилиш эҳтимоли паст даражада бўлади. Бу эса гиёҳвандлик моддаларини сотувчиларини кўлга тушиб қолишлари эҳтимолини камайтиради. Шу муносабат билан бундай жиноятларни содир этиш усуллари ва турлари кенгайиб бориши натижасида гиёҳ савдоси кенг томир отишига замин яратилди.

АҚШ, Европа иттифоқи давлатлари ва Россия Федерацияси (РФ)да гиёҳвандлик моддаларининг ноқонуний савдосининг сезиларли қисми айнан интернет орқали амалга оширилмоқда. Шунингдек, Марказий Осиё давлатларида ҳам бу каби ҳолатлар учраб турибди.

Жумладан, Global Drug Survey маълумотларига кўра, АҚШда наркотик истеъмол қилувчиларнинг 18 %, Англияда 28 %, Финляндияда 45%и наркотикларни интернет тармоғидан сотиб олиши маълум қилинган.

Россия Федерациясида 2020 йилда 46 288 та ҳолат (*2019 йилда 24 155 та, 2017 йилда ушбу йўналишда 7179 та ҳолат*) аниқланиб 4609 кишига нисбатан жиноят иши очилган, 1,9 тоннадан ортиқ гиёҳвандлик воситалари (*умумий миқдорга нисбатан 7,8%*) мусодара қилинган.¹

Шунингдек, Қозоғистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги вакили Данияр Ораловнинг маълумотларига кўра, жорий йилнинг ўтган 9 ойида 153 та наркотикларнинг ноқонуний савдоси билан боғлиқ ҳолатлар аниқланган бўлиб, 153 та жиноят иши қўзғатилган, 76 та ҳолатда гиёҳвандлик воситаларини реклама қилганлиги учун иш материаллари юритилган².

Шу билан бирга, 2022 йилда 1606 та интернет (*2021 йилда 1627*) наркосайтлар аниқланган ва блокланган.

Бундан ташқари, мавжуд маълумотларга кўра жорий йилда Ўзбекистон Республикаси ИИВ маълумотларига кўра, 114 та телеграм канали гиёҳвандлик воситаларини ноқонуний фаолиятига алоқадорлиги сабабли блокланган.

Юқоридаги статистикалар таҳлили шуни кўрсатадики, МДХ давлатларида интернет орқали гиёҳвандлик воситаларининг ноқонуний савдоси тобора ортиб бормоқда.

Интернет орқали наркотикларнинг ноқонуний реализацияси даромадли фаолият бўлиб, бундай савдолар интернетда қидирув тизимлари

¹ «Противодействие запрещенной рекламе интернет-магазинов по продаже наркотиков» <https://cyberleninka.ru>

² «Зарегистрировано 153 факта продажи наркотиков через интернет в РК» <https://www.inform.kz> 195

орқали индексация қилинмайдиган “Tor” ёки “соёдаги интернет” (Darknet) деб номланувчи аноним тармоқлардан, шунингдек, мессенжерлар (Telegram, Whats up)дан фойдаланган ҳолда амалга оширилмоқда.

Хорижий экспертларнинг бу борадаги фикрларига кўра ушбу тармоқлар орқали амалга оширилаётган ноқонуний савдо операцияларининг 90 % улушини наркотиклар савдоси ташкил этади. Ушбу тармоқлар орқали оддий гиёҳвандлик воситаларидан тортиб экзотик наркотикларгача сотиб олиш мумкин.

Шу билан бирга, News.rambler.ru сайти маълумотларига кўра Россия Федерациясида Darknet орқали амалга оширилаётган ноқонуний наркотиклар савдосининг бир ойлик қиймати 1,5-2 млрд. рублни (24-32 млн. АҚШ доллари) ташкил этади.

Наркотик воситаларини сотиб олувчилар, “товар” учун тўловларни “Web Money”, “Qiwi wallet” тўлов тизимлари орқали сотувчининг ҳисоб рақамига ўтказиб, наркотикларни почта орқали ёки махсус белгиланган жойлар (тайник)лардан оладилар.

Наркотикларнинг ушбу кўринишдаги савдосини амалга ошириш “харидор-кассир-менежер” схемаси орқали амалга оширилади.

Жумладан, харидор “Telegram” мессенжери орқали кассир билан мулоқотга киришиб, буюртма беради. Кассир эса менежердан буюртма берилган пунктда сўралган наркотик модданинг мавжудлигига аниқлик киритади ва харидорга “Web Money” ёки “Qiwi wallet”даги махсус ҳисоб рақамини беради. Пул тўлангандан сўнг, кассир курьерга хабар беради, курьер эса “товар” етказилган манзилни маълум қилади. Схеманинг ҳар бир аъзоси ҳар бир савдо келишувлардан маълум бир фоиз олади. Агар иштирокчиларнинг бирортаси қўлга тушиб қолса у билан алоқа узилади.

Шунингдек, ушбу схемада “вербовщики”, “мини-кладовщики”, “кладовщики”, “операторы” (“дроповоды”), “кураторы”, “финансовый директор”, “хакер”, “старший” каби алоҳида шахслар гуруҳи мавжуд бўлиб уларнинг ҳар бирига алоҳида вазифа белгилаб берилган.

Мавжуд маълумотларга кўра, наркотикларнинг ноқонуний савдоси билан шуғулланувчи айрим сайтлар ҳамда мессенжерлар Тошкент шаҳрида ҳам ўзининг курьерларига эга.

Хусусан, ушбу турдаги веб сайтлар Тошкент шаҳрида 1 грамм мирдордаги марихуана гиёҳвандлик воситасини 1200 рубль эвазига етказиб берилиши бўйича айрим интернет манбаларида маълумотлар мавжуд. Тўловларни эса “Web Money”, “Qiwi wallet”даги ҳисобларига ўтказиб берилади.

Шу билан биргаликда, журналист Никита Макаренко томонидан эълон қилинган “Тошкент – кайфда” номли мақолада ҳам Тошкент шаҳрида наркотиклар интернет орқали сотилаётганлиги маълум қилинган. Шунингдек, ушбу мақолада наркотиклар сотиладиган интернет манзиллари ёзилган граффити эълонлар тахтаси, устунлар ва деворларга жойлаштириб кетилаётганлиги кўрсатиб ўтилган.

Маълумот ўрнида, Ўзбекистонда ҳозирги кунда “Oson” номли дастур

ёрдамида “Web Money”, “Qiwi wallet” тўлов тизимларидаги ҳисобни тўлдириш мумкин.

Интернетда “Darknet”, “Tor” платформалари ҳамда мессенжерлар орқали амалга ошириладиган наркотиклар савдосини фош этиш мураккаб бўлсада, Европа Иттифоқи ва Россия Федерациясида ушбу турдаги жиноятларни аниқлаш ҳамда жиноий жазо белгилаш бўйича тажриба шаклланган.

Жумладан, 2014 йилда Европа кибержиноятчиликка қарши курашиш маркази томонидан Европа Иттифоқига аъзо 17 мамлакат иштирокида “Opumous операцияси” амалга оширилиб, бунинг натижасида 17 нафар наркосавдогар қўлга олинган, 410 дан ортиқ яширин серверлар ва 210 дан ортиқ сайтлар блокланган. Бундан ташқари 180 минг евро миқдоридаги валюта ҳамда наркотик мусодара қилинган.

Россия Федерациясида интернетда наркотиклар савдосига қарши курашда “Россия кўнгиллилари” номли гуруҳ ташкил этилган бўлиб, ушбу гуруҳ аъзолари интернетда наркотиклар савдоси тўғрисида маълумотга эга бўлишлари билан <https://eais.rkn.gov/en/feedback> иловаси орқали бу тўғрисида Роскомнадзорга маълум қилади. Роскомнадзор ушбу сайтларни ўрганиб чиқиб блоклаш ишларини амалга амалга оширади.

Бундан ташқари, Россия Федерациясида **statoperator.com** сайтида наркотикларни интернетда номланишлари рўйхати тузиб чиқилган бўлиб, ушбу номлар кўп қўлланиладиган сайтлар Роскомнадзор томонидан блокланади.

Шу билан бирга, РФнинг 2012 йил 1 мартдаги 18-сонли Федерал қонуни билан РФнинг Жиноят кодексига (228.1-модда) интернет орқали наркотиклар савдосини амалга оширганлик жиноий жавобгарликни белгиловчи норма киритилди. РФда ушбу турдаги жиноятларга 5 йилдан – 12 йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазоси белгиланган.¹

Марказий Осиё давлатларида ҳам наркотикларнинг интернетдаги савдосига қарши курашда норматив ҳуқуқий базасини ривожлантириш ҳамда ушбу йўналишдаги жиноятларни аниқлашда бир қатор ишлар амалга оширилмоқда. Хусусан, Қозоғистонда махсус кўнгиллилар гуруҳи шакллантирилган бўлиб, улар интернетда наркотиклар сотувчи ва реклама қилувчи сайтлар ҳамда кўчаларда ушбу йўналишдаги интернет манзилларни реклама қилуви граффитилар тўғрисида хабар бериш тизими яратилган. Бунинг натижасида 2021 йилда ушбу турдаги 200 дан ортиқ сайт блокланган.

Шу билан бирга, 2019 йил май ойида Қозоғистон Ички ишлар аппаратида ахборот-коммуникациялар тизимида гиёҳвандликка қарши курашиш йўналишида бошқарма ташкил этилган. Ушбу бошқарма ходимлари ахборот технологиялари соҳасида етакчи мутахассис бўлган шахслардан ташкил топиши белгилаб қўйилган. Бундан ташқари, Қозоғистон Жиноят қонунчилигига электрон ахборот манбалари орқали наркотиклар ноқонуний савдоси

¹ Уголовный кодекс Российской Федерации" от 13.06.1996 N 63-ФЗ

билан шуғулланганлик учун жиноий жавобгарликни белгиловчи алоҳида норма киритилган бўлиб, (ЖК 301-модда) унга кўра ушбу турдаги жиноятларни содир этганларга нисбатан 7 йилдан 10 йилгача озодликдан маҳрум қилиш жазоси белгиланган.

Хулоса ўрнида шунини таъкидлаш лозимки, наркотикларнинг савдосини бевосита контактсиз ва томонларнинг шахсини сир сақлаган ҳолда ташкил этиш имкониятининг мавжудлиги ҳамда ушбу йўналиш даромадли ва хавфсизроқ бўлганлиги савдогар ва харидорларнинг бир-бирларини кўрмаган ҳолда наркотиклар савдосининг интернет орқали амалга оширилишига сабабчи бўлмоқда. Дунё мамлакатлари эса бу кўринишда содир этилган жиноятларга нисбатан жазо чораларини белгилаш мақсадида ўзларининг жиноят қонунчиликларига ўзгартириш, янги нормалар киритишмоқда.

Юқоридагиларни инобатга олиб, Ўзбекистонда интернетда наркотик воситаларининг савдосини олдини олиш мақсадида ҳамда унга қарши курашда самарали натижаларга эришиш учун қуйидагиларни амалга ошириш мақсадга мувофиқдир.

– ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг наркотикларнинг ноқонуний муомаласига қарши курашувчи ходимларини ушбу йўналишда ўқитиш бунинг учун хорижий илғор мутахассисларни жалб этиш;

– ИИВ Жиноят қидирув бош бошқармаси тизимида интернетда наркотиклар савдосига қАРШИ кураш бўйича бўлинма ташкил этиш ва унинг вазифалари сифатида қуйидагиларни белгилаш;

– доимий равишда “Тог” ёки “соёдаги интернет” (Darknet) тармоқларида наркожиноятчиларнинг фаолиятига чек қўйишга қаратилган тезкор ва таҳлилий фаолиятлар олиб бориш;

– ушбу йўналишда фаолият юритувчи веб-сайтлар, мессенжерларни аниқлаш ва уларни фаолиятини тўхтатиб қўйиш ҳамда уларнинг ташкилотчиларини идентификация қилиб жавобгарликка тортиш механизмининг йўлга қўйиш;

– интернетда наркотиклар сотувчи ва реклама қилувчи сайтлар ҳамда кўчаларда ушбу йўналишдаги интернет манзилларни реклама қилуви граффитилар тўғрисида хабар берувчи “кўнгиллилар гуруҳи”ни ташкил этиш ҳамда уларни рағбатлантириш тизимини ишлаб чиқиш;

– Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексини интернетда наркотиклар ноқонуний савдоси билан шуғулланганлик учун жиноий жавобгарликни белгиловчи норма билан тўлдириш;

Ушбу соҳада содир этилаётган наркотик савдосини чеклаш мақсадида жиноий жавобгарлик нормаларини такомиллаштириш, интернетдаги нарко-савдодан ҳимоя тизимини шакллантириш жамоат тартиби ва хавфсизлигини, фуқаролар тинчилиги ва осойишталигини, анъана ва қадриятларимиз бардавонлигини таъминлаш учун муҳим шарт-шароитлар яратиш беради. Зеро, инсон психикасига таъсир қилувчи моддалар савдосини тартибга солмас эканмиз, ҳуқуқбузарликлар сонини камайтиришга эриша олмаймиз.

**АЛИМОВ БАҲРОМ
ФОЗИЛОВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси катта ўқитувчиси*

**ИНТЕРНЕТ ТАРМОҒИДА СОДИР ЭТИЛАДИГАН
ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ БАРВАҚТ ОЛДИНИ ОЛИШ**

Бугунги кунда жаҳонда ва минтақамизда тараққиёт ва хавфсизликка раҳна солаётган хавф-хатар ва таҳдидлар, аввало, трансмиллий жиноятлар ва ёт ғоялар таъсирининг тобора кучайиб бораётганлиги уларга барҳам бериш ва ўз вақтида олдини олиш бўйича янги вазифаларни қўймоқда.

Ҳаётнинг ўзи эришилган барча ютуқларни, шу билан бирга, йўл қўйилган камчиликларни чуқур ва танқидий таҳлил қилиш асосида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тизимини янада такомиллаштириш бўйича пухта ўйланган ва изчил ҳаракатларни давом эттиришни объектив заруратга айлантирди.

Шу боисдан, ислохотларнинг бугунги босиқчида ҳуқуқбузарлик жамият ривожланишига салбий таъсир кўрсатувчи ижтимоий-ҳуқуқий ва руҳий ҳодиса бўлиб, бугунги кунда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси жиноятчиликка қарши курашишда бош йўналишга айланди.

Аммо, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини такомиллаштириш йўналишидаги амалга оширилаётган чора-тадбирлар мавжуд муаммолар ва камчиликларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф этишдан бошланмас экан унинг самарадорлиги яхшиланмайди.

Ҳуқуқбузарликларни барқарорлаштириш, унинг динамикасини пассаятириш, фуқароларда ҳуқуқбузарликка нисбатан муросасизлик ҳиссини кучайтириш ушбу йўналишдаги вазифаларнинг муҳим жиҳатларидан ҳисобланади.

Юқоридагиларга асосланиб, рус криминолог олими Ю.М. Антонян «жиноятчиликни бутунлай йўқ қилиб бўлмайди, у фақат жамият билан бирга барҳам топиши мумкин»¹, - деб таъкидлаб ўтган фикрларига эътибор қаратиш лозим.

Демак, шахс фақатгина жамиятда ва ундаги мавжуд ҳодиса, воқеа, жараёнлар таъсирида шахс сифатида шаклланади.

¹ Теоретические основы предупреждения преступности. – М., 1977. – С. 30–31.

Шулардан келиб чиқиб, айтганда мамлакатимизда амалга оширилган ҳуқуқбузарликлар профилактикаси соҳасидаги ислохотларда ҳам барча омиллар инобатга олинди. **“Жамиятда қонун устуворлигини таъминлаш** – амалга оширилаётган барча ислохотлар самарадорлигига эришиш, аҳоли турмуш даражасини ошириш, мамлакатда тинчлик, тотувлик ва барқарор вазиятни таъминлашнинг асосий кафолатидир”¹.

Жамият аъзолари қонунга амал қилган ҳолда яшаш ва меҳнат қилишни ўрганиши, ўз ҳуқуқ ва эркинликларини қонун орқали ҳимоялашни билиши, ўз мажбуриятларини оғишмай бажариши, шунингдек бошқаларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва манфаатларига ҳурмат билан муносабатда бўлиши, қонунларга риоя этиш мукаддас бурчи деб бунга виждонан ёндошишлари лозим.

Таъкидлаш лозимки, жамият ривожланар экан – тараққиёт кушандаси бўлган “жиноятчилик” ҳам бир жойда тўхтаб қолмайди, яъни у замонга мослашиб боради, хусусан, жиноятларнинг янги турлари пайдо бўлиш билан бир қаторда, уларни содир этиш механизмлари ҳам такомиллашиб боради. Шундай экан, ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг субъектлари ҳам ўзларининг фаолиятини мунтазам равишда замонга мос равишда такомиллаштириб, илмий асосланган шакл ва усулларни амалиётга қўллашни ўзлаштиришлари талаб этилади.

Ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини самарадорлигини ошириш, биргина чора-тадбирларни амалга ошириш билан эмас, балки ушбу тадбирларни манзилли йўналтириш ва ҳудудлардаги жиноятчилик ҳамда айрим хусусиятларини инобатга олган ҳолда бир сўз билан айтганда **“илмий диагноз”** асосида ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади.

Дарҳақиқат, Президентимиз Ш.М.Мирзиёев ички ишлар органлари ходимлари куни куни муносабати билан сўзлаган байрам табригида ““Хавфсиз маҳалла” ва “Хавфсиз ҳудуд” тамойиллари асосида ички ишлар органларининг Миллий гвардия ва маҳалла жамоатчилиги билан ҳамкорликдаги ишлари қисқа вақт ичида ўзининг ижобий натижасини бераётгани биз учун катта аҳамиятга эга. Ҳудудлардаги криминоген вазиятни чуқур таҳлил қилиш, жиноятларнинг динамикаси ва содир этилишига таъсир қилаётган омилларни аниқлаш ва “илмий диагноз” қўйиш орқали жиноятчиликни прогнозлаш ва унинг олдини олишга алоҳида эътибор қаратилмоқда”², деб таъкидлаб ҳуқуқбузарликлар профилактикасига илмий таҳлил асосида ёндошиш муҳимлигини кўрсатиб ўтди.

Шу боисдан бугунги кунда янги турдаги ҳуқуқбузарликлар ҳисобланадиган **“Интернет тармоғида”** содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг

¹ Мирзиёев Ш.М. Демократик ислохотларни изчил давом эттириш, халқимиз учун тинч ва осойишта, муносиб ҳаёт даражасини яратиш – барқарор тараққиёт кафолатидир // Тадбиркорлар ва ишбилармонлар ҳаракати – Ўзбекистон Либерал-демократик партиясининг VIII съездидаги маърузаси, 2016 йил 2 ноябрь // Халқ сўзи. – 2016. – 3 нояб.

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 25 октябрь – Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар органлари ходимлари куни муносабати билан ички ишлар органлари ходимлари ва фахрийларига байрам табриги // Postda-На посту. – 2021. – 25 окт. – № 43 (4529). – 1–2 б.

содир этилиши сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Маълумки, бугунги илмий адабиётларда **“кибержиноятчилик”** деган жумла тез-тез тилга олиниб турибди, айнан кибержиноятлар интернет тармоқлари орқали содир этилади. Демак, ушбу йўналишда замонавий шакл ва усулларни ишлаб чиқиш, унга қарши курашишга қодир бўлган малакали кадрларни тайёрлашни йўлга қўйиш лозимлигини кўрсатади.

Бугунги кунда таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, Ўзбекистонда интернет тармоғи - орқали асосан **“фирибгарлик”, “туҳмат”, “ҳақорат”** каби ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши кузатилмоқда.

Айрим ривожланган мамлакатларда эса **“Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш”, “Ўзини ўзи ўлдиришга ундаш”, “Хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши тартибини бузиш”, “Урушни тарғиб қилиш”, “Фарзандликка олиш сирини ошкор қилиш”, “Порнографик маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш”, “Зўравонликни ёки шафқатсизликни тарғиб қилувчи маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намойиш этиш”** ва бошқа шунга ўхшаш жиноятларнинг ҳам интернет тармоғи орқали содир этилаётганлиги аниқланган.

Шу боисдан интернет орқали содир этиладиган барча турдаги жиноятларнинг олдини олиш, уларнинг содир этилиши сабаблари ва имкон берган шарт-шароитларни ўз вақтида аниқлаш ҳамда бартараф этиш чоратадбирларини ишлаб чиқиш ва бугундан олдини олиш ҳамда бу жараёнда замонавий шакл ва усулларни ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Бундан ташқари, хорижий мамлакатларнинг тажрибасини ўрганиш, уларда ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари, хусусан, ички ишлар органлари томонидан интернет тармоғи орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишдаги энг замонавий ва мамлакатимизга мос бўлган усулларини ўрганиш ҳамда татбиқ этиш лозим.

Интернет тармоқлари орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг барвақт профилактикасини амалга оширишда фақатгина ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ёки ички ишлар органлари эмас, балки барча ташкилотлар, муассасалар, жамоатчилик тузилмалари ҳам иштирок этишлари шарт.

Эътибор қаратсак, Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги **“Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”**ги Қонуннинг 9-моддасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бевосита амалга оширувчи орган ва муассасалар тизими сифатида ички ишлар, прокуратура, Давлат хавфсизлик хизмати, Ўзбекистон Республикаси Президенти давлат хавфсизлик хизмати, Ўзбекистон Республикаси Миллий гвардияси, Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги, адлия, давлат божхона хизмати, давлат солиқ хизмати, меҳнат, таълимни давлат томонидан бошқариш органлари ва таълим муассасалари, давлат соғлиқни сақлаш тизимини бошқариш органлари ва соғлиқни сақлаш муассасалари ва Ўзбекистон

Республикаси Экология ва атроф-муҳитни муҳофаза қилиш давлат қўмитаси органлари кўрсатиб ўтилган бўлсада интернет орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларни олдини олишда улар ўзлари ваколатларидан келиб чиқиб ёндошишлари талаб этили. Ушбу субъектларнинг айримлари ахборот тўплаш ва тегишли органга тақдим этиш билан амалга оширса, айримлари эса тўғридан тўғри интернет орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини амалга оширади.

Аммо, ушбу субъектлар доирасида ички ишлар, прокуратура, Давлат хавфсизлик хизмати, Ўзбекистон Республикаси Коррупцияга қарши курашиш агентлиги органлари алоҳида масъулиятли вазифаларга эга.

Шунингдек, интернет тармоқлари орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш ва унга қарши кураш жараёнида **Ўзбекистон Республикаси ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг** ҳам фаолияти муҳим касб этади. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-3549-сонли Қарори билан тасдиқланган йўл харитасида ахборот хавфсизлигини таъминлаш чораларини такомиллаштириш соҳасида мазкур вазирликнинг зиммасига юклатилган қуйидаги вазифалари интернет тармоқлари орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олишга қаратилган, жумладан:

1) Электрон ҳукумат маълумотларини Идоралараро тармоқ бўйича ўтказишда электрон ҳамкорликни амалга ошириш чоғида ахборот хавфсизлигини ва маълумотлар ҳимоясини таъминлаш чораларини қуйидаги йўллар орқали янада такомиллаштириш:

а) маълумотларни узатиш Идоралараро тармоқнинг ахборот хавфсизлигини таъминлаш тизимини такомиллаштириш;

б) ахборот тизимлари комплекслари ва электрон ҳукумат маълумотлар базаларининг мониторинг тизимини ахборот хавфсизлиги талаблари нуқтаи назаридан модернизация қилиш.

2) Ахборот хавфсизлигига таҳдидларни мониторинг қилиш самарадорлиги оширилишини назарда тутувчи Оммавий коммуникациялар соҳасидаги мониторинг маркази фаолиятини янада такомиллаштириш.

3) Ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасида стандартлаштириш ва сертификатлаштириш тизимини қуйидагиларни назарда тутган ҳолда такомиллаштириш:

а) миллий стандартларни халқаро талабларга мувофиқлаштириш;

б) ахборот технологиялари ва коммуникациялари соҳасида стандартлаштириш бўйича норматив ҳужжатлар фондиди ташкил этиш, ундан очик фойдаланишни таъминлаш;

в) телекоммуникацияларнинг техник воситаларини сертификатлаштириш тартиб-таомилларини янада соддалаштириш¹.

Шундай бўлсада, бугунги глобаллашув жараёнларида ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг барча субъектлари фаолиятини мувофиқлаштириш ва улар ўртасидаги узвий ҳамкорликни таъминлаш механизмини яратиш зарурати туғилмоқда. Бу эса интернет тармоғида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олишда муҳим аҳамият касб этади.

Шунингдек, интернет тармоғида содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар профилактикасини ташкил этишда ҳуқуқбузарликларнинг турлари ва уларнинг чора-тадбирларига алоҳида эътибор қаратган ҳолда манзилли йўналтириш алоҳида ўринга эга.

Таъкидлаш жоизки, интернет тармоғи орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар **“кибержиноятчилик”** билан боғлиқ бўлсада, аммо, кибержиноятчиликда фақатгина бу хатти-ҳаракатнинг асосан жиноий-ҳуқуқий тарафлари ўрганилиб, уларни олдини олиш чоралари кўрилади, интернет орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг барвақт профилактикасини ташкил этиш ва амалга оширишда эса ҳам маъмурий ҳуқуқбузарликлар ҳам жиноятларга олиб келувчи сабаб ва шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф этишга қаратилади.

Дунёда кибержиноятчиликнинг тобора хавfli тусиб олиб, кунига 200 мингдан ортиқ содир этилаётганлиги, мазкур жиноятлар оқибатида жисмоний ва юридик шахсларга 500 млрд.га яқин мулкӣ зарар етказилаётганлиги, 2016 йилда Juniper Research томонидан ўтказилган тадқиқотда, 2019 йилга келиб, компьютер жиноятчилигидан етказиладиган зарар 2,1 трлн долл. ортиб кетиши мумкинлиги, ҳар ойда содир этилаётган жиноятлар 10–15 %га ортиб бораётганлиги, халқаро миқёсда ушбу жиноятларга қарши курашишнинг долзарблигидан далолат беради. Ижтимоий муносабатларнинг кескин ривожланиши ўзгалар мулкӣ талон-торож қилиш билан боғлиқ жиноятлар шакл ва турларининг кенгайишига сабаб бўлмоқда. Жумладан, бугунги кунда компьютер техникасининг такомиллаштирилиши, ўз навбатида, унинг имкониятларни кенгайтириб, у билан боғлиқ ҳолда содир этиладиган жиноятлар, хусусан ўзгалар мулкӣ компьютер воситаларидан фойдаланиб талон-торож қилиш ҳолатлари кўпайиши, уларнинг ижтимоий хавfliлиги даражасининг ошишига сабаб бўлмоқда².

Таъкидлаш лозимки, интернет орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг сабабларини икки йўналишга ажратиш мумкин, **“ижтимоий-иқтисодий”** ва **“маънавий”** омиллар.

Интернет тармоғи орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг яқка тартибдаи профилактикасининг чора-тадбирларини бугуни кун

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 19 февралдаги “Ўзбекистон Республикаси ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги фаолиятини ташкил этиш тўғрисида”ги ПҚ-3549-сонли Қарори/ <https://iiv.uz>

² Очиллов Х.Р. Ўзгалар мулкӣ компьютер воситаларидан фойдаланиб талон-торож қилганлик учун жавобгарлик: Юрид. фан. бўйича фал-а док. (PhD) ... дис. автореф.

талабидан келиб чиқиб ишлаб чиқиш ва қуйидаги ишларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ:

биринчидан, интернет тармоғи орқали ҳуқуқбузарликлар содир этишга мойил шахслар тоифаларини аниқлаш ва рўйхатини шакллантириш;

иккинчидан, интернет тармоғи орқали ҳуқуқбузарликлар содир этган шахсларни профилактик ҳисобга олиш ва улар билан яқин тартибдаги тарбиявий профилактик ишларни амалга ошириш режасини ишлаб чиқиш;

учинчидан, интернет тармоғи орқали ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий ва жиноий жавобгарликни оғирлаштирувчи ҳолат сифатида баҳолаш;

тўртинчидан, интернет тармоғи орқали ҳуқуқбузарликлар содир этган шахсларга маҳаллаларда бу соҳага оид билимларга эга шахслардан мураббийлар бириктирилишини ташкил этиш.

Интернет тармоғи орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликларни олдини олишга масъул бўлган давлат органлари, жумлада, Ички ишлар органлари ходимларининг кибержиноятчиликка қарши кураш ва интернет тармоғи орқали содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича билим ва кўникмаларини шакллантириш юзасидан ўқув машғулотларини ташкил этиш.

**МЕҲМОНОВ АЗИЗБЕК
ЯКУБОВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Миграция
ва фуқароликни расмийлаштириш бош
бошқармаси бошлиғи ўринбосари*

СЎРОҚ ҚИЛИШГА ТАЙЁРГАРЛИК КЎРИШ

Сўнгги йилларда юртимизда олиб бориладиган кенг қамровли ислохотлар доирасида қабул қилинган қонунлар ва қонун ости меъёрий ҳужжатлари инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилишнинг янги тизимини яратишга омил бўлди. Айниқса, суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш учун зарур шарт-шароитлар яратиш, уларга нисбатан қийноққа солиш ва бошқа шафқатсиз, ғайриинсоний ёки кадр-қимматни камситувчи муомала ҳамда жазо турлари қўлланилишига йўл қўймаслик амалга ошириладиган ислохотлардан кўзланган асосий мақсадлардан бири ҳисобланади.

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Суд-тергов фаолиятида фуқароларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари кафолатларини кучайтириш бўйича қўшимча чора-тадбирлар тўғрисида»ги ҳамда «Суд-тергов

фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги Фармонлари қабул қилиниши юқоридаги фикрларимизга ёрқин мисол бўла олади.

О.Д. Алланазаровни таъбири билан айтганда, баъзи ҳолларда ишни судга қадар юритиш босқичларида жиноят процесси иштирокчиларининг юқорида қайд этилган конституциявий ҳуқуқларини поймол қилиш, уларга нисбатан жисмоний ёки руҳий тазйиқ ўтказиш ҳолатлари учраб туради. Ушбу қонунга хилоф ҳаракатлардан кўзланган асосий мақсад, аксарият ҳолларда, шахсдан айбига иқдорлик ёки иш ҳолатларини ойдинлаштирувчи бошқа кўрсатувларни олишга қаратилади. Ваҳоланки, қонунчиликда шахсдан кўрсатувлар олиш учун сўроқ қилиш тергов ҳаракатини ўтказиш белгиланган бўлиб, уни психология ва мантиқ фанларида тавсия этилган шаклда, қонунда белгиланган тартибга риоя қилган ҳолда ҳамда тўғри тактик усулларни қўллаб ўтказилиши қонуний йўл билан иш учун аҳамиятли бўлган барча маълумотларни олиш имкониятини яратади.

Сўроқ қилиш энг муҳим тергов ҳаракатларидан бири бўлиб, тергов қилинаётган иш учун аҳамиятли бўлган маълумотларга эга бўлган шахсдан далил олиш жараёнидир. Ўз навбатида, сўроқдан мақсад тўлиқ ва ҳаққоний кўрсатув олишдир. Ушбу тергов ҳаракати Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексида, хусусан, 96-108-моддаларида мустаҳкамланган қатъий қоидаларга асосланган ҳолда ўтказилиши лозим.

Суриштирувчи ёки терговчи сўроқ қилиш жараёнида сўроқ қилинувчидан ишга доир ҳақиқатни ойдинлаштиришга хизмат қиладиган барча муҳим маълумотларни олиши учун психологик ва мантикий усулларни қўллай оладиган даражада билим, малака ва кўникмага эга бўлиши билан бир қаторда, ушбу тергов ҳаракатини ўтказишга пухта тайёргарлик кўрган бўлиши лозим. Чунки ушбу тергов ҳаракатининг бориши ва натижаси сўроқ қилувчининг сўроққа қанчалик тайёр эканлигига боғлиқ бўлади.

Сўроқ қилишга тайёргарлик кўриш юзасидан тадқиқот олиб борган бир қатор олимлар ушбу жараёнда сўроқ қилувчини тайёргарлиги ўз ичига айнан қандай ҳаракатларни қамраб олиши юзасидан турлича фикр-мулоҳаза юритганлар. Жумладан, М.И. Еникеевнинг фикрига кўра, тайёргарлик қуйидагиларни ўз ичига олади:

- Сўроқ қилиниши керак бўлган шахслар доирасини аниқлаш, шунингдек, биринчи навбатда сўроқ қилинадиган шахсни чақириш тўғрисида қарор қабул қилиш. Шунингдек, таъкидлаш керакки, кўпинча жиноят иши учун энг муҳим маълумотларга эга бўлган шахс биринчи бўлиб сўроқ қилинади;

- шахсни сўроққа чақириш усулини аниқлаш. Ёзма равишда, телеграмма ёки телефонограмма орқали чақирилиши мумкин. Усул танланганидан кейин сўроқ қилинувчи чақирилиши керак;

- сўроқ қилинаётган шахслар доирасини аниқлаш ва жиноят иши материалларини ўрганиш. Шунингдек, сўроқ предметини ва ойдинлик киритилиши лозим бўлган саволлар доирасини белгилаш;

- сўроқ ўтказишнинг ақлий моделини ишлаб чиқиш, шунингдек, ушбу тергов ҳаракати пайтида вазиятнинг ривожланишини прогноз қилиш асосида ўз ҳатти-ҳаракатлари ва сўроқ қилиш усулларининг тактикасини аниқлаш;

- вазифалари ва аниқланиши керак бўлган саволлари акс эттирилган сўроқ режасини тузиш. Бундан ташқари, режа сўроқнинг бошланиш вақтини ва бошқа муҳим ҳолатларни ҳам қамраб олиши керак. Режа ёзма равишда ёзилиши мумкин;

- сўроқни бориши ва натижаларини қайд этиш, шунингдек тўпланган маълумотларни тадбиқ этиш учун зарур бўлган барча зарур техник воситалар ва материаллар билан таъминлаш;

- сўроқни ўтказиш учун зарур бўлган меъёрий ҳужжатлар, ашёвий далиллар, материаллар ва объектларни танлаш;

- сўроқ ўтказиладиган жойни аниқлаш ва тайёрлаш. Масалан, шовқин манбаларини йўқ қилиш, рухсатсиз шахсларни бинолардан олиб ташлаш ва ҳоказоларни ўз ичига олиши мумкин;

- сўроқ қилиниши лозим бўлган шахсни сўроқда иштирок этишини таъминлаш.

Бу борада О.В. Чельшеванинг қарашлари диққатга сазовор бўлиб, у сўроқ қилишни шартли равишда тайёргарлик, ўтказиш ва якуний босқичларга бўлиб кўрсатган. Унинг фикрича, сўроқ қилувчи тайёргарлик босқичида қуйидаги вазифаларни ҳал қилиш керак:

- Сўроқ предмети аниқлаш. Бўлажак сўроқ предмети аниқлаш иш материалларини ўрганиш ва таҳлил қилишни, улардан сўроқ пайтида маълумот олиш зарур бўлган ҳолатларни ажратиб олишни талаб қилади.

- сўроқ қилинаётган шахснинг шахсини ўрганиш;

- сўнгра қонун бўйича сўроқда иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлган бошқа иштирокчилар доирасини аниқлаб, уларнинг сўроқда иштирок этишини таъминлаш чораларини кўриш (ҳимоячи, педагог, қонуний вакил, эксперт, таржимон);

- сўроқ қилиш жойи ва вақтини белгилаш;

- сўроқ пайтида улардан тактик фойдаланиш учун зарурий иш материаллари ва ашёвий далилларни тайёрлаш;

- сўроқ жараёнини қайд этиш учун овоз ёки видео ёзиш ускунасидан фойдаланишнинг тактик эҳтиёжини аниқлаш;

- ёзма режа тузиш сўроққа тайёргарликнинг асосий шакллари билан бириктирилади. Режа, иложи борида, сўроқ мавзусини ҳар томонлама акс эттириши керак.

Ўз навбатида, С.А. Сыроева юқоридаги олимларнинг қарашларидан фарқли равишда сўроққа тайёргарлик кўриш жараёнини қуйидаги 3 та элементдан иборат деб ҳисоблайди. Унга кўра:

1) иш материалларини ўрганиш, далилларни таҳлил қилиш, аниқланиши керак бўлган бир қатор масалаларни аниқлаш;

2) сўроқ қилинувчининг шахсини ўрганиш ва сўроқ қилиш

тактикасини танлаш;

3) муваффақиятли сўроқ қилиш учун зарур шарт-шароитларни яратиш.

Ушбу масалада Ғ.А. Абдумажидов ва бошқа бир қатор ўзбек олимларининг ҳам ўз қарашлари бўлиб, уларга кўра сўроққа тайёргарлик кўриш қуйидагиларни ўз ичига қамраб олади:

- жиноят ишини ўқиб ўрганиб чиқиш;
- гувоҳнинг айбланувчига, жабрланувчига ва иш бўйича айрим далилларга нисбатан бўлган муносабатини аниқлаш;
- сўроқ вақтида бериладиган саволларни белгилаб қўйиш;
- сўроқ вақтида керак бўлиб қоладиган материалларни, ашёвий далил бўлган ҳужжатларни тайёрлаш;
- сўроқ қилиш вақтини ва жойини белгилаш.

Ш.Т. Джумановнинг фикрича эса терговчи сўроққа тайёргарлик кўришда қуйидагиларни бажариши кераклигини таклиф этади:

- жиноят иши материалларини синчиклаб ўрганиб чиқиш ва олинган маълумотлар асосида сўроққа чақирилган шахснинг процессуал позициясини аниқлаш ёки аниқлаштириш;
- сўроқ қилинаётган шахс кўрсатувининг предметини аниқлаш;
- сўроққа чақирилаётган шахснинг ижтимоий-демографик маълумотларини, психологик, психофизиологик сифатларини ва ҳолатини ўрганиш;
- сўроқда иштирок этиши лозим бўлган шахслар доирасини аниқлаш.

Назаримизда юқорида бир қатор олимлар томонидан билдирилган фикр-мулоҳазаларнинг барчаси ўринли бўлиб, улар томонидан таклиф этилган қоидалар сўроққа тайёргарлик жуда машаққатли жараён эканлигини, сўроқ қилувчининг жиддий саъй-ҳаракатларини талаб қилишини тушунишга имкон беради. Бироқ, юқоридаги таклифларда сўроқ қилувчи томонидан тайёргарлик босқичида амалга ошириши лозим бўлган ҳаракатларнинг айнан қайси бирлари тактик жиҳатлар, қайси бирлари ташкилий жиҳатлар эканлиги алоҳида ажратиб кўрсатилмаганлигини кўришимиз мумкин. Биз мана шулардан келиб чиққан ҳолда, сўроқ тергов ҳаракатига тайёргарлик босқичини ташкилий ва тактик жиҳатларига асосан алоҳида-алоҳида ажратиб кўрсатиш лозимлигини таклиф қиламиз. Унга кўра, сўроқ қилувчи тайёргарлик босқичида ташкилий жиҳатдан тергов ҳаракатини мақсадли ўтказишга ёрдам берадиган сўроқ ўтказиш жойи ва вақтини белгилайди, сўроқ қилувчини тергов ҳаракатини етиб келишини таъминлайди, сўроқ жараёнини қайд этиш учун овоз ёки видео ёзиш ускунасидан фойдаланишга зарурият мавжудлигига қараб зарур техник воситаларни тайёрлайди ва жиноят-процессуал қонунчилиги бўйича сўроқда иштирок этиш ҳуқуқига эга бўлган бошқа иштирокчилар (ҳимоячи, педагог, қонуний вакил, эксперт, таржимон) доирасини аниқлаб, уларнинг сўроқда иштирок этишини таъминлаш чораларини кўради. Бир сўз билан айтганда, муваффақиятли сўроқ қилиш учун зарур шарт-шароитларни ташкиллаштиради.

Тактик жиҳатдан эса сўроқ предмети аниқлаб, иш материалларини ўрганиш ва таҳлил қилиш орқали сўроқ пайтида ойдинлик киритилиши лозим бўлган ҳолатларни ажратиб олади. Сўроқ қилиниши лозим бўлган шахсни ўрганиб, уни шахсий хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда, сўроқ қилишнинг тактикаси ва стратегиясини танлайди. Сўроқ қилинувчининг хатти-ҳаракатларини олдиндан билиш, улардан фойдаланиш муваффақиятга олиб келиши мумкин бўлган тактикани танлашга ёрдам беради. Сўроқ қилувчи сўроқ қилиш тактикасини танлашда сўроқ қилинувчи шахснинг интеллектуал, ҳиссий ва иродавий фазилатларини, унинг ахлоқий даражасини инобатга олиш керак. Сўроқ сўроқ пайтида тактик жиҳатдан фойдаланиш учун зарурий иш материаллари ва ашёвий далилларни тайёрлайди. Бундай ҳолда, керакли материалларни танлаш, сўроқ пайтида улардан фойдаланишнинг энг яхши тактик кетма-кетлигини белгилаш керак. Муҳим ҳужжатларнинг хавфсизлигини таъминлаш учун уларнинг нусхаларини тайёрлаш шарт. Шундан сўроқ қилинувчига берилиши лозим бўлган саволларни тузиб чиқади.

Ўйлаймизки, мазкур таклиф ва тавсияларимиз суд-тергов органлари амалиётида сўроқ қилиш тергов ҳаракатларини тўғри ташкил этилишига, шу орқали жиноятни сифатли, тўлиқ ва ҳар томонлама тергов қилиш асосида айбдорларни фош этишга ва шу орқали жазо муҳаррарлигини таъминлашга хизмат қилади.

**ДЖУРАБАЕВ РУСТАМ
ТУРАББАЕВИЧ**

*преподаватель цикла боевой подготовки
Института повышения квалификации
МВД Республики Узбекистан*

ОСОБЕННОСТИ ЗАДЕРЖАНИЯ ЛИЦ, СОВЕРШИВШИХ КИБЕРПРЕСТУПЛЕНИЯ

В раскрытии и расследовании преступлений в сфере информационно-коммуникационных технологий задержание разыскиваемых преступников, совершивших киберпреступления, занимает особое место по причине того, что это эффективная мера, создающая необходимые условия для разрешения вопроса о применении к нему меры пресечения в виде заключения под стражу. Своевременно предпринятое задержание преступника, совершившего данный вид общественно опасного деяния, не позволяет скрыться пре-

ступнику от правосудия, воспрепятствовать установлению истины по уголовному делу, продолжить преступную деятельность.

Закон предоставляет органам, осуществляющим доследственную проверку, дознание и предварительного следствия для решения задач связанных с раскрытием и расследованием киберпреступлений весьма эффективное правовое средство – задержания разыскиваемого преступника. Оно занимает важное место в системе мер уголовно-процессуального принуждения. В результате задержания создаются необходимые условия для выяснения причастности лица к преступлению и разрешения вопроса о применении к нему меры пресечения в виде заключения под стражу. Не случайно эта мера достаточно часто применяется на практике.

Вследствие ярко выраженного принудительного характера задержание разыскиваемых преступников, совершивших киберпреступления, протекает в условиях повышенной конфликтности, противостояния. Преодолевая сопротивление, правоохранительные органы нередко не имеют необходимых навыков тактики задержания разыскиваемых преступников, совершивших киберпреступления. На практике встречаются случаи задержания до возбуждения уголовного дела, при отсутствии оснований и мотивов, с целью давления на задержание разыскиваемого преступника и получения «признания» в совершении преступления; небрежного составления протокола задержания; фальсификации материалов задержания; несвоевременного уведомления прокурора о задержании; превышения сроков задержания и т. д.

Проблемам криминалистической тактики задержания органами внутренних дел посвящен целый ряд исследований различных авторов¹. Между тем, изученными в основном оказались те стороны задержания, которые отражены в законе – основания, мотивы, процессуальное оформление, сроки и т. д. Такой подход не только обедняет теоретические исследования о деятельности по задержанию разыскиваемого преступника, но и лишает практических работников целостного представления обо всей процедуре предпринимаемых при этом действий. Многие элементы задержания, не получившие отражения в законодательстве, менее исследованы. В результате оказалась не до конца решенной проблема построения обобщенной модели деятельности по задержанию разыскиваемых преступников, совершивших киберпреступления, а также последовательного описания комплекса образующих ее действий, раскрытия современных приемов ее организации и тактики.

Задержание разыскиваемых преступников, совершивших киберпреступления, относится к числу тех правовых явлений, существование которых постоянно сопровождается рядом проблем. Причем эти проблемы носят тактический характер. Предпринимаемые изредка попытки их решения, не внося ясности, нередко рожают новые.

¹См.: Матчанов А.А. Деятельность ОВД по розыску и задержанию преступников. – Т.: Академия МВД Республики Узбекистан, 2013. – 74 с.

Проблемы такого сложного явления, как задержание разыскиваемых преступников, совершивших киберпреступления, имеют множество истоков. Их можно обобщить в несколько крупных блоков, среди которых: многозначность употребления понятия задержания в законодательстве; фрагментарность законодательного регулирования системы действий, входящих в содержание задержания; отсутствие единого представления о сущности и содержании задержания в правовой теории; многочисленность существенных нарушений и злоупотреблений, допускаемых при задержании разыскиваемых преступников, совершивших киберпреступления.

Так, в Кодексе об административной ответственности Республики Узбекистан имеется отдельная глава XXI. «Административное задержание, досмотр вещей и транспортных средств, изъятие вещей и документов предусматривает административное задержание лица, совершившего административное правонарушение», где определены субъекты, условия и обстоятельства процедуры административного задержания. Также имеются отдельные статьи, предусматривающие задержание и в других кодексах (уголовный, уголовно-исполнительный, уголовно-процессуальный кодексы и ряд других). В частности, в Уголовно-процессуальном кодексе Республики Узбекистан имеется отдельная глава 27, которая определяет уголовно-процессуальный порядок задержания в совершении преступления.

Как видно даже из этого краткого перечня, каждый из установленных в законе видов задержания специфичен по своей правовой природе, содержанию, субъектам, основаниям и порядку применения. Рассмотрим последний вид задержания с точки зрения криминалистической тактики осуществления данной разновидности процессуального принуждения.

Сложности для теоретического анализа и практического применения норм о задержании создает, прежде всего, сходство словоупотребления. В реальной деятельности правоохранительных органов многие из названных видов задержания, кроме того, нередко тесно переплетаются. Это еще в большей мере усугубляет сложное положение в правоприменительной практике.

Тактика задержания разыскиваемых преступников, совершивших киберпреступления, представляет собой систему научно обоснованных рекомендаций о наиболее рациональном способе действий при осуществлении его задержания. Такие рекомендации вырабатываются с учетом требований уголовно-процессуального закона на основе данных специальных наук, а также следственной практики.

Тактические рекомендации уместны при выполнении большинства из действий, включенных выше в систему задержания разыскиваемого преступника. Они могут касаться, в частности, и выяснения обстоятельств общественно опасного деяния, и установления оснований задержания, и обеспечения участия защитника. В большей своей части эти рекомендации касаются выбора правильной процедуры деятельности. Поэтому они приведены при анализе процессуального порядка задержания разыскиваемого преступника.

Однако некоторая часть тактических рекомендаций выходит за рамки характеристики собственно процедуры деятельности. Они касаются тактики выполнения конкретной процедуры известного действия. Наиболее характерно это для тактики захвата лица, а также сопряженных с ним действий – изъятия уличающих предметов и документов и сопровождения лица в служебное помещение, а также, отчасти, фиксации обстоятельств задержания разыскиваемого преступника. Применительно именно к этим действиям вырабатывается тактика задержания разыскиваемых преступников, совершивших киберпреступления, подходящая к определенной обстановке и усматривается во многих криминалистических изданиях. Их авторы, говоря о тактике задержания, вынуждены с целью полноты и сохранения логики изложения приводить многие процедурные характеристики этого действия. Однако собственно тактические рекомендации касаются именно действий по физическому задержанию разыскиваемых преступников, совершивших киберпреступления.

В юридической литературе правильно отмечается, что тактика задержания разыскиваемых преступников, совершивших киберпреступления, как и любого другого действия, представляет собой двухступенчатую систему. Первую, верхнюю ее ступень составляют общие положения тактики, характерные для всех следственных действий (законность, необходимость применения технико-криминалистических и иных средств и др.). Вторую, нижнюю ступень образуют тактические приемы, характерные именно для задержания.

Многозначность употребления понятия тактики задержания разыскиваемых преступников, совершивших киберпреступления, выражается в том, что в законодательных актах оно применяется для обозначения различных видов правоохранительной деятельности.

Фрагментарность законодательного регулирования задержания разыскиваемых преступников заключается в том, что действия, входящие в его систему, не находят комплексного отражения в законодательных актах. Эти действия долгое время вовсе не были отражены в законодательстве, в настоящее время многие из них регламентированы в различных законодательных актах, некоторые до сих пор не находят надлежащего нормативного регулирования.

В течение более столетия в законодательстве были предусмотрены по существу лишь основания задержания разыскиваемых преступников и полномочия органов внутренних дел на применение этой меры.

Фрагментарность, а то и вовсе отсутствие законодательной регламентации действий по задержанию разыскиваемых преступников создают не только практические проблемы в применении этой меры принуждения, но и препятствуют выработке целостного теоретического представления о ней.

Отсутствие единого представления о сущности и содержании задержания в правовой теории выражается в том, что в правовой науке, несмотря на давность существования института задержания, частоту применения его на

практике и неизменную актуальность, нет единства взглядов по основополагающим его вопросам.

Сущность задержания разыскиваемых преступников многогранна и в настоящее время в юридической литературе встречаются различные мнения ученых процессуалистов и криминалистов.

В частности, в литературе в равной мере распространены трактовки задержания подозреваемого как меры процессуального принуждения и как следственного действия, что не одно и то же. Большинство исследователей показывают с использованием многочисленных признаков отличие задержания от такой меры пресечения, как заключение под стражу. Вместе с тем в литературе аргументируется и иная позиция, согласно которой задержание выступает в качестве кратковременного начального этапа заключения под стражу, составляющего в его системе факультативный элемент. Одни авторы не мыслят возможность задержания подозреваемого до возбуждения уголовного дела, другие – выражают недоумение по этому поводу, не без оснований полагая, что только после поимки лица в момент совершения преступления возможна сама постановка вопроса о возбуждении дела.

Такое разночтение в основополагающих вопросах задержания разыскиваемых преступников затрудняет решение множества частных и в целом продолжает служить одним из источников проблем его теории и практики.

К факторам, влекущим ошибки и нарушения при задержании разыскиваемых преступников, совершивших киберпреступления, относится и недостаточно системное изложение материала в юридической литературе. Все это неизбежно сказывается в практической работе. Многие работники органов, осуществляющих доследственную проверку, дознаватели и следователи органов внутренних дел, несмотря на значительный практический опыт, имеют недостаточно полное представление о всей системе деятельности ОВД по задержанию разыскиваемых преступников, совершивших киберпреступления, ее нормативных основаниях, правилах документального оформления.

В заключение можно сделать вывод, что в последние годы в Узбекистане принят ряд актов законодательства, направленных на совершенствование тактики задержания разыскиваемых преступников, совершивших киберпреступления, а также внедрение в данную сферу международных стандартов и передового зарубежного опыта.

ТОШҚУЛОВ ҒАЙРАТ ЭРКАБАЕВИЧ

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Ташкिलий-ишлатиш ишлари бошқармаси, ташкиллий-ишлатиш ишларини юритиш бўлими бош инспектори

КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИ ТЕРГОВ ҚИЛИШДА ХОЛИСЛАРНИНГ ИШТИРОК ЭТИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Кибержиноятнинг вжудга келиши билан юрист-олимлари ўртасида “кибержиноят” атамаси нимани ўз ичига олиши кераклиги ҳақида мунозаралар пайдо бўлиб, хонузгача давом этиб келмоқда. Тадқиқотчилар ўртасидаги баҳслар давомида “кибержиноят” ва “компьютер жинояти” атамаларининг ўзаро боғликлиги масаласини кўтарадиган бир неча назариячилар мавжуд. Бу икки тушунча ўртасидаги муносабатлар бўйича биринчи назарияда “кибержиноят” тушунчаси “компьютер жинояти”га қараганда кенгрокчилигини таъкидлайди.

Т.Н.Шарипова ва А.А.Сидоренко “кибержиноят” атамаси “компьютер тизими ёки тармоғи ёрдамида, компьютер тизими ёки тармоғи доирасида, компьютер тизими ёки тармоғига қарши содир этилиши мумкин бўлган ҳар қандай жиноятни” бирлаштирган деб ҳисоблайдилар¹.

Бизнинг шу бугунги ҳолатимизда ахборот маконининг компьютер тизимларидан анча узоқлашиб кетганлиги тўғрисидаги фикрларга қўшилмасликнинг иложи йўқ, Шу муносабат билан, “кибержиноят” атамаси “компьютер жинояти” га қараганда кенгрок маънога эга деган назарияни энг тўғри деб ҳисоблаш мақсадга мувофиқ бўларди.

Кибержиноятнинг моҳиятини яхшироқ тушуниш учун терминологиядан ташқари, ушбу турдаги жиноятларнинг ўзига хос белгиларини ҳам мукамал ўрганиш керак бўлади. Бу умумий содир этилган жиноятлардан ахборот маконидаги жиноятларни алоҳида тахлилини олиб боришлик учун имконият беради ҳамда кибержиноятларга қарши курашнинг энг самарали чораларини белгилаб беради. Кўпгина тадқиқотчилар кибержиноятнинг ўзига хос хусусиятларини аниқладилар, ана шундай тадқиқотчилардан бири И.Г.Чекунов ички ва халқаро ҳуқуқий ҳужжатларни таҳлил қилиш асосида кибержиноятчилигининг нафақат жинойий қилмишларининг ўзига хос белгиларининг тавсифи балки жиноятнинг субъектлари, мақсадлари ва жиноятни фош этишдаги мураккабликларини кўрсатиб бераолди

¹ Шарипова Т. Н., Сидоренко А. А. Киберпреступность в XXI веке // Аллея науки. – 2019. Т. 2. – № 1 (28). – С. 978–981 // [Электронный ресурс] URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=37041615>

И.Г.Чекунов кибержиноятчиликнинг қуйидаги фарқловчи белгиларини ажратиб кўрсатади: жиноятчилар ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш орқали ўз мақсадларига эришилади; кибержиноят трансчегаравий хусусиятга эга ва виртуал усулларда содир этилади; кибержиноятлар яширин тарзда содир этилади ва “ҳам давомли ҳамда бир марталик” жиноий ҳолатлари бўлиши мумкин; бундай жиноятларга оид далилларни тўплаш қийин; ахборот маконида жиноятлар сонининг ўсиши бевосита технологик тараққиётнинг ривожланиши ва унинг натижаларига боғлиқ; кибержиноятларни субъекти асосан “IT технологиялари соҳасида чуқур билимга эга мутахассислари” ҳисобланади; кибержиноятлар асосан жудда катта миқёсда иқтисодий фойда олиш мақсадида содир этилади; кибержиноятларнинг гуруҳлар таркибида содир этилишига нисбатан ортиб бораётган тенденциялари мавжуд; жиноятларни фақат “ҳодисадан кейинги режимда” аниқлаш мумкин¹.

А.А.Коновалов, С.А.Наумова, Д.Д.Колесниковалар глобал компьютер тармоқларида содир этилган жиноятларни таҳлил қилиб, кибержиноятнинг қуйидаги хусусиятларини аниқлайдилар².

Мазкур соҳада халқаро ва минтақавий ташкилотлар амалиёти таҳлил қилинганида, кибержиноятларга қарши курашишда мазкур соҳадаги муносабатларни тўла камраб оладиган, қонунийликни тўла таъминланиш учун ушбу жиноятларди ҳолислар иштирок этадилар. Жиноят-процесси назариясида ҳозирги вақтда жиноятларни тергов қилиш жараёни соҳасига жалб этилган барча шахсларнинг ягона, умум эътибор этган тизими мавжуд эмас. Улар қаторига, судга қадар иш юритишда ҳолислар иштирок этадилар ва уларнинг ўзига хос ҳуқуқий, ташкилий-процессуал хусусиятлари мавжуд³.

Ҳолислар “Ишда иштирок этаётган бошқа шахслар” жиноят процессуал тушунчасининг турлича талқин этилиши ҳам шунга имкон яратади, чунки «ишда иштирок этувчи бошқа шахслар» жумласи орқали қонунда кимлар назарда тутилгани номаълум бўлиб қолган. Жиноят-процессуал кодекснинг 6-бобида эса жиноят процессида иштирок этувчи бошқа шахслар сифатида ҳолис, эксперт, мутахассис, таржимонлар тўғридан-тўғри кўрсатиб ўтилган.

Ҳолислар терговга қадар иш юритишда барча жиноятларни, жумладан кибержиноятларни тергов қилишда ҳам иштирок этишадилар. Улар жиноят процессининг иштирокчилари сифатида ўз ҳаракатлари моҳиятига кўра судга қадар иш юриш босқичида терговчи, суриштирувчи, судга қадар текширувчи амалга оширувчи мансабдор шахслар томонидан ўтказилаётган

¹ Чекунов И.Г. Киберпреступность: понятие, классификация, современные вызовы и угрозы // Журнал Молодые ученые. – 2012. – № 3. – С.178–186.

² Коновалов А.А., Наумов С.А., Колесникова Д. Д. Киберпреступность как глобальная угроза экономической безопасности: виды, особенности, проблемы воздействия // Ростовский научный журнал. – 2018. – № 1. – С.20–27.

³ Афонин В.К. Правовое и организационное обеспечение участия понятых в досудебном производстве по уголовным делам: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Люберцы, 2012. – 26 с.

процессуал, тергов ҳаракатларни қонунга асосланган ҳолда ўтказилишини тасдиқлайдилар. Бу шахслар дастлабки терговда бетараф субъекти бўлиб қатнашади.

Юридик адабиётда жиноят процессининг иштирокчилари процессуал ҳолатига, ушбу фаолиятдаги ўрнига, ваколатларига қараб бир неча гуруҳларга таснифланган. Бу борада процессуалист олимларининг фикрлари турлича.

А.Н. Сторожеванинг фикрича, жиноят процессининг иштирокчилари уч тоифадан иборат: жиноят ишларини юритувчи ҳокимият органлари – суд, прокуратура, тергов ва суриштирув органлари; ўзларининг қонунда кўрсатилган манфаатларига эга бўлган шахслар: айбланувчи (судланувчи) ва унинг ҳимоячиси, жабрланувчи, фуқаровий даъвогар, фуқаровий жавобгар ҳамда уларнинг қонуний вакиллари, жамоат айбловчиси ва жамоат ҳимоячилари; ишдан манфаатдор бўлмаган, аммо қонунда кўрсатилган далил тақдим қилиш мажбуриятини бажарувчи шахслар: ҳолислар, экспертлар ёки давлат органларига процессуал ҳаракатларни амалга оширишда ёрдам берувчи шахслар, таржимонлар, мутахассислар, суд мажлисининг котиблари¹. Иштирокчиларни бу тоифаларга бўлиниши кибержиноятларни тергов қилишга ҳам таълуқли.

В.В. Шарун ҳолисларнинг жиноят ишларини юритишда қатнашувчи шахсларни жиноят-процессуал фаолиятнинг субъектлари ҳамда жиноят-процессуал муносабатнинг бошқа иштирокчилар қаторига кириши ва улар жиноят процессида муҳим ўрин эгаллайди ҳамда процессуал ҳаракатларида қонунчилик қафолатчиларини таъминлайди тўғрисида фикр билдирди².

В.К. Афониннинг фикрига кўра ҳолислар судга қадар юритувида жиноят-процессуал муносабат субъектлари ҳисобланиб аниқ бир процессуал функцияни бажармайдилар³.

А.В. Белоусовнинг ушбу фикрларидан ҳолислар институтини такомиллаштириш ва уларни ўзларига берилган ҳуқуқ ва мажбуриятларга асосан ҳамда амалга оширган ҳаракатлари орқали жиноят-процессуал муносабатнинг субъектлари ҳисобланадилар⁴, деган хулосага келган.

Бундан ташқари, ҳолислар бошқа иштирокчилар сифатида тушунчасининг кенг маъноси ҳам бор. Н.В. Власенко, В.Н. Григорьев, Н.И. Долженко ва бошқалар процесс иштирокчиларига жиноят ишини кўзғатишда, кўриб чиқишда, ҳал этишда қатнашувчи ҳолис сифатида шахсларни киритадилар⁵.

¹ Қаранг: *Сторожева А. Н.* Понятой в российском уголовном судопроизводстве: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Иркутск, 2006. – 22 с.

² *Шарун В.В.* Организационно-тактические особенности производства отдельных следственных действий с участием понятых: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Калининград, 2007. – 22 с.

³ *Афонин В.К.* Актуальные вопросы участия понятых в ходе досудебного производства по уголовным делам / В.К. Афонин // Теоретико-методологические и прикладные аспекты правоохранительной деятельности в современной России: сб. науч. тр. ДГУПС. – Хабаровск, 2009. – С. 22-27.

⁴ *Белоусов А.В.* О необходимости изменений в институте понятых // Прокурорская и следственная практика. Орган генеральных прокуроров стран СНГ. – М., 2000, № 3-4. – С. 101-106.

⁵ *Власенко Н.В.* Участие понятых при производстве следственных действий // Теория и практика криминалистики и судебной экспертизы: Межвузовский сборник научных статей. – Саратов: Изд-во ГОУ ВПО «Саратовская государственная академия права», 2004, Вып. 12. – С. 99-102.

Кибержиноятларни тергов қилишда ҳам жамоатчилик вакиллари томонидан процессуал муносабатларда иштирок этувчи субъектларнинг ҳатти-ҳаракат чегараларини белгилаш билан таърифланади. Жиноят-процессуал ҳуқуқи шундай талабга ёндошадики жиноят процессининг иштирокчилари сифатида процессуал ҳуқуқларга эга бўлиш қобилияти ва ҳуқуқий лаёқатга эга шахслар унда иштирок этишлари мумкин. Юқорида қайд этган субъектларни ичида ҳолис алоҳида ҳолатга эга. Биринчидан ҳолис бошқа иштирокчилар гуруҳига кириб жиноят ишда ҳеч қандай манфаътларни кўзламайди. Иккинчидан уни таклиф қилиш ва гувоҳга ухшаб мажбуран жалб қилиш мумкин, чунки ҳолис иштирок этган ҳаракатлар ва бу борада дастлабки тергов бўйича маълум булган кўрсатмаларни, терговчи, суриштирувчи, судга қадар текширувни амалга оширувчи орган ходимларига, олиш ҳуқуқи берилган.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-процессуал кодексни 73 моддасига асосан ҳолислар терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган, суриштирувчи, терговчи, прокурор томонидан тергов ёки бошқа ҳаракатлар ўтказилганини, уни ўтказиш жараёни ва натижаларини тасдиқлаш учун 91-моддасининг учинчи қисми, 127-моддасининг биринчи қисми, 128-моддасининг иккинчи қисми, 129-моддасининг иккинчи қисми, 133-моддасининг биринчи қисми, 136-моддасининг биринчи ва учинчи қисмлари, 137-моддасининг учинчи қисми, 138-моддасининг биринчи қисми, 146-моддасининг иккинчи қисми, 149-моддасининг биринчи қисми, 155-моддасининг биринчи ва иккинчи қисмлари, 160-моддасининг биринчи қисми, 162-моддасининг учинчи қисми, 167-моддасининг биринчи қисми, 193-моддасининг биринчи қисми, 194-моддасининг биринчи қисми, 208-моддасининг учинчи қисми, 224-моддасининг иккинчи қисми, 225-моддасининг биринчи қисми, 291-моддасининг биринчи қисми, 352-моддаси, 445-моддасининг иккинчи қисмида назарда тутилган ҳолларда чақирилади.

Кибержиноятларни тергов қилишда ҳолислар гувоҳ тариқасида сўроқ қилиниши лозим бўлганда терговга қадар текширувни амалга оширувчи орган мансабдор шахси, суриштирувчи, терговчи, прокурор ва суд томонидан тергов ҳаракатларини ўтказишда жалб этилади ва айнан уларнинг бевосита бошқарувида далилларни тўплаш ва баҳолаш билан боғлиқ ҳуқуқларини амалга оширадилар ҳамда мажбуриятларини бажарадилар.

Шундай қилиб, кибержиноятларни тергов қилишда ҳолислар иштирок этиши далилларни тўплаш ва баҳолаш билан боғлиқ бўлган ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини қонунда кўзда тутилган тартибга кўра таъминлаб беришлари лозим бўлиб, улардан қонунда кўрсатилган мажбуриятларини амалга оширишларини талаб қилишлари мумкин. Бу орқали улар самарали ижтимоий-ҳуқуқий назоратни ташкил этиш, биринчи навбатда, уни амалга оширишнинг ҳуқуқий асосларини яратишни талаб қиладилар.

ЧОРИЕВ ШУХРАТ АМИРОВИЧ

*Ўзбекистон Республика ИИВ Академияси
магистратура тингловчиси*

КИБЕРЖИНОЯТЧИЛИК ПРОФИЛАКТИКАСИНИ БОШҚАРИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Ўзбекистон Республикасизда ахборот-коммуникацион технологиялар ривожланиб бормоқда ва ҳозирги кунда бу соҳасидаги ютуқлари кундалик ижтимоий ҳаётимизга янада қулай имкониятларни тақдим этмоқда. Лекин шу билан бир қаторда айрим салбий ҳолатларни, яъни киберҳуқуқбузарлик ва кибержиноятлар. Кибержиноятларга таъриф сифатида уни ахборот технологиялар соҳасида Интернет тармоғи ёки тармоқ қурилмасидан суиистеъмол қилишга қаратилган жиноий фаолият ҳисобланади. Уларнинг аксарияти кибержиноятчилар ёки хакерлар томонидан ундан ноқонуний даромад орттириш мақсадида содир этилади.

Бугун технологиялар тобора ривожланиб боргани сари жиноятчилар ҳам улардан фойдаланиб, ноқонуний хатти-ҳаракатларни содир этаётир. Хусусан, одамлар банк пластик карточкаларидан пулни ўмариш сезиларли даражада ошди. Табиийки, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан бу жиноятчилар аниқланиб, тегишли жазо чоралари кўрилмоқда ва жарбланувчиларга зарар ундириб берилмоқда. Улардан энг кўп тарқалгани банк пластик карталари билан боғлиқ. Улар орқали тўловни амалга ошириш энг қулай усул сифатида тан олинган ва амалиётда кенг қўлланилади. Пластик карта йўқолиб қолган тақдирда ҳам ундан ҳеч кимса фойдалана олмаслиги маблағ ҳимояси кафолатидир. Бу тизимни такомиллаштириш, хавфсизлик чораларини кўриш, кибержиноятчилик профилактикаси борасида ваколатли ҳуқуқ-тартибот ҳамда банк идоралари билан ҳамкорликда муайян чора-тадбирлар амалга ошириб келинмоқда. Интернет тармоғида шубҳали манбалар орқали маълумот олиш, норасмий иловаларни юклаб олиш, эълон ва электрон манзилларга жавоб бериш имконияти чеклаб қўйилган.

Кибержиноятлар профилактикаси борасида шубҳали ва ишончсиз манбалар билан боғланиш натижасида нафақат маълумотингиз тарқалиб кетиши, балки пуллариңгиздан айрилиб қолиш хавфи борлигини доимо ёдда тутиш зарур. Бу йўналишда ҳозирги кунга қадар ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этилган жиноятларни фош этиш ва тергов қилишга эришилди.

Шуни таъкидлаш жоизки, бугунги кунда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар замонавий техника воситалари билан таъминланган. Бу эса кибержиноятчиликка қарши курашишда қўл келмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев “Astrum” академиясида ИТ соҳаси вакиллари билан мулоқот ўтказиб, унда “Биз бугун биргаликда ечимларини топадиган масалалар бутун Ўзбекистон ёшларининг ИТ соҳасидаги интилишларига катта туртки ва мотивация беришига ишонаман”, деб таъкидладилар¹.

Маълумки, бугунги кунда банк пластик карточкаларидан барча фуқароларимиз бирдек фойдаланиб келмоқда ва бу фуқароларимизга бир қанча қулайликлар яратмоқда. Банк пластик карточкаларнинг афзалликлари кўп бўлиб, пул маблағларини турли мобил иловалар орқали масофадан туриб бошқариш, ҳисобрақамлардан пул кўчириш, қабул қилиб олиш, коммунал тўловларни амалга ошириш, онлайн магазинлардан харидлар қилиш ва буюртмалар учун масофадан туриб пул тўлаш ҳамда бошқа шу каби қулайликлар бермоқда.

Бироқ жамиятда баъзи бир шахслар, осон ва қинғир йўллар билан бойлик орттириш мақсадида, банк пластик карточкасига эга бўлган фуқароларни алдаб, уларнинг ишончига кириб ёки яширин тарзда банк пластик карточкаси, интернет ҳисоб қайдномаси (аккаунт) ҳисоб рақамларидан пул маблағларини ўзлаштириб, қонунга хилоф равишда ўзи истаганича тасарруф этиб келмоқда.

Бу сўзлар бежиз эмас, албатта. ИТ соҳасидаги бугун жадал ривожланиш, аҳолининг деярли барча қатламини камраб олиб, малакали ИТ соҳасидаги мутахассислар қатори ёшларнинг аксариятини вояга етмаганлар ташкил этиши қуволарли ҳолдир. Бироқ, ҳар доим ҳам фуқаролар бундай билимлардан далатимиз ва жамиятимизнинг янада ривожланиши тараққиёти йўлида фойдаланмай, аксарият ҳолларда ҳатто жиноят содир этиш ҳолатлари ҳам кузатилмоқда.

Ўзбекистонда ҳам банк пластик карточкаларидан пул маблағларини қонунга хилоф равишда талон-торож қилишда куйидаги усуллар тобора авж олиб бормоқда: Скимминг – банк карточкалари маълумотларини ва маблағларни ўғирлаш; Фишинг – WEB саҳифалардан маълумотлар ўғирлаш; SMS фирибгарлик – SMS технологияси ёрдамида содир этилаётган ўғирликлар ва фирибгарликлар; банкларда мавжуд серверларга бўлган ташқи ҳужумлар орқали банкларидаги пул маблағларини яширин равишда талон-торож қилиш; Контактсиз карталар тўлов технологияси асосида – махсус контактсиз карталарни қабул қилувчи терминал ёрдамида; интернет тармоғи орқали фуқароларнинг шахсий маълумотларини ноқонуний равишда эгаллаб олиб, маълум қийматда пул маблағини товламачилик йўли билан талаб қилиш ва бошқалар. Бу каби ҳолатлар бўйича жабр кўрган фуқаролар ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга ариза билан мурожаат қилганларидан сўнг, жиноят ишлари кўзғатилиб дастлабки тергов ҳаракатлари олиб

¹ Интернет сайтидан: <https://yuz.uz/news/prezident-shavkat-mirziyoev-astrum-akademiyasida-it-sohasi-vakillari-bilan-muloqot-qilmoqda>

борилмоқда. Ушбу жиноят ишлари таҳлил қилинганида, бу турдаги жиноятларни асосан 15 ёшдан 30 ёшгача бўлган шахслар томонидан содир этилиши ҳамда жиноятларни 65 % вояга етмаган шахслар томонидан содир этилганлиги аниқланган.

Жиноятларни содир этилишига, фуқароларни банк пластик карталардан фойдаланиш жараёнида, уларга фойдаланиш бўйича хавфсизлик қоидалари миқозга хизмат кўрсатувчи банклар ҳамда тўлов тизимлари томонидан ўз вақтида ҳамда доимий равишда тушунтириб берилмаётгани, жабрланувчиларнинг аксарият қисми 30 ёш ва ундан юқори бўлганлиги ҳамда уларнинг кўпгина қисми телефон рақамларига SMS тарзида келган ёзувлар рус тилида, латин алифбоси кўринишида юборилаётганлиги, SMS тарзида келган кодларни бериб юборилиши оқибатда, фуқаролар томонидан хавфсизлик қоидаларига риоя қилмасдан, шахсий ҳисоб рақамларни бошқариш кодларини нотаниш шахсларга бериб юборишлари сабаб бўлмоқда. Бундан ташқари, юқоридаги мисолга ўхшаш ҳолатларда 700 дан ортиқ фуқаролар ҳам SMS тарзида келган рақамларни нотаниш шахсларга бериб юбориши оқибатида моддий зарар кўрганлар.

Ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда фуқароларнинг банк пластик картасидаги пул маблағларини жиноий йўллар билан ўзлаштириш жиноятларини содир этаётган шахслар, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият юритувчи тўлов тизимларидан фойдаланган ҳолда фуқароларнинг банк пластик картасида бўлган пул маблағларини бир нечта банк пластик карталарига ўтказиб, жиноий йўл билан олинган пул маблағларини халқаро электрон пулларга ўтказиш орқали содир этиб, жиноий ҳаракатларини яшириб келмоқдалар.

Жиноят ишлари таҳлили асосида ўзгалар мулкани компьютер техникаси воситасидан фойдаланиб, талон-торож қилишнинг асосий сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитлар ўрганилганда, ушбу турдаги жиноятларни содир этувчи шахслар томонидан кўпгина ҳолларда жиноятларни содир этиш учун қурол сифатида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган банклар, тўлов операторлари ва ташкилотларининг мобил иловалар ҳамда дастурий таъминотларидан фойдаланган ҳолда амалга ошириб келаётганликлари аниқланган.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган банклар, тўлов операторлари ва ташкилотларда мавжуд мобил иловалар ҳамда дастурий таъминотни ҳимоя қилиш даражасини кучайтиришга қаратилган зарурий чоралар тўлиқ кўрилмасдан келинмоқда¹.

Банк, тўлов ташкилотлари ва тўлов операторларига қўзғатилган жиноят иши юзасидан асослантирилган сўров хатлари тақдим этилганда (прокурор санкцияси билан), банк ва тўлов тизим операторлари томонидан сўров хатларига тўлиқ жавоб бермасдан, сўров хатларининг ижроси 10 кундан 15 кунгача таъминланаётганлиги, бу, ўз навбатида, битта жиноят иши бўйича

¹ Эшмаматов О. Ахборот тизимларидан фойдаланишда ахборот хавфсизлигини таъминлаш усуллари. // Интернет сайтидан: <http://www.bulungur.uz/uz/node/492>

ноқонуний топилган маблағларни йўналтирилган манзилларини аниқлаш учун 2 ойдан 3 ойгача вақт талаб этаётганлиги сабабли ушбу турдаги жиноятларни иссиқ изидан фош этишда жиддий қийинчиликлар келтириб чиқармоқда. Бундан ташқари, Банк, тўлов ташкилотлари ва тўлов операторларининг жавоб хатларига асосан олинган маълумотлар бўйича тезкор-қидирув тадбирларига ИИОнинг куч ва воситалари Республика миқёсида жалб қилинишини таъкидлаб ўтиш жоиз.

Хулоса қилиб айтганда, ахборот технологиялари билан боғлиқ жиноятларнинг олдини олиш ва уларни бартараф этишнинг бугунги замон талабларига мос келувчи усулларнинг ишлаб чиқилишида, биринчи галда соҳага оид етарли билим ва кўникмаларга эга бўлган мутахассисларни жалб этиш, кейинчалик ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга айнан мазкур йўналишда мукамал билимларга эга бўлган ходимларни ишга қаблул қилиш ва соҳадаги тажриба билан ИТ соҳасидаги билимларни уйғунлаштирган ҳолда эришиш мумкин. Жиноятчиликнинг ўсиб бориш тенденцияси бундай узоқ босқични кутиб турмайди, албатта.

Шундай экан, кибержиноятлар профилактикаси борасида биринчи галда бугунги кунда ИТ соҳасидаги жиноятчиликнинг аҳволи, уларни фош этилиши, мазкур жиноятларга қарши курашишдаги муаммо ва камчиликларни чуқур таҳлил қилган ҳолда, масалага манзилли ёндошиш мақсадга мувофиқ. Шу билан бирга, жиноятга оид маълумотлар келиб тушган вақтдан оқ, ИТ соҳасида билимларга эга бўлган мутахассисларни ишни судга қадар юритиш босқичига жалб қилиш ҳам муҳим аҳамият касб этади. Зеро, интернет тезликни севади ва ундаги маълумотлар ярим сонияларда алмашади. Жиноят изи ҳам шундай тезликда йўқотилиши ҳеч кимга сир эмас. Жиноятни “иссиқ изи”ни аниқлаш эса, уни фош этилишида асосий босқичлардан бири ҳисобланади.

МАТКАРИМОВ МУЗАФФАР МАМАДОВИЧ

*первый заместитель начальника
Отдела координации деятельности органов
внутренних дел Чустского района
Наманганской области*

МЕЖДУНАРОДНЫЕ АСПЕКТЫ РОЗЫСКА ЛИЦ, СОВЕРШИВШИХ КИБЕРПРЕСТУПЛЕНИЯ

В современном мире киберпреступления представляют проблему транснационального, международного характера и находятся в центре внимания государств. Киберпреступления выходят за пределы национальных границ и затрагивают общественные и экономические отношения всех стран. Для решения проблемы профилактики киберпреступлений необходимо эффективное сотрудничество государств, направленных на защиту в сфере информационно-коммуникационных технологий.

Президент Республики Узбекистана Шавкат Мирзиёев, определяя основные направления деятельности органов внутренних дел, указал на «имеющиеся недостатки в деле раскрытия преступлений... Серьезные недостатки наблюдаются в уголовно-розыскной деятельности, в некоторых местах сотрудничество между правоохранительными органами не отвечает должным требованиям. Незадержание большинства находящихся в розыске лиц позволяет им продолжать свои преступные деяния, и это очень тревожный факт»¹. Из этого следует, что в своей деятельности правоохранительные структуры, и в частности органы внутренних дел, непосредственно занимающиеся розыском лиц, совершивших киберпреступления, должны знать особенности международного и национального механизма организации розыскной деятельности.

В сущности киберпреступность представляет собой общественно опасное деяние в виртуальном пространстве, моделируемое с помощью компьютерной техники и иных информационных, телекоммуникационных средств. Киберпреступность включает в себя любое преступление, которое может совершаться с помощью информационно-коммуникационных технологий в рамках компьютерной системы или сети. В сущности, данное преступление, совершенное в киберпространстве, представляет собой противоправное вмешательство в работу компьютеров, компьютерных программ, компьютерных сетей, несанкционированную модификацию компьютерных данных,

¹ <http://narodnoeslovo.uz/index.php/homepage/rasmij/item/8880-dlya-obespecheniya-interesov-cheloveka-neobkhodima-zashchita-ego-prav-i-svobod-mirnoj-i-blagopoluchnoj-zhizni>

а также иные противоправные общественно опасные действия, совершенные с помощью или посредством ИКТ, компьютерных сетей и программ.

В настоящее время Узбекистан стал полноправным членом международного сообщества и вопросы борьбы с киберпреступностью, как в стране, так и во всем мире, в том числе розыск лиц, совершивших данные виды преступлений и скрывающихся от следствия и суда за рубежом, стали актуальными. Это «требуется активного взаимодействия правоприменительных органов и судебных властей различных стран не только в рамках ставших уже традиционными форм правовой помощи по уголовным делам, но также путем создания и развития новых правовых институтов, необходимых практике, одним из которых является международный розыск, арест и конфискация (изъятие) полученных преступным путем денежных средств и имущества»¹.

Необходимо помнить, что «существенное влияние на необходимость исследования розыскной деятельности оказывает научно-технический прогресс. Непосредственно воздействуя на средства и методы, используемые при совершении криминальных действий, а также при сокрытии разыскиваемых лиц и следов преступления, которые постоянно совершенствуются (прежде всего, это касается сотовых систем связи, сети Интернет, спутниковой навигации, микропроцессорных устройств)»².

В современных условиях международное сотрудничество в борьбе с киберпреступлениями имеет различные направления ее осуществления. Одним из таких важных, актуальных направлений является международный розыск лиц, совершивших киберпреступления. При этом розыск обвиняемых, совершивших киберпреступления и умышленно скрывающихся от правосудия, направлено на установление их местонахождения и задержания. Нередко разыскиваемые обвиняемые покидают страну проживания и скрываются на территории других государств. Для эффективного их розыска национальные правоохранительные органы должны взаимодействовать и сотрудничать между собой.

Следует отметить, что международное сотрудничество имеет комплексный, многоотраслевой характер, предусматривает необходимость имплементации международных норм в национальное законодательство страны. Кроме этого, оно предусматривает координацию деятельности соответствующих правоохранительных органов государств, а также соответствующих международных организаций в борьбе с преступностью. При этом нормативно-правовые взаимоотношения международных организаций и внутригосударственных органов, непосредственное взаимодействие правоохранительных органов государств между собой, выражаются во взаимном выполнении компетентными правоохранительными органами государств,

¹ Волеводз А.Г. Правовое регулирование новых направлений международного сотрудничества в сфере уголовного процесса. – М., 2002. – С.139.

² Бабакова М. А. Проблема розыска при расследовании преступлений в сфере высоких технологий: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2010. – С.3.

процессуальных, организационно-тактических, а при необходимости и оперативно-розыскных действий.

По существу, международное сотрудничество стран в борьбе с преступностью, в том числе и с киберпреступностью, предусматривается в заключенных договорах и соглашениях, а также в учредительных нормативно-правовых актах или уставах соответствующих межгосударственных организаций. При этом они, в зависимости от выполняемых задач осуществляют деятельность, направленную на прямое противодействие преступности и в частности на международный розыск лиц, совершивших киберпреступления. Основными представителями таких организаций является Интерпол и Европол (международная организация уголовной полиции). Наряду с ними имеются и другие международные организации, деятельность которых в целом направлена на разрешение иных задач, но при их выполнении имеются некоторые аспекты, которые затрагивают проблемы борьбы с киберпреступлениями и розыском лиц, их совершивших.

Относительно участия международных организаций в вышеуказанном процессе И.В. Очкасова, отмечает: «Важнейшей формой сотрудничества является выдача лица, совершившего преступление, и в этой сфере, как мы видим, нельзя обойтись без деятельного участия международных организаций. Они выполняют координационную функцию, обеспечивая эффективность предпринимаемых государствами усилий в раскрытии, предупреждении преступлений, а также розыске, задержании и наказании виновных в их совершении»¹.

С ее мнением нельзя не согласиться и в свою очередь дополнить, что международные организации играют координирующую роль в деятельности национальных правоохранительных органов в розыске лиц, совершивших различного вида общественно опасных деяний, том числе и киберпреступлений.

При рассмотрении проблемы сотрудничества государств в осуществлении международного розыска лиц, совершивших киберпреступления, необходимо учитывать особенности нормативно-правового регулирования в этой области.

Как и в любой сфере международного сотрудничества, и здесь основными формами нормативно-правового регулирования являются двухсторонние и многосторонние договора (соглашения).

Двухсторонние договора регламентируют процессуальный порядок (процедуру) правоотношений, возникающих между компетентными правоохранительными органами государств в оказании взаимной помощи (сотрудничества) в розыске скрывшихся за пределами страны преступников. В этих нормативно-правовых актах не всегда имеется прямое указание на розыск, но по логике он предполагается, например, по договорам, предусмат-

¹ Очкасова И. В. Международный розыск преступников с целью экстрадиции в рамках современных международных организаций // Вестник Самарской гуманитарной академии. Серия «Право». – 2007. – № 2. – С. 140.

риваюшим экстрадицию, как средство обеспечения присутствия лица, подлежащего выдаче.

Договором, где розыск прямо предусмотрен, можно отнести Минскую Конвенцию о правовых отношениях и правовой помощи по гражданским, семейным и уголовным делам 1993 года. В статье шестой Дополнительного Протокола к этой Конвенции (подписан в 1997 году) в качестве самостоятельного действия «розыск лиц» был внесен в перечень видов правовой помощи.

Международным соглашением, регулирующим розыск лиц, совершивших преступления, является договор государств-участников СНГ «О межгосударственном розыске лиц», заключенный в Москве 10 декабря 2010 года¹, который вступил в силу для Республики Узбекистан 24 августа 2011 года.

В практической деятельности правоохранительных органов стран СНГ розыск подразделяется на три вида: местный – в пределах территории страны; межгосударственный – в пределах стран входящих в Содружество независимых государств (СНГ) и международный – в странах дальнего зарубежья, то есть практически во всем мире.

А.В. Дунаева определяет, что «межгосударственный розыск – это разновидность международного розыска, который осуществляется теми же мероприятиями, средствами и с той же целью, но на территории двух государств по инициативе правоохранительных органов одного из указанных государств»².

В противодействии киберпреступности успех каждой страны и всего мирового сообщества в целом складывается из общего количества расследованных данного вида преступлений, завершившихся успешным розыском и наказанием виновных. Часто это бывает невозможно из-за неизвестности места пребывания лица совершившего киберпреступление, намеренно скрывающегося в других странах. Если достоверно будет установлен факт его местопребывания за рубежом, то возникает необходимость осуществления международного розыска, установление, задержание его с целью привлечения к уголовной ответственности и решения вопроса об экстрадиции. Вступление Республики Узбекистан в Интерпол, в системе которого международный розыск преступников осуществляется с первых лет возникновения данной международной организации, значительно расширила возможности страны в этой сфере.

Таким образом, на основании вышеизложенного, можно сделать вывод, что международный розыск лиц, совершивших киберпреступления, в том числе и розыск, проводимый в рамках Интерпола, межгосударственный розыск осуществляемый в странах Содружества Независимых Государств (СНГ), на сегодняшний день еще в недостаточной степени отвечает предъявляемым требованиям времени. На наш взгляд, необходимо комплексно

¹ Сборник международных договоров Республики Узбекистан. – 2012. – № 1-2.

² Дунаева А. В. О понятиях межгосударственного и международного видов розыска // Психопедагогика в правоохранительных органах. – 2013. – № 1. – С. 85.

исследовать уголовно-процессуальные, криминалистические аспекты, оперативно-розыскное обеспечение, международно-правовое регулирование, организацию международного розыска лиц, обвиняемых в совершении киберпреступлений, и выработать необходимые теоретические и практические рекомендации по совершенствованию международного сотрудничества в борьбе с киберпреступностью.

**АХМЕДОВ ХАМРОБЕК
ЭРКИНОВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминологияси кафедраси
катта ўқитувчиси, юридик фанлар бўйича
фалсафа доктори (PhD)*

**ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ТОМОНИДАН МАЪМУРИЙ НАЗОРАТ
ОСТИДАГИ ШАХСЛАР БИЛАН ОЛИБ БОРИЛАДИГАН
ПРОФИЛАКТИК ЧОРА-ТАДБИРЛАРНИ ТАКОМИЛЛАШТИРИШ**

Сўнгги йилларда мамлакатимизда олиб борилаётган суд-ҳуқук тизимини ислоҳ этиш ва жиноятчиликка қарши курашиш сиёсатида ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ўрни ва роли сезиларли даражада ортиб бормокда. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятида ҳуқуқбузарликлар ижтимоий профилактикасининг аҳамияти ошиб бормокда.

Мухтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёевнинг таъбири билан айтганда, “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашишнинг мутлақо янги тизими яратилди. Фақат жазолаш билан кўрқитиб, ҳуқуқбузарликларнинг оқибати билан курашиш эмас, балки ноқонуний ҳаракатлар содир этилишининг барвақт олдини олиш энг долзарб вазифага айланди”¹.

Шунингдек, таҳлил қилинаётган даврда маъмурий назорат остидаги шахслар томонидан жиноят содир этиш кўрсаткичлари ҳам ортиб, илгари судланган шахслар томонидан содир этилган жами жиноятларнинг 2019 йилда 12,4 фоизини, 2020 йилда 10,7 фоизини, 2021 йилда 7,9 фоизини ташкил этгани² ушбу тоифа шахслар билан олиб бориладиган профилактик чора-тадбирларнинг мазмун-моҳияти, аҳамияти, асосий йўналишлари, шунингдек

¹ Мирзиёев Ш.М. Конституция – эркин ва фаровон ҳаётимиз, мамлакатимизни янада тараққий эттиришнинг мустаҳкам пойдеворидир / Ўзбекистон Республикаси Конституцияси қабул қилинганининг 25 йиллигига бағишланган тантанали маросимдаги маърузаси // Халқ сўзи. – 2017. – 8 дек.

² Ўзбекистон Республикаси ИИБ Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бош бошқармасининг 2019–2021 йиллардаги фаолиятига доир статистик маълумотлар таҳлили асосида берилмоқда (қаранг: 3-илова).

самарадорлигини ошириш йўллари татқиқ этиш зарурати юқори эканлигини тасдиқлайди.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг ҳар бир тури ўзининг мақсади, вазифаси, ўзига хос хусусиятлари ва афзалликлари асосида ишлаб чиқилган профилактик чора-тадбирлар тизимига эга. Мазкур чора-тадбирлар тизимининг қанчалик пухта ўйланиб, ишлаб чиқилганлиги ҳуқуқбузарликлар профилактикаси турларининг самарадорлигини кафолатлайди¹.

Айни шу асосда маъмурий назорат остидаги шахслар билан олиб бориладиган профилактик чора-тадбирларни турлари ва қўллаш асосларини ёритишдан аввал уларнинг моҳияти ва аҳамиятини таҳлил қилиш ўринли ҳисобланди. Мантиқан қараладиган бўлса, жазони ижро этиш муассасаларидан бўшатишган шахслар устидан ўрнатиладиган маъмурий назорат институти ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси чора-тадбири ҳисобланади. Шу билан бирга, назорат остидаги шахсларга нисбатан ҳуқуқбузарликлар якка тартибдаги профилактикасининг бошқа чора-тадбирлари (масалан, профилактик суҳбат, расмий огоҳлантириш, ижтимоий реабилитация қилиш ва ижтимоий мослаштириш каби) ҳам қўлланилади.

Айни шу нуқтаи-назардан маъмурий назорат остидаги шахслар билан олиб бориладиган профилактик чора-тадбирларнинг мазмунини очиб беришда “ҳуқуқбузарликлар профилактикаси чора-тадбирлари” тушунчасининг моҳиятига асосланиш тўғри бўлади.

Ўзбек тилининг изоҳли луғатида қайд этилишича, “чора” (форсча) – “бирор ишни, мақсадни амалга ошириш, рўёбга чиқариш ёки унинг олдини олиш учун пухта ўйлаб тузилган, ишлаб чиқилган тадбирлар мажмуи”, “тадбир” эса, “мақсадни амалга ошириш йўлидаги иш, хатти-ҳаракатнинг ўзи”, “маълум мақсадда ташкилий равишда амалга ошириладиган (бажариладиган) иш ёки ишлар” маъноларини англатади². Кўриниб турибдики, икки тушунчанинг мазмуни ўзаро яқин ҳамда бир-бирини мантиқан тўлдиришга хизмат қилади.

Демак, **маъмурий назорат остидаги шахслар билан олиб бориладиган профилактик чора-тадбирлар** деганда – улар томонидан такроран ҳуқуқбузарлик содир этилишини олдини олиш мақсадида уларга якка тартибдаги тарбиявий-профилактик таъсир кўрсатишга қаратилган тадбирлар ҳамда хатти-ҳаракатлар мажмуини тушиниш лозим.

Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги ЎРҚ-371-сон қонунининг 29-моддасида маъмурий назорат ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикасининг чора-тадбири сифатида кўрсатилган. Мазкур қонуннинг 41-моддасида “Ички ишлар органларининг жазони ижро этиш муассаса-

¹ Ҳужакулов С.Б. Ҳуқуқбузарликлар умумий профилактикасини такомиллаштириш (ички ишлар органлари фаолияти мисолида): юрид. фан. фалс. докт. ... дисс. – Т., Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2018. – Б. 75.

² Ўзбек тилининг изоҳли луғати: 80.000дан ортиқ сўз ва сўз бирикмаси / А.Мадвалиевнинг таҳрири остида // <https://ziyouz.uz/durdona-toplamlar/uzbek-tilining-izohli-lugati/> (мурожаат вақти: 29.08.2021).

ларидан озод қилинган шахслар устидан маъмурий назорати тарбиявий-профилактик таъсир кўрсатиш чора-тадбирлари мажмуидан иборат бўлади ва назорат остидагиларга нисбатан қонун ҳужжатларида белгиланган чекловларни қўллашда ўз ифодасини топади”, – деб кўрсатилган. Демак, назорат остидаги шахсга нисбатан тарбиявий-профилактик таъсир кўрсатиш чора-тадбирлари муҳим аҳамият касб этади.

Маъмурий назорат остидаги шахсларга нисбатан профилактик чора-ларни қўллашнинг асл моҳияти айнан алоҳида шахсга нисбатан ўзига хос ёндашув, мақсадли таъсир этишдан иборатдир. Бунга қуйидаги чора-тадбирларни киритиш мумкин:

– маъмурий назорат остидаги шахсларга салбий таъсир кўрсатувчи таълимот ва ғоявий манбаларни аниқлаш;

– назорат остидаги шахслар томонидан ҳуқуқбузарлик содир этилишига йўл қўймаслик мақсадида бундай тоифадаги шахсларнинг атрофида имкони борича соғлом муҳитни вужудга келтириш;

– назорат остидаги шахсларга зарарли таъсир этувчи воситаларни ба-
ртароф этиш;

– назорат остидаги шахсларга мунтазам равишда тарбиявий-профилактик таъсир кўрсатиб туриш.

Юқоридагиларга асосан маъмурий назорат остидаги шахслар якка тартибдаги профилактик чора-тадбирларни олиб бориш усуллари кўйидагича таснифлаш мақсадга мувофиқ бўлади:

1) огоҳлантириш (расмий, норасмий) – шахсга унинг ғайриижтимоий хулқ-атвори давом эттиришига йўл қўйиб бўлмаслиги тўғрисида тушунтириш ҳамда жавобгарлик ҳақида огоҳлантириш¹;

2) ишонтириш – назорат остидаги шахснинг ақл ва ҳис-туйғуларга ғоявий таъсир кўрсатиш орқали ундаги нотўғри қарашлар ва муносабатларни ўзгартириш, фанга ёки жамиятнинг ахлоқий талабларига мос келувчи янги қарашлар ва муносабатларни шакллантириш²;

3) рағбатлантириш (моддий, маънавий, аралаш);

4) мажбурлаш (интизомий, маъмурий, моддий ва жиноий жазо чораларини қўллаш).

Хулоса қилиб айтганда, маъмурий назорат остидаги шахслар билан ҳуқуқбузарликларнинг якка тартибдаги профилактикаси чора-тадбирларини амалга оширишда асосий эътибор назорат остидаги шахснинг ижтимоий-психологик ҳолати ва ҳуққ-атвори масалаларига эътибор қаратилиши лозим.

¹ *Хужакулов С.Б.* Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси фаолияти: Ўқув қўлланма / Масъул муҳаррир проф. И. Исмаилов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. – Б. 72.

² Пулатов Ю.С., Исмаилов И.У., Курбонов А. Ички ишлар органларида бошқарув асослари: Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги олий таълим муассасалари учун дарслик. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2005. – Б. 77.

**АСҚАРОВ МИРЗОХИД
МИРЖАЛОЛ ЎҒЛИ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Тергов фаолияти кафедраси
катта ўқитувчиси*

**АБДУЛЛАЕВ АКМАЛЖОН
ЙУЛЧИБОВЕВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Тергов фаолияти кафедраси
катта ўқитувчиси*

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯ ВА КОММУНИКАЦИЯ ВОСИТАЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИБ СОДИР ЭТИЛГАН ЖИНОЯТЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ ХУСУСИЯТЛАРИ

Ахборотлашган жамият тезлик билан шаклланиб, ахборот дунёсида “чегара” деган тушунча йўқолиб бормоқда. Жаҳон компьютер тармоғи давлат бошқарувини барча соҳаларини тубдан ўзгартирмоқда. Бугунги кунда мамлакатимизда интернет фойдаланувчилари сони 22 миллиондан ошган, шундан мобил интернет фойдаланувчилари сони эса 19 миллионни ташкил этади.

Ҳудудий жойлашишидан қатъий назар, кундалик ҳаётимизга турли хилдаги ахборотлар халқаро интернет компьютер тармоқлари орқали кириб келмоқда. Шунинг учун ҳам мавжуд ахборотлардан ноқонуний фойдаланиш, ўзгартириш, йўқотиш ва уларга кириш каби муаммолардан ҳимоя қилиш долзарб масала бўлиб қолмоқда.

Маълумотларга кўра, дунё бўйлаб ҳар йили 500 миллиондан ортиқ киберхужумлар уюштирилади. Ҳар сонияда дунёдаги ҳар 12 нафар инсондан бири кибермаконда содир этилган ҳужумлар қурбонига айланмоқда. Хусусан, АҚШ, Франция, Англия, Бельгия, Германия, Люксембург каби давлатларда кибержиноятчилик кўрсаткичи умумий жиноятчиликнинг 60–65 фоизини ташкил этади.[1]

Экспертларнинг ҳисоб-китобича, киберхужумларнинг асосий қисми махфий маълумотларни қўлга киритиш, уларни ўзгартириш ёки йўқотиш, фойдаланувчилардан пул талаб қилиш ёки бизнес жараёнларини издан чиқаришга қаратилмоқда. Бунинг натижасида бир йилда дунё иқтисодиёти ўртача 20 миллиард АҚШ долларидан зиёд миқдорда зарар кўрмоқда.

Ўзбекистонда ҳам сўнгги уч йилда кибержиноятлар 8,3 бараварга кўпайиб, умумий жиноятчиликнинг 5 фоизини ташкил этмоқда. Масалан, кибермаконда фирибгарлик билан боғлиқ ҳолатлар 13 бараварга, ўғрилик 20 бараварга, товламачилик, тухмат ва ҳақорат қилиш билан боғлиқ жиноятлар эса 4,9 бараварга ортган.[2]

Сўнгги пайтларда Республикамизда кибержиноятчиликнинг айрим турлари, жумладан, ноқонуний банк-молия операциялари орқали ўзгаларнинг пластик картадаги маблағларини ўзлаштириш, бировнинг ишончига кириб, унинг номига онлайн микроқарз олиш, молиявий пирамидалар ташкил қилиш, вирусли дастурлар орқали компьютерларга хужум уюштириш, ўзгаларнинг шахсий маълумотларини тарқатиш орқали кўрқитиш йўли билан товламачилик қилиш, гиёҳвандлик воситаларининг онлайн ноқонуний савдоси, кимор ва таваккалчиликка асосланган онлайн ўйинлар, диний ақидапарастликка қаратилган ахборот хужумлари, онлайн савдо майдонидаги фирибгарлик каби жиноятлар кўпайиб бормоқда.

Мазкур турдаги жиноятларнинг олдини олиш, ушбу турдаги жиноятлар бўйича ваколатли органларни белгилаш юзасидан Ўзбекистон Республикасининг 2022 йил 15 апрелда “Киберхавфсизлик тўғрисида”ги Қонуни қабул қилинди[3]. Бироқ мазкур қонуннинг қабул қилиниши билан бу турдаги жиноятларнинг сони камайиб қолгани йўқ.

Шу билан бирга, ҳозирда айрим жиноят турларини содир этишда ахборот технологиялари ва коммуникация воситаларидан кенг фойдаланиш ҳолатлари кундан кунга кўпайиб бормоқда. Таҳлиллар давомида бугунги кунда кибержиноятчилар томонидан жиноят турлари орасидан телекоммуникация тармоғидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш орқали содир этилган жиноятлар салмоғи қолган турларига қараганда кўпроқ кузатилаётганлигини кўриш мумкин.

Мазкур турдаги жиноятларни аниқлаш, фош этиш ва олдини олишда бир қатор муаммо ва камчиликлар мавжуд бўлиб, мавжуд мазкур муаммо ва камчиликларни бартараф этмасдан туриб, бу турдаги жиноятларни олдини олишга эришиб бўлмайди. Қуйидаги мазкур муаммо ва камчиликларни кўриб чиқамиз.

Биринчидан, фуқароларнинг ўзига нисбатан содир этилган компьютер ҳуқуқбузарлиги тўғрисида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга хабар беришни истамасликлари ва компьютер жиноятларига дуч келганда ҳуқуқий билимлари етарли эмаслиги билан боғлиқдир.

Бундан фойдаланган кибержиноятчилар фуқароларнинг ишончига кириб, “HUMO” ва “UzCard” тўлов тизимида ҳамда “Visa” ва “Master Card” халқаро тўлов тизимларида ишловчи банк пластик ҳисоб рақамларидаги

маблағларни ўзлаштириш ёки тўлов агенти бўлган юридик шахслар ёки яқка тартибдаги тадбиркорлар ҳисоб рақамларидаги пул маблағларини ўзлаштириш каби усуллардан фойдаланишмоқда.

Жиноят ишларининг таҳлиллари жиноятни содир этиш воситаси сифатида Ўзбекистон Республикаси ҳудудида фаолият кўрсатаётган банклар, тўлов операторлари ва ташкилотларнинг мобил иловалар ҳамда дастурий таъминотларидан фойдаланилганлигини кўрсатмоқда.

Жиноят сабаби ва уларга имкон берган шарт-шароитлар сифатида ушбу тизимлардаги хавфсизлик даражасининг етарли эмаслиги, шунингдек жабрланувчилардаги ўта ишонувчанлик, осон йўллар билан маблағ топишга интилиши ҳамда эҳтиётсизликни кўрсатиш мумкин. Маълумот учун: 2017 йилда Россиядаги “Сбербанк” ҳамда “Тошха” номли мобил иловаларида “Face ID”, “Location” функциясининг жорий этилиши улар билан боғлиқ жиноятларнинг 85 %га камайишига олиб келган.

Шу сабабли мобил илова akkaунтини фаоллаштиришда (телефон аппаратининг IMEI коди, IP-манзиллар рўйхатидан ташқари) фойдаланувчининг юз кўриниши (Face ID), географик жойлашув (геопозиция - Location) маълумотларини тўлиқ киритишга доир техник шартни жорий этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Мазкур амалиётнинг йўлга қўйилиши мобил иловалар орқали содир қилинаётган жиноятларнинг камайишига, жиноятни содир қилган шахс ҳамда жойлашган манзили ҳақидаги маълумотларни ўз вақтида аниқлашга, молия хизматларини кўрсатиш субъектлари ҳамда дастурий таъминотдаги хавфсизлик даражаси яхшиланишига, фуқароларнинг пластик карталаридаги маблағлари ишончли муҳофаза қилиниши таъминланишига хизмат қилади.

Иккинчидан, айти вақтда, банк сирини ташкил этувчи ҳужжатларни олиш тўғрисидаги қарор (прокурор санкцияси орқали) ҳамда сўров хати 10 кундан 30 кунгача бўлган муддатда ижро қилинмоқда.

Бунда, ушбу маълумотларни олиш билан боғлиқ бўлган бюрократик тўсиқлар сабаб бўлмоқда. Масалан: Бухоро вилоятида мавжуд шаҳар-туманларда хизмат олиб бораётган тезкор ходимлар ёки терговчи ва суриштирувчилар томонидан иш юритувларидаги терговга қадар текширув ҳужжатлари ҳамда жиноят ишлари бўйича қарорлар тайёрлангач, прокурордан рухсат олиб, қарорнинг электрон шакли вилоят ИИБ ТҚХБ ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга қарши курашиш гуруҳига юборилади. Гуруҳ томонидан қарор мазмуни ва унинг асослилиги ўрганиб чиқилгач, тегишли банкларга юборилади. Мазкур гуруҳга бир кунда ўртача 5–7 тагача сўров хатлари ва қарорлар келиб тушади. Келиб тушган қарорлар тегишли банкларга юборилгач, унинг жавоблари келгунига қадар 15–20 кунлаб вақт ўтади.

Оқибатда жиноий йўл билан қўлга киритилган маблағлар йўналтирилган манзилларни аниқлашга 1 ойгача вақт сарфланиб, жиноятларнинг “иссиқ изи”дан фош этилишига тўсиқ бўлмоқда. Россия Федерацияси ИИБ

Киберхавфсизлик бошқармаси тасарруфида бўлган “Systems” ДУКга ушбу таклиф этилаётган ҳуқуқнинг берилганлиги амалиётда ўзининг ижобий самарасини кўрсатган.

Шу сабабли, ИИБ Киберхавфсизлик бўлим ва бўлинмаларига банклар, “НУМО” ва “UzCard” тўлов операторлари, виртуал ва банк пластик карталари тўғрисидаги маълумотлар, улар орқали бажарилган амалиётлар тарихини кузатиш ҳамда жиноий ҳаракат бўлганда амалиётни тўхтатиш (блоклаш) ҳуқуқини бериш мақсадга мувофиқ бўлади.

Келгусида таклиф этилаётган механизмни амалиётга жорий этиш орқали пластик карталар ҳамда шахсга доир маълумотлардан қонунга зид равишда фойдаланиш хавфини камайтиришга, қонунга зид равишда амалга ошириладиган банк амалиётларига чек қўйишга, жиноий йўл билан қўлга киритилган маблағларни чет элдаги ҳисоб рақамларга ўтказишнинг олдини олишга, банк пластик карталаридаги фуқароларнинг маблағларини қайтаришга эришилади.

Учинчидан, сўнгги йилларда жаҳон ахборот ресурсларининг ортиши, турли хил иловалардан фойдаланиш, электрон пуллар ҳамда крипто-валюталар савдоси ва шунга ўхшаш электрон тижорат тизимида ишлайдиган платформа, мобил иловаларнинг сони ортиб боргани сари ушбу турдаги тизимга таҳдидлар ҳамда бу йўналишда турли хил жиноятларнинг сони ортиб бормоқда.

Бунга сабаб ушбу платформаларнинг маълум бир қисмида хавфсизлик тўлиқ таъминланмаганлиги, фуқароларнинг моддий бойликларини уларнинг иштироки билан тез ҳамда осон фирибгарлар томонидан эгаллаб олинмоқда.

Ҳозирда “Анорбанк” ва “ТБС” банклари юқоридаги таклифда келтирилган тўлиқ хавфсизлик талабларини таъминлаган ҳолда фаолият олиб бораётганлиги сабабли ушбу банкларнинг мобил иловалари орқали фирибгарлик ва ўғрилик жиноятлари содир этилиши сезиларли даражада камайганлигини кузатиш мумкин. Бироқ Республикада фаолият олиб бораётган бошқа давлат ва тижорат банклари ўзлари ишлаб чиққан мобил иловаларда етарлича хавфсизлик тизимини жорий қилмаган. Масалан: сўнгги вақтларда кибержиноятчилар томонидан содир этилаётган ахборот технологиялари соҳасида жиноятларнинг қарийб 90 %ини Ҳамкорбанкнинг “Hamkormobile” мобил иловасидан фойдаланган ҳолда содир этмоқдалар.

Юқоридаги каби ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш мақсадида ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга қарши курашиш мақсадида “мобил банкинг” иловалар ва онлайн ҳисобварақалар рақамли платформаси хавфсизлик талаблари лойиҳасини ишлаб чиқишда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар (жумладан, ИИБ киберхавфсизлик маркази) билан ҳамкорликни йўлга қўйиш тартибини жорий этиш мақсадга мувофиқ бўлади.

Мазкур амалиётнинг йўлга қўйилиши Республикада фаолият олиб бораётган бошқа барча давлат ва тижорат банклари мобил банкинг иловалар ва онлайн ҳисобварақалар рақамли платформаси бўйича хавфсизлик

талаблари лойиҳасини ишлаб чиқишда ХМҚО (ИИБ киберхавфсизлик маркази) билан ҳамкорликни йўлга қўйиш тартибини жорий этиш содир этилган жиноятларни ИИБ ва унинг қуйи тизимлари томонидан фoш қилишда тезкорликни оширишга хизмат қилади.

ШОДМОНОВ УБАЙДУЛЛОХОН ТЎРАХЎЖАЕВИЧ

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминологияси кафедраси
катта ўқитувчиси*

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ПРОФИЛАКТИКА ИНСПЕКТОРЛАРИ ФАОЛИЯТИДА ЗАМОНАВИЙ ТЕХНОЛОГИЯЛАРНИНГ ҲОЗИРГИ КУНДАГИ ҲОЛАТИ

Мамлакатимизда олиб борилаётган кенг кўламли ислохотларнинг замирида, аввало, инсон манфаатлари, унинг ҳуқуқ ва эркинликлари турибди. Бугун барча ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, шу жумладан, Ички ишлар вазирлиги ҳам халқ манфаатларига хизмат қилиш, фуқароларнинг қонуний ҳуқуқларини таъминлаш, жиноятчиликка қарши муросасиз курашиш йўлида фаолият юритмоқда.

Бугун давлатимиз раҳбари бошчилигида халқчил ва демократик таомилларга асосланган янги Ўзбекистонни барпо этмоқдамиз. Шу мақсадда, аввало, бебаҳо бойлигимиз бўлган тинчлик ва барқарорликни мустаҳкамлашга энг муҳим вазифа сифатида устувор аҳамият қаратилмоқда.

Янги Ўзбекистоннинг ички ишлар органлари ҳам янгиланиб, такомиллашиб бормоқда. Президентимиз ўтган йили касб байрамимиз муносабати билан йўллаган табригида «Агар давлат таянадиган асосий устун қонун бўлса, унинг кучини амалда намоён этадиган энг самарали тизим бу – ички ишлар соҳаси, десак, айтиш ҳақиқат бўлади»¹, дея эътироф этган эди. Бу юксак баҳо осойишталик посбонларини қонун устуворлигини таъминлаш йўлида янада фидойилик билан хизмат қилишга ундайди.

Эскича иш услубидан воз кечилиб, Давлатимиз раҳбари томонидан қўйилаётган талаблар асосида иш олиб борилмоқда. Тўғри, янгича иш услубига мослаша олмаётган ходимлар ҳам учраб турибди. Аммо уларнинг ўрнини ватанпарвар, замонавий фикрлайдиган кадрлар билан тўлдиришга эътибор қаратилмоқда.

¹ <https://iiv.uz/oz/news/islohotlar-ichki-ishlar-organlari--faoliyatini-yangilashga-zamin-yaratadi>

Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М. Мирзиёевнинг «Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чоратадбирлари тўғрисида»ги 2021 йил 26 мартдаги ПФ-6196-сон Фармониға мувофиқ, шунингдек, ички ишлар органларининг фаолиятига рақамли ва ахборот технологияларини фаол жорий этиш, аҳолига электрон давлат хизматларини кўрсатиш сифатини ошириш, бюрократик тўсиқ ва ғовларға йўл қўймаслик ҳамда идоралараро электрон ҳамкорликни кенгайтириш масаларида кенг қўлламли ишлар амалға оширилди¹.

Ички ишлар органларини халқ манфаатларига хизмат қиладиган ижтимоий тузилмага айлантириш мақсадида мустаҳкам ҳуқуқий база яратилган. Жумладан, 6 қонун, Президентимизнинг 7 фармони ва 40 қарори, Вазирлар Маҳкамасининг 89 қарори ҳамда 160 дан зиёд идоравий норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинди.

Шу асосда маҳаллаларда жамоат тартибини сақлаш, фуқаролар хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш ишларини кучайтириш мақсадида ички ишлар органларининг қўйи бўғинлари мустаҳкамланди. Хусусан, вазирлик ва ҳудудий бошқармаларини мавжуд штат бирликларининг 85 фоизи қисқартирилиб, қўйи тизим ички ишлар бўлимларига қайта тақсимланди. 30 туман-шаҳарда ҳудудий ички ишлар органларининг 160 ички ишлар бўлим (бўлинма)лари ташкил этилди.

Тизимда замонавий ахборот-коммуникация технологиялари жорий этилиб, “Хавфсиз шаҳар”, “Хавфсиз пойтахт”, “Хавфсиз ҳудуд”, “Хавфсиз туризмни таъминлаш”, “Йўл ҳаракати хавфсизлигини таъминлаш”, “Хавфсиз хонадон” концепциялари амалға оширилиши натижасида ички ишлар органлари профилактика инспекторларини фаолиятини профессионал даражада амалға оширилишига эришилмоқда.

Янги Ўзбекистоннинг 2022–2026 йилларға мўлжалланган Тараққиёт стратегияси ҳамда “Инсон кадрини улуғлаш ва фаол маҳалла йили”да амалға оширишға оид давлат дастурини ижросини таъминлаш мақсадида ички ишлар органлари ички ишлар органларининг профилактика инспекторлари зиммасига бир қатор вазифалар белгилаб берилган. Айнан ушбу вазифаларни амалға оширишда кенг қўлламли ишлар амалға оширилди. Жумладан, Давлат дастури доирасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш тизими сифат жиҳатидан янги босқичға олиб чиқилмоқда. Ҳозирги кунда ҳуқуқбузарликлар билан боғлиқ ҳолатлар аниқланган тақдирда, таълим, соғлиқни сақлаш муассасалари томонидан зудлик билан ҳудудий ички ишлар органи навбатчилик қисмиға телефон орқали хабар қилиниши шартлиги белгиланганлиги ички ишлар органлари фаолияти тубдан янгиланишиға олиб келди.

Бироқ, ички ишлар органларига хабар бериш ва уларни рўйхатға олиш борасида инсон омили иштироки сабабли, ҳуқуқбузарлик фактлари ҳамда

¹ <https://yuz.uz/news/ichki-ishlar-organlarini-xalq-manfaatlariga-xizmat-qiladigan-ijtimoiy-tuzilmaga-aylantiriladi>

улар билан боғлиқ бошқа ҳолатлар ҳақида хабарлар зудлик билан ички ишлар органларига берилмасдан яшириш ҳолатлари кузатишмоқда. Шу боис мазкур муассасалар билан ички ишлар органлари ўртасида ягона автоматлаштирилган ахборот тизимини жорий этиш орқали хабарларни зудлик билан ички ишлар органларига келиб тушиши ва уларни рўйхатга олинишини таъминлаш, тергов-тезкор гуруҳларини воқеа жойига тезкорликда етиб бориш имкони яратилади¹.

Бундан ташқари, маъмурий ҳудудда транспорт воситалари билан боғлиқ содир этиладиган ҳуқуқбузарликларни содир этилишини олдини олишда ҳаракатни бошқариш тизимини тўлиқ рақамлаштириш мақсадида қуйидаги чора-тадбирлар амалга оширилиши белгиланган. 560 та чорраҳада ақлли (смарт) светофорлар ўрнатилади, 600 та чорраҳа ақлли интеллектуал камералар билан ҳамда тезлик ўлчовчи қурилмалар билан жиҳозланади, 2,5 минг км узунликдаги йўлларда йўл чизиқлари замонавий технологиялар билан чизилади, 500 та пиёдалар ўтиш жойлари ақлли интеллектуал камералар ҳамда сенсор қурилмалари билан жиҳозланади².

Таъкидлаш жоизки, мазкур тизим ягона бошқарув асосида ишлаши, тўлиқ автоматлаштирилганлиги билан бир қаторда, электр таъминоти билан боғлиқ муаммоли вазиятларда тўлиқ автоном режимда бир неча соат ишлай олиш каби бир қатор афзалликларга эга.

Аҳоли осойишталигини таъминлаш ва маҳаллаларда ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш бўйича «Обод ва хавфсиз маҳалла» тамойилига асосланган тизим жорий қилиш ишлари янада жадаллаштирилди. Бугунги кунда ички ишлар органлари фаолиятини ташкил этишнинг мутлақо янги механизмлари жорий этилмоқда. Жумладан, ҳар бир маҳалла, оила ва шахс кесимида жиноятчилик сабабларини аниқлаш ва уларни бартараф этиш орқали ҳуқуқбузарликлар олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашишга оид муаммолар бевосита жойларнинг ўзида ҳал этиляпти.

Жиноятчилик аҳволидан келиб чиқиб, туман, шаҳар ва маҳаллалар тоифаларга ажратилиб, ҳокимликлар, секторлар ва жамоатчилик билан ҳамкорликда «жиноят ўчоқлари»ни бартараф этиш учун барча зарур куч ва воситалар жалб қилинмоқда. «Республика – вилоят – туман – маҳалла» тизими асосида яхлит бошқарув ва узлуксиз назорат қилиш механизмлари жорий этилди³.

Соҳани тўлиқ рақамлаштириш йўналишида ҳам муҳим қадамлар қўйилди. Босқичма-босқич ички ишлар органларининг таянч пунктлари негизида маҳалла ҳуқуқ-тартибот масканлари ташкил этилди. Профилактика инспекторига масофадан туриб мурожаат юбориш ва уни кўриб чиқиш жараёнини кузатиб бориш, аҳоли билан ўзаро тезкор мулоқотни йўлга

¹ https://uza.uz/uz/posts/ichki-ishlar-organlari-tizimida-qanday-ozgarishlar-kutilmoqda_343662?q=%2Fposts%2Fichki-ishlar-organlari-tizimida-qanday-ozgarishlar-kutilmoqda_343662

² <https://yuz.uz/news/ichki-ishlar-organlarini-xalq-manfaatlariga-xizmat-qiladigan-ijtimoiy-tuzilmaga-aylantiriladi>

³ <https://iiv.uz/uz/news/ichki-ishlar-organlari-oldiga-qoyilgan-dolzarb-va-masuliyatli-vazifalar-alohida-nazoratga-olinib-ijrosi-sifatli-taminlanadi>

қўйиш, профилактика инспекторлари ва сектор раҳбарлари фаолиятига баҳо бериш имконини берувчи “Smart маҳалла” ахборот дастури ишга туширилди.

Туман ва шаҳар ички ишлар органлари фаолиятининг самарадорлигини ошириш мақсадида Тошкент шаҳридаги 24 та ички ишлар бўлими ва айрим тузилмаларининг раҳбарлик лавозимлари мақбуллаштирилиб, бўшаётган штат бирликлари пойтахт ички ишлар органларининг профилактика ва тергов-тезкор тузилмаларини кучайтиришга йўналтирилди. Туман ва шаҳар пробация бўлинмалари тегишинча туман ва шаҳар ички ишлар органларининг бевосита бўйсунувига ўтказилиб, пробация ҳисобига олинган шахсларни кунлик назорат қилишда профилактика инспекторлари билан ҳамкорлик йўлга қўйилди.

Ички ишлар органларида “E-ma'muriy ish” электрон тизими жорий этилган бўлиб, республика бўйича маъмурий ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ҳамда қонуний чора кўриш ваколатига эга бўлган вазирлик ва идораларнинг электрон тизимлари билан интеграция қилинган. Мазкур тизимга янги автоматлаштирилган ахборот тизимини интеграция қилиш ёрдамида бир йил давомида такроран содир этилиши оғирлаштирувчи ҳолат сифатида баҳоланадиган маъмурий ҳуқуқбузарликларни содир этган шахслар ҳисобини бир йил мобайнида юритиш ва муддат ўтиши билан автоматик равишда ҳисобдан олиб ташлаш имконияти яратилади.

Профилактика инспекторларининг хизмат фаолиятида “инсон омили” таъсирини камайтириш ва аҳоли учун қўшимча қулайлик яратиш мақсадида бир қатор замонавий ахборот коммуникация технологияларидан фойдаланиш йўлга қўйилди. Мисол учун, 2021 йилнинг 1 июндан бошлаб, Самарқанд вилоятида профилактика инспекторларига масофадан туриб мурожаат юбориш, уларнинг фаолиятини баҳолаш имконини берувчи “Smart маҳалла” ахборот дастури синов режимида ишга туширилди.

Шунингдек, 2021 йилнинг 1 августидан бошлаб, барча маъмурий ҳуқуқбузарликлар бўйича иш юритуви, 1 сентябрдан бошлаб эса ҳуқуқбузарликлар бўйича суд муҳокамалари электрон тарзда ўтказилади. Мазкур ишларни тизимли равишда амалга оширилишини таъминлаш мақсадида, маҳаллий ҳокимлик ёрдамида профилактика инспекторларига 6 489 та замонавий компьютерлар, 3 037 та планшет ва 1 083 та веб-камералар ажратилди.

Ўз навбатида, жиноятчиликни “маҳаллабай” жиловлаш ишларини йўлга қўйиш борасида: – республика бўйича 830 та криминоген вазияти оғир маҳаллаларда муаммоларни “Оилабай” дастурлари сектор раҳбарлари томонидан тасдиқланиб, ижрога қаратилди; – республикадаги барча (9 251 та) маҳаллаларда криминоген вазият танқидий кўриб чиқилиб, 2 908 та маҳалла “қизил”, 1 784 таси “сарик” ва 4 559 таси “яшил” тоифаларга ажратилди. “Қизил” ва “сарик” маҳаллаларда “жиноят ўчоқ”ларини бартараф этиш учун уларнинг ҳар бири туман-шаҳар ҳокими, ҳуқуқ-тартибот идоралари раҳбарлари ва ўринбосарларига бириктирилди; – криминоген вазияти энг оғир ҳисобланган 267 та маҳаллада қўшимча патруллик йўналишлари ташкил

этилиб, уларга 442 нафар ички ишлар органлари ва 307 нафар Миллий гвардия ходимлари жалб этилди; – ҳар бир ҳудудда энг оғир бўлган 10 тадан маҳалла вилоят даражасидаги биринчи раҳбарларга бириктирилиб, ҳудудда мавжуд муаммоларни ҳал этиш бўйича “ижтимоий профилактика” тизими амалиётга татбиқ этилмоқда¹.

**ИБРАГИМОВ АКМАЛ
ИШМУРАТОВИЧ**

*“CONSILIUM” Адвокатлик фирмаси
адвокати*

АХБОРОТ ТАРМОҚЛАРИ ДОИРАСИДА СОДИР ЭТИЛАДИГАН ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРГА ҚАРШИ КУРАШИШНИНГ МУҲИМ ЖИҲАТЛАРИ

Кибероламда киберхавфсизликни таъминлаш бугунги глобаллашув даврининг муҳим масаласига айланиб бормоқда. Ахборотлаштириш жараёнларининг тезлашуви ва жадал ривожланиши ахборот имкониятларидан оқилона ва самарали фойдаланиш заруратини келтириб чиқаради. Интернет ижтимоий тармоғи имкониятлари ҳаётнинг турли жабҳаларига бирдек кириб бориши ахборотни ҳимоя қилиш ва компьютер хавфсизлигини таъминлаш масаласини долзарблаштирмоқда.

Таҳлилларга кўра, дунёда Интернет тармоғидан фойдаланувчиларнинг 26,5%ни 10-24, 26,7%ни 25-34, 20,4%ни 35-44 ёшдагилар ташкил қилади. Кўриниб турибтики, Интернет фойдаланувчиларининг катта қисми ёшлардан иборат. Россиянинг IT ва IT хавфсизлиги бўйича энг йирик ахборот воситаларидан бири бўлган “Hacker” мутахассисларининг таъкидлашича, хакерларнинг аксарияти шунчаки “бўш вақтларини мароқли ўтказмоқчи бўлган” зериккан болалардир. Хакерларнинг фақат 10% ўз ҳаракатларига ҳисобот бера оладилар. Интернет тармоғидаги вандализм актларининг 90% 13 ёшли болалар томонидан амалга оширилади.[1]

Интернет фойдаланувчиларининг ёш профилини аниқлаш бевосита ахборот технологиялари ва хавфсизлик соҳасида ҳуқуқбузарликлар содир этиши мумкин бўлган потенциал субъектларни аниқлаш имконини беради. Интернет тармоғидан фойдаланувчиларнинг асосий қисми ёшлар эканлигини инобатга оладиган бўлсак, Интернет тармоғи “Hacker” шахсини

¹ <https://gov.uz/uz/news/view/32989>

шакллантириш учун қулай муҳит ҳисобланади. Сўнгги вақитларда ҳакерлар фаолиятининг жиноий гуруҳлар билан салбий алоқаларидан ташқари, давлат ва тижорат тузилмалари ўртасида ўзаро ҳамкорлик масаласи ҳам аниқ кўзга ташланмоқда. Мазкур жараёнлардан киберхавфсизликни таъминлаш масаласи борасида оқилона фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Ҳакерларнинг давлат ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари, ташкилотлар ва муассасалар билан ўзаро ҳамкорлиги нафақат кибержиноятларни аниқлаш, балки олдини олишни ҳам таъминлайди. Бу борада ҳуқуқбузарликларни ахлоқан тузатишга, “ҳуқуқбузар” тоифасидан “тузалган шахс”лар тоифасига ўтишга имкон берилади. Амалиёт таҳлили шуни кўрсатадики, кўплаб профессионал ҳакерлар ўз ишларининг моҳир мутахассислари ва усталари бўлиб, улар жиноятларни кўпинча моддий манфаатларни кўзлаб содир этади, камдан-кам ҳолларда сиёсий ва бошқа мақсадларни кўзлайдилар. Уларнинг баъзилари бундай қилмишни қизиқиш туйғусидан келиб чиқиб, баъзилари эса жиноят қурбонларини масхара қилиш учун содир этади.[2]

Юқори даражада ахборот технологияларига оид билимларга эга бўлган, ёш авлодни аниқлаш, уларни тарбиялаш, қўллаб-қувватлаш, рағбатлантириш шунингдек қизиқишига мос фаолият тури билан шуғулланишига йўналтириш бугунги куннинг муҳим талабидир.

Давлат раҳбари таъкидлаганларидек, “Айни пайтда барчамиз ота-оналар, устозлар ва мураббий сифатида бугунги мураккаб ва мушкул даврда ёшларни тарбиялаш масаласи биз учун муҳим ва долзарб вазифа бўлиб қолаётганини яхши тушунамиз. Шу боис ёшларимизнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлашда, уларнинг таълим-тарбияси борасида ҳато қилишга ҳаққимиз йўқ. Ушбу масаладаги ҳатолар фарзандларимиз ва Ватанимизга хиёнат қилишни англатади”. Ёш ҳакерларни давлат ва айниқса, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятига фаол жалб қилиш республикадаги жиноятчилик ҳолатига ижобий таъсир кўрсатади.[3]

Ахборот тармоқларидаги ҳуқуқбузарликларга қарши самарали курашни ташкил этишнинг асосий масалаларидан бири бу мавжуд муаммоларни ҳал этишга қодир ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари тизимини шакллантириш ва такомиллаштиришдан иборатдир.

Ахборотлаштириш пойгаси ва бутунжаҳон миқёсида ахборот тармоқларининг яратилиши ушбу йўналишда самарали ҳимоя тизимини ишлаб чиқишга етарли вақт қолдирмаётганлигини кўриб турибмиз. Бунинг учун ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ушбу турдаги жиноятларни содир этишнинг янги механизмлари ҳақида маълумотга эга бўлишлари, уларни тергов қилиш усулларини излашлари, электрон далилларни тақдим этишга оид янги ёндашувларни қўллашлари лозим. Ушбу зарурат, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органларининг касбий тайёргарлик даражасини ошириш бўйича самарали ва сифатли таълим тизими яратилишини талаб қилади. Зотан, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг трансмиллий ва латент характерга эга бўлган ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги

жиноятларга қарши курашиш борасидаги фаолият замон талабларига жавоб бермай қолган.[4]

Ҳозирги шароитда ахборот технологиялари жаҳон иқтисодиётининг ривожланиши ва ижтимоий муаммоларни ҳал этилиши учун муҳим омилга айланди. Шу боис ахборотлаштириш миллий тизимини шакллантириш, уни иқтисодиёт ва ҳаётнинг барча соҳаларига ялпи жорий этиш ва ундан фойдаланиш, замонавий ахборот технологиялари, компьютер техникаси ва телекоммуникациялар, фуқароларнинг ахборотга нисбатан ўсиб бораётган эҳтиёжларини иложи борида тўлиқ қондириш, жаҳон ахборот ҳамжамиятига қўшилиши учун қулай шароитлар яратиш ҳамда дунё ахборот ресурсларидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш ҳозирги жамият тараққиётининг устувор йўналишларидандир.

Президентимиз таъкидлаганидек, “энг катта бойлик-бу ақл-заковат ва илм, энг катта мерос-бу яхши тарбия, энг катта қашшоқлик-бу билимсизликдир! Шу сабабли ҳаммамиз учун замонавий билимларни ўзлаштириш, чинакам маърифат ва юксак маданият эгаси бўлиш, узлуксиз ҳаётий эҳтиёжга айланиши керак”.[5]

Мухтасар қилиб айтганда, кибероламда киберхавфсизликни таъминлашда, ахборот хавфсизлиги борасида содир этилаётган ҳуқуқбузарликларга қарши курашиш масалалари кўриб чиқиляётган бир пайтда, ёш авлодларнинг таълим-тарбияси, аҳолини ҳуқуқий саводхонлигини кўтариш масалалари вақти келганлигини англаб етган ҳолда, ушбу соҳани тизимли тарзда ривожлантириш ва замон талаблари доирасида такомиллаштириш лозим.

**ТОҒАЕВА МОҲИДИЛ
НУРМУҲАММАТОВНА**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси
ва криминология кафедраси ўқитувчиси*

КИБЕРОЛАМДАГИ КИБЕРХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШДА ВИКТИМОЛОГИК ПРОФИЛАКТИКАНИНГ ЎРНИ

Дунёда ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятчиликка қарши курашиш муаммолари тобора глобал аҳамият касб этиб бормоқда. Хусусан, БМТ Бош Ассамблеяси, Европа Кенгаши, ШХТ, МДХ, Араб Давлатлари Лигаси ва бошқа ташкилотлар томонидан ахборот-коммуникация технологияларидан жиноий мақсадларда фойдаланишга

қарши курашиш бўйича халқаро ҳужжатлар қабул қилинган. Статистик маълумотларга кўра, ҳозирги вақтда 7 миллиардга яқин инсон (дунё аҳолисининг 95%) электр алоқасининг кўчма тармоқлари билан қамраб олинган[1].

Шубҳасиз, бугунги кунда ахборот коммуникация технологияларини кенг қўллаш билан боғлиқ ижтимоий алоқаларнинг ривожланиши глобал характерга эга. Шундай технологиялар яратилмоқдаки, улар ёрдамида инсонлар ўз ишларини юритмоқда, маҳсулот сотиб олмақда, турли хизматлардан фойдаланмоқда, пул жўнатмоқда ва қабул қилмоқда, бир-бирлари билан мулоқот қилиб маълумот алмашишмоқдалар.

Киберхавфсизликни таъминлаш учун кибержиноятчиликнинг моҳиятини билиш ва тушуниш муҳимдир. Ахборот-коммуникация технологияларининг жадал ривожланиши “кибержиноятчилик” тушунчасининг кенг тарқалишига олиб келди. “Кибержиноятчилик” атамаси “ахборот (компьютер) технологиялари соҳасидаги жиноятлар” атамасига нисбатан торроқ маънога эга эканлигини таъкидлаб ўтиш лозим. Чунки бу ахборот (компьютер) тармоғидан фойдаланишни англатади. Ўз навбатида, ахборот (компьютер) технологиялари соҳасидаги жиноятлар деганда, ҳатто тармоқ билан ҳеч қандай алоқаси бўлмаган, лекин фақат мустақил ахборот (компьютер) тизимларига таъсир қиладиган ноқонуний хатти-ҳаракатлар тушунилади[2].

Янгидан-янги турлари билан тилга олинадиган кибержиноятчиликнинг ижтимоий ҳаётимизга кириб келганига ҳам анча бўлди ва уни асримизнинг глобал муаммоси сифатида эътироф этишимиз жоиз.

Ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноятлар деб, ахборот коммуникация технологиялари воситаларидан фойдаланган ҳолда, виртуал тармоқда фойдаланувчиларни кўрқитиш, вирус ва бошқа зарарли дастурлар, қонунга зид ахборотлар тайёрлаш ва тарқатиш, хакерлик ҳужуми, веб-сайтларга ноқонуний кириш, фрибгарлик, маълумотлар бутунлиги ва муаллифлик ҳуқуқини бузиш, кредит карточкалар рақами ҳамда банк реквизитларини ўғирлаш ва бошқа турлининг содир этилиши тушунилади[3].

Ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноятларнинг жабрланувчилари деганда, муайян бир шахсни ахборот коммуникация технологиялари воситаларидан фойдаланишда, виртуал тармоқдан, вирус ва бошқа зарарли дастурлардан, қонунга зид бўлган ахборотлардан, шу жумладан, хакерлик ҳужумидан, веб-сайтлардан фойдаланишда ўзига тегишли маълумотларни учинчи шахслар томонидан фирибгарлик йўли орқали қўлга киритиш, шу жумладан, муаллифлик ҳуқуқининг бузилиши, кредит карточкалар рақами ҳамда банк реквизитларини ўғриланиши каби жиноятлардан жабрланган шахслар тушунилади[4].

Жаҳонда ахборот хавфсизлигини таъминлаш, кибержиноятларга қарши курашиш, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар ва уларни

содир этган шахслар ҳамда жабрланган шахсларнинг криминологик ҳамда виктимологик тавсифини ўрганиш, халқаро ҳамкорликни самарадорлигини оширишнинг долзарблиги бу борада чуқур илмий тадқиқотлар олиб борилишини тақозо этмоқда. Ахборот технологиялари соҳасидаги муносабатларни ва ахборот хавфсизлигини жинойй тажовузлардан ҳимоя қилишни таъминлаш, ахборот технологиялари ва ахборот хавфсизлиги соҳасидаги жинойятларни ва улардан жабрланишни олдини олиш, мазкур жинойятлар учун жавобгарлик белгиланган миллий қонун ҳужжатлари ва қонунни қўллаш амалиётида учрайдиган жинойй ҳуқуқий муаммоларнинг илмий назарий ва амалий ечимларини топиш муҳим аҳамият касб этади. Олимларимизнинг бу борадаги ёндашувларини қўллаб-қувватлаган ҳолда, кибер оламдаги кибержинойятлар ва унинг жабрланувчилари йилдан-йилга ўсиб бораётганлигини кўриб турибмиз.

Экспертларнинг таъкидлашича, компьютер технологиялари соҳасидаги жинойятларнинг латентлик даражаси АҚШда тахминан 80%ни, Буюк Британияда 85%ни, ГФРда 75%ни, Россияда 90%ни ташкил қилади[5].

Жабрланувчилар камдан-кам ҳолларда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга мурожаат этадилар. Ахборот технологиялари соҳасида содир этилаётган жинойятларнинг сабабларидан бири-бу юқори технологиялар билан боғлиқ муносабатларни самарали тартибга солишдаги камчиликларни эътироф этилишидадир. Интернет тармоқлари ўзининг кенгмиқёслилиги, функциявийлиги, анонимлиги, аҳолининг муайян қисмининг технологик билимларининг етарли эмаслиги туфайли ҳам кучайиб боради. Киберхавфсизлик соҳасидаги жинойятларнинг виктимологик тавсифида, кибержинойятлардан жабрланган шахсларнинг шаклланишида қуйидаги омиллар таъсир кўрсатиши тўғрисида мутахассисларимиз томонидан қуйидаги фикрлар илгари сурилган:

- шахснинг туғма психологик хусусиятлари, инсоннинг ғайриқонуний ҳаракатларни амалга оширишга ундайдиган психологик жиҳатлари;
- ижтимоий хусусиятлар-шахсда ҳуқ-атвор шаклланишига ижтимоий муҳитнинг таъсири билан боғлиқ омиллар.

Биринчи типдаги жабрланувчилар ҳам эркак, ҳам аёл бўлиши мумкин, уларнинг билим ва маданий даражаси нисбатан юқори(асосан олий техник маълумотга эга)[6].

Ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жинойятларнинг виктимологик профилактикасини ташкил қилиш ҳамда такомиллаштириш, мамлакатимизни жадал ривожлантириш, шунингдек фуқароларни кибержинойятлар, кибертерроризмдан ва бошқа маънавий таҳдидлардан ҳимоя қилиш, соғлом турмуш тарзини такомиллаштиришга қаратилган чора-тадбирларнинг ажралмас таркибий қисми ҳисобланади.

Замонавий ахборот технологияларининг жорий этилиши билан боғлиқ фан-техника тарраққиётининг ривожланиши жинойятларнинг янги турларининг пайдо бўлишига, жумладан электрон-ҳисоблаш машиналари, дастур тизимлари ва компьютер тармоқлари ишига ғайриқонуний аралаштиришга,

компьютер ахборотининг талон-торож қилинишига, ўзлаштирилишига, товламачилик қилинишига, “кибержиноятчилик” ва “кибертерроризм”нинг кенг тарқалишига олиб келди.

Кибероламдаги киберхавфсизликни таъминлашда ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси – ҳуқуқ-тартиботни сақлаш ҳамда мустаҳкамлаш, кибержиноятлардан жабрланиш эҳтимоли бўлган шахсларни, ҳуқуқбузарликларнинг ижтимоий хавфи, жиноятларнинг содир этиш вақти, жойи, усули ва воситалари, жабрланаётган шахслар тоифалари ва виктимлик ҳолатлари кабилар ҳақида огоҳ этиш, шунингдек жабрланувчиларни кибержиноятлардан ҳимоя қилишнинг усуллари ва воситалари тўғрисида хабардор қилиш орқали уларнинг жабрланувчига айланиш хавфини камайтиришга қаратилган.

Кибероламдаги киберхавфсизликни таъминлашда ҳуқуқбузарликларнинг виктимологик профилактикаси аҳолининг ёхуд муайян тоифадаги шахсларнинг кибержиноятлардан жабрланиш эҳтимолини камайтириш ҳамда жабрланганларни ижтимоий-ҳуқуқий ҳимоясини таъминлаш мақсадиди амалга оширилади. **Шу билан бир қаторда қуйидаги вазифаларни бажаради:**

- кибержиноятларни содир этилишида жабрланувчиларнинг тутган ўрнини ўрганиш ва таҳлил қилиш;
- жабрланишнинг сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш ва бартараф этиш;
- жабрланиш хавфини туғдираётган омиллар ва кибержиноятлар ҳақида тарғибот-ташвиқот ишларини ташкил этиш;
- фуқароларни кибержиноятлардан жабрланиш эҳтимоли юзасидан огоҳлик ва хушёрликка чақириш;
- киберхавфсизлик борасидаги виктимологик профилактик чора-тадбирларни ишлаб чиқиш ва амалга ошириш;

Мухтасар қилиб айтганда, бугунги кибероламдаги киберхавфсизликни таъминлаш борасидаги масалаларни ҳал этишда, жамиятнинг ҳар бир вакилининг билим савиясини мустаҳкамлаш, бурч ва масъулият ҳиссини ошириш лозим.

УМАРАЛИЕВА ДИЛШОДАХОН НАБИЖОНОВНА

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси ўқитувчиси*

ЖИНОИЙ ЖАЗО ТИЗИМИДА ОЗОДЛИКДАН МАХРУМ ҚИЛИШ БИЛАН БОҒЛИҚ БЎЛМАГАН ЖАЗОЛАРНИНГ ЎРНИ

Мамлакатимизда «Инсон қадри учун» тамойили асосида олиб борилаётган ислохотлар негизда, халқимизнинг фаровонлигини янада ошириш, инсон ҳуқуқлари ва манфаатларини сўзсиз таъминлаш ҳамда фаол фуқаролик жамиятини шакллантириш, устувор йўналиш этиб белгиланган. Бу эса, жамиятда жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашни самарали амалга оширишни таъқозо этади.

Жиноятчиликка қарши кураш асосан икки йўналишда – аҳолини ижтимоий таъминлаш орқали амалга ошириш яъни аҳолини моддий, маданий, маънавий турмушини ривожлантириб бориш ҳамда ҳуқуқий чораларни қўллаш орқали олиб борилади. Ҳуқуқий чоралардан энг муҳими жиноят содир қилган шахсларга нисбатан жазо чораларини қўллаш ҳисобланади.

Жазолаш деганда, инсоннинг ахлоққа зид хулқи оқибатида, унга жавобан бирон бир чорани қўллаш тушунилади. Жазолашдан мақсад шахсни тегишли хул-атворга ундашдан иборат.

Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 42-моддасида, жазо тушунчаси ва унинг мақсадлари кўрсатилган бўлиб;

Жазо – бу жиноят содир этишда айбли деб топилган шахсга нисбатан давлат номидан суд ҳукми билан қўлланиладиган ва маҳкумни қонунда назарда тутилган муайян ҳуқуқ ва эркинликларидан маҳрум қилиш ёки уларни чеклашдан иборат мажбурлов чорасидир.

Жазо маҳкумни ахлоқан тузатиш, унинг жиноий фаолиятини давом эттиришга тўсқинлик қилиш ҳамда маҳкум, шунингдек бошқа шахслар янги жиноят содир этишининг олдини олиш мақсадида қўлланилади¹.

Жазо – тушунчаси турли олимлар томонидан турлича талқин қилинган. Жумладан, профессор М.Х.Рустамбаев ўзининг Ўзбекистон Республикаси Жиноят Кодексига шарҳида, Жазо – бу жиноий жавобгарликни амалга оширишнинг етакчи шакли сифатида, давлат томонидан,

¹ Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 42-моддаси.

жиноят содир этишда айбли деб топилган шахсга нисбатан, шахснинг муайян ҳуқуқ ва эркинликларини чеклаш орқали мажбурлов чора сифатида қўлланилиши ва унинг бир нечта шартлари мавжудлигини таъкидлаган. Яъни жиноий жазо - давлатнинг мажбурлов чораси эканлиги, жазо қўлланилаётган шахснинг ихтиёридан қатъий назар, давлат номидан фақат жиноят ишлари бўйича судлар томонидан ҳукм ёки ажрим чиқарилиши орқали тайинланиши, жазо тайинлаш учун жиноий қилмиш содир этилганлиги ва айбдор деб топилганлиги, фақат жиноят қонунида кўрсатилган ҳуқуқ ва эркинликларини чеклашда ифодаланишини айтиб ўтган.

Жазо – бу жиноят ҳуқуқининг муҳим институтларидан бири ҳисобланиб, у жиноий жавобгарликни амалга оширишнинг етакчи шакли сифатида. Айнан жиноятларнинг жазоланиши жиноят қонунини ижтимоий алоқаларга таъсир кўрсатувчи восита қилади ва ҳуқуқий нормаларни шахс, жамият ва давлатни ноқонуний тажаввузлардан ҳимоя этувчи ҳақиқий механизмга айлантиради¹.

Дарҳақиқат, жиноят учун жазонинг муқаррарлигини таъминлаш, нафақат жиноятчиликка қарши кураш балки жиноятчиликни олдини олишда ҳам муҳим омил бўлиб хизмат қилади.

Жиноий жазо ва унинг самарадорлигини тадқиқ қилган барча криминолог олимлар “жиноятчиликка қарши курашда жазонинг самарадорлиги унинг оғирлиги ёки қаттиқлиги эмас, балки содир этилган ҳар битта жиноят учун жавобгарликнинг муқаррарлигидир”, деб таъкидлаганлар.

Жазонинг шахсни ахлоқан тузатиш мақсади, жиноят содир этган шахсга нисбатан жазо қўллаш орқали, шахсда қонунга итоаткор хулқ-атворни, инсон, жамият, меҳнат, жамият турмуш қоидалари ва анъаналарига ҳурмат муносабатини шакллантиришдан иборат эканлиги, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия Кодексининг 7-моддасида мустаҳкамлаб қўйилиб, “Маҳкумни ахлоқан тузатишнинг асосий воситаларига жазони ижро этиш ва ўташнинг белгиланган тартиби (режими), ижтимоий-фойдали меҳнат, тарбиявий иш, умумий ва ҳунар таълими, касб тайёргарлиги ва жамоат таъсири киради. Ахлоқ тузатиш воситалари жазо турини, содир этилган жиноятнинг ҳусусияти ва ижтимоий хавфлилик даражасини, шунингдек маҳкумнинг шахси ва хулқ-атворини инобатга олган ҳолда қўлланилади”-деб, кўрсатилган.

Жазонинг, жиноий фаолиятни давом эттиришга тўсқинлик қилиш мақсадига, жиноят содир этишда айбдор деб топилган шахсга нисбатан жазони қўллаш орқали яъни, шахснинг муайян ҳуқуқ ва эркинликларини чеклаш ёки улардан маҳрум қилиш орқали жиноятни олдини олиш тушунилади.

Янги жазо чорасини ўрнатиш ва мавжуд жазо чораларини қўллаш орқали ваколатли давлат органлари уни янги жиноятларнинг олдини олиш талабларига бўйсундирадilar, яъни жазонинг қўлланилиши превентив

¹ Таджибаева Д.А. Ички ишлар органлари жазони ижро этиш хизмати фаолиятини ташкил этиш: Ўқув қўлланма. – Т., 2020. – Б. 135.

(олдин олиш) аҳамиятига эга бўлиши керак. Бунда жазонинг қўлланилиши махсус ва умумий превенция мақсадларини кўзлаётганлиги қонун даражасида кўрсатилади.

Махсус превенция судланган шахс томонидан янги жиноятлар содир этилишининг олдини олишдан иборат. Махсус олдини олиш мақсадини амалга оширишни таъминлаш орқали суд қонун асосида ва Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси тегишли моддаси санкцияси доирасида маҳкум учун жазо турини ва миқдорини қатъий даражада белгилайди. Айни шу мақсадга эришиш учун шахс томонидан содир этилган жиноятга давлатнинг муносабат билдириш тезкорлиги ҳам аҳамиятлидир. Жазоланиш муқаррарлиги ва қўлланиш тезкорлиги унинг шавқатсизлигидан кўра махсус превенция мақсади учун самаралироқ.

Жазони қўллашдаги умумий превенция мақсади муайян судланган шахс учун муайян жазо турини ва миқдорини белгилашда, давлат шу орқали жамиятнинг бошқа аъзоларини ғайриқонуний қилмишларни содир этишдан огоҳлантиришга интилишдан иборатдир¹.

Жазонинг самарадорлиги эса жазо турининг белгиланиши ва жиноят содир этган шахсга таъсир ўтказишнинг усул ва методларига боғлиқдир.

Жиноий жазо муайян сифат ва миқдор ҳусусиятига эга бўлган таъсир кўрсатиш усули бўлиб, сифат белгиси сифатида жиноий жазо чораси орқали таъсир этишнинг мазмуний жиҳати тушунилади².

Жазо тури содир этишда айбли деб топилган шахсларга нисбатан содир этган жиноятининг ижтимоий хавфлилиқ даражаси инобатга олинган ҳолда, озодликдан маҳрум этиш билан боғлиқ бўлмаган жазолар қўлланилиши мумкин. Ушбу жазо турлари эса, жарима, муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш, мажбурий жамоат ишлари, ахлоқ тузатиш ишлари, хизмат бўйича чеклаш, озодликни чеклаш тариқасидаги жазоларни ташкил этади. Ушбу жазолардан муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш жазоси ҳам асосий ҳам қўшимча жазо сифатида қўлланилиши қонунда белгилаб ўтилган.

Жаҳон амалиёти жиноят содир этган шахсни жамиятдан ажратиб қўйиш, жазони ижро этиш муассасаларида сақлаш билан уни тўғри йўлга қайтариб бўлмаслигини кўрсатиб берган бўлса, бу борада олимларимиз ҳам бир нечта фикр билдирганлар. Жумладан, “Озодликдан маҳрум қилиш тарзидаги жазонинг бошқа жазо турларига қараганда кўпроқ қўлланилиши бир томондан, жазони ижро этиш муассасаларининг тўлиб кетишига олиб келса, иккинчи томондан, салбий оқибатларни келтириб чиқаради”³-деб, “жиноятчиликка қарши кураш ишида фақат қаттиқ жазо чоралари орқали кўзланган мақсадга эришиб бўлмаслигини”⁴-деб таъкидлаган.

¹ Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят ҳуқуқи курси. Умумий қисм. – Т., 2011. –Б. 14.

² Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига шарҳлар. Умумий қисм. – Т., 2021. – Б. 411.

³ Рустамбаев М.Х. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига шарҳлар. Умумий қисм. – Т., 2006. – Б. 265.

⁴ Усмоналиев М., Эрматов Ф. Шартли ҳукм тушунчаси, моҳияти ва аҳамияти. – Т., 2005. – Б. 4–5.²⁴⁴

Ҳозирги кунга келиб, озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлган жазо тури қўллашнинг, нафақат жазо тайинланган шахсга балки, жамият учун салбий оқибатлари ҳам намоён бўлиб келмоқда. Жумладан, озодликдан маҳрум қилинган шахс жазо муддати давомида, ўзининг касби, билими, мутахассислиги бўйича ишламаганлиги сабабли йиллар давомида билган билим ва кўникмалари эсидан чиқиши, жамиятдан ажратилганлиги учун ўз мутахассислиги бўйича малакасини ошириш, билимини янада мустаҳкамлаш ва янги мутахассисликни эгаллаш жараёнларида қатнашишдан маҳрум бўлаётганлигини кўрсатса, унинг оиласидан, жамиятдан маълум вақт мобайнида ажратилиши, шахс жозони ижро этиш муассасаларидан қайтиб келганидан кейин, шахснинг ижтимоий мослашув жараёнларида ҳам маълум муаммолар юзага олиб келмоқда.

Шу боис жиноят содир этган шахс ёки жиноят содир этишга мойиллиги бўлганларни жазолаш масаласига янги, оқилона ечим топиш зарурати юзага келди. Тажриба ва ўрганишлар бундай инсонларни оила аъзолари, яқинлари, кенг жамоатчилик орасида бўлиши ижобий натижа бериши исботланди¹. Айниқса, шахснинг оиласидан узоқлашмаган ҳолда жазони ўташи, оиланинг моҳиятига кўра, ўзининг турли, одатий тарбиявий қоидалари, мажбуриятлари, ишонтириш ва жазо тизими мавжуд эканлиги, шахсга яқин қариндошларининг ижобий таъсири билан ҳам шахсни ахлоқан тарбиялашда ижобий таъсир этади.

Жазонинг асосий мақсади жиноят учун жавобгарликнинг муқаррарлигини таъминлаш ва шахсни ахлоқан тузатиш экан, бунга озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазо тайинланиши билан ҳам қутилган натижага эришиш мумкинлиги ўз исботини топди.

Барча ижтимоий муносабатларда жиноят учун суд томонидан тайинланган жазони ва бошқа жиноят –ҳуқуқий таъсир чораларини қўллаш қонун ҳужжатларига мувофиқ амалга оширилади.

Жиноят учун жазо ва турли таъсир чораларини белгилаш, Ўзбекистон республикаси Жиноят кодекси асосида амалга оширилса, жазони ижро этиш тартиби Жиноят-ижроия кодекси ва унга мувофиқ қабул қилинган қонун ҳужжатларига асосланган ҳолда амалга оширилади.

Жиноят-ижроия ҳуқуқи – жиноий жазоларни ва бошқа жиноий-ҳуқуқий чораларни ижро этиш соҳаси ҳамда ушбу жараёнда юзага келувчи ижтимоий муносабатларни тартибга солувчи юридик нормалар тизимини ифодаловчи ҳуқуқнинг мустақил тармоғидир.

Жиноят-ижроия қонун ҳужжатларининг асосий вазифаси жазо ижросини таъминлаш, маҳкумларнинг ахлоқан тузатиш, жиноятлар содир этилишининг олдини олиш, маҳкумларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишдан иборат.

Жиноят-ижроия ҳуқуқий нормалар билан тартибга солинадиган жазони ижро этиш жараёни – жазоловчи-тарбияловчи жараён бўлиб, унинг

¹ Абдулхамидов А.А. Жиноят содир этган шахсга озодликдан маҳрум этиш жазоси тайинламай, жазолаш тизими // Ўз.Р.ИИВ Академияси ахборотномаси. – Т., 2021. – № 4. – Б. 127.

асосий мақсади маҳкумнинг ахлоқан тузатиш ва жамиятга қайтариш, яъни жамиятнинг нормал ҳаётига мослаштиришдир¹.

Суд ҳукми билан тайинланган жазо, давлат мажбурлов чораси сифатида ижтимоий адолатни тиклаш, маҳкумни ахлоқан тузатиш ҳамда янги жиноятлар содир этилишининг олдини олиш мақсадида жазони ижро этувчи давлат муассасалари ва органларига юклатилар экан, Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодексининг 14-моддасида Жазоларни ижро этувчи муассасалар ва органлар кўрсатилган бўлиб, унга кўра, жарима тариқасидаги жазо Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси ҳузуридаги Мажбурий ижро бюроси томонидан ижро этилади.

Ўзбекистон Республикаси Жиноят-ижроия кодексининг 14-моддасида, “муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш, мажбурий жамоат ишлари, ахлоқ тузатиш ишлари, озодликни чеклаш, озодликдан маҳрум қилиш ва умрбод озодликдан маҳрум қилиш жазоси ички ишлар органлари томонидан ёки суд белгилайдиган бошқа орган томонидан ижро этилади”-деб кўрсатилиб, озодликдан маҳрум этиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларни ижро этиш органлари белгилаб қўйилган.

Фикримизча, изчил тараққиёт йўлидан бораётган мамлакатимиз ҳаётида инсон ҳуқуқларини таъминлаш мақсадида амалга оширилаётган ислохотлардан энг йирик ва аҳамиятлиси бу суд-ҳуқуқ ислохотларидир. Бу жараёнда жиноят-ҳуқуқий соҳада жиноят қонунига киритилаётган ўзгартиришлар ва жиноий жазоларнинг либераллаштирилиши, амнистия ва ярашув институтларини қўллаш, пробация хизматини жорий этишнинг янада кенгайтирилганлиги катта аҳамият касб этади.

Давлатимиз раҳбарининг 2018 йил 7 ноябрдаги “Жиноят-ижроия қонунчилигини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4006-сонли қарори асосида “Пробация хизмати” ташкил этилиб, жиноят содир этган шахсларни ахлоқан тузатиш, уларни жамиятдан ажратмаган ҳолда жамоатчилик билан узвий ҳамкорликда қайта тарбиялаш борасида кенг қўламли чора-тадбирлар амалга оширилмоқда.

Ҳозирги кунда жиноят ишлари бўйича судлар томонидан озодликдан маҳрум этиш билан боғлиқ бўлмаган жазо тайинланган ҳукмларнинг ижросини ташкил этиш, таъминлаш вазифаси пробация хизматига юклатилган бўлиб, озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазолардан;

- муайян ҳуқуқдан маҳрум қилиш;
- мажбурий жамоат ишлари;
- ахлоқ тузатиш ишлари;

- озодликни чеклаш жазолари ҳамда Ўзбекистон Республикаси ЖКнинг 72-моддаси тартибида шартли ҳукм тайинланган шахслар зиммасига юклатилган мажбуриятлар ижросини ташкил этиш ва таъминлашдан иборат.

¹ Д.А.Таджибаева, //Ички ишлар органлари жазони ижро этиш хизмати фаолиятини ташкил этиш: Ўқув қўлланма //–Т., 2020.-Б.139

Ҳозирги кунда пробация хизмати томонидан озодликдан маҳрум этиш билн боғлиқ бўлмаган жазоларни ижросини таъминлаш борасидаги ишлар бир қатор қабул қилинган норматив ҳуқуқий ҳужжатлар асосида олиб борилмоқда. Ушбу ҳужжатларда пробация хизматининг асосий вазифалари ҳамда ташкилий-ҳуқуқий тузилиши асослари келтирилган, лекин пробация хизмати тўғрисида алоҳида норматив ҳуқуқий ҳужжат мавжуд эмас.

Шуни алоҳида таъкидлаш лозимки, мамлакатимизда Ўзбекистон Республикасининг “Пробация тўғрисида”ги Қонунини ишлаб чиқиш зарурати мавжуд. Ҳар қандай тузилма самарали ишлаши учун, аввало, унинг ҳуқуқий асоси мукаммал ишлаб чиқилиб, ушбу Қонун билан пробация хизматини ташкил этиш, унинг фаолият йўналиши, пробация хизмати тушунчаси, мақсади, вазифалари, принциплари, турлари ва шакллари, шунингдек мазкур хизмат татбиқ этилаётган шахслар доираси ҳамда уни амалга оширувчи шахсларнинг ҳуқуқий ҳолати белгиланиши лозим.

Қонунининг асосий мақсади, нафақат озодликдан маҳрум этиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларнинг ижросини таъминлаш, балки, жамиятимизда жиноятчиликка қарши кураш, жиноятларни олдини олиш, пробация назоратидаги шахсни қайта тарбиялаш, ижтимоий мослаштириш, улар устидан таъсирчан назоратни амалга ошириш, умумэътироф этилган халқаро стандартларга мос равишда маҳкумлар ҳуқуқлари ҳимоя қилиш, маҳкумлар онгида қонунга итоаткор хулқ-атвори, инсонга, меҳнатга, ижтимоий турмуш қоидалари ва анъаналарига ҳурмат муносабатини шакллантиришни ташкил этмоғи лозим.

**УТЕПОВ ДИЛМУРОД
ШЕРАЛИЕВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси ўқитувчиси*

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНГАН ҲОЛДА СОДИР ЭТИЛАДИГАН ЖИНОЯТЛАРДАН ЖАБРЛАНГАН ШАХСЛАРНИНГ ВИКТИМОЛОГИК ТАВСИФИ

Ҳозирги шароитда ахборот технологиялари жамият тарраққиётининг турли соҳаларига жадал кириб бормоқда ва ҳамда ижтимоий муносабатларни ривожлантириш учун хизмат қилмоқда. Замонавий технологияларнинг таъсири инсонларнинг турмуш тарзи, таълими ва ишида ўз

натijasини кўрсатмоқда. Ахборот технологиялари жаҳон иқтисодиётининг ривожланиши ва ижтимоий муаммоларнинг ҳал этилиши учун муҳим омилга айланди. Шу боис ахборотлаштириш миллий тизимини шакллантириш, уни иқтисодиёт ва ҳаётнинг барча соҳаларига жорий этиш ва ундан фойдаланиш, замонавий ахборот технологиялари, компьютер техникаси ва телекоммуникациялар, фуқароларнинг ахборотга нисбатан ўсиб бораётган эҳтиёжларини иложи борица тўлиқ қондириш, жаҳон ахборот ҳамжамиятига қўшилиш учун қулай шароитлар яратиш ҳамда дунё ахборот ресурсларидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш ҳозирги жамият тараққиётининг устувор йўналишларидир.

Дунёда ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятчиликка қарши курашиш муаммолари тобора глобал аҳамият касб этмоқда. Хусусан, БМТ Бош Ассамблеяси, Европа кенгаши, ШХТ, МДХ, Араб давлатлари лигаси ва бошқа ташкилотлар томонидан ахборот-коммуникация технологияларидан жиноий мақсадларда фойдаланишга қарши курашиш бўйича халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган. Статистик маълумотларга кўра, ҳозирги вақтда 7 миллиардга яқин инсон (дунё аҳолисининг 95%) электр алоқасининг кўчма тармоқлари билан қамраб олинган¹, йилига кибержиноятчилик оқибатида етказилган моддий зарарнинг миқдори дунё ЯИМнинг 1 %ни ташкил этади².

Янгидан-янги турлари билан тилга олинadиган кибержиноятчиликнинг ижтимоий ҳаётимизга кириб келганига ҳам анча бўлди ва уни асримизнинг глобал муаммолари қаторига қўшимиз мумкин. Унинг бизга маълум бўлган вирусли дастурларни тарқатиш, паролларни бузиб кириш, кредит карта ва бошқа банк реквизитларидаги маблағларни ўзлаштириш талон-торож қилиш, шунингдек Интернет орқали конунга зид ахборотлар, хусусан бўҳтон, маънавий бузуқ маълумотларни тарқатиш билан башарият ҳаётига катта хавф солаётганидан кўз юмиб бўлмайди³.

Ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноятлар деб, *ахборот-коммуникация технологиялари воситаларидан фойдаланган ҳолда, виртуал тармоқда фойдаланувчиларни қўрқитиш, вирус ва бошқа зарарли дастурлар, конунга зид ахборотлар тайёрлаш ва тарқатиш (спам), хакерлик ҳужуми, веб-сайтларга ноқонуний кириш, фирибгарлик, маълумотлар бутунлиги ва муаллифлик ҳуқуқини бузиш, кредит карточкалар рақами ҳамда банк реквизитларини ўғирлаш (фишинг ва фарминг) ва бошқа турли ҳуқуқбузарликлар тушунилади*⁴.

Ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноятларнинг қурбонлари деганда – *муайян бир шахсни ахборот-коммуникация технологиялари воситаларидан фойдаланишида, виртуал тармоқдан,*

¹ Расулев А.К. Ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик чораларини такомиллаштириш: Юрид. фан. докт. ... дис. автореф. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2018. – Б. 5.

² <http://www.statista.com/The-StatisticsPortal>).

³ Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг ПОСТДА газетасининг 2020 йил 31 декабдаги 48-сон., Б-12.

⁴ Ўзбекистон Республикаси ИИВнинг ПОСТДА газетасининг 2020 йил 31 декабдаги 48-сон., Б-12²⁴⁸

вирус ва бошқа зарарли дастурлардан, қонунга зид бўлган ахборотлардан, шу жумладан, хакерлик ҳужумидан, веб-сайтлардан фойдаланишда ўзига тегишли маълумотларни учинчи шахслар томонидан фирибгарлик йўли орқали қўлга киритиш, шу жумладан муаллифлик ҳуқуқининг бузилиши, кредит карточкалар рақами ҳамда банк реквизитларини ўғирланиши каби жиноятлардан жабрланган шахслар тушунилади.

Жаҳонда ахборот хавфсизлигини таъминлаш, кибержиноятларга қарши курашиш, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар ва уларни содир этган шахслар ҳамда жабрланган шахсларнинг криминологик ҳамда виктимологик тавсифини ўрганиш, халқаро ҳамкорликни самарадорлигини оширишнинг долзарблиги бу борада чуқур илмий тадқиқотлар олиб борилишини тақозо этмоқда. Ахборот технологиялари соҳасидаги муносабатларни ва ахборот хавфсизлигини жиноий тажовузлардан ҳимоя қилишни таъминлаш, ахборот технологиялари ва ахборот хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларни ва улардан жабрланишни олдини олиш, мазкур жиноятлар учун жавобгарлик белгиланган миллий қонун ҳужжатлари ва қонунни қўллаш амалиётида учрайдиган жиноий ҳуқуқий муаммоларнинг илмий назарий ва амалий ечимларини топиш муҳим аҳамият касб этади¹.

Ахборот технологиялари соҳасининг ривожланиши янги ижтимоий муносабатларнинг – компьютер муносабатларининг вужудга келиши билан бирга, унга тегишли объектларни жиноят-ҳуқуқий жиҳатдан кўриклаш муаммосини юзага келтирди.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 2022 йил 20 декабрь кунидаги Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига мурожаатномасида “Халқимизга қанча имконият яратсак, бунинг фойдаси жамиятимизга ўн карра, юз карра бўлиб қайтади. Шу боис, кириб келаётган янги, **2023 йилга юртимизда “Инсонга эътибор ва сифатли таълим йили”**, деб ном беришни таклиф қиламан. **Таълим сифатини ошириш – Янги Ўзбекистон тараққиётининг яккаю ягона тўғри йўлидир.**

Юсуф Хос Ҳожиб бобомиз айтганларидек:

“Заковат бор жойда улуғлик бўлади,

Билим бор жойда буюклик бўлади”.

Бу йил илм-фан ва инновацияларга 1,5 триллион сўм йўналтирилди. Бу – 2017 йилга нисбатан қарийб 6 баробар кўп, дегани. Келгуси йили илм-фан ва инновацияларга 1,8 триллион сўм ажратилади.”²

Давлатимиз раҳбарининг одилона ва оқилона ҳамда узоқни кўзлаб олиб бораётган ислохотлари натижасида келажакда аҳолининг ахборот технологиялари соҳасидан фойдаланишда ўзига тегишли маълумотларни учинчи шахслар томонидан фирибгарлик йўли билан қўлга киритиш, шу жумладан муаллифлик ҳуқуқининг бузилиши, кредит карточкалар рақами

¹ Расулев А.К. Ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларга қарши курашишнинг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик чораларини такомиллаштириш: Юрид. фан. докт. ... дис. автореф. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2018. – Б. 5.

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг 20.12.2022 йил кунидаги Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига мурожаатномаси.

ҳамда банк реквизитларини ўғирланиши каби жиноятлардан жабрланиш ҳолатларини кескин камайишига имкон беради.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг кўпайиши, уларнинг юқори даражадаги ижтимоий хавфлилиги мазкур жиноятлардан муҳофаза қилиш чораларини (аввало компьютер технологияларининг ўзини кўриқлаш орқали) ишлаб чиқишни тақозо этди. Тадқиқотларда кўрсатишича, бундай муҳофаза воситаларнинг 60 % – ҳуқуқий воситаларга, 20 % – криптографик ва 20 % – дастурий, аппаратга оид ҳамда бошқа жисмоний, ташкилий воситаларга тўғри келади.

1965 йилда АҚШда ахборот технологиялари хавфсизлигини таъминлашга қаратилган ва 1973 йилда Швецияда компьютерни суиистеъмол қилганлик учун жиноий жавобгарлик тўғрисидаги дастлабки қонунлар ҳамда 1994 йилда БМТ томонидан компьютерлардан фойдаланиш билан боғлиқ жиноятларнинг олдини олиш ва уларга қарши кураш бўйича Йўриқнома қабул қилинди.

Ўзбекистонда ахборот технологиялари соҳасидаги муносабатларни қонун ҳужжатлари билан тартибга солиш ва муҳофаза қилиш масаласи ўтган асрнинг 90-йиллари бошларида ҳал этила бошланган. Бундай кечикиш муайян даражада мамлакатимизда ЭХМ ривожланишининг даражаси пастлиги билан боғлиқ эди.

1994 йил 6 майда Ўзбекистон Республикасининг “Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида”ги қонуни қабул қилинди. Кейинчалик унга Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 5 апрелдаги ва ўша йилнинг 8 августидagi қонунлар билан ўзгартиш ва қўшимчалар киритилди. Мазкур қонунда компьютер аҳаоротлари соҳасида содир этилган ҳуқуқбузарликлар учун маъмурий ва жиноий жавобгарлик белгиланган эди (15-модда) ҳамда муаллифлик ҳуқуқларини бузганлик учун жавобгарлик ҳам назарда тутилди. Ўзбекистон Республикасининг “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида”ги ҳамда “Ахборотлаштириш тўғрисида”ги қонунларининг қабул қилиниши ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга қарши курашишни тизимли амалга ошириш имкониятини яратди. Уларда жиноятларни тўғри квалификация қилиш ва айбдор шахсларни жиноий жавобгарликка тортиш учун принципиал аҳамиятга эга бўлган кўплаб ҳуқуқий ва техникавий терминларга таърифлар берилди.

Компьютер технологиялари соҳасида жиноятлар содир этишга оид статистик маълумотлар шуни кўрсатмоқдаки, уларнинг сони барча ривожланган мамлакатларда йилдан-йилга ўсиб бомоқда. Фақат Россия Федерациясида 2006 йилдан 2016 йилгача ушбу соҳадаги жиноятларнинг сони 300 маротабага ортган. Мамлакатимизда ҳам мазкур жиноятларнинг ортишини башорат қилиш мумкин. Негаки бугунги кунда банк-кредит, молия-бухгалтерия фаолиятидаги ва бошқа соҳадаги муносабатлар компьютер-ахборот технологияларига асосланади.

Ушбу ҳолат ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг кенг

тарқалиши билан бирга, улардан жабр кўрувчи шахсларнинг (юридик ва жисмоний) ҳам кўпайишига сабабчи ҳисобланади. Бугинги кунда компьютер жинойтчилигидан кўрилган зарарнинг миқдори ҳам кескин ортиб бормоқда. Аммо мазкур жинойтлар жиддий латентликка эга бўлиб, жинойтдан жабр кўрган ва ҳуқуқни муҳофаза этувчи идораларга ўзларининг ҳуқуқлари бузилганлиги тўғрисида мурожаат қилган шахсларнинг ўртасида муайян тафовут мавжуд. Экспертларнинг таъкидлашича, компьютер технологиялари соҳасидаги жинойтларнинг латентлик даражаси АҚШда тахминан 80%ни, Буюк Британияда 85%ни, ГФРда 75%ни, Россияда 90%ни ташкил қилади.

Жабрланувчилар камдан-кам ҳолларда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларга мурожаат этадилар. Компьютер тармоқларидан фойдаланувчиларнинг тўртдан икки қисми ўзларига нисбатан содир этилган жинойтлар ҳақида тегишли идораларга мурожаат қилишни истамасликларини маълум қилганлар.

Шу билан бирга, ҳуқуқни муҳофаза этувчи идоралар компьютердан фойдаланувчиларнинг аризаларини ҳал қилишда жиддий қийинчиликларга дуч келадилар. Чунки мазкур жинойтларни содир этган шахсларни аниқлаш жиддий техник-технологик билимни талаб этади ва унга сарфланадиган харажатлар ҳам юқоридир. Ушбу соҳада жинойт содир этган шахсларнинг қилмишларини фош этиш учун энг камида 30 кун ёки 334 АҚШ доллари сарф қилиш керак бўларкан.

Ушбу жинойтлардан кўрилатган зарар ҳам бошқа мулкӣ жинойтлардан етадиган зарар миқдоридан анча юқоридир. Экспертларнинг маълумотларига асосан дунё бўйича мазкур турдаги жинойтлардан кўрилатган зарар миқдори йилига тахминан 200 млрд. АҚШ долларини ташкил қилади. Агар банкни “ўмармоқчи” бўлган шахс 10 минг АҚШ доллари учун ҳаётини гаровга қўйса, хаккер ҳеч қандай хавфсиз арзимаган вақт ичида бир миллиондан ортиқ пул маблағига эга бўлиши мумкин.

Ахборот технологиялари соҳасида содир этилаётган жинойтларнинг сабабларидан бири – бу юқори технологиялари билан боғлиқ муносабатларни самарали тартибга солишдаги камчиликларни эътироф этиш мумкин. Интернет тармоқлари ўзининг кенг миқёслилиги, функциявийлиги, анонимлиги, аҳолининг муайян қисмининг технологик билимларининг етарли эмаслиги туфайли ҳам кучайиб боради.

Ўтказилган ижтимоӣ сўровлар натижасида аниқланишича, аҳолининг 21% компьютердан уддабуронлик билан фойдаланувчилар ҳисобланади, 28% – ўртамиёна фойдаланувчилар, 51% аҳоли – компьютер билимига эга бўлмаган шахслардир.

Ижтимоӣ тармоқлар аллақачон жинойтчилар учун маълумотлар манбаига айланиб улгурган. Буюк Британияда ўтказилган тадқиқотларнинг натижаларига кўра, мулкка қарши жинойтларнинг бешдан тўрт қисми Twitter ва Facebookдаги маълумотларидан фойдаланган ҳолда содир этилган.

Ижтимоий тармоқлардаги шахсий варақлар бегона фойдаланувчиларга шахсга оид муҳим маълумотларни олишга имкон яратади. Кўп инсонлар ўзларининг ижтимоий варақларида автомашинаси, техник жиҳозлари, қимматбаҳо заргарлик буюмлари ва бошқалар тўғрисидаги фотосуратларни намоиш қиладилар. Бу эса жиноятчиларга жиноят қурбонларини танлаш имконини беради.

Шундай экан, ахборот технологияларидан фойдаланиб содир этилаётган жиноятларда жабрланувчиларнинг ўзлари бегона ва нотаниш шахслардан сир тутилиши лозим бўлган маълумотларни эҳтиётсизлик, баъзан эътиборсизлик ва ҳаракатларнинг оқибатларига танқидий баҳо бермаслик оқибатида жиноятчиларга турли, хусусан, мулкка қарши жиноятларни содир этишларига шарт-шароитлар яратиб берадилар.

Замонавий ахборот технологияларининг ривожланиши натижасида вужудга келган ҳамда бугунги кунда кенгайиб бораётган жиноят турларидан бири ҳисобланади. Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси ушбу соҳада қуйидаги ҳаракатларни (ҳаракатсизликни) жиноят деб белгилайди:

- ахборотлаштириш қоидаларини бузиш (278¹-модда);
- компьютер ахборотига қонунсиз (рухсатсиз) кириш (278²-модда);
- компьютер тизимига қонунсиз киришни таъминловчи махсус воситаларни сотиш мақсадида тайёрлаш ёки сотиш ва тарқатиш (278³-модда);
- компьютер ахборотларини модификациялаш (278⁴-модда);
- компьютерни ишдан чиқариш (278⁵-модда);
- зарар етказувчи дастурларни яратиш, фойдаланиш ёки тарқатиш (278⁶-модда).

Амалиётда мазкур жиноятлар кўпроқ банк-кредит ташкилотларида содир этилади.

Компьютер жиноятларининг кўлами ва турларини тадқиқ қилиш ва уларга қарши курашиш масалалари билан шуғулланувчи Халқаро кўмитанинг маълумотларига кўра, ахборот технологиялари соҳадаги жиноятлар компьютер билан ишловчи ва ундан фойдаланувчи ҳар қандай ташкилот учун жиддий хавф туғдиради ҳамда уларга катта миқдорда моддий зарар етказади. Ҳисоб-китобларга кўра компьютер-техникаси ва ҳисобловчи тизимларнинг ташқи таъсир остида ишдан чиқиши натижасида жуда йирик банклар икки-уч суткада, кичикроқ ташкилот ва корхоналар бир сутка ичида ўнглаб бўлмас моддий муаммоларга дуч келиши мумкин. Мазкур жиноят билан кураш ишининг, айниқса жабрланувчиларнинг виқтимлик ҳолатини аниқлаш ва бартараф этиш масалаларининг аҳамияти ва долзарблиги ҳам шу тушунчалардан иборат.

Ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларнинг виқтимологик тавсифида ахборот-коммуникация маконида ҳуқуқбузарнинг ҳаракатидан жабрланган шахсларнинг шаклланишида қуйидаги омиллар таъсир кўрсатади деган фикрлар илгари сурилган:

1) *шахснинг туғма психологик хусусиятлари, инсоннинг гайриқонуний ҳаракатларни амалга оширишга ундайдиган психологик жиҳатлари*. Бунда ёши ва ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш қобилиятига кўра қуйидаги шахсларнинг турлари фарқланади:

«**Тажрибасиз**» шахслар ахборот технологиясини яхши билмаган шахслар ҳуқуқбузарликлардан жабрланиш ҳолатлари турли ахборот технологияларида (шахсий компьютер, ноутбук) шахсий истеъмол мақсадларида, яъни музика ўйин ёки турли иловалар тортишда ва компьютердан фойдаланишда ҳамда ҳар хил ўйинларни ўйнашда жабрланади. Улар 15–25 ёшдаги ўсмир ва ёшлар ҳисобланади кўпчилиги эркаклар, ўрта, ўрта махсус ёки олий маълумотли шахслардир¹.

«**Хаваскор**» шахслар компьютер тармоқларида вақти-вақти билан фойдаланадиган, кўп ҳолатларда – техник ходимлар (маъмурлар, техник маслахатчилар) бўлиб, эркак жинсидаги, (кам ҳолатларда аёллар) 20–30 ёшдаги шахслардир. «Хаваскор»лар «тажрибасиз» шахс сифатида турли топшириқ ва «буюртмалар»ни бажариш туфайли жабрланадилар.

«**Профессионал**» шахслар банк ходимлари, бухгалтерия ходимлари, корхона ташкилотда ишловчи техник ходимлар бўлиб компьютер дастурлари ва техник соҳа бўйича барча билим ва кўникмаларга эга, 25–40 ёшдаги шахслар, кўп ҳолатларда эркаклар бўлиб улар пул ва қимматбаҳо қоғозлар операцияларини амалга оширишда жабрланадилар.

2. *Ижтимоий хусусиятлар - шахсда хулқ-атвор шаклланишига ижтимоий муҳитнинг таъсири билан боғлиқ омил*. Тадқиқот жараёнида ўрганилган шахсларнинг характери ёпиқ, асабий шахсий кечинмалари, уларнинг мактабдаги баҳолари аъло бўлмаган, бироқ информатика асослари ва математика фанларини яхши ўзлаштирмаган ва компьютер хавфсизлиги бўйича малака оширмаган шахсий кўрсаткичлардан иборат.

Тадқиқот ишлари натижасига кўра, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлардан юқори виқтимлик мойиллигига эга жисмоний шахсларнинг ёш ва жинс сифатларига оид типлар ажратилади, булар:

- 21-30 ёшдаёғи эркакалар (37,2%);
- 31-40 ёшдаги эркаклар (18,5%);
- 21-30 ёшдаги аёллар (12,3%);

Биринчи типдаги жабрланувчилар ҳам эркак, ҳам аёл бўлиши мумкин, уларнинг билим ва маданий даражаси нисбатан юқори (асосан олий техник маълумотга эга)².

Шунингдек, ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноятларнинг виқтимологик профилактика фаолиятини ташкил қилиш ва такомиллаштириш мамлакатимизни жадал ривожлантириш ҳамда фуқороларни кибержиноятлар, кибертерроризмдан ва бошқа

¹Расулев А. К. Ахборот технологиялари ва хавфсизлиги соҳасидаги жиноятларга қарши курашининг жиноят-ҳуқуқий ва криминологик чораларини такомиллаштириш. Юрид. фанлар доктори диссертациясининг автореферати. Т., ИИБ Академияси, 2018. - Б-22.

² Мухитдинов Ф.М. Жабрланувчи ҳақидаги таълим асослари / Ўқув-услубий қўлланма. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси, 2019. – Б. 208.

маънавий таҳдидлардан ҳимоя қилиш, соғлом турмуш тарзини такомиллаштиришга қаратилган чора-тадбирларнинг ажралмас таркибий қисми ҳиобланади.

Замонавий ахборот технологияларининг жорий этилиши билан боғлиқ фан-техника тараққиётининг ривожланиши жиноятларнинг янги турларининг пайдо бўлишига, жумладан, электрон-ҳисоблаш машиналари, дастур тизимлари ва компьютер тармоқлари ишига ғайриқонуний аралаштиришга, компьютер ахборотининг талон-торож қилинишига, ўзлаштирилишига, товламачилик қилинишига, “кибержиноятчилик” ва “кибертерроризм”нинг кенг тарқалишига олиб келди.

Юқоридагилардан келиб чиққан ҳолда таъкидлаш мумкинки, ушбу турдаги жиноятлар ахборот технологияларидан қонуний, хавфсиз фойдаланишни таъминловчи муносабатларга бевосита тажовуз қилади ҳамда фойдаланувчиларнинг ахборот технологилари соҳасидаги қонуний манфаатларига зарар етказади.

**ЭГАМБЕРДИЕВ ВОҲИДЖОН
ОТАБЕКОВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси ўқитувчиси*

ОММАВИЙ АХБОРОТ ВОСИТАЛАРИНИНГ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИДА ИШТИРОКИНИ ТАКОМИЛАШТИРИШ ЙЎНАЛИШЛАРИ

Бугунги халқаро миқёсда сиёсий алоқалар мураккалашиб, турли низолар кучаётган бир даврда жамиятимизни янада демократлаштириш, республикада қонунчилик ва ҳуқуқ тартиботни мустаҳкамлаш, аҳолининг онги ва маданий савиясини ўсиши, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш профилактика хизматларининг фоалиятига нисбатан катта эътибор беришни тақозо этмоқда. Чунки бизга нисбатан ташқи босимларни енгиш учун аввало ички тотувлик ва хотиржамликка эришиш лозим. Бу жараён ўта мураккаб ва кўп қиррали бўлиб, натижага эришиш учун ҳар бир фуқародан ватани учун чин дилдан меҳнат қилишни талаб қилади. Унинг амалиётда ижро этилиши эса муқаррар равишда давлат органлари ва муассасалари, жамоат бирлашмалари ва айрим фуқароларнинг ҳуқуқи ва қонуний манфаатларига таъсир этади. Шу билан бирга, уларнинг ҳар бири айнан ўзларига тегишли воситаларни қўллаб ўз ваколатлари доирасида ҳаракат қилади.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасида таъсир чоралари хилма-хил усуллар: иқтисодий, ижтимоий-сиёсий, ҳуқуқий, ижтимоий-психологик, тарбиявий ва махсус усуллар орқали таъминланади, амалий фаолиятнинг қўп тасвирли шаклларида амалга оширилади. Улар ўз навбатида тўртта гуруҳга яъни: умумий, махсус, якка тартибдаги ва виктимологик турларга бўлинади.

Умумий ва якка тартибдаги профилактикани амалга оширишда оммавий ахборот воситаларидан кенг фойдаланилади. Бунда одамларнинг ҳис-туйғу, онги, идроки, таффақури ақлий салоҳияти ва хатти-ҳаракатларига ижобий таъсир ўтказилиб. Уларни ижтимоий нормаларни бузмасликка чақирилади. Уларнинг онгида бўлса ҳуқуқбузарликка қарши курашда фаол қатнашиш туйғуси шакллантирилади. Турмуш шароитлари ва субъектив омиллар билин биргаликда бу аҳолининг хилма-хил руҳий қатламларининг руҳий ҳолатини аста-секин ўзгарувига олиб келади. Натижада шахсда ижтимоий жиҳатдан ижобий хусусиятлар шаклланади, бу эса ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда катта аҳамиятга эга.

Оммавий ахборот воситалари ёрдамида ҳуқуқбузарликни олдини олишнинг асосий йўналиши ички ишлар органларининг олдида турган вазифалари – жиноятчиликка қарши курашга, республикада жиноятчиликни келтириб чиқарувчи сабабларни бартараф этишга, инсонларда юксак ахлоқий сифатларни шакллантиришга, ҳуқуқий ва ахлоқий нормаларга қатий риоя қилишга қаратилади. Шунга асосан В.Т.Томин ички ишлар органлари томонидан оммавий ахборот воситаларини ишлатишнинг иккита асосий йўналишини белгилайди:

- аҳолини ҳуқуқий жиҳатдан тарбиялашга қаратилган воситаларни кучайтириш;

- муайян аҳолининг жиноят ишини тергов қилишда ва жиноят ишини очишда давлат органларига ёрдам бериш ҳис туйғусини уйғотиш.

Ф.К.Рябкин оммавий ахборот воситаларининг қуйидаги умум профилактик йўналишларини қайт этади.

- жиноятларни содир этилишига таъсир кўрсатувчи ҳолларни бартараф этиш, иссиқ изидан очиш ёки зарарсизлантириш;

- фуқаролар томонидан содир этилган жиноятларнинг сабаблари тўғрисида маълумот бериб жиноий ҳаракатларни бартараф этиш;

- содир этилган жиноят учун муқаррар равишта жазо тайинлаш;

- ҳуқуқбузарликларга нисбатан бетараф бўлган фуқароларга ижтимоий таъсир қилиб, улардаги лоқайдлик хусусиятларига барҳам бериш;

- фуқароларни ҳуқуқий соҳа борасидаги билимларини кенгайтириш;

- ҳуқуқбузарликларга қарши курашаётган ички ишлар органлари ва жамоат бирлашмаларининг обрў-эътиборини кўтариш;

- жиноятни очишда ва ткргов қилишда ҳамда жиноятчиларни қидириб топиш учун жиноят ишига аҳамиятли булган ҳолатларни аниқлаш.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасида оммавий ахборот воситаларининг такомиллаштириш ҳақида Г.М.Ярош тўхталиб, оммавий ахборот воситалари:

биринчидан, у шундай ижтимоий онгни вужудга келтирадики, бу онг жиноятларга йўл қўймасликка олиб келади;

иккинчидан, криминоген омилларҳақида ваколатли органларга хабар қилишни амалга оширади.

Юқорида қайд этилган ҳар бир муаллиф ўзининг илмий татқиқотларига асосланиб, оммавий ахборот воситаларининг профилактик фаолияти йўналишдарини тўғри белгилайди. Айниқса, ушбу фикрлар орасида энг тўлиқ ва аниқроқ бўлган таклиф Ф.К.Рябкин томонидан берилган. Негаки, у оммавий ахборот воситаларини етарли даражада тўлиқ тавсифланган. Бу қайд қилинган барча йўналишлар ўзаро бир-бири билан боғлиқ бўлиб, жонли бирлашувни ҳосил қилади. Шу билан бирга, матбуот, радио, телевидение маълумотномалари муайян ҳудудда вужудга келувчи оператив ҳолатнинг хусусиятларидан, жиноятчиликда кузатиладиган ривожланган ва унинг тузулишида қайд этиладиган ижтимоий жараёнларнинг қонуниятларини умумлашувидан келиб чиққан ҳамда, ўз мақсад ва вазифаларига эга.

Ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда матбуот, радио, телевидение, ўзига хос мақсадларга эга бўлиб, матбуотда чоп этилган мақоланинг, радио, ва телевидение эшиттиришларининг барчага тушунарли бўлишини ва белгиланган талабларга риоя этилишини талаб қилади. Оммавий ахборот воситалари ёрдамида ички ишлар органлари ўз мақсадларини жамиятнинг ижтимоий қатламларига етказди. Бу ҳолат ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда катта ёрдам беради. Ички ишлар органлари ва оммавий ахборот воситаларининг ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш фаолияти ва бу тажрибасини умумлаштириш ҳамда бу масалаларга бағишланган газета, журналларда ва телекўрсатувларнинг материалларини таҳлил қилиш, шунингдек, шу масалаларга бағишланган илмий адабиётларни ўрганиш шуни кўрсатадики, матбуот, радио ва телевидение ўзларининг профилактик фаолияти қуйидаги йўналишлар бўйича амалга оширилади:

- қонунчиликни тарғиб қилиш-тушунтириш;
- фуқароларнинг ҳуқуқий онгини юксалтириш;
- ҳуқуқбузарликларни, шу жумладан, жиноятларни аниқлаш ҳамда уларнинг шарт-шароитларини ҳамда сабабларини аниқлаб, унинг моҳиятини фуқароларга тушунтириб бериш;
- ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиш сабаблари ҳамда унга имкон берган шарт-шароитларни бартараф этишда фуқароларнинг иштирокини таъминлаш;
- жиноят содир этишга мойил бўлган шахсларга, шунингдек, турли ҳуқуқбузарликлар содир этган шахсларга тарбиявий-профилактик таъсир этиш;
- ҳуқуқ-тартиботни бузувчи ва уларга ҳайрихоҳ бўлган шахсларга, ғайриижтимоий хулқ-атвордаги шахсларга нисбатан мурасасиз бўлиш учун жамоат фикрини шакллантириш;
- ҳар бир ҳуқуқбузарлик учун жазо олиш муқаррар эканлигини тарғиб қилиш;

- ички ишлар органларининг қидирув эҳтиёжларини қондириш, яъни жиноятчиларни қидириш, гувоҳ ва жабрланувчиларни, ўғирланган буюм ва далилий ашёларни аниқлаш;
- муайян жиноятчилар ва улар содир етган жиноятлар тўғрисида фуқаролардан олинган маълумотлар асосида жиноий ҳаракатларнинг олдини олиш;
- ички ишлар органларининг фаолиятини қулай шароитларга мослаш мақсадларида аҳоли ўртасида ижобий маънавий, руҳий-психологик муҳитни таъминлаш;
- аҳолини ҳуқуқий ҳолат билан таништириш ва шунга асосан турли миш-мишлар, иғво, фиску-фасодларнинг олдини олиш;
- маълум бир ҳуқуқий тўқнашувга амалий жиҳатдан аралашуш ва қонун доирасида тинч йўл билан ҳал этиш;
- жамоатчиликнинг натижали ижобий амалий фаолият кўриш шакллари, ижтимоий фаолликнинг олижаноб маънавий томонларини тарғиб этиш;
- уюшқоқлик ва интизомни шакллантирувчи янги анъана ва одатларни тушунтириш;
- маънавий тубан шахсларга нисбатан курашиш.

Бу йўналишларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятларга эгадир. Чунки уларни криминоген омиллар белгилаб, айнан шу омилларга таъсир ўтказиш масаласи туради. Ушбу йўналишлар ижтимоий ривожланишнинг узликсиз жараёни билан ўзаро боғлиқ бўлса ҳам ҳуқуқбузарликни бартараф этишда оммавий ахборот воситаларини ишлатиш томонларини ҳар томонлама қамраб олишга ожиздир. Негаки, у ёки бу салбий ҳодисаларнинг вужудга келиш сабаблари турличадир. Бу, ўз навбатида, ҳуқуқбузарликни бартараф этишга жиноятчиликка қарши курашнинг профилактик шакллари ва усуллариини такомиллаштиришни талаб қилади, оқибатта оммавий ахборот воситаларининг профилактик фаоллиятида янги жиҳат ва йўналишларни ишлаб чиқишга сабаб бўлади.

Бу йўналишлар бўйича Ўзбекистоннинг оммавий ахборот воситалари ва ички ишлар органлари томонидан тажриба тўпланган, лекин ушбу фаолиятда мавжуд имкониятлар ҳали етарли даражада тўлиқ равишта қўлланилиётгани йўқ. Бу ҳолатнинг сабаблари субъектив ҳарактерга эга, негаки ички ишлар органларининг бази бир раҳбарлари оммавий ахборот воситаларидан фойдаланиш имкониятларига етарли баҳо берилмасдан, улар билан биргаликда фаолият кўриш масалалари бўйича зарур билимларга эга эмаслар. Аммо бундай ҳамкорликнинг ижтимоий фойдалигини тушунган таҳририят раҳбарлар ва ходимлари бундай ҳамкорликни йўлга қўйишга интиладилар ва айнан шундай ҳолатлари бундай ҳамкорлик ўз ижобий самарасини беради.

Назаримда, оммавий ахборот воситаларидан жиноят ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва уларни бартаф этиш мақсадларида фойдаланиш миллий қонунчилигимизда аниқ қайд этилса, бундай ҳамкорлик янада самарали ва фойдали бўлар эди. Бугунги кунда “Ҳуқуқбузарликлар профи-

лактикаси тўғрисида”ги қонун ишлаб чиқилган. Ушбу қонунда ҳуқуқбузарликка қарши курашда оммавий ахборот воситаларининг иштирок этишининг шакл ва услублари, уларнинг мажбуриятлари, ҳуқуқ ва ваколатлари тўғрисида алоҳида нормалар киритилмаганлиги айрим ҳолатларда ишнинг натижасини ўз бошимчаликка ташлаб қўйилишига сабаб бўлмоқда. Бу эса кўзланган натижага эришиш самарасини янада пасайишига, маълум мақсадларни эса умуман амалга ошмай қолишига олиб келмоқда. Оммавий ахборот воситалари ҳуқуқбузарликлар профилактикасини жамоат фикрини фаол равишта шакллантиришга, қонунбузарликларнинг келиб чиқиш муҳитини йўқ қилиш, ваколатли органларга криминоген омилларнинг мавжудлиги тўғрисида ахборотлар бериш йўли билан амалга оширадilar.

Матбуот, радио, телевидение содир бўлган жиноятларнинг сабаб ва шароитлари тўғрисидагина маълумот бериб қолмасдан, балки айнан бошқа жиноятда шу услубда содир этилган жиноятларни қандай йўллар билан очилганлиги ёки содир этиладиган жиноятларнинг келиб чиқиш сабаблари ва шароитлари нимадан ташкил топиши ва қандай чоралар билан уларни бартараф қилиш борасидаги маълумотларни бартараф қилиш борасидаги маълумотларни тавсия қилиши мумкин.

Республика, вилоят газеталарининг таҳририяти, телевидение ва радио эшиттириш қўмиталари билан бир қаторда, кўпгина ишлаб чиқарш корхоналарида, йирик муассасаларда ва олий ўқув юртларида ҳам кўп митражли газеталар ва радио таҳририят ҳамда алоқа марказлари мавжуддир.

Айнан шу оммавий ахборот воситаларининг тизими ҳуқуқбузарликлар профилактикасида ва жиноятчилик билан тўлиқ курашиш жараёнида ишлатиш керак.

Шуни алоҳида таъкидлаш керакки, ҳуқуқий ривожланишнинг стратегияси шахсга қаратилган бўлиши керак. Унинг ҳуқуқий ва қонуний манфаатлари ҳуқуқий тизимда марказий ўринни эгаллаши лозим. Ҳуқуқий сиёсатни шахсга нисбатан йўналтирилганлиги, албатта, ҳуқуқий тизимни нуфузли ҳолатга келтиради, уни аҳоли томонидан қабул қилинишига сабаб бўлади ҳамда ҳуқуқнинг ижтимоий жиҳатдан кадр-қиммати ортишига ва ҳуқуқий негилизм шароитларининг кескин равишта пасайишига олиб келади, бу борада, матбуот, радио ва телевидение ушбу жараёнга ижобий таъсир кўрсатиши мумкин.

Ҳуқуқий тарбия тизимида ҳокимликлар катта рол ўйнаши лозим, негаки улар ҳуқуқий тарбия соҳасидаги чораларни, ҳуқуқий маърифатни қонунлар ва бошқа давлат органлари томонидан қабул қилинган қарорларни тушунтириб, амалий ижро этиш, корхоналар, муассалалар ва ташкилотлар фойятида қонунбузарлик ҳолатларини аниқлаш ва аризаларни кўриб чиқишда ҳуқуқий жиҳатдан катта таъсир кўрсатадилар.

Охирги йилларда ички ишлар олрганлари билан оммавий ахборот воситалари ўртасидаги ҳамкорлик тобора ортиб бормоқда. Республика, вилоят, туман газеталарида, телевидениеда мунтазам равишта тегишли материаллар чоп этилиб кўрсатувлар уюштирилмоқда. Уларнинг мақсади

шахснинг ҳуқуқий маданиятини тобора юксалтиришдир. Кўпинча ички ишлар органларининг фаоллияти тўғрисида тушунчага эга бўлиш, аҳолидан тушаётган хабарларга тезкорлик билан жавоб қайтариш ёки чорасини кўриб чиқиш ҳуқуқбузарликлар ва жиноятчилик билан қарши курашда аҳолининг фаоллик даражасини янада ошириб боришига асос бўлади.

Ички ишлар органлари билан оммавий ахборот воситалари ўртасидаги ҳамкорлик шуни кўрсатадики, фуқароларни ҳуқуқий йўналтиришда улар мувофиқиятларга эришган. Улар ўртасида ҳамкорлик алоқалари қуйидаги шаклларда олиб борилади:

- ички ишлар органларининг фаолиятини ёритиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, уларнинг тажрибасини умумлаштириш бўйича ички ишлар органлари ва оммавий ахборот воситаларининг тематик режаларини (ойлик, чораклик, олти ойлик, тўққиз ойлик, йиллик) ишлаб чиқиш;

- республикадаги турли хил ижодий уюшмалар билан биргаликда ички ишлар органлари тўғрисидаги очиқ танловларни ташкил этиш, бунда энг яхши адабий-бадий рисоалар, киносценарийлар танлаб олиш;

- ички ишлар органлари фаоллиятига бағишланган рисоаларни тақриз қилиш;

- газета, телевидение ва радиоэшиттирув таҳририятларида ҳуқуқий тарғибот билимларини навбатдан ташқари ҳолатда ташкил этиш;

- махсус телевединия ва радиожурналлар ташкил этиш, газетадаги махсус жойларни ушбу мавзуга бағишлаш;

- матбуотда, радиода, телвединияда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши кураш масалалари бўйича кўрсатувларни ташкил этиш ва унда ички ишлар органларининг ходимлари чиқишини, газета таҳририяти билан биргаликда тегишли моқолалар тайёрлаш ишларини ташкил этиш ҳамда кенгайтириш;

- айрим корхони, муассаса ва жамоат бирлашмаларида ҳуқуқбузарликларнинг келиб чиқиш сабаблари ва унга имкон берган шарт-шароитларни бартараф этиш мақсадида газета ва ички ишлар органлари ходимларининг ҳамда жамоатчилик вакиллари билан ўзаро биргаликда тегишли рейдлар ва текширувлар ўтказиш;

- матбуот, телевединия ва радиоэшиттириш органлари раҳбар ходимлари, ижодий уюшма аъзолари билан мунтазам равишта ҳуқуқий тартибот масалалари бўйича анжуманлар ўтказиш, бу анжуманлар ҳуқуқий тартиботни ва ҳуқуқбузарликлар профилактикасини тўғри йўналишда юборилишини ва энг мураккаб масалаларни ҳал этишда кўмаклашиш;

- ўзаро ахборот алмашувларини ташкил қилиш, жамоатчилик билан жиноятчиликка, ҳуқуқбузарликларга, ичкиликбозликка ва гиёхвандликка қарши курашда ҳамкорлик тактика ва усулларини такомиллаштириш;

- ҳуқуқий мавзулар тўғрисида ишлаётган журналистларнинг ҳуқуқий билимларини ошириш мақсадида улар билан биргаликда семинар тренинглар, давра суҳбатлари ва бошқа турдаги машғулотлар ўтказиш;

- ИИБ, ИИБ, Адлия вазирлиги, Олий суд, Прокуратуранинг

хайъатларида, телерадиокомпания, газета таҳририятларида ҳуқуқбузарликка қарши курашиш ва ҳуқуқий тарғибот масалалари бўйича амалга оширилаётган чоралар тўғрисида йиғилишлар ўтказиш.

Хулоса ўрнида таъкидлаш керакки, бугунги кунда фуқароларнинг ахборот соҳасидаги конституциявий ҳуқуқини тўла таъминлаш, давлат ҳокимияти ва бошқаруви органлари фаолияти ҳақида жамоатчиликни хабардор қилиб боришнинг самарали тизими яратилиб, улар томонидан қабул қилинаётган қарорлар сифатини ошириш, аҳолининг ижтимоий фаоллигини кучайтириш, давлат органлари фаолияти устидан самарали жамоатчилик назорати олиб бориш каби мақсадлар амалга оширилмоқда. Жумладан, профилактика хизматлари фаолиятининг очиқлигини таъминлаш мақсадида ҳар чоракда жадвал асосида маъмурий ҳудудда яшовчи аҳоли билан ҳисобот учрвшувларини ўтказиш белгиланди. Ушбу учрашувларни ўтказиш вазифаси профилактика инспекторлари зиммасига нафақат мажбурият юклайди, балки профилактика (катта) инспекторларининг фаолиятини баҳолаш мезони тариқасида ҳам ўз ифодасини топган. Ушбу тартибга кўра, профилактика (катта) инспекторларининг фаолияти натижаларини таҳлил этиш ва уларни баҳолашда аҳоли ўртасидаги ҳисобот учрашувларининг ўтказилиши натижалари инобатга олинади.

ШАУМАРОВ ЗИЁВУДДИН ШАМСУДИНОВИЧ

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси катта ўқитувчиси*

ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ ХИЗМАТИ ФАОЛИЯТИДА ҲИСОБДОРЛИК ТИЗИМИ

Фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, жамоат тартибини сақлаш, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикаси бўйича республикада яхлит ҳуқуқий тизим яратилган бўлиб, унда ички ишлар органлари муҳим ўрин эгаллайди.

Жамиятда барқарорлик, тинчлик ва осойишталикни қарор топтириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш, ҳуқуқий демократик давлат куриш бўйича ички ишлар органларида амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлар Ўзбекистон Республикаси Президентининг

2017 йил 10 апрелдаги “Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибини, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 5005-сонли Фармонида батафсил ёритилган бўлиб, ички ишлар органлари мансабдор шахслари, шу жумладан профилактика инспекторларининг аҳоли билан мулоқотини тўғри йўлга қўйиш, аҳолининг энг муҳим муаммоларини ҳал этиш, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ва фуқаролик жамиятининг бошқа институтлари билан самарали ҳамкорликни йўлга қўйиш, жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатларида кўтарилаётган масалаларни ҳар томонлама чуқур таҳлил қилиш, ички ишлар органлари мансабдор шахсларининг аҳоли олдида ҳисобот бериб боришининг таъсирчан тизимини яратиш, уларнинг фаолияти устидан жамоатчилик, парламент ва депутатлик назоратининг самарали механизмларини жорий этиш, ходимларнинг зиммасига юклатилган вазифаларни самарали бажариши учун масъулиятини ошириш борасида қуйидаги тартиб ўрнатилган:

- Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлиси Сенати томонидан бир йилда икки маротаба Ўзбекистон Республикаси ички ишлар вазирининг ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикаси ҳолати тўғрисидаги ҳисоботи эшитилади;

- Қорақалпоғистон Республикаси Жўқорғи Кенгеси, халқ депутатлари Тошкент шаҳар ва вилоятлар Кенгашлари томонидан ҳар чоракда тегишинча Қорақалпоғистон Республикаси ички ишлар вазири, Тошкент шаҳар ички ишлар бош бошқармаси ва вилоятлар ички ишлар бошқармалари бошлиқларининг ҳисоботлари эшитилади;

- халқ депутатлари туман (шаҳар) Кенгашлари томонидан ҳар чоракда туман (шаҳар) ички ишлар бошқармалари (бўлимлари) бошлиқларининг ҳисоботлари ҳамда ҳар ойда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлими (бўлинмаси) бошлиқларининг ҳисоботлари эшитилади.

Ички ишлар органлари мансабдор шахсларининг ҳисоботлари эшитилаётганда улар зиммасига юклатилган вазифалар бажарилиши юзасидан кўрилаётган чоралар ва ишлар натижаси танқидий муҳокама қилиниб, улар фаолиятининг самарадорлигига алоҳида баҳо берилиши, шунингдек эгаллаб турган лавозимига лойиқ ёки нолойиқлиги ҳақида тавсиялар қабул қилиниши белгилаб қўйилган.

Бундан ташқари, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 14 мартдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 2833-сонли Қарорида “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш бўйича республика идоралараро комиссияси тўғрисида”ги Низом қабул қилиниб, унда комиссия аъзоларининг бир қатор ҳуқуқ ва мажбуриятлари белгилаб берилган.

Шунингдек, ваколатли органлар ва муассасалар (ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар, шунингдек меҳнат, таълимни давлат томонидан бошқа-

риш, давлат соғлиқни сақлаш тизимини бошқариш, табиатни муҳофаза қилиш органлари ва бошқа давлат бошқаруви органлари раҳбарлари) ўз ваколатлари доирасида комиссиясига ҳар чоракда ҳисоботларни тақдим этишлари белгиланган.

Шу каби Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 12 апрелдаги «Жамоат назорати тўғрисида»ги 474-сонли Қонунида ҳам Жамоатчилик назоратининг шаклларида бири сифатида жимоатчилик эшитуви ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари томонидан давлат органлари мансабдор шахсларининг ҳисоботлари ва ахборотини эшитиш масалалари назарда тутилган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 18 апрелдаги «Ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўлинмалари фаолиятини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги ПҚ-2896-сонли Қарорига мувофиқ Ички ишлар органлари таянч пунктлари профилактика инспекторларининг ҳисоботини фуқаролар йиғинларида эшитиш тартиби тўғрисидаги низом ишлаб чиқилган ва унда профилактика инспекторларининг жамоатчилик олдида ҳисоботларини эшитиш тартиби белгиланган.

Мазкур Қарорга биноан профилактика инспекторлари ўзларига бириктирилган маъмурий ҳудуд бўйича тегишли фуқаролар йиғинларида ҳар ой якуни бўйича ҳисобот беради.

Профилактика инспекторининг ҳисоботини эшитиш фуқаролар йиғини раиси, унинг маслаҳатчилари, таълим муассасалари, оилавий поли-клиникалар, қишлоқ врачлик пунктлари вакиллари, фуқаролар йиғинидаги хонадонларда, кўп қаватли уйларда истиқомат қилувчи аҳоли, ички ишлар органининг ушбу ҳудудга масъул этиб бириктирилган раҳбари иштирокида амалга оширилади.

Профилактика инспекторининг ҳисоботини эшитиш куни фуқаролар йиғини кенгаши томонидан ички ишлар органининг ушбу ҳудудга масъул этиб бириктирилган раҳбари билан келишилган ҳолда белгиланади.

Йиғин ўтказилишидан уч кун олдин бу ҳақда фуқаролар йиғинида кўринадиган жойга эълон осиб қўйилади ҳамда аҳолига етказиш чоралари кўрилади.

Профилактика инспекторининг ҳисоботини эшитиш бўйича ўтказиладиган йиғин фуқаролар йиғини раиси томонидан олиб борилади. Йиғин баённомаси фуқаролар йиғини раиси, фуқаролар йиғини масъул котиби, ички ишлар органининг ушбу ҳудудга масъул этиб бириктирилган раҳбари (ёки сектор раҳбари) томонидан имзоланади.

Ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи орган ва муассасалар вакиллари профилактика инспекторларининг ҳисоботини эшитиш бўйича ўтказиладиган йиғинга фуқаролар йиғини томонидан таклиф этилади.

Профилактика инспекторлари ўтган давр мобайнида қуйидаги асосий йўналишлар бўйича ҳисобот беради:

- ҳуқуқбузарликлар профилактикасини, айниқса вояга етмаганлар ва ёшлар ўртасида ташкил этиш, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини, уларга имкон берувчи шарт-шароитларни аниқлаш, ўрганиш ва бартараф этиш;

- вояга етмаганлар ва ёшлар билан уларни Ватанга муҳаббат, ватанпарварлик, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат руҳида тарбиялашга, ёш авлодни терроризм, диний экстремизм, зўравонлик ва шафқатсизлик ғояларидан ҳимоялашга йўналтирилган ишларни бевосита амалга ошириш;

- ҳуқуқбузарликлар профилактикаси, фуқароларнинг ҳуқуқий маданиятини ошириш масалалари бўйича ички ишлар органларининг бошқа бўлинмалари, давлат органлари, ташкилотлар, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари билан ўзаро ҳамкорликни амалга ошириш;

- ҳуқуқбузарликларни аниқлаш ва уларга чек қўйиш, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон берувчи шарт-шароитларни бартараф этиш бўйича махсус профилактик чора-тадбирларни, шунингдек, ҳуқуқбузарликларни содир этишга мойил шахсларбилан профилактика ишларини амалга ошириш;

- ўқувчиларнинг таълим муассасаларидаги давоматини назорат қилиш, ижтимоий хавфли ҳолатда бўлган ва таълим муассасаларига қатнамайдиган вояга етмаганлар ва ёшлар, шунингдек, ушбу тоифадаги шахсларнинг ота-оналари билан профилактик ишларни олиб бориш.

Профилактика инспекторлари ҳисобот бериш жараёнида қонун ҳужжатларига мувофиқ қўриқланадиган давлат ва хизмат сирларини ҳимоя қилиши ҳамда инсонларнинг шахсий ва оилавий сирларининг дахлсизлигини таъминлаши лозим.

Ҳудудга хизмат кўрсатувчи профилактика инспектори лавозимига янги ходим тайинланса, ушбу ҳудудга масъул этиб бириктирилган ички ишлар органи раҳбари фуқаролар йиғини раиси иштирокида аҳолига профилактика инспектори лавозимига янги тайинланган ходимни таништиради. Профилактика инспектори лавозимга тайинланган кундан бошлаб амалга оширган ишлари юзасидан фуқаролар йиғинида ҳисобот беради.

Профилактика инспекторлари фаолиятига аҳоли томонидан ҳаққоний баҳо берилишини таъминлаш мақсадида фуқаролар йиғини раиси ҳудуддаги ҳовлилар, уйлар, кўчалар ва маҳаллалардаги аҳоли (уларнинг вакиллари) қатнашишини таъминлайди. Ўтказиладиган йиғинга фуқароларни турли сабаблар билан қатнашишини тақиқлашга йўл қўйилмайди.

Профилактика инспекторларининг ҳисоботларини эшитиш якунларига кўра, улар зиммасига юклатилган вазифаларнинг бажарилиши юзасидан кўрилаётган чоралар ва иш натижалари танқидий муҳокама қилинади, улар фаолиятининг самарадорлигига алоҳида баҳо берилади ҳамда эгаллаб турган лавозимига лойиқ ёки нолойиқлиги ҳақида тавсиялар қабул қилинади ҳамда ички ишлар органи бошлиғига тақдим этилади.

Профилактика инспекторининг фаолиятига баҳо бериш йиғин қарори

билан белгиланади. Фуқаролар йиғини унда қатнашиш ҳуқуқига эга бўлган барча аҳолининг ярмидан кўпроғи ҳозир бўлган тақдирда ваколатли.

Фуқаролар йиғинини чақиришнинг имкони бўлмаганда фуқаролар вакилларининг йиғилиши ўтказилади. Фуқаролар вакилларининг йиғилиши унда фуқароларнинг ҳовлилар, уйлар, кўчалар ва маҳаллалардаги вакилларининг камида учдан икки қисми ҳозир бўлган тақдирда ваколатли.

Фуқаролар йиғинида (*фуқаролар вакилларининг йиғилишида*) қарор унда қатнашганларнинг кўпчилик овози билан қабул қилинади.

Овозлар тенг бўлган тақдирда йиғинни олиб борувчи масъулларнинг овози ҳал қилувчи ҳисобланади.

Булардан ташқари, Ўзбекистан Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2018 йил 22 февралдаги «Бириктирилган ҳудудда ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш бўйича фаолиятини баҳолаш тартиби тўғрисидаги низомни тасдиқлаш ҳақида»ги 137-сонли Қарорига асосан ички ишлар органлари профилактика инспекторларининг бириктирилган ҳудуддаги ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қАРШИ курашиш борасидаги фаолиятини баҳолаш, шунингдек уларга нисбатан бир марталик пул ушланиши ва мукофоти тарзидаги иктисодий таъсир чораларини қўллаш бўйича махсус комиссия фаолиятини ташкил этиш ҳамда иш тартиби белгиланган.

Комиссия Қорақалпоғистон Республикаси, Тошкент шаҳар ва вилоятлар ички ишлар органларида тузилади. Бириктирилган ҳудудда ички ишлар органларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш бўйича фаолиятини баҳолаш тартиби тўғрисидаги низомга мувофиқ мезонлар асосида амалга оширилади.

Бир марталик пул ушланиши ва мукофотлаш қуйидаги ҳолатларда қўлланилмайди:

- профилактика инспекторлари фаолиятига оид кўрсаткичларининг бир марталик пул ушланиши ҳамда мукофотлашини қўллаш мезонларига мувофиқлиги аниқланмаганда;
- профилактика инспектори тегишли ҳудудга вақтинча бириктирилганда ёки у томонидан мажбуриятлари вақтинча бажарилганда;
- профилактика инспекторини тегишли ҳудудга бириктириш даврининг давомийлиги ҳисобот чораги муддатидан ошмаганда;
- профилактика инспектори фаолиятини мураббий раҳбарлигида амалга ошириш даврида.

Ҳисобот даврида содир этилишига йўл қўйилган ёхуд очилмасдан қолган жиноят, шунингдек жисмоний ва юридик шахслардан профилактика инспекторларининг ҳаракатлари (*ҳаракатсизликлари*) юзасидан келиб тушган шикоятлар бўйича ўтказилган хизмат текширувлари асосида интизомий жазо қўлланилган бўлса, мазкур жиноят ҳамда жисмоний ва юридик шахсларнинг мурожаатлари бир марталик пул ушланишини қўллаш мезонлари бўйича баҳолашда инобатга олинмайди.

Комиссия мажлисига тегишли ҳудудда жойлашган бошқа давлат органлари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, ташкилотлар, шунингдек нодавлат нотижорат ташкилотлари, оммавий ахборот воситаларининг вакиллари таклиф қилиниши мумкин. Комиссия мажлисида баҳолаш якуни бўйича профилактика инспекторларига нисбатан бир марталик пул ушланиши ва мукофотларни қўллаш тўғрисида қарорлар қабул қилинади, шунингдек таҳлил асосида бириктирилган ҳудудда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш борасида фаолият самардорлигини ошириш бўйича чора-тадбирлар белгиланади.

Юқоридаги ҳисобдорлик тизими жамиятимизда рўй бераётган турли хил салбий ҳолатлар ҳамда ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда самарали механизм ҳисобланиб, ушбу ҳолатларни бартараф этишда нафақат профилактика инспекторлари, балки фуқаролар, жамоатчилик аъзолари ва шу ҳудудга бириктирилган масъулларнинг ҳам дахлдорлик ҳиссини оширади ва келгусида жиноят ва ҳуқуқбузарликлар содир этилишига барҳам берилади.

**БОБОРАХИМОВ АБРОР
БАХРАМОВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси ўқитувчиси*

**ИЧКИ ИШЛАР ОРГАНЛАРИ ВА ФУҚАРОЛАРНИНГ ЎЗИНИ ЎЗИ
БОШҚАРИШ ОРГАНЛАРИ ҲАМКОРЛИГИНИ “ХАВФСИЗ МАҲАЛЛА”
ТАМОЙИЛИ АСОСИДА САМАРАЛИ ТАШКИЛ ЭТИШ
МЕХАНИЗМЛАРИ**

Ўзбекистон Республикаси эркин демократик фуқаролик жамияти қуриш йўлини танлаб, бу йўналишда салмоқли ишлар амалга оширилди. Таъкидлаб ўтиш лозимки, фуқаролик жамиятида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари мавқеининг баландлиги ва мустақамлиги билан алоҳида ажралиб туради.

Маҳаллаларда ҳуқуқбузарликларнинг барвақт профилактикасини ташкил этиш бўйича мутлақо янги тизим яратилди. Хусусан, ҳар бир маҳалла, оила ва шахс кесимида жиноятчиликнинг сабабларини аниқлаш ва уларни бартараф этишда “фуқаробай”, “оилабай” ва “маҳаллабай” ишлаш орқали ҳуқуқбузарликларнинг ижтимоий профилактикасини таъминлаш амалиёти жорий этилди. “Хавфсиз маҳалла” ва “Хавфсиз ҳудуд” тамойиллари асосида

ички ишлар органларининг Миллий гвардия ва маҳалла жамоатчилиги билан ҳамкорликдаги ишлари қисқа вақт ичида ўзининг ижобий натижасини бераётгани биз учун катта аҳамиятга эга.

Фуқаролик жамияти юксак даражада уюшган, батартиб муносабатлар тизимига таянган, ўзини ўзи бошқариш механизмларидан иборатдир. Бу механизмларни эса жамоат бирлашмалари, жамоат тузилмалари ташкил этади. Шу боисдан мамлакатимизда маъқул, истиқболли, яхши самара берадиган жамият қуриш асосий мақсадлардан бири этиб белгиланди ва давлат органлари ўз ваколатларини босқичма-босқич жамоат бирлашмаларига бериб бориши принципи асосида амалий ишлар олиб борилмоқда.

Мустақилликнинг дастлабки йилларидан фуқаролик жамияти қуриш борасидаги ишлар белгилаб олинди ва амалга оширилди. Жумладан, бу жараён Ўзбекистон Республикаси Конституциясининг алоҳида нормалари билан мустаҳкамлаб қўйилди. Конституциянинг “Жамоат бирлашмалари” деб номланган XIII-бобининг 56-62-моддаларида уларнинг мақоми белгилаб берилди, хусусан мазкур нормаларда давлат жамоат бирлашмаларининг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларига риоя этилишини таъминлаши, давлат органлари ва мансабдор шахсларнинг уларнинг фаолиятига аралашишига йўл қўйилмаслиги, қонун олдида тенглиги, жамоат бирлашмалари фаолиятини тақиқлаш фақат суд қарори асосида амалга оширилиши борасидаги қоидалар белгиландики, шуларнинг ўзи маҳалла институни мустақил фаолият юритиши кафолатини белгилаб беради.¹

Хусусан, Ўзбекистон Республикаси 2013 йил 22 апрелдаги «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Қонунининг янги таҳрирда қабул қилиниши бу борада муҳим қадам бўлди. Қонуннинг 3-моддасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариши тушунчасига фуқароларнинг маҳаллий аҳамиятга молик масалаларни ўз манфаатларидан, ривожланишнинг тарихий хусусиятларидан, шунингдек, миллий ва маънавий қадриятлардан, маҳаллий урф-одатлар ва анъаналардан келиб чиққан ҳолда ҳал қилиш борасидаги Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси ва қонунлари билан кафолатланадиган мустақил фаолиятидир, деб кўрсатиб ўтилганлиги ҳам бунинг исботидир.²

Жамоат тузилмалари ичида маҳалла фуқаролар йиғини, қисқача айтганда, маҳалланининг ўрни бекиёсдир. Давлат ва жамият аъзоларини ватанпарвар, миллий ва умуминсоний қадриятларга ҳурмат қилиш руҳида тарбиялашда миллатнинг менталитетини, тарихий анъаналарга содиқлигини кўрсатувчи мезонларни белгилаб беради.

Демак, маҳалла миллий ижтимоий феномен сифатида миллий ва умуминсоний ғояларнинг халқ ишончи эътиқодига айланишида муҳим институтлардан бири ҳисобланади. Негаки, инсонларнинг яшаш муҳити ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, маънавий муҳити барқарорлигини халқ

¹ Ўзбекистон Республикаси Конституцияси// www.lex.uz.

² Ўзбекистон Республикаси 2013 йил 22 апрелдаги «Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари тўғрисида»ги Қонунининг янги таҳрири// www.lex.uz.

ишонч эътиқодига айлантиришда муҳим аҳамиятга эгаллиги билан бошқа ижтимоий институтлардан ажралиб туради. Маҳалла ўз навбатида жамият аъзоларининг эркин ва фаровон турмушини яхшилашда имконият, восита ролини бажарса, иккинчи томондан, ишончига айланиш даражасини кўрсатувчи дастлабки ижтимоий макон ҳисобланади.

Ўзбекистон халқининг миллий истиқлол ғояси умуминсоний ва миллий кадриятларга таянади, бу, ўз навбатида, маҳалланинг ролини кўрсатиб беради ва инкор эти бўлмайдиган ҳақиқатдир.

“Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар” рисоласида куйидаги миллий хусусиятлар қайд этилган:

- халқимиз ҳаётида қадим-қадимдан жамоа бўлиб яшаш руҳининг устунлиги;
- жамоа тимсоли бўлган оила, маҳалла, эл-юрт тушунчаларининг мукаддаслиги;
- ота-она, маҳалла-қўй, умуман жамоатга юксак ҳурмат-эътибор;
- миллатнинг ўлмас руҳи бўлган она тилига муҳаббат;
- каттага - ҳурмат, кичикка - иззат;
- меҳр-муҳаббат, гўзаллик ва нафосат, ҳаёт абадийлигининг рамзи - аёл зотиға эҳтиром;
- сабр-бардош ва меҳнатсеварлик;
- ҳалоллик, меҳр-оқибат ва ҳоказо”¹.

Юқоридаги тушунчалар эса халқимизнинг ўзига хос хусусиятлари, хусусан, бағрикенглигини, бошқаларга нисбатан ҳурматда бўлиш каби инсоний ҳислатларни улуғланишини кўрсатиб беради.

Ҳар қайси давлат ўзи учун маъқул, истиқболли, яхши самара берадиган жамият қуришни ўз олдиға асосий мақсад қилиб қўяди. Яъни давлат органлари ўз ваколатларини босқичма-босқич жамоат тузилмаларига ўтказиш асосий принцип деб белгиланади. Мамлакатимизда фуқаролик жамиятини қуришни мақсад қилиб қўйиши, фуқаролик жамияти институтлари, хусусан, маҳалланининг давлат бошқарувидаги ролини оширишни талаб этади.

Маҳалла институтини ривожлантириш, унинг давлат ва жамият бошқарувидаги ролини ошириш борасида Ўзбекистон Республикаси Президенти Ш.М.Мирзиёев мунтазам равишда таъкидлаб бу борадаги фикрларини билдириб келмоқда.

Айниқса, маҳалла фуқаролар йиғинларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалға оширишда алоҳида вазифалар юклатилиши аҳамиятлидир.

“Айни пайтда маҳаллаларда жинойтчилик ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича жамоатчилик институтлари билан ҳамкорликда олиб

¹ Миллий истиқлол ғояси: асосий тушунча ва тамойиллар. – Т., 2002. – Б. 49.

борилаётган кенг кўламли профилактик тадбирлар туфайли 1 минг 243 та маҳаллада бирорта ҳам жиноят содир этилмади¹.

Маълумки, ҳар бир маҳаллани жиноятчиликдан холи ҳудудга айлантириш, бу борада бефарқлик, лоқайдлик ҳолатларига барҳам бериш жамиятда тинч ва осойишта ҳаётни таъминлашнинг асосий шартларидан биридир. Бу борада ҳар бир фуқаро онгида “Менинг маҳалламда жиноят содир бўлмаслиги керак” деган туйғуни шакллантириш ғоят муҳим аҳамиятга эга².

Бугунги кунда юзага келаётган хавф-хатар ва таҳдидлар, аввало, халқаро терроризм, диний экстремизм, ноқонуний миграция, одам савдоси, ёшлар ўртасида халқимизга ёт ғоялар тарқалишининг тобора кучайиб бораётганлиги ички ишлар органлари олдида ўз вақтида уларнинг олдини олиш ва уларга барҳам бериш бўйича янги вазифалар қўймоқда³.

Ислохотларнинг бугунги босқичида маҳалланинг мавқеини тубдан ошириш, тизим иш фаолиятини самарали ташкил этиш, уни том маънода халқчил тузилмаган айлантиришга қаратилган эзгу саъй-ҳаракатлар амалга оширилдики, бунинг натижасида бугунги кунда маҳалла гузари – одамлар шунчаки келиб кетадиган идора эмас, балки аҳолини ислохотларга сафарбар этадиган, жамиятнинг барча қатламларини изчил ҳаракатга келтирадиган фаол ижтимоий тузилмага айланди.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5938-сонли Фармони қабул қилинди.

Ушбу фармонда маҳалланинг мустақил фаолият юритишини янада яхшилаш ва такомиллаштиришни асосий мақсад этиб белгиланди ва уни қабул қилинишида қуйидаги муаммо ҳамда камчиликларни бартараф этиш лозимлиги куўрсатиб ўтилди:

- биринчидан, фуқаролар йиғинларига хос бўлмаган функцияларнинг уларга юклатилиши;
- иккинчидан, маҳалланинг қуйи идоралар билан тизимли ҳамкорлигининг йўлга қўйилмаганлиги;
- учинчидан, оила, хотин-қизлар ва кексаларга ёрдам кўрсатишнинг яхлит тизими мавжуд эмаслиги;
- тўртинчидан, ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш бўйича кўрилаётган чоралар самарали натижа бермаётганлиги;

¹ Президент: олдини олиш мумкин бўлган жиноятлар содир этилмоқда // URL: <http://xs.uz> (Халқ сўзи, 21.11.2017).

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 18 февралдаги “Жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш, маҳалла институтини янада қўллаб-қувватлаш ҳамда оила ва хотин-қизлар билан ишлаш тизимини янги даражага олиб чиқиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-5938-сонли Фармони. // www.lex.uz.

³ Ички ишлар органлари таянч пунктларида фаолияти ва ҳамкорлигини ташкил этиш: Ўқув-амалий қўлланма / И. Исмаилов, М. З. Зиёдуллаев. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2017. – 254 б.

➤ бешинчидан, юқоридиги камчиликлар жамиятда ижтимоий-маънавий муҳитни соғломлаштириш ва қонун устуворлигини таъминлашга салбий кўрсатаётлиги.

Давлатнинг маҳалла фаолиятини ташкил этиш ва амалга оширишида давлат ёрдамидан кўрсатилишини таъминлаш мақсадида Маҳалла ва оилани қўллаб-қувватлаш вазирлиги ташкил этилди.

Мазкур вазирликнинг ташкил этилиши биринчидан, маҳалла фуқаролар йиғининг мустақил фаолият юритишини таъминлаш, иккинчидан, маҳалла фуқаролар йиғинлари фаолиятини мувофиқлаштирувчи ягона органнинг ташкил этилиши илан уларнинг фаолиятига бошқа давлат органларининг аралашувига барҳам бериши, учинчидан, маҳалла фуқаролар йиғинларининг моддий-техник базасини такомиллаштириш, яхшилаш, тўртинчидан, маҳалла фуқаролар йиғинлари фаолиятига хос бўлмаган мажбуриятларини олиб ташлаш ва натижада маҳаллаларда “Обод ва хавфсиз маҳалла” тамойили асосида жамият ҳаётидаги энг муҳим вазифаларини самарали бажаришга имкониятларнинг яратилганлигидир.

Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш, маҳалла тизимини ривожлантириш ва жамиятда “Обод ва хавфсиз маҳалла” тамойилини жорий этишнинг 2020–2024 йилларга мўлжалланган концепцияси тасдиқланади.

Қуйидагилар:

а) Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш, маҳалла тизимини ривожлантириш ва жамиятда “Обод ва хавфсиз маҳалла” тамойилини жорий этишнинг 2020–2024 йилларга мўлжалланган концепцияси тасдиқланади ва унда қуйидагилар назарда тутилади:

- жамиятнинг бетакрор ижтимоий тузилмаси ҳисобланадиган маҳалла институтини аҳолининг чинакам маслакдоши ва кўмакдошига айлантириш, унинг роли ва аҳамиятини ошириш;
- хотин-қизлар ижтимоий фаоллигини қўллаб-қувватлаш, уларнинг жамиятдаги ўрнини мустаҳкамлаш, ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш кафолатларини кучайтириш;
- жамият ва оилада соғлом ва барқарор ижтимоий-маънавий муҳит ҳамда тинчлик, тотувлик ва осойишталикни таъминлашнинг ташкилий-ҳуқуқий механизмларини тубдан ислоҳ қилиш;
- маҳалла институтининг ички ишлар органлари, бошқа давлат идоралари ва жамоат ташкилотлари билан узлуксиз, тизимли ҳамкорлигини йўлга қўйиш;
- фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ходимлари ва профилактика (катта) инспекторларининг роли ва мавқеини янада ошириш, мустақиллиги ҳамда ваколатларининг амалий самарадорлигини таъминлаш;
- соҳага замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш ҳамда ходимларнинг меҳнатини муносиб рағбатлантириш ва моддий-техника таъминотини яхшилаш.

б) Концепцияни 2020–2021 йилларда амалга ошириш бўйича “Йўл харита”си тасдиқланади.

Концепция тегишли даврга мўлжалланган асосий йўналишлардан келиб чиқиб, Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамаси томонидан ҳар йили алоҳида тасдиқланадиган “Йўл харита”си орқали босқичма-босқич амалга оширилиши белгилаб қўйилади.¹

2020 йил 8 октябрь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти раислигида жамиятда аёллар ва ёшларнинг ролини ошириш ҳамда бандлигини таъминлаш чора-тадбирларига бағишлаб ўтказилган видеоселектор йиғилишида юртимизда хотин-қизлар ва ёшлар масалалари бўйича янги иш тартибини жорий этиш, ҳар бир маҳалла, туман, шаҳар ва вилоят кесимида “Аёллар дафтари” ва “Ёшлар дафтари”ни шакллантириш, бу орқали хотин-қизлар ва ёшлар билан ишлаш тизимини мутлақо янги босқичга олиб чиқиш, уларни ижтимоий-ҳуқуқий ва психологик қўллаб-қувватлаш, касб-хунарга ўргатиш ва бандлигини таъминлаш вазифалари белгиланган эди.

Шунингдек, Президентимиз маҳаллаларда жинойтчиликнинг олдини олиш масалаларига ҳам алоҳида эътибор қаратиб, маҳалла ходимлари ҳар бир содир этилган ҳуқуқбузарликдан хабардор бўлиши, ушбу салбий ҳолатни жинойт содир этган шахснинг ота-онаси билан муҳокама қилиши кераклигини ҳамда бундан буён маҳалла тизими ходимларининг ойлик маоши ҳудудда жинойтчилик жиловлангани, “Темир дафтар”, “Аёллар дафтари” ҳамда “Ёшлар дафтари” билан ишлашдаги натижаларга қараб оширилишини қайд этди².

Давлатимиз раҳбари белгилаб берган ушбу топшириқ ҳамда вазифаларнинг ҳаётга тўла татбиқ этилиши натижасида маҳалла тизимини ҳар томонлама ривожлантириш, аҳоли мурожаатлари билан ишлаш, одамлар дардини тинглаш, тизимдаги мавжуд муаммоларга ечим топиш, оилавий ажримлар ва жинойтчиликнинг олдини олиш ҳамда аҳоли бандлигини таъминлаш каби муҳим вазифаларни тўла-тўқис бажариш, соҳада меҳнат қилаётган фидойи ходимларга зарур шарт-шароитлар яратишга, албатта, эришилади.

Жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жинойтчиликка қарши курашишнинг яхлит тизимини шакллантириш, ички ишлар органларининг энг қуйи бўғинидан республика даражасигача самарали фаолиятини йўлга қўйиш ва замонавий иш услубларини жорий этиш орқали мамлакатимизда ҳуқуқ-тартибот ва қонунийликни мустаҳкамлаш, аҳолининг тинчлиги ва осойишталигини таъминлаш мақсадида ички ишлар органлари фаолиятини ташкил этишнинг мутлақо янги механизмлари этиб қуйидагилар белгиланди.

¹ Фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари фаолиятини қўллаб-қувватлаш, маҳалла тизимини ривожлантириш ва жамиятда “Обод ва хавфсиз маҳалла” тамойилини жорий этишнинг 2020–2024 йилларга мўлжалланган концепцияси.

² 2020 йил 8 октябрь куни Ўзбекистон Республикаси Президенти раислигида жамиятда аёллар ва ёшларнинг ролини ошириш ҳамда бандлигини таъминлаш чора-тадбирларига бағишлаб ўтказилган видеоселектор йиғилишидаги нутқи.

- ҳар бир маҳалла, оила ва шахс кесимида жиноятчиликнинг сабабларини аниқлаш ва уларни бартараф этиш орқали ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашишга оид муаммоларни бевосита жойларнинг ўзида ҳал этиш;

- ҳудудларда жиноятчилик аҳволидан келиб чиқиб, ҳар бир туман, шаҳар ва маҳаллаларни тоифаларга ажратиш ҳамда ҳокимликлар, секторлар ва жамоатчилик билан ҳамкорликда «жиноят ўчоқлари»ни бартараф этиш учун барча зарур куч ва воситаларни жалб қилиш;

- «республика – вилоят – туман – маҳалла» тизими асосида яхлит бошқарув ва узлуксиз назорат қилиш механизмларини жорий этиш, ички ишлар ва бошқа давлат органларининг жамоат хавфсизлигини таъминлаш борасидаги фаолиятини самарали мувофиқлаштириш орқали мамлакатимизда тинчлик ва барқарорликни таъминлаш;

- ички ишлар органлари ходимларининг замонавий қиёфасини яратиш, уларнинг масъулияти ва касбий салоҳиятини ошириш, жиноятчиликнинг янги кўринишларига қарши курашиш учун зарур кўникмаларни шакллантириш ҳамда соҳани тўлиқ рақамлаштиришга эришиш.

Ички ишлар органларининг таянч пунктлари негизида маҳалла ҳуқуқ-тартибот масканлари босқичма-босқич ташкил этилди.

- маҳалла ҳуқуқ-тартибот маскани ҳудуддаги жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашишнинг асосий қуёи бўғини ҳисобланди;

- маҳалла ҳуқуқ-тартибот маскани негизида ҳудуддаги ички ишлар органларининг тегишли соҳавий хизматлари ҳамда Миллий гвардия ва бошқа давлат органларининг мувофиқлаштирилган фаолияти ташкил этилди;

- маҳалла ҳуқуқ-тартибот маскани томонидан жамоат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашиш ишларини тизимли ташкил этиш ва мувофиқлаштириш вазифаси профилактика инспекторига юкланди.

Профилактика инспекторига масофадан туриб мурожаат юбориш ва уни кўриб чиқиш жараёнини кузатиб бориш, аҳоли билан ўзаро тезкор мулоқотни йўлга қўйиш, профилактика инспекторлари ва сектор раҳбарлари фаолиятига баҳо бериш имконини берувчи «**Smart маҳалла**» ахборот дастури ишлаб чиқилди.¹

Хулоса қилиб қилиб айтганда, ислохотларнинг бугунги босқичида Ўзбекистонда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича **ноёб миллий тизим** яратилди. Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси нафақат **жиноятчиликка қарши курашнинг бош йўналишига**, балки мамлакатдаги **барча давлат идораларининг устувор вазифасига** айланди. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг фаолиятини ташкил этиш услублари тубдан

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2021 йил 26 мартдаги “Жамоат хавфсизлигини таъминлаш ва жиноятчиликка қарши курашиш соҳасида ички ишлар органлари фаолиятини сифат жиҳатидан янги босқичга кўтариш чора-тадбирлари тўғрисида ПФ-6196-сонли Фармони. // www.lex.uz.271

Ўзгартирилди, хусусан қонун бузилиши ҳолатларини фош этиш ва чоралар кўриш эмас, балки мазкур ҳолатларнинг **барвақт олдини олиш ва профилактикасини таъминлаш** ушбу идораларнинг энг муҳим вазифаси этиб белгиланди.

Таклифлар:

1 Оила турмуш муносабатлари доирасида содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар ва уларни содир этувчи шахсларнинг хулқ-атвори ва қилмишини «Яраштириш комиссияси» ва жамоатчилик олдида муҳокама қилиш амалиётини кучайтириш, шунингдек оилада низоли вазиятларни келтириб чиқараётган ҳамда оғир оқибатларга олиб келаётган сабаб шароитларни аниқлаш, таҳлил қилиш ва уларнинг барвақт профилактикаси борасида жамоат тузилмалари ҳамкорлигини кучайтиришга қаратилган амалий чораларни кўриш лозим.

2. Ўзбекистон Республикасининг 2014 йил 14 майдаги “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги Қонунининг 9 ва 21-моддаларига кўшимча ва ўзгартишлар киритиб, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органларини ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи органлар ва муассасалар тизимига кўшиш ҳамда 191-моддада уларнинг ваколатларини белгилаб бериш.

3. Маҳалла фуқаролар йиғинларида маҳалла ҳудудида жойлашган корхона, ташкилот ва муассасалар раҳбарларининг ҳар ойлик ҳисоботларини эшитиш амалиётини киритиш.

4. Маҳалла фуқаролар йиғинларига ҳудудда ободонлаштириш қоидалари бузилганлиги ҳолати ҳамда уларни бартараф этиш юзасидан корхона, ташкилот ва муассасаларга тақдимномалар киритиш тартибини жорий этиш.

5. Маҳалла фуқаролар йиғини раиси ва профилактика инспектори ҳамкорликда маҳаллани асосий кириб чиқиш кўчаларига ҳамда криминоген вазият юқори бўлган жамоат жойларга хомийлик ва маҳаллий бюджетдан HD кўзатув камераларини ўрнатиб МФЙ раиси ва профилактика инспекторининг мобил телефонида кузатиб ва назорат қилиб туриш механизмини яратиш.

ЎРОҚОВ ЖАСУР РУСТАМАЛИВИЧ

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси ўқитувчиси

ЁШЛАРГА ЭЪТИБОР ДАВЛАТ СИЁСАТИНИНГ АСОСИЙ ЙЎНАЛИШИ

Бугунги кунда халқимизнинг бебаҳо бойлиги саналган ёшлар масаласи давлатимизнинг доимий диққат-эътиборида бўлиб келмоқда. Хусусан, Президентимиз Шавкат Мирзиёев томонидан 2016 йил 14 сентябрда имзоланган “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги қонун мазкур йўналишдаги ишларни янги босқичга кўтарди. Ушбу ҳужжат ёшларнинг ҳуқуқий маданиятини юксалтириш, жамиятда уларнинг фаоллигини ошириш, ижодий ва интеллектуал салоҳиятини юзага чиқариш, ҳар қандай таҳдидларга қарши иммунитетини мустаҳкамлаш борасидаги ишларни янада кучайтиришга хизмат қилмоқда.

Ҳар бир давлатнинг барқарор тараққиётини таъминлашда асосий пойдевор ёшлар ва уларнинг интеллектуал салоҳияти ҳисобланади. Шу нуқтаи назардан, мамлакатимиз аҳолисининг катта қисмини ташкил этадиган ёшларимизни ҳар томонлама комил инсон этиб тарбиялаш, улар ўртасидаги муаммоларни ҳал этиш, ижтимоий-иқдисодий ва бошқа соҳалардаги манфаатини ҳимоя қилиш бугунги кун тартибидаги муҳим вазифадир.

Муҳтарам Президентимизнинг Олий мажлис ва Ўзбекистон халқига қилган мурожаатномасида “*тараққиётга – фақат машаққатли ва жасоратли меҳнат орқали эришилади*”¹, деб таъкидлаганидек, ёшларимизни ҳам билимли бўлишлари, чет тилларини мукаммал билишлари, компьютер саводхонлиги, ҳуқуқий онги ва маданияти юксак даражада бўлишлиги, миллий, умуминсоний қадриятларни ўзлаштириши, ватанига, миллатига, халқига садоқатли бўлиши учун барча соҳада кенг ислоҳотларни жадаллик билан олиб бориш даркор.

Ҳозирги кунда ахборот технологияларининг жадал ривожланиши ва фуқаролик жамиятининг барча соҳаларида Интернетдан кенг фойдаланиш кундалик фаолиятнинг бир қисмини ташкил этиб, хизмат кўрсатиш, илм-фан, таълим, электрон тижорат, шунингдек, ахборот технологиялари

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 20 декабрдаги Олий Мажлис ва Ўзбекистон халқига мурожаатномаси.

замонавий инсоннинг фикрлаш тарзига ўзининг ижобий таъсири билан кириб келди.

Ахборот технологияларининг кенг миқёсда ривожланиши ушбу соҳа билан боғлиқ жиноятларнинг содир этилишига имкон яратди. Ушбу жиноятлар моддий манфатни ўйлаб содир этилаётганлиги эса, бугунги кунда ахборот технологияларига оид билимларга эга ёшларни аниқлаш, уларни моддий рағбатлантириш ва қизиқишига мос фаолият тури билан шуғулланишга йўналтириш амалиёти мамлакатимизнинг ёшларга оид давлат сиёсатига ҳам мос келади.

Бугунги кунда интернет маконида содир этиб келинаётган жиноятларни олдини олиш, унга қарши курашиш, аҳолининг, айниқса ёшларни бу борадаги билимларини, шунингдек, интернет орқали мулоқот, ахборот олиш ва узатиш маданиятини ривожлантириш орқалигина самарали курашиш мумкин.

Мамлакатимизда Янги Ўзбекистонни барпо этишдек улў мақсадга эришиш йўлида асосий таянчимиз бўлган шижоатли ёшларга эътибор ва ғамхўрлик кўрсатиш, уларга барча соҳаларда ўз иқтидори ва салоҳиятини тўлиқ намоён этиши учун зарур шароит ва имкониятлар яратиб бериш, замонавий касб-ҳунарлар, ИТ-технологияларни ўргатиш, ёшларнинг бўш вақтини мазмунли ташкил этишга қаратилган кенг қамровли чора-тадбирлар давлат сиёсатининг устувор йўналиши ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг “Жамиятда ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни юксалтириш тизимини тубдан такомиллаштириш тўғрисида”ги 2019 йил 9 январдаги ПФ-5618-сонли Фармонининг қабул қилиниши, ёшларни ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятни шакллантиришга, бу орқали халқимиз тарихи, дини, миллий қадриятларини ёш авлод онгида шакллантириш уларда ватанпарварлик ҳиссини кучайтириш, ёшларнинг ҳуқуқий тарбиясига салбий таъсир кўрсатувчи омилларга нисбатан ҳуқуқий иммунитетни шакллантириш, ҳар бир шахсда қонунларга ва одоб-ахлоқ қоидаларига ҳурмат, миллий қадриятларга садоқат, ҳуқуқбузарликларга нисбатан муросасизлик ҳиссини уйғотишдан иборатдир. Бугунги кунда ёшлар томонидан содир этилаётган жиноятларда биринчидан, шахснинг ўзи, унинг дунёқараши, қизиқишлари, жамият ва давлатга, ён-атрофидаги кишилар ва оилага муносабати, унда салбий сифатларнинг шаклланиши ва кучайиши; иккинчидан – шахс тарбияланган, вояга етган оилавий ва ижтимоий муҳит; учинчидан – жиноят содир этилган вақтдаги шароит, вазиятга эътибор берилади. Зеро, Абдулла Авлонийнинг *“тарбия бизлар учун ё ҳаёт ё мамот, ё нажот - ё фалоқат масаласидур”*, - деган сўзлари оила ва ундаги тарбия ҳар бир ёш учун муҳим аҳамиятга эга бўлган муҳим тамойиллардан биридир.

Барчамизга маълумки, ёшларни маънавий салоҳиятини ошириб, уларни ахлоқий-ҳуқуқий жиҳатдан тарбиялаш, айниқса, адолат, бурч, ватанпарварликни шакллантириш, жамиятимиз равнақи учун зарур бўлган билимларни олиши учун муносиб шарт-шароит яратиш ҳар биримизни бурчимиздир.

Ўзбекистон Республикаси Президентимиз Шавкат Мирзиёев ушбу масалага алоҳида тўхталиб, *“Нажот – таълимда, нажот – тарбияда, нажот – билимда. Чунки барча эзгу мақсадларга билим ва тарбия туфайли эришилади”*, деб олдимизда турган асосий вазифаларни белгилаб берди.

Хулоса ўрнида айтиш жоизки, мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлар мазмун жиҳатидан бевосита ёшларга нақадар дахлдор эканини англашимиз. Зеро, ҳар бир жамиятнинг, унда яшайдиган инсонларнинг тақдири ва келажаги, албатта, давлатнинг етакчи кучи ҳисобланмиш ёшлар тарбияси билан чамбарчас боғлиқлиги, ёшларга сифатли билим бериш ва уларни илм-маърифатли инсон бўлиб шаклланишларига, энг аввало, Конституцияни яхши билиши, бу орқали ўзининг ҳуқуқи, бурчи ва мажбуриятларини тўла англаши ва уларни ҳаётда қўллай олишига, ёшларнинг ҳуқуқий онг ва ҳуқуқий маданиятини юксалтиришига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

**УСМОНОВ ДОНИЁР
ҚАҲРАМОН ЎҒЛИ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси ўқитувчиси*

**КИБЕРЖИНОЯТЧИЛИК ВА КИБЕРТЕРРОРИЗМ: ЯНГИ ГЛОБАЛ
ТАҲДИД**

Бирлашган Миллатлар Ташкилотининг низомида «Уруш тўғрисидаги ғоялар инсон онгида пайдо бўлади, шунинг учун айнан инсон онгида тинчлик тўғрисидаги ғояларни шакллантириш лозим», дейилган.

Дарҳақиқат, тарихга назар ташланса «уруш ва тинчлик» ғояси бир сония бўлса-да, унут бўлмаган. Инсоният пайдо бўлганидан буён 14 мингдан зиёд содир этилган катта ва кичик урушларда 3 млрд. 64 млн. кишининг ёстиғи қуригани, одамлар фақат 292 кунгина урушларсиз яшагани тарихий ҳақиқат.

Ушбу урушларда ярадор, мажруҳ бўлганларнинг сони ҳалок бўлганлардан 2–3 баробар кўп. Уруш – офат, уруш – тараққиёт душмани, уруш – душман қидириш демакдир. Уруш ўз-ўзидан пайдо бўлмайди, бузғунчи ғоялар ва мафкуралар маҳсулидир.

Бугун шуни афсус билан айтиш жоизки, инсоният ривожланиши билан урушлар сони ортиб («Рим клуби»нинг маълумотига кўра, жаҳонда йиғилиб қолган қурол-яроғлар захираси ер юзини 20 марта йўқ қилишга

етади), уруш, зўрлик, фахш, ахлоқсизликни тарғиб қилувчи мафкура ва ғоялар оммавий ахборот воситаларини мафкуравий полигонга айлантирган. Ахборот мақомидаги сепаратизм, радикализм, терроризм, неофашизм, экстремизм, эготсентризм, ксенофобия, нацизм, империализм, гомосексуализм ана шундай бузгунчи мафкуралардир.

Бутун дунё аҳолисининг 4 млрд га яқини ижтимоий тармоқлар аъзоси. Мутахассисларнинг фикрича, интернет орқали тарқаладиган компьютер ўйинларининг 49 фоизи зўравонлик ва ёвузлик, 41 фоизи жангари характерга эга. Дунё бўйича йилига 10 мингдан зиёд филм суратга олинса, шундан 1000 таси Болливудга тегишлидир. Бу филмларнинг аксариятида зўрлик, фахшга устуворлик берилган. Энг дахшатлиси, бундай филмларга эҳтиёж катта. Ақлга, мантиққа эмас, эҳтиросга, фойдага қараб иш тутилмоқда. Бунинг учун ёлғонлар, уйдирмалар ўйлаб топиляпти. Сунъий воқеалар, образлар, субъектив хоҳишлар объективликдан устун қўйилмоқда. Натижада ОАВ мафкуравий қуролга, одамлар ҳиссий хоҳишларининг қурбонига айланыпти.

Замонавий ахборот технологияларининг жорий этилиши билан боғлиқ фан-техника тараққиётининг ривожланиши жиноятларнинг янги турлари пайдо бўлишига, жумладан ахборот тизимлари ва компьютер тармоқлари ишига ғайриқонуний аралашishга, компьютер ахборотининг талон-торож қилиниши, ўзлаштирилиши, товламачилик қилинишига, **“кибержиноятчилик”** ва **“кибертерроризм”** деган номга эга бўлган хавфли ижтимоий ҳодисага олиб келди.

“Компьютер жиноятчилиги” тушунчаси илк компьютерлар пайдо бўлиши билан бир вақтда вужудга келди ва компьютер тармоқларининг ривожланиши билан долзарб аҳамият касб этди.

Кибертерроризм деганда, баъзан одамлар ўлими, катта мулкый зарар етказилиши ёки бошқа ижтимоий хавфли оқибатлар таҳдидини юзага келтирадиган ахборот тизимларини издан чиқариш ҳаракатлари, яъни махсус ижтимоий хавфсизликни бузиш, аҳолини кўрқитиш ёхуд ҳокимият органларининг қарор қилишига таъсир кўрсатиш, шунингдек ана шу мақсадларда мазкур ҳаракатларни содир этиш билан таҳдид қилиш тушунилади. Бунда ахборот тизимларини издан чиқариш ҳаракатлари махсус содир этилиши назарда тутилади.

Ўзбекистон Республикасининг 2000 йил 15 декабрда қабул қилинган **“Терроризмга қарши кураш тўғрисида”**ги қонунида **“терроризм** – сиёсий, диний, мафкуравий ва бошқа мақсадларга эришиш учун шахснинг ҳаёти, соғлиғига хавф туғдирувчи, мол-мулк ва бошқа моддий объектларнинг йўқ қилиниши (шикастлантирилиши) хавфини келтириб чиқарувчи ҳамда давлатни, халқаро ташкилотни, жисмоний ёки юридик шахсни бирон-бир ҳаракатлар содир этишга ёки содир этишдан тийилишга мажбур қилишга, халқаро муносабатларни мураккаблаштиришга, давлатнинг суверенитетини, ҳудудий яхлитлигини бузишга, хавфсизлигига путур етказишга, қуролли можаролар чиқаришни кўзлаб илғовгарликлар қилишга, аҳолини

қўрқитишга, ижтимоий-сиёсий вазиятни беқарорлаштиришга қаратилган, Ўзбекистон Республикасининг Жиноят кодексида жавобгарлик назарда тутилган зўрлик, зўрлик ишлатиш билан қўрқитиш ёки бошқа жиноий қилмишлар..”, деб таърифланган.

Кибертерроризм терроризмнинг муайян тури бўлиб, замонавий ахборот-телекоммуникация технологияларидан фойдаланган ҳолда турли тузилмаларни қўрқитиш ва қарорлар қабул қилишига ўзгача тарзда таъсир кўрсатишга қаратилган.

Интернетда мавжуд ижтимоий тармоқлар, уларнинг ишлаб чиқарувчилари ва ҳомийларининг суверен давлат ички ишларига “аралашишлари” қандай роль ўйнаши охиригача ўрганилмаганлиги боис баъзан бундай “аралашув” мазкур давлатга қарши очикча агрессия эканлиги ҳали ҳануз эътироф этилгани йўқ.

Холбуки бу қуролдан босқинчилик ёки террорчилик мақсадларида қонунга ҳилоф равишда фойдаланилгани учун уни ишлаб чиқарганлар жавобгар бўладими, деган узоқ вақтдан буён мавжуд бўлган баҳс-мунозарадир. Шу боис, афтидан, ижтимоий тармоқлар эгалари ушбу тармоқлар саҳифаларида давлат тузумини ағдаришга даъват қилингани учун жавобгарликка тортилишининг халқаро миқёсдаги ҳуқуқи асослари яратилган эмас. Чунончи, ҳар бир қилинган жиноий ҳатти-ҳаракат ёки ҳаракатсизлик мазмун моҳиятига кўра албатта жавобсиз ва жазосиз қолмаслиги керак.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар жуда кўп ҳолларда халқаро хусусиятга эга бўлади, яъни жиноятчилар бир давлат ҳудудида фаолият кўрсатадилар, уларнинг қурбонлари эса бошқа давлатда бўладилар. Шу сабабли бундай жиноятларга қарши курашишда халқаро ҳамкорлик алоҳида аҳамият касб этади.

Ҳозирги замон террорчилари учун кибермакондан фойдаланишнинг жозибадорлиги шу билан боғлиқки, киберҳужумлар содир этиш учун катта молиявий харажатлар керак эмас – фақат Интернетга уланган шахсий компьютер ҳамда махсус дастурлар ва вируслар бўлиши етарли.

Глобал компьютер тармоғидаги терроризм жадал ривожланмоқда: Интернет – сайтлар қўққисдан пайдо бўлмоқда, тез-тез форматини, сўнгра ўз манзилини ҳам ўзгартирмоқда. Агар 1998 йилда АҚШ томонидан “Хорижий террорчилик ташкилотлари” рўйхатига киритилган 30 та террорчилик гуруҳининг тахминан ярмида ўз сайти мавжуд бўлган бўлса, бугунга келиб террорчилик гуруҳларининг деярли ҳаммаси интернетда. Улар орасида “Ўзбекистон ислом ҳаракати”, Афғонистоннинг “Толибон” ҳаракати жанггарилари, “Озод Грузия учун” гуруҳига кирувчи грузин миллатчилари ва бошқа кўплаб террорчилик тузилмалари мавжуд. Турли ташкилий ва мафкуравий асосларда фаолият кўрсатувчи “Ал-Қоида”, “Ҳизби Аллоҳ”, “Ҳамаз”, “Абу Нидалл” ташкилоти каби террорчи гуруҳлар нафақат ўз қарашларини тарғиб этишда, балки миллий инфратузилма объектларига ҳужум қилиш воситаси сифатида, хорижий сайт ва

серверларга хужум қилмоқдалар. Террорчилик сайтларининг Интернет аудиторияси террорчиларнинг амалдаги тарафдорларини фаоллаштириш; можарога бевосита жалб этилмаган халқаро ижтимоий фикрга таъсир кўрсатиш; террорчиларга қарши курашаётган фуқаролар, ташкилотлар ва давлатларнинг жанговар руҳини йўқотиш учун ишлатилади.

Террорчилик гуруҳлари Интернетдан ўз мақсадларини амалга оширишда куйидаги усуллардан фойдаланиши мумкин, деб ҳисоблаймиз:

- террорчилик ҳаракатларини қўллаб-қувватлаш учун пул тўплаш;
- террорчилик ҳаракатлари уларнинг мақсад ва вазифалари ҳақидаги батафсил маълумотлар келтириладиган сайтлар яратиш, уларда террорчиларни қўллаб-қувватлашдан манфаатдор одамлар учрашадиган вақт ҳақидаги маълумотларни эълон қилиш;
- молиявий институтлардан, кибертерроризм ҳаракатларига дуч келмаслиги ва обрўсини йўқотмаслиги учун пул талаб қилиш;
- интернет сайтлардаги саҳифаларидан келгусида ва режалаштирилган ҳаракатлари ҳақида хабар бериш мақсадида оммага мурожаат этиш учун фойдаланиш ёки бундай хабарларни электрон почта орқали тарқатиш;
- ахборот-психологик таъсир кўрсатиш учун Интернетдан фойдаланиш.

Бугунга келиб кибертерроризм шафқатсиз воқеликка айланди. Жаҳонда юз бераётган киберхужумларнинг умумий сонини ҳисоблаб чиқиш жуда қийин, чунки турли сабабларга кўра уларнинг ҳаммаси ҳам ошкор этилмаган. Шу боис айрим экспертлар Интернетнинг буткул очиклигидек дастлабки концепциядан воз кечиб, Интернетнинг янги тизимига ўтишни таклиф этмоқдалар. Янги моделнинг асосий моҳияти тармоқдан фойдаланувчиларнинг анонимлигидан воз кечиш бўлиб, бу эса тармоқнинг жиноий тажовузлардан янада кўпроқ ҳимояланган бўлишини таъминлашга имкон берди. Масалан, Microsoft компанияси ҳар бир кибертеррорчини аниқлаганлик учун 50 минг доллар миқдорида мукофот тўлашга тайёрлигини эълон қилган.

Юқорида баён этилганлардан кўриниб турибдики, кибержиноятчилик ва кибертерроризм жиноятлари Ўзбекистон Республикасининг 2007 йил 25 декабрь “Ахборотлаштириш ва маълумотлар узатиш соҳасида қонунга ҳилоф ҳаракатлар содир этганлик учун жавобгарлик кучайтирилганлиги муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонуни билан Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексига киритилган **“Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар”** номли ХХ¹ бобида кўзда тутилган жиноятлардан жамият учун хавфлилиги даражасига кўра такомиллашган ва шаклан ўзгарган. Шунини инобатга олган ҳолда Ўзбекистон Республикаси жиноят қонунчилигини такомиллаштириш борасида муайян ишларни амалга ошириш талаб этилади.

Жамият ҳаёти компьютер тизимларига қанчалик кўп боғланиб борса, Ўзбекистон ва бошқа мамлакатларнинг турли-туман кибертеррорчилардан ҳимояси шунчалик хавф остида қолади. Хавфсизлик хусусида бугун ўйлаш керак, эртага кеч бўлиши мумкин.

**ГАДОЙМИРОВОД БЕКЗОД
ОБИДЖОН ЎҒЛИ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси ўқитувчиси*

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАР ВА УЛАРНИНГ ПРОФИЛАКТИКАСИ

XXI аср бошларида дунёда ахборот технологияларининг жадал ривожланиши, инсонларга кўплаб қулайликлар яратилди. Ушбу қулайликлар орқали жамиятдаги кўплаб соҳаларда инсонлар ҳаётида вақтнинг катта қисмини тежашга ва иш унумдорлигини оширишга ёрдам бермоқда. Ўз навбатида ахборот ва технологиялар соҳасидаги ихтироларни барча соҳаларга қўлланилиши орқали замон талабларига мос замонавий дастурлар жорий этилмоқда. Глобал тараққиёт шароитида ахборот технологиялари моҳиятини оширишнинг янада замонавий, инновацион усуллари излаб топиш, ахборотлаштириш жараёнига ҳар томонлама қўмаклашиш, уларни ҳаётга кенг жорий этиш давлат фаолиятининг муҳим йўналишларидан бирига айланмоқда. Бугунги кунда ахборотлаштириш тизимида давлат сиёсатини олиб бориш масаласи стратегик аҳамиятга эга вазифадир.

Сўнгги вақтларда ахборот технологияларининг жадал ривожланиши ва кишилиқ жамиятининг барча соҳаларида интернетдан кенг қўламда фойдаланиш кундалиқ фаолиятнинг ажралмас бир қисмини ташкил этиб, хизмат кўрсатиш, илм-фан, таълим, электрон тижорат, шунингдек замонавий инсоннинг фикрлаш тарзига ўзининг ижобий таъсири билан кириб келди. Ҳаёт сифатини яхшилаш билан боғлиқ бўлган ушбу ўзгаришлар билан бир қаторда, жиноят оламида жиноятчиликнинг янги шакллари ривожлантиришга қулай шароитлар пайдо бўлганлигини таъкидлаш лозим.

Ахборот технологияларининг кенг миқёсда ривожланиши бир вақтнинг ўзида кўп турдаги жиноятларнинг содир этилишига имкон яратди, ўз навбатида ушбу турдаги жиноятларни аниқлаш ва уларни олдини олишда юқори билим ва касбий тайёргарликни талаб қилмоқда. Шундай қилиб, "Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноят" компьютерлар ва маълумот-

ларни қайта ишлаш тизимларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноий қилмиш бўлиб, бунинг учун қонунчиликда жиноий жавобгарлик назарда тутилган. Шу боис фуқаролар ўртасида ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар тўғрисида маълумотларни тарқатиш ва тарғибот-ташвиқот ишларини олиб бориш зарур.

Ахборот технологияларининг доимий ривожланиши ва интернетнинг пайдо бўлиши билан "Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар" тушунчаси шаклланди. Электрон жиноятларнинг асосий фарқи шундаки, уларнинг баъзилари компьютер ёрдамида (компьютер жиноятлари), бошқалари интернет (кибержиноятлар) орқали содир этилади. Электрон жиноят шакллари кўп қиррали бўлиб, технологиялар ва интернетнинг доимий ривожланиши билан тобора ортиб бормоқда. Шунингдек, ушбу жиноятларни аниқлаш ва фош этишда бир қатор ишлар амалга оширилди. Жумладан, кибержиноятчилик бўйича ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар таркибида алоҳида бўлимлар ташкил этилиб, уларни замонавий ускуна ва бинолар билан таъминланди.

Ҳозирги вақтда ижтимоий тармоқларда фуқароларни турли йўллар ва кўринишлар билан уларнинг ишончига кириб, электирон пулларига эгалик қилиш ҳолатлари учрамоқда. Ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан ўз вақтида олиб борилган чора-тадбирлар самарасини кўрсатмоқда. Жорий йилнинг биринчи чорагида содир этилган жиноятларнинг диярли 35 % ни кибержиноятлар ташкил этган¹.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг айрим турларини қуйидагиларда кўриш мумкин:

- банк пластик карталари (карта реквизитлари) билан ноқонуний операциялар;
- ижтимоий тармоқлар орқали товар сотиб олиш(ички ва халқаро);
- фойдаланувчининг махфий маълумотларини ўғирлаш;
- бошқа одамларнинг интеллектуал фаолият маҳсулотларини ўғирлаш;
- ижтимоий тармоқларда бошқаларнинг аккаунтларини бузиш;
- ёлғон маълумот тарқатиш, тухмат қилиш;
- миллатлараро низо ёки динлараро адоватни кўзғатиш.
- вирусли дастурий таъминотни тарқатиш;
- қимматли қоғозлар бозоридаги интернет-фирибгарлик;
- интернетдаги молиявий пирамидалар;
- мобил алоқа билан боғлиқ жиноятлар;
- электрон тижорат соҳасидаги бошқа жиноятлар.

Юқоридаги мисолларни инобатга олган ҳолда, интернет фойдаланувчилари учун уларга нисбатан содир этилиши мумкин бўлган ноқонуний ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш бўйича баъзи тавсияларни бериш мумкин:

¹ Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлигининг 2022 йил биринчи чораги бўйича статистик маълумотлар таҳлили.

-интернетга кириш, зарарли фаолиятга қарши курашиш учун мўлжалланган махсус дастурий таъминотга эга қурилмалардан фойдаланиш, уларни ўз вақтида янгилаб туриш;

-хавфсизликка жавоб берадиган янгиланишлар ўрнатилган, бошқа дастурий таъминотнинг жорий версияларига эга бўлган операцион тизимдан фойдаланиш;

-сайтлардан фойдаланганда уларнинг ташқи кўринишига, веб-манзилига эътибор бериш;

-шахсий маълумотларни фақат хавфсиз протоколлардан фойдаланадиган веб-сайтларга киритиш (одатда, браузерда бундай сайт манзили ёнида яшил фонда блокировка белгиси кўрсатилади);

-турли хил сайтларда бир хил логин ва пароллардан фойдаланмаслик;

-жуда енгил ёки осонгина тахмин қилинадиган пароллардан фойдаланмаслик (туғилган сана, телефон рақамлари ва ҳоказо);

-имкон қадар, фойдаланувчи номи ва паролни киритишдан ташқари, вақтинчалик кодни киритишни талаб этувчи, икки марталик аутентификациядан фойдаланиш (одатда, СМС-хабарномаси шаклида мобил телефонга юборилади);

-кутилмаган ёки ғайриоддий тасодифий келган электрон почта хабарларидан эҳтиёт бўлиш, ҳатто жўнатувчини билсангиз ҳам, ҳеч қачон ичидаги қўшимчаларни очмаслик ёки бундай электрон почта манзилидаги ҳаволалардан фойдаланмаслик;

-ҳисоб маълумотларини талаб қиладиган электрон почта хабарларидан эҳтиёт бўлиш (молия муассасалари деярли ҳеч қачон электрон почта орқали молиявий маълумотни сўрамайдилар), ҳеч қачон ҳимояланмаган интернет каналлари орқали молиявий маълумотларни юбормаслик;

-дўстларингиздан молиявий операцияларни амалга ошириш ёки молиявий маълумотларни узатишни рағбатлантирувчи хабарларни олганингизда, ушбу маълумотни бошқа алоқа каналлари (шахсий учрашув, телефон қўнғироғи, овозли хабар йўллаш имконига эга мессенжер) ёрдамида текшириш ёки ўта оғир ҳолатларда жавобларини учинчи шахслар билиши мумкин бўлмаган назорат саволларини бериш орқали суҳбатдошингизнинг шахсига аниқлик киритиш;

-ўзларини банк ходими деб таништирган ва банк картангиз маълумотларини беришини сўраган нотаниш одамлар билан ҳеч қачон телефонда гаплашмаслик;

-банк карта маълумотларини хавфсиз жойда сақлаш, уларни ҳеч кимга айтмаслик;

-кайд этиш ёзувларингизнинг сақланиб қолиши учун дўстларингиз ва яқинларингиз доирасини чеклаш, шахсий маълумотларини ҳеч қачон янги онлайн дўстлар билан баҳам кўрмаслик, туғилган сана, электрон почта манзиллари ёки парол сифатида ишлатилиши мумкин бўлган уй ҳайвонлари исмлари ҳақидаги маълумотларни оммалаштиришдан сақланиш, ушбу маълумотларнинг барчаси профессионал хакер учун жуда фойдали бўлиши мумкин;

- “Диққат! Сизнинг akkaунтингиз бузиб ташланди. Akkaунтингизни тасдиқлаш учун қўнғироқ қилишингиз керак. Бизга хабар юборинг, биз сизни қайта чақирамиз” каби хабарлардан эҳтиёт бўлиш;

- “Слиск жаскинг” қурбонига айланмаслик, шундай турдаги киберҳужумки, биринчи қарашда улар зарарсиз контентга ўхшаб кўринадиган гиперҳаволаларни ўзида сақлайди. Бироқ гиперҳаволани босиш зарарли дастур учун йўл очади, бу сизнинг компьютерингизга тажовуз қилиши ёки сизнинг шахсий маълумотларингизни четга узатиши мумкин;

- электрон почта манзилларида ва веб-сайтда, агар сиз улар билан иш олиб борадиган обрўли молиявий муассасаларнинг номларини ўз ичига олган бўлса ҳам, УРЛ манзилларини диққат билан кўриб чиқинг. Энг кенг тарқалган ҳийла - бу қонуний веб-сайт номи ва сохта нарсаларнинг комбинацияси. Ушбу манзиллар, кўпинча, қонуний кўринишда ҳакерлик фаолияти билан боғлиқлигини яширадиган нусха кўчирадиган сайтларга олиб келади. Баъзида УРЛ қонуний бўлиши мумкин, аммо ҳаволани босганингизда, у сизни бошқа сайтга олиб боради;

- ижтимоий тармоқлар орқали сизга юборилаётган ҳаволаларга, текшириб кўрмасдан кирмаслик.

Ахборот технологиялари соҳасида содир этилаётган жиноятларни ва фуқароларнинг жабрланиб қолишини олдини олиш мақсадида, оммавий ахборот воситалари орқали фуқароларни доимий равишда огохликка чорлаб, профилактика инспекторлари маҳаллаларда, жамоат жойларида фуқароларга профилактиканинг барча турлари орқали тушунтириш ишларини олиб боришмоқда. Юқоридагилардан келиб чиқиб, хулоса ўрнида шуни таъкидлаш жоизки, ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлардан ҳимояланишнинг энг яхши усули замонавий таҳдидлардан хабардор бўлиш ва атрофдагиларини хабардор қилишдир.

**АБДУҒОФАРОВ АББОС
РАВШАН ЎҒЛИ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси ўқитувчиси*

**МАЪМУРИЙ ҲУҚУҚБУЗАРЛИК СОДИР ЭТГАН ШАХСЛАРНИНГ
ЖАВОБГАРЛИКДАН ОЗОД ҚИЛИНИШИНИНГ ЯНГИ
МЕХАНИЗМИ**

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев томонидан мамлакатда адолатни қарор топтириш, халқ манфаатларини ҳисобга олган ҳолда ижтимоий адолатни таъминлаш бўйича суд-ҳуқуқ соҳасида жуда муҳим ислоҳотларни амалга ошириш вазифаси белгилаб берилган бўлиб, жамият ҳаётининг барча жабҳаларида олиб борилаётган мазкур ислоҳотлар қонун устуворлигини таъминлаш, инсон ҳуқуқ ва манфаатларини ишончли ҳимоя қилиш, суд-ҳуқуқ тизимини демократлаштириш ва эркинлаштиришда ўзининг самарасини бермоқда.

Шу ўринда Президентимизнинг 2022 йил 20 декабрь куни Олий Мажлиси ва Ўзбекистон халқига йўллаган мурожаатномасида 2023 йилдаги 6 та асосий устувор йўналишларнинг айнан учинчиси; “Инсон ҳуқуқ ва эркинликларини ишончли ҳимоя қилиш давлатнинг конституциявий мажбурияти сифатида белгиланиши лозимлиги ҳамда сўнгги йилларда суд-ҳуқуқ тизимида адолат ўрнатиш бўйича кўп иш қилганлиги. Шу билан бирга, одил судловни таъминлаш бўйича ҳали кўплаб етиб бормаган масалалар борлигини таъкидлаб, ҳозир ҳам тергов сифати пастлиги, судларда одамларнинг оворагарчилиги, суд қарорлари ижро этилмай қолаётгани билан боғлиқ ҳолатлар учраб турганлиги ва шу боис, қисқа муддатда ҳуқуқ-тартибот идораларини янгича ишлашга ўргатадиган, одил судлов сифатини оширадиган тизим яратиш зарурлиги, ушбу масалада алоҳида Фармон имзоланишини шунингдек энг аввало, одамларимизнинг жойларда судма-суд сарсон бўлиб юришларига барҳам берилади. Бунинг учун адолатли ҳукм ва қарор чиқариш бўйича вилоят судларининг ваколати ҳам, масъулияти ҳам оширилади” деган фикрлари юртимизда “Аввал – инсон, кейин – жамият ва давлат” ғоясининг ҳаётий ифодаси сифатида ўз аксини топмоқда.

“Ўзбекистон Республикасининг 2021 йил 4 октябрдаги ЎРҚ-720-сонли Қонунига асосан киритилган ўзгартиришлар бўйича ярашганлиги

муносабати билан шахсни маъмурий жавобгарликдан озод қилиш асослари Ўзбекистон Республикаси Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги кодекснинг 212-модда белгилаб қўйилди; Аниқроқ қилиб айтганда, 12 турдаги маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахс ўз айбига иқдор бўлса, жабрланувчи билан ярашса ва етказилган зарарни бартараф этса, суд уни маъмурий жавобгарликдан озод қилиб, ишни тугатиш амалиёти жорий қилинди ва Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекснинг

40-моддасида (туҳмат), 41-моддасида (ҳақорат қилиш), 45-моддасида (фуқароларнинг турар жойи дахлсизлигини бузиш), 46-моддасида (фуқарога маънавий ёки моддий зарар етказиши мумкин бўлган маълумотларни ошкор этиш), 461-моддасида (шахсий ҳаёт дахлсизлигини бузиш),

52-моддасида (енгил тан жароҳати етказиш), 612-моддасида (мулкни қасддан nobуд қилиш ёки унга зарар етказиш), 104-моддасида (экинзорларни пайҳон қилиш, қишлоқ хўжалик экинларининг далада тўплаб қўйилган ҳосилига зарар етказиш ёки уни йўқ қилиб юбориш, кўчатларга шикаст етказиш),

133-моддасида (транспорт воситалари ҳайдовчиларининг йўл ҳаракати қоидаларини бузиши жабрланувчига енгил тан жароҳати ёки анча миқдорда моддий зарар етказилишига олиб келиши), 134-моддасида (ҳайдовчиларнинг йўл ҳаракати қоидаларини бузиши транспорт воситаларининг ёки бошқа мол-мулкнинг шикастланишига олиб келиши), 183-моддасида (майда безорилик) ҳамда 200-моддасида (ўзбошимчалик) назарда тутилган маъмурий ҳуқуқбузарликларни содир этган шахс, агар у ўз айбига иқдор бўлса, жабрланувчи билан ярашса ва етказилган зарарни бартараф этса, маъмурий жавобгарликдан озод этилиши мумкинлиги жорий қилинди.

Маъмурий ҳуқуқбузарлик тўғрисидаги ишни кўриб чиқувчи орган (мансабдор шахс) тарафларнинг ярашуви муносабати билан ишни судга юбориш тўғрисида қарор чиқаради ва маъмурий жавобгарликдан озод қилиш ҳақидаги масалани ҳал этиш учун иш материалларини Маъмурий жавобгарлик тўғрисидаги Кодекснинг 313¹-моддасида белгиланган тартибда судга юборади.

Мазкур модданинг биринчи қисмида назарда тутилган ҳуқуқбузарликни бир йил ичида такроран содир этган шахс томонларнинг ярашуви муносабати билан маъмурий жавобгарликдан озод қилинмайди.

Ҳозирги вақтга қадар эса биринчи марта маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахс ўз вақтида жабрланувчига етказилган моддий ва маънавий зарарни қоплаган, қилмишидан чин кўнгилдан пушаймон бўлган ҳамда жабрланувчи билан ярашган тақдирда ҳам маъмурий жавобгарликдан озод қилиш тартиби қонунчиликда келтирилмаганлигини кўришимиз мумкин.

Аммо ҳуқуқни қўллаш амалиётида эр-хотин, қариндош-уруғ, қўни-қўшни, таниш-билиш ва ҳамкасблар ўртасида келишмовчилик рўй бергандан сўнг ўзаро ярашиб, зарарлар қопланиб, ўрталарида адоват қолмаган ҳолатлар тез-тез учраб турар, аксарият ҳолларда тарафлар ярашган

бўлса ҳам ҳуқуқбузарлар маъмурий жазога тортилар эди. Табиийки, бу яқин инсонлар орасида адоват давом этишига, уларнинг муносабатларига совуқчилик тушишига сабаб бўларди.

Эндиликда қонунчиликда ярашув институтининг жорий этилиши натижасида бу каби салбий оқибатларнинг олди олинади ҳамда жамиятда тинч-тотув оилаларнинг кўпайишига ушбу норма бевосита хизмат қилади.

**ЖЎРАЕВ ФАРҲОДЖОН
МАХМУДЖОН ЎҒЛИ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
Жиноят-процессуал ҳуқуқ кафедраси
ўқитувчиси*

КЎЗДАН КЕЧИРИШДА ВУЖУДГА КЕЛАДИГАН ПРОЦЕССУАЛ ҲАРАЖАТЛАРНИ ҚОПЛАШГА ОИД МУАММОЛАР

“2017–2021 йилларда Ўзбекистонни ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегияси”даги қонун устуворлигини таъминлаш ва суд-ҳуқуқ тизимини янада ислоҳ қилишга доир иккинчи устувор йўналиш асосида қабул қилинган бир қатор норматив ҳуқуқий ҳужжатларда процессуал харажатларни тўлаш механизмини такомиллаштириш масаласига алоҳида урғу берилган. Бу, ўз навбатида, процессуал чиқимлар институти, ўз моҳиятига кўра, нафақат жиноят ишларини юритишни моддий жиҳатдан таъминлашга йўналтирилган, балки жиноят процессуал қонун ҳужжатларининг вазифаларини ижро этувчи институтлардан бири эканлиги билан изоҳланади.

Сўзимиз исботи сифатида ҳуқуқшунос олим О.Ю.Кузнецов томонидан процессуал чиқимлар институтининг умумий вазифалари сифатида эътироф этилган қуйидаги қарашлари алоҳида эътибор қаратиш лозим:

- процессуал чиқимлар жиноят процесси иштирокчиларига зиммаларидаги вазифаларни бажаришлари учун зарур шартшароитларни яратади;
- жиноят ишларини юритишда давлат ҳисобидан сарфланган харажатларнинг бир қисmini қоплаш имконини беради;
- жиноят процессига кўмаклашувчи иштирокчиларнинг моддий манфаатларини (биринчи навбатда молиявий) муҳофаза қилинишини таъминлайди;
- турли билим ва кўникмага эга бўлган мутахассисларни кенгрок доирада жалб этиб, жиноят иши юритилишининг сифатини оширишга замин яратади;
- ўзинининг огоҳлантирувчи хусусиятини намоён этиб, жиноят

ҳақидаги етарли асосланмаган ариза ва шикоятлар билан мурожаат қилишларнинг олдини олади;

– ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг қўшимча шакли сифатида намоён бўлади [1, Б.55].

Маълумки, процессуал чиқимлар мустақил ҳуқуқ институти сифатида амалдаги Жиноят-процессуал кодекс (кейинги ўринларда ЖПК) 40-бобида акс этган. Шунингдек, ЖПКнинг 75-моддасида жабрланувчилар ва уларнинг вакиллари, гувоҳлар, экспертлар, мутахассислар, таржимонлар ва холисларга уларнинг сарф-ҳаражатларини тўлаш мажбурияти эътироф этилган. Бундан ташқари, ЖПКнинг 212, 288, 304, 380, 381¹², 457, 471, 572-моддаларида процессуал чиқимлар институти билан боғлиқ масалалар баён қилинган. Умуман олганда, Жиноят-процессуал кодексдаги деярли барча институтларнинг амал қилиш жараёнида процессуал чиқимлар билан боғлиқ муносабатларга дуч келинади [2, Б.48].

Шу ўринда процессуал чиқимлар ўзи нима эканлигига тўхталиб ўтиш лозим. **Процессуал чиқимлар** – қонун ҳужжатларининг вазифаларига мувофиқ юзага келадиган ҳамда жиноят ишини юритишга масъул бўлган мансабдор шахсларнинг процессуал фаолияти самарадорлигини оширадиган, жиноят процессида иштирок этувчи шахсларнинг мулкӣ ҳуқуқлари, қонунӣ манфаатларини муҳофаза қилиш, уларга давлат ҳисобидан ҳуқуқӣ ёрдам кўрсатиш, далиллар билан ишлаш бўйича процессуал ҳаракатларнинг моддий шартӣ бўлиб хизмат қиладиган, шунингдек, давлат бюджети, айрим ҳолларда процесс иштирокчилари ҳисобидан қопланадиган сарф-ҳаражатлардир.

Юридик манбаларда процессуал чиқимлар тушунчасига бир қатор таърифлар берилган бўлиб, жумладан, А.Х.Раҳмонкуловнинг фикрича, процессуал чиқимлар – жиноят процессининг айрим иштирокчиларига улар ўз мажбуриятларини бажарганликлари учун, шунингдек ашъвий далилларни сақлаш ва жўнатиш кабилар учун тўланадиган пул суммалари бўлиб, улар давлат томонидан тўланади [3, Б.384].

Процессуал чиқимлар мавзусида тадқиқот олиб борган К. Н. Емельянов ва С.В.Бажанов процессуал чиқимларнинг хусусиятлари ва қопланиш манбаларини ҳар томонлама ва чуқур ўрганишган [4]. Хусусан, К.Н.Емельяновнинг фикрича, процессуал чиқимлар – жиноят-процессуал қонун ҳужжатларида назарда тутилган, жиноят ишларини юритувчи шахслар (суриштирув, дастлабки тергов, прокуратура органлари ва судлар) ҳамда бошқа иштирокчилар томонидан жиноят қонуни билан жазолаш назарда тутилган жиноӣ қилмишларни аниқлаш ва текшириш жараёнида юзага келиб, жиноят содир этишда айбдор шахс ва бошқа ҳуқуқ субъектларидан, айрим ҳолларда эса давлат бюджетидан қопланадиган ҳаражатлардир [5, Б.188]. Ушбу таърифда ҳаражатларни қоплаш масаласи бошқа иштирокчилар зиммасига ҳам юклатилиши мумкинлиги, шунингдек, жиноят ишини юритишга масъул мансабдор шахслар билан боғлиқ ҳаражатлар ҳам процессуал чиқимлар сифатида баҳоланиши назарда тутилган. Шу сабабли ҳам унинг фикрига

қўшилиш мумкин.

ЖПКнинг 318-моддасида қандай ҳаражатлар процессуал чиқимлар эканлиги қайд этилган бўлиб, унга кўра, жабрланувчиларга ва уларнинг вакилларига, гувоҳларга, экспертларга, мутахассисларга, таржимонларга, холисларга уларнинг процессуал ҳаракатлар ўтказиладиган жойга келиб кетиш, турар жойни ижарага олиш ҳаражатларини қоплаш учун, шунингдек суткалик ҳаражат пули тариқасида бериладиган суммалар процессуал чиқим эканлиги ҳамда ушбу суммалар суриштирувчининг, терговчининг, прокурорнинг қарори ёки суднинг ажримига мувофиқ бюджет маблағлари ҳисобидан тўланиши белгиланган.

Бугунги кунда ушбу нормадаги барча чиқимларнинг қоплашини амалда жиноят иши қўзғатилган ҳоллардагина амалга оширилиши билан аҳамиятли ҳисобланади. Қонунчиликда ҳеч қандай ҳуқуқий асос бўлмаганлиги сабабли ҳам терговга қадар текширув вақтида амалга оширилган процессуал ҳаракатлар билан боғлиқ ҳаражатларни жиноят ишини юритиш билан боғлиқ процессуал чиқимларга киритиб бўлмайди. Бу, ўз навбатида, процесс иштирокчилари қилган ҳаражатлар ёки бўлмаса терговга қадар текширувни амалга оширувчи органнинг мансабдор шахслари томонидан амалга оширилган процессуал ҳаракатлар натижасида юзаган келган ҳаражатлар тўлиқ ёки умуман қопланмай қолишига сабаб бўлмоқда. Бунинг натижасида процесс иштирокчиларининг олис манзилдан келиб-кетганлиги ёки доимий иш вақтидан ажралиб одатдаги машғулотларидан чалғиганлиги учун сарф-ҳаражатларни тўлаб бериш билан боғлиқ муаммоларни олдиндан билган ҳолда процессуал ҳаракатларда иштирок этишдан бош тортиш ҳолатлар кўپлаб учрамоқда.

Бундан ташқари, айрим ҳолларда жиноят ҳақидаги ариза ёки хабарни қонуний ҳал этилишини таъминлаш мақсадида процесс иштирокчиларининг олис манзилдан келиб-кетганлиги ёки доимий иш вақтидан ажралиб одатдаги машғулотларидан чалғиганлиги учун қилинган сарф-ҳаражатларни тегишли мансабдор шахсларнинг шахсий ҳисобидан қопланаётганлиги ҳам сир эмас. Бундай ҳолатлар мансабдор шахсларнинг жиноят ҳақидаги ариза ёки хабарни қонуний ҳал қилишлари билан боғлиқ ҳаракатларни амалга оширишларида қийинчиликлар вужудга келаётганлигига сабаб бўлишидан ташқари, айрим ҳолларда процессуал ҳаракатларнинг холисона олиб борилганлигига шабха туғилишига ва холислик институтини тўлиқ таъминланмаслигига сабаб бўлмоқда. Мисол учун, куннинг тунги вақтларида ёки аҳоли яшаш ҳудудидан узоқ масофада бўлган тоғли ҳудудларда содир этилган жиноятлар бўйича ҳодиса содир бўлган жойни кўздан кечиришда ва бошқа терговга қадар текширув ишларини амалга оширишда холислар иштироки мансабдор шахсларнинг шахсий ҳисобидан тўловлар амалга оширилиши билан таъминланмоқда. Бу эса холислик институти тамойилларига зид ҳисобланади.

Амалдаги Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 136-моддасида терговга қадар текширув, суриштирув ёки дастлабки тергов босқичида кўздан

кечириш ҳолислар иштирокида ўтказилиши белгилаб қўйилган.

Шунингдек, 73-модда ҳолислар деб номланиб, унга кўра ҳолислар суриштирувчи, терговчи, прокурор томонидан тергов ёки бошқа ҳаракатлар ўтказилганини, уни ўтказиш жараёни ва натижаларини тасдиқлаш учун ушбу Кодексда назарда тутилган ҳолларда чақирилиши, ҳамда тергов ҳаракатларини юритишда иштирок этиш учун ишнинг оқибатидан манфаатдор бўлмаган, камида икки нафар вояга етган фуқаро чақирилиши лозимлиги аниқ белгилаб қўйилган.

Умуман олганда, процессуал чиқимлар билан боғлиқ юқоридаги каби муаммолар юзасидан хорижий мамлакатларнинг қонунчилиги ўрганилганда, Россия, Қозоғистон, Қирғизистон, Украина, Беларусь давлатларида иш жойига эга бўлган ёки доимий иш ҳақи оладиган гувоҳ, жабрланувчи ва уларнинг вакиллари, ҳолиснинг жиноят ишини юритувчи орган томонидан жиноят ишини юритишга жалб қилинган бутун вақти учун иш ҳақининг иш жойида тўлаб берилмаган қисми процессуал чиқимлар ҳисобланишини назарда тутувчи нормалар мавжудлигини кузатиш мумкин.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, қонунчиликлардаги айрим бўшлиқларни тўлдириш, тегишли органларнинг мансабдор шахслари томонидан процессуал ҳаракатларни сифатли ва тўлиқ амалга оширишлари учун етарли шароитлар яратиб бериш мақсадида ҳамда қонунчиликни такомиллаштириш юзасидан қуйидаги таклифлар илгари сурилади:

- процессуал чиқимлар тушунчасига аниқ таъриф ишлаб чиқилиб уни қонуна мустаҳкамлаш;

- процессуал чиқимлар давлат ёки процесс иштирокчилари маблағлари ҳисобидан қопланадиган ҳаражатлар эканлигини белгиловчи нормани ЖПКга киритиш;

- Ўзбекистон Республикаси ЖПКнинг 318-моддасига терговга қадар текширув пайтида ҳам процессуал чиқимларни қопланишини белгиловчи қўшимча ва ўзгартишлар киритиш;

- айрим ҳолларда кўздан кечириш ҳолислар иштирокисиз амалга оширишга рухсат бериш. Хусусан, истисно ҳолларда, яъни: олис ва етиб бориш қийин бўлган ҳудудларда, одамларнинг ҳаёти ва соғлиғига хавф туғдириши мумкин бўлган ҳолларда, тунгги вақтда ёки кечиктириб бўлмайдиган ҳолатлар юзага келиганда ва шахсларни ҳолис сифатида жалб қилишнинг имкони бўлмаганда кўздан кечириш ҳолислар иштирокисиз, видеоёзувга қайд этиш техник воситалардан фойдаланган ҳолда амалга оширилиши мумкинлигини қонун билан мустаҳкамлаш лозим.

Ўйлаймизки, юқоридаги таклифлар жинсий процессуал муносабатларда ҳолислик билан боғлиқ муаммоларни бартараф этишга, шунингдек, процессуал чиқимлар институтини тўлиқ, ҳолисона ва адолатли ишлашини таъминлашга хизмат қилади.

**ПАРМАНОВ СОБИР
АДИЛОВИЧ**

*Мирзо Улугбек номидаги Ўзбекистон Миллий
университети Ижтимоий фанлар
факультети катта ўқитувчиси*

**ЁШЛАР ЎРТАСИДА КИБЕРХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШ
МУАММОЛАРИ**

Бугунги ахборот асрида киберхавфсизликни таъминлаш фақат иқтисодиёт, мудофаа ва саноат каби соҳаларда эмас, шу билан бирга, маънавият ва маърифат йўналишида ҳам ниҳоятда долзарб аҳамият касб этмоқда. Ахборот компьютер технологиялар тобора ривожланиб бораётган ҳозирги даврда ёшларнинг дунёқараши ва маънавиятига турли хил ва ранг баранг кўринишдаги таҳдидлар кузатилишига тайёр туришимиз шартлигини вазият тақозо қилмоқда.

Киберхавфсизлик – кибермаконнинг барча ташкил этувчилари (яъни техник қурилмалар ва фойдаланувчилар)ни ҳар қандай таҳдидлар ва кутилмаган таъсирлардан ҳимояланганлик ҳолати мажмуидир. Киберхавфсизлик бу кибермакон, корхона ресурслари ва фойдаланувчилар ҳимоясини таъминловчи воситалар тўпламидан, яъни стратегия, хавфсизликни таъминлаш тамойиллари, хавфсизлик кафолатлари, таваккалчиликларни бошқаришдаги ёндашувлар, фаолиятлар, профессионал тайёргарликлар ва технологиялардан иборат. Киберхавфсизлик, ташкилот ресурслари ёки фойдаланувчиларини кибертаҳдидларга мос равишда хавфсизлик (ҳимояланганлик) хусусиятларини сақлаш ва эришишни кўзда тутди.

Ўзбекистон Республикасида киберхавфсизлик соҳасидаги муносабатларини тартибга солиш бўйича Ўзбекистон Республикасининг “Киберхавфсизлик тўғрисида”, Қонунчилик палатаси томонидан 2022 йил 25 февралда қабул қилинган Сенат томонидан 2022 йил 17 мартда қабул қилинган қонуннинг 3-моддасида: “Киберхавфсизлик тушунчаси – кибермаконда шахс, жамият ва давлат манфаатларининг ташқи ва ички таҳдидлардан ҳимояланганлик ҳолати”, деб изоҳланган.¹ Бизнинг фикримизча, бу тушунчани янада кенгроқ изоҳлаш мақсадга мувофиқ бўлади, яъни: “Киберхавфсизлик – тизимларни, тармоқларни ва дастурларни рақамли хужумлардан ҳимоялаш амалиёти”. Ушбу киберхужумлар, одатда, махфий

¹ <https://lex.uz/uz/docs/5960604>

ахборотни бошқариш, алмаштириш ёки йўқ қилиш, фойдаланувчилардан пул ўндириш ёки нормал иш фаолиятига тўсқинлик қилишни мақсад қилади. Ҳозирги кунда самарали хавфсизлик чораларини амалга ошириш инсонларга қараганда қурилмалар сонининг кўплиги ва бузғунчилар салоҳиятини ортиб бориши натижасида амалий томондан мураккаблашиб бормоқда. Ҳозирги кунда ҳукуматга, бизнесга ва шахсий мақсадларга қаратилган киберҳужумлар кўпайиб бомоқда. Зарарли дастурлар – компьютер системасига зарар етказиш учун яратилган дастур ҳисобланади. Мобил ва планшет қурилмаларни, компьютер тармоқларини ишдан чиқариш учун ёки бир қанча жараёнларнинг бошқарувини қўлга киритиш ва тизимга зарар етказишга уринади.“ Айни пайтда бутун дунё бўйлаб хакерлар томонидан ишлатиладиган энг фаол зарарли дастурлар “WinEggDrop”, “StrelaStealer”, “Cloud9” va “Maggie” ҳисобланади. Ушбу зарарли дастурлар вирусли файлларни ўз ичига олган электрон почта хабарларини бириктирма сифатида юбориш орқали шахсий ва махфий маълумотларни ўрганиш учун мўлжалланган дастурлардир.”¹

Киберфирибгарликнинг юқоридаги усули дунё бўйлаб кенг тарқалган бўлиб, бундай кимсалар исталган одамларга Интернет тармоғи орқали боғланиб, ўзларини нишондагиларнинг гўёки вафот этган чет эллик қариндошларининг расмий вакиллари деб таништирадilar ва “мархум”лардан қолган катта миқдордаги пул маблағларини қўлга киритишда ёрдам беришни таклиф қиладилар. Бунинг учун улар “ўлжа”ларидан қуйидаги ишларни амалга оширишни сўрайдилар:

1. Ҳужжатларни расмийлаштириш учун шахсга доир айрим ҳужжатлар нусхаларини юбориш (бу, авваламбор, шахсий ахборот хавфсизлиги меъёрларига тўғри келмайди);

2. “Мархум”лардан қолган пулларни “меросхўр”ларга тўлиқ ўтказиш (расмийлаштириш) учун маълум миқдордаги пул маблағи (масалан, 2000 АҚШ доллари) юбориш.

Ер юзида бундай фирибгарликнинг домига тушганлар ҳисобидан “ҳужжатларни расмийлаштириш” учун келиб тушадиган миллионлаб одамларнинг маблағлари йиғиндиси қанчалик катта миқдорда бўлишини тасаввур қилиш қийин эмас.

Рақамли дипломатия деганда, ахборот-коммуникация технологиялари (асосан Интернет)нинг имкониятларидан тўлиқ фойдаланган ҳолда, дипломатик топшириқларни бажариш тушунилади. Бироқ сўнгги пайтларда “рақамли дипломатия” тушунчаси бир давлатнинг ахборот-коммуникация технологияларидан, асосан ижтимоий тармоқлардан фойдаланган ҳолда, бошқа бир давлат ички ишига аралашуви, низо қўзғаши сифатида тушунилмоқда.

Буллинг (инг. “дўқ қилиш”, “зўравонлик қилиш”) ижтимоий моҳияти бошқаларни қўрқитиш, камситиш, жисмоний ва руҳий террор қилиш йўли

¹ <https://tace.uz/uz/news/maqolalar/zararli-dasturlar-orqali-amalga-oshiriladigan>

билан ўзига бўйсундириб олиш. Кибербуллинг эса интернет орқали виртуал тармоқ фойдаланувчиларини, айниқса, ёшларни ҳақоратлаш, камситиш ва шу билан бирга, уларда бундай хатти-ҳаракатларга рағбат уйғотиш жараёнидир.

Грифинг – бу кўпчилик компьютер ўйинчилари иштирокидаги ўйин жараёнида кимнингдир қаттиқ жаҳлини чиқариш, яъни руҳий зарба бериш. Бундай ўйинлар натижасида айрим ҳолларда “жаҳл отига минган” жабрдийда ёшлар ўзига шикаст етказиб қўяди. Грифинг “ўйин ичидаги вандализм” деб ҳам таърифланади. Грифинг билан шуғулланувчи кимсалар “грифёрлар” деб аталади. Юқорида кибержиноятчиликнинг айрим кўринишлари мисол сифатида келтирилди. Шу ўринда ҳақи савол туғилади: кибержиноятчиликка қарши курашишда энг самарали восита борми? Бор! Бу – интернет-маданият.

Интернет-маданият – бу интернет орқали фойдаланувчиларнинг мулоқот, ахборот олиш ва узатиш маданиятидир. Интернет-маданият (кибермаданият деб ҳам аталади) деганда, шунингдек, виртуал тармоқдаги ижтимоий онгга салбий таъсир этувчи, яъни вайронкор-бузғунчи, ахлоқ меъёрларига тўғри келмайдиган ва ноҳолис мазмундаги ахборотлардан фойдаланишнинг онгли равишда чекланилиши тушунилади.

Таъкидлаш жоизки, бугунги кунда интернет оламида кенг учраётган жиноятлар, жумладан, ғоявий ва техник (хакерлик) бузғунчиликлар жиноятчилар ва жабрдийдаларнинг интернет-маданият меъёрларига риоя қилмаслиги оқибатида юзага келмоқда. Нафақат мамлакатда, балки дунё миқёсида интернет-маданиятни ривожлантириш орқалигина кибержиноятчиликка қарши самарали курашиш мумкин. Жамиятда интернет-маданиятни ривожлантиришга доир қуйидаги таклифларни келтириш мумкин:

- Оилада ёш фарзандлар тарбиясига катта масъулият билан ёндашиш;
- Ота-оналар ёки уларнинг ўрнини босувчи шахсларга компьютер саводхонлиги ва интернетдан фойдаланиш маданиятини ўргатилиши ва улар орқали ёшларнинг интернетдан тўғри ва самарали фойдаланишларини таъминлаш;
- Интернет хавфсизлиги соҳасидаги қонунчиликни такомиллаштириш;
- Ёшлар онгида интернет-маданият ва ахборот хавфсизлиги кўникмаларини оширишга қаратилган қўлланманинг ишлаб чиқилиши ва ўқув юртларига бепул тарқатилиши;
- Тегишли ташкилотлар томонидан ўқув муассасалари ва давлат корхоналарида интернет тармоғидан фойдаланишда интернет-маданиятга, жумладан, одоб-ахлоқ меъёрларига риоя қилиниши ҳамда фуқароларни турли маънавий таҳдидлардан сақлаш, уларнинг онгида мафкуравий иммунитетни кучайтиришга қаратилган ўқув семинарлари ва тадбирларнинг ташкил этилиши;
- Оммавий ахборот воситаларида интернет-маданиятга доир материалларнинг эълон қилиб борилиши;

- Таълим муассасаларидаги ахборот-коммуникация технологияларига доир дарсликларга интернет-маданият ва унинг аҳамиятига қаратилган мавзуларнинг киритилиши;
 - Республикада фаолият юритаётган психологларни ёшларнинг интернетга қарамлигига қарши кураш йўналиши бўйича қайта тайёрлаш;
 - Компьютерга ножўя ахборотларни қабул қилишга қарши махсус тақиклов дастурлари ўрнатилиши. Хорижда бундай тажриба кенг йўлга қўйилган (бу йўналишдаги энг машҳур дастурлар: Киберпатруль ёки Кидс-контрол);
 - Оммабоп хорижий ижтимоий тармоқларнинг миллий фойдаланувчиларга маъқул келаётган имкониятлари тўлиқ ўрганилиб, миллий ижтимоий тармоқларга татбиқ этилиши;
 - Таълим муассасаларида таҳсил олаётган ўқувчи ва талабалар ўртасида интернет-маданиятга оид турли кўринишдаги танловларнинг ташкил этилиши;
 - Интернетдан фойдаланиш маданияти тарғиб этилган ташқи рекламаларнинг ташкил этилиши (яъни кўчалардаги биллбордларда бу йўналишдаги тарғибот матнлари ва суратларнинг жойлаштирилиши);
- Хулоса қилиб айтганда, корхоналар, таълим муассасалари ва оилалардаги ахборот тизимларида киберхавфсизликнинг ишончли таъминланганлиги ва интернет фойдаланувчилари онгида эса интернетдан фойдаланиш маданияти кўникмасини ошириш кибертаҳдидларнинг олдини олиши учун муҳим аҳамият касб этади.

**ПАРМАНОВА НИГОРА
АТАБОЕВНА**

*Мирзо Улуғбек номидаги Ўзбекистон Миллий
университети Экология факультети
катта ўқитувчиси*

**КОМПЬЮТЕР ҚУРИЛМАЛАРИНИНГ ИНСОН САЛОМАТЛИГИГА
ТАЪСИРИ**

Ҳозирги тараққиёт босқичи бевосита инсоннинг компьютер технологиялари билан ишлашни тақоза қилади. Аммо компьютер технологияларнинг тузилмалари инсон саломатлигига жиддий таъсир қилмасдан қолмайди. Компьютер технологиялари тузилмаларнинг инсон организмига салбий таъсир қилувчи омилларни ўрганиш бугунги куннинг долзарб муаммолардан биридир.

Инсоннинг компьютер қурилмаси олдида кўп ўтириши аввало унинг кўзига таъсир қилмасдан қолмайди. Компьютердан кўп фойдаланилганда кўзда оғриқлар, кўзнинг ёшланиши, кўз қорчиқлари ва кўз олмаларининг, қовоқларининг қизариши, пешона соҳасидаги оғриқлар, тез чарчаш ҳолатлари кузатилади. Бу ҳолатлар –“Дисплей” касаллиги деб номланади.

Компьютердан кўп фойдаланувчи инсонлар асосан қуйидаги шикоятлар билан мурожаат қиладилар. Қўл бармоқларидаги оғриқлар, қўлларни увишиб қолиши, қўл қафтларида ноҳуш сезгиларнинг (худди чумоли ўрмалаганидек) пайдо бўлиши. Шунингдек, фақат кўп ўтириб ишлаш кам ҳаракатлик яъни-“гиподинамия” олиб келади. Кам ҳаракатлилик моддалар алмашинувини бузилиши ва “семириш” касаллигига замин яратади.

Яна компьютердан кўп фойдаланувчи инсонларнинг терисига электромагнит нурланишлар таъсири ҳам мавжуддир. Электростатик нурлар ҳамда майда чанг зарралари терининг очик жойларига тушуши оқибатида терида турли хилдаги аллергия касалликларни келтириб чиқаради. Сочларнинг тўкилиши, терининг қуриши ҳам кузатилади.

Инсонларда асабнинг таранглашиши яъни стресс ҳолатларнинг келтириб чиқарувчи омиллар;

- Компьютердаги маълумотларнинг йўқолиб қолиши;
- Вирусларнинг таҳдид қилиши;
- Интернетдан фойдаланганда, маълумотларни очилиш давомийлигининг узоқ муддат чўзилишлари ва бошқалар.

Компьютердан кўп фойдаланувчи инсонларга қуйидаги зарур бўлган эҳтиёт чораларини қўллашни тавсия қиламиз:

1. Компьютер олдида бошни тик ҳолатда тутиш;
2. Елкани эркин тутиш;
3. Гавдани ростланган ҳолатида ўтириш;
4. Иш жараёнида кўзларни тўғрига қараши;
5. Кафтлар ва билакларни барабар ҳолда ушлаш;
6. Стулга таянганда таянч босими оёқларга узатилиши;
7. Оёқлар махсус мослама устида туриши;
8. Мониторинг кўз қаршисида жойлашиши;
9. Иш маълумотларини ва ҳужжатларини қулай жойга

жойлаштириш;

Компьютердан кўп фойдаланувчилар иш жойингизни ташкил қилишда қулайликларга эътибор беринг. Биринчидан, Компьютерда ишлаётганизда қоматингизни ҳолатига эътибор қилинг. Иккинчидан, Бир хил ҳолатда ўтирманг, вақти вақти билан ўрнингиздан туриб ҳаракатда бўлинг. Учинчидан, Кислород етишмовчилиги олдини олиш учун хонани озода тутинг ва тез-тез шамоллатиб туринг.

Остехондроз ва умуртқа поғонасининг қийшайишини олдини олиш учун қуйидагиларга амал қилиш керак деб ҳисоблаймиз.

- Жисмоний машқлар-эрталабки гимнастика бадан тарбия машқларини канда қилманг.
- Умуртқа поғона мушакларини мустаҳкамлаш учун гавдани ҳар томонга эгиш ва букиш машқларини ўтказиш мақсадга мувофиқдир.
- Инсоннинг умуртқа поғонаси учун зарур, фойдали машқлар-сувда сузиш ва турникка осилиш машқларидир.

Кўзни чарчаб қолмаслиги учун қуйидаги оддий талабларга риоя қилиш шарт:

- Монитор билан кўз оралиғида масофа 45 сантиметрдан кам бўлмаслиги;
 - Ёруғлик монитор экранига тушиб, ярқираб кўришга ҳалақит бермаслиги;
 - Экран сатҳини тез-тез артиб туриш;
 - Кўзга дам бериш учун 10-15 дақиқалик танафуслар қилиб туриш;
- Кўзни турли зарарлардан муҳофаза қилиш учун қуйидаги машқларни мунтазам равишда бажариш:

- 10 сония давомида кўзни юмиб туриб кейин 5-10 сония давомида кўзни очиб ёпиб-ёпинг;
- Бир неча марта кўз соққаларини айлантиринг;
- Ойнадан узоқ ва яқинга қараш машқларини бажаринг;
- Кўзни турли таъсирлардан сақлаш учун дамланган чой пакетчасини хона харорати даражасида кўзга қўйиб 10 дақиқа ётинг;
- Иложи борица ҳар 30 дақиқади юқоридаги машқларни

бажаришни канда қилмаслик;

Қўллар учун қуйидаги машқларни бажариш керак:

- Қўлларни 10-15 марта силкитинг;
- Бармоқларни қаттиқ сиқиб қўйиб юборинг 10-15 марта;
- Қўлларингизни мушт қилган ҳолатда айлантиринг 10-15 марта;
- Бир қўлингиз билан иккинчи қўлингизни бармоқларини енгил

уқаланг;

Шунингдек, компьютердан кўп фойдаланувчи инсонлар компьютер жойлашган хоналарда вентиляция тизими яхши йўлга қўйилишига эътибор бериш зарур. Хонани намлик ҳолатини яхшилаш мақсадида махсус ҳавони намловчи мосламалардан фойдаланинг (турли хилдаги сунъий шаршаралар, аквариумлар). Ионизаторлардан ҳам фойдаланиш мақсадга мувофиқдир.

Хуллас, компьютердан кўп фойдаланувчи инсонлар асосан юқоридаги талаблар ва тавсияларга риоя қилиши бу саломатлик гаровидир.

**БАХРАНОВ БЎСТОН
АХМЕДОВИЧ**

*Миллий гвардия амалдаги захирасидаги офицери,
майор, Ўзбекистон Республикаси Стратегик
таҳлил ва истиқболни белгилаш олий мактаби
тингловчиси*

**РАДЖАБОВ БУНЁД
БАХОДИР ЎҒЛИ**

*ИИБ кадрлари амалдаги захираси офицери,
капитан*

**КИБЕРХАВФСИЗЛИК СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАР ОРТИБ
БОРИШИНING АЙРИМ САБАБЛАРИ ХУСУСИДА**

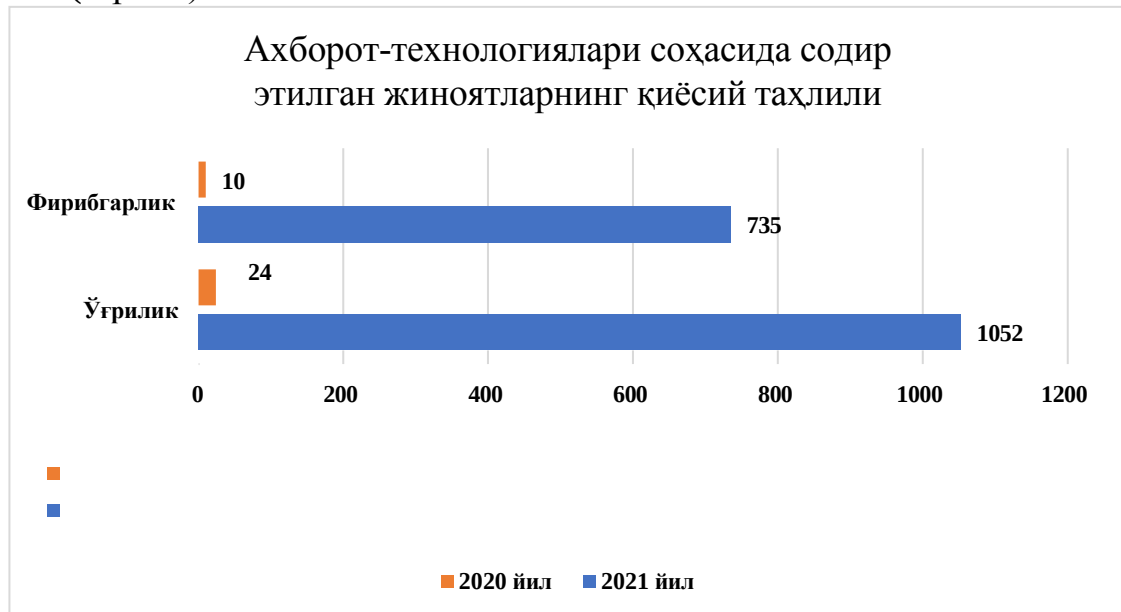
Бугунги кунга келиб жиноятларнинг энг кенг тарқалган турларидан бири виртуал макондаги жиноятлар ёки кибержиноятлардир. Статистик маълумотларга кўра, 2022 йил ҳолатига кўра 4,62 миллиард киши интернетдан фойдаланади. Бу рақам бутун дунё аҳолисининг 60 фоизини ташкил этади. Охирги 10 йил ичида фойдаланувчилар сонининг ўртача ўсиш суръати йилига тахминан 8,6 фоизни ташкил қилади. Бу кўрсаткичлар эса интернет орқали содир этиладиган жиноятларнинг кун сайин ошиб боришини кўрсатмоқда.

Ўзбекистонда ҳам сўнгги уч йилда кибержиноятлар 8,3 бараварга кўпайиб, умумий жиноятчиликнинг 5 фоизини ташкил этмоқда. Масалан, кибермаконда фирибгарлик билан боғлиқ жиноятлар 13 бараварга, ўғирлик 20, товламачилик, тухмат ва ҳақорат қилиш билан боғлиқ жиноятлар эса 4,9 бараварга ортган.

Биргина Тошкент шаҳрининг ўзида 2021 йил давомида Тошкент шаҳар ИИББ ҳузуридаги Тергов бошқармаси ва унинг қуйи тизимлари томонидан 735 та (2020 йилда 10 та) ҳолатда компьютер техникаси ва мобил алоқа воситаларидан фойдаланиб, содир этилган фирибгарлик, 1052 та (2020 йилда 24 та) ҳолатда шахсий ҳисоб рақамларни бошқариш

дастурларига рухсатсиз кириб содир этилган ўғирлик жами 1787 та (2020 йилда 34 та) жиноятлар бўйича дастлабки тергов ҳаракатлари олиб борилган (1-расм).

Бироқ 2021 йилда Тошкент шаҳрида ахборот технологиялари соҳасида содир этилган жами 635 та фирибгарлик ва 930 та ўғирлик (2020 йилда 4 та фирибгарлик ва 5 та ўғирлик) жиноятлари фош этилмаган (2-3-расмлар). Ушбу турдаги жиноятларнинг фош этилмаслиги натижасида жазо муқаррарлиги таъминланмаётганлиги ҳамда фуқароларга номаълум шахслар томонидан етказилган зарар коплаб берилмасдан, уларнинг ҳақли эътирозларига сабаб бўлмоқда.

Мавжуд маълумотлар таҳлили мамлакатимизда киберчиноятларга қарши курашиш тизимини такомиллаштириш, замонавий ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантиришнинг яхлит тизимини яратиш юзасидан изчил ишлар олиб борилаётганлигига

карамасдан, ушбу соҳада қатор муаммолар сақланиб қолаётганлигидан далолат бермоқда.

Асосий муаммолардан бири бу кадрлар муаммосидир. Таҳлиллар кадрлар танқислиги муаммоси глобал миқёсда авж олаётганлигини кўрсатмоқда. Жаҳон иқтисодий форумининг сўнгги ҳисоботида кўра, дунёда киберхавфсизлик соҳасида **4 миллиондан ортиқ** мутахассис етишмайди. Хусусан, мазкур ҳужжатдаги маълумотлар биринчи навбатда киберхавфсизлик соҳасида лойиҳалаш ҳамда созлаш ишлари билан шуғулланувчи мутахассислар, потенциал ва аввал содир бўлган ҳужумларни ўрганадиган таҳлилчилар, виртуал маконда давлат ташкилотлари ва тижорат компанияларини ҳимоя қилувчи техник администраторларга талаб ортиб бораётганлигини кўрсатмоқда.

Мазкур муаммони чигаллаштирувчи яна бир омил кадрлар кўнимсизлигидир. Ҳозирги кунда, ҳусусий секторда топиладиган даромад миқдори юқорилиги давлат сектори жозибадорлигини пасайтирмоқда. Юқоридаги муаммолар туфайли давлат ташкилотлари ва тижорат компаниялари мутахассисларининг тажрибалари орасида жиддий фарқ мавжуд.

Шу нуқтаи назардан, мутахассислар ёш кадрлар орасида давлат регуляторлари билан ўзаро алоқада тажриба етишмаслигини таъкидлашади. Бундан ташқари, ушбу соҳа бўйича мутахассислар тегишли таълим олгандан сўнг, янги таҳдид турлари ва воситаларининг олдиндан бартараф қилиш учун доимий касбий ривожланиш ва амалий кўникмаларга муҳтож.

Қолаверса, ушбу соҳада таҳсил олаётган талабалар давлат ташкилотлари ва тижорат компанияларини виртуал маконда ҳимоя қилиш учун ишлатиладиган турли хил технологиялар тўғрисида жуда кўп маълумотлар ва материалларни ўзлаштиришлари керак.

Бундан ташқари ҳудудларда киберфирибгарликка учраган шахслар билан ишлашда айрим қийинчиликларнинг мавжудлиги. Жумладан, ҳозирги кунда Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар вазирлиги ҳузуридаги Киберхавфсизлик маркази фаолият юритмоқда ҳамда Марказнинг v.cyber102.uz расмий сайти мавжуд. Бироқ ушбу расмий сайтда фуқароларга ижтимоий тармоқлар орқали киберфирибгарлардан зарарли хабарлар келган тақдирда, фуқароларнинг ушбу зарарли дастурлар ҳақидаги хабарни онлайн тарзда юбориш (“fact-check”) имкониятининг мавжуд эмаслиги ва киберфирибгарликка дучор бўлганлар сони ҳамда зарар миқдори тўғрисидаги статистика эълон қилинмаслиги, қолаверса сайтнинг оммалашмаганлиги сайт фаолияти самарадорлигини кескин тушишига олиб келаётган омил бўлиб хизмат қилмоқда.

Хулоса ўрнида, шуни таъкидлаш керакки, юқоридаги муаммолар бугунги кунда киберхавфсизлик соҳасидаги таҳдидларга қарши самарали кураш тизимини жорий этишга монелик қилмоқда. Ўтказилган таҳлил натижалари эса киберхавфсизлик соҳаси бўйича амалдаги фаолиятни янада такомиллаштириш ва ривожлантиришни талаб этмоқда.

Юқоридагиларни инобатга олган ҳолда, кибермакондаги фирибгарликлар, жиноятларни камайтириш мақсадида куйидагилар таклиф этилади. ИИВ ва киберхавфсизлик соҳасидаги мутахассислар фаолият олиб борадиган мутасадди ташкилотлар ўртасида ўзаро ҳамкорликка оид меморандумлар тузиш. Мазкур меморандум асосида, ахборот технологиялари йўналишидаги корхона ташкилот ва муассасалар тавсияномаси ва шахснинг ёзма розилиги орқали, тергов ҳаракатларида иштирок этиши мумкин бўлган мутахассислар, уларнинг шахсини ҳамда компетенциясини тасдиқловчи ҳужжатлар ва маълумотлар жамланган, ягона электрон базанинг яратилиши зарурдир. Мутахассис жиноят ишида иштирок этишга жалб этилганида, бевосита мазкур база орқали қайд этилиши, унинг раҳбарига ходими ҳақиқатда терговда иштирок этаётганлигини билишга, мутахассиснинг иш вақти учун тўлови сақланиб қолинишига ҳамда ИИО томонидан терговдаги иштироки учун пул тўланишига асос бўлиб хизмат қилади.

Вазирлик ва идораларнинг киберхавфсизлик бўйича мутахассислар сонига, шунингдек, уларга зарур бўлган билим ва амалий кўникмаларига бўлган эҳтиёжларини тизимли асосда ўрганиш, сўнгра таълим муассасаларининг ўқув дастурларига зарур тузатишлар киритиш.

Хорижий давлатлар тажрибасидан келиб чиқиб, Ички ишлар вазирлиги ҳузуридаги Киберхавфсизлик марказининг расмий сайтини оммалаштириш чораларини кўриш ҳамда ушбу сайтда кибержиноятлар тўғрисидаги статистикани (киберфирибгарликлар сони ва зарар миқдори) доимий тарзда ёритиб бориш. Қолаверса, киберфирибгарларга дучор бўлган фуқароларнинг масофадан туриб мурожаат қилишлари учун кечаю-кундуз хизмат олиб борадиган call-марказни ташкилаштириш.

Интернет контентини мониторинг қилишда фуқароларга зарарли фишинг хабарлари, тақиқланган маълумотлар ва сайтлар ҳақида ахборот келган тардирда уларни текшириш ва дарҳол йўқ қилиш учун текширувга айнан ушбу сайтга электрон тарзда хабарлар (зарарли дастурларни аниқ манзилларини) юбориш орқали жамоатчилик назоратидан фойдаланиш тизимини жорий қилиш.

САЛАМОВ САРВАР ТАШПУЛАТОВИЧ

*Давлат божхона қўмитаси
Божхона институти Божхона иши
факультети бош инспектори*

ТАШҚИ САВДО ОПЕРАЦИЯЛАРИНИНГ ЯГОНА ЭЛЕКТРОН АХБОРОТ ТИЗИМИ ВА БОЖХОНА ЮК ДЕКЛАРАЦИЯЛАРИ МАЪЛУМОТЛАРИНИНГ ЎЗARO МУВОФИҚ БЎЛИШНИ ТАЪМИНЛАШДА ҲУҚУҚНИ МУҲОФАЗА ҚИЛУВЧИ ОРГАНЛАР

Божхона органлари бир томондан ташқи иқтисодий фаолият иштирокчиларининг манфаатларини ҳимоя қилишга қаратилган ўз фаолиятининг самарадорлигини таъминласа, бошқа томондан улар давлатнинг манфаатларини ҳимоя қилади. Божхона чегараси орқали юкларни ташиш мураккаб, кўп босқичли жараёндир. Замонавий божхона қонунчилиги нафақат уни бирлаштириш ва ягона халқаро стандартларига етказиш, балки имкон қадар уни соддалаштиришни ҳам тақозо этади.

Дунёнинг барча мамлакатларида, шунингдек, Ўзбекистонда ҳам божхона органлари ва ташқи иқтисодий фаолият қатнашчилари фаолиятининг асосий қисмини ахборот алмашиш тизимлари ва рақамли технологиялар билан боғлиқ бўлган жараёнлар ташкил этиши барчамизга маълум. Ҳозирги кунда халқаро ва миллий қонун ҳужжатларига киритилаётган бир қатор ўзгартириш ва қўшимчалар, халқаро савдо ва ташқи иқтисодий фаолият соҳасида юз бераётган ўзгаришлар, божхона органларида божхона назорати ва расмийлаштирувини амалга ошириш тартиб-таомилларининг такомиллашуви амалда қўлланилиб келинаётган ахборот алмашиш тизимлари ва рақамли технологияларнинг янги версиясини ишлаб чиқиш ва ривожлантиришни тақозо этмоқда. Бежизга, Жаҳон божхона ташкилоти 2022 йилга «Рақамли божхона трансформациясини кенгайтириш» йили деб ном бермади. Бундан божхона тизимини рақамлаштириш бугунги кунда халқаро ва миллий божхона сиёсатининг муҳим йўналишларидан бири ҳамда глобал миқёсда долзарблигини намоён этмоқда.

Ўзбекистон Республикасининг бошқа мамлакатлар билан ташқи савдо алоқаларини олиб бориши, бу борада божхона органлари томонидан давлат ҳокимияти юқори органларини ташқи савдо, давлат бюджетига тушаётган бож тўловлари, солиқлар ва валюта назоратининг ҳолати ҳақидаги маълумотлар билан таъминлаш вазифаси божхона чегарасидан олиб ўтилаётган товарлар ва транспорт воситалари ҳақидаги маълумотларни йиғиш,

умумлаштириш ва уларни қайта ишлаб, божхона статистикасини юритишни тақозо этади.

Божхона расмийлаштируви ишончли етказиб бериш ва эгалик нархида муҳим аҳамият касб этиши мумкин, аммо кўпгина компаниялар ҳали ҳам ўзларида божхона хизматларини йўлга қўйишда иккиланишади. Рақамлаштириш соҳасидаги ютуқлар туфайли, энди бу масалага муносиб эътибор бериш вақти келди.

Тақсимот занжирларини оптималлаштириш ва рақамлаштириш учун кўп куч сарфланди, аммо божхона жараёни деярли ўзгармади. Кўпинча бюрократик ва мураккаб иш ҳисобланган божхона хизмати провайдерининг роли бунга жавобан пайдо бўлди. Улар мустақил хусусий сектор субъектлари сифатида ёки қўшимча хусусият сифатида божхона хизматларини таклиф қилувчи йирик логистика компанияларининг бўлинмаси сифатида ишлайди. Божхона хизматларини етказиб берувчилар, биринчи навбатда, хўжалик юритувчи субъектлар ва божхона ходимлари ўртасида воситачи вазифасини бажарадилар.

Мижозлар ва хизмат кўрсатувчи провайдерларнинг ўзаро муносабати кўпинча ҳокимиятнинг ҳаракатлари ва тартиблари каби бюрократикдир.

Ташқи савдо айланмаси тўғрисидаги маълумотларга эга бўлиш учун товар қиймати бўйича йиғма маълумотларни шунчаки жамлаш нотўғри бўлган бўлар эди. Чунки ушбу қийматлар турлича асосда шаклланган бўлиб, уларга ташқи савдо битимларда кўрсатилган товарларни етказиб беришнинг ҳар хил тижорат шартлари бевосита ўз таъсирини кўрсатади.

Бир неча йил олдин Сингапур ва АҚШ расмийлари божхона соҳасида рақамли трансформацияни биринчи бўлиб амалга оширган эди. Улар амалга оширган тизимлар, жараёнлар ва процедуралар сезиларли даражада фарқ қилади, аммо мақсад бир хил: хизматларини янада самаралироқ ва мижозларга енгилликлар яратиш учун рақамли ечимларни жорий этиш.

Бу божхона хизматларини етказиб берувчилар эртанги куннинг глобал таъминот занжирларида қанчалик долзарб бўлиши ва ушбу бозорда рақобатбардош бўлиб қолиши учун уларнинг бизнес моделлари қандай ўзгариши кераклиги ҳақидаги саволни туғдиради.

Божхона органлари фаолиятига жорий этилган ахборот тизимларининг сони 67 тага, тадбиркорлик субъектларига ва жисмоний шахсларга кўрсатилаётган интерактив хизматлар сони эса 33 тага етказилган. Ушбу ахборот тизимлари 21 та назорат органининг тегишли тузилмалари билан интеграциялаштирилиб, маълумотларнинг идоралараро алмашинуви йўлга қўйилган. Мамлакатимизда 2018 йилдан бошлаб мазкур стандартлар ва тавсиялар тўплами асосида хавфларни бошқариш тизими жорий этилиши натижасида расмийлаштириш вақти экспортда – 4,5 бараварга, импортда – 2 бараварга, божхона экспертизалари сони эса 6 бараварга қисқарди ва божхона назорати самарадорлиги 4 бараварга ортди.

«Ягона дарча» божхона ахборот тизимининг жорий этилиши натижасида товарларнинг импорт ва экспорт операцияларини амалга

оширишда зарур жараёнларни ягона тизим орқали амалга ошириш имконияти яратилган. Ҳозирги кунда «Ягона дарча» ахборот тизими ишлаб чиқилган бўлиб унга кўра:

1 январь 2020 йилдан «Ягона дарча» БАТ жорий қилинган ва 6 та вазирлик ва идоралардан 21 та рухсатнома ҳужжатлар олинishi йўлга қўйилган. 1 август 2021 йилдан ҳозиргача 8 та вазирлик ва идораларга интеграция қилиниб, 39 та рухсатнома ҳужжатлари олиниб келинмоқда. Келгусида, ташқи иқтисодий фаолиятга оид барча ҳужжатларни «Ягона дарча» БАТга ўтказиш. Тизимни халқаро стандартга чиқариш яъни тизимдаги ҳужжатларни, мурожаатга қараб, учта – яъни инглиз, рус, ўзбек тилларда бериш. Халқаро тизимларга интеграция қилиш (ЕвроОсиё иқтисодий иттифоқи, Шанхай ҳамкорлик ташкилоти ва САРЕС) йўлга қўйилиши режалаштирилган.

Ҳозирда, «Ягона дарча» божхона ахборот тизимидан рўйхатдан ўтганлар сони 47 672 тани ташкил қилмоқда. Шу кунгача, 1 189 546 та рухсатнома ва сертификатлар берилган. Кунлик фойдаланувчилар сони 400-500 тани ташкил этмоқда. Ушбу платформадан олинган рухсатнома ва сертификатларнинг таҳлили:

- мувофиқлик сертификати – 318 928 та
- санитария эпидемиология хулосаси – 127 360 та
- экологик сертификат – 11 586 та
- ветеринария ҳужжатлари – 51 915 та
- ўсимликлар карантини ҳужжатлари – 677 077 та

Мавжуд куч ва воситалардан оптимал фойдаланган ҳолда божхона органлари фаолияти ва инфратузилмасинининг институционал асосларини ишлаб чиқиш. Сўнгги икки ўн йилликда жаҳон савдосида ҳам ижобий, ҳам салбий омиллар билан тавсифланадиган мураккаб жараёнлар рўй берди. Тарихда ҳеч қачон халқаро савдо шу қадар тез ва кенг миқёсда ривожланган давр бўлмаган. Бироқ бу даврда жаҳон савдосининг ўсиши билан бирга салбий жараёнлар ҳам ривожлана бошлади. Бу, биринчи навбатда, терроризмнинг пайдо бўлиши ва товарлар ҳаракатининг асосий йўналишларида қароқчиликнинг қайта тикланиши билан боғлиқ. Бу, ўз навбатида, хавфсизлиқни глобал савдо ҳамжамиятининг асосий муаммоларидан бирига айланишига сабаб бўлди. Жамиятни муҳофаза қилиш ҳамиша асосий вазифалардан бири бўлиб келган. Бироқ 2001 йил 11 сентябрда Америка Қўшма Штатларида юз берган воқеалардан сўнг хавфсизлик барча давлатлар, ҳокимият органлари, шу ўринда божхона хизматлари учун янада муҳим аҳамият касб этди. Савдо хавфсизлигини ошириш бўйича мавжуд ташаббусларга катта эътибор қаратила бошланди ва улар билан бирга янгилари пайдо бўлди. Халқаро ва икки томонлама ташаббуслар ҳам кўриб чиқилди ва мустаҳкамланди.

Замонавий асрда божхона ишининг анъанавий усуллари самарасиз бўлиб, кўплаб мамлакатлар товарлар ҳаракати логистика занжири бўйлаб божхона назорати самарадорлигини ошириш мақсадида ўз божхона

хизматларини сўнгги ахборот-коммуникация технологиялари ва техник воситаларни жорий этиш орқали ислоҳ қилишни бошлади. Бироқ амалда бир қатор сабабларга кўра, божхона хизматларини модернизация қилиш бўйича кўплаб лойиҳалар ўз мақсадларига эриша олмади. Лойиҳаларни таҳлил қилиш ва уларни амалга ошириш асосида иккита асосий сабаб аниқланган бўлиб, биринчидан, мавжуд божхона инфратузилмаси объектларининг замонавий ахборот-технологиялари асосида ишламаслиги; иккинчидан, лойиҳалар доирасида режалаштирилган янги божхона инфратузилмаси объектларини реконструкция қилиш ҳамда жойлаштириш билан боғлиқ.

Ҳозирги кунда божхона инфратузилмаси чегара ҳудудларида ва умуман давлатнинг стратегик манфаатларини таъминлаш билан боғлиқ вазифалар мажмуини ҳал қилувчи кўп тармоқли ижтимоий-иқтисодий тизимдир. Унинг сифати ҳамда самарадорлиги чегара ҳудудларининг ижтимоий-иқтисодий ривожланишига боғлиқ бўлиб, бу минтақанинг ижтимоий-иқтисодий мажмуасига таъсирлар мавжудлигини намоён этади. ижобий таъсирлар орасида, энг аввало шуни таъкидлаш лозимки, давлат чегаралари орқали амалга оширилувчи савдо муносабатлари кенгайиши, бандлик муносабатлари ҳамда минтақавий иқтисодиётни ривожлантириш мақсадида рағбатлантириш учун шароитлар яратади ва натижада миллий ҳамда халқаро савдо ўсиш мултипликатори таъсири сабаб давлат бюджетига ўтказилувчи тўловлар миқдори кўпаяди.

Ж.Ф. МУҲИТДИНОВ

*самостоятельный соискатель
Ташкентского государственного юридического
университета*

АЛЬТЕРНАТИВНОЕ РАЗРЕШЕНИЕ ОНЛАЙН-СПОРОВ: ИНТЕРНЕТ-КОРПОРАЦИЯ ПО ПРИСВОЕНИЮ ИМЕН И НОМЕРОВ (ICANN)

Интернет представляет собой транснациональное средство коммуникации, которое обеспечивает безграничный обмен информацией на высокой скорости с помощью различных приложений, таких, как электронная почта или Всемирная паутина. Безграничный характер Интернета подразумевает, что все больше субъектов, находящихся в разных юрисдикциях, взаимодействуют и заключают сделки. Поэтому существует вероятность возникновения большого числа трансграничных споров. Для таких споров трудно уста-

новить компетентный суд, определить применимое право и обеспечить исполнение решения суда.

В связи с чем возникает необходимость поиска альтернативных способов урегулирования споров. Одним из таких способов урегулирования спора выступает Интернет-корпорация по присвоению имен и номеров (ICANN).

ICANN была создана в 1998 году под эгидой Министерства торговли США для управления системой доменных имен в Интернете. Она обеспечивает уникальность доменных имен и соответствующих им IP-адресов. Поэтому один и тот же адрес всегда ведет к одному и тому же местоположению¹.

На основании рекомендаций ВОИС, ICANN приняла в 1999 г. Единую политику разрешения споров о доменных именах (UDRP), которая применялась при урегулировании споров, касающихся регистрации доменных имен и в настоящее время она остается очень актуальной. В силу договорных обязательств, налагаемых ICANN, лица, зарегистрировавшие доменное имя в общем домена верхнего уровня, соглашаются подчиниться UDRP, которая путем ссылки включена в каждое регистрационное соглашение. Реестры национальных доменов верхнего уровня не несут аналогичного обязательства касательно регистрации путем отсылки на UDRP. Тем не менее в отношении значительного числа национальных доменов верхнего уровня были введены альтернативные механизмы разрешения споров, которые в значительной степени основаны на UDRP².

Позже в рамках программы New Generic TLDs ICANN внедрила новые механизмы защиты прав третьих лиц, как до делегирования, так и после делегирования, при рассмотрении споров, связанных с товарными знаками. Производство дел после делегирования дают владельцам товарных знаков возможность подавать жалобы непосредственно против оператора реестра. Более того, операторы реестра новых доменов верхнего уровня обязаны внедрять определенные услуги, предназначенные для предотвращения регистрации потенциальными нарушителями прав на товарные знаки, включая Единую систему быстрой приостановки. Последний представляет собой более короткий механизм, дополняющий UDRP в отношении особо явных случаев злоупотребления доменными именами. Однако внедрение данных порядков не подорвало позиции UDRP как известного внесудебного порядка урегулирования споров в отношении доменных имен.

Производство дел в рамках UDRP осуществляются не ICANN, а ограниченным числом поставщиков услуг по урегулированию споров, аккредитованных ICANN, включая Центр ВОИС по арбитражу и посредничеству³. Каждый поставщик услуг принял свои Дополнительные правила, содержащие дополнительные процедурные положения, которые должны применять-

¹ Ashley Packard. "Digital Media Law". Second edition. John Wiley & Sons, Inc. 2013. p. 91.

² Pedro De Miguel Asensio. "Conflict of Laws and the Internet". Edward Elgar Publishing, Inc. 2020. p.300

³ Полный список поставщиков услуг по урегулированию споров доступен на сайте www.icann.org₃₀₄

ся комиссиями (экспертами), разрешающими споры. Заявитель должен выбрать поставщика услуг среди тех, кто аккредитован ICANN.

Одной из основных особенностей UDRP является ее ограниченная сфера применения. Она лишь обеспечивает альтернативный механизм урегулирования споров в отношении неправомерной регистрации доменных имен, которые сходны до степени смешения с товарными знаками, права на которые есть у заявителя. Согласно пункту 4(a) UDRP, для того, чтобы жалоба была удовлетворена, заявитель должен доказать три обстоятельств: (1) оспариваемое доменное имя идентично или сходно до степени смешения с товарным знаком, на который он имеет права; (2) владелец доменного имени не имеет прав или законных интересов в отношении доменного имени; и (3) доменное имя было зарегистрировано и используется недобросовестно¹.

Более того, в соответствии с пунктом 4(i) UDRP, средства правовой защиты, доступные в соответствии с UDRP, ограничиваются требованием аннулирования спорного доменного имени или передачи его регистрации заявителю². Другие соответствующие интересы касательно доменных имен, кроме товарных знаков, не защищены³. UDRP не обеспечивает защиту личных имен, если лицо не приобрело права на товарный знак на свое имя. Пункт 4(g) UDRP предусматривает, что все сборы, взимаемые поставщиком услуг по урегулированию споров, как правило, оплачиваются заявителем.

Таким образом, средства правовой защиты, имеющиеся в распоряжении заявителя, подающего в национальные суды иск о нарушении прав на товарный знак или о недобросовестной конкуренции, такие, как возмещение ущерба, возмещение расходов на гонорары адвокатов, судебные запреты, предписывающие ответчику воздержаться от нарушения, требования о предоставлении информации ответчиком, требования об уничтожении и возврате товаров, недоступны в рамках процедуры UDRP. Кроме того, суды могут предписать временные меры для предотвращения нарушения или сохранения доказательств.

Однако одним из преимуществ производства дел в рамках UDRP является его ускоренный и онлайн-характер. Из содержания UDRP видно, что разбирательство по урегулированию споров в рамках UDRP не предоставляют гарантий, эквивалентных тем, которые имеются при разбирательствах в национальных судах или арбитражных разбирательствах. В свете действующих международных стандартов и соображений национальной государственной политики в отношении процедурных вопросов организация и структура производство дел в рамках UDRP представляются недостаточными для обеспечения надлежащей защиты сторон, полного соблю-

¹ Единая политика разрешения споров о доменных именах (UDRP) <https://archive.icann.org/en/udrp/udrp-policy-24oct99.htm>

² Единая политика разрешения споров о доменных именах (UDRP) <https://archive.icann.org/en/udrp/udrp-policy-24oct99.htm>

³ См. J.D. Lipton. "Beyond Cybersquatting: Taking Domain Name Disputes Past Trademark Policy". Wake Forest L. Rev., vol.40, 2005, p. 1361

дения принципа состязательности и осуществления права на защиту, в частности, владельцу доменного имени, допустившего нарушение¹.

Действительно, характерной чертой UDRP является то, что по сравнению с судебными и арбитражными решениями они имеют очень ограниченный эффект. Во-первых, ограничение таких последствий относится к единственным средствам правовой защиты, доступным заявителю в соответствии с пунктом 4(i) UDRP. Во-вторых, в пункте 4(i) четко указывается, что производство дел в рамках UDRP подчинены судебному разбирательству, которое может быть инициировано либо заявителем, либо владельцем доменного имени. Кроме того, у UDRP есть некоторые существенные недостатки, такие как недостаточная предсказуемость из-за отсутствия какого-либо процесса обжалования и средства обеспечения единообразия в ее толковании. При этом, даже если решения в рамках UDRP имеют ограниченное действие и подчиняются решениям судов, на практике этот механизм доказал свою исключительную эффективность. Его эффективность связана с особой ролью ICANN², который может гарантировать исполнение решений, вынесенных в рамках процедур UDRP, без необходимости обращения в национальные суды. Если заявитель испытывает трудности с исполнением решения комиссии, дело может быть передано в ICANN. Решения в рамках UDRP ограничиваются требованием аннулирования соответствующего доменного имени или передачи его регистрации заявителю. Роль ICANN в управлении DNS и ее взаимоотношения с соответствующими операторами реестра и аккредитованными регистраторами достаточны для обеспечения такого аннулирования или регистрации.

¹ E.G. Thornburg. "Going Private: Technology, Due Process, and Internet Dispute Resolution", University of California Davis Law Review, vol. 34, 2000. pp. 151-220.

² L.B. Bingham. "Control Over Dispute-System Design and Mandatory Commercial Arbitration". Law and Contemporary Problems, vol. 67, 2004. pp. 221-251.

**KAMOLOV ABDULLO
ABDURAZZOKOVICH**

*O'zbekiston Respublikasi Jamoat xavfsizligi
universiteti o'quv guruh komandiri*

HUQUQBUZARLIKLARNING OLDINI OLISHDA UCHUVCHISIZ UCHUVCHI APPARATLARNI QO'LLASH VA MA'LUMOT UZATISH TIZIMIDA ZAMONAVIY AXBOROT TEXNOLOGIYALARI

Huquqbuzarliklarga qarshi kurashish barcha davrlarda davlatning jiddiy va muhim masalasi hisoblanib kelingan. Inson tinch va xotirjam yashashni hohlaydi. Tinchlik bo'lgan joyda baraka va rivojlanish bo'ladi. Bugungi kunga kelib esa butun dunyo bo'ylab axborot texnologiyalari jadal va keng suratlarda rivojlandiki har bir soha faoliyatini ularsiz tasavvur qilib bolmaydigan darajada asrimizda tub burilish yasaldi. Axborot texnologiyasi bu sodda qilib aytganda malumotlarni qabul qilish, qayta ishlash va boshqarish demakdir. 2022–2026-yillarga mo'ljallangan yangi O'zbekistonning taraqqiyot strategiyasida 90-maqсадning ustuvor yo'nalishlar va vazifalardan biri etib aynan O'zbekiston Respublikasi Qurolli Kuchlari axborot almashish maxsus tizimlarini integratsiya qilish va yagona himoyalangan axborot-kommunikatsiya tizimini yaratish etib belgilandi[1]. Zamonaaviy texnik vositalar hechbiri axborot texnologiyalari yordamisiz ishlamaydi. Yagona bir misol sifatida uchuvchisiz uchuvchi apparat (UUA)ni oladigan bo'lsak:

birinchidan: Dasturiy taminot platasi mavjuda va avvaldan ushu qurilmaga python¹ dasturlash tilida yozilgan kodlar kiritiladi aks holda UUA hech qachon avtomatik parvoz qila olmaydi;

ikkinchidan: Dasturlangan UUA o'zi IP manzilini va pult operatori MAC manzilini oladi hamda ma'lumot uzatiladi;

uchinchidan: Mikrokontroller¹ olingan ma'lumotlarni o'qiydi.

tortinchidan: GPS asosida aloqani tashkil etish, UUA va stansiyasi o'rtasidagi aloqa sifatini yaxshilaydi va uchuvchisiz uchuvchi apparatning doimiy yo'nalishi va nazoratini ta'minlaydi.

Albatta hech bir texnik vositalar insondek ongli ravishda harakat qila olmaydi. Ammo bugungi kunga kelib esa ilm fan va texnologiya rivojlanib shu darajaga yettiki huddi insondek idrok qila oladigan sun'iy intellakt(ong)lar kashf qilindi. Har qanday texnik vositalar albatta inon uchun xizmat qilishi zarurdir. Bir o'ylab ko'raylikchi agar sun'iy intellektga ega ushbu robotlarni biz o'z faoliyatimizda foydalansak nechog'lik yutuq va kamchiliklarga erishamiz.

Bugungi kunda keng miqyosdagi robotlashtirish zamonaviy jamiyatning muammolaridan biriga aylanib bormoqda. Ijtimoiy hayotning barcha jabhalariga sun'iy intellektni joriy etish insoniyat hayotida ko'plab o'zgarishlarni vujudga keltiradi. Olimlar robotlarni faqat mavzuga kiritilgan ijtimoiy munosabatlarda emas bali tegishli huquq sohasida ham qo'llashni amaliyotga joriy etmoqda. Robototexnika va sun'iy intellektda jinoiyatning oldini olish hamda obyektlarni qo'riqlashni takomillashtirish orqali biz hayotiy faoliyatimizda ulkan yutuqlarga erishishimiz mumkindir. Jamoat xavfsizligi uchun robototexnika va sun'iy intellektdan foydalanish jinoyatchilikni kamaytirish va ijtimoiy xavfli oqibatlarining kelib chiqishining oldini olish kabi dolzarb muammolarning bir yechimi desak mubolag'a bo'lmaydi.

“Sun'iy intellekt” atamasi 1956 yilda D. Makkartni tomonidan taklif qilingan. Sun'iy intellekt - aqlli mashinalar va aqlli dasturiy ta'minotni yaratish orqali ilmiy bilimni ozida mujassamlashtirgan texnologiya demakdir.

- ijodiy faoliyatni amalga oshiruvchi aqlli tizimlar
- an'anaviy ravishda insonning vakolati deb hisoblangan funktsiyalar
- intellektual hisoblashning asosiy xususiyatlaridan biri robototexnika va sun'iy intellekt tizimlari ularning qobiliyatlaridan biridir.

Python ([ˈpaɪθ (ə)n] – payton, piton) – turli sohalar uchun yuqori darajadagi umumiy maqsadli dasturlash tili.

Mikrokontroller (ingl *Micro Controller Unit, MCU*) – elektron qurilmalarni boshqarish uchun mo'ljallangan mikrochip.

Afsuski, bungi kunda bunday mukammal texnologiyalardan yovuzlik yolida ham qollanish holatlari kuzatilmoqda. Bunday jinoyatchiliklarning asosiy vositasi xakerlik dasturlari bo'lmashligi ham mumkin. Sun'iy intellekt sifatida esa ishlaydigan yagona hisoblash markazi mavjud bo'ladi. Faqatki boshqasi bir sun'iy intellektning buyruqlarini ulash va almashtirishi orqali gina tizimga kirish va noqonuniy yolda tizimni boshqarish mumkindir. Ammo ko'plab imkoniyatga ega birgina uchuvchisiz uchuvchi apparat “Dron”lardan jinoyatchilikning oldini olish, obyektlarni qo'riqlash va boshqa ko'pgina maqsadlarda to'g'ri foydalana olsak biz hayotiy faoliyatimiz yo'lida ko'pgina yutuqlarga erishishimiz mumkindir. Jumladan agar uchuvchisiz uchuvchi apparatlardan samarali foydalana olsak, inson bora olmaydigan joylarga tezda bora olishi, zaxarlangan hududlarda, yong'in o'chog'iga kirishda, bevosita obyektlarni qo'riqlashda shuningdek harbiy operatsiyalarda jinoyatchilar harakatini kuzatishda va boshqa ko'pgina amallarni bajarishda insoniyatga kopgina yutuq beradi.

Bunday robotizatsiyalashgan tizimni nafaqat politsiya tarkibida ko'paytirish, balki yangi vositalar va kommunikatsion texnologiyalarni ham o'zlash-tirishi kerak. Dorset politsiyasi birinchilardan bo'lib dronlarini o'z ish amaliyotiga joriy qildi. Albatta, bu holatda biz ish joyiga qarab, politsiya xodimlariga qo'yiladigan turli omillar va talablarni hisobga olishimiz kerak. Misol uchun, yirik shaharlarda jumladan, jinoyatga tezkor javob berish uchun politsiya uchastkalari odatda zich taqsimlanadi. Qishloq joylarda esa vaziyat ancha murakkab, chunki u yerda politsiya uchastkalari bir-biridan nisbatan uzoqroqda joylashgan.

Natijada, politsiya xodimlari hodisaga javob berish uchun ko'p sonli hodisalarni bartaraf etishlari kerak.

Xulosa o'rnida shuni aytishimiz mumkinki obyektlarni qo'riqlash va jinoyatchilikning oldini olish hamda jamoat tartibini saqlashni robotizatsiyalashtirish bugungi davr talabi desak mubolag'a bo'lmaydi. Har qanday yaratilgan texnik vositalar inson uchun hizmat qilishi zarurdir. Ilm fan yutuqlaridan biri bo'lgan innovatsion keng ko'lamli imkoniyatlarga faqatgina dronlar emas balki boshqa robotizatsiyalashgan tizimlardan to'g'ri foydalanish kelajakda o'zining keng ko'lamli yutuqlarini beradi.

**ИРГАШЕВ ЖАВЛОНБЕК
ГАФУРДЖАНОВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ўқув-услубий бошқарма ўқитувчи-методисти*

ТАЪЛИМНИ РАҚАМЛАШТИРИШ ЖАРАЁНЛАРИДА ТАЪЛИМ СУБЪЕКТЛАРИГА ҚЎЙИЛАДИГАН ПЕДАГОГИК ТАЛАБЛАР

*Тараққиётга эришиш учун рақамли билимлар ва замонавий
ахборот технологияларини эгаллашимиз зарур ва шарт.*

Шавкат Мирзиёев

Жаҳондаги глобал ўзгаришлар, фан-техника жадал ривожланиши ҳамда ахборот технологияларининг ривожига асосланган ахборотлашган жамият муҳити таълим тизимиغا кучли таъсир этмоқда. Бугунги мунтазам амалга оширилаётган таълим ислохотлари, инновацион жараёнларнинг асосий вазифалардан бири рақамлаштириш жараёни хусусиятларига тўла мослашиш ҳисобланади. Халқаро миқёсда ижтимоий институтларнинг таълим тизими бошқарувидаги ўзаро ҳамкорлигини такомиллаштириш долзарблиги тобора аён бўлиб бормоқда. Шунинг учун ҳам Олий таълим муассасаларида ўқув жараёнларини ахборотлаштиришнинг интерфаол технологияларини ишлаб чиқиш, интегратив таълим муҳитини яратишнинг педагогик механизмларини такомиллаштиришга алоҳида эътибор қаратиш долзарб вазифалар қаторига киради. Дунёнинг ҳозирги ривожланиш босқичи илмий ахборотлар ҳажмининг муттасил ўсиб бориши билан тавсифланади.

Ўзбекистон Республикасининг "Ахборотлаштириш тўғрисида"ги Қонуни, 2012 йил 21 мартдаги "Замонавий ахборот-коммуникация

технологияларини янада жорий этиш ва ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги, 2013 йил 27 июндаги "Ўзбекистон Республикаси Миллий ахборот-коммуникация тизимини янада ривожлантириш чора-тадбирлари тўғрисида"ги Президент қарорлари, Ҳукуматнинг тегишли ҳуқуқий-меъёрий ҳужжатлари ижросини таъминлаш, таълим тизимида ахборот-коммуникация технологиялари, интернет ва мультимедиа ресурсларидан фойдаланиш самарадорлигини ошириш орқали таълим-тарбия жараёни сифатини ошириш бугунги куннинг долзарб вазифасидир¹.

Қолаверса, 2017–2021 йилларда Ўзбекистон Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича Ҳаракатлар стратегиясини «Илм, маърифат ва рақамли иктисодиётни ривожлантириш йили»да амалга оширишга оид Давлат Дастурининг бевосита 165-банди Олий таълим тизимини янада такомиллаштириш масалаларига оид бўлиб, унда таълим жараёнини ахборотлаштиришга доир вазифалар ҳамда таълим субъектларида замон талабларига мос медиакомпетентликни шакллантириш вазифалари белгиланган.

Таълим муассасасининг электрон ахборот таълим муҳитини яратиш соф техник масала бўлиб қолмасдан, балки муассасанинг илмий-методик, ташкилий ва педагогик имкониятларини тизимли ёндашув асосида ишга солишни ҳам талаб этади².

Таълимни ахборотлаштириш билан бир қаторда таълимни рақамлаштириш ҳам олдимизда турган энг муҳим мақсадларимиздан бири ҳисобланади. Рақамлаштиришга ҳозирги кунда аниқ таъриф берилмаган. Илмий-тадқиқот ишларида муаллифлик таърифлари мавжуд. Жамият ривожланишининг ҳозирги босқичида баъзи тадқиқотчилар ва ўқитувчилар томонидан таълимни ахборотлаштириш рақамлаштиришнинг таркибий қисми сифатида қаралмоқда. Жумладан, Д.Свириденко ўз ишларида, рақамлаштириш ахборотлаштириш ва компьютерлаштиришдан кейинги босқич бўлиб, у, асосан, ҳисоблаш техникалари, компьютерлар ва ахборот технологияларидан фойдаланиш билан боғлиқ деб ҳисоблайди. Викилуғат рақамлаштиришнинг куйидаги таърифини беради: рақамли технологияларни жорий этиш; рақамли қурилмалар ёрдамида маълумотларни боғлаш, ёзиш ва ўтказишнинг рақамли усулига ўтказиш ёки ўтиш. О.А.Пикулева рақамлаштириш бўйича электрон қўлланмада ушбу концепциянинг куйидаги мазмунини таклиф қилади: аналог (физик) маълумотларни йиғиш ва қайта ишлаш тизимларини уларнинг ҳолати тўғрисида рақамли сигнални ишлаб чиқарадиган, узатадиган ва қайта ишлайдиган технологик тизимлар билан алмаштириш.

Норвегия ва Дания таълим тизимларида таълимни рақамлаштириш иккита жиҳат бўйича кўриб чиқилади: ҳукумат стратегияси ва халқаро

¹ Фан, техника ва таълимда инфокоммуникацион ва ҳисоблаш технологиялари: монография халқаро конференция маърузалари ва тезислари. (М-во высш. и сред. спец. обр. РУз).

² Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг 75-сессиясидаги нутқи 23.09.2020

ташаббуслар таъсири остида ривожланаётган ташқи жараён сифатида ва рақамли технологияларни жорий этиш учун ўқитувчилар ёки кичик тузилмаларнинг индивидуал тажрибасига асосланган ички жараён сифатида. Хорижий тадқиқотларда таълимни рақамлаштириш ташкилий масалалар, технологик инфратузилмадан бошланиб, педагогик ёндашувлар билан якунланадиган турли жиҳатларни ўз ичига олади ҳамда интерактив ва мослашувчан таълим дастурларини таклиф қилиш орқали халқаро миқёсда ташкиллаштиришга таъсир қилади. Деярли барча тадқиқотлар таълимни рақамлаштириш одамларни жамиятдаги ўзгаришларга ва касбий муҳитга мослаштиришнинг мослашувчан кўникмаларини ривожлантиришга олиб келади, деган тушунча билан боғлиқ¹.

Олий ўқув юртларининг ўқув жараёнида электрон таълим (ёки онлайн таълим) тобора муҳим ўрин эгалламоқда, бу кўрсатилган хусусиятларни амалга ошириш имкониятига эга бўлиб, принципиал жиҳатдан янги педагогик тизимларни қуриш ҳамда педагогик усулларни яратиш ва ривожлантириш асосида ўқув жараёнини ривожлантиришда таълимнинг ёндашувлари, услубий тизимларини педагогик лойиҳалаштиришга бўлган эҳтиёжнинг амалга оширадиган янги босқич – таълимни рақамлаштиришга ўтади.

Таълим тизимининг рақамлаштириш босқичига ўтиши жамиятни рақамли даврга ишончли ўтишни ва иктисодиётни рақамли ўзгартиришни ахборот технологиялари, технологик жараёнларни автоматлаштириш ва ахборот хавфсизлиги соҳасидаги юқори малакали мутахассислар билан таъминлашни таъминлаши керак.

Рақамли трансформация туфайли замонавий шароитда олий таълим тизимининг ривожланиши ўқув жараёнини қуришга, шу жумладан, илғор ўқув технологияларидан фойдаланган ҳолда замонавий электрон ахборот-таълим муҳитини яратишга, таълимни бошқариш стратегиясини амалга оширишга ва индивидуал хусусиятларга асосланган ўқув материалларини мослаштиришга янги талабларни қўяди.

Электрон таълимни жадал жорий этиш ва рақамли таълим муҳитини ривожлантириш шароитида таълим форматлари ўзгариб бормоқда, таълим парадигмаси офлайн ва онлайн таълимни бирлаштириш шароитида амалга ошириладиган гибрид ўқув жараёнига ўтмоқда.

Электрон таълим ўзида таълимнинг инновацион ёндашувини қўллаган ҳолда таълим сифати ва имкониятларини ошириш учун мультимедия ва интернет-технологияларни қўллашга асосланади. Кўплаб хорижий очик ва виртуал университетлар анъанавий таълим шакллари билан рақобатлашадиган электрон таълим тамойили асосида ишлайди.

¹ Фан ва таълимда ахборот-коммуникация технологиялари: республика илмий-амалий конференция маърузалар тўплами. – Т.: ТАТУ.

Электрон таълим таълим шакли ва муҳитини талаба ва ўқитувчининг хоҳишига кўра ўзгартиради. Электрон таълим талабаларга қулай ташкиллаштирилган муҳитда билим олиш имконини беради¹.

Таълимда рақамли технологияларни ўқитиш сифатини сақлаб қолган ҳолда тизимни самарали қўллаш учун нималар қилиш керак?

Биринчидан, албатта, мамлакатимизда Интернет инфратузилмасини яхшилашимиз, мобил операторлар томонидан кўрсатилаётган хизматлар сифатини оширишимиз ва энг муҳики аҳолининг, айниқса талаба ёшларни замонавий ахборот-коммуникация технологияларининг сўнг ютуқларини ўзлаштиришга шарт-шароитлар ҳамда имтиёзлар яратиб беришимиз лозим.

Иккинчидан, ўқув жараёнини ташкил этишда рақамли технологиялардан фойдаланиш кўламини кенгайтириш ва ахборот ресурслари, ўқитиш воситалари ва масофавий ўқитиш технологияларини ривожлантириш, ижодкор талабаларни университетни рақамлаштириш лойиҳаларига жалб қилиш билан олий таълим муассасалари фаолиятини тартибга солувчи норматив-ҳуқуқий ҳужжатларга ўзгартириш киритиш бўйича ваколатли органларга таклифлар бериш, юқори самарадорликка эга рақамли қурилмалар билан жиҳозланган тузилмалар, ўқув хоналари, лабораториялар, медиа-студиялар ва бошқаларни ўз ичига олган марказларни ташкил этиш ҳамда унда орттирилган тажрибани Ўзбекистоннинг барча олий таълим муассасаларида қўллаш.

Учинчидан, замонавий ахборот-коммуникация технологиялари ва таълим технологияларининг мустаҳкам интеграциясини таъминлаш, бу борада педагог кадрларнинг касбий маҳоратини узлуксиз ривожлантириб бориш учун қўшимча шароитлар яратиш.

Тўртинчидан, интерфаол тақдимот тизимларидан фойдаланиш, маъруза ва семинар дарслари учун интернет билан боғлиқ ҳолда интерфаол ва мультимедиа тақдимотларни ишлаб чиқиш каби мавзулар бўйича ўқитувчиларнинг малакасини ошириш учун курсларни ташкил қилиш ва ўтказиш.

Бешинчидан, реал вақт режимида интерфаол тақдимот тизимлари, видео-конференцалоқа тизимлари, виртуал заллар, электрон ресурслардан фойдаланиб исталган вақтда масофавий ўқитиш жараёнини амалга ошириш.

Олтинчидан, булутли технологиялар, виртуал воқелик, кенгайтирилган воқеликдан фойдаланиш ҳамда дидактик материаллар ва тажриба дизайнларини ишлаб чиқишда 3D принтерини қўллаш, рақамли дидактика ва рақамли таълим моделларини қўллаш, ўқитувчилар ва талабалар учун лойиҳалар, диплом ишлари, илмий изланишлар ва бошқаларини муҳокама қилиш учун илмий веб-сайтлар ишлаб чиқиш лозим.

Шундагина, биз рақамли технологиялардан фойдаланиб таълим сифатини туширмаган ҳолда талаба-ёшларга бугунги кун талаби даражасида билим олишларига эришамиз¹.

¹ Р. Ишмухамедов, А. Абдукодиров, А. Пардаев. "Таълимда инновацион технологиялар: таълим муассасалари педагог-ўқитувчилари учун амалий тавсиялар".

Шу жиҳатдан, мамлакатимиз Президенти Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек “Тараққиётга эришиш учун рақамли билимлар ва замонавий ахборот технологияларини эгаллашимиз зарур ва шарт. Бу бизга юксалишнинг энг қисқа йўлидан бориш имкониятини беради. Зеро, бугун дунёда барча соҳаларга ахборот технологиялари чуқур кириб бормоқда. Албатта, рақамли иқтисодиётни шакллантириш керакли инфратузилма, кўп маблағ ва меҳнат ресурсларини талаб этишини жуда яхши биламиз. Бироқ, қанчалик қийин бўлмасин, бу ишга бугун киришмасак, қачон киришамиз?! Эртага жуда кеч бўлади” деган сўзлари ҳам барча соҳада рақамли технологияларини қўллашни талаб қилмоқда.

Тараққиётнинг муҳим омили саналган рақамли инновацион технологиялар барча соҳалар сингари ички ишлар тизимида ҳам самарали татбиқ қилинмоқда. Бундан кўзланган асосий мақсад соҳа фаолиятининг очиқ ва шаффофлигини таъминлаш, маълумотимизда ҳуқуқ-тартиботни сақлаш ва жинойтчиликка қарши курашишнинг сифат жиҳатдан самарали механизмларини жорий этишдир. Чунки ахборот маконидаги глобаллашув жараёнларининг жадал суръатлар билан кучайиб бораётгани кибероламда янги-янги хатар ва таҳдидларнинг пайдо бўлишига, пировардида жамият барқарорлигига хавф туғдирмоқда.

Ички ишлар органлари соҳавий хизматлари йилдан-йилга инновацион рақамли технологиялар билан таъминлаб келинмоқда. Айни пайтда халқаро тажрибанинг илғор ютуқларини фаолиятга самарали татбиқ этиш бўйича изчил чора-тадбирлар амалга оширилмоқда. Ўз навбатида, соҳани янада ривожлантириш кадрлар салоҳиятига ҳам боғлиқ.

Бу борада Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги “Рақамли Ўзбекистон – 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги фармони қабул қилинди. Унда замонавий ахборот-коммуникация технологияларини қўлланган ҳолда таълимни бошқаришни автоматлаштириш ва ҳар томонлама таҳлил қилиб бориш тизимини яратиш, олий таълим жараёнларини бошқариш, ахборот тизимини ишга тушириш ва ўқув, илмий, молиявий жараёнларни босқичма-босқич рақамлаштириш, шунингдек, «Дубликат» ахборот тизимини ишлаб чиқиш каби қатор вазифалар белгиланган².

Шу ўринда ИИОларига сифатли кадрларни етказиб бераётган ИИВ Академиясида ҳам таълим-тарбия жараёнини замонавийлаштиришга йўналтирилган «Smart-Академия» интеграллашган ахборот-таълим платформа-сини яратиш устида кенг қамровли ишлар олиб борилмоқда. Бунинг натижасида ўқитишнинг илғор ёндашувлари татбиқ этилиб, “кибержиноятларга қарши кураш фаолияти” ихтисослиги бўйича малакали кадрларни

¹ Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти мавзусидаги педагогика фанлари доктори илмий даражасини олиш учун ёзилган диссертация.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги “Рақамли Ўзбекистон — 2030” стратегиясини тасдиқлаш ва уни самарали амалга ошириш чора-тадбирлари” тўғрисида ПФ-6079-сон Фармони.

тайёрлаш, “Киберхавфсизлик лабораторияси”ни ташкил этиш, ички ишлар органлари соҳавий хизматлари фаолиятидаги электрон дастур ва тармоқларни ўқув тизимига интеграция қилиш имкониятини кенгайтириш режалаштирилган. Муҳими, бу янгилашлар нафақат таълим сифатини юксалтиришга, балки тизимни етук малакали кадрлар билан таъминлашга ҳам хизмат қилади.

Профессор-ўқитувчилар орасида соғлом рақобат муҳитини шакллантириш, уларнинг илмий-педагогик фаолиятини рағбатлантириш, илғор иш тажрибаларидан самарали фойдаланиш, таълим сифати бўйича халқаро мезон ва стандартларини татбиқ этиш орқали ички ишлар органлари учун юқори малакали мутахассис кадрларни тайёрлашга замин яратиш рейтинг баҳолашнинг мақсади ҳисобланади.

Қуйидагилар рейтинг баҳолашнинг вазифалари ҳисобланади:

профессор-ўқитувчилар фаолиятида ижодий ташаббускорликни ривожлантириш;

профессор-ўқитувчиларнинг касбий ўсиши ва маҳоратини ошириш учун қулай шарт-шароитларни яратиб бериш;

таълим сифати, илмий-тадқиқот ва ўқув-тарбия жараёнлари ҳақида холис ахборотларга эга бўлиш;

кафедралар ва профессор-ўқитувчилар фаолиятини мониторинг қилиш учун зарур маълумотларни жамлаб бориш;

рейтинги юқори бўлган профессор-ўқитувчилар фаолиятини рағбатлантириш ҳамда нисбатан паст кўрсаткични қайд этганларга кўмаклашиш;

Академияни миллий ҳамда халқаро рейтинг тизимидан муносиб ўрин эгаллашига йўналтирилган зарур чора-тадбирлами босқичма-босқич амалга оширишни назарда тутди¹.

¹ ИИВ Академияси бошлиғининг Профессор-ўқитувчилар фаолияти самарадорлигини баҳолаш тартиби тўғрисидаги низоми. – Тошкент, 2022.

ФОЗИЛХУЖАЕВА МУМИНАХОН МУХАММАДЖОН ҚИЗИ

*Фарғона вилояти ИИБ Жамоат хавфсизлиги
хизмати Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси
бошқармаси Хотин-қизлар ва ижтимоий
масалалар бўлими катта инспектори*

АЁЛЛАР БИЛАН БОҒЛИҚ ҲОЛАТЛАРДА СОДИР ЭТИЛАДИГАН КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИНГ ПРОФИЛАКТИКАСИ МАСАЛАСИ

Хотин-қизлар жинояти, кибержиноятлар бу икки тушунчалар ҳозирги замонда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар томонидан кенг амалий доирада қўлланилиб келинмоқда, кибероламда эса муҳит бутунлай бошқа, унда шахслар жинсга, дастурий тизимлар бўйича расмий рўйхатда ўтилганда фарқланса-да, аммо асл кибероламда шахс жинси аҳамияти йўқолиб боради. Аммо жиноятни олдини олиш ва жиноятларга қарши курашиш учун жиноятчи шахсидан келиб чиққан ҳолда қасди нимага қаратилганлиги, мақсад-мотиви ва жабрланувчиларнинг виктимологик хусусиятларини аниқлаш ҳам керак бўлади.

Кибероламда бир қарашда аёл ёки эркак эмас киберинцидент, абонент, IP адрес эгаси, ижтимоий тармоқ фойдаланувчиси деган шахсни ифодаловчи тушунчалар фарқланади, холос. Киберхавфсизликни ўйлаганимизда бу тушунчани ўз хизмат йўналишига монанд аташ ва айнанки **киберпрофилактика** тўғрисида ҳам изланиш лозимлиги жоиз бўлади. Хўп киберпрофилактикани ҳам бир йўналиш деб атайлик аммо бунда ҳам бир йўналиш сифатида хотин-қизлар ва уларга боғлиқ ҳолда содир этиладиган кибержиноятлар ва уларнинг киберпрофилактикасини ажратиб оламиз, унга баҳо берамиз. Ҳозирда Республикамиз ва бутунжаҳон аҳли томонидан жиноятчилик профилактикаси бўйича катта маблағлар ва катта билим, шундай технологиялар сафарбари миқёсида катта ишлар амалга оширилмоқда. Аммо киберпрофилактикани қандай ташкил этиш, хавфсиз дастурий таъминот тизимларидан фойдаланиш кўпчиликни ўйлантириб, изланишга бошлайдиган муаммолардан бўлиб келмоқда.

Бу илмий мақола хотин-қизлар билан боғлиқ ҳолатларда содир этиладиган тазйиқ зўравонлик, кибержиноят ва ҳуқуқбузарликларни фарқлаш жиҳатлари, бу соҳада янгича ишлаш, тажриба етишмаслик ҳолатларига барҳам бериш масала муаммоларини, шунингдек психологик жиҳатдан киберинцидент, ва шахслар (аёл, эркак) хусусиятидан келиб чиқиб улар билан профилактик ишларни ташкил этиш каби масала ва

муаммоларни келтириб ўтган ҳолда уларнинг ечим йўлларини очиб беришни лозим бўлади. Шунингдек хотин-қизлар билан боғлиқ ҳолатларда содир этиладиган кибержиноят ва ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, жиноятни тўғридан тўғри фош этиш, терговга қадар текширувни олиб бориш жараёни, тузиладиган ҳужжатлар билан ишлашнинг алоҳида аҳамиятли усуллари камровга олинади.

Кундалик турмушимизда телефон сенсори юзаси бўйлаб бармоқлар ҳаракатланар экан, дақиқасига бутун дунё бўйлаб ахборот оқими ҳаракати юзага келади. Бир маротаба телефон экранидаги иловани енгил суриш дунё рақамли ахборот чархпалагини айлантиришга дов бергандек бўлади. Ҳозирда дунё бўйича неча миллиард одам турли форматдаги маълумотларни узатиши ва олиши баробарида уларга ишлов ҳам беради. Лекин хоҳ аёл бўлсин, хоҳ эркак бўлсин, улар телефон ойнаси орқали оламга сочаётган ахборот зарарли уруғларини бошқалар ақл майдонини захарлаши ҳақида ўйлаб кўрармикан?

Тафаккур қилинг, бу саволга қаердан жавоб олиш мумкин. Албатта яна интернетдан киберхавфсизлик ҳақидаги маълумотлардан. Ҳозирда катта катта корпорациялар, ўз дастурий таъминоти, сайтлари хавфсизлиги ҳақида қайғурса-да аммо оддий фуқарога нисбатан содир этиладиган кибержиноят мавзуга чуқурроқ ёндашсак, аёлларга нисбатан содир этиладиган кибержиноят ва ҳуқуқбузарликларни олдини олиш ва уларга қарши курашиш ҳақида кимлар қайғуради. Ҳозирда компьютер булутлари, электрон савдо-сотик, ижтимоий тармоқлар, банклар, ҳатто таълим муассасалари ҳам ўз фаолиятида инсон омилидан кўра рақамли технологиялар улушини кўпайтиришга уринмоқда. Улар учун эса биринчи ўринда ахборот хавфсизлиги туради. Жаҳон мамлакатлари учун ахборот йўқолишидан ҳимояланиш, электрон тизимдаги пул ва бошқа қимматликлар маълумотларини хавфсиз сақлаш жуда муҳим ҳисобланади. Шу сабабли ҳар бир давлат ҳар бир фуқаросининг маълумотларини хавфсизлигини таъминлашга ҳаркат қилади. Ижтимоий тармоқлар маконида ва интернет глобал майдонида етказилаётган ахборотнинг ўз асл кўринишида, етказилиши ҳам бир қатор таҳдидлардан ҳимояланиш жараёнини босиб ўтади.

Хўш кибержиноят нима ўзи, бу тушунча ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятига қачон кириб келишга улгурди, бу тушунчани қонунчиликка амалиётга ким киритишга уриндию нима учун киритди деган савол дастлабки ўрганувчида пайдо бўлиши тайин.

Кибержиноят компьютер ёки бошқа рақамли кўп функцияли рақамли алоқа технологияларидан асосий жиноят курули сифатида фойдаланадиган, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодекси билан тақиқланган ҳар қандай айбли ижтимоий хавфли қилмиш.

Кибертовламачи ким? Жиноят кодексининг 165-моддасига кўра, товламачилик, яъни жабрланувчи ёки унинг яқин кишиларига зўрлик ишлатиш, мулкка шикаст етказиш ёки уни нобуд қилиш ёхуд жабрланувчи учун сир сақланиши лозим бўлган маълумотларни ошкор қилиш билан

кўрқитиб ўзгача мулкни ёки мулкнинг ҳуқуқни топширишни, мулкнинг манфаатлар беришни ёхуд мулкнинг йўсиндаги ҳаракатлар содир этишни талаб қилиш ёхуд жабрланувчини ўз мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқни беришга мажбур қиладиган шароитга солиб қўйиш ҳисобланади. Демак, товламачилик содир этаётган шахс компьютер техникаси ва бошқа компьютер дастурий таъминотида монанд қурилмалар, ижтимоий тармоқлар орқали, ҳакерлик ёки бошқача усулда қўлга киритган маълумотларини ошқор қилиш билан кўрқитиб жабрланувчидан мулкнинг манфаатлар беришни ёхуд бошқача йўсиндаги ҳаракатлар содир этишни талаб қилса, ёхуд ўз мулки ёки мулкка бўлган ҳуқуқни беришга мажбур қиладиган шароитга солиб қўйса, жиноятчини **кибертовламачи** деб атасак, хато бўлмайди.

Киберфирибгар-ўзганинг мол мулкни ёки мулкка бўлган ҳуқуқни компьютер ёки бошқа рақамли кўп функцияли рақамли алоқа технологияларидан фойдаланиб, алдаш ва ишончни суиистеъмол қилиш йўли билан қўлга киритишни мақсад қилган жиноятчидир.

Киберўғри эса ўзганинг мол мулкни, электрон ҳисоб рақамидаги пуллари компьютер ёки бошқа рақамли кўп функцияли рақамли алоқа технологияларидан фойдаланиб, яширин равишда қўлга киритишни мақсад қилган жиноятчидир.

Бу тушунчаларни жиноят номига кибер сўзини қўшиб яна давом эттириш мумкин, аммо ҳар қанча атамалар ҳосил қилганимиз сари тушунчалар моҳияти кенгайиб, жиноятни айнан тавсифловчи белгилари ортиб, квалификация жараёни осонлашиб боради.

Кибержиноятлар мавзусига чуқурроқ кириб бориш учун киберҳуқуқбузарлик тушунчасини ҳам моҳиятига тўхталиб ўтиш лозим бўлади. Киберҳуқуқбузарлик – компьютер ёки бошқа рақамли кўп функцияли рақамли алоқа технологияларидан фойдаланиб содир этилганлиги учун маъмурий ёки жиноий жавобгарлик назарда тутилган айбли ғайриҳуқуқий қилмиш (ҳаракат ёки ҳаракатсизлик); демак, киберҳуқуқбузарлик кибержиноятдан кўра кенгроқ тушунча ҳисобланар экан. Киберҳуқуқбузарликдан жабрланувчи деб кимларни талаш мумкин, албатта у формал таркибда жисмоний (яъни бунга дастурий таъминот тизимларини зарарлаш ёки ишдан чиқариш оқибатида жисмоний тан жароҳати олишни тушуниш лозим бўлади), маънавий ёки мулкнинг зарар етказилганлиги оқибатида ҳуқуқбузарликдан жабрланган шахс ҳисобланади.

Киберҳуқуқбузарликлар профилактикаси – дастурий тизимлар хавфсизлигини сақлаш ҳамда мустаҳкамлаш, киберҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларга барҳам бериш, шунингдек киберҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабабларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни аниқлаш, бартараф этиш мақсадида қўлланиладиган киберҳуқуқбузарликлар умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виктимологик профилактикасининг ҳуқуқий, ижтимоий, дастурий, ташкилий ва бошқа чора-тадбирлари тизими.

Киберҳуқуқбузарлик содир этишга мойил бўлган шахс – компьютер

ва дастурий таъминот тизими бўйича етарли билимга эга ва айнан шу билимдан ғайриижтимоий усулда фойдаланувчи ҳуқуқбузарлик содир этиш эҳтимоли бўлган, дастурий таъминот, интернет ёки ижтимоий тармоқ фойдаланувчиси бўлган жисмоний шахсдир.

АЛИЖОНОВ АЗИЗЖОН ТУРСУНАЛИЕВИЧ

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Малака ошириш
институтини Жанговар тайёргарлик цикли
катта ўқитувчиси*

АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИ ТИЗИМИДАН ФОЙДАЛАНИБ СОДИР ЭТИЛАДИГАН ЖИНОЯТЛАР ПРОФИЛАКТИКАСИ

Жамиятда барқарорлик, тинчлик ва осойишталикни қарор топтириш, инсон ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш мамлакатни ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан янада ривожлантириш, аҳоли фаровонлигини юксалтириш, ҳуқуқий демократик давлат қуриш бўйича амалга оширилаётган кенг кўламли ислохотлардан кўзланган мақсадларга эришишнинг муҳим шарти ҳисобланади. Фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, жамоат тартибini сақлаш, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлаш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва профилактикаси бўйича республикада яхлит ҳуқуқий тизим яратилган бўлиб, унда ички ишлар органлари муҳим ўрин эгаллайди¹.

Ҳозирги кунда инсоният ҳаёти ахборот таҳдиди қучаётган жараёни бошдан кечирмоқда. Бу ривожланаётган Ўзбекистондек мустақил давлатларга кучли салбий таъсир ўтказиши мумкин. Чунки ҳар қандай асоссиз, бузғунчи ғоя ўтиш даврига хос бўлган жузъий камчилик ва ўткинчи ижтимоий-иқтисодий нуқсонларни бўрттириб кўрсатиб, жамоатчилик фикрини чалғитиши, унинг истиқболга ишончини сусайтириб юбориши мумкин. Зотан, бугун жаҳон сиёсати тобора маданийлашиб, ижтимоий-сиёсий жараёнлар инсонийлашиб, давлатлараро манфаатлар устуворлиги юмшайиб бораётган бир пайтда оммавий қирғин қуролларида фойдаланиш, термоядро хавфини кучайтириш, атом, водород, турли биологик,

¹ Ички ишлар органларининг фаолияти самарадорлигини тубдан ошириш, жамоат тартибini, фуқаролар ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилишни таъминлашда уларнинг масъулиятини кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисидаги ПФга шарҳ "Халқ сўзи" газетаси, 2017 йил 11 апрель

бактериологик ва кимёвий аслаҳалардан фойдаланиш ибтидоий ҳодисага айланиб қолди.

Шу билан бирга, бугунги янги Ўзбекистон жаҳон ахборот тизимидан фойдаланишнинг энг замонавий ва тезкор технологиясини жорий этмоқда. Бу, нафақат давлат, ҳокимият, расмий идораларнинг, балки нодавлат-нотижорат ташкилотлар, ҳатто алоҳида фуқароларнинг ҳам дунё ахборот бозорига бемалол кириши ва ундан бемалол фойдаланиши имконини беради.

Мухтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев ўз мурожаатида «Жамиятда тинчлик ва осойишталикни таъминлашда ҳеч ким четда турмаслиги, *»Ўз болангизни, ўз уйингизни, ўз Ватанингизни кўз қорачигидек асранг!»* деган шиор одамларимиз қалбидан чуқур жой олиши керак»лигини алоҳида таъкидлайдилар¹. Бунинг замирида ота-оналарнинг фарзанд тарбиясидаги масъулияти назарда тутилган. Ўзбек миллатида фарзанд тарбияси масаласи ўзининг чуқур илдизи ва бой анъаналарига эга. Аммо тарбия масаласи ижтимоий ҳодиса сифатида доимо янгиланишни, ҳаётга, содир бўлаётган жараёнларга мослашишни тақозо этади.

Президентимиз халқимизни озод ва обод жамият барпо этиш ишларига қатъий азму қарор, шижоат билан киришишга даъват этмоқда. Бунинг учун эса кўпгина масалалар ечими ўзимизга боғлиқ эканлигини теран аниқламоғимиз, енг шимариб, ғайрат билан ишга киришмоғимиз лозим.

Ахборот соҳасида хавфсизликни таъминлаш тизими бевосита ижтимоий хавф, миллий таҳдид, тараққиётга тўғаноқ сифатида баҳоланмоғи ва унга қарши кучли механизмни яратишни тақозо этади. Бунда давлат ахборот сиёсати алоҳида аҳамиятга эга.

Ўзбекистонда ахборот тизими, уни бошқариш, ундан фойдаланиш бора-сида бир қатор қонун ҳужжатлари қабул қилинган. Жумладан, ахборот олиш кафолатлари, электрон почта, электрон рақамли имзо тўғрисидаги Ўзбекистон Республикасининг «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги қонуни², Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 21 ноябрдаги «Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида»ги³, «Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги лойиҳаларни бошқариш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2017 йил 29 августдаги ПҚ-3245-сонли қарорлари⁴ни бажариш юзасидан ҳамда замонавий технологиялардан фойдаланган ҳолда

¹ <https://uza.uz/oz/politics/zbekiston-respublikasi-prezidenti-shavkat-mirziyeevning-oliy-25-01-2020>.

² Ўзбекистон Республикасининг «Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари тўғрисида»ги қонуни//Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисининг ахборотномаси. – Тошкент, 2003. – 1-сон.– 2-м; – 2015. – 52-сон.– 645-м.

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот технологиялари ва коммуникацияларининг жорий этилишини назорат қилиш, уларни ҳимоя қилиш тизимини такомиллаштириш чора тадбирлари тўғрисида»ги 2018 йил 21 ноябрь қарори // Халқ сўзи. –2018. – 22 нояб.

⁴ Ўзбекистон Республикаси Президентининг «Ахборот-коммуникация технологиялари соҳасидаги лойиҳаларни бошқариш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида» 2017 йил 29 августдаги ПҚ-3245-сонли қарори / lex.uz.

ахборот ва жамоат хавфсизлиги, шунингдек ҳуқуқ-тартиботни таъминлашга қаратилган чора-тадбирларни кучайтириш, «Хавфсиз шаҳар» ягона аппарат-дастурий комплексини яратиш лойиҳасининг ўз вақтида ва сифатли амалга оширилишини таъминлаш мақсадида Ўзбекистон Республикаси Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг Ахборот хавфсизлиги ва жамоат тартибини таъминлашга кўмаклашиш маркази ташкил этилди. Марказнинг асосий вазифалари ва фаолияти йўналишлари этиб қуйидагилар белгиланди:

ахборот хавфсизлигига ҳозирги вақтдаги таҳдидлар тўғрисидаги маълумотларни йиғиш, таҳлил қилиш ва тўплаш, давлат органлари ахборот тизимлари, ресурслари ва маълумотлар базаларига ноқонуний кириб олиш ҳолатларининг олдини олишни таъминлайдиган самарали ташкилий ва дастурий-техник ечимларни оператив қабул қилиш бўйича тавсиялар ва таклифлар ишлаб чиқиш;

ахборот-коммуникация технологияларидан фойдаланиш соҳасида ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш масалалари бўйича давлат органлари ва бошқа ташкилотларнинг фаолиятини мувофиқлаштириш;

қонун бузувчиларни таҳлил қилиш, идентификациялашда, ахборотлар маконидаги рухсатсиз ёхуд бузувчи ҳаракатларни амалга оширишда фойдаланиладиган методлар ва воситаларни таҳлил қилишда телекоммуникациялар тармоқларининг операторлари ва провайдерлари, ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари билан ҳамкорлик қилиш;

амалдаги қонун ҳужжатларига мувофиқ ахборотлаштириш объектларини аттестациядан ўтказиш;

давлат органларига ахборот тизимлари ва ресурслари ахборот хавфсизлиги сиёсатини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда кўмаклашиш;

давлат ахборот тизимлари, ресурслари ва маълумотлар базаларининг, шунингдек Интернет тармоғи миллий сегментининг ахборот хавфсизлигини таъминлаш соҳасидаги норматив-ҳуқуқий базани такомиллаштириш бўйича таклифлар ишлаб чиқиш;

Интернетнинг миллий фойдаланувчиларини Интернет тармоғи миллий сегментида ахборот хавфсизлигига пайдо бўлаётган таҳдидлар тўғрисида ўз вақтида хабардор қилиш, шунингдек ахборотларни муҳофаза қилиш бўйича маслаҳат хизматлари кўрсатиш;

Жамоат хавфсизлиги ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш тизимини тўлақонли ташкил этиш мақсадида «Хавфсиз шаҳар» ягона аппарат-дастурий комплексини ички ишлар органлари, давлат органлари ва бошқа ташкилотларнинг ахборот тизимлари ҳамда «Электрон ҳукумат» тизимларига интеграция қилиниши шарти билан яратиш;

«Хавфсиз шаҳар» ягона аппарат-дастурий комплексини яратиш ва кейинчалик уни бутун республика ҳудуди бўйича жорий этиш концепциясини ишлаб чиқиш;

жамоат хавфсизлиги ва ҳуқуқ-тартиботни таъминлаш соҳасида фаолиятнинг самарадорлиги ва тезкорлигини ошириш учун ягона навбатчи-

диспетчерлик хизмати ва маълумотларни қайта ишлаш марказларини ташкил этиш ва бошқалар; этиб белгиланган.

Бироқ бугунги кунда шиддат билан ривожланиб бораётган ахборот-технологиялар даврида ушбу қарор ва фармойишларни ўзи етарли эмас. Чунончи, замонавий ахборот технологиялари тобора такомиллашиб, ривожланиб, ахборот олиш, сақлаш, уни ишлаш ва тарқатишнинг шакллари, усуллари ва услублари кун сайин тобора кенгайиб бормоқдаки, бу бутун кўлами билан амалдаги қонунларда ўз ифодасини топмаган.

Бугунги кунда юртимиз ана шу жараёнда ўзининг янгидан-янги имкониятларини, ақлий салоҳиятини, ўзини ўзи ҳимоя қилиш ва ҳар қандай тажовузларга қарши тура олиш иқтидорини намоён этмоқда. Аммо бу етарли эмас. Фикримизча, аниқ натижаларга эришиш учун қуйидагиларга эътибор бериш лозим:

- инсоннинг шахс ва фуқаро сифатидаги имкониятларни руёбга чиқариш ва уни шакллантириш;
- инсоннинг ўзини ўзи ҳимоя қила олиш инстинктини, ўзини-ўзи бошқариш салоҳиятини шакллантириш;
- алоҳида одамлар, гуруҳлар, қатламлараро муносабатларни яна ҳам барқарорлаштириш;
- жамоалар бирлигини, умумий хонадон – яхлит мамлакат такдири учун жавобгарлик ҳиссиини кучайтириш;
- миллатидан ва диний эътиқодидан катъи назар Ўзбекистон фуқароси бўлган ҳар бир шахснинг келажак учун масъуллигини таъминлаш;
- келиб чиқиши мумкии бўлган можаролар, келишмовчиликлар асосларини, йўналишларини, уларнинг ривожланиш омилларини ва динамикасини доимий тарзда, узлуксиз равишда ўрганиб бориш.

Албатта, ахборот соҳасида миллий хавфсизликни таъминлашнинг Ўзбекистон тажрибаси такомиллашиб бормоқда. Бу бевосита ахборот хуружи авж олаётган, ахборот тарқатиш технологиялари тобора такомиллашиб, унинг усул ва услублари янгиланиб бораётган бир пайтда Ўзбекистон айна ана шу цивилизациявий жараённинг энг самарали, энг инсонпарвар усулларида яна ҳам кенгроқ фойдаланиш имкониятларини янада такомиллаштириш устида иш олиб бормоқда.

Шу билан бирга, Ўзбекистон жаҳон ахборот тизимидан фойдаланишнинг энг замонавий ва тезкор технологиясини жорий этди. Бу нафақат давлат ва ҳокимият, расмий идораларнинг, балки нодавлат-нотижорат ташкилотлар, ҳатто алоҳида фуқароларнинг дунё ахборот бозорига бемалол кириши ва ундан бемалол фойдаланиши имконини беради.

Ўзбекистонда ахборот олиш тизими, уни бошқариш, ундан фойдаланиш, электрон почта, электрон рақамли имзо, ахборотни сақлаш, уни ишлаш ва тарқатишнинг шакл, усул, услубларидан кенг фойдаланиш юзасидан фуқаролар, жамият ва давлатнинг бу соҳадаги манфаатлари мувозанатини сақлаш тамойилларига асосланиши лозим.

Юқоридагилардан келиб чиқиб, шуни таъкидлаш лозимки, бугунги

кунда ахборот хавфсизлигини таъминлаш мақсадида ахборот технологиялари соҳасидаги махсус лабораторияларни яратилиши зарур. Бунда мазкур лабораториялар мавжуд компьютер вируслари, зарарли дастурлар, улардан ноқонуний фойдаланиш ва бошқалардан муҳофаза қилишнинг замонавий воситаларини синовдан ўтказишнинг ўзига хос «ахборот майдони» бўлмоғи лозим.

КАДИРОВ ФАХРИДДИН

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ 1-сонли
Тошкент академик лицейи
бош ўқитувчиси*

ДЖАМАТОВ М.Х.

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ахборот технологиялари кафедраси
катта ўқитувчиси*

ЁШЛАР ЎРТАСИДА КИБЕРЖИНОЯТНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ МАСАЛАСИ

Мамлакатимизда ёш авлодни ҳар томонлама баркамол ва соғлом вояга етказиш, аҳолининг замонавий компьютер технологияларидан самарали фойдаланишини таъминлашга алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Ўзбекистонда ахборот жамияти ривожланишининг ҳозирги босқичида ёшларнинг кибержиноят муаммоси бир қатор омиллар туфайли кескинлашмоқда. Биринчидан, бу жуда қулай криминоген фонда кибержиноятни шакллантириш ва ривожлантириш. Иккинчидан, аҳолининг ахборот-коммуникация саводхонлигининг ўсиши. Учинчидан, ёшларнинг ёш гуруҳи сифатидаги психологик хусусиятлари.

Умумий маънода кибержиноят кибер макондаги ноқонуний ҳаракатлар сифатида тушунилади. Кибержиноятчилар компьютер тармоқларидан ўз қарашларини тарғиб қилиш, шериклар ёллаш, террорчилик, экстремистик

хуружларини амалга ошириш, шантаж қилиш, ирқий, диний ва муро-сасизликнинг бошқа шакллари ташвиқот қилишда фойдаланадилар.

Ёшлар ўртасида кибержиноятнинг олдини олишда кибержиноятга қарши курашиш соҳасидаги қонунчиликни такомиллаштириш, шу билан бирга бу борадаги халқаро тажрибани ҳисобга олиш керак. Кибержиноятчилар ўз ҳаракатлари учун жавобгарлик ва жазо муқаррарлигини тушунишлари керак. Ёшлар сиёсати, шунингдек, ёшлар манфаатларига дахлдор қонун ҳужжатларига эътибор қаратиш лозим. Шу билан бирга, ёшлар учун қадриятлар тизимини шакллантириш бўйича ишларни ташкил этиш яъни маданият объектларига киришни соддалаштириш, нафақат адабиёт, кино, балки ижтимоий тармоқлар имкониятларидан тўғри фойдаланишни шакллантириш керак.

Бизнинг асримиз рақамли технологиялар асри деб аталади, ҳақиқатан ҳам, замонавий ҳаётни компьютерларсиз тасаввур қилиш қийин. Шунинг учун ёшлар компьютер билан ишлашни жуда эрта бошлашлари ажабланарли эмас. Бундан ташқари, компьютерлар билим манбаи сифатида ўқув жараёнини сезиларли даражада осонлаштириши ва яхшилаши мумкин. Интернет муҳити катта имкониятларга эга ва ёшларга жуда кўп фойдали маълумотларни беришга қодир. Аммо глобал тармоқда кўпинча ёшларга кўрсатиб бўлмайдиган ресурслар мавжуд.

Ёшларни тармоқдан фойдаланишида ота-она назорати муаммосининг долзарблиги жуда муҳимдир. Аммо ота-оналар назорати етарли эмаслигининг асосий сабабларидан бири уларининг техник назорат имкониятлари ҳақида паст даражадаги билимлари, ихтисослаштирилган дастурий таъминотни ўрнатишни билмасликларидир. Ёшлар монитор экрани олдида қанча вақт ўтказиши мумкин? Унга қанча вақт ўйин ўйнашга рухсат берилади? Ёш фойдаланувчининг Интернетдаги вақтини қандай хавфсиз қилиш мумкин? Ота-оналар бу саволларга жавобларни билишлари керак.

Тармоққа киришда ёшларни кутаётган асосий хавфлар:

- порнографик материалларга дуч келиш;
- террористик, экстремистик тажовузларга учраш;
- турли хил файлларни назоратсиз юклаб олиш ва бу компьютерга зарарли дастурларни юктириш эҳтимолини сезиларли даражада оширади, бу эса салбий оқибатларга олиб келиши мумкин;
- қимор уйинлари;
- ёшлар онгига салбий таъсир қилувчи видеолар ва бошқалар.

Шундай қилиб, бугунги кунда катта ишонч билан айтиш мумкинки, Интернетнинг жадал ривожланиши янги турдаги кераксиз маълумотларнинг пайдо бўлишига, ёшларни билиб-билмасдан кибержиноятга иштирокчи бўлиб қолишига олиб келади. Ҳамма ёшлар ҳам кераксиз ва фойдали маълумотни ажрата олмайди ва бунинг натижасида улар турли хил кибержиноятлар содир этиш эҳтимолини оширади ёки ўзи билмаган ҳолда бир қатор таҳдидларга дуч келади. Шунинг учун ёшларга тармоқдан фойдаланиш бўйича тушунтириш ишларини жадаллаштириш шарт.

Ҳозирги вақтда Интернетга кириш имкониятига эга бўлган ёшлар сони сезиларли даражада ошди ва уларнинг ёши қисқарди. Бу эса фарзандларимизнинг хавфсизлигини таъминлаш муаммоси тобора кескинлашиб бораётганини англатади. Интернет одамлар ҳаётининг ажралмас қисмига айланди. Жамиятнинг глобал компьютерлашуви муносабати билан кибержиноят каби муаммо пайдо бўлди.

Ёшлар кибержиноят ғояларига кўпроқ мойил, чунки Интернетнинг фаол ва асосий фойдаланувчиси ҳисобланади. Бу ёш адолат туйғусининг кучайиши, ўзини намоён қилишга уриниш, қадриятлар ва ҳаётнинг маъносини излаш билан тавсифланади.

Ёшлар аҳолининг кибержиноятга энг заиф қатлами ҳисобланади. Бу бир қатор омилларга боғлиқ. Биринчидан, ёшлар вақтларининг асосий қисмини виртуал дунёда ўтказадилар, хусусан: улар ижтимоий тармоқларда мулоқот қиладилар, кечаю кундуз чатларда “ўтирадилар”, фильмлар, видеолар томоша қиладилар, ноутбук ёки планшетларига дастурий таъминот юклаб олишади, онлайн ўйин ўйнашади.

Биз жадал техник тараққиёт ва доимий янгиланиб турувчи юқори технологиялар, ахборот ва компьютер тизимлари асрида яшайпмиз. Компьютерлар ва телекоммуникация тизимлари ҳаётнинг барча соҳаларида – миллий хавфсизлик, соғлиқни сақлаш ва транспортни бошқариш муаммоларини ҳал қилишдан тортиб, савдо, молия, таълим ва шахслараро мулоқотгача қўлланилади. Бу эса жамиятда кибержиноят содир этилиш эҳтимолини оширади.

Ахборот технологияларининг жадал ривожланиши, шунингдек, улардан кундалик ҳаётда фаол фойдаланиш ёшлардан кибержиноятларни олдини олиш, ахборот хавфсизлигини таъминлашнинг асосий қоидаларини тушунишни тақозо этади. Ўрта мактабда информатика ва ахборот технологиялари дарсларида ахборот хавфсизлиги масалалари кўриб чиқилади. Бироқ ўқитувчилар кўпинча ушбу мавзунинг ўрганишнинг анъанавий шакллари ва воситаларидан фойдаланадилар, шунинг учун материал ўқувчилар учун зерикарли ва қизиқишсиз бўлиб қолади. Натижада ўқувчилар ахборот хавфсизлиги соҳасидаги материални яхши ўрганмайдилар ва кейинчалик хавфсизлик чораларини қўллаш олмайди.

Ахборотни электрон қайта ишлашга ўтиш ахборотнинг яхлитлиги, мавжудлигига таҳдидларни келтириб чиқаради ва Интернетдан фойдаланиш шахсий маълумотлар ва махфий маълумотларнинг сизиб чиқиши, хакерлар ва бошқа ҳужумлар, жумладан кибержиноятлар хавфини сезиларли даражада оширади.

Хулоса қилиб шуни айтиш мумкинки, жадал ривожланиб бораётган ватанимизда жамият аъзоларини, жумладан ёшларни компьютер ва тармоқ технологияларидан самарали фойдаланишларида ахборот хавфсизлиги қоидаларига қатъий риоя қилиши, кибержиноятларни олдини олиш ҳақида тушунчаларга эга бўлишлари ҳозирги кун талабидир.

**УСАРОВ АЛИШЕР
САЙИТОВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси катта ўқитувчиси*

ТЕРРОРИЗМ ВА ЭКСТРЕМИЗМГА ҚАРШИ КУРАШИШ ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРИНИНГ УСТУВОР ЙЎНАЛИШЛАРИ

Бугун мамлакатимизда Ҳаракатлар стратегияси доирасида қонунийлик ва ҳуқуқ тартиботни таъминлаш, ҳуқуқбузарликларга қарши кураш борасида туб ислохотлар амалга оширилмоқда. Хусусан, ўтган вақт мобайнида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар тизимини ислоҳ қилиш, ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш ва жиноятчиликка қарши курашиш бўйича кўрилган чора-тадбирлар натижасида жиноятчиликнинг умумий кўрсаткичи 15,7 фоизга камайишига эришилди, 1,2 минг маҳаллада жиноятлар содир этилишига йўл қўйилмади¹.

Ҳозирги кунда ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда ёшлар, айниқса уюлмаган ёшлар профиликтикасига жиддий эътибор қаратилмоқда. Сабаби ёшлар масаласи мустақиллик йилларида давлат сиёсатининг энг устувор йўналишларидан бирига айланди. Сўнгги икки йил ичида ёшларга оид давлат сиёсатини янада юқори босқичга кўтариш борасида жиддий ишлар амалга оширилди. Жумладан, “Ёшларга оид давлат сиёсати тўғрисида”ги Қонун янги таҳрирда қабул қилинди. Ўзбекистон Ёшлар иттифоқи тузилиб, барча давлат органлари ва маҳаллаларда ёшлар масалалари бўйича раҳбар ўринбосари лавозимлари ташкил этилди.

Бу ҳақда давлатимиз раҳбари Шавкат шундай дейди: “Айни вақтда бугунги мураккаб ва таҳликали дунёда ёшлар тарбияси биз учун энг муҳим ва долзарб вазифа бўлиб қолаётганини ота-она, устоз-мураббий сифатида ҳаммамиз яхши тушунамиз.

Шунинг учун ҳам ёшларимизнинг қонуний ҳуқуқ ва манфаатларини таъминлаш, таълим-тарбия масаласида хато қилишга ҳеч қандай ҳаққимиз йўқ. Бу масалада хато қилсак, болаларимиз, фарзандларимизга, Ватанимизга хиёнат қилган бўламиз”².

¹ Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёевнинг халқ депутатлари Самарқанд вилояти Кенгашининг навбатдан ташқари сессиясидаги нутқи // URL: <http://xs.uz> (Халқ сўзи. 10.11.2017).

² Ўша манба.

Криминологик адабиётлар ва тадқиқотларда¹ ёшлар ҳуқуқбузарлиги турли ракурслардан ўрганилган ва атрофилича ёритилган. Бироқ шундай бўлса-да, ёшлар ҳуқуқбузарлигининг олдини олиш масалалари криминология фанининг ҳамда ҳуқуқ-тартиботни сақлаш амалиётининг долзарб масалаларидан бири бўлиб қолаверади. Гап шундаки, ёшлар ҳуқуқбузарлигининг олдини олиш доимий равишда нафақат ҳуқуқ-тартиботни сақлаш, балки давлат ички сиёсатининг устувор йўналишларидан бири ҳисобланиб, мамлакат ва жамиятнинг келгуси тараққиёти кўп жиҳатдан мазкур масаланинг қанчалик ҳал этилганига боғлиқ. Шу билан бирга, ёшлар ҳуқуқбузарлиги динамикаси мамлакат иқтисодий, ижтимоий ва маданий тараққиёт даражаси ҳақида аниқ тассавур ҳосил қилиш имконини берувчи параметрларни ифодалайди.

Одатда, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ҳақида сўз борганида биринчи галда ушбу ҳуқуқбузарликларнинг сабаблар ва содир этилишига шарт-шароитларига тўхталинади. Шу нуқтаи назардан, уюшмаган ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг устувор йўналишлари хусусида сўз юритилганда мазкур тоифдаги ҳуқуқбузарликлар ҳақидаги тушунчаларимизни ойдинлаштириб олишимиз даркор.

Ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари турли мисоллар асосида кенг ўрганилган. Криминологик адабиётларда бу борада муайян умумий тўхтамлар мавжуд². Аммо ёшлар, жумладан уюшмаган ёшлар ҳуқуқбузарлигининг сабаблари хусусида ягона ёндашувлар мавжуд эмас.

Уюшмаган ёшлар ҳуқуқбузарлигининг сабабларини қуйидагича таснифлаш мумкин:

1. Иқтисодий-ижтимоий сабаблар. Уюшмаган ёшлар ижтимоий-ҳуқуқий мақомига кўра ишсиз ва таълим тизимидан ташқарида бўлган ёшлардир. Шу сабабли бу тоифадаги ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар содир этилишига олиб келувчи сабаблар тизимида ижтимоий-иқтисодий омиллар ҳал қилувчи хусусиятга эга.

Криминологик ва психологик тадқиқотлар жиноятчиларнинг маънавий-ахлоқий қиёфаси шаклланишида унинг ижтимоий-иқтисодий мавқеи

¹ Данилова С.О. Профилактика преступлений, совершаемых несовершеннолетними осуждёнными в воспитательных колониях (теоретический, правовой и организационный аспекты): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Саратов, 2012. – С. 21; Тараленко Н.Н. Рецидивная преступность несовершеннолетних, осужденных условно, и ее предупреждение: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук. – Томск, 2004. – С. 18.

² Ольховик Н.В., Тараленко К.Н. Индивидуальное криминологическое прогнозирование поведения условно осужденных как фактор коррекции плана индивидуально-профилактической работы // Альтернативы тюремному заключению в Российской Федерации: Материалы межд. конф. – М., 2001; Тараленко К.Н. О некоторых проблемах осуществления индивидуальной профилактической работы ОПИН в отношении условно осужденных несовершеннолетних // Правовые проблемы укрепления российской государственности: Сб. статей. Ч. 6 / Под ред. В.А. Уткина. – Томск, 2000.

катта аҳамиятга эгалигини тасдиқлаган¹. Ишсизлик, дармадлар даражасининг пастлиги ҳам шахснинг ҳуқуқбузарлик содир этишига сабаб бўлувчи бош омиллардан бири ҳисобланиши аксиома сингари аниқ. 2017 йилнинг дастлабки 10 ойида жиноят содир этганларнинг 16 мингдан ортиғи ёки ҳар тўрттадан биттаси ишсиз эканлиги² ҳам ушбу фикримизни тасдиқлайди.

2. Маънавий-ахлоқий сабаблар. Уюшмаган ёшлар ҳуқуқбузарлигининг содир этилишида бошқа омиллар билан бир қаторда маънавий-ахлоқий сабаблар ҳам муҳим роль ўйнайди. Тадқиқотлар айрим тоифадаги ёшларнинг уюшмаган ёшлар сафига кириб қолиши уларнинг маънавий-ахлоқий қарашлари ва принциплари билан боғлиқлигини кўрсатмоқда. Хусусан, бекорчилик, енгил-елпи ҳаёт тарзини танлаш, ноқонуний йўллар билан осон даромад топишга қизиқиш, ижтимоий фойдали фаолият билан шуғулланмаслик, қарз эвазига яшаш каби иллатлар уюшмаган ёшлар сафи кенгайишига олиб келувчи субъектив маънавий-ахлоқий сабабларга киради.

3. Руҳий-эмоционал сабаблар. Илмий тадқиқотлар ва адабиётларда шахснинг руҳий-эмоционал ҳолати унинг жиноят содир этишига сабаб бўлувчи аффект ҳолати сифатида ёритилган. Узоқ вақт ишсиз юриш, мутахассислигига мос ишнинг йўқлиги, олий ўқув юртига қабул имтиҳонларидан бир неча йиллар мобайнида ўта олмаслик, ҳарбий хизматга яроқсизлик каби ҳолатлар шахсни уюшмаган ёшлар сафига эткалаши билан бирга, унда амалдаги тузумдан норозилик, камситилиш, ўз ўринини бошқа ғайриқонуний муҳитдан топишга уриниш каби ҳиссиётларнинг шаклланишига олиб келади.

Фикримизча, уюшмаган ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг устувор йўналишлари сифатида бир қанча чора-тадбирларни амалга ошириш мақсадга мувофиқ. Уларга батафсилроқ тўхталамиз.

Ҳуқуқий чора-тадбирлар. Уюшмаган ёшлар билан ишлашнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштириш лозим. Чунки бугунги кунда давлат бошқарув органлари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари ҳамда фуқаролик жамияти институтларининг бу борадаги фаолиятини тартибга солувчи нормалар мавжуд эмас. Амалдаги қонун ҳужжатлари таҳлил қилинганида ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи органларнинг ҳеч бирида уюшмаган ёшлар билан ишлашнинг аниқ асослари мавжуд эмаслиги аниқланмоқда. Фикримизча, уюшмаган ёшлар билан ишлашнинг ҳуқуқий асосларини такомиллаштиришда тегишли субъектларнинг мазкур йўналишдаги аниқ вазифаларини белгилаш билан бирга улар ўртасидаги

¹ Шалыгин Б.И. Состояние законности в сфере административных правоотношений, работа органов прокуратуры и органов, наделенных административной юрисдикцией по предупреждению нарушений законодательства // Административное право. – 2009. – № 3. – С. 10 – 32; Шарифуллин Р.А. Некоторые правовые аспекты международного сотрудничества в области предупреждения преступности // Российский судья. – 2006. – № 12. – С. 43–45; Азаров Ю.П. Искусство воспитывать: книга для учителя. – М.: Просвещение, 1985. – 448 с.; Алехин И.А. Патриотическое воспитание студенческой молодежи в истории России // Мир образования – образование в мире. – 2012. – № 3. – С. 22–31.

² Тартиб-интизом ва масъулиятни кучайтириш, жиноятчиликнинг олдини олиш муҳитини мустаҳкамлаш – ҳуқуқбузарлик профилактикаси самарадорлигининг асосий омилдир // URL: <http://xs.uz> (Халқ сўзи, 15.11.2017).

ҳамкорликнинг ташкилий-ҳуқуқий асосларни ҳам ишлаб чиқиш зарур. Бу борада давлатимиз раҳбари Шавкат Мирзиёевнинг қуйидаги фикрлари эътиборли: “Эндиликда ички ишлар, прокуратура органлари, Ёшлар иттифоқи, Хотин-қизлар қўмитаси, маҳалла ҳамда бошқа давлат ва нодавлат ташкилотлари жиноятчилик ва ҳуқуқбузарлик учун омил бўлаётган ишсизлик, гиёҳвандлик, қаровсизлик, оилавий низолар ва шу каби бошқа иллатларнинг вақтида олдини олиш чораларини кўриши зарур. Шунингдек, умумийликдан қочиши, бунинг учун ягона мақсад сари интилиб, ҳамкорликда фаолият олиб бориши, ҳар бир муаммога аниқ режа асосида ёндашиш» лозим¹.

Ижтимоий чора-тадбирлар. Айрим адабиётларда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ҳақида сўз юритилганда ижтимоий профилактикага алоҳида урғу берилган. Дарҳақиқат, ҳуқуқбузарликларнинг содир этилишида ва ҳуқуқбузар шахсининг шаклланишида ижтимоий омиллар катта аҳамиятга эга. Айниқса, уюшмаган ёшлар қатламининг шаклланиши ва улар томонидан ҳуқуқбузарликлар содир этилишига асосан, ижтимоий омиллар хизмат қилмоёда. Гап шундаки, шахснинг ишсизлиги, ўқиш ва ҳарбий хизматдан ташқарида қолиши айнан ижтимоий сабаблар натижасида содир бўлади. Масалан, тегишли маълумот ва касб-ҳунарга эга бўлган шахснинг ишсиз қолиши ёки ҳарбий хизматга яроқли шахснинг ҳарбий хизматга қабул қилинмаслиги унинг жамиятдан бегоналашувига олиб келади.

Фикримизча, уюшмаган ёшлар ҳуқуқбузарлигининг олдини олишда қуйидаги ижтимоий чора-тадбирларни амалга ошириш маъсадга мувофиқ:

- ёшларнинг ўз ўрнини топишларига монелик қилувчи объектив ва субъектив сабабларни ўрганиш;

- ёшларнинг бандлигини таъминлаш бўйича амалдаги имкониятларни ўрганиш, уларни янада ошириб бориш;

- ёшларни бизнесга жалб этиш орқали уларнинг бандлигини таъминлаш чора-тадбирларини ишлаб чиқиш;

- ёшларнинг бўш вақтларини унумли ўтказиш бўйича тегишли чоралар кўриш ва ҳоказо.

Ташкилий чора-тадбирлар. Уюшмаган ёшлар билан ишлаш самарадорлиги бу борадаги чора-тадбирлар қай даражада ҳаётий ва оптимал ташкил этилишига боғлиқ. Фикримизча, бу масалада қуйидагиларга алоҳида эътибор бериш зарур:

- тегишли чора-тадбирлар ҳаётий, амалдаги реал ҳолатга, уюшмаган ёшлар билан ишлашга жалб этилган субъектларнинг жисмоний имкониятлари ҳамда бошқа кунлик вазифаларга мос бўлиши, тегишли субъектларнинг кенг ҳамкорлигига йўналтирилган бўлиши;

- ички ишлар органларининг координатор бўлиши;

¹ Президент: олдини олиш мумкин бўлган жиноятлар содир этилмоқда. Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев 2017 йил 20 ноябрь куни ўтказилган жиноятчиликка қарши курашиш ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишда давлат ва жамоат ташкилотлари ҳамкорлигига бағишланган йиғилишдаги маърузасидан // URL: <http://xs.uz> (Халқ сўзи, 21.11.2017).

- белгиланган чора-тадбирларни амалга оширишда ёшларнинг ўзларини ҳам кенг жалб этиш;

ахборот алмашишнинг тезкорлиги;
натижаларининг баҳоланиши ва ш.к.

Манавий-ахлоқий чора-тадбирлар. Ёшлар, айниқса, уюшмаган ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикасида маънавий-ахлоқий масалалар ҳам алоҳида аҳамиятга эга.

Ёшларнинг ишсизлиги, олий ўқув юртига кира олмаганлиги ёки ҳарбий хизматга қабул қилинмаганлиги уларнинг маънавий-ахлоқий қадриятларига ҳам салбий таъсир қилади. Бу эса амалдаги тузумдан норозилик ва ҳуқуқий нигилистик қарашлар шаклланишига сабаб бўлиши мумкин.

Шунинг учун ёшлар ўртасида тарбиявий таъсирга эга бўлган чора-тадбирларни кенг кўламда ўтказишга алоҳида эътибор қаратиш зарур.

Ёшлар ўртасида тарбиявий таъсирга эга бўлган чора-тадбирлар таълим тизимининг барча босқичларини, шу билан бирга, таълимдан ташқари жараёнларни ҳам қамраб олиши мақсадга мувофиқ. Айниқса, ёшлар ўртасида жисмоний тарбия ва спортни оммалаштиришга алоҳида эътибор бериш керак. Чунки спорт аҳолининг соғлиғининг мустаҳкамлаш, ёш авлодни соғлом ва баркамол этиб тарбиялаш орқали жамиятда соғлом турмуш тарзини қарор топтиради, турли касалликлар ва зарарли одатларнинг олдини олади. Спорт юксак маданият, ватанпарварлик туйғуларини шакллантиришда ҳам муҳим ўрин тутди. Бу соҳада эришилган ютуқлар мамлакатни дунёга танитади, барча юртдошларга ғурур-ифтихор бағишлайди. Ҳар қандай давлатнинг тарихий тараққиёт йўлидан маълумки, юртнинг жадал ривожланиши, муайян ютуқларга эришиши, халқнинг фаровон бўлиши ўша давлатда ёшлар таълим-тарбияси ва келажагига бериладиган эътибор даражасига чамбарчас боғлиқ. Шу маънода Ўзбекистонда ёшлар масаласи давлат сиёсатининг энг устувор йўналишларидан бири ҳисобланади.

Мамлакатда ёшларнинг ҳуқуқ ва манфаатларини ҳимоя қилиш, уларга зарур шарт-шароитлар ва имкониятларни яратиб бериш борасида мустаҳкам ҳуқуқий база яратилган ва бу тизим замон талабларига ҳамоҳанг равишда такомиллаштириб борилмоқда. Хусусан, бугунгача парламент томонидан ёшларга оид 40 дан зиёд қонун ҳужжатлари қабул қилинган бўлиб, 30 дан ортиқ халқаро ҳуқуқий ҳужжатлар ратификация қилинган.

Президент Шавкат Мирзиёев томонидан айтилган даврда инсоният тарихидаги энг кўп ёшлар қатлами билан яшаётганимизни инобатга олган ҳолда БМТ минбарида Ёшлар ҳуқуқлари тўғрисидаги БМТ конвенциясини қабул қилиш таклифи илгари сурилгани ҳам халқаро ҳамжамият томонидан илиқ қаршиланди. Ўзбекистон раҳбари бунга асос қилиб, бугун дунё миқёсида ёшларнинг сони икки миллиарддан ортиб кетгани, халқаро терроризм ва экстремизм шиддат билан ўсиб бораётган бир пайтда ёшларга ҳимоя зарурлигини муҳим омиллар сифатида асослаб берди.

Юқоридагилардан келиб чиқиб таъкидлаш лозимки, ёшлар, хусусан, уюшмаган ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликлар профилактикаси умумдавлат ва умумжамият иши ҳисобланади. Уюшмаган ёшлар ўртасида ҳуқуқбузарликларни аниқлаш, уларга барҳам бериш, шунингдек, ҳуқуқбузарликларнинг сабаблари ва содир этилишига бераётган шарт-шароитларни аниқлашни янги босқичга кўтариш чораларини кўриш лозим.

**МАХАМАДОВ РУСТАМ
ХАБИБУЛЛАЕВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ахборот технологиялари кафедраси
ўқитувчиси*

**ДЖАМАТОВ МУСТАФА
ХАТАМОВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ахборот технологиялари кафедраси
катта ўқитувчиси*

АХБОРОТ КОММУНИКАЦИОН-ТЕХНОЛОГИЯЛАРИДАН ФОЙДАЛАНИБ СОДИР ЭТИЛАЁТГАН КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИ ФОШ ЭТИШДА ХАЛҚАРО ҲАМКОРЛИК МАСАЛАЛАРИ

Замонамизнинг энг муҳим вазифаларидан бири компьютер жинояти ва кибертерроризмга қарши курашдир. Ахборот технологиялари билан боғлиқ жиноятлар спектри кенг бўлиб, Интернетдаги фирибгарликдан тортиб, болалар порнографиясигача бўлган ва электрон жосуслик ва террористик хужумларга тайёргарлик каби потентсиал хавфли фаолиятни ўз ичига олади.

Шунингдек, ҳозирги кунда ахборот технологияларининг жадал ривожланиши ва кишилиқ жамиятининг барча соҳаларида фуқаролар томонидан Интернетдан кенг фойдаланиш кундалиқ фаолиятнинг бир қисмини ташкил этиб, хизмат кўрсатиш, илм-фан, таълим, электрон тижорат, шунингдек замонавий инсоннинг фикрлаш тарзига ўзининг

ижобий таъсири билан кириб келди. Ушбу ўзгаришлар ҳаёт сифатини яхшилаш билан бир қаторда, жинойтчиликнинг янги шакли "Глобал тармоқларда (кибержиноят) жинойтлар содир этилиши"га замин яратди.

Интернет билан боғлиқ хавфсизликни таъминлаш бўйича халқаро Symantec Security ташкилотининг маълумотларига кўра, ҳозирда ҳар сонияда дунёдаги 12 нафар инсондан биттаси киберҳужум қурбони бўлмоқда ва ҳар йили 556 млн. дан кўпроқ киберҳужум уюштирилади ва бунда жабрланувчилар кўрадиган зарар миқдори 100 млрд. АҚШ долларидан кўпроқдир¹.

Ҳозирги кунда банк пластик карталаридаги пулларни номаълум шахслар томонидан ғайриқонуний равишда қўлга киритишда ифодаланган интернет фирибгарлик ва интернет ўғрилиқ жинойтлари асосий мавзулардан бирига айланиб бориб жамиятга жуда катта хавф келтириб чиқариб турли хил усулларда содир этилаётганлигини кузатиш мумкин;

Хусусан, электрон тижорат сайтлари ва телеграм каналларида маҳсулотларни онлайн олди-сотди муносабатлари орқали;

- ижтимоий тармоқларда турли хилдаги ютуқли ўйинлар, акциялар ва электрон савдоларни амалга ошириш (ўтказилиши) орқали;

- хайрия мақсадлари ниқоби остида интернет ижтимоий тармоқ саҳифаларида очилган турли кўринишдаги сохта беъморлар учун фуқароларнинг банк пластик карталаридан ўз ҳисоб рақамларига пул ўтказиш орқали;

- фуқароларнинг банк пластик карта рақами реквизитлари, амал қилиш муддати ва бошқа шахсий маълумотларини яширин йўллар билан қўлга киритиш орқали содир этилмоқда.

Банк пластик карталари билан боғлиқ пул ўғирлиш ва фирибгарлик ҳолатлари юзасидан келиб тушган ҳар бир мурожаатларни тезкорлик билан текширув натижаси бўйича унинг қонунийлиги ва жазо муқаррарлигини таъминлаш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси ИИВ Тезкор Қидирув ҳамкорлиги бошқармаси, Киберхавфсизлик маркази тизимида республика миқёсида банк пластик карталари билан боғлиқ содир этилаётган пул ўғирлаш ва фирибгарлик ҳолатлари, интернет ижтимоий тармоқлари орқали жинойт содир этиётган ҳамда ушбу турдаги жинойтларни содир этишга мойил шахслар рўйхатининг ягона базасини шакллантириш, ушбу шахслар тўғрисида маълумотларнинг вилоятлараро алмашинувини ва тезкор ишлар олиб борилишини йўлга қўйиш;

Кибержиноятнинг хусусиятлари, фаол халқаро ҳамкорликсиз, алоҳида давлатлар доирасида унга самарали қарши туришнинг иложи йўқлигини аниқ кўрсатиб турибди.

Ҳозирги вақтда қуйидаги ташкилотларнинг фаолияти кибержиноятларга қарши курашишга қаратилган:

¹ https://sud.uz/wp-content/uploads/2021/odilsudlov/5_uz.pdf

- Кибертахдидларга қарши халқаро кўп томонлама ҳамкорлик (ШРАСТ) БМТнинг киберхавфсизлик соҳасида ижро этувчи органи сифатида фаолият юритувчи, бир қатор давлатлар, нодавлат ташкилотлар, ахборот хавфсизлиги соҳасидаги экспертларнинг сай-ҳаракатларини бирлаштирган;

- Халқаро Киберхавфсизлик Альянси (ICSPA), ҳуқуқни муҳофаза қилиш идораларини, шу жумладан Европол, халқаро бизнес ва дунёнинг кўплаб мамлакатлари ҳукуматларини (Австралия, Буюк Британия, Канада, Янги Зеландия, АҚШ ва бошқалар) бирлаштирган;

- Интерпол жинойтчиларни халқаро қидирув ва рўйхатга олишни амалга оширишда давлат ва ушбу халқаро ташкилот о'ртасидаги алоқанинг тез ва самарали механизмини таъминловчи ташкилот.

Ушбу ташкилотларнинг вазифалари:

- турли мамлакатларда жиноий жавобгарликка тортиладиган ва жиддий фарқларга эга бўлган киберҳаракатларнинг умумий халқаро стандартларини ишлаб чиқиш;

- ягона терминология ва контсептуал аппаратни яратиш;

- миллий даражада консултатив ёрдам кўрсатиш [1].

Хорижий мамлакатларда хизматлар сони йил сайин ортиб бормокда ва кибержинойтларга қарши курашиш учун яратилган агентликлар. Масалан, Қўшма Штатларда АҚШ Кибер қўмондонлиги (US Cyber Command),

Америка Қўшма Штатларининг Компьютер Фавқулодда вазиятларда тайёргарлиги гуруҳи (US Computer Emergency Readiness Team) каби агентликлар ташкил этилган.

Компьютер жинояти ва интеллектуал мулк бўлими (Computer crime and intellectual property section), Интернет полицияси (Internet policy);

Буюк Британияда юқори технологияли жиноятларга қарши кураш миллий департаменти;

Австралияда Электрон почта хавфсизлигини мувофиқлаштириш гуруҳи (ЭССГ);

Японияда технологияни илгари суриш федерал агентлиги (Technology promotion agency);

2006 йилда Эстонияда, компьютерлаштирилган фавқулодда вазиятларга жавоб бериш гуруҳи (СЕРТ-ЭЕ).

2013-йилдан бери Гаагада Европа Иттифоқи мамлакатлари ҳудудида фаолият юритувчи Европолнинг таркибий бўлинмаси сифатида Кибержинойтчиликка қарши кураш бўйича Европа маркази фаолият кўрсатмокда. Марказ кибержинойтларга тезкор чора кўришни таъминлаш учун зарур бўлган тезкор ва таҳлилий имкониятларни яратади, шунингдек, Европа Иттифоқи ва аъзо мамлакатлар расмий идораларининг халқаро ҳамкорлар билан ўзаро ҳамкорлигини ташкил этади.

Россия Федерацияси ҳам шу йўлдан бормокда. 2015 йилда Россия Федерацияси Хавфсизлик Кенгаши номидан Россия Федерацияси Марказий банки молиявий кибер таҳдидларга қарши кураш марказини (FinCERT таш-

кил этди. Марказ банклар ва уларнинг миждозларига киберхужумлар, юзага келиши мумкин бўлган кибертахдидлар ҳақида маълумот тўплаши ва тўпланган маълумотларни молия институтларига юборишиди.

Ўзбекистон Республикасининг 2003 йил 30 август кунги “Банк сирини тўғрисида”ги 530-П-сон Қонунининг 9-моддасида Банк сирини ташкил этувчи маълумотларни белгиланган тартибда прокуратура, дастлабки тергов, суриштирув органларига ва тезкор-қидирув фаолиятини амалга оширувчи органларга тақдим этиш мумкинлиги, бундан ташқари 12-моддасида банклар ушбу сўровни амалга оширган органларга зарурий ҳужжатларни ахборот тизими орқали электрон ҳужжат тарзида ҳимояланган алоқа каналлари воситасида юбориш орқали амалга оширишлари мумкин эканлиги кўрсатиб ўтилган.

Банк пластик карталари ва интернет хизматлари орқали содир этилган ҳар бир пул ўғирлаш ва фирибгарлик ҳолатлари бўйича олиб борилаётган тергов ва терговга қадар текширув ҳаракатлари юзасидан тез фурсатда қонуний қарор қабул қилинишини таъминлаш мақсадида, Ўзбекистон Республикаси ИИБ, Марказий Банк, “HUMO” ва “UZCARD” процессинг марказлари ҳамда интернет тўлов тизими иловалари (payme, paynet, click, apelsin ва ҳ.к) марказлари билан шартномалар имзолаш ва ҳимояланган алоқа каналлари воситасида белгиланган қонунчилик асосида ўзаро маълумотлар алмашинувини йўлга қўйилса мақсадга мувофиқ бўлар эди.

Мамлакатимизда олиб борилаётган ислохотлар замирида халқ фаровонлиги ётар экан, халқ фаровонлигини таъминлаш, аҳолининг давлат органларига бўлган ишончини янада ошириш, олиб борилаётган ислохотларни янада такомиллаштириш интернет орқали содир этилаётган жиноятларга қарши курашиш бўйича ислохотларни янги босқичга кўтариш мақсадга мувофиқдир.

**ДЖАМАТОВА ДИЛОРА
МУСТАФАЕВНА**

*«UNICON.UZ» – Фан техника ва маркетинг
тадқиқотлари маркази ДУК
етакчи муҳандиси*

**КИБЕРХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШДА СТАНДАРТЛАРНИНГ
ЎРНИ**

Ҳозирги кунда дунё миқёсида ахборот технологияларининг жадал суръатлар билан ривожланиб бориши қулайликлар билан бир қаторда янги муаммоларни ўртага қўймоқда, бу ахборот ва киберхавфсизликни таъминлаш масаласидир.

Ахборот-коммуникация тизимларида айланаётган ахборот хавфсизлигига таҳдид кескин ошди, айниқса, Интернет пайдо бўлгандан бошлаб, ахборот ўғирлаш, ахборот мазмунини бузиб қўйиш, эгасидан изнсиз ўзгартириб қўйиш, тармоқ ва серверлардан берухсат фойдаланиш, тармоққа тажовуз қилиш, жўнатмаларни рухсат этилмаган йўллар орқали жўнатиш ҳоллари кўпайди. Натижада ахборот ва киберхавфсизлик муаммоси Ўзбекистон Республикаси учун ҳам долзарб муаммога айланди. Киберхавфсизлик муаммолари бугунги кунда АТ-мутахассисларидан тортиб, сифат назоратигача бўлган барчани қамраб олмақда.

Киберхавфсизлик бу - кибермаконда шахс, жамият ва давлат манфаатларининг ташқи ва ички таҳдидлардан ҳимояланганлик ҳолати.

Стандартлаштириш ўзи нима ва бизга стандартлар керакми?

Стандартлаштириш – бу муайян соҳада тартибга солишнинг энг мақбул даражасига эришишга қаратилган, ҳақиқатда мавжуд бўлган ёки кутилаётган вазифаларга нисбатан умумий ва кўп марта фойдаланиш учун қоидаларни белгилайдиган фаолият.

Стандарт – фаолиятнинг ҳар хил турларига ёки уларнинг натижаларига тааллуқли бўлган, умумий ва кўп марта фойдаланиш учун қоидаларни, умумий принципларни ёки тавсифларни белгилайдиган ҳамда муайян соҳада тартибга солишнинг энг мақбул даражасига эришишга қаратилган ҳужжатдир.

Киберхавфсизлик стандартлари ахборот хавфсизлиги даражасини баҳолашга ёндашувларни белгилайдиган ва хавфсиз ахборот тизимларига қўйиладиган талабларни белгилайдиган мажбурий ёки тавсия этилган ҳужжатлардир. Улар, одатда, нашр этилган материалларда тасвирланган

амалиётлар бўлиб, улар фойдаланувчи ёки ташкилотнинг кибер муҳитини ҳимоя қилишга ҳаракат қилади. Бу муҳит фойдаланувчиларнинг ўзлари, тармоқлар, қурилмалар, барча дастурий таъминот, жараёнлар, сақланадиган ёки узатиладиган маълумотлар, тармоқларга бевосита ёки билвосита улашиши мумкин бўлган иловалар, хизматлар ва тизимларни ўз ичига олади.

Киберхавфсизлик соҳасида стандартлаштириш ҳам мутахассислар, ҳам ахборот хавфсизлиги маҳсулотлари ва хизматлари истеъмолчилари учун фойдалидир, чунки у тартиблаш ва унификация қилишнинг оптимал даражасини ўрнатиш, ахборот хавфсизлиги маҳсулотларининг ўзаро алмашилишини таъминлаш имконини беради.

Стандартлар ҳар қандай киберхавфсизлик стандартларига риоя қилиш учун ташкилот риоя қилиши керак бўлган баъзи асосий қоидалардан иборат. Корхона ёки ташкилотнинг талабларидан келиб чиқиб, фойдаланиш имкониятини таъминлаш учун улар танлаши мумкин бўлган бир нечта турли стандартлар мавжуд.

Тизим ва унинг фойдаланувчиларини турли йўллар билан ҳимоя қилиши керак бўлган бир нечта киберхавфсизлик стандартлари мавжуд. Қайси маълумотларни ҳимоя қилиш кераклигига қараб турли стандартлар қўлланилади.

Қуйида баъзи умумий ва муҳим стандартлар келтирилади.

ISO/IEC 27000 – Халқаро стандартлаштириш ташкилоти (ISO) ва Халқаро электротехника комиссияси (IEC) томонидан биргаликда нашр этилган халқаро стандартлар сериясидир. У “Ахборот хавфсизлиги, киберхавфсизлик ва конфиденциалликни муҳофаза қилиш” бўйича энг яхши амалиётлар ва тавсиялардан иборат. Ушбу сериянинг асосий стандартлари бўлиб ISO/IEC 27001 ва ISO/IEC 27002 стандартлари ҳисобланади.

Ушбу стандартларнинг мақсади ахборот хавфсизлигини бошқариш тизимини (АХБТ) ишлаб чиқиш, жорий этиш, эксплуатация қилиш ва узлуксиз яхшилашга қўйиладиган талаблардан иборат. АХБТ жорий этилиши ташкилот учун стратегик қарор бўлиб ҳисобланади.

ISO/IEC 27032 стандартида Киберхавфсизлик бўйича раҳбарий кўрсатмалар мавжуд. Ушбу стандарт киберхавфсизликнинг ноёб жиҳатларини ва бошқа хавфсизлик соҳаларига, хусусан:

- АХГа;
- тармоқ хавфсизлигига;
- Интернет хавфсизлигига;
- жиддий ахборот инфратузилмасини ҳимоялашга (ЖАИХ) боғлиқлигини таърифлаган ҳолда киберхавфсизлик даражасини ошириш бўйича раҳбарий кўрсатмалардан иборат. Ушбу стандарт биринчи навбатда кибермаконнинг турли хавфсизлик соҳалари ўртасидаги бўшлиқларни тўлдиришга қаратилган. Хусусан, ушбу стандарт кибермаконнинг умумий рискларини бартараф этиш бўйича раҳбарий кўрсатмаларни ҳам ўз ичига олади.

ISO/IEC TS 27100 стандартида киберхавфсизлик ҳақида умумий маълумот келтирилган. Ушбу стандарт: киберхавфсизлик ва тегишли

тушунчаларни, шу жумладан, унинг ахборот хавфсизлиги билан боғлиқлиги ва ундан қандай фарқ қилишини тавсифлайди; киберхавфсизлик контекстини белгилайди. Киберхавфсизликка тегишли атама ва таърифлар келтирилган.

ISO/IEC 27110 стандартида киберхавфсизлик бўйича концепция ишлаб чиқиш бўйича кўрсатмалар берилган. Ундан ташкилотларининг тури, ҳажми ёки табиатидан қатъи назар ишлаб чиқарувчилар фойдаланишлари мумкин.

Киберхавфсизлик кибермакондаги хатарларга эътибор қаратади, бу ташкилот чегаралари бўйлаб тарқалиши мумкин бўлган ўзаро боғлиқ рақамли муҳит ва унда субъектлар маълумот алмашади, рақамли ўзаро таъсир қилади ва киберхавфсизлик ҳодисаларига жавоб бериш учун жавобгар бўлади.

Халқаро ва миллий стандартлар ташкилотларга энг яхши ҳимоя рамакаларини таъминлашда ҳамда ўзининг киберхавфсизлигини таъминлашда ёрдам беради.

Хавфсизликнинг асосий мақсадлари булар: конфиденциаллик, яхлитлик, фойдалана олишлик. Киберхавфсизлик ахборот жамияти ривожланишининг зарур шартидир.

Стандартларга риоя қилиш мажбурияти қонун билан мустаҳкамланган. Тасдиқланган, юқори сифатли ечимлар ва методологиялар, стандартлар ва спетцификацияларда мустаҳкамланган. Улар аппарат-дастурий таъминот тизимлари ва уларнинг таркибий қисмларининг ўзаро мувофиқлигини таъминловчи асосий воситадир.

**АХМЕДОВ АБДУСАЛОМ
САИТМУРОДОВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ташкилий-штаб фаолияти кафедраси
ЎМК бошлиғи*

КИБЕРЖИНОЯТЧИЛИКНИНГ УМУМИЙ ПРОФИЛАКТИКАСИ МАСАЛАЛАРИ

Ҳаммамизга маълумки, мамлакатимизни демократик янгилашнинг бугунги босқичдаги энг муҳим йўналишларидан бири бу – қонун устуворлиги ва қонунийликни мустаҳкамлаш, шахс ҳуқуқи ва манфаатларини ишончли ҳимоя қилишга қаратилгандир. Ҳар бир фуқаро Конституция ва Қонунларга сўзсиз риоя қилиши демократиянинг асосий тамойилларидан

ҳисобланади. Қонунларга ҳурмат, итоатгўйлик эса, энг аввало, ҳуқуқий маданият даражасига боғлиқдир.

Шу билан биргаликда, мамлакатимизда тинчлик ва осойишталикни сақлаш, жиноят ва ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш, фуқароларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилишнинг энг асосий устувор вазифалардан бири ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Президенти Шавкат Мирзиёев – “Биз Адолат – қонун устуворлигида” деган тамойил асосида жамиятимизда қонунга ҳурмат, ҳуқуқбузарлик ҳолатларига мурасасизлик ҳиссини кучайтиришга қаратилган ишларимизни жадал давом эттирамыз¹” деб таъкидлаб, мазкур йўналишдаги вазифалар нақадар долзарблигини кўрсатиб берди.

Президентимиз ўзининг ҳар бир чиқишларида соҳага масъул бўлган идораларнинг асосий вазифаси жиноятчини топиш ва жазолаш эмас, балки жиноят содир этилишини барвақт олдини олиш ҳамда жиноят содир этилишига шароит яратиб берган ҳолатларни аниқлаш, айниқса тизимли муаммолар билан ишлашга алоҳида урғу қаратишни кўп бора таъкидлаб ўтган.

Кейинги йилларда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш бўйича фаолиятни мувофиқлаштиришнинг таъсирчан тизимини яратиш, қонун бузилишларининг олдини олиш ва уларни бартараф этишнинг замонавий ташкилий-ҳуқуқий механизмлари жорий этилиб жиноятчиликка қарши курашиш фақат ҳуқуқ тартибот органларининг эмас, балки кенг жамоатчиликнинг вазифаси эканлиги белгилаб берилди.

Бу борада 2014 йил 14 май куни қабул қилинган “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси тўғрисида”ги 371-сон Қонуни ушбу йўналишда амалга оширилаётган ишларни янги босқичга олиб чиқди. Мазкур қонун ҳуқуқбузарликларни келтириб чиқарадиган сабабларни ҳамда ҳуқуқбузарликлар содир этилишига имкон берадиган шароитларни аниқлашга, уларни бартараф этиш чораларини амалга оширишга қаратилган умумий, махсус, яқка тартибдаги ва виктимологик профилактикани ташкил этиш ҳамда амалга ошириш борасидаги ишларни ҳуқуқий жиҳатдан тартибга солишга қаратилганлиги билан аҳамиятлидир.

Шу билан бирга, қонунда ҳуқуқбузарликлар профилактикасининг асосий вазифалари, асосий принциплари ва турлари ҳамда ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи ва унда иштирок этувчи органлар ҳамда муассасалар, уларнинг ваколатлари белгиланди.

Эътиборли жиҳати шундаки, қонунда ҳуқуқбузарликлар профилактикаси билан анъанавий тарзда шуғулланувчи ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан бирга меҳнат ва аҳолини ижтимоий муҳофаза қилиш, таълим, соғлиқни сақлаш тизимини давлат томонидан бошқариш органлари

¹https://parliament.gov.uz/uz/events/other/19088/?sphrase_id=8009224

ва улар тизимидаги муассасалар ҳам ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи органлар ва муассасалар сифатида белгиланди.

Шунингдек, қонунда ҳуқуқбузарликлар профилактикасида фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат тижорат ташкилотлари ва фуқароларнинг ҳам иштирок этишлари назарда тутилган. Ушбу институтлар ҳуқуқбузарликлар профилактикасини амалга оширувчи ҳамда унда иштирок этувчи органлар ва муассасаларга кўмаклашиш ҳамда зарур ёрдам кўрсатиш йўли билан ҳуқуқбузарликлар профилактикасида иштирок этиши мумкинлиги белгилаб қўйилди.

Бундан ташқари, Муҳтарам Президентимиз томонидан 2017 йилнинг 9 февраль куни ички ишлар органлари ходимлари билан ўтказилган видеоселектор йиғилишида ҳар ҳафтанинг пайшанба куни – “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси куни” деб эълон қилинди.

Шу асосда “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси куни” тадбирини самарали ва натижали ташкил этилишида жамоатчилик вакиллари ва барча мутасадди идора ва ташкилотлар билан ҳамкорликда ўтказилиши тўғрисида 2017 йил 14 март куни “Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” 2833-сонли қарор қабул қилинди.

Мазкур қарорга асосан, 4 та идоралараро комиссия, жумладан, ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва жиноятчиликка қарши курашиш бўйича республика идоралараро комиссияси ташкил қилинди

Ҳуқуқбузарликларни барқарорлаштириш, унинг динамикасини пасайтириш, фуқароларда ҳуқуқбузарликка нисбатан муросасизлик ҳиссини кучайтириш ушбу йўналишдаги вазифаларнинг муҳим жиҳатларидан ҳисобланади.

Юқорида келтирилган маълумотларга таянган ҳолда айтиш мумкунки, Интернет тармоқларидан фойдаланиб содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиш кўрсаткичларини минималлаштириш, ваколатли органларнинг бу борадаги фаолият самарадорлигини янада ошириш муаммолари кўп жиҳатдан таҳлил этилаётган соҳанинг ҳуқуқий ва ташкилий-методик таъминланганлик даражасига бевосита боғлиқ.

Ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини самарадорлигини ошириш, биргина чора-тадбирларни амалга ошириш билан эмас, балки ушбу тадбирларни манзилли йўналтириш ва ҳудудлардаги жиноятчилик ҳамда айрим хусусиятларини инобатга олган ҳолда бир сўз билан айтганда “тахлилий диагноз” асосида ташкил этиш муҳим аҳамият касб этади.

Бинобарин, бугунги кунда янги турдаги ҳуқуқбузарликлар ҳисобландиган “Интернет тармоқларидан фойдаланиб” содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитларни аниқлаш ҳамда уларни бартараф этиш бугунги куннинг долзарб масалаларидан бири ҳисобланади.

Дунёда кибержиноятчиликнинг тобора хавфли тусиб олиб, кунига 200 мингдан ортиқ содир этилаётганлиги, мазкур жиноятлар оқибатида

жисмоний ва юридик шахсларга 500 млрд.га яқин мулкӣ зарар етказилаётганлиги, Juniper Research томонидан ўтказилган тадқиқотларда, Интернет тармоқларидан фойдаланиб содир этилган жиноятлар ҳар ойда 10–15 %га ортиб бораётганлиги, халқаро миқёсда ушбу жиноятларга қарши курашишнинг долзарблигидан далолат беради. Юқоридаги фактлардан кўриниб турибдики, бугунги кунда Интернет тармоғида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг шахс ва жамият учун кўп сикдорда моддий зарар етказиши билан бошқа турдаги ҳуқуқбузарликлардан фарқланади.

Кибержиноятларнинг ўзига хос жиҳати шундан иборатки, ушбу турдаги жиноятлар виртуал маконда содир этилади, яъни компьютер, мобил қурилмалар ёрдамида, Интернет ва бошқа алоқа, телекоммуникация тармоқларида амалга оширилади.

Виртуал макон эса, аниқ географик ҳудудга эга эмас, яъни тармоқларда содир этилганлиги сабабли унинг ҳудудини ҳам аниқлаб бўлмайди. Ушбу турдаги жиноятларда ашёвий далилларни қўл билан ушлаб, аниқлаб бўлмайди, яъни рақамли далиллар ҳисобланганлиги сабабли, уларни махсус кодлар, дастурлар ёрдамида аниқлаш мумкин. Тадқиқот олиб боришда анъанавий криминалистик услублардан фойдаланилмайди, яъни бармоқ изи, пойабзал изи, трасологик белгилар мавжуд бўлмайди.

Шу нуқтаи назардан ёндашганда, кибержиноят – компьютер, телекоммуникация ва бошқа тармоқлар орқали, кибермаконда содир этиладиган жиноят ҳисобланади.

Ашёвий далилларини қўл билан ушлаб, аниқлаб бўлмайди, яъни рақамли далиллар ҳисобланганлиги сабабли, уларни махсус кодлар, дастурлар ёрдамида аниқлаш мумкин.

Бугунги кунда таҳлиллар шуни кўрсатмоқдаки, мамлакатимизда Интернет тармоқларидан фойдаланиб асосан “ўғирлик”, “фирибгарлик”, “туҳмат”, “ҳақорат” каби ҳуқуқбузарликларнинг содир этилиши кузатилмоқда.

Киберхужумнинг кенг тарқалган кўринишларидан бири бу фирибгарлик йўли билан пластик карточкалардан пул ўмариш ҳисобланади. Яқинда Буюк Британиянинг тадқиқот компанияси томонидан киберхавфсизлик даражаси нисбатан юқори бўлган 60 та давлат рейтинги эълон қилинди. Япония Буюк Британиянинг тадқиқот компанияси томонидан киберхавфсизлик даражаси нисбатан юқори бўлган 60 та давлат рейтинги эълон қилинди. Япония етакчи бўлган ушбу рўйхатда Ўзбекистон 56-ўринни эгаллаган¹. Бу борада юртимизда биргина ўтган 2021 йилда 2700дан ортиқ, жорий йилда 300 дан ортиқ мурожаатлар келиб тушган.

Айрим ривожланган мамлакатларда эса “Ўзини ўзи ўлдириш даражасига етказиш”, “Ўзини ўзи ўлдиришга ундаш”, “Хат-ёзишмалар, телефонда сўзлашув, телеграф хабарлари ёки бошқа хабарларнинг сир сақланиши

¹ “Ахборот технологиялари соҳасида содир этиладиган жиноятларни тергов қилишнинг айрим масалалари//Б.Б.Муродов, Н.А.Хушвақтова//“Кибермаконда содир этилаётган жиноятларга қарши кураш: муаммолар ва ечимлар” мавзусидаги республика илмий-амалий конференция материаллари тўплами, ИИБ Академияси-2022 й.30-бет

тартибини бузиш”, “Урушни тарғиб қилиш”, “Фарзандликка олиш сирини ошкор қилиш”, “Порнографик маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намоиш этиш”, “Зўравонликни ёки шафқатсизликни тарғиб қилувчи маҳсулотни тайёрлаш, олиб кириш, тарқатиш, реклама қилиш, намоиш этиш” ва бошқа шунга ўхшаш жиноятларнинг ҳам Интернет тармоғи орқали содир этилаётганлиги аниқланган.

Шу боисдан келгусида бу каби жиноятларни содир этилишини олдини олиш юзасидан Интернет орқали содир этиладиган барча турдаги жиноятларнинг олдини олиш, уларнинг содир этилиши сабаблари ва имкон берган шарт-шароитларни ўз вақтида аниқлаш ҳамда бартараф этиш чоратадбирларини ишлаб чиқиш ҳамда бу жараёнда замонавий шакл ва усулларни ишлаб чиқиш муҳим аҳамият касб этади.

Бундан ташқари хорижий мамлакатларнинг тажрибасини ўрганиш, уларда ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари, хусусан, ички ишлар органлари томонидан Интернет тармоқларидан фойдаланиб содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишдаги энг замонавий ва мамлакатимизга мос бўлган усулларини ўрганиш ҳамда татбиқ этиш лозим.

Интернет тармоқларидан фойдаланиб содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг барвақт профилактикасини амалга оширишда фақатгина ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ёки ички ишлар органлари эмас балки барча ташкилотлар, муассасалар, жамоатчилик тузилмалари ҳам иштирок этишлари лозим. Шунингдек Интернет тармоқларидан фойдаланиб содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг олдини олишга масъул бўлган давлат органлари, жумладан, Ички ишлар органлари ходимларининг кибержиноятчиликка қарши кураш ва интернет тармоқларидан фойдаланиб содир этиладиган ҳуқуқбузарликлар профилактикаси бўйича билим ва кўникмаларини мунтазам равишда шакллантириш юзасидан ўқув машғулотлари ташкил этилса ўз самарасини беради.

**ХОДЖАЕВ ШОХРУХ
МУЗАФФАРОВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси Президенти ҳузуридаги
Қонунчилик ва ҳуқуқий сиёсат институти
Суд-ҳуқуқ соҳасидаги қонунчилик шўъбаси
етакчи илмий ходими*

**КОРРУПЦИЯ ЖИНОЯТЧИЛИГИНИНГ САБАБЛАРИ ВА УЛАРГА
ИМКОН БЕРГАН ШАРТ-ШАРОИТЛАР**

“Коррупция – давлат органлари ходимлари моддий ёки мулкӣ йўсинда ғайриқонунӣ шахсий наф кўриш мақсадида ўз хизмат мавқеидан фойдаланишида ифодаланадиган ижтимоӣ ҳодисадир. Лекин фақат мансабдор шахслар, давлат хизматчилари коррупция фаолиятининг субъектлари ҳисобланади, чунки коррупция муносабатлари юзага келишига сабаб бўладиган қарорлар қабул қилиш ёки ҳаракатлар содир этиш учун ҳокимият ваколатига фақат улар эга бўлади. Давлат хизматчилари томонидан бундай ҳаракатларнинг содир этилишига қонуннинг номукамаллиги, назорат органларининг фаолиятсизлиги, жамоада коррупцияга нисбатан хизматдошларнинг бепарволиги, раҳбарларнинг принципсизлиги туртки бўлиши мумкин. Аммо коррупция билан боғлиқ ҳуқуқбузарликлар, давлат бошқаруви механизмининг фаолиятини бузиш фақат давлат хизматчилари томонидан содир этилиши мумкин¹.

Коррупцияга оид ҳуқуқбузарликларга қарши курашда самарали натижаларга эришиш, уларнинг миқдорини камайтириш, салбий оқибатларини бартарф этиш учун уларнинг жамиятда мавжудлигини, ривожланишини тақозо қилувчи, белгилаб берувчи, таъсир қилувчи, сабаблари сифатида ҳаракат қилувчи ҳодисалар, воқеалар ва жараёнлар, улар ўртасидаги сабабий боғланиш ўрганилиши керак.

Демак, салбий ижтимоӣ ҳодиса ҳисобланган коррупцияга оид ҳуқуқбузарликни келтириб чиқарадиган, унинг ривожланишини белгилаб берадиган, ўсишига таъсир қиладиган сабаблар ҳам ижтимоӣдир. Шунӣ қайд қилиб ўтиш лозимки, яқин вақтларга қадар жиноятчиликнинг сабаблари сифатида асосан «социалистик» жамиятдан аввал пайдо бўлган ва унда вақтинчалик сақланиб келадиган ижтимоӣ ҳодисалар: «эскилик

¹ Колодкин М.Н. Административно-правовые проблемы предупреждения коррупционной и организационной преступности // Государство и право. – Москва, 2002. – № 1. – С. 104.

қолдиқлари», «буржуа идеологияси», «социалистик лагеръ билан бир қаторда капиталистик лагернинг мавжудлиги»¹ ва ҳ.к. кўрсатилар эди.

Ҳозирги кунга келиб бу назарияларнинг нотўғри эканлиги, жиноятчилик сабабларини тушунтиришга синфий нуқтаи назарда ёндашилганлигини ҳаёт исботлаб берди. Ҳар қандай жамиятдаги жиноятчиликнинг сабабларини шу жамият ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларидан излаш керак эканлиги ўз исботини топмоқда.

Коррупция жиноятларининг аксарият қисми латент бўлиб қолмоқда. Мазкур жиноятларни фош этиш динамикаси субъектив омил – ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятининг, мамлакат раҳбариятининг сиёсий иродасига боғлиқдир. Мамлакатимизда коррупция жинояти учун жавобгарликка тортилганлар сонининг 2013 йилга нисбатан 2017 йилда 1,5% ортганлиги унга қарши кураш ҳақиқатан кучайганлиги кўрсаткичидир, бироқ коррупция жиноятчилигининг фақат 1-2 % фош бўлади, қолган қисми эса латентлигича қолмоқда². Мансабдор шахслар томонидан содир этилган коррупция жиноятларининг тузилиши қуйдагича: пора олиш (24,4%), мансаб сохтакорлиги (23,1%), ҳокимият ёки мансаб ваколатини сууистеъмол қилиш (22,2%), ҳокимият ёки мансаб ваколати доирасидан четга чиқиш (21,7%), пора бериш (5,4%) ва бошқалар (3,5%)³.

Жиноятчи шахсининг тавсифи уларнинг иккита мустақил ва бир-биридан фарқ қилувчи криминалогик портретидан ташкил топган:

1) давлат органларининг мансабдор шахси; давлат ёки маҳаллий органлар хизматчиларининг ғайриқонуний равишда енгилликлар, имтиёзлар бериши ёки олиши;

2) юқоридаги мақсадларни кўзлаб маблағ берувчилар ёки бошқа хизмат кўрсатувчилар киради.

Энг кўп коррупцияга чалинганлар ижро ҳокимияти органларининг хизматчиларидирлар.

Депутатлар, судья ва прокурорларнинг алоҳида жиноят процессуал статусга эга эканлиги бундайлар ичидан коррупционер мансабдор шахсларнинг аниқланиши ва жиноий жавобгарликка тортилишига тўсқинлик қилмоқда.

Нодавлат секторда энг кўп коррупциявий ҳуқуқбузарликлар корхоналар директорлари, банкларнинг раҳбарлари томонидан содир этилган.

Жиноят ишларининг таҳлили мазкур тоифадаги жиноятчиларнинг ўртача ёши 37 ёшни, олий маълумотлилар 52% ни, аёллар 27% ни ташкил этишини кўрсатади. Коррупциявий жиноятларнинг олдини олиш учун уларнинг сабабларини аниқлаш зарур.

¹ Икрамов Ш.Т., Қобилов Ш.Р. Ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари ходимларида коррупцияга қарши маърифатни юксалтириш. Коррупцияга қарши курашнинг долзарб масалалари: Илмий мақолалар тўплами / Масъул муҳаррир Ш. Т. Икрамов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2015. – 147 б.

² Ўзбекистон Республикаси ИИВ Ахборот таҳлил маркази маълумотларидан. 2018 й.

³ Ўша манба.

Коррупциявий жиноятларнинг иқтисодий сабаблари сифатида қуйдагиларни кўрсатиш мумкин:

1) иқтисодий беқарорлик – аввало инфляцияда намоён бўлади, яъни пул маблағларининг қадрсизланиши туфайли давлат ва маҳаллий давлат органлари хизматчиларининг ҳар қандай даромад манбаларини излашларига сабаб бўлади;

2) жуда юқори даромадга эга бўлганлар табақасининг шаклланиши, эркин маблағлар мансабдор шахсларни сотиб олиш учун ишлатилади;

3) самарали базор рақобатининг йўқлиги асоссиз равишда жуда кўп даромад олиш имконини беради;

4) давлат мансабдор шахслари ва хизматчилари маошининг камлиги.

Коррупция жиноятчилигининг сиёсий сабаблари ва шароитлари:

1) аҳоли аксарият қисмининг ҳокимиятда, мулкни бошқаришда, қонун ижодкорлиги ва уни қўллаш амалиётида фаол иштирок этмаслиги;

2) давлат ва маҳаллий органлар хизматчилари сонининг асоссиз равишда ҳаддан ташқари кўплиги.

Коррупциявий жиноятларнинг ҳуқуқий сабаблари ва шарт-шароитлари:

1) коррупциявий хулқ-атворнинг турли кўринишлари учун белгиланган маъмурий ҳуқуқий тақиқларнинг писанд қилинмаслиги;

2) давлат органлари мансабдор шахслари, давлат ва маҳаллий давлат органлари хизматчиларидан олинадиган солиқларни тартибга солувчи қонунда бўшлиқлар мавжудлиги;

3) қонунни қўллашдаги қийинчиликлар.

Коррупциявий жиноятчиликнинг психологик сабаблари ва шароитлари:

1) аҳоли аксарият қисмининг ўз қонуний ёки ғайриқонуний манфаатларини кўзлаб, давлат хизматчиларини “сотиб олиш”га руҳий жиҳатдан тайёрлиги;

2) одамлар онгида коррупциявий қилмишни содир этганлик учун жавобгарликка тортилиш хавфи унча катта эмас, деган фикр мавжудлиги.

Коррупциявий жиноятчиликнинг ташкилий сабаблари ва уларга имкон бераётган шарт-шароитлар қуйдагилардир:

1) коррупцияга қарши курашишга қаратилган ҳуқуқий нормаларни қўллаш амалиётининг нисбатан янгилиги;

2) коррупциявий ҳуқуқбузарликларга оид маъмурий ҳуқуқбузарликлар ва жиноятлар статистикасининг тўлиқ ва объектив эмаслиги;

3) Республика, вилоятлар миқёсида регистрлар, яъни давлат хизмати ёки маҳаллий давлат органларида ишлаши тақиқланган шахслар рўйхатини юритувчи ташкилотлар йўқлиги;

4) коррупциявий жиноятчиликка қарши курашувчи органлар мутахасисларини тайёрлашда ўқув-методик таъминот даражасининг пастлиги;

5) қариндош-уруғ, куда-андаларнинг хизмат бўйича бир-бирини қўллаб-қувватлаши, адолатни, тартибни бузиб, қариндошлари ва яқинларига даромадли ва фойдали мансабларни тақдим этиши ва ҳ.к.

Айрим тадқиқотчилар коррупциянинг келиб чиқиш сабабларини аниқлашда мамлакатда мавжуд бўлган қонунларнинг номукаммаллигига урғу берадилар. Бироқ ҳеч қачон ва ҳеч қаерда абадий мукаммал қонунлар бўлмаслигига, одатда қонунлар реал ҳаётдаги ўзгаришлардан орқада қолганлиги учун ҳам тез-тез ўзгартирилиб, тўлдирилиб боришига алоҳида эътибор қаратиш лозим.

Айрим олимлар ва сиёсий арбоблар эса сабаб сифатида давлат амалдорлари иш ҳақининг камлигини эътироф этишади. Тўғри, бу ҳам порахўрликни кучайтириши мумкин, бироқ уни бирдан-бир сабаб сифатида қайд этиб бўлмайди. Чунки, иш ҳақининг озлиги қуйи табақадаги амалдорларни порахўрликка ундаши мумкин, аммо катта миқдорда пора олиш юқори мансабли амалдорларга хослигини унутмаслик керак.

Криминологияга оид адабиётлар, оммавий ахборот воситаларининг материалларини таҳлил қилиш ва ўтказилган тадқиқотлар асосида ҳозирги кунда коррупцияни, шунингдек коррупциялашган уюшган жиноий тузилмаларнинг фаолиятини озиқлантирувчи кенг тарқалган омиллар сифатида қуйидагиларни кўрсатиш мумкин:

1) ижтимоий-иқтисодий омиллар: давлат ҳокимияти органларининг тадбиркорлик субъектлари фаолиятига ўринсиз аралашishi; солиқ ва бож тўловларини белгилаш тизимининг мукаммал эмаслиги; «хуфийна» иқтисодиёт мавжудлиги; «баҳо»ларнинг ўсиб бориши ва пулнинг қадрсизланиши; ишсизлик муаммосининг кучайishi; аҳоли ўртасида табақаланишнинг кучайиб бориши; яшаш даражасининг пасайishi; гиёҳвандликнинг кўпайishi;

2) маънавий-руҳий омиллар: жамиятда, айниқса давлат бошқарув тизимида адолатсизлик мавжудлиги; тўрачилик ва маҳаллийчиликнинг кучайиб бориши; жамиятда қариндош-уруғчилик ва уруғ-аймоқчиликнинг салбий томонлари мавжудлиги; аҳоли айрим қисмининг тафаккурида манқуртлик (тобелик) ҳислатлари сақланиб келаётганлиги; аҳоли, айниқса ёшлар ўртасида лоқайдлик, боқимандалик, текинхўрлик каби ҳислатларнинг тарқалиши; аҳолининг, айниқса ёшларнинг муайян қисмида ғаразгўйлик ҳислатларининг кучайиб бориши; жамиятда зўравонликни, ахлоқсизликни ва жиноий йўллар билан орттирилган бойлик ҳисобига «дабдабали» ҳаёт кечиришни тарғиб-ташвиқ қилувчи манбалар борлиги; аҳоли ҳуқуқий онги ва ҳуқуқий маданиятининг талаб даражасида эмаслиги ва ҳ.к.;

3) ташкилий ва бошқарув соҳаларидаги омиллар: ҳокимият институтлари фаолиятининг самарасизлиги; ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятининг шахс манфаатларини ҳимоя қилишга йўналтирилганлигининг талаб даражасида эмаслиги; уюшган ва коррупциявий жиноятчиликнинг устидан ижтимоий-ҳуқуқий назоратни ташкил қилиш ва амалга оширишни тартибга солувчи ҳуқуқий асосларнинг етарли эмаслиги ҳамда бу соҳадаги

ҳуқуқий тизимнинг мукаммал эмаслиги; ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятидаги суиистеъмолликлар; уюшган ва коррупциявий жиноятчиликка қарши курашиш бўйича ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятини мувофиқлаштиришнинг ҳал этилмаганлиги ҳамда улар функциялари чегараларининг аниқ белгиланмаганлиги; давлат хизматини ташкил этиш ва назорат қилиш тизимини такомиллаштириш лозимлиги; иқтисодий жиноятчиликка қарши кураш соҳасида ҳуқуқни муҳофаза қилиш органлари фаолиятининг асосланмаган ҳолда чекланганлиги; иқтисодий субъектларнинг молиявий ва ҳўжалик фаолиятига давлатнинг, айниқса, маҳаллий давлат органларининг аралашувига йўл қўйилаётганлиги; фуқаролик жамиятининг институтлари мавқеини кучайтириш зарурати мавжудлиги; демократик анъаналарнинг ривожланмаганлиги; суд тизими фаолиятининг сустлиги.

Назария ва амалиётда коррупциянинг сабаблари ҳар хил талқин этилади. Ш.Р. Қобилов ва Н.Б. Абдуллажонов мазкур сабабларнинг объектив ва субъектив бўлишига эътибор бериб, улар орасида қонунчиликнинг номукамаллиги, демократик принциплар ва институтларнинг ривожланмаганлиги, давлатнинг кучсизлиги кабиларни келтириб ўтишади. Уларнинг фикрича, коррупцияни иқтисодий тизимнинг ўзидан қидириш керак.

Коррупциянинг объектив сабабларидан бири давлатнинг иқтисодиётга аралашуви ва шунга боғлиқ ҳолда бизнесни ривожлантириш муаммоларини ҳал қилиш давлат амалдорларига боғлиқ эканлиги. Давлатнинг иқтисодиётга таъсири иқтисодий, ҳуқуқий ва маъмурий усуллар орқали юз беради. Бу усулларнинг қўлланилиши амалдорлар фаолиятига боғлиқдир.

Умуман олганда, юқори ликвидли активларнинг мавжудлиги ва давлатнинг иқтисодиётга аралашуви, демократия даражасининг пастлиги коррупциявий ҳуқуқбузарликларнинг **объектив** сабаблари бўлса, аҳоли маънавиятининг даражаси ва ахлоқ-одоби, демократия қоидаларига содиқлигидаги нуқсонлар коррупциянинг **субъектив** сабабларига киради. Субъектив муносабат коррупцияни таг-томири билан йўқота олмайди. Чунки унинг илдизлари иқтисодий муносабатларнинг ривожланиш даражасига бориб тақалади¹.

Коррупциянинг шакл ва турлари.

Аксарият ҳолларда коррупция деганда, давлат амалдорлари томонидан шахсий манфаатларни кўзлаб, бойлик орттириш мақсадида фуқаролардан пора олиш, қонунга хилоф пул даромадларини қўлга киритиш тушунилади. Аммо давлат амалдорларигина эмас, масалан, фирмаларнинг менежерлари ҳам коррупцияга доир муносабатларнинг иштирокчилари бўлиши, пора билан эмас, бошқа шаклда берилиши мумкин. Коррупция ташаббускорлари баъзан давлат амалдорлари эмас, тадбиркорлар ҳисобланади.

Фаолият кўрсатиш даражаларига кўра эса қуйи даражадаги, юқори даражадаги ва вертикал даражадаги коррупция фарқланади.

¹ Ўша манба. –Б. 6-11.

Қуйи даражадаги коррупция ҳокимият ҳамда бошқарув органларининг ўрта ва қуйи даражаларида, айниқса кенг тарқалган бўлиб, амалдорлар ва фуқароларнинг мунтазам ўзаро алоқаси билан боғлиқ (руйхатдан ўтказиш, жарималар, лицензиялаш, турли рухсатномалар олиш ва шу кабилар)дир. Ҳозирги вақтда “ягона дарча”нинг ташкил этилганлиги рўйхатдан ўтказиш, лицензия бериш каби – соҳаларда коррупциянинг олдини олишга хизмат қилади.

Юқори даражадаги коррупция ҳокимият органларида ишлайдиган сиёсатчилар, олий мартабали амалдорларни қамраб олади ва у жуда катта қимматга эга бўлган қарорлар қабул қилиш (қонунларни илгари суриш ва қабул қилиш, давлат буюртмалари, мулк шакллари ўзгартириш ва шу кабилар) билан боғлиқдир.

Аксарият ҳолларда коррупция битимидан манфаатдор бўлган иккала томон айна бир давлат ҳокимияти органида ишлайди. Масалан, қуйи турувчи давлат органининг амалдори юқори турувчи бошлиғига коррупциявий ҳаракатларига ҳомийлик қилиш ёки қўшимча маблағлар, ресурслар, ваколатлар бериши учун пора беради.

Пора олиш ва хизмат мавқеини суиистеъмол қилиш каби шаклларида ташқари коррупция амалда намоён бўлишининг қуйидаги шакллари фарқлаш мумкин:

- давлат пул маблағларини ўзлаштириш ниятида тижорат тузилмаларига ўтказиш учун ўз хизмат мавқеидан фойдаланиш;
- ўз корпоратив (сиёсий, диний, миллий ва ҳ.к.) гуруҳига давлат ресурслари ҳисобидан имтиёзлар бериш;
- мансабдор шахслар ва давлат хизмати ходимларининг бойиш мақсадида тижорат тузилмаларида ўзга шахслардан ва қариндошларидан фойдаланиши;
- кичик гуруҳ манфаатлари учун норматив ҳужжатлар қабул қилиш ҳақидаги қарорларни илгари суриш.

Ҳокимият (ижро, вакиллик ва суд) органларидаги коррупция ҳозирги вақтда жаҳоннинг деярли барча мамлакатларида муҳим муаммолардан бири ҳисобланади. Бу турдаги коррупция жиноятларининг ўзига хос хусусияти шундан иборатки, уларни ўзлари қонунга риоя этишлари ва уни муҳофаза қилишлари лозим бўлган кишилар содир этади.

Нодавлат ташкилотлар ёки хусусий сектордаги коррупция ҳам ҳозирги вақтда анча кенг тарқалган. Қонунга кўра раҳбар ташкилотнинг уставида белгиланган вазифаларига қатъий риоя этиши лозим, лекин у давлат амалдори каби ўзига қарашли бўлмаган ресурсларни ўз шахсий манфаатлари йўлида ёки иккинчи томон фойдасига тасарруф этиши, ташкилот манфаатларига зид бўлган ҳаракатларни содир этиши мумкин. Бунга кундалик ҳаётдан мисоллар: тижорат банкларидан мақсадли пул олиш ва ғойиб бўлишдан иборат бўлган лойиҳаларга пора эвазига кредитлар берилиши; турли мулк шаклига мансуб бўлган корхоналарда давлат ва корхона зарарига моддий бойликларни пора эвазига арзон нархларда олиш ва ҳ.к.

Демократик жамиятда коррупциялашган уюшган жиноий тузилмаларга қарши кураш фақат жиноят-ҳуқуқий чораларни қўллаш орқали эмас, балки уларнинг сабаблари ва келиб чиқиш шарт-шароитларини аниқлаш, бартараф этиш, зарарсизлантириш, уларга тўсқинлик қилишга қаратилган комплекс олдини олувчи чора-тадбирларни амалга ошириш. Бундай вазифани амалга ошириш коррупциялашган уюшган жиноий тузилмалар фаолияти ва улар содир этаётган жиноятлар, ушбу жиноятларнинг сабаблари ва содир этилишига имкон берган шароитлар ҳақидаги барча масалаларни чуқур илмий таҳлил қилишни, жамият ижтимоий ҳаётининг барча соҳаларидаги уни озиқлантириб турувчи ҳодиса, воқеа ва жараёнларни ҳар томонлама, чуқур ва аниқ билишни талаб қилади.

**ҚАРШИЕВ ҒУЛОМЖОН
САЙФУЛЛАЕВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси доценти,
ю.ф.б.ф.д. (PhD), доцент*

**ХАСАНОВ АНВАР
ШУХРАТ ЎҒЛИ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
1-ўқув курси курсанти*

ЁШЛАР ВА ВОЯГА ЕТМАГАНЛАРНИ ЗАРАРЛИ АХБОРОТДАН ҲИМОЯ ҚИЛИШНИНГ ЖИҲАТЛАРИ

Янги Ўзбекистонда барча ўзгаришларнинг негизи ҳисобланган таълим-тарбия тизимида ҳам туб ислохотлар олиб борилмоқда. Айни вақтда таълим, шу жумладан, ижтимоий соҳа учун харажатлар миқдори давлат бюджети харажатлари умумий қийматининг ярмидан кўпроғини ташкил этмоқда. Табиийки, ҳар қандай давлат ҳам бундай катта харажатларни кўтара олмайди, аммо қанчалик оғир бўлмасин, бунинг учун зарур маблағ

ва ресурслар излаб топилмоқда. Муҳтарам Президентимиз Шавкат Мирзиёев мазкур харажатларни харажат эмас, балки келажак учун қўйилган энг самарали сармоя деб ҳисоблаб, таълим даражаси ва сифати ҳар қандай давлатнинг истиқболини белгилаб берадиган муҳим омил эканини таъкидламоқда. Ҳақиқатан ҳам, ислохотларнинг тақдири, натижаси, биринчи навбатда, кадрлар савиясига, уларнинг давр ва тараққиёт талабларига нечоғли жавоб бера олишига боғлиқ. Ахборотлашган жамият тезлик билан шаклланиб ахборот дунёсида давлат чегаралари деган тушунча йўқолиб бормоқда. Жаҳон компьютер тармоғи давлат бошқарувини тубдан ўзгартирмоқда. Мамлакатимизда фуқароларнинг ахборотни олиш ва тарқатишга доир конституциявий ҳуқуқларини рўёбга чиқариш, уларга Интернет жаҳон тармоғи ҳамда унинг ахборот ресурсларидан фойдаланиш, тегишли ахборотни ижтимоий тармоқларда эркин жойлаштириш, сўз ва матбуот эркинлигини таъминлашда бир қатор ижобий ишлар амалга оширилди. Бугунги кунда Ўзбекистонда Интернет хизматидан фойдаланувчилар сони 31 млндан ошганлиги, шундан мобил Интернет фойдаланувчилари сони 29,5 млнни ташкил этаётганлигини таъкидлаш лозим¹.

Интернет. Халқаро тармоқ. Ҳозирги кунда жаҳондаги энг йирик тармоқ. Энг ўзига тортувчи ва энг хавфли тармоқ. Энг ривожланган ва энг вақтни олувчи тармоқ. Ҳақиқий “ўргимчак тўри” бўлган тармоқ. Кўзга кўринмас тузоққа илинтирувчи тармоқ.

Интернет (ингл. Internet) – ахборотни сақлаш ва узатиш учун мўлжалланган бутунжаҳон умумлаштирилган компьютер тўридир. Кўпинча “Умумжаҳон тўри” ёки “Глобал тўр” деб номланади. Унинг асосида “Бутунжаҳон ўргимчак тўри” (World Wide Web, WWW) ва бошқа алоқа системалари фаолият юритади. Бугунги кунда одамлар, асосан, ёшлар ва вояга етмаганлар фейсбук, телеграм, одноклассики, инстаграм, твиттер, вконтакте каби ижтимоий тармоқлардан фойдаланмоқдалар. Буларнинг ичида фейсбук, телеграм, твиттер ва инстаграм жуда оммалашди. Ҳозирги кунга келиб ижтимоий тармоқлар билан бир қаторда улардан фойдаланувчилар сони ҳам кўпайди. Сайтларга кирувчи, интернетдан фойдаланувчиларнинг учдан икки қисми мазкур тармоқлардан фойдаланади. Албатта, бу тармоқларнинг фойдали ва зарарли томонлари бор. Ижтимоий тармоқлар маълумот олишнинг энг осон ва қулай манбаидир. Бундан ташқари, интернет ёшлар ва вояга етмаганларнинг маслаҳат сўраш майдони. Турли касб вакиллари ўзларига тегишли мавзуларда тармоқ фойдаланувчиларидан маслаҳат сўрайди ҳамда керакли маслаҳат олади. Ёшларни интернетдаги зарарли хуружлардан асраш, уларни ахборот технологияларидан унумли фойдаланишга ўргатиш масалалари бўйича илғор халқаро тажрибалар асосида барча ҳудудларда Рақамли технологиялар ўқув марказлари ташкил этилди. Бу масканларда электрон тижорат ва дастурлаш бепул ўргатилмоқда. Шунингдек, мамлакатимизда барча мактабларда компьютер

¹ <https://aniq.uz/yangiliklar/uzbekistonda-internet-xizmatidan-foydalanuvchilar>.

синфларини замонавий технологиялар ва юқори тезликдаги интернет тармоғи билан таъминлаш бўйича чора-тадбирлар режаси ишлаб чиқилиб, босқичма босқич амалга оширилмоқда.

Минг афсус бўлсинки, интернетдан бошқа мақсадда фойдаланаётган ёшлар ва вояга етмаганларни ҳам учратишимиз мумкин. Ахлоқсизлик, фаҳш, бузуқликни тарғиб қилувчи сайтлар ва уларнинг саҳифалари кенг ёйилган таъкидлаш мумкин. Бу мафкуравий аҳолининг маълум бир қатламлари, айниқса, ёшлар ва вояга етмаганларнинг қарашларини ўзларига маъқул бўлган йўналишда ўзгартириш, диний экстремизм, ахлоқсизлик каби бузғунчи ғояларни сингдиришга уринишдек кўринишларда содир бўлмоқда. Ҳозирги таҳликали замонда интернет тармоғи орқали тарқатилётган ғаразли маълумотлар, турли бузғунчи ғоялар, одоб-ахлоқни емирувчи манфур иллатлар ҳар бир онгли кишини ташвишга солиши аниқ. Кейинги пайтларда интернет билан боғлиқ бузғунчиликлар, глобал тармоқдан қабих мақсадда фойдаланаётганлар кўпайиб бормоқда. Оқибатда, залолатга бошловчи электрон нашрлар ва видеоларҳалар кенг ёйилмоқда. Ғаламис кимсалар ёшларни ва вояга етмаганларни ўз тузоқларига илинтиришда интернетдан усталик билан фойдаланмоқда. Ўзларини “яқин дўст” ёки “ҳидоятга чорловчи” сифатида танитиб, ёшларни ва вояга етмаганларни тўғри йўлдан чалғитмоқда. Интернетдан олинган нарсга тўғри, ишончли ва зарарсиз эканини билиш лозим чунки, яхши-ёмоннинг фарқига бормаган ёшлар ва вояга етмаганлар интернет орқали тарқатилган ҳар қандай маълумот-хабарларни ҳақиқат деб қабул қилаётгани жиддий хавотирга солади.

Сарҳадсиз интернет дунёсига кирган ёшлар ва вояга етмаганлар вақт, умр ғанимат эканини доимо ёдда сақламоғи лозим. Зеро, бу глобал тармоқ бепоён ҳудудларга эга бўлиб, унда инсон адашиб соатлаб, кунларини самарасиз ўтказиб юбориши мумкин. Бугунги шиддатли глобаллашув даврида ёшлар ва вояга етмаганлар онгу шуурини интернет орқали кириб келаётган зарарли ғоя ва таъсирлардан самарали ва ишончли ҳимоялаш тобора долзарб аҳамият касб этмоқда. Бу эса ўқитувчилар, маънавият тарғиботчилари, ота-оналардан янада хушёр ва огоҳ бўлишни, ёш авлоднинг ғоявий-мафкуравий иммунитетини мустаҳкамлаш борасидаги ишлар қўламини янада кенгайтиришни талаб қилади. Бизга маълумки, кўплаб сайт ва тармоқлар катта маблағлар эвазига филтрлаб қўйилган ва бу ҳолатни кўплаб давлатларда кузатиш мумкин. Албатта, тақиқлар ёки филтр воситалари орқали одамларни Интернет оламидаги турли кучларнинг хатарли таҳдидларидан, кераксиз ва салбий ахборотлардан сақлаш кийин ва фақатгина вақтинчалик ҳолат бўлиши мумкин.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев жаҳонда турли низо ва зиддиятлар авж олаётгани, терроризм, экстремизм балоси ва бошқа таҳдидлар интернет маконига чуқур кириб, мослашиб олгани таъкидлади¹.

¹ <https://yuz.uz/news/shavkat-mirziyoev-yoshlar-kelajagi-bilan-bogliq-har-qanday-vazifa-birlamchi-ahamiyatga-ega>

Таассуфки, бугун ёшлар ва вояга етмаганларимизнинг аксарияти глобаллашув туфайли Европа ва хорижий маънавий-маданий оқимлар таъсирига кўпроқ иштиёқманд бўлиб, миллий маънавиятимизнинг ҳаёт-бахш, юксак ахлоқийликка асосланган тамойилларга ихлосмандлиги суст кечмоқда. Инсон қадри, масъулияти, ахлоқига беписандлик баъзи ёшларнинг кийиниши, феъл-атвори, юриш-туришида яққол кўзга ташланиб қолмоқда. Бизнинг назаримизда инсон қадрияти унинг ахлоқийликка йўналгани билан белгиланиши керак. Дарҳақиқат, бугун ахборот шунчалик тез кириб келаяптики уларни “ҳазм” қилиш учун теран тафаккур ва кенг дунёқараш талаб этилади. Айниқса интернет олами фарзандларимиз эътибори ва қизиқишини тортиб бораётган бугунги даврда айрим компьютер ўйинлари ҳақида ҳам шундай мисолларни кетириш мумкин. Мутахассислар маълумотларига кўра, интернет орқали тарқатиладиган компьютер ўйинларининг 49 фоизи сезиларли даражада зўравонлик ва ёвузлик кўринишига эга, 41 фоиз жангари (турли отишмалар ва портлашларга асосланган) ўйинларда эса ўйин қаҳрамони ўз максадига етишиш учун шундай зўравонлик ва ёвузлик содир этади. 17 фоиз ўйинларда ана шу зўравонлик ва ёвузликнинг ўзи бош мақсад ҳисобланади. Турли жанговар, менталитетимизга мос бўлмаган, баъзан қаҳрамонлик ваҳшийликка ўтиб кетадиган бу каби ўйинлар фарзандларимиз ахлоқий-эстетик тарбиясига тўғри таъсир кўрсата олади дея олмаймиз. Бир қарашда улар оддий ўйиндек кўрингани билан зўравонлик ғоялари, ёвузлик кайфиятини уйғотиши жуда кўп салбий оқибатларга олиб келгани хусусида ҳаётий мисоллар кўплаб топилади. Интернет сайтларида ёшлар ва вояга етмаганларга кучли таъсир этувчи ахборотларни қуйидагича таснифлаш мумкин. Биринчи тоифадаги ахборотлар бузғунчи ғоялар (диний экстремизм ва террорчилик ғоялари, миллатчилик, ирқчилик, кабилар)ни киритиш мумкин. Иккинчи тоифадаги ахборотлар эса ғарб ҳаёт тарзига хос, ўзбек менталитетига зид одатлар ва кўникмаларни тарғиб этади. Бу айниқса, ғарб ёшларининг кийиниши, одатларини тарғиб қилувчи фильмларда яққол намоён бўлади. Учинчи тоифага эса порнографик ахборотларни киритиш мумкин. Интернет сайтларидан тарқатилаётган бу каби ёт ғоялар ва ахборотларни ёшлар ва вояга етмаганлар томонидан қабул қилинаётганлиги ва унинг оқибатлари жаҳондаги барча мамлакатлари халқини ҳам ташвишга солмоқда. Ёшлар ва вояга етмаганлар онгини эгаллашга қаратилган ҳар қандай хатти-ҳаракатларга, миллий манфаатларимизга раҳна солишга, маънавиятимизга тажовуз қилишга, умримиз мазмуни бўлган тарихий хотирамизни бузишга уринаётган ғаразли кучларга қарши доимо огоҳ туришимиз даркор. Ана шундагина бизни ҳеч ким, ҳеч нарса ўз танлаган йўлимиздан ортга қайтара олмайди ва биз кўзлаган улуғвор мақсадларимизга албатта етамиз.

Ижтимоий тармоқларнинг оила ва жамият барқарорлигига солаётган энг катта таҳдидларидан яна бири – улардаги мулоқотлар сабабли кўплаб тинч-тотув оилалар барбод бўлиб кетаётганидир. Фарзандининг истиқболини, ёрқин келажagini истайдиган ҳар бир ота-она тарбия масаласига

жиддий эътибор бермоғи зарур. Бола тарбияни турли компьютер уйинлари, интернет ва ижтимоий тармоқлардан эмас, энг аввало ота-оналаридан, бобомоларидан, эзгуликка, покликка ва дину диёнатга чакирувчи яхши китоблардан олиш лозим. Ёшлар ва вояга етмаганларнинг келажакдаги тақдири ва истиқболи ҳақида ўйлар эканмиз, интернетнинг моҳияти унинг тараққиёти, инсоният ҳаётига таъсир ўтказиш омилларини, ахборот хавфсизлиги муаммоларини чуқурроқ ўрганишни, ноҳолис ахборотларга нисбатан мафкуравий иммунитетни шакллантиришни тақозо этади. Бу ўринда ёшлар ва вояга етмаганлар маънавиятига интернетнинг мафкуравий таъсирини камайтириш учун қуйидаги амалий таклифларни бериш ўринли:

– ёшлар ва вояга етмаганларни зарарли ахборот оқимларидан ҳимоялаш учун, улар онгида мафкуравий иммунитетни шакллантириш лозим;

– ёшлар ва вояга етмаганларда ахборот истеъмоли маданиятини шакллантириш ва интернет тармоғида маънавий-маърифий, мафкуравий тарғиботни кучайтириш зарур;

– ёшлар назоратини амалга ошириш учун оила, таълим муассасалари ва маҳалла ҳамкорлигини янада кенг йўлга қўйиш лозим.

Хулоса қилиб айтганда, тарбиявий ва маънавий-маърифий ишларни ташкил этишда ёшлар ва вояга етмаганларнинг истак ва хоҳишларини инобатга олиш, унда ҳар қандай зўрлик ва мажбурловлардан воз кечиш, ёшлар ва вояга етмаганларнинг асосий қизиқиши ва фаолият доирасини ташкил этаётган турли хил соҳаларни тарбия жараёнида тўлиқ қамраб олиш. Бунда, ахборотли технологиялар (оммавий ахборот воситалари – газета, журнал, радио, телевидения ва интернет) хизматидан фойдаланишни кенг йўлга қўйиш, миллий кадриятларимизни ўзида акс эттирадиган интернет сайтлари, мультимедиа ва роликларни кўпайтириш. Ёшлар онгига ижобий таъсир этувчи мусиқа ва кино санъатининг тарбиявий имкониятларидан самарали фойдаланиш лозим.

**TURAYEV ILXOMJON
ESANOVICH**

Tibbiyot fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD)

**ESANOVA KAMOLA
ILHOMJON QIZI**

*O'zbekiston Xalqaro islom akademiyasi
"Xalqaro munosabatlar" yo'nalishi
3-bosqich talabasi*

KO'RFUZ MINTAQASIDA ENERGETIKA XAVFSIZLIGI MUAMMOLARI

Bugungi kunda ko'pchilik davlatlar tashqi siyosiy strategiyalarida energetik resurslar xavfsizligi, energetika infrastrukturasi rivojlantirish va umumiy energetika tizimini shakllantirish masalalari asosiy geosiyosiy omillar sifatida e'tirof etilmoqda. Xususan, Fors ko'rfazi mintaqasi xavfsizligida energetik xavfsizlikka nisbatan yangicha yondashuvlarning yuzaga kelishi natijasida mintaqaviy davlatlari siyosatida an'anaviy ustuvorlikka ega bo'lgan neft-gaz siyosatiga nisbatan munosabat yanada markazlashtirilmoqda. (Muhammadsiddiqov, 2020, p. 109).

Shuni ta'kidlash kerakki, zamonaviy davrda hech bir davlat mustaqil o'z energetik ehtiyojlari va imkoniyatlarini yuzaga chiqara olmaydi. Ayniqsa, jahon siyosatida energiya taqchilligi va xavfsizligi masalalari global muammo sifatida ko'rilayotgan bir davrda mintaqalar va davlatlarning bir-biriga energetik bog'liqlik darajasi yanada ortdi (Гардарики, 2003, с. 56). Shu bois hozirgi vaqtda energetika siyosati bir qator davlatlarning, xususan, jahonning yirik davlatlari tashqi siyosiy faoliyatining ustuvor yo'nalishlaridan biri bo'lib qolmoqda. Bunday fenomen bir qancha omillar bilan tushuntirilishi mumkin. Jumladan, jahon energetika bozori subyektlarining o'z energetik xavfsizligini ta'minlashga bo'lgan ehtiyoji, energetika sohasidagi samarali biznes manfaatlari, neft-gaz xo'mashyosini qazib olish, qayta ishlash, transportirovka qilish va boshqalar. Shuni ta'kidlash joizki, zamonaviy dunyoda energetika jahon iqtisodiyotining dinamik

rivojidadagi eng asosiy unsur bo'lishi bilan birga, umumiy xalqaro munosabatlar tizimiga ta'sir ko'rsatuvchi birlamchi omillardan biri sifatida yuzaga chiqdi. Bundan tashqari, dunyo miqyosida energetik bog'liqlik va energiya birlamchi manbalari iste'moli hajmi oshib borayotganligi mintaqada xavfsizlikka nisbatan yangi tahdidlar ko'lamining kengayishi xavfini tug'diradi. Shuning uchun "Arabiston oltiligi" davlatlari oldida mintaqaviy energetik xavfsizlikni ta'minlash masalasi har qachongidanda dolzarbdir.

METODLAR. Ushbu maqolada tizimli, mantiqiy va tarixiy tahlil usullardan foydalanilgan.

NATIJALAR. Fors ko'rfazi mintaqasi geosiyosiy, geoiqtisodiy va geostrategik nuqtai nazaridan juda qulay yerda joylashgan. Mazkur hududga – Eron Islom Respublikasi, Iroq va olti arab davlatlari: Saudiya Arabistoni Podshohligi, Bahrayn, Qatar, Quvayt, Birlashgan Arab Amirliklari va Ummon davlatlari kiradi. Fors ko'rfazi davlatlari ikki okean va uch qit'a oralig'ida joylashgan bo'lib, zamonaviy jahon aloqalarida Afrika va Osiyo o'rtasida bir ko'prik vazifasini bajaradi. Ular jahon bozorida tobora ehtiyoj kuchayib borayotgan energetika va turli tabiiy resurslarga boy davlatlar hisoblanadi. Bu yerda 64,9 % neft zahiralari va 30 % tabiiy gaz o'zlashtiriladi (Александров, 2000, с 5). Mazkur mintaqada uglevodorod manbalari, ayniqsa gaz miqdori yetarli darajada o'rganilmagan. Deyarli har yili sanoat borasida yangidan-yangi o'zlashtirishlar yuz beradi. Fors ko'rfazi neftining arzonligi jahonning yirik davlatlarini tez orada boyib ketishiga zamin yaratdi. Neft xomashyosi bu yerdan Yevropa Ittifoqi davlatlariga, Yaponiya hamda AQSh ga yuboriladi. Mazkur hududdan o'ta muhim savdo tarmoqlari o'tadi. Bunday vaziyat mintaqaning geosiyosiy mavqeyining global ahamiyatini belgilaydi. Ko'pgina rivojlangan davlatlar iqtisodiy Fors ko'rfazidan yetkazib berilayotgan energetik zahiralari bog'liq bo'lgani bois mintaqada yuz berayotgan iqtisodiy, siyosiy vaziyat doimo jahon hamjamiyati tomonidan tilga olinadi. Zero, mintaqada yuz berayotgan vaziyat, ularning tashqi siyosiy qarashlaridagi o'zgarishlar jahon bozoriga salmoqli ta'sir ko'rsatadi (Mahmudova, S. 2021).

Klassik geosiyosiy nazariyalarda Fors ko'rfazi Rimlandning bir qismi sifatida e'tirof etilgan bo'lsa, keyingi davrlarda mazkur mintaqaga Heartland yoki markazning markaziga aylangan degan qarashlar yuzaga keldi. Shu bilan birga mintaq va uning asosiy yo'lagi O'rmuz bo'g'ozida turli xil geosiyosiy konsepsiyalar shakllantirildi. Geosiyosat nazariyotchilaridan N.Spaykmenning ta'kidlashicha, davlatlarning yoqilg'i ehtiyojlarini ta'minlashlarida O'rmuz bo'g'ozida omilining yetakchiligi butun bir Fors ko'rfazi mintaqasini geostrategik muhim hudud sifatida qabul qilinishga sabab bo'lmoqda (Dikshit, 2004, p.196).

Neft geosiyosati shakllanish evolyutsiyasida 1960-yillardagi G'arb neft kompaniyalari o'rtasidagi raqobat mintaq davlatlarining neft narxlarini mustaqil belgilashlari va erkin energetik siyosati olib borishga undadi. Bunday harakatlar natijasida 1960-yilda neft eksport qiluvchi davlatlar tashkiloti(OPEK) tashkil qilindi. Jahon geosiyosatining yana bir yangi subyekti yuzaga keltirildi. Mazkur jarayonlar bilan bog'liq bo'lgan keyingi to'lqin 1973-yilgi neft inqirozining yuz berishidir. Jahon geosiyosatida "Neft quroli"dan foydalanish amaliyoti kuzatildi.

Neftdan rasmiy siyosiy bosim sifatida foydalanildi. Arab dunyosi mamlakatlari yakdilligining dunyo miqyosidagi siyosiy va iqtisodiy ahamiyati shunda namoyon bo'ladiki, u jahon neft bozoridagi vaziyatga hal qiluvchi ta'sir ko'rsatishga qodirdir. Birinchi marta bu 1973-1974-yillarda "energetik tanglik" davrida namoyish etildi. Oktyabr urushi (1973-yilgi Arab-Isroil urushi) chog'ida G'arb mamlakatlari Isroilni qo'llab-quvvatlaganiga javoban OPEK mamlakatlari jahon bozoriga neft yetkazib berishni to'xtatib qo'ydilar. Mazkur neft embargosi OPEK a'zo davlatlari (BAA, Iroq, Quvayt va S.Arabistoni) va Eron qarori bilan e'lon qilingan edi. Unga ko'ra mazkur davlatlar AQSh va Niderlandiyaga neft yetkazib berishni to'xtatish va neft narxini oshirish va har oyda ishlab chiqarish hajmini kamaytirish nazarda tutilgan. 1990-yilgi birinchi Fors ko'rfazi urushi va 2003-yilgi ikkinchi Fors ko'rfazi urushi mintaqadagi neft geosiyosatining navbatdagi shakllanish bosqichlari bo'ldi. Fors ko'rfazi neft geosiyosatining zamonaviy manzarasi Eron yadroviy dasturi bilan bog'liq holda O'rmuz bo'g'ozida kechayotgan siyosiy tanglik va "faol demokratlashtirish"ga qaratilgan "arab bahori" inqilobiy jarayonlari va geosiyosiy raqobatda namoyon bo'lmoqda.

Bugungi kunda kuzatilayotgan Yaqin Sharq mintaqasidagi siyosiy inqirozlar neft va gaz ishlab chiqarish sur'atlariga salbiy ta'sir ko'rsatdi va mintaqaning kelgusidagi energetik ta'minoti borasidagi shubhalarning ko'payishiga sabab bo'lmoqda. Mintaqadagi bir qancha eksportyor davlatlar xalqaro energetika bozoridagi barqarorlikni ta'minlash choralarini qidirish bilan bir vaqtda asosiy ishlab chiqaruvchi davlatlarda siyosiy inqirozlarning keng yoyilib ketishidan havotirga tushishgan. Bundan tashqari, Eron bilan bog'liq O'rmuz geosiyosiy chizig'i Fors ko'rfazi neft geosiyosatining muhim atributidir. Yuqoridagi omillar va Fors ko'rfazi xavfsizlik tizimi shakllanish evolyutsiyasidan kelib chiqilgan neft geosiyosati strategik xomashyoni qayerdan va qancha miqdorda, qaysi manfaatdor subyektlar bilan kelishilgan holda qazib olish, neftni qanday yo'nalishlar orqali eksport qilish va bu jarayonda qanday siyosiy yo'l tutish, energetika sohasida kimlar bilan hamkorlik qilish kabi masalalarni qamrab oladi. Shu jihatdan Fors ko'rfazidagi neft geosiyosati o'zida bir qator mintaqaviy va xalqaro omillarni namoyon qiladi. Bundan tashqari, mintaqada davlatlarida kechayotgan faol demokratlashtirish siyosati, siyosiy inqiloblar jarayoni neft geosiyosatining an'anaviy rivojlanish xususiyatlariga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda. Yangicha shakllanayotgan tashqi siyosiy strategiyalar va munosabatlar energetika sohasiga ham ta'sir ko'rsatadi va neft geosiyosati tarkibiy tuzilmasining qayta shakllanishini taqozo etadi. Xalqaro energetik munosabatlar tizimida neft omili yetakchilik qilar ekan, Fors ko'rfazi arab davlatlarida kechayotgan geosiyosiy jarayonlar to'liqini ("rangli inqiloblar" va "arab bahori") va Eronga nisbatan amalga oshirilayotgan xalqaro bosim o'z navbatida neft geosiyosatining o'zgarishiga olib keluvchi omillar hisoblanadi (Тўпаев Абдор, 1-4).

FKADHK davlatlarining ko'pchilik qismi OPEK a'zolari hisoblanadi. Bu esa mintaqada davlatlarining bugungi kunning dolzarb masalalarini hal etishda, iqtisodiy taraqqiyotni ta'minlash masalalarida muhim o'rin tutishini ta'minlaydi. Bevosita neft-gaz masalalari dolzarb ahamiyat kasb etar ekan, mintaqadagi

Quvayt, Qatar va BAA davlatlarini ham alohida e'tirof etish lozim. Xususan, Birlashgan Arab Amirliklar neft zahiralari bo'yicha jahonda Saudiya Arabistoni va Iroqdan keyingi uchinchi o'rinda turadi. Uning neft zahiralari hajmi 97,8 mlrd.barrel bo'lib, jahon neft zahiralarning deyarli 10 %ni tashkil qilmoqda. Bundan tashqari gaz zahiralari 6,6 trln. kub. m.ni tashkil qiladi. Bu ko'rsatkich Amirlikning jahon gaz zahiralarning 4 %ga ega ekanligini ko'rsatada. Qatarining ham energetik salohiyati yuqori bo'lib, gaz zahiralari borasida dunyoda Rossiya va Erondan keyingi uchinchi o'rinda turadi. Mamlakatda jahondagi eng yirik gaz manzilgohlaridan biri "North Field" joylashgan. Mintaqadagi eng katta neft zahiraga ega bo'lgan davlatlardan biri Quvayt hisoblanadi. Uning jahon neft zahiralardagi ulushi 14 %ni tashkil qiladi. Bunday imkoniyatlar samarasi o'laroq Ko'rfazdagi arab davlatlarining iqtisodiy o'sish sur'ati oshib bormoqda. Jumladan, faqatgina 2002-2006-yillarda Fors ko'rfazi arab davlatlari neft eksportidan 1.5 trln. AQSh dollari foyda ko'rishgan bo'lib, bu o'tgan oxirgi besh yillikka nisbatan ikki marta ko'p ko'rsatkich hisoblanadi. "Goldman Sachs" ekspertlari guruhining bashoratiga ko'ra neft eksportidan tushadigan daromad 2030-yilga borib 5.1 trln. AQSh dollarini tashkil etadi. Birgina 2010-yilning birinchi kvartalida BAA neft eksportidan 17 mlrd. AQSh dollar, Saudiya Arabistoni esa 51 mlrd. AQSh dollari foyda ko'rgan. Energetik bog'liqlikning o'sishi alohida bir davlatning o'z milliy energetik xavfsizligini mustaqil ta'minlash imkoniyati cheklanganligini anglatadi. Shu bois Kengash davlatlarining geoenergetik manfaatlari bevosita Eron va Iroq kabi davlatlarning mintaqada tutgan o'rniga ham bog'liq. Chunki Eron Islom Respublikasining mintaqadagi siyosiy – mafkuraviy o'rni va yuqori energetik salohiyati mintaqada davlatlari tashqi siyosatiga ta'sirini o'tkazmasdan qolmaydi. Demak, Fors ko'rfazi mintaqasi energetik xavfsizligiga nisbatan zamonaviy tahdidlar ko'lamini tadqiq etganda ikki asosiy jihatga e'tibor berish lozim. Birinchi masala mintaqaviy energetik xavfsizlikka nisbatan ichki tahdidlar hisoblansa, ikkinchidan, yirik davlatlarning geosiyosiy manfaatlari to'qnashuvi omilini o'rganish muhimdir. Fors ko'rfazi mintaqasi energetik xavfsizligiga ta'sir ko'rsatuvchi ichki omillari:

- Bugungi kunda FKADHK davlatlarining siyosiy va iqtisodiy xavfsizligiga eng katta tahdid Eronning yadroviy dasturi borasidagi siyosatidir. Jahon hamjamiyatining Eronga nisbatan keskin siyosiy va iqtisodiy bosimlari Kengash davlatlarining jiddiy xavotiriga sabab bo'lmoqda;

- Iroqdagi vaziyatning to'liq izga solinmaganligi Kengash davlatlarining istiqbolli iqtisodiy loyihalari amaliyotiga salbiy ta'sir ko'rsatmoqda. Ma'lumki, Iroqda jahon neft zahiralarning 11 % joylashgan. Bu ko'rsatkich mintaqaviy energetik loyihalarni amalga oshirishda muhim ahamiyat kasb etadi;

Tobora diniy nizolarning avj olayotganligi, sunniy va shia mazhabi o'rtasidagi doimiy raqobat muhiti, natijada mintaqaga nisbatan butun bir terrorizm o'chog'i sifatida qaralishi, islom dini va madaniyatiga nisbatan radikal qarashlarning kuchayishi neft va gaz sohasiga xorijiy investitsiyalarning jalb qilinishi va istiqbolli bozorlarni egallashga o'z ta'sirini ko'rsatmoqda;

- Mintaqa davlatlari havotiriga sabab bo'layotgan navbatdagi omil bu –

an'anaviy resurs – neft va gaz zahiralarning cheklanganligidir. Shu jihatdan Kengash davlatlari va qolaversa butun mintaqa davlatlarining tabiiy resurslardan oqilona foydalanish, eksport hajmini kamaytirish borasidagi yondashuvlaridagi ixtilof eng dolzarb masala hisoblanadi.

Arabiston oltiligi davlatlarining iqtisodiy va siyosiy barqarorligi asosan neft-gaz omiliga bog'liq bo'lib kelgan. Fors ko'rfazi mintaqasi xavfsizligiga, xususan energetik xavfsizligiga ta'sir ko'rsatuvchi tashqi omillar qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

- Insoniyatning jahondagi tabiiy zahiralarning tugab borayotganligini anglashi va xususiy ehtiyojlarni qondirish manfaati natijasida Fors ko'rfaziga nisbatan tahdidlar yanada kuchaydi. Alohida ta'kidlash joizki, ushbu mintaqa davlatlari tabiiy resurslarga qanchalik boy bo'lishmasin, doimo dunyoning qudratli davlatlari uchun nishon bo'lib kelganlar va hozirgi davrda ham nizolar, ichki kelishmovchiliklar hamda ziddiyatlar avj olgan siyosiy beqaror mintaqa hisoblanadi. Qudratli davlatlarning mintaqadagi siyosati bevosita neft va gaz resurslarini qo'lga kiritish bilan bog'liq ekanligi bugungi kunda hech kimga sir emas. Bu borada birinchi Prezidentimiz I.A.Karimovning quyidagi mulohazalari muhim ahamiyatga ega: "...kimda-kim neft va gaz zaxiralariga hukmronlik qilsa, dunyoga hukmron bo'lishi mumkin degan qarashlar kuchayib bormoqda. Va aksincha – kimdagi shunday resurslar bo'lmasa, neft-gaz, umuman, uglevodorod xom ashyosiga ega boshqa davlatlarga nisbatan turli harakatlar ham sodir bo'layapti. Chunki qudratli davlatlar yaxshi biladiki, mana shunday boylik kimning qo'lida bo'lsa, u boshqalarni o'z ta'siriga olishning kaliti, vositasi bo'lib xizmat qiladi".

- Jahon miqyosida energetik iste'mol darajasining oshib borayotganligi, xususan, Osiyo segmenti ulushining ortishi mintaqada keskin siyosiy raqobat muhitini yanada keskinlashtirishi mumkin. Energoresurslar iste'moli dunyo miqyosida 2030-yilgacha 60 % ga oshishi bashorat qilinmoqda. Bu jarayon ham bevosita Eron bilan bog'liq. Bugungi kunda Xitoy, Hindiston, Pokiston, Yaponiya kabi davlatlarning energetik ehtiyojlari kundan kunga ortib bormoqda. Bu davlatlar mintaqadagi energetik raqobatda ishtirok etishdan va manfaatli tashqi energetik siyosatdan manfaatdordir. Jumladan, Eron gazining Xitoygacha tortilishi, Eron-Pokiston-Hindiston quvuri borasidagi munozaralar Kengash davlatlari tashqi energetik siyosatida alohida e'tirofga sabab bo'lmoqda. Chunki, Eron FKADHK davlatlarining asosiy energetik raqobatchisiga aylanishi mumkin.

Xulosa qilganda, Fors ko'rfazi xavfsizligi, FKADHK davlatlari energetik xavfsizligi masalalari Kengash davlatlari tashqi siyosatida asosiy ustuvor yo'nalish hisoblanadi. Jahon miqyosida neft va gazga bo'lgan talabning oshishi va ko'pchilik davlatlarning taraqqiyoti ushbu resurslarga bog'liq ekanligi jahon siyosatida va umuman zamonaviy xalqaro munosabatlar tizimida FKADHK davlatlari roli oshib borayotganligini ko'rsatadi. Bundan tashqari, 1970-yillarning boshida Misr prezidenti Anvar Saadatning neft va siyosatning bir xil ma'no kasb etishini ta'kidlaganligi bugungi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmadi. Neftdan siyosiy bosim sifatida foydalanish va energetik resurslarning siyosiy lashtirilishi tendensiyalari bugungi kunda ham kuzatilmoqda.

M.X. DJAMATOV

*O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
Axborot texnologiyalari kafedrası
katta o'qituvchisi*

**JALILOVA OZODA
O'LMAS QIZI**

*O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
3-kurs 320-guruh kursanti*

HUQUQBUZARLIKLAR PROFILAKTİKASIDA ZAMONAVIY, ISHONCHLI VA XAVFSIZ AXBOROT TEXNOLOGİYALARINI JORIY QILISH

Dunyo, zamon o'zgaryapti. Hayot shiddatli va tezkor. Bu olam yaratilibdiki insonlar harakatda, mehnatda. Jamiyat kashfiyotlarga, yangilanishlarga to'la. Qisqa vaqt ichida yangidan –yangi kashfiyotlar guvohi bo'lgan insoniyat hozirda axborotlashtirilgan, innovatsion kibermakonda butun jahon o'rgimchak to'ri hisoblangan internetdan to'liq foydalanib juda ko'p say-harakatlarni amalga oshirmoqda. Odamzot tomonidan kibermakonga bo'lgan qiziqish tobora ortib borayotganligining o'zi bu sohadagi jinoyatlarning avj olishiga sabab bo'ldi. Yangi turdagi koronavirus epidemiyasi davrida global kiberhujumlar hukumat tomonidan moliyalashtiriladigan tashkilotlar uchun foydali usulga aylandi. Asosan iqtisodiy, harbiy va siyosiy sabablarga ko'ra amalga oshirilgan bu turdagi xurujlardan davlatlar endilikda kiberjosuslik uchun ham foydalanmoqda. Covid-19 global pandemiyasidan foydalanib juda ko'pchilik internet xizmatlaridan to'liq foydalana olishni o'rganishdi va hattoki ayrim kiber-tahdid ishtirokchilari tomonidan ham kiber-josuslik hujumlari amalga oshirildi. Ular, ko'pincha, elektron pochta bilan bog'liq hujum usullaridan foydalanadilar. Ushbu hujumlardan nafaqat davlatlar, balki xalqaro tashkilotlar ham zarar ko'rgani barchamizga ma'lum. Covid-19 jarayonidan foydalanib qolishni istagan ko'plab davlatlar o'z

faoliyatini davom ettirmoqda. Qo'lg'a kiritiladigan axborot va tajriba esa kelajakni belgilashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Yuqoridagi dushman turli zamonlarda turlicha nomlangan, jumladan, "axborot xuruji", "elektron hisoblash mashinalarning hujumlar", "robotlar tahdidi", "kompyuter jinoyatchiligi", "axborot texnologiyalar sohasidagi jinoyatlar" "kiberhujum", "kiberhodisa", "Kiberhuquqbuzarlik", "kiberurush", va boshqalar. Biroq, ularning barchasi axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari orqali sodir etilishi bilan xarakterlanadi. Axborot texnologiyalari zamon zayli bilan rivojlangani sayin uning tarixi ham shunga monand rivoj topib kelgan.

Umuman olganda, kiberjinoyatchilikning tushunchasi o'tgan asrning 60-yillarida internet tarmog'ining yaratilishi bilan bog'liq bo'lib, 1962-yilda professor Jon Liklayneder o'zining "Galactic Network" kompyuter tarmog'i orqali internet tarmog'ini yaratish kansepsiyasiga asos slogan.

Shunday qilib, internet tarmog'i yaratilishi bilan birinchi internet jinoyatchisi vujudga kelgan va u Jon Draper (John Draper) ismli shaxs bo'lib, Jon Draper 1970-yillarda sharlararo va xalqaro qo'g'iroqlar orqali telefon tarmoqlarini buzishi bilan shug'ullanishi oqibatida dastlabki kiberjinoyatlar sodir etilgan.

Ta'kidlash joizki, bizning shaxsiy ma'lumotlarimizning ko'p qismi internetda saqlanganligi sababli bugungi kunda kibexavfsizlik masalasi juda muhim hisoblanadi. Jamiyatimiz axborot texnologiyalariga har qachongidan ham ko'proq qaram bo'lgan bu davrda kibexavfsizlik ahamiyati kun sayin ortib bormoqda. Xo'sh, kibexavfsizlik o'zi aslida nima?

Kibexavfsizlik – kompyuter tizimlari, tarmoqlari, qurilmalari va dasturlarini har qanday turdagi kiberhujumlardan himoya qilish amaliyotidir. Kibexavfsizlik tahdidi esa ma'lumotlarni buzish, ma'lumotlarni o'g'irlash yoki umuman raqamli hayotni buzishga qaratilgan zararli harakatdir.

Kibertahdidlar, shuningdek, axborot texnologiyalari ob'yekti, kompyuterlar tarmog'i, intellektual mulk yoki boshqa har qanday maxfiy ma'lumotlarga ruxsatiz kirish, ularga zarar yetkazish, buzish yoki o'g'irlashga qaratilgan muvaffaqiyatli kiberhujum ehtimolini ham nazarda tutadi.

Kiberjinoyatchilik – axborotni egallash, uni o'zgartirish, yo'q qilish yoki axborot tizimlari va resurslarini ishdan chiqarish maqsadida kibermakonda dasturiy ta'minot va texnik vositalardan foydalanilgan holda amalga oshiriladigan jinoyatlar yig'indisi hisoblanadi.

Kibermakon esa – axborot texnologiyalari yordamida yaratilgan virtual muhitdir. Kibermakonda shaxs, jamiyat va davlat manfaatlarini tashqi va ichki tahdidlardan himoya qilish davlatning kibexavfsizligini ta'minlashda ustuvor hisoblanadi.

Yangi texnologiyalar, elektron xizmatlar bizning kundalik hayotimizning ajralmas qismiga aylandi. Jamiyat kundan-kun axborot-kommunikatsiya texnologiyalariga tobora ko'proq qaram bo'lib borayotganligini hisobga olib, ushbu texnologiyalarni himoya qilish va ulardan foydalanish milliy manfaatlar uchun hal qiluvchi ahamiyatga ega va juda muhim mavzuga aylanmoqda. Bugungi kunda axborot jamiyatini rivojlantirishning zaruriy sharti bu kibexavfsizlikdir,

uni xavfsizlikning texnik va qonunchilikgacha bo'lgan deyarli cheksiz ro'yxati va ularni hal qilish yo'li bilan ta'minlash mumkin. Zamonaviy sharoitda, kiberxavfsizlik masalalari alohida kompyuter vositasida axborot xavfsizligi darajasidan har bir davlatning axborot va milliy xavfsizligining ajralmas qismi sifatida yagona kiberxavfsizlik tizimini yaratish darajasigacha boradi. Shu sababli, har bir tashkilot uchun kiberxavfsizlikni ta'minlash maqsadida mazkur soha bilan shug'ullanuvchi xodimlar jalb qilinmoqda va xodimlarni kiberxavfsizlikka oid bilimlar bilan doimiy tanishtirib boorish uchun qator seminartreyning mashg'ulotlari tashkil etilmoqda. Oliy ta'lim muassasalarida ham kiberxavfsizlikni fan sifatida o'tilishi buning yaqqol misolidir. Respublikamizda axborot texnologiyalarining rivojlanishi bilan bir qatorda xo'jalik va davlat boshqaruvi organlarida axborot xavfsizligini, xususan, kompyuter bilan bog'liq bo'lgan xavfsizlik muammolarini bartaraf etish yo'nalishida alohida e'tibor qaratilmoqda.

Mamlakatimizda zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini rivojlantirish, elektron davlat xizmatlarini ko'rsatishning yaxlit tizimini yaratish, davlat organlarining aholi bilan muloqot qilishining yangi mexanizmlarini joriy etish yuzasidan izchil ish olib borilmoqda.

Shu bilan birga, axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini boshqarish va joriy etish sohasidagi bir qator tizimli muammo va kamchiliklar ushbu sohaning jadal rivojlanishiga, sifatli axborot xizmatlarini ko'rsatishga to'sqinlik qilmoqda. Xususan:

birinchidan, telekommunikatsiya infratuzilmasi yetarlicha rivojlanmagan, mamlakatning olis aholi punktlari telekommunikatsiya tarmoqlari bilan ta'minlanmasdan qolmoqda, mobil aloqa va Internet tarmog'ining sifati aholi ehtiyojlarini qondirmayapti;

ikkinchidan, davlat boshqaruvi tizimiga axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini joriy etishda yagona texnologik yondashuvning samarali amalga oshirilmaganligi sababli idoraviy axborot tizimlari va resurslari alohida-alohida joriy qilinmoqda, buning oqibatida ularni yagona axborot makoniga integratsiyalash jarayoni murakkablashmoqda;

uchinchidan, elektron tijoratda integratsiyalashgan savdo va marketing platformalari, internet-do'konlar, to'lov tizimlarini, shuningdek, logistika tizimlarini joriy etishga yetarlicha e'tibor qaratilmayapti, bu iqtisodiyot va tadbirkorlik rivojlanishi, chet el investitsiyalari jalb qilinishi to'xtatib turilishining sabablaridan biri bo'lmoqda;

to'rtinchidan, davlat axborot tizimlari va resurslarida axborot xavfsizligini va axborotni muhofaza qilishni ta'minlash ishlarining zaif tashkil etilganligi axborotdan ruxsatsiz foydalana olish, ma'lumotlar bazalarining butunligi va maxfiylikni buzish imkoniyatini oshirmoqda;

beshinchidan, ko'plab davlat organlari va tashkilotlarining rahbarlari tomonidan aholiga ko'rsatiladigan xizmatlarning sifati va tezkorligini oshirish, byurokratik tartib-taomillarga barham berish, qog'oz hujjat aylanishini kamaytirishga qaratilgan axborotlashtirish hamda zamonaviy axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalarini joriy qilish loyihalarini amalga oshirish masalalariga

yetarlicha e'tibor berilmayapti;

oltinchidan, pochta aloqa xizmatlari va logistika tizimini modernizatsiya qilish, pochta aloqasi milliy operatori faoliyatining sifat jihatdan yangi uslublarini joriy etish va bozorda uning faoliyati mavqeyini oshirishga doir ta'sirchan choralar ko'rilmayapti;

yettinchidan, axborot texnologiyalari va kommunikatsiyalari sohasida kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va malakasini oshirishning amaldagi tizimi IT-texnologiyalar rivojlanishining tezkor sur'atlarini hisobga olmayapti, shuningdek, ta'lim berishning ilg'or uslublarini joriy etish uchun xorijiy mamlakatlarning yetakchi ta'lim muassasalari bilan samarali muloqotni tashkil qilish imkonini bermayapti;

sakkizinchidan, elektron hukumat, elektron tijorat, elektron davlat xizmatlari ko'rsatish tizimi, ularning shaffofligi va ochiqligi, shuningdek, telekommunikatsiya infratuzilmasining rivojlanishida ancha ilgari ketgan mamlakatlarning tajribasini chuqur o'rganish va joriy etish bo'yicha tizimli ish olib borilmayapti.

2024-yilga kelib, kiber jinoyatlardan moliyaviy yo'qotishlar deyarli 70% ga etadi. Juniper Research tadqiqotchilarining fikriga ko'ra, zarar har yili o'rtacha 11 %ga oshadi va 2024-yilga kelib 5 trillion dollardan oshadi. O'tgan yili mutaxassislar kiber jinoyatlardan etkazilgan zararni 3 trillion dollarga baholashgan. Har yili kompaniyalar tobora ko'proq raqamli muhitga bog'liq bo'lib, zarar etkazilishi ma'lumotlarning tarqalishi uchun qonun bo'yicha olinadigan jarimalar tufayli ortadi. Vaqt o'tishi bilan nafaqat himoya usullari yaxshilanmoqda. Tahlilchilar kiber jinoyatchilar kelajakda xavfsizlik tizimlarini mustaqil o'rganishga qodir bo'lgan sun'iy intellektdan foydalanishni boshlashlari haqida ogohlantirmoqda. So'nggi yillarda IT texnologiyasi kiber tahdidlardan himoya qilish uchun faol foydalanilmoqda. Kiberxavfsizlik korporativ madaniyatning tobora muhim qismiga aylanib bormoqda, ammo bu tendentsiya kompyuter tizimlari foydalanuvchilari orasida keng tarqalmadi. Xodimlarni kiberxavfsizlik asoslariga o'rgatish ushbu sohada xarajatlarni yanada samarali rejalashtirishga yordam beradi, tahlilchilar fikriga ko'ra, har yili atigi 8 foizga o'sadi. Mutaxassislar, shuningdek, IT-kompaniyalar har doim inson omilini hisobga olishlari kerakligini ta'kidladilar, chunki tajovuzkorlar ijtimoiy muhandislik usullaridan faol foydalanishda davom etmoqdalar.

Xulosa qilib aytish mumkinki, axborotlashtirishning milliy tizimini shakllantirish, iqtisodiyot va jamiyat hayotining barcha sohalarida zamonaviy axborot texnologiyalarini, kompyuter texnikasi va telekommunikatsiya vositalarini ommaviy ravishda joriy etish hamda ulardan foydalanish, fuqarolarning axborotga ortib borayotgan talab-ehtiyojlarini yanada to'liqroq qondirish, jahon axborot hamjamiyatiga kirish hamda jahon axborot resurslaridan bahramand bo'lishni kengaytirish uchun qulay shart-sharoitlarni yaratib beradi.

**ЖАФАРОВ МУЗАФФАР
МУХТОРОЖОН ЎҒЛИ**

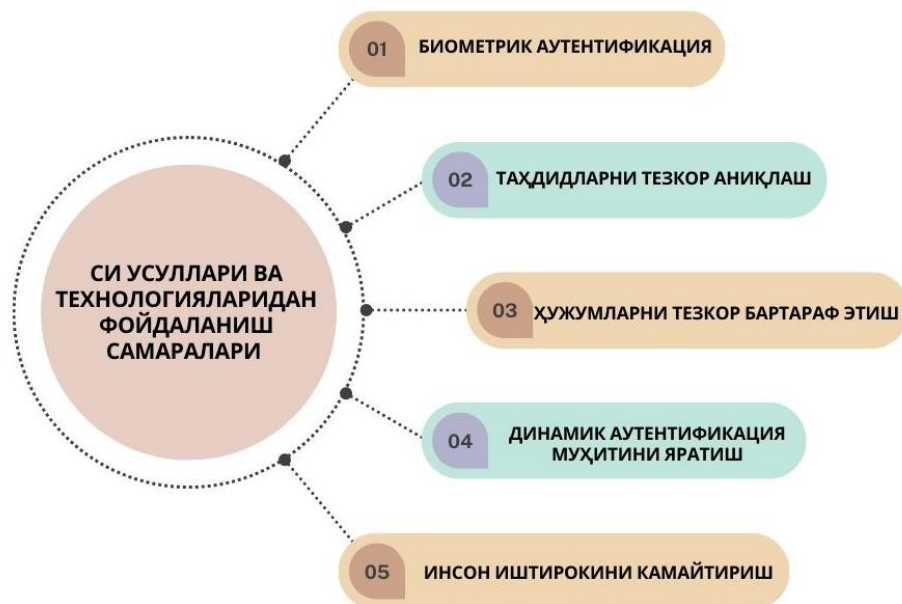
*«UNICON.UZ» – Фан техника ва маркетинг
тадқиқотлари маркази ДУК муҳандиси*

**АХБОРОТ ХАВФСИЗЛИГИНИ ТАЪМИНЛАШДА СУНЪИЙ
ИНТЕЛЛЕКТНИНГ ЎРНИ**

Ахборот хавфсизлиги (АХ)нинг комплекс муаммоларини ҳал этиш учун хавфсизлик тизими ҳам сунъий интеллект (СИ) усуллари ва технологияларига асосланган бўлиши талаб этилади. Бунинг учун АХ тизимларини интеллектуаллаштиришнинг янги усуллари ва ёндашувларини ишлаб чиқиш зарур, бу ўз навбатида СИ йўналишида илмий-тадқиқотларни олиб боришни талаб этади.

СИ усуллари ахборот хавфсизлигини таъминлаш учун бир неча йиллардан бери қўлланилмоқда. Улардан бири номаълум таҳдид турларини аниқлаш ва амалга оширилган ҳужумларнинг оқибатларини энг кам даражага келтириш учун СИ технологияларини қўллашдир. Ахборот хавфсизлигига бўлаётган ҳужумларнинг ўсиб бораётган ҳажмига дош бериш учун хавфсизлик тизимларини ишлаб чиқарувчилари реал вақт режимида кибертаҳдидларни аниқлаш, башорат қилиш ва уларга жавоб бериш учун сунъий интеллект, машинали ва чуқур ўқитиш (МЛ/ДЛ) технологияларини фаол жорий этишни бошладилар. ИТ соҳасидаги етакчи компаниялар аллақачон сунъий интеллект технологияларининг имкониятларини ўзлаштирмоқда.[1] “MarketsandMarkets” маълумотларига кўра, 2025 йилга бориб, ахборот хавфсизлиги соҳасида сунъий интеллект технологиялари ҳажми жаҳон бозорида ҳар йили 23 фоизга ўсиб, 30 миллиард долларга етиши прогноз қилинган. Бу эса ахборот хавфсизлиги соҳасида сунъий интеллект технологияларига бўлган талаб ортиб бораётганини кўрсатади[2].

Мутахассисларнинг фикрига кўра, МЛ ва ДЛ технологиялари хавфлар даражасини ва хавфсизлик ечимларига қўйиладиган талабларни сезиларли даражада ўзгартиришига, муҳим ахборот инфратузилмасини ҳимоя қилиш масалаларига эътиборни кучайтиришига ишонишади. Қуйидаги 1-расмда СИ усуллари ва технологияларидан фойдаланиб ахборот хавфсизлигини таъминлаш натижасида қандай самарага эришилишнинг айримлари кўрсатилган.

1-расм. СИ усуллари ва технологияларидан фойдаланиш самаралари.

СИга асосланган воситалар киберхавфсизликнинг турли эҳтиёжларини қондиради [3].

1. *Биометрик аутентификация.* Пароллар бузилиши мумкин, бу фойдаланувчи, корхона ёки давлат органининг муҳим маълумотларини бузади. СИга асосланган аутентификация анча хавфсизроқ ҳисобланади.

2. *Таҳдидларни тезкор аниқлаш.* Анъанавий киберхавфсизлик тизимлари бир вақтнинг ўзида ҳар хил турдаги зарарли дастурларни қайта ишлашга қодир эмас. Кенгайтирилган таҳдидларни тезда аниқлаш учун бундай муаммоларни ҳал қила оладиган илғор хавфсизлик воситаларидан фойдаланиш керак. Сунъий интеллектга асосланган тизимлар илғор алгоритмлар ва кодлар ёрдамида тасвирни аниқлаш орқали таҳдидни осонгина аниқлай олади.

3. *Ҳужумларни тезкор бартараф этиш.* Фақатгина реал вақт режимида таҳдидларни аниқлаш, агар тизим таҳдидларга қарши курашиш ва тизимга озгина зарар етказишдан олдин уларни олдини олишга қодир бўлмаса, мантиқдан эмас. Хакерлар жамоаси тизимга турли нуқталардан ҳужум қилганда, СИ интеллектуал таҳлилдан фойдаланади, бу ҳужумларни аниқлаш ва йўқ қилиш учун осонроқ ва тезроқ ёндашувдир.

4. *Динамик аутентификация муҳитини яратиш.* СИ тизимлари кўп факторли аутентификация ёрдамида жойлашув ёки тармоққа қараб кириш имтиёзларини ўзгартирадиган глобал реал вақтда аутентификация муҳитини яратади. Бунга маълумотларни йиғиш ва масофадан туриб маълумотларга киришда дастур, қурилма ва тармоқдаги фойдаланувчи хатти-ҳаракатларини таҳлил қилиш киради.

5. *Инсон иштирокини камайтириш.* Ҳеч бир машина одамларнинг ижодкорлиги, тасавури ва фикрлаш қобилиятидан ошиб кета олмайди. Аммо компаниялар СИ технологиясидан фойдаланган ҳолда хавфсиз дастур яратганда, хавфсизлик ходимлари инсон аралашувисиз хавфсизлик

таҳдидларини аниқлаш ва уларнинг олдини олишни автоматлаштириш орқали ишлари енгиллашади. Прогнозли таҳлилдан ташқари, фойдаланувчи хатти-ҳаракатларини доимий равишда таҳлил қилиш тизимларни бир қатор ҳужумлардан ҳимоя қилиш учун муҳандиснинг аралашувини камайтиради. Иқтисод қилинган вақтни ижодий ва самарали ишларга сарфлаш мумкин.

Бироқ СИ тизимлари одамлар томонидан ўқитилади ва бошқарилади ва баъзи жойларда инсон муҳандисларига бўлган эҳтиёж мажбурийдир, чунки улар машиналар аниқлай олмайдиган аномалиялардан ташқарига чиқиб, тахмин қилинган ҳужумнинг ҳақиқийлигини тасдиқлашлари мумкин.

**ТУРСУНОВ АКРАМЖОН
БАХОДИРЖОН ЎҒЛИ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ташкилий-штаб фаолияти кафедраси
ўқитувчиси*

ПЕНИТЕНЦИАР МУАССАСАЛАРДА МАҲКУМЛАРНИНГ ҲУҚУҚ ВА ЭРКИНЛИКЛАРИ ТАЪМИНЛАНИШИ

Шиддат билан ривожланаётган ушбу даврда юртимизда олиб борилаётган барча соҳалардаги, жумладан, инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини таъминлаш борасида кенг кўламли демократик ўзгаришлар рўй бермоқда. Ютбошимиз ташаббуси билан ташкил этилган Президентнинг Халқ ва Виртуал қабулхоналари фаолиятининг йўлга қўйилиши бу борада муҳим қадам бўлди. Ушбу ислохотлар “Халқ давлат органларига эмас, давлат органлари халққа хизмат қилиши керак”¹ деган инсонпарварлик тамойилини амалга оширишда муҳим омил бўлмоқда.

Бугунги кунда Ўзбекистон томонидан ратификация қилинган инсон ҳуқуқлари ва эркинликлари соҳасидаги саксондан ортиқ халқаро ҳужжат меъёрларини миллий қонунчиликка ва ҳуқуқни қўллаш амалиётига тизимли ҳамда босқичма-босқич имплементация қилиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Мазкур соҳада рўй бераётган муҳим сиёсий-ижтимоий янгиликлардан халқимизни ўз вақтида хабардор қилиш мақсадида давлат органлари, фуқаролик жамияти институтлари, ўзини ўзи бошқариш органлари, оммавий ахборот воситалари, таълим муассасалари аҳоли орасида

¹ Қаландар Абдурахмонов, Ўзбекистон Фанлар академиясининг академиги. <https://yuz.uz/news>.

умуминсоний қадриятлар, инсон ҳуқуқларини ҳурмат қилиш ва уларга риоя этиш тамойилларини оммалаштиришга, шунингдек, фуқароларнинг ҳуқуқий ахборотдан фойдаланишини таъминлашга кенг жалб этилган¹.

Бош қомусимизнинг 18-моддасида кўрсатиб ўтилганидек Ўзбекистон Республикасида барча фуқаролар бир хил ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиб, жинси, ирқи, миллати, тили, дини, ижтимоий келиб чиқиши, эътиқоди, шахси ва ижтимоий мавқеидан қатъи назар, қонун олдида тенглиги, имтиёзлар фақат қонун билан белгиланиб қўйилиши ҳамда ижтимоий адолат принципларига мос бўлиши шарт. Шу ўринда таъкидлаб ўтиш жоизки, 20-моддасида эса фуқаролар ўз ҳуқуқ ва эркинликларини амалга оширишда бошқа шахсларнинг, давлат ва жамиятнинг қонуний манфаатлари, ҳуқуқлари ва эркинликларига путур етказмасликлари шартлиги қатъий белгилаб қўйилган.

2021 йил 9 сентябрь куни ЎзЛиДеП Қурултойида Президентимиз Ш.М.Мирзиёев «Янги Ўзбекистон – инсон қадри устувор бўлган жамият ва халқпарвар давлатдир» мавзусида нутқ сўзлади. Унда «Давлат – инсонлар учун» деган халқчил ғоя, изчиллик билан қарор топиб бораётганини алоҳида таъкидлаб ўтди²[3]. Ҳозирги кунда мамлакатимизда инсон ва унинг кадр-қимматини юксалтириш борасида очиклик ҳамда шаффофликка асосланган ислохотлар амалга оширилмоқда. Хусусан, халқимиз орасида ўзининг қасддан ва ўз эҳтиётсизлиги оқибатида билиб-билмай содир этган хатти-ҳаракати натижасида жамиятдан батамом ажратилган ҳолда жазо муддатини ўтаётган озодликдан маҳрум этилган шахслар, яъни маҳкумларнинг шаъни ва кадр-қимматини юксалтириш, ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш борасида узоқни кўзланган, мақсадли ва кенг кўламли ислохотлар олиб борилмоқда. Жумладан, маҳкумларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатлари доирасини янада кенгайтириш, турмуш шароитини яхшилашга қаратилган 30 дан ортиқ норматив-ҳуқуқий ҳужжат қабул қилинди³.

Жиноят-ижроия кодексининг 2-боб, 8-моддасида маҳкумлар, ушбу Кодекс ва бошқа қонунларда белгиланган истисно ҳамда чеклашлар инобатга олинган ҳолда, Ўзбекистон Республикаси фуқаролари учун назарда тутилган ҳуқуқлар, эркинликларга эга бўлиши ва мажбуриятларни бажаришлари ҳамда маҳкумлар ажнабий фуқаролар ва фуқаролиги бўлмаган шахслар, шунингдек Ўзбекистон Республикасининг халқаро шартномаларида белгиланган ҳуқуқлар, эркинликларга эга бўлишлари ва мажбуриятларни бажаришлари мумкинлиги, маҳкумларнинг ҳуқуқлари ва мажбуриятлари муайян жазо турини ижро этиш тартиби ва шартларидан келиб чиққан ҳолда белгиланиши кўрсатилган.

Жазони ўташ даврида маҳкумлар қонунда белгиланган қуйидаги, яъни жазони ўташ тартиби ва шартлари тўғрисида, ўз ҳуқуқлари ва

¹ Қаландар Абдурахмонов, Ўзбекистон Фанлар академиясининг академиги. <https://yuz.uz/news>.

² Ш.М.Мирзиёевнинг «Янги Ўзбекистон — инсон қадри устувор бўлган жамият ва халқпарвар давлатдир» мавзусидаги нутқи.

³ Акмал Саидов, академик. <https://uza.uz/uz/posts>.

мажбуриятлари ҳақида ахборот олиш, жазони ижро этувчи муассаса ёки орган маъмуриятига, бошқа давлат органлари ва жамоат бирлашмаларига ўз она тилида ёки бошқа тилда таклиф, ариза ва шикоятлар билан мурожаат этиш, ўз таклиф, ариза ва шикоятларига мурожаат этилган тилда жавоб олиш (*мурожаат этилган тилда жавоб беришнинг иложи бўлмаган тақдирда жавоб Ўзбекистон Республикасининг давлат тилида берилади. Жавобни қамоқ жазосига, интизомий қисмга жўнатиш ва озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахс мурожаат этган тилга таржима қилиб бериш жазони ижро этувчи муассаса ёки орган томонидан таъминланади*), тушунтириш бериш ҳамда ёзишмалар олиб бориш, зарур ҳолларда таржимоннинг хизматидан фойдаланиш, ўқув, бадий ва бошқа хил ахборот материалларидан фойдаланиш, соғлиғини сақлаш, шу жумладан, тиббий хулосага кўра амбулатория-поликлиника ва стационар шароитда тиббий ёрдам олиш, ижтимоий таъминот, шу жумладан, қонун ҳужжатларига мувофиқ пенсия олиш, маҳкум ажнабий фуқаролар, шунингдек, ўз давлатларининг дипломатия ваколатхоналари ва консуллик муассасалари билан, Ўзбекистон Республикасида дипломатия ва консуллик муассасалари бўлмаган мамлакатларнинг фуқаролари эса, уларнинг манфаатларини ҳимоя қилишни ўз зиммасига олган давлатнинг дипломатия ваколатхоналари билан алоқа қилиб туриш, адвокатлардан малакали юридик ёрдам олиш (*адвокатлар билан учрашув маҳкумларга аризасига кўра берилади, учрашувлар миқдори ва муддати чекланмайди*), шахсий хавфсизлик, виждон эркинлиги каби ҳуқуқларга эга.

Юқорида кўрсатиб ўтилган ҳуқуқ ва эркинликларга эга бўлиш билан бир қаторда, маҳкумларнинг жазони ўташ тартиби ва шартларига риоя этиш, жазони ижро этувчи муассаса ёки орган маъмуриятининг қонунга асосланган талабларини бажариш каби мажбуриятлари ҳам мавжуд.

Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг Резолюция 217 А (III) билан 1948 йил 10 декабрда қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 26-моддасида ҳар бир инсон таълим олиш ҳуқуқига эгаллиги кўрсатилган¹[5].

Конституциямизнинг 41-моддасида ҳам ҳар ким билим олиш ҳуқуқига эгаллиги, бепул умумий таълим олиш давлат томонидан кафолатланиши белгиланган.

Озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазоларни ижро этиш жойларида ҳам маҳкумларнинг таълим олиш ҳуқуқлари таъминланган ҳамда касб-ҳунар ўрганишлари учун шароитлар яратилган.

Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 16 апрель кунидаги “Озодликдан маҳрум этилган шахслар учун умумий таълим ва касб-ҳунарга ўқитиш тизимини такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги 318-сонли Қарорида Ўзбекистон Республикаси Олий ва ўрта махсус таълим вазирлиги Касб-ҳунар таълими марказининг жазони ижро этиш муассасалари

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг Резолюция 217 А (III) билан 1948 йил 10 декабрда қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. 26-модда.

худудда жойлашган касб-хунар таълими муассасаларини Ўзбекистон Республикаси Бандлик ва меҳнат муносабатлари вазирлиги тасарруфига ўтказиш ҳамда уларни миллий ғояга садоқат ва ватанпарварлик руҳида тарбиялаш, маънавий бой, мустақил дунёқарашга эга ва мустақил фикрлайдиган баркамол шахсни шакллантириш, давлат таълим стандартлари доирасида маҳкумларнинг сифат жиҳатидан юқори даражада билим олиши ва уларни касбга тайёрлашни таъминлайдиган умумтаълим ҳамда касб-хунар таълими дастурларини амалга ошириш, маҳкумларни жазодан озод этилганидан сўнг жамиятга мослаштириш мақсадида меҳнат бозорида талаб этилган касбларни эгаллаши учун уларга меҳнат кўникмаларини сингдириш ва мустаҳкамлаш каби вазифаларни бажарувчи “касб-хунарга ўқитиш марказлари”га айлантирилган¹.

Маҳкумларнинг ўқув, бадий ва бошқа хил ахборот материалларидан фойдаланишлари учун жазони ижро этиш муассасасида кутубхона ташкил этилган. Кутубхона маҳкумлар мутоола қилишлари, маънавий бойлигини орттириб дунёқарашини кенгайтириб боришлари учун барча маълумотлар, ўзбек ва жаҳон адабиётлари, ҳуқуқий адабиётлар, газета, журналлар ва бошқа ўқув материаллари билан таъминланган. Маҳкумлар муассасада ўрнатилган кун тартибига асосан, куннинг белгиланган вақтида кутубхонага келиб, ўзларига керакли китоб, газета ва журналларни ўқишлари ҳамда китобхон маҳкумлар рўйхатига киритилиб, қизиққан бадий китобини ўзининг номига ёздирган ҳолда ишдан, тадбирлардан бўш вақтида ўқиш мақсадида ўзи билан бирга олиб кетишлари ҳам мумкин. Ушбу маҳкумларнинг кутубхоналари ИИВ ҳузуридаги Жазони ижро этиш департаментининг ташкилотлар, муассасалар, жамоат бирлашмалари ва бошқа идоралар билан ҳамкорлигида керакли адабиёт ва журналлар билан ўз вақтида таъминланиб, бойитиб борилади.

Маҳкумларнинг соғлиғини сақлаш, шу жумладан тиббий хулосага кўра амбулатория-поликлиника ва стационар шароитда тиббий ёрдам олишлари учун, муассасада тиббиёт хизмати фаолият олиб боради.

Жиноят-ижроия қонунчилигида озодликдан маҳрум этиш жойларида даволаш-профилактика ёрдами ва санитария иши ҳамда эпидемияга қарши ишлар қонунчиликка мувофиқ ташкил этилиши ва ўтказилиши, маҳкумларга тиббий-санитария хизмат кўрсатиш учун стационарлари бор тиббий бўлимлар, сил касаллигига чалинган беморларни даволаш ва сақлаб туриш учун даволаш муассасаси ҳуқуқига эга бўлган колониялар, малакали тиббий ёрдам кўрсатиш учун маҳкумларга мўлжалланган ихтисослашган касалхоналар ташкил этилиши, озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахсни жазони ижро этиш муассасасига қабул қилиш чоғида, жазони ўташ пайтида вақти-вақти билан, бироқ олти ойда камида бир марта, шунингдек мурожаатларга кўра тиббий кўрикдан ўтказилиши, тиббий текширувдан ўтказиш

¹ Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2019 йил 16 апрель кундаги “Озодликдан маҳрум этилган шахслар учун умумий таълим ва касб-хунарга ўқитиш тизимини такомиллаштириш чоратадбирлари тўғрисида”ги 318-сонли Қарори, Б-1.

махфийлик шартлари асосида амалга оширилиши, озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахс жазони ижро этиш муассасасига қабул қилинган пайтдан эътиборан ўн беш кун ичида у билан суҳбат ўтказилиши, маҳкум жазони ижро этиш муассасасининг карантин хоналарида тиббий кўрикдан ва санитария-гигиена тадбирларидан ўтиши, жазони ижро этиш муассасасининг маъмурияти озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахслар жазони ижро этиш муассасасига қабул қилинаётганда ҳам, шошилинч тиббий ёрдамга муҳтож бўлганда ҳам тиббиёт ходимлари ушбу шахсларнинг ёнига зудлик билан киришини таъминлаши кераклиги, шошилинч тиббий ёрдам кўрсатиш зарур бўлганда озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахслар Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг ҳудудий муассасаларига жойлаштирилиши, озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган, ихтисослаштирилган тиббий ёрдамга муҳтож бўлган шахслар даволаш муассасаси ҳуқуқига эга бўлган колонияларга ёки озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахслар учун мўлжалланган ихтисослаштирилган касалхоналарга юборилиши, шунингдек улар Ўзбекистон Республикаси Соғлиқни сақлаш вазирлигининг ҳудудий муассасаларига жойлаштирилиши мумкинлиги¹ ва бошқа бир қанча тиббий хизматдан фойдаланиш ҳуқуқлари кафолатланган.

2018 йил 7 ноябрь куни тасдиқланган “Жиноят-ижроия қонунчилигини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4006-сон Қарор билан маҳкумларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ишончли ҳимоя қилиниши яна бир бор мустаҳкамланди²[8]. Унда маҳкумларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари ҳимоясини кучайтириш, шу жумладан, тинтув жараёнида жисмоний куч ва махсус воситалар асоссиз қўлланилишига йўл қўймаслик, жазони ижро этиш муассасаларида маҳкумларнинг шахсий хавфсизлигини таъминлаш бўйича аниқ чора-тадбирларни белгилаш, озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахсларнинг давлат пенсия таъминоти кафолатини кучайтириш мақсадида, уларнинг иш ҳақидан давлат ижтимоий суғуртасига ажратмалар ўтказишга бўлган чекловни бекор қилиш, умумэътироф этилган халқаро стандартлар ва илғор хорижий тажрибага мувофиқ маҳкумларнинг ҳуқуқлари доирасини янада кенгайтириш, маҳкумларни олий ва ўрта махсус таълим муассасаларида масофавий ўқитиш шаклини жорий этиш орқали уларнинг таълим олиши бўйича чекловларни бекор қилиш, маҳкумларга учрашув бериш ва алмаштиришнинг адолатли ҳамда шаффоф тартиби ва талабларини белгилаш, маҳкумларни жазони ижро этиш муассасаларига тақсимлаш, уларни бир муассасадан бошқасига ўтказиш, шунингдек, уларга нисбатан қўлланилган интизомий жазолар ҳисобини юритиш жараёнининг шаффофлигини таъминлаш, маҳкумларнинг кийим-бошларини иқлим

¹ Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодекси. URL:<http://www.lex.uz>.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2018 йил 7 ноябрь кунидаги “Жиноят-ижроия қонунчилигини тубдан такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4006-сон Қарори.

шароитлари ва замонавий талабларга мувофиқ қайта кўриб чиқиш каби вазифалар ишлаб чиқилган.

Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларациясининг 18-моддасида “Ҳар бир инсон фикр, виждон ва дин эркинлиги ҳуқуқига эга; бу ҳуқуқ ўз дини ёки эътиқодини ўзгартириш эркинлигини ва таълимотда, тоат-ибодат қилишда ва диний расм-русм ҳамда маросимларни оммавий ёки хусусий тартибда адо этиш, ўз дини ёки эътиқодига яқка ўзи, шунингдек, бошқалар билан бирга амал қилиш эркинлигини ўз ичига олади¹”-деб кўрсатилган.

Бош қомусимизда ҳам ҳамма учун виждон эркинлиги кафолатланган. Республикамизда ҳар бир инсон хоҳлаган динга эътиқод қилиш ёки ҳеч қайси динга эътиқод қилмаслик ҳуқуқига эга. Яъни, диний қарашларни ва диний ғояларни ўзганинг онгига мажбуран сингдиришга йўл қўйилмайди.

Жиноят-ижроия қонунчилигига назар соладиган бўлсак, маҳкумларнинг ҳам виждон эркинлиги кафолатланган. Улар ҳар қандай динга эътиқод қилишга ёки ҳеч қандай динга эътиқод қилмасликка ҳақли. Озодликдан маҳрум қилиш тариқасидаги жазони ўтаётган шахслар ҳузурига, уларнинг илтимосига кўра, белгиланган тартибда рўйхатдан ўтган диний бирлашмаларнинг руҳонийлари таклиф этилади. Маҳкумларга диний расм-русумларни адо этишга, ибодат учун керакли нарсалардан ва диний адабиётлардан фойдаланишга рухсат этилади. Диний расм-русумларни адо этиш ихтиёрий бўлиб, бу нарсга жазони ижро этувчи муассасанинг ички тартиб қоидаларини бузмаслиги, шунингдек бошқа шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини камситмаслиги лозим²[10].

Маҳкумларнинг юридик ёрдам олиш ҳуқуқлари ҳам таъминланган. Жазони ижро этиш муассасаларида маҳкумлар адвокатлардан ҳуқуқий ёрдам олишлари учун ўзининг аризасига ёки адвокатнинг илтимосномасига кўра уларнинг холи учрашувларига рухсат берилади. Маҳкумларнинг адвокатлар билан учрашувлари чекланмайди. Учрашувлар муассасада ташкил этилган “Адвокатлар билан учрашув хонаси”да уларнинг ўзларини холи қолдирган тарзда муассаса ходимлари томонидан ташкиллаштириб берилади.

Маҳкумлар шахсий хавфсизлик ҳуқуқига эга. Яъни, интизомий қисмга жўнатишга ёки озодликдан маҳрум этишга ҳукм қилинган шахснинг шахсий хавфсизлигига таҳдид юзага келган тақдирда, у ўз шахсий хавфсизлигини таъминлаш тўғрисидаги жазони ижро этиш муассасасининг ёки органининг ҳар қандай ходимига оғзаки ёки ёзма равишда мурожаат қилишга ҳақли. Бундай вазиятда, жазони ижро этиш муассасаси ёки органи бошлиғи маҳкумнинг хавфсизлигини таъминлаш мақсадида «Жабрланувчиларни, гувоҳларни ва жиноят процессининг бошқа иштирокчиларини ҳимоя қилиш тўғрисида»ги Ўзбекистон Республикасининг Қонунида белгиланган хавфсизлик чораларини қўллайди.

¹ Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеясининг Резолюция 217 А (III) билан 1948 йил 10 декабрда қабул қилинган Инсон ҳуқуқлари умумжаҳон декларацияси. 18-модда.

² Ўзбекистон Республикасининг Жиноят-ижроия кодекси. URL:<http://www.lex.uz>.

Хулоса қилиб айтганда, юртимизда пенитенциар тизимда олиб борилаётган кенг қўламли узоқни кўзланган ислохотларда, халқаро норматив-ҳужжатларга асосан мамлакатимизда ишлаб чиқиладиган қонун ва қонуности ҳужжатларида маҳкумларнинг ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатларининг ишончли ҳимоя қилинишига алоҳида эътибор берилмоқда.

ЖАББАРОВ ЗОКИРЖОН ҚОДИРЖОНОВИЧ

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Дастлабки тергов ва криминалистика кафедраси
доценти, юридик фанлар бўйича фалсафа
доктори (PhD)*

БИР ГУРУҲ ШАХСЛАР ТОМОНИДАН СОДИР ЭТИЛГАН КИБЕРЖИНОЯТЛАР ЮЗАСИДАН ТЕРГОВГА ҚАДАР ТЕКШИРУВГА ОИД АЙРИМ МУЛОҲАЗАЛАР

Мамлакатимизда сўнгги йилларда суд-ҳуқуқ соҳасида кенг қўламли ислохотлар амалга оширилмоқда. Хусусан, шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларига сўзсиз риоя этилишини таъминлаш, процессуал ҳаракатларнинг сифатини ошириш, жиноят процессида далилларни тўплаш ва мустаҳкамлаш, уларга баҳо бериш тизимини илғор хорижий тажрибада кенг қўлланиладиган исботлаш стандартларини инобатга олган ҳолда қайта кўриб чиқиш суд-тергов фаолиятини янада такомиллаштиришнинг асосий йўналишлардан бири сифатида белгиланди¹. Шунингдек, жиноят иши ҳужжатларини юритишда электрон ҳужжат алмашинувида алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Сўнгги йилларда, одамларни ортиқча оворагарчилигини олдини олиш, масофадан туриб мурожаат қилиш, электрон жиноят ишини юритиш, жамоатчиликнинг кенг муҳокамасига сабаб бўлган жиноятларни тергов қилиш, иш материалларини рақамлаштириш ва уларни барвақт олдини олиш масалаларига алоҳида эътибор қаратилмоқда.

Президентимиз Шавкат Мирзиёев таъкидлаганидек, “Очиқ айтишим керак, одамлар нималар ҳақида мурожаат қилмоқда. Аввало, улар турли соҳалардаги бюрократик тўсиқларни олиб ташлаш, қонунга зид бўлган

¹ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 10 августдаги “Суд-тергов фаолиятида шахснинг ҳуқуқ ва эркинликларини ҳимоя қилиш кафолатларини янада кучайтириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПФ-6041-сон Фармони. // URL: <http://www.lex.uz> (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 23.01.2023).

кўплаб идоравий йўриқномаларни бекор қилиш, ҳуқуқ-тартибот идораларининг фаолияти ҳақида мурожаат қилмоқда”¹.

Шу боисдан мамлакатимиз суд-ҳуқуқ соҳасида олиб борилаётган ислохотлар замирида, аввало терговга қадар текширув жараёнида одамларни ортиқча овора қиладиган тартибларга чек қўйиш, қоғозбозликни қисқартириш муҳим масаладир.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 августдаги ПҚ-3250-сон қарори билан тасдиқланган 2017–2020 йилларда Судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини жорий этиш дастурига асосан судларга масофадан туриб мурожаат қилиш, суд мажлисларида видеоконференцалоқа тизимидан фойдаланиб иштирок этиш жорий этилди². Шунингдек, Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 сентябрдаги “Суд ҳокимяти органлари фаолиятини рақамлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4818-сон қарорига асосан электрон жинойт ишини юритиш, тергов жараёнида ортиқча маълумотларни фуқаролардан талаб қилмаслик, тергов ва судлар томонидан бевосита давлат органлари ва ташкилотларидан электрон шаклда ҳужжатларни олиш жорий қилинди³. Бу, ўз навбатида, ишларни юритишда қулайликларни юзага келтириради. Бу жараёнларда юқори самарадорликка эришиш учун аввало, терговга қадар текирув, суриштирув ва тергов идоралари ходимларининг юқори даражадаги билим савиясига ҳам бевосита боғлиқдир. “Таълим сифатини ошириш – Янги Ўзбекистон тараққиётининг яккаю ягона тўғри йўлидир”⁴.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 ноябрдаги “Жинойтларни тергов қилиш соҳасида малакали кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатида янги тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-257-сон Фармони иловаси билан тасдиқланган “Ўзбекистон Республикаси Ҳуқуқни муҳофаза қилиш академиясининг фаолиятини самарали ташкил этиш бўйича “Йўл харитаси”нинг 29-бандида “жамоатчиликнинг кенг муҳокама-сига сабаб бўлган, шу жумладан уюшган жиноий гуруҳ ва уюшмалар томонидан содир этилган алоҳида мураккаб жинойтларни тергов қилишда ваколатли давлат органларига кўмаклашиш”⁵ вазифаси белгиланди.

Юртбошимиз фикрларидан кўришимиз мумкинки, терговга қадар текширув, суриштирув ёки тергов жараёнида фуқаролардан, уларни ортиқча

¹ Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни катъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. - Тошкент: «Ўзбекистон» НМИУ, 2017. – Б. 115.

² Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2017 йил 30 августдаги “Судлар фаолиятига замонавий ахборот-коммуникация технологияларини янада кенгроқ жорий этиш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-3250-сон қарори // URL: <http://www.lex.uz> (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 23.01.2023).

³ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 3 сентябрдаги “Суд ҳокимяти органлари фаолиятини рақамлаштириш чора-тадбирлари тўғрисида”ги ПҚ-4818-сон қарори. // URL: <http://www.lex.uz> (Электрон манбага мурожаат қилинган вақт: 24.01.2023).

⁴ Шавкат Мирзиёевнинг Ўзбекистон Республикаси Олий Мажлисига ва Ўзбекистон халқига Мурожаатномаси. 2022 йил декабрь. Т. – Б. 7.

⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 ноябрдаги “Жинойтларни тергов қилиш соҳасида малакали кадрларни тайёрлашнинг сифат жиҳатида янги тизимини жорий этиш тўғрисида”ги ПФ-257-сон Фармони. Қонунчилик маълумотлари миллий базаси, 29.11.2022 й. 06/21/26/1111-сон. – Б. 1370

сарсон қиладиган материалларни талаб этмаслик, тергов ҳаракатларини қисқа ва сифатли олиб бориш, фуқаролор билан ҳушмуомалада бўлиши муҳимдир. Бу, ўз навбатида соҳа ходимларидан касбга оид юқори билим савия, жиддий таҳлилий ёндашув, теран ижодий фикрлаш, зийрак ва ҳозиржавобликни талаб этади.

Мамлакатимизда кибержиноятларни содир этиш ҳолатлари кун сайин ортиб бормоқда. Фуваролар асосан Президент порталига ёки ИИБнинг 102 хизматларига кибержиноятлардан жабр кўрганликлари бўйича мурожаат қилмоқдалар.

Бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган кибержиноятлар деганда, компью, телефон ва кибер маконда маълумотларни қайта ишлаш тизимларидан фойдаланган ҳолда содир этилган, жиноят қонунчилигида жавобгарлик назарда тутилган ижтимоий хавfli қилмишлардир.

Бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган кибержиноятлар турлари: киберфрибгарлик ёки киберўғрилик; номига ноқонуний онлайн кредит олиш; товламачи дастурлар ҳужуми; ахборот тизимига бузиб кириш; шахсий маълумотларни эгаллаш; онлайн кимор, кибербуллинг; кибер-терроризм ва бошқа кўринишлари мавжуд.

Мазкур ҳолатларда кибержиноятлар бўйича терговга қадар текширувни ўтказиш жараёнида электрон жиноят изларини, жабрланувчи ва жиноят содир этган шахсини шахсини зудлик билан аниқлаш муҳимдир. Бу аввало, жабрланувчининг аризаси ва тушунтириш хатини олиш билан бошланади. Терговга қадар текширув жараёнида электрон далилларни (фойдаланувчининг аккаунти ёки электрон қутиси), шунингдек, ушбу профилга кириб компьютер техникаси ёки телефон алоқа воситаларини кўздан кечириш лозим. Жабрланувчининг шахсини тасдиқловчи ҳужжатлар, банк операциялари, транзакциялари тўғрисида маълумотларни, квитанция нусхаларини кўздан кечириш лозим. Мамлакатимиздаги алоқа бўлинмалари ёки халқаро тўлов тизимлари орқали пул ўтказмалари мавжуд бўлса уларнинг квитанциялари ва қабул қилувчининг паспорт нусхалари ва пластик карточкасининг рақамларини талаб қилиб олиш муҳимдир. Шундан сўнг, ахборот технологиялардан фойдаланиб содир этилган жиноятларга қарши кураш олиб боровчи тезкор ходимлари томонидан жабрланувчилар, шунингдек, жиноятчини аниқлаш бўйича тезкор (алоҳида) топшириқ бўйича тизимли ишлар олиб борилади. Шундан сўнг, ЎЗКАРД, ҲУМО, ОСОН, УПАЙ тўлов тизимлари ва Слиск, Пайме онлайн банки ва бошқа тегишли жойларга сўров хатлари юбборилади. Терговга қадар текширувни ҳаракатлари қуйидаги тартибда олиб борилади:

Аввало, жабрланувчидан ариза ва тушунтириш хатини олинади. Жабрланувчининг тушунтириш хатида қуйидагилар кўрсатилиши мақсадга мувофиқ: кибержиноят қандай ҳолатларда содир этилганлиги, жабрланувчи кибержиноятчилар билан қандай воситалар ва усуллар билан алоқага киришганлиги. Хусусан, ижтимоий тармоқлар (Телеграм, Instagram, WhatsApp), электрон почта усулида (хат юбориш орқали), телефон

рақамилари орқали амалга оширилган алоқалар аниқланиши лозим. Шундан сўнг, akkaунтининг номи ва рақами(ИД), телефон рақами, электрон почта манзили, фишинг хатини юборган кибержиноятчининг akkaунтини номи, фишинг хатида юборилган ҳавола орқали ўтган сайтнинг кўриниши ҳамда ушбу хатларни юборган фойдаланувчиларнинг электрон манзиллари ва akkaунтлари аниқланади. Мазкур сайтда улар қандай маълумотларни киритишга ундашганлиги, улар томонидан қайси ҳаволалар босилганлиги, мазкур ҳаволаларнинг номлари, шунингдек, мазкур сайтда киритилган онлайн тўлов тизимига бириктирилган тўлов карта маълумотлари ва электрон почта манзиллари аниқланиши лозим. Шу билан бир қаторда, мазкур почта жўнатмалари нима мақсадларда юборилгани аниқланиши зарур. Яъни маҳсулотларни сотиб олиш, айрибошлаш, хизмат кўрсатиш, лотерея ютуғи ва бошқалар аниқланиши мақсадга мувофиқ. Қайд этиш керакки, кибермаконда ахборот алмашган шахс билан алоқалари, уларни олдиндан таниш ёки таниш эмаслиги, улар ўзларини ким сифатида таништирганлиги, улар ўртасидаги иккитомонлама келишувнинг мазмуни, улар ўртасида юборилган ёзишмалари ва турли хатти-ҳаракатларни бажариш мақсадида юборилган маълумотларнинг мазмуни аниқланиши керак. Яъни, сохта келишув орқали кейинги ҳаволага ўтиш, тўлов картасини киритиш, akkaунт маълумотларини киритиш кабиларни сўраганлиги. Икки ўртадаги келишувнинг мазмуни ва моҳияти, агарда пул суммаси келишиб олинган бўлса мазкур сумманинг миқдори акс эттирилган ҳолатлар нусхалари илова сифатида олинади. Аксарият ҳолатларда, блиц-трансфер орқали операциялар амалга оширилганида, мазкур операциялар кимнинг номига амалга оширилгани исм, шарифига аниқлик киритилади. Шунингдек, мазкур шахснинг манзили ҳам аниқланиши лозим. Агарда ўртада воситачи бўлган ҳолатларда – пул суммасининг қиймати, қайси вақтда ҳамда қайси тизимга ўтказилганлиги, мазкур ўтказилган шахснинг умумий тавсифи, яъни кибержиноятчини таний олиши ёки танимаслиги, унинг фотосидан танишлиги сўралиб, шахсини аниқлашга ҳаракат қилиниши лозим. Мазкур ҳолатлар мобил телефон рақами, ёки банкдаги ҳисоб рақамига маблағларни ўтказиш йўли билан кибержиноят амалга оширилганида, мазкур маблағлар қачон ва қаерга ўтказилганлиги аниқланиши лозим. Шу билан бир қаторда, жабрланувчи рўйхатдан ўтган ижтимоий тармоғидаги профилини кўздан кечириш муҳимдир. Сабаби, унинг ёзишмалари, хат келиб тушган санаси, жўнатувчининг исми, икки ўртадаги хабарни сарлавҳаси, бир-бирларига жўнатмалар akkaунти (ИД), ёзишмаларнинг мазмуни, жўнатмаларининг мазмуни тўлиқ сатрма-сатр навбатманавбат текшириб ўрганилиши мақсадга мувофиқ бўлади. Мазкур жўнатувчи ва қабул қилувчи тизимли кузатиб чиқилиши керак. Жабрланувчининг akkaунт профилининг скриншотини кўздан кечириш баённомасига илова қилинади. Сабаби мазкур маълумотлар суриштирувчи ёки терговчи томонидан жиноят иши кўзгатиладиган сўнг ашёвий далил сифатида тан олинниши керак бўлади. Агарда пул маблағлари жабрланувчи томонидан

жиноятчи номига шахсан ўзи юборган бўлса, у ҳолда жабрланувчидан транзакцияларнинг босма нусхаларини олиш ва Узкард, ҲУМО, ОСОН, Упай тўлов тизимлари ҳамда Слиск, Пайме онлайн-банкнинг тизимларидан сўров орқали олиш ва терговга қадар текширишни амалга оширувчи органларнинг ўзлари томонидан сўров юбориш лозим Бунда, нима мақсадда пул маблағларини юборганини аниқлаш керак. Мазкур, квитанцияларни кўздан кечириб, баённомада қуйидагилар акс эттирилиши керак: маблағлар қачон ва қайси ҳисоб рақамига ўтказилганлиги, пул олувчи ким бўлганлиги (одатда пул олувчининг фамилия исм шарифи, банк ҳисоб варағи, маблағ тўлов тизими ёки онлайн-банк орқали ўтказилганлиги), ўтказилган пул миқдори, транзакция муваффақиятли яқунланганлиги ва қўшимча маълумотлар киритилади ҳамда мазкур маълумотлар баённомага ашёвий даил тариқасида иловақилинади¹.

Мазкур маълумотларга асосланган ҳолда суриштирувчи ёки терговчи жиноят ишини қўзғатиш учун сабаблар ва асосларга аниқлик киритади. Тергов амалиётида аксарият ҳолатлард, мазкур қарор Тошкент шаҳри ёки вилоят ИИБ ҳузуридаги тергов бошқармалари билан келишган ҳолда, мазкур қилмишларда жиноят аломатлари борлиги тўғрисида ёзма хулоса олинганидан кейин қабул қилинади. Терговга қадар текширув ҳаракати натижалари юзасидан тўпланган материалларга асосан ва ишнинг ҳолатларидан келиб чиқиб, жиноят ишини қўзғатиш, иш қўзғатишни рад қилиш ёки ишни тегишлилигига қараб юбориш билан боғлиқ қарорлар қабул қилиниши мумкин.

¹ Sabirbayeva A.B. Axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalangan holda sodir etilgan firibgarlik (kiberfiribgarlik)ni tergov qilish xususiyatlari: O'quv-amaliy qo'llanma. – T.:O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2022. – 11-144 b.

САЙДАЗИМОВ МИРЖАЛОЛ НОРЖИГИТОВИЧ

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Тергов фаолияти кафедраси ўқитувчиси*

ЖИНОИЙ ФАОЛИЯТДАН ОЛИНГАН ДАРОМАДЛАРНИ ЛЕГАЛЛАШТИРИШ ЖИНОЯТИНИНГ КРИМИНАЛИСТИК ТАВСИФИ

Ҳозирги кунда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятининг устувор йўналишларидан бири бўлган жиноий фаолиятдан олинган даромадларни «ювиш»га қарши курашиш борасида олиб борилаётган ҳаракатлар янги босқичга чиқмоқда. Лекин амалга оширилаётган ҳаракатлар ҳозирча етарли эмаслигини қуйида кўриб чиқамиз.

Жиноятлар статистикаси шуни кўрсатадики, ҳар йили мамлакат ҳудудида даромадларни легаллаштириш фактларининг жуда кўп аниқланади. Мазкур жиноятларнинг катта қисми коррупцион бўлса, қолганлари ўзлаштириш ва растрата қилиш, фирибгарлик каби жиноятлар ҳисобланади. Қайд этилган жиноятларнинг легаллаштирилган даромадлари у ёки бу тарзда жамият ҳаётига, иқтисодиётга турли хил молиявий операциялар ва битимлар билан “ювилаётганлиги”ни кўрсатишимиз мумкин. Маълумот учун, Ўзбекистон Республикаси Жиноят кодексининг 243-моддасида кўрсатилган жиноятлар бўйича 2020 йил учун – 80 та, 2021 йил учун – 60 та, 2022 йилнинг 8 ойи мобайнида 13 та жиноят ишлари кўриб чиқилган.¹

Турли усуллар билан материални таҳлил қилиш бундай жиноятларнинг табақаланишини аниқлаш ва ташкил этишга ягона услубий ёндашувлар мавжуд эмаслигини кўрсатади, натижада дастлабки тергов органларининг самарадорлиги етарли эмас деган фикр юзага чиқади. Ю.В.Крачун таъкидлаганидек, "...ҳуқуқшунослик фанида ва ҳуқуқни муҳофаза қилиш амалиётида бир хиллик йўқлиги сабабли, терговчилар баъзан бир-биридан фарқ қилувчи қарорларни қабул қилишади, аслида шунга ўхшаш вазиятларда бу каби қарор қабул қилиниши тўғри эмас ..." [8, 6-бет].

Ҳуқуқни қўллаш амалиётига мувофиқ бўлган жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш жиноятини тергов қилиш методикаси талабларига жавоб берадиган ҳаракатларнинг криминалистик

¹ ИИБ Ҳуқуқий статистика ва тезкор-ҳисоб маълумотлар маркази ойлик ҳисоботлари. Электрон манба: statmvd.uz/reports/one-pc-special

тавсифини ишлаб чиқиш учун мазкур жиноятнинг ўзига хос хусусиятларини кўриб чиқамиз.

Ушбу жиноят криминалистик тавсифининг типик элементларига қуйидаги: жиноят предмети тўғрисидаги, жиноят содир этилган жой ва вақт тўғрисидаги, жиноят содир этиш ҳамда ҳаракат изларини яшириш усуллари тўғрисидаги, жиноятнинг типик излари тўғрисидаги маълумотлар киради. Ушбу элементлар жиноий даромадларни легаллаштиришнинг криминалистик тавсифини белгилаш учун аниқ чегара эмас, лекин кўриб чиқиладиган жиноятнинг ўзига хос хусусиятлари ва айниқса тавсифини ҳисобга олган ҳолда мос тушади десак бўлади.

Бир маънода, ушбу жиноятни содир этиш жараёнида орттирилган пул ёки бошқа қимматликлар легаллаштиришнинг предмети ҳисобланади. Бошқа томондан, улар турли хил молиявий операциялар ёхуд фуқаровий келишувлар натижасида олинган пул маблағлари ва бошқа мулклар, бошқача айтганда, предикат жиноят предметининг ҳосиласи ҳисобланади.

Кўпинча даромадларни легаллаштириш предмети нақд ва нақдсиз шаклларда ҳам сўм, ҳам хорижий валютадаги пул маблағлари бўлиши мумкин.

Кўриб чиқиладиган жиноятнинг предмети сифатида бошқа мулк, яъни ҳар қандай ликвид кўчмас ёки кўчар мулк ҳаракат қилади. Кўчар мулк – қимматбаҳо металллар ва улардан тайёрланган буюмлар, транспорт воситалари, хом ашё ёки тайёр маҳсулотдаги товарлар партиялари, шунингдек, қимматли қоғозлар киради. Пул ювиш операцияларида кўчмас мулк объектлари ҳам тез-тез учрайди. Турар-жой ва тижорат (ишлаб чиқариш) мақсадларига мўлжалланган ер участкалари, турли бинолар ва уларнинг қисмлари жиноятнинг предмети бўлиши мумкин.

Предикат жиноят предметининг ҳосиласи бўлган легаллаштириш предмети ҳақида гапирганда, шуни кўрсатиш керакки, у жиноий йўл билан олинган, натижада асл кўриниши, хусусиятлари ва ҳолати ўзгарган ҳар қандай бошқа мулк бўлиши мумкин. Масалан: тайёр маҳсулотларни ишлаб чиқариш учун талон-торож қилинган материалларни қайта ишлаш, ўғирланган эҳтиёт қисмлардан автомобилни таъмирлаш, жиноий йўл билан олинган қурилиш материалларидан бино ва иншоотлар қуриш, молиявий операциялар ва битимлар, шунингдек жиноятчилар томонидан кўрилган чора-тадбирларни қайд этиш мумкин бўлади.

Таҳлил қилинаётган модданинг жиноий ҳуқуқий тавсифи деганда жиноят қонунига мувофиқ малакаланган муайян жиноятни содир этиш натижасида келиб чиқиши легаллаштирилган субъектнинг мажбурий белгиси тушунилади. Агар маълум бир предикат таркиби тергов органлари томонидан ўрнатилган тартибда белгиланмаган бўлса, жиноят таркибининг мавжудлиги ва шунга мос равишда легаллаштириш предмети ҳақида гапиришга эрта. Бундан ташқари, бошқа ноқонуний йўл билан, масалан, маъмурий ҳуқуқбузарлик натижасида олинган қимматбаҳо нарсалар (пул маблағлари ва бошқа мол-мулк) қонунийлаштириш предмети бўлиши

мумкин эмаслиги ҳам шундан келиб чиқади.

Ўтказилган жой ва вақт ҳақидаги маълумот жиноятлар криминалистик белгилар мазмунини тўлдиришда ҳам муҳим аҳамиятга эга. Бу элементлар бир-бири билан, шунингдек, жиноят предмети ва жиноий даромадларни легаллаштириш усуллари ҳақидаги маълумотлар каби элементлар билан чамбарчас боғлиқдир.

Масалан, кредит-молия тизими муассасаларидан фойдаланган ҳолда жиноий даромадларни легаллаштириш ҳолатлари, иш вақтида содир этилади. Бундай жиноятлар содир этилган жойлар, мос равишда кўрсатилган муассасаларнинг ўзи бўлади. Шунингдек, бюджет ташкилотларида ҳам бу турдаги жиноятлар кундуз куни бўлганлиги сабабли, жиноят содир бўлган жой муассасанинг ўзи ҳисобланади.

Жиноий даромадларни легаллаштириш жойи, молиявий операцияларни амалга ошириш жойи кўпинча турли банкларни, шунингдек, молия секторининг бошқа банк бўлмаган ташкилотларини ўз ичига олган молия сектори ташкилотлари ҳисобланади. Бундан ташқари, тўлов тизимлари операторлари, клиринг ва ҳисоб-китоб марказлари, фонд биржалари, қимматли қоғозлар бозорлари, ломбардлар, микромолия ташкилотлари каби молиявий ташкилотлар киради.

Шу билан бирга, жиноий даромадларни «ювиш» жараёнига кўпайиб бораётган кредит фаолияти билан шуғулланмайдиган молиявий ташкилотлар тобора кўпроқ жалб қилинмоқда. Бундан ташқари, бундай ташкилотлардан фойдаланишга банкларга хос бўлган муассаса хавфсизлигини таъминлаш, шунингдек, ахборотни ҳимоя қилиш учун мураккаб тизимларнинг йўқлиги ёрдам беради. Натижада, бундай ташкилотлар «ювиш» схемаларини назорат қилиш ёки назорат қилмасдан амалга ошириш учун ишлатилиши мумкин. Муассасаларнинг фаолияти устидан назоратни ўрнатиш жиноятчиларнинг молиявий операцияларни амалга оширишдаги вазифасини сезиларли даражада осонлаштиради. Аммо агар тегишли раҳбарлар 2004 йил 26 августдаги 660-II-сон “Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришга, терроризмни молиялаштиришга ва оммавий қирғин қуролини тарқатишни молиялаштиришга қарши курашиш тўғрисида”ги қонунида кўрсатилган нормалар асосида маблағлар билан боғлиқ операцияларни амалга оширса, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш бўйича бундай назоратни ўрнатишга ҳожат йўқ.

Молиявий бўлмаган сектор институтларига молиявий ташкилотларга алоқаси йўқ турли хил хўжалик ва бошқа фаолият турларини амалга оширувчи мулкчилик шаклидаги барча ташкилот ва корхоналар киради. Шу билан бирга, жиноий даромадларни «ювиш», кўнгилочар соҳа (ўйин зоналари, қиморхоналар, ресторанлар), хизмат кўрсатиш тармоқлари (меҳмонхоналар, туризм, кийим дўконлари, турли хизматлар) билан боғлиқ бўлмаган молиявий сектор муассасалари орқали амалга оширилади. Савдо тармоғи (автомобил бизнеси, кўчмас мулк савдоси, заргарлик дўконлари ва бошқалар) ва қурилиш соҳаси ҳам шу тоифага киради. Ушбу соҳалар,

амалга оширилаётган фаолиятнинг ўзига хос хусусиятларидан келиб чиққан ҳолда, пул оқимининг сезиларли миқдори билан тавсифланади.

Криминалистик хусусиятларнинг навбатдаги элементи жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш усуллари тўғрисидаги маълумотлардир.

Ушбу элементни ажратиб кўрсатишнинг аҳамияти шундаки, легаллаштириш усуллари ҳақидаги маълумотларни ўрганиш кўриб чиқиладиган жиноятни тергов қилишни самарали методикасини ишлаб чиқишнинг зарурий шарти эканлиги билан изоҳланади. Шунинг учун биз Э.М.Кадеровнинг фикрини ўринли деб ҳисоблаймиз, унинг фикрича, пул маблағларини легаллаштириш (ювиш)ни самарали тергов қилиш учун ушбу жиноятларни содир этиш механизми ва усуллари билиш керак [6, 64-бет]. Бундан ташқари, ушбу элемент "...жиноят қилмишни индивидуаллаштиради ва сифат жиҳатидан белгилайди ..." [7, 27-бет].

Ҳозирги вақтда тергов амалиётида жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришнинг турли усуллари ҳақидаги тажриба бор, мазкур жиноятнинг тавсифи, шунингдек, уни даражалаш асосларини аниқлаш алоҳида ўрганишни талаб қилади. Шу билан бирга, жиноят қонунчилигига кўра, қилмишнинг ҳуқуқий тавсифи оддий бўлиб, кўриб чиқиладиган жиноятни содир этиш механизми молиявий операцияларни ва жиноят содир этиш натижасида олинган қимматликларга эгалик қилиш, улардан фойдаланиш ва уларни тасарруф этишнинг ҳуқуқий шаклини бериш учун пул ёки бошқа мол-мулк билан боғлиқ операцияларни амалга оширишдан иборат.

Жиноят содир этиш усуллари кўриб чиқиш жиноий фаолиятдан олинган даромадларни «ювиш»нинг типик усуллари аниқлаш учун ҳуқуқни қўллаш амалиётини ҳам, илмий умумлаштириш натижаларини ҳам ўрганишни талаб қилади.

Криминалистик тавсифнинг олдинги элементини ҳисобга олган ҳолда, биз жиноий даромадларни ёки бошқа мулкни легаллаштириш фактлари молия ва номолиявий сектордаги ташкилотлар орқали амалга оширилишини қайд этдик. Фикримизча, у ёки бу муассасани танлаш жиноятни содир этиш усулига, яъни «ювиш»нинг маълум бир схемасининг ўзига хос хусусиятларига, жиноятчининг шахсига, шунингдек, жиноят содир этишнинг усулига боғлиқ. Шундай қилиб, легаллаштиришнинг барча усуллари иқтисодий фаолиятнинг айрим соҳалари, шу жумладан, предикат таркиби амалга ошириладиган ноқонуний йўналишлар, шунингдек, олинган даромадларни легаллаштиришга қаратилган молиявий операциялар ва операциялар билан боғлиқ.

Молия вазирлиги ҳузуридаги Давлат молиявий назорати инспекцияси мутахассисларининг фикрига кўра, жиноий даромадларни легаллаштиришга мойил бўлган фаолият соҳалари (хавфли зоналар) қуйидагилардан иборат: кредит-молия сектори, бюджет муносабатлари соҳаси (шу жумладан солиқ соҳаси); коррупцияга оид қонунбузарликлар соҳаларини олишимиз мумкин.

Биз томонимиздан олиб борилган тергов амалиётини умумлаштириш шуни кўрсатадики, кредит-молия ва гиёҳвандлик воситаларининг ноқонуний айланиши соҳасида содир этилган жиноятлар кўп ҳолларда жиноий даромадларни легаллаштириш схемаларига асос бўлиб хизмат қилади. Шу билан бирга, давлат секторида содир этилган жиноятлар, шу жумладан солиқ соҳасидаги, шунингдек, коррупцион жиноятлар пул ювиш учун предикат тузилмалари бўлиш эҳтимоли кўпроқ [4, 38–43-бетлар].

Даромадларни «ювиш» усуллариининг ўзи, юқорида айтиб ўтилганидек, кўпинча кредит-молия секторидаги институтлар, шу жумладан кредит бўлмаган молия ташкилотлари орқали амалга оширилади ва номолиявий сектордаги институтлардан камроқ фойдаланилади.

Ҳуқуқни қўллаш амалиёти умумлаштириш натижалари, шунингдек, тергов бўлимлари ходимларининг сўрови шуни кўрсатадики, даромадларни «ювиш» усуллари бир нечта таркибий элементларни ўз ичига олади. Жиноий даромадларни легаллаштириш усулларидаги бундай элементларнинг сони «...жиноят механизмининг мураккаблигига ва жиноий даромадларни легаллаштиришнинг босқичларига боғлиқ...» [3, 10-бет].

Мухтасар қилганда, даромадларни «ювиш» нинг ҳар бир усули биринчи элемент сифатида жиноятдан олинган даромадларга эгалик қилиш, улардан фойдаланиш ва уларни тасарруф этишга қонуний тус беришга қаратилган молиявий операциялар ёки операцияларни амалга ошириш бўйича ҳаракатларни ўз ичига олади. Бу операциялар ва битимлар дастлаб уйдирма ҳисобланади, чунки улар жиноий даромадларга ҳуқуқий шакл бериш мақсадида, бундай даромадларнинг келиб чиқиш манбаларини яшириш учун амалга оширилади.

Кузатувлар натижасида шу маълум бўлдики, даромадларни «ювиш», куйидаги ҳолларда: сохта жисмоний шахсларга, олдинги тадбиркорлик субъектларига ("бир кунлик фирмалар"), хаёлий ташки иқтисодий фаолиятга, пул ўтказмалари ва тўлов тизимларига, онлайн ҳамёнларга, қимматбаҳо рангли металлларга, қимматли қоғозлар ва юқорида тавсифланган мақсадга эришиш учун молиявий операциялар ва жиноий фаолиятдан олинган даромадлар билан операцияларни амалга оширишга ёрдам берадиган бошқа элементлар бозорлари каби кўринишларда қўлланилади.

Ушбу элементлар турли кўринишларда бирлаштирилиши мумкин. Улардан баъзиларининг комбинациясидан фойдаланиб, биз даромадларни «ювиш» нинг бир нечта усуллариини очиб берамиз:

1. "Нақдлаштириш" - молия институтларидаги, ҳисоб-варақлардаги даромадларни қонунийлаштириш усули. Кўрсатилган маблағларга қонуний тус бериш мақсадида улар пул маблағларини нақдлаштириш учун фойдаланиладиган сохта жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳисоб рақамларига ўтказилади. Бу каби усулни амалга ошириш учун пул ўтказмаларига асос сифатида сохта операциялар ва комбинацияларни амалга ошириш (биринчи - мажбурий элемент), шунингдек, онлайн тўлов ва пул ўтказмалари тизимлари, бир марталик (фуқаролик паспорти билан) жисмоний шахслар

ва "бир кунлик фирмалар" каби элементлардан фойдаланиш керак.

2. Валюта операциялари - бу пул маблағлари билан алмаштириш операцияларини амалга оширишдан иборат бўлган легаллаштириш усули. Масалан, легаллаштириш миллий валюта бирликларини чет эл валютасига алмаштиришдан иборат бўлиши мумкин [2, 44-бет]. Валюта операцияларининг мақсади, олдинги ҳолатда бўлгани каби, жиноий даромадларга (нақд пул) қонуний тус беришдир. Хусусан, бошқа валюта шаклидаги айирбошлаш операциялари натижасида олинган маблағлар жиноят таркиби предмети белгиларидан узоқлашади. Кўриб чиқиладиган усул, мажбурий элементга (сохта битим, келишув) қўшимча равишда, молия-кредит ташкилотлари, айирбошлаш шохобчалари, шунингдек ёлланган* шахслардан фойдаланишдан иборат бўлиб, улардан фойдаланиш билан айирбошлаш операциялари амалга оширилади.

3. Маблағларни ўтказиш – ёлланган шахсларнинг ҳисоб-рақамларига пул маблағларини ўтказиш бўйича сохта молиявий операцияларни амалга ошириш, жумладан, хорижий молия ташкилотларидаги ҳисоб-рақамларга сохта ташқи иқтисодий фаолиятдан фойдаланган ҳолда пул маблағларини ўтказишдан иборат бўлган усул. Кўриб чиқиладиган усул бир қатор компонентларни ўз ичига олади, бунда пул ўтказмалари тизими, ёлланган шахслар, ҳаёлий ташқи иқтисодий фаолият каби соҳалар сохта ташқи иқтисодий операцияларни амалга оширишда пул маблағларини ўтказиш уларни оффшор зоналарга олиб чиқишга йўналтирилиши мумкин.

4. Жиноий даромадларни бирлаштириш – бу жиноий даромадларни «қўйиш» ва кейинчалик уларни нақд пул ва қонуний иқтисодий муомалада бўлган бошқа мол-мулк билан аралаштиришдан иборат бўлган усул. Аслида, бу усул ҳам молиявий, ҳам номолиявий сектор институтлари орқали амалга оширилиши мумкин. Молиявий сектор муассасаларидан фойдаланганда сохта операциялар асосидаги маблағлар кўрсатилган хизматлар, етказиб берилган товарлар ва бажарилган ишлар учун ҳақ тўлаш тарзида жиноий гуруҳлар назоратидаги ташкилотларнинг ҳисоб-варақларига ўтказилади. Бунинг натижасида пул маблағларининг концентрацияси ва аралашуви юзага келади, шундан сўнг улар қонуний иқтисодий фаолиятда қўлланилиши мумкин. Молиявий институтлардан фойдаланмасдан амалга ошириладиган усул бошқа мулк (кўчар, кўчмас) кўринишидаги жиноий даромадларни олиш орқали ташкилотнинг активларини кўпайтириш йўли билан амалга оширилиши мумкин. Масалан, бинолар, иншоотлар, саноат ускуналари ва тижорат транспорт воситаларини жиноий гуруҳлар назоратидаги ташкилотларга рўйхатдан ўтказиш. Кейинчалик, бу активлар қонуний фаолиятда фойдаланилади ва фойда келтиради. Бу усул самарали, кенг тарқалган ва заифлик даражаси паст. Йигирма йил олдин Б.В.Волженкин таъкидлаганидек, маблағларни легаллаштиришнинг энг кенг тарқалган усулларида бири уларни мавжуд бизнес тузилмаларига

* Ишга алоқаси бўлмаган муайян ҳақ эвазига фуқаролик паспорти билан жалб қилинган шахслар. 379

инвестиция қилиш ёки улардан янги тижорат ташкилотлари, хайрия жамғармалари ва бошқаларни яратишда фойдаланишдир [1, 110-бет].

Таҳлил қилинган легаллаштириш усуллари кўп учрайдиганлари бўлиб, улар битта ҳаракат ёки жиноят содир этишнинг мураккаб схемаси элементи сифатида ишлатилиши мумкин. У ёки бу жиноятнинг содир этилиши уюшган гуруҳларга хосдир ва кўплаб олимлар бу масалада бир хил фикрда.

Шундай қилиб, Р.В.Жубриннинг фикрига кўра, "... жиноий даромадларни легаллаштиришдан олинган молиявий ёрдам, трансмиллий уюшган жиноятчилик функциялари туфайли ..." [5, 3-бет]. Э.В.Щеглова "жиноий даромадларни легаллаштиришга қарши курашиш уюшган жиноятчиликка қарши курашнинг устувор йўналишларидан биридир ..." деб ҳисоблайди [10, 3-бет]. Ю. И.Селивановская томонидан олиб борилган тадқиқот натижалари шуни кўрсатадики, жиноий йўл билан олинган пул ёки бошқа мол-мулкни легаллаштириш (ювиш) уюшган гуруҳларнинг иқтисодиётдаги жиноий фаолиятининг иккита асосий йўналишидан бири ҳисобланади [9, 39-бет].

Юқорида айтилганлардан келиб чиқадики, жиноий даромадларни легаллаштириш уюшган жиноий фаолиятнинг асосий йўналишларидан бири бўлиб, гуруҳнинг тузилиши қанчалик мураккаб бўлса, асосий жиноят субъекти билан жиноят ўртасидаги турли усуллар ва схемаларни қўллаш натижасида олинган пул ёки бошқа активлар билан боғлиқликни исботлаш шунчалик қийин бўлади.

"Пул ювиш"нинг криминалистик тавсифи якуний элементи сифатида биз жиноятнинг типик изларини аниқладик. Жиноят изларининг сони ва хусусияти, биринчи навбатда, легаллаштиришнинг усули, ўзига хос схемаси, шунингдек, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш жараёнида иштирок этган шахслар сонига боғлиқ. Шу билан бирга, моддий излар, жиноят ишлари бўйича бевосита далил бўлиб, идеал излар эса тергов қилинаётган қилмиш тўғрисидаги маълумотларнинг хусусияти ва тўлиқлигига қараб бўлинади.

Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштиришнинг идеал излари тергов қилинаётган воқеалар, гувоҳлардан олинган маълумотлар, жиноятчиларнинг кўрсатувлари, шунингдек, предикатив жиноятлар қурбонлари хотирасини ўз ичига олади. Гувоҳлар, жиноятчилар томонидан кўрилган чоралар тизимида муайян ҳаракатларни амалга оширган ва бундай ҳаракатлардан хабардор бўлган шахслар бўлиши мумкин. Масалан, улар банклар ва молия секторининг бошқа нобанк ташкилотлари ходимлари бўлиши мумкин, улар мижозларнинг топшириғига кўра пул маблағлари билан операцияларни амалга оширган, бундай операциялар учун ҳужжатлар-асосларни текширган. Гувоҳлар орасида молиявий операциялар ва битимлар амалга оширилган номолиявий сектор муассасаларининг ходимлари ҳам бор. Жабрланувчилар кўрсатувларидан жиноятларнинг предикат белгилари тўғрисидаги маълумотлар ушбу элементларга кўра субъектни, шунингдек предикат жиноят содир этиш ҳолатларини аниқлаш нуқтаи назаридан муҳим бўлиши мумкин.

Жиноятнинг ашёвий излари процессуал хусусиятига кўра, ашёвий далил ва бошқа ҳужжатларга бўлиниши мумкин.

Ашёвий далилларга, биринчи навбатда, жиноят предмети бўлган пул ёки бошқа мол-мулк киради. Уларга шунингдек, жиноятчилар томонидан сохта молиявий операциялар ва операцияларни амалга ошириш мақсадида тузилган ҳужжатлар (сохта шартномалар, келишувлар, битимлар, тилхатлар, кўрсатмалар, мажбуриятлар, хатлар ва бошқалар), шунингдек, бундай ҳужжатларнинг лойиҳалари киради. Ашёвий далиллар, шубҳасиз, молиявий ҳужжатлар (банк, бухгалтерия ҳисоби), фактини тасдиқловчи ва амалга оширилаётган молиявий операциялар ҳамда операцияларнинг мазмунини очиб беради. Ҳуқуқий ҳужжатлар, легаллаштириш усулига қараб, агар улар жиноят субъекти билан рўйхатга олиш ҳаракатлари (кўчмас мулкни, транспорт ва бошқаларни бегоналаштириш ёки олиш) билан боғлиқ бўлса, ашёвий далил бўлиши мумкин.

Шунингдек, ашёвий далиллар учун жиноятчилар улардан фойдаланган ҳолда жиноий гуруҳнинг бошқа аъзолари, шунингдек, турли муассасаларнинг ходимлари билан ёзишмаларни тайёрлаган ташкилий жиҳозлар ва ундаги маълумотларга тегишлидир.

Бошқа ҳужжатларга, агар бундай текширувлар натижасида текширилаётган воқеа билан боғлиқ шубҳали операциялар аниқланса, ҳужжатли текширувлар, аудит материаллари ҳам бўлиши мумкин. Агар улар тергов қилинаётган воқеа тўғрисида маълумотга эга бўлмаса ва битимлар, шунингдек операцияларда фойдаланилмаган бўлса, улар бошқа ҳуқуқни муҳофаза қилиш ҳужжатларини ҳам ўз ичига олиши мумкин.

Шундай қилиб, жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш жинояти криминалистик белгиларининг кўриб чиқилган элементлари, жиноий даромадларни легаллаштиришни тергов қилиш методикасини ишлаб чиқишда ҳисобга олиниши керак бўлган хусусиятларга эга. Уларни ишлаб чиқиб турли усулларни баён қилишдан мақсад, шу турдаги жиноятларни тез, тўла ва самарали тергов қилиш усулларини баён қилишдир. Самарали ҳаракат эса юксак натижа гарови ҳисобланади.

**ОРТИҚБОЕВ АКБАР
МУРОДУЛЛАЕВИЧ**

*UNICON.UZ – Фан техника ва маркетинг
тадқиқотлари маркази ДУК
етакчи муҳандиси*

ЭЛЕКТРОН РАҚАМЛИ ИМЗОДАН ФОЙДАЛАНИШНИНГ ҲУҚУҚИЙ АСОСЛАРИ

Ўзбекистон Республикасининг “Электрон рақамли имзо тўғрисида”ги ЎРҚ-793-сон Қонуни 2022 йил 12 октябрда (Қонунчилик палатаси томонидан 2022 йил 26 июлда қабул қилинган, Сенат томонидан 2022 йил 13 сентябрда маъқулланган) қабул қилинди ва ушбу Қонун расмий эълон қилинган кундан эътиборан уч ой ўтгач 2023 йил 14 январдан кучга кириши белгиланган [2].

Кундалик фаолият рақамли платформага кўчар экан, виртуал тармоқда эркин ва хавфсиз, ишончли ҳаракатланиш, шахсни тасдиқлаш ва жараёнларни амалга ошириш учун ҳар бир кишига электрон рақамли имзо керак бўлади.

Электрон рақамли имзо – электрон ҳужжатни ўзгартириш ёки қалбакилаштиришдан ҳимоя қилувчи, файлнинг рақамли атрибути ҳисобланади. Унинг ёрдамида электрон ҳужжатларни имзолаш (қоғоз сарфини камайтиради), масофадан туриб давлат хизматларидан фойдаланиш мумкин.

Ўзбекистон Республикаси Ягона интерактив давлат хизматлари орқали бугунги кунда **300 дан** зиёд электрон давлат хизматлари тақдим этиб келинмоқда (*шулардан 130 дан ортиғи ЭРИ талаб қилади*), 2021 йил давомида Ягона портал орқали **9,2 млн.та**, Давлат хизматлари марказлари орқали **7,2 млн.та** давлат хизматларидан фойдаланилган. 2026 йилга бориб **90 % (700 дан ортиқ)** давлат хизматлари Ягона портал орқали электрон шаклда тақдим этиб борилишини инобатга олсак, аҳоли ва тадбиркорлик субъектларига электрон рақамли имзони олиш ва ундан самарали фойдаланиш имкониятини яратиб беришимиз лозим бўлади.

Давлатимиз раҳбари давлат хизматлари кўрсатиш самарадорлигини ошириш масалалари бағишланган бир неча йиғилишларда электрон рақамли имзо билан ишлаш тизимини такомиллаштириш бўйича мутасаддиларга топшириқлар берган.

“Электрон рақамли имзо тўғрисида” ги Қонун илк бор 2003 йилда қабул қилинган эди [1].

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 5 октябрдаги

ПФ–6079-сон ҳамда 2021 йил 14 сентябрдаги ПФ-6313-сон Фармонлари билан электрон рақамли имзо калитлари инфратузилмасини халқаро талабларга мослаштириш ҳамда учинчи ишончли томон тушунчасини булутли электрон рақамли имзони амалиётга жорий этишни, чет давлатларнинг электрон рақамли имзолар калитлари сертификатларини Ўзбекистон Республикаси ҳудудида тан олиш бўйича қоидаларни киритишни назарда тутган ҳолда бу борадаги меъёрий-ҳуқуқий базани янада такомиллаштириш, жумладан, Ўзбекистон Республикасининг “Электрон рақамли имзо тўғрисида”ги Қонунининг янги таҳририни ишлаб чиқиш белгиланган [3].

Ушбу Қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш зарурати қуйидагилар билан изоҳланади:

Биринчидан, мавжуд **3 та** меъёрий-ҳуқуқий ҳужжатни бирлаштириш ва “Ягона” тўғридан-тўғри амал қилувчи қонунни қабул қилиш эҳтиёжи;

Иккинчидан, ягона электрон рақамли имзо калити билан бир нечта ахборот тизимларида ишлаш, шу билан бирга трансчегаравий ҳамкорлик ва электрон тижорат соҳасида хорижий электрон рақамли имзодан фойдаланиш имкониятини яратиш зарурати мавжуд.

Учинчидан, булутли электрон рақамли имзо механизмлари ва мобил қурилмаларда электрон рақамли имзодан фойдаланиш механизмларини жорий этиш.

Мисол учун: бугунги кунда аксарият Интернет фойдаланувчилари мобил қурилмалардан (**22 млн.дан** ортиқ) фойдаланишади, ушбу қурилмалар орқали электрон ҳужжат алмашиш, электрон давлат хизматларини тақдим этиш имконияти чекланган, чунки ҳуқуқий меъёрлар етарли эмас.

Бугунги кунда электрон рақамли имзо соҳаси ушбу қонундан ташқари Ўзбекистон Республикаси Ҳукуматининг **1 та** қарори ва **1 та** идоралараро қўшма қарор билан ҳам тартибга солинади [4].

I. Қонуннинг асосий мақсади тўғридан-тўғри амал қилувчи қоидаларни жорий этган ҳолда, соҳадаги ҳуқуқий бўшлиқларни бартараф этишдан иборат.

Ҳозирги вақтда **7 та** электрон рақамли имзо калитларини рўйхатга олиш маркази фаолият юритмоқда, улар томонидан **7,3 млн.** электрон рақамли имзо калитлари яратилган (актив ҳолатда – **3,6 млн.**) (2-илова).

II. Қонун **6 та** боб ва **34 та** моддадан иборат бўлиб (амалдаги Қонун 2003 йилда қабул қилинган, **22 та** моддадан иборат), қуйидаги асосий қоидаларни жорий этишга қаратилган:

1) юридик шахсларга электрон рақамли имзодан (юридик шахснинг муҳри сифатида) фойдаланиш имконияти яратилмоқда (**4-модда**);

Ҳозирда электрон ҳужжатлар айланмаси кенг жорий этилаётган бўлса-да, юридик шахслар ҳужжатларни тасдиқлашда ўз муҳридан фойдаланиб келмоқда. Бу каби амалиёт Жанубий Корея, АҚШ, Германия, Франция, Финляндия, Нидерландия, Швеция, Буюк Британия, Россия ва Қозғистонда жорий этилган.

2) электрон рақамли имзолар калитларининг сертификатларини қоғоз

ҳужжатлар шаклида бериш амалиёти бекор қилинмоқда (25-модда);

Жараёни тезлаштириш ва асоссиз молиявий харажатларни камай-тириш мақсадида таклиф этилмоқда.

3) электрон рақамли имзо билан тасдиқланган электрон ҳужжат қўлда имзоланган қоғоз ҳужжат билан тенг кучга эга эканлиги аниқ белгиланмоқда (4-модда);

Амалдаги қонунчиликда электрон рақамли имзонинг юридик кучи масаласи очиқлигича қолган, бу эса амалиётда турли хил низоларга олиб келмоқда.

4) трансчегаравий иқтисодий алоқаларда ҳамда хорижий инвесторлар учун қулайликлар яратиш мақсадида, давлат хизматларини кўрсатишда:

а) халқаро электрон рақамли имзодан (яъни халқаро стандартлар асосида ишлаб чиқилган) фойдаланишга (5-модда);

б) Ўзбекистон Республикаси норезидентларига электрон рақамли имзодан фойдаланишга (3 ва 23-моддалар) рухсат этилмоқда;

Бундай амалиётлар АҚШ, Европа Иттифоқи, Жанубий Корея, Россия, Қозоғистон ва бошқа давлатларда жорий этилган.

5) хориждаги дипломатик ваколатхоналар ва консуллик муассасалари томонидан хорижда бўлиб турган Ўзбекистон фуқароларига электрон рақамли имзо бериш имконияти яратилмоқда (23-модда);

Хориждаги фуқаролар, шу жумладан меҳнат мигрантларига давлат хизматларини кўрсатиш йўлга қўйилади.

6) “Ишончли учинчи тараф хизмати” фаолияти йўлга қўйилмоқда, яъни трансчегаравий алоқалар доирасида хорижий электрон рақамли имзонинг ҳамда Ўзбекистон Республикаси ҳудудида берилган электрон рақамли имзонинг ҳақиқийлигини тасдиқлайдиган, Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлиги томонидан белгиланадиган юридик шахсдир (28-модда);

Бунда, мазкур Хизмат электрон ҳужжатлар ва маълумотлар ишончилиги ва бутунлигининг кафолатини улардаги электрон рақамли имзоларни текшириш орқали таъминлаш учун ахборот воситачиси сифатида ташкил этилади. Россия, Белоруссия, Қозоғистон, Қирғизистон, Арманистон ва бошқа давлатларда “ишончли учинчи томон хизматлари” фаолияти йўлга қўйилган.

7) электрон рақамли имзони “булутли технологиялар” (яъни, онлайн-режимда ишлайдиган виртуал муҳит) ёрдамида сақлаш ва фойдаланиш имконияти яратилмоқда (5-модда);

Бугунги кунда марказлашган ҳолда ишончли сақлаш тизимидан (“булутли технология”) фойдаланиш имконияти мавжуд эмас, электрон рақамли имзо эгалари ахборот ташувчи мосламаларни доимий равишда ўзлари билан олиб юришга мажбур.

8) электрон рақамли имзо калитларини рўйхатга олиш марказларига электрон рақамли имзоларни бериш учун ҳудудий бўлинмаларни ташкил этишга рухсат этилмоқда (20-модда);

Ҳозирги вақтда электрон рақамли имзони яратиш ва бериш бевосита рўйхатга олиш марказларининг ўзлари томонидан амалга оширилмоқда, бу эса республика бўйлаб электрон рақамли имзодан фойдаланиш кўламини чекламоқда.

9) махфий маълумотларнинг ахборот хавфсизлиги таъминлаш мақсадида, идоралараро алоқаларда фақат Ўзбекистон Республикасининг миллий стандартлари асосида ишлаб чиқилган электрон рақамли имзолардан фойдаланилиши мумкинлиги мустаҳкамланмоқда (**5-модда**);

10) электрон рақамли имзодан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари аниқ белгиланмоқда (**27-модда**);

Амалдаги қонунда электрон имзодан фойдаланувчиларнинг ҳуқуқ ва мажбуриятлари белгиланмаган.

11) электрон рақамли имзо калитларини рўйхатга олиш марказларини аккредитациядан ўтказиш, фаолият юритиш, қайта аккредитация қилиш ва тугатиш тартиби белгиланмоқда (**3-боб**);

Ҳозирда мазкур марказлар фаолияти тарқоқ ҳолдаги қонуности ва идоравий ҳужжатлар билан тартибга солинган.

12) Вазирлар Маҳкамаси ҳамда Ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирлигининг (ваколатли орган) электрон рақамли имзодан фойдаланиш соҳасидаги ваколатлари аниқлаштирилмоқда (**7 ва 8-моддалар**).

Бугунги кунда соҳани давлат томонидан тартибга солишда тегишли идораларнинг ваколатлари мавҳумлигича қолмоқда.

III. Қонуннинг қабул қилиниши электрон рақамли имзодан фойдаланиш жараёнидаги тўсиқларнинг олдини олиш, давлат хизматларини электрон тарзда кўрсатиш ҳажмини кенгайтириш ва ташқи иқтисодий алоқалардаги ҳужжатлар айланмасини соддалаштиришга хизмат қилади.

IV. Таклиф этилаётган чора-тадбирларни амалга ошириш Давлат бюджетидан қўшимча харажатларни талаб қилмайди.

Қонун лойиҳасини ишлаб чиқиш жараёнида АҚШ, Буюк Британия, Германия, Корея Республикаси, Россия Федерацияси, Қозоғистон Республикасининг қонунчилик ҳужжатлари ҳамда соҳа бўйича халқаро ҳуқуқий нормалардан фойдаланилди.

Маълумот ўрнида: Бутун дунёда охириги **5 йилда** электрон рақамли имзога ажратилган маблағлар **89 миллиондан 754 миллион** долларга (ўсиш **8 баробар**) ошганлигини кузатиш мумкин, шунингдек 2023 йилга келиб ушбу сонлар **9 миллиард доллардан** ошиши кутилмоқда.

АҚШ корхоналари қоғозни бошқариш учун йилига **8 миллиард** долларни сарфлайди.

Электрон рақамли имзо ечимларини қабул қилувчи компаниялар ҳужжатлар билан ишлаш харажатларини **85%** га камайтиради, шунингдек, компаниялар қоғозсиз ишлаганда юк ташиш харажатларини ўртача **80%** тежашади.

Вазирлар Маҳкамасининг Регламенти талабларига асосан мазкур

лойиха Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар лойиҳалари муҳокамаси портали орқали жамоатчилик муҳокамасидан ўтказилган.

Шу билан бирга, электрон тижорат соҳасида фаолият юритаётган тадбиркорлик субъектлари билан **2 мартаба** “давра суҳбатлари” ташкиллаштирилди.

Жамоатчилик ва мутахассислар томонидан билдирилган **100 дан ортиқ** таклиф ва фикрлар қонун лойиҳасида инобатга олинган.

Қонун лойиҳаси – **23 та** вазирлик ва идоралар билан келишилган.

**ДЖАМАТОВ МУСТАФА
ХАТАМОВИЧ**

*Ахборот технологиялари кафедраси
катта ўқитувчиси*

**АЗИМЖОНОВ МУСЛИМБЕК
ДИЛМУРОДЖОН ЎҒЛИ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси
306-гуруҳ курсанти*

КИБЕРЖИНОЯТЛАРНИ КЕЛТИРИБ ЧИҚАРУВЧИ ОМИЛЛАР ВА УЛАРНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШ УСУЛЛАРИ

Замонавий жамият ҳар куни турли хил ўзгаришларни бошдан кечирмоқда: одамлар илгари ҳеч қачон бўлмаган ҳаракатлар, сиёсат ва муассасаларни кузатиши мумкин. Атроф-муҳит муаммолари, ишсизликнинг ўсиши, миграция ва ижтимоий беқарорлик - буларнинг барчаси жамоалар ва мамлакатлар ривожланишига таъсир қилади. Киберхавфсизлик кибермакондан келаётган хавфларни танқидий баҳолайди. Кибержиноят соҳаси, унинг жамиятга таҳдид солаётган таҳдидлари ва келажакда одамларга таъсир қилиши мумкин бўлган оқибатлари билан боғлиқ Интернетда содир бўлаётган долзарб жараёнлар муҳокама

килинмокда. 2020 йил жуда кўп кибер ҳодисаларга эга бўлиб, таҳлил ва мулоҳаза юритиш учун жуда кўп саволлар ва сабабларни таклиф қилди. Вақт ўтиши билан уларнинг сони ортиб боради. Инновацион технологиялар ва кибермеханизмларнинг киритилиши билан интернет жиноятчилари ҳар қачонгидан ҳам кучлироқ бўлиб бормокда. Улар доимий равишда интернет оламига ҳужум қилиб, махфий маълумотларни бузишди. Таъкидланишича, кибержиноятларнинг аксарияти молиявий ва мафкуравий сабабларга кўра хакерлар томонидан содир этилган. Муболағасиз айтиш мумкинки, кўпчиликнинг ҳаёти компьютерларда сақланади: қариндошлар, дўстлар ва танишлар рўйхати, видео ва фотосуратлар, одамлар қарда бўлганлиги, улар нимани ёктириши ва ёктирмаслиги ҳақидаги маълумотлар ва махфийлик. Жамиятнинг ахборот-коммуникация технологияларига тобора кўпроқ қарам бўлиб бораётганини инобатга оладиган бўлсак, ушбу технологияларни ҳимоя қилиш ва улардан фойдаланиш имконияти миллий манфаатлар учун муҳим нуқта ва ҳаётий мавзуга айланиб бормокда. Индивидуал даражада, кибер-ҳужум шахсий маълумотларни ўғирлашдан тортиб пул ундириш ёки қимматбаҳо маълумотларни, масалан, оилавий фотосуратларни йўқотишгача бўлган турли оқибатларга олиб келиши мумкин. Жамият ва тизимлар электр станциялари, шифохоналар ва молиявий хизматлар компаниялари каби муҳим инфратузилмаларга боғлиқ. Бу ва бошқа ташкилотларнинг ҳимояси жамиятимизни сақлаб қолиш, давлатлар ва халқаро ташкилотлар ўртасидаги муносабатларни қўллаб-қувватлаш учун зарурдир. Экстремистик ва террористик жамоаларнинг онлайн мулоқот фаолияти сони жадал суръатлар билан ўсиб бормокда. Технология одамларнинг ҳаётини янада қулайроқ қилади, аммо хавф ҳар қандай жойдан келиши мумкин. Кибержиноятчилар кейинчалик тақсимланган хизматни рад этиш (ДДoS) ҳужумларида фойдаланиш учун нарсалар Интернет (IoT) дан бот.нетларни фаол равишда яратмокда. Кибертаҳдид ҳолатлари барча даражаларда олдиндан айтиб бўлмайдиган сиёсий оқибатларга олиб келиши мумкин. Аксарият кибержиноятлар кибержиноятчиларга фойда келтириш мақсадида амалга оширилган бўлса-да, баъзи кибержиноятлар тўғридан-тўғри компьютерлар ёки қурилмаларга зарар etkазиш ёки ўчириш учун амалга оширилади. Бошқа зарарли дастурлар ноқонуний маълумотлар, тасвирлар ёки бошқа материалларни тарқатиш учун компьютерлар ёки тармоқлардан фойдаланадилар. Баъзи кибержиноятлар иккаласини ҳам, яъни компьютерларни мақсадли равишда уларга компьютер вируси билан юктиришни мақсад қилиб қўяди, кейинчалик у бошқа машиналарга, баъзан эса бутун тармоқларга тарқалади.

Кибержиноятнинг асосий таъсири молиявийдир. Кибержиноятлар фойда келтирувчи жиноий фаолиятнинг кўплаб турларини, жумладан, тўловга қарши ҳужумлар, электрон почта ва интернетдаги фирибгарлик, шахсий маълумотларга оид фирибгарликларни, шунингдек, молиявий ҳисоб, кредит карта ёки бошқа тўлов картаси маълумотларини ўғирлашга уринишларни ўз ичига олиши мумкин. Кибержиноятчилар шахснинг шахсий маълумотларини

ёки корпоратив маълумотларини ўғирлаш ва қайта сотиш учун нишонга олишлари мумкин. Пандемия туфайли кўплаб ишчилар масофавий иш тартибига ўтаётганлиги сабабли, 2021 йилда кибержиноятлар тез-тез ўсиши кузатилди, бу эса заҳиравий маълумотларни ҳимоя қилишни аҳамиятини оширди. Интернетга уланиш зарурати кибержиноятчилик фаолиятининг ҳажми ва суръатини оширишга имкон берди, чунки жиноят содир этганда жиноятчи жисмонан ҳозир бўлиши шарт эмас. Интернет тезлиги, қулайлиги, анонимлиги ва чегараларнинг йўқлиги компьютерга асосланган молиявий жиноятларни - тўлов дастури, фирибгарлик ва пул ювиш, шунингдек, таъқиб қилиш ва безорилик каби жиноятларни амалга оширишни осонлаштиради. Кибержиноятчилик фаолияти нисбатан кам техник малакага эга бўлган шахслар ёки гуруҳлар ёки юқори даражада уюшган глобал жиноий гуруҳлар томонидан амалга оширилиши мумкин, улар орасида малакали ишлаб чиқувчилар ва тегишли тажрибага эга бўлган бошқалар ҳам бўлиши мумкин. Аниқлаш ва жиноий жавобгарликка тортиш имкониятларини янада камайтириш учун кибержиноятчилар кўпинча кибержиноят қонунлари заиф ёки мавжуд бўлмаган мамлакатларда фаолият юритишни афзал кўрадилар. Интернетдан ташқарида содир этилган кўплаб жиноятларда бўлгани каби, пул кўплаб кибержиноятчилар учун асосий туртки ҳисобланади. Айниқса, сиз тармоқ орқасида яширинганингизда жиноятчилик хавфи унчалик сезилмаганлиги сабабли паст хавф ва жуда юқори молиявий муқофотни идрок этиш кўплаб кибержиноятчиларни зарарли дастурлар, фишинг, шахсий маълумотларни ўғирлаш ва фирибгар пул сўрови хужумларида катнашишга ундайди. Жиноятчиларни рағбатлантирадиган сабаблардан ташқари, кибержиноят содир бўладиган муҳит ҳам бу ҳодисанинг кенг тарқалганлигини тушунтиришга хизмат қилади. Битта муваффақиятли киберхужумнинг оқибатлари молиявий йўқотишлар, интеллектуал мулкни ўғирлаш ва истеъмолчиларнинг ишончи ва ишончини йўқотиш каби кенг қамровли оқибатларга олиб келиши мумкин. Кибержиноятнинг жамият ва ҳукуматга умумий пул таъсири йилига миллиардлаб долларни ташкил қилади.

Шу ўринда кибержиноятлар содир бўлишининг асосий омилларини санаб ўтамиз:

Осон кириш тизими

Тизимни мураккаб технологияларни ўз ичига олган маълумотлар бузилишидан ҳимоя қилиш кўпинча қийин ёки имконсиздир. Хавфсизлик фақат хакерлар учун тизимга кириш осон бўлгандагина бузилиши мумкин. Малакали хакерлар кириш кодларини бузиш орқали рухсатсиз кириш ҳуқуқига эга бўлишлари мумкин. Улар биометрик тизимни осонгина алдашлари ва тизимнинг хавфсизлик девори орқали ўтишлари мумкин.

Кичик майдонда маълумотларни сақлаш

Маълумки, компьютер жуда катта ҳажмдаги маълумотларни ихчам жойда сақлайди ва бу киберхужумлар ортидаги энг катта сабаблардан бирidir. Айнан компьютерлар кашф этилгандан кейин кибержиноят пайдо бўлди. Кичкина жойда маълумотларни сақлаш хакерларга қисқа вақт ичида

маълумотларни ўғирлаш ва улардан ўз фойдалари учун фойдаланишни осонлаштиради. Шунинг учун тизимда барча керакли маълумотларни сақламаслик ва уларни турли жойларда ажратиш тавсия этилмоқда.

Мураккаб кодлашлар

Операцион тизимлар компьютерларни функционал қилади ва бу операцион тизимлар миллионлаб кодлар билан яратилган. Операцион тизимлар инсонлар бўлган ишлаб чиқувчилар томонидан дастурлаштирилган ва шу билан кодларни хатоларга қарши ҳимоясиз қилди. Кодлардаги энг кичик халқа операцион тизим функцияларида катта фарқ қилмаслиги мумкин бўлса-да, бу бўшлиқлардан кибер-жиноятчи осонликча фойдаланиши мумкин. Улар ушбу бўшлиқлардан ўтиб, операцион тизимни фойдаланувчилар учун зарарли қилишлари мумкин. Мураккаб кодлаш кўпинча кибержиноятларнинг умумий сабабига айланиши мумкин.

Бепарволик

Биз эътиборсиз қолдирадиган ва эътиборсиз қолдириш осон деб ҳисоблаган ҳар қандай нарса жиддий ташвишга айланиши мумкин. Кибержиноят худди шундай ишлайди. Тизимингиз хавфсизлигини таъминлашда бепарволик сизга катта муаммоларни келтириб чиқариши мумкин. Сизнинг охирида бироз бепарволик кибержиноятчилар учун меҳмондўст йўлак бўлиши мумкин. Шунинг учун тизимингиздаги воқеаларга ҳушёр бўлишингиз керак.

Далилларни йўқотиш

Хакерлар одатда тизимингизга бўлимларга бўлинган ҳолда ҳужум қилишади ва уларнинг биринчи бузилиши ҳақидаги далилларни осонгина йўқ қилиш мумкин. Бу уларнинг жиноятларини янада кучлироқ қилади, бу эса кибержиноятларни тергов қилиш жараёнида аниқланмайди. Далилларнинг йўқолиши кибержиноятнинг муҳим сабабига айланиши мумкин, бу сизнинг тизимингизни фалаж қилиши ва уни киберҳужумларга нисбатан заифроқ қилиши мумкин.

Кибержиноятни бутунлай йўқ қилиш ва тўлиқ интернет хавфсизлигини таъминлаш имкони бўлмаса-да, корхоналар тизимлар, тармоқлар ва маълумотлар хавфсизлигини таъминлашга чуқур мудофаа ёндашувидан фойдаланган ҳолда самарали киберхавфсизлик стратегиясини қўллаб-қувватлаш орқали уларнинг таъсирини камайтириши мумкин.

Кибержиноят хавфини қуйидаги қадамлар билан камайтириш мумкин:

- 1) Бизнес ва ходимлар учун аниқ сиёсат ва тартибларни ишлаб чиқиш;
- 2) Ушбу сиёсат ва тартибларни қўллаб-қувватлаш учун киберхавфсизлик ҳодисаларига жавоб режаларини яратиш;
- 3) Тизимлар ва корпоратив маълумотларни ҳимоя қилиш бўйича амалдаги хавфсизлик чораларини белгилаш;
- 4) Молиявий менежер билан гаплашиш орқали пул жўнатиш бўйича сўровларнинг ҳақиқийлигини оғзаки текшириш;
- 5) Кенгайтмалари компания электрон почталарига ўхшаш электрон

почта хабарларини белгиловчи тажовузларни аниқлаш тизими қоидаларини яратиш;

6) Пул маблағларини ўтказиш бўйича барча электрон почта сўровларини диққат билан кўриб чиқиб, сўровлар одатий эмаслигини аниқлаш;

7) Ходимларни киберхавфсизлик ҳақидаги маълумотлар ва тартиб-қоидалари ҳамда хавфсизлик бузилган тақдирда нима қилиш кераклиги бўйича доимий равишда ўқитиш;

8) Қурилмалар ва тизимларни доимий равишда янгилаб бориш;

9) Маълумотлар бузилган тақдирда зарарни камайтириш учун маълумотлар ва маълумотларни мунтазам равишда захираланг.

Ахборот хавфсизлиги ва кибержиноят ҳужумларига қаршилик маҳаллий қаттиқ дисклар ва электрон почта платформаларини шифрлаш, виртуал хусусий тармоқ (VPN) ва шахсий, хавфсиз домен номлари тизими (DNS) серверидан фойдаланиш орқали ҳам яратилиши мумкин.

Хулоса сифатида таъкидлаш жоизки, бировнинг телефони орқали шахснинг шахсий маълумотларини ўғирлаш ёки молиявий жиноят содир этиш кибермаконда мулоқотга ўтаётган жамият учун хавф туғдиради. Айтиш мумкинки, келажакда киберҳужумлар каттароқ ижтимоий таъсир кўрсатиши мумкин, чунки одамлар Интернетга, технологияларга ва онлайн хизматларга қарамликни оширишда давом этмоқда. Жамият ўз ниятларига эга бўлган кибержиноятчиларнинг мақсади бўлиши мумкин ва бу мамлакатлар ва шаҳарларнинг ривожланишига қандай таъсир қилишини ҳеч ким билмайди. Шунга қарамай, ҳар бир киши яқинлашиб келаётган таҳдиддан хабардор бўлиши керак.

**УМИРЗАКОВ БЕГЗОД
АТАБОЕВИЧ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ҳуқуқбузарликлар профилактикаси ва
криминология кафедраси доценти, юридик
фанлар бўйича фалсафа доктори (PhD), доцент*

**ЭСАНОВ ДИЛШОДБЕК
ИЛХОМЖОН ЎҒЛИ**

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
223–гуруҳ курсанти*

**ПИРОТЕХНИК ВОСИТАЛАРНИНГ НОҚОНУНИЙ КИРИБ
КЕЛИШИ ВА ТАРҚАЛИШИНING ОЛДИНИ ОЛИШ**

Республикада демократик ҳуқуқий давлат ҳамда адолатли фуқаролик жамияти барпо этилаётган бугунги кунда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органларнинг ҳуқуқий тартибни муҳофаза қилиш, қонун билан муҳофаза этиладиган ижтимоий қадриятларга бўлган ҳар қандай тажовузларни илдири билан бартараф этиш борасидаги фаолияти сезиларли даражада самара бермоқда. Бинобарин, барқарор бозор иқтисодиёти очиқ ташқи сиёсатга асосланган кучли демократик ҳуқуқий давлат ва фуқаролик жамиятини барпо этиш пировард мақсад бўлиб қолиши керак. Шундай жамиятгина Ўзбекистон халқининг муносиб турмушини, унинг ҳуқуқлари ва эркинлигини кафолатлаши, миллий анъаналар ва маданият қайта тикланишини, шахс сифатида инсоннинг маънавий-ахлоқий камол топишини таъминлаши мумкин. Ушбу ўзгаришлар ичида энг муҳими шундаки, жамиятимиз ривожланишининг дастлабки босқичларида жинойтчиликка қарши курашнинг асосий шакли сифатида майдонга чиққан

жиноий жазо чоралари борган сари ўз ўрнини унинг профилактика чораларига бўшатиб бермоқда¹.

Республикамиз ҳудудига пиротехника воситаларини олиб кириш, ишлаб чиқариш, ташиш, сақлаш, сотиш ва улардан фойдаланиш соҳасида самарали давлат назоратини ўрнатиш, уларнинг ноқонуний айланишининг олдини олиш, пиротехника воситалари намоиш қилинадиган маданий-томоша тадбирлари ва бошқа тадбирларни ўтказишда хавфсизлик чоратадбирларини кучайтириш, шунингдек истеъмолчиларнинг ҳуқуқлари ҳимоя қилинишини таъминлаш мақсадида ҳукуматимиз томонидан бир қанча мейёрий-ҳуқуқий ҳужжатлар қабул қилинган.

Юридик ва жисмоний шахсларнинг алоҳида турдаги фаолиятини тартибга солишда давлатнинг қатъий назорати ва рухсати муҳим аҳамият касб этади. Давлатнинг назорат функциясини давлат органлари бажаради. Ўз навбатида ички ишлар органлари назорат-лицензия фаолиятини назоратини амалга оширувчи орган ҳисобланади.

Ўзбекистон Республикаси Вазирлар Маҳкамасининг 2014 йил 5 ноябрдаги “Мажбурий тартибда сертификатладиган, Ўзбекистон Республикаси ҳудудида ишлаб чиқариладиган ва унга олиб кириладиган маҳсулотлар турлари рўйхатига ўзгартириш киритиш тўғрисида”ги 307-сонли Қарорида портловчи моддалар таркибига кирувчиларни кўрсатиб берган, шунга асосан, олов ўтказувчи ва детонацияловчи шнурлар; зарбали ёки детонацияловчи пистонлар; пилталар; электр детонаторлар; пиротехник буюмлар; гугуртлар деб кўрсатиб ўтилганлиги айнан пиротехника буюмларини портловчи моддалар таркибига киритилганлигини англатади.

Пиротехник воситаларнинг ноқонуний кириб келиши ва тарқалиши оқибатида айрим шахслар ушбу пиротехника воситаларидан фойдаланади ва натижада турли даражадаги тан жароҳатларини олади ёки шахсларнинг кўзи кўрмай ёки қулоғи эшитмай қолиши ва шу каби ногиронлик ҳолатлари ёки ёнғинни келтириб чиқариши мумкин натижада шахснинг турли даражадаги куйиши ёки мол-мулкнинг nobуд бўлиши каби салбий ҳолатлар содир этилади. Шу сабабли ушбу фаолиятни давлатимиз ўз назоратига олиб ушбу фаолият билан шуғулланишга давлат томонидан рухсат берилиши лицензия олиниши талаб этиладиган фаолиятлар турига киритилди.

Шундан келиб чиқиб Ички ишлар идоралари таркибида пўст патрул ва жамоат тартибини сақлаш хизмати фаолият юритиб унинг таркибида эса алоҳида назорат-лицензия фаолияти билан шуғулланувчи хизмати мавжуд бўлиб, асосан ушбу хизмат ходимлари лицензия талаб этиладиган фаолиятни назоратини амалга оширадилар, лекин ушбу йўналишдаги ишларни ижросини таъминлаш, ҳамда назоратсиз қолдирилиши оқибатида келиб чиқадиган салбий ҳолатларни олдини олишда профилактика

¹ Ички ишлар органларининг профилактик фаолияти: Дарслик / И. Исмаилов, М. З. Зиёдуллаев, Н. Т. Исмаилов ва бошқ.; Масъул муҳаррир проф. И. Исмаилов. – Т.: Ўзбекистон Республикаси ИИВ Академияси, 2011. – 405 б

инспекторларининг ҳам ўз ўрни бордир. Чунки маъмурий ҳудудда фаолиятини олиб боровчи профилактика инспекторлари ўз хизмат мажбуриятларини бажаришлари жараёнида доимий равишда назорат-лицензия фаолиятининг объектларига дуч келади ва уларнинг фаолиятига бевосита гувоҳ бўладилар. Демак, ўзи бириктирилган маъмурий ҳудуддаги тинчлик, осойишталик ва қонуларни бажарилишига масъул бўлган ҳар бир профилактика инспектори шу жойдаги назорат-лицензия фаолияти объектларининг тўғри фаолият юритилишига, шунингдек шундай объектларда ишловчи шахсларнинг салбий хусусиятларга эга бўлмаслигига жавобгар бўлиб, ўз навбатида назорат ишларини амалга оширишга масъулдир. Шундан келиб чиқиб, Ички ишлар органлари профилактика хизматлари, унинг таркибида профилактика инспекторлари пиротехник воситаларнинг ноқонуний кириб келиши ва тарқалишининг олдини олиш фаолиятини самарали ташкил этиши лозим.

Пиротехник воситаларнинг ноқонуний кириб келиши ва тарқалишининг олдини олиш мақсадида профилактика инспектори маъмурий ҳудудида айнан “янги йил” умумхалқ байрами арафасида аҳолига пиротехник воситаларидан фойдаланишнинг салбий оқибатларини ва уларга имкон бераётган шарт-шароитларни ҳамда уларни бартараф этиш юзасидан оммавий ахборот воситаларида чиқишлар қилиш, мактабларда, лицей ва касб-хунар коллежларида, олий таълим муассасаларида, умумий ётоқхоналарда, кархона, ташкилот ва муассасаларда ҳамда маҳаллада пиротехника воситаларидан фойдаланишнинг оғир оқибатлари ва ноқонуний фойдаланганлик учун жавобгарлик борлиги юзасидан маърузалар ўқиши, давра суҳбатлари ўтказиши, учрашувлар ташкил этиши ва видео роликлар намойиш қилиши, шу билан бирга аҳоли гавжум жойларда пиротехника воситаларидан фойдаланганлиги оқибатида юз берадиган салбий (тан жароҳати, ногиронлик ҳолати, ёнгин каби) ҳолатлар ўз аксини топган плакатлар ва эълонларни жойлаштириши, бундан ташқари асосан байрам кунлари ушбу салбий ҳолатдан огоҳликка чақирувчи овозли матнни эшиттиши ва аҳоли гавжум жойларда ҳамда пиёдаларнинг фаол ҳаракатланиш йўналишларида патруллик йўналишларини ташкил этиши, маъмурий ҳудудни профилактик кўздан кечириши каби профилактик чора-тадбирларини ўзининг кунлик ва ойлик иш режасига киритади ва шу асосда амалга оширади. Ушбу умумий профилактик чора-тадбирларни юксак даражада ташкил этиш ва ўтказиш учун ички ишлар органлари соҳавий хизматлари, ҳуқуқбузарликлар профилактикасини бевосита амалга оширувчи бошқа орган ва муассасалар ҳамда фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари, нодавлат нотижорат ташкилотлари вакиллари, фуқароларни жалб этиши талаб этилади ва шу орқали маълум бир кўзланган мақсадга эришади деб ўйлайман.

Профилактика инспекторлари пиротехника буюмларини қонунга ҳилоф равишда ишлаб чиқариш, тайёрлаш, сақлаш, ташиш, жўнатиш, улардан фойдаланиш, худди шунингдек, уларни қонунга ҳилоф равишда Ўзбекистон Республикасига олиб кириш ёки Ўзбекистон Республикасидан

олиб чиқиш ёки ўтказиш билан боғлиқ ҳуқуқбузарликларнинг профилактикасини ички ишлар идораларининг соҳавий хизматлари, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи бошқа органлар, жамоат тузилмалари, фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари билан ҳамкорликда ташкил этиш ва амалга ошириши орқали самарали натижаларга эришади.

HOLIQOVA O'G'ILXON RASULJONOVNA,

Toshkent shahri Mirzo Ulug'bek tumani

275-sonli umumta'lim maktabining

informatika fani o'qituvchisi

MAXSUS TA'LIMDA AXBOROT TEXNOLOGIYALARINING O'RNI

Har qaysi davlat o'z rivojlanish yo'lini ilm fansiz tasavvur eta olmaydi. Shuningdek bizning mamlakatimizda ham ilm fanni rivojlantirish, malakali teran fikrlaydigan kadrlarni tayyorlash masalasi davlat siyosati darajasiga ko'tarilgan. Butun dunyoda ta'lim tizimini rivojlantirish uchun juda ko'p mablag' sarflanadi. Dunyo pedagoglarining eng katta muammolaridan biri o'qitish jarayonini soddalashtirish, o'quvchilarning bilim darajasini yuksaltirish, ularning fanni chuqur o'zlashtirish uchun ko'plab ta'lim shakllari hamda metodlar ishlab chiqilmoqda.

“Ta'lim to'g'risida”gi va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi to'g'risida”gi O'zbekiston Respublikasi qonunlariga, 2017–2021-yillarga mo'ljallangan “O'zbekiston Respublikasini yanada rivojlantirish bo'yicha Harakatlar strategiyasi”, O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2018-yil 5-sentabrdagi “Xalq ta'limi tizimiga boshqaruvning yangi tamoyillarini joriy etish chora-tadbirlari to'g'risida” PQ-3931, shuningdek, Qaroriga muvofiq, ta'lim bosqichlarining uzluksizligi va izchilligini ta'minlash, ta'limning zamonaviy metodologiyasini yaratish, davlat ta'lim standartlarini kompetensiyaviy yondashuv asosida takomillashtirish, o'quv-metodik majmualarning yangi avlodini ishlab chiqish va amaliyotga joriy etish hamda pedagog xodimlarini qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish tizimini yanada takomillashtirish taqozo etadi.

“O'quv jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini qo'llash” modulining ishchi o'quv dasturi halq ta'limi xodimlari va o'qituvchilari malakasini oshirish kursining o'quv dasturi asosida tuzilgan bo'lib, bu modul o'qituvchilarining pedagogik faoliyatida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini vositalaridan o'quv jarayonida foydalanish, elektron multimediali resurslarini yaratish imkonini ochib beradi.

Zamonaviy dunyoda maktab va o'qituvchilar oldida qiyin vazifa turibdi - o'quvchilarga aniqlik va ma'lumot bilan to'ldirilgan ma'lumotlarni etkazish. Endi, axborot texnologiyalari davrida, bu eng real bo'ldi. Axborot texnologiyalarining paydo bo'lishi bilan yashash muhitini har tomonlama o'zgartirish uchun

sharoitlar shakllantirildi, bu qonunbuzarliklarni qoplash va o'quvchilarning alohida ta'lim ehtiyojlarini qondirish ishlarini yaxshilash imkonini berdi. Buning yordamida o'rganishga individual va tabaqalashtirilgan yondashuv talablariga javob berish haqiqatga aylanadi.

Ushbu mavzuning dolzarbligi shundaki, bolalar ko'pincha bosma materiallardan ko'ra elektron ommaviy axborot vositalari ekranlaridan ma'lumotni idrok etishga ko'proq tayyor va yaxshiroq. "Maxsus" bolalar bilan ishlashning psixologik-pedagogik amaliyoti shuni ko'rsatadiki, kompyuter dasturlari an'anaviy o'qitish usullariga nisbatan juda ko'p afzalliklarga ega.

Axborot-kompyuter texnologiyalaridan foydalanish turli darajadagi ta'limga tayyor bo'lgan o'quvchilarga tabaqalashtirilgan yondashuvni amalga oshirish imkonini beradi. Gipermatnli tuzilma va multimediyaga asoslangan interfaol o'quv dasturlari turli qobiliyat va imkoniyatlarga ega bo'lgan bolalarni bir vaqtda o'qitishni tashkil etish imkonini beradi.

Axborot kompyuter texnologiyalari ta'lim funktsiyalari bilan bir qatorda maktabgacha va boshlang'ich maktab yoshidagi bolalarning jismoniy holatiga ham ta'sir qilishi mumkin.

Bolalar uchun kompyuter o'qituvchi, tarbiyachi, diqqatni jamlash, faollashtirish va saqlash vositasi sifatida ishlaydi. Shuningdek, texnologiya kognitiv jarayonda yordamchi va maslahatchi, standartlarga javob berish va bilimlardagi bo'shliqlarni to'ldirishda yordamchi, aqliy jarayonlarning rivojlanishida vizual-samarali yordam sifatida harakat qilishi mumkin.

Shubhasiz, ta'limda kompyuter ta'lim uchun yordamchi vosita sifatida qaralib, u o'quvchilarning intellektual imkoniyatlarini oshiradi, dunyoqarashini kengaytiradi, dunyoqarashini shakllantiradi, yangi ma'lumotlarni izlash va tizimlashtirishga yordam beradi, muloqot jarayonida vositachi, yo'l-yo'riq bo'lib xizmat qiladi.

Axborot texnologiyalari bolalarga ta'lim ma'lumotlarini taqdim etish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytiradi. Shuningdek, ular bolaning o'qishga bo'lgan motivatsiyasi va istagini oshirishga yordam beradi. Ular o'z daftarlaridan ko'ra interfaol doska ekraniga ko'proq qiziqishadi. Darslarga kiritilgan o'yin va raqobatbardosh komponentlar o'quvchilarning bilim faolligini faollashtiradi va materialni o'zlashtirishni kuchaytiradi, ayniqsa bularning barchasi bolalar uchun tushunarli va tushunarli shaklda taqdim etilganda, ya'ni. kompyuter o'yinida yoki interfaol doskada tayyorlangan darsda.

Bir tomondan, elektron ommaviy axborot vositalari kompyuter grafikasi ob'ektlari va vazifalarini aks ettirish vositasi sifatida didaktik nuqtai nazardan fundamental yangilikka ega emas. Biroq, boshqa tomondan, bolalarni doimo qiziqtiradigan narsa - o'yin, ayniqsa zerikarli dars o'rniga. Interfaollik ta'lim sohasi uchun tubdan yangi bo'lib, buning natijasida o'quvchilar dars davomida vazifa mazmunini boshqarishi, o'z tuzatishlarini amalga oshirishi va eng katta ko'rinishga erishishi mumkin.

Axborot texnologiyalari nima? Ta'lim pedagogikasida axborot texnologiyalari - bu maxsus texnik axborot vositalaridan (kompyuterlar, audio, videolar)

foydalanadigan barcha texnologiyalar. AT o'quv jarayonida yordam beradigan keng ko'lamli vositalarni o'z ichiga oladi. Ta'limda IT dan foydalanishning ijobiy va salbiy tomonlari ham bor.

Axborot texnologiyalarining afzalliklari shundan iboratki, kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda o'tkaziladigan dars bolalar uchun oddiy darsdan ko'ra qiziqarliroq bo'ladi. Shuningdek, kompyuter va proyektor yordamida darsning murakkab konstruksiyalarini ko'rsatish, qiyin mavzularni aniq tushuntirish mumkin. Interfaol doska yoki proyektorli darslar rang-barang, rang-barang va qiziqarli ko'rinadi, bu esa o'quvchilar e'tiborini va fikr-mulohazalarini yaxshiroq jamlashga olib keladi.

Ammo boshqa tomondan, darsda axborot texnologiyalaridan foydalanishning salbiy tomoni ham bor. Kamchiliklar vaqti-vaqti bilan texnologiya bilan bog'liq muammolar, ayniqsa texnologiya bilan ishlash tajribasiga ega bo'lmagan o'qituvchilar uchun bo'lishi mumkin. Shuningdek, bunday sinflarning kamchiliklari, bunday sinflar uchun jihozlar qimmat va ehtiyotkorlik bilan ishlov berish kerak deb hisoblash mumkin. Bu o'qituvchilarni xavotirga solishi mumkin, chunki u bilan nafaqat ular ishlaydi, balki ko'pincha maktabni, haqiqatan ham jamoat jihozlarini va umuman mebelni qadrlamaydigan o'quvchilar ham.

Zamonaviy dunyoda kompyuter texnologiyalari ta'lim tizimida muhim ahamiyatga ega. Kognitiv faoliyatning har bir bosqichida ilmiy izlanishlar va bilimning barcha sohalarida kompyuter texnologiyalari ham bilim vositalari, ham bilim obyektlari funktsiyalarini bajaradi. Shunday qilib, kompyuter texnologiyalaridagi innovatsiyalar o'quv jarayonining inqilobiy rivojlanishini ta'minlaydi. Kompyuter texnologiyalari jamiyatning barqaror rivojlanishini kafolatlaydigan intellektual salohiyatning jadal to'planishini ta'minlovchi innovatsion texnologiyalar sinfiga kiradi.

Bundan tashqari, axborot texnologiyalaridan foydalanish alohida ta'limga muhtoj bolalarning o'quv jarayoniga qiziqish bilan qo'shilishlariga yordam beradi.

Kompyuter texnologiyalari o'n yildan ko'proq vaqt davomida qo'llanilgan, ammo hozir ulardan foydalanish cho'qqisiga chiqdi. Kompyuterlar, proyektorlar, interfaol doskalar o'quv jarayoni uchun ko'proq va tez-tez qo'llaniladi, chunki u ko'pincha, darsda ham, darsdan tashqari mashg'ulotlarda ham o'qitish va materiallarni namoyish qilishning boshqa vositalariga qaraganda osonroq va qulayroqdir.

Darsda materialni videofilmlar, maxsus kompyuter dasturlari yordamida o'rganishdan tashqari, o'qituvchi testlar va maxsus kompyuter dasturlari yoki o'yinlar yordamida talabalarga bilimlarni monitoring qilishni taklif qilishi mumkin. Shuningdek, talabalar kompyuter texnologiyalaridan foydalangan holda ba'zi fanlardan uy vazifasini bajaradilar. O'quvchilar kompyuterlar yordamida taqdimotlar, insholar, loyihalar tuzadilar, Internetda ma'lumotlarni qidiradilar.

Kompyuter texnologiyalarini o'quv jarayoniga amaliyotga joriy etish faqat o'qituvchi va o'quvchilarning kompyuterdan foydalanish masalasiga ijobiy munosabati bo'lgan taqdirdagina mumkin bo'ladi. Aks holda, ta'lim jarayonida

hech qanday murojaat va ishning namoyishi undan foydalanish istagini keltirib chiqarishi mumkin emas. Shuning uchun sinfda o'quvchilarning bilim faoliyatida axborot texnologiyalaridan foydalanishning ijobiy motivlarini shakllantirishga yordam beradigan muhitni yaratish muhimdir.

Maktabdagi ta'lim jarayonida o'quvchilar AKT yordamida matn bilan ishlashni, tasviriy ob'ektlarni va ma'lumotlar bazasini yaratishni, elektron jadvallardan foydalanishni o'rganadi. O'quvchilar axborot yig'ishning yangi usullarini, ulardan foydalanishni o'rganishadi, ularning dunyoqarashi kengayadi. Darslarda AKT ning ishlatilishi o'qishga bo'lgan motivatsiyasini, o'quvchilarning qiziquvchanligini, mustaqil ishlarning samaradorligini oshiradi. Kompyuter AKT bilan birgalikda ta'lim sohasida, o'quvchilarning o'qish va ijodkorligida yangi imkoniyatlarni taqdim etadi. Ilk bor ta'lim AKT shaxsning bo'lajak kasbining asosiy instrumenti bo'ladigan vaziyat vujudga keladi. Ta'lim haqiqatdan ham hayotimizga butun hayot faoliyati davomida kirib kelaveradi. Ma'lumki, yurtimiz umumta'lim maktablarida o'quvchilar, asosan, 5–7-sinfda, ya'ni 12–16 yoshida axborot texnologiyalarini o'rganishlari uchun maxsus o'quv fani joriy etilgan. Bu borada 2002-yil 30-maydagi O'zbekiston Respublikasi Prezidentining "Kompyuterlashtirishni yanada rivojlantirish va axborot-kommunikatsiya texnologiyalarini joriy etish to'g'risida"gi Farmoni ta'lim-tarbiya sohasi oldiga yangi vazifalarni qo'ygandi.

Xususan, ta'limni kompyuterlashtirish faqat maktabni zarur texnika va kompyuter bilan ta'minlashdangina iborat emas, birinchi navbatda, o'qituvchi va o'quvchilarning ish mahsuldorligi, ta'lim samaradorligini oshirishni ko'zda tutadi. Informatika o'quv predmeti sifatida o'quvchilarda mantiqiy va texnik tafakkurni rivojlantirishga qaratilishini hisobga olib uni bolalarga iloji boricha yoshlikdan o'rgatish zarur. Chunki yuqori sinflarda o'quvchilarning tafakkur yuritish tavsifi va uslubi yetarlicha shakllanib, uni o'zgartirish birmuncha qiyin kechadi.

Ma'lumki, ta'limda ilg'or pedagogik va yangi axborotlar texnologiyalarini tatbiq etish o'quv mashg'ulotlarining samaradorligini oshiribgina qolmay, ilm-fan yutuqlarini amaliyotda qo'llash orqali mustaqil va mantiqiy fikrlaydigan, har tomonlama barkamol yuksak ma'naviyatli shaxsni tarbiyalashda muhim ahamiyat kasb etadi.

Hozirgi kunda ta'lim jarayonida interfaol metodlar va axborot texnologiyalarini o'quv jarayonida qo'llashga bo'lgan qiziqish kundan-kunga ortib bormoqda. Bunday bo'lishining sabablaridan biri, shu vaqtgacha an'anaviy ta'limda o'quvchilar faqat tayyor bilimlarni egallashga o'rgatilgan bo'lsa, zamonaviy texnologiyalardan foydalanish esa ularni egallayotgan bilimlarini o'zlari qidirib topish, mustaqil o'rganish va fikrlash, tahlil qilish, hatto yakuniy xulosalarni ham o'zlari keltirib chiqarishga o'rgatadi. O'qituvchi bu jarayonda shaxs rivojlanishi, shakllanishi, bilim olishi va tarbiyalanishiga sharoit yaratadi va shu bilan bir qatorda boshqaruvchilik, yo'naltiruvchilik funksiyasini bajaradi.

А.У. АЛИЕВ,

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ахборот технологиялари кафедраси ўқитувчиси;

Б.Б. ХАСАНОВ,

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси

3-ўқув курси курсанти

АХБОРОТ ТЕХНОЛОГИЯЛАРИ СОҲАСИДАГИ ЖИНОЯТЛАР БЎЙИЧА ДАСТЛАБКИ ТЕРГОВ ҲАРАКАТЛАРИНИ ЎТКАЗИШ ТАКТИКАСИ

Ҳозирги шароитда ахборот технологиялари жамият тараққиётининг турли соҳаларида жадал кириб бормоқда ва уларни ривожлантириш учун хизмат қилмоқда. Бундай технологияларнинг таъсири одамларнинг турмуш тарзи, талими ва ишида ўз натижасини кўрсатмоқда. Ахборот технологиялари жаҳон иқтисодиётининг ривожланиши ва ижтимоий муаммоларнинг ҳал этилиши учун муҳим омилга айланди. Шу боис ахборотлаштириш миллий тизимини шакллантириш, уни иқтисодиёт ва ҳаётнинг барчи соҳаларига жорий этиш ва ундан фойдаланиш, замонавий ахборот технологиялари, компьютер техникаси ва телекоммуникациялар, фуқароларнинг ахборотга нисбатан ўсиб бораётган эҳтиёжларини иложи борида тўлиқ қондириш, жаҳон ахборот ҳамжамиятига қўшилиш учун қулай шароитлар яратиш ҳамда дунё ахборот ресурсларидан фойдаланиш имкониятларини кенгайтириш ҳозирги жамият тараққиётининг устувор йўналишларидир.

Ахборот коммуникация технологияларининг кенг равишда ривожланиши ижобий умумиқтисодий потен ижобий умумиқтисодий потенциалга эга бўлиб, бошқа томондан, криминологик, шунингдек, бошқа бир қатор муаммоларни келтириб чиқарди. Хусусан, замонавий компьютер технологиялари тобора ижтимоий ҳаётга чуқурроқ кириб бориб, муаммоларни ҳал қилишда янги имкониятларни тақдим этиш билан бирга, жамиятнинг хавфсизлиги учун мутлақо янги муаммоларни ҳам олиб кирмоқда, буларнинг энг хавфлиси- бу компьютер соҳасидаги жиноятлардир.

Ўзбекистонда ахборот технологиялари соҳасидаги муносабатларни қонун ҳужжатлари билан тартибга солиш ва муҳофаза қилиш масаласи ўтган асрнинг 90-йиллари бошларида ҳал этила бошланган. 1994 йил 6 майда Ўзбекистон Республикаси “Электрон ҳисоблаш машиналари учун яратилган дастурлар ва маълумотлар базаларининг ҳуқуқий ҳимояси тўғрисида”ги қонун қабул қилинди. Унга кейинчалик Ўзбекистон Республикасининг 2002 йил 5 апрель куни ва 8 августдаги қонунлари билан ўзгартириш ва қўшимчалар киритилди. Мазкур қонунда маъмурий ва жиноий жавобгарлик ҳақида сўз юритилган (15-модда) ва муаллифлик ҳуқуқларини бузганлик учун жавобгарлик назарда тутилган. Ўзбекистон Республикасининг “Телекоммуникациялар тўғрисида”ги 1999 йил 20 август, “Ахборот эркинлиги принциплари ва кафолатлари ўғрисида”ги 2002 йил 12 декабрь,

“Ахборотлаштириш тўғрисида”ги 2003 йил 11 декабрь, “Шахсга доир маълумотлар тўғрисида”ги 2019 йил 2 июль ЎРҚ-547, Ўзбекистон Республикаси Адлия вазирлигида 2020 йил 30 июнда 3275-сон билан рўйхатга олинган Ўзбекистон Республикаси ахборот технологиялари ва коммуникацияларини ривожлантириш вазирининг 2020 йил 30 июндаги 208-мх-сон буйруғига, “Дастурий таъминот воситалари ишлаб чиқувчиларнинг миллий реестри тўғрисида”ги қўшма қарорларнинг қабул қилиниши ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларга қарши кураш бўйича қонун ҳужжатларининг асосини ташкил этади. Уларга жиноятларни тўғри квалификация қилиш ва айбдор шахсларни жиноий жавобгарликка тортиш учун принципиал аҳамиятга эга бўлган кўплаб ҳуқуқий ва техникавий терминларга таърифлар берилган.

Автоматлаштирилган ахборот тизимлари ва ахборотни бошқариш ва қайта ишлаш технологияларининг жорий этилиши, компьютер дастурлари ёрдамида амалга ошириладиган хатти-ҳаракатларга қонуний куч бериб, ушбу жараёнлардан жиноий ҳаракатларни амалга оширишда фойдаланиш учун зарур шарт-шароитларни яратди ва шунинг учун уларни ҳимоя қилишни, шу жумладан, жиноий ҳуқуқ усулларида фойдаланишни кучайтириш заруриятини туғдирди.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг хавфи шундаки, мудофаа, ишлаб чиқариш, иқтисодий, банк ва бошқа мақсадлардаги мураккаб компьютер тизимларининг бошқарув сенсорлари билан боғлиқ ҳаракатлар учун муҳим бўлган маълумотларнинг йўқ қилиниши, блокраниши, модификацияси одамларнинг ўлимига ва уларнинг соғлиғига зарар етказиши, мулкни йўқ қилиши, катта миқёсда иқтисодий зарар етказиши мумкин.

Компьютер технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг кўпайиши, уларнинг юқори даражадаги ижтимоий хавфлилиги мазкур жиноятлардан муҳофаза қилиш чораларини (аввало компьютер технологияларининг ўзини кўриқлаш орқали) ишлаб чиқишни тақозо этди. Ахборот технологияларининг жадал ривожланиши ва Интернетдан кенг фойдаланиш кундалик фаолиятнинг барча соҳаларида, ишлаб чиқариш жараёнида, савдо, таълим, кўнгилочар хизматлар соҳасида ва ҳатто замонавий одамнинг фикрлаш тарзида инқилобий ўзгаришларга олиб келди. Ҳаётимиз сифатини яхшилайдиган ушбу ўзгаришлар билан бир қаторда, жиноятчиликнинг янги шакллари ривожланишига ёрдам берадиган шарт-шароитлар пайдо бўлди. Жиноятнинг ушбу янги шакллари, одатда, **“Ахборот технологиялари жиноятлари”** деб номланади. Жамоат хавфсизлигига қарши жиноий тажовузнинг бундай тури 2007 йилда Ўзбекистон Республикасининг Жиноят Кодексига (бундан кейин – Жиноят Кодекси) киритилди. 2007 йил 25 декабрда қабул қилинган “Ахборотлаштириш ва маълумотларни узатиш соҳасидаги ноқонуний хатти-ҳаракатлар учун жавобгарликнинг кучайиши муносабати билан Ўзбекистон Республикасининг айрим қонун ҳужжатларига ўзгартиш ва қўшимчалар киритиш тўғрисида”ги қонунга мувофиқ,

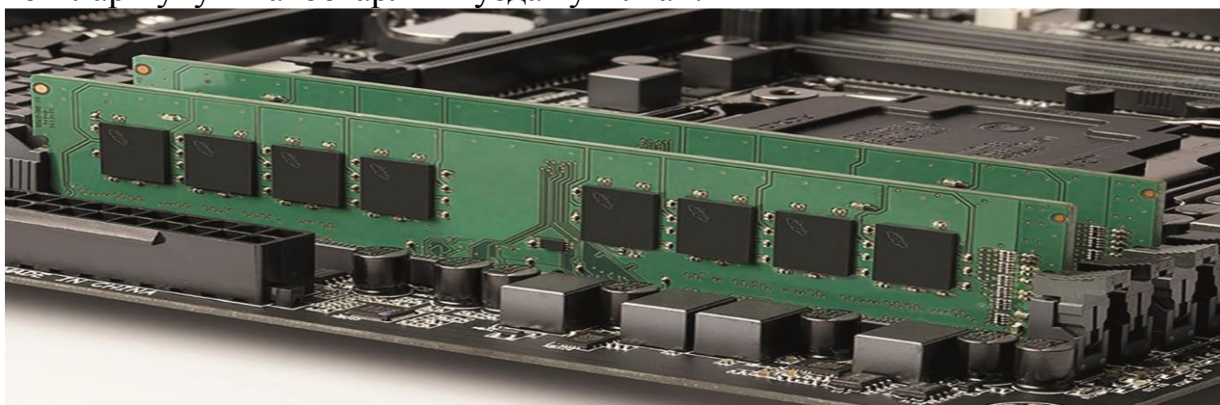

Жиноят кодекси ХХІ боб – “Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар” боби билан тўлдирилди. Ушбу бобда ахборотлаштириш қоидаларини бузиш, компьютер маълумотларига ноқонуний (рухсатсиз) кириш, компьютер орқали саботаж қилиш, зарарли дастурларни яратиш, ундан фойдаланиш ёки тарқатиш ва бошқа бир қатор ноқонуний хатти-ҳаракатлар каби жиноятлар учун жазолар белгиланган.

Мазкур гуруҳга мансуб жиноятлар замонавий ахборот технологияларининг ривожланиши натижасида вужудга келган ҳамда бугунги кунда кенгайиб бораётган жиноят турларидан бири ҳисобланади. Мамлакат Жиноят кодекси ушбу соҳада қуйидаги ҳаракатларни (ҳаракатсизликни) жиноят деб белгилайди:

- ахборотлаштириш қоидаларини бузиш (278¹-модда);
- компьютер ахборотидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш (278²-модда);
- компьютер тизимидан, шунингдек телекоммуникация тармоқларидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш учун махсус воситаларни ўтказиш мақсадини кўзлаб тайёрлаш ёхуд ўтказиш ва тарқатиш (278³-модда);
- компьютер ахборотини модификациялаштириш (278⁴-модда);
- компьютер саботаж (278⁵-модда);
- зарар келтирувчи дастурларни яратиш, ишлатиш ёки тарқатиш (278⁶-модда);
- телекоммуникация тармоғидан қонунга ҳилоф равишда (рухсатсиз) фойдаланиш (278⁷-модда).

Бундан ташқари, Жиноят кодексида компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб мулкни ўзлаштириш ёки растрата қилиш, компьютер техникаси воситаларидан фойдаланиб содир этилган фирибгарлик, компьютер тизимида рухсатсиз кириш орқали мулкни ўғрилаш каби компьютер жиноятлари учун жавобгарлик кўзда тутилган.

Мазкур турдаги жиноятларнинг бевосита **объекти** – бу компьютер тизимларини, шунингдек, телекоммуникация тармоқларини уларга рухсатсиз киришдан ҳимоя қилиш тартибини таъминлайдиган ижтимоий муносабатлар, **факультатив бевосита объекти** эса фуқароларнинг шахсий, мулкӣ ва бошқа манфаатлари ёки давлат ёки жамоат манфаатлари ҳисобланади.

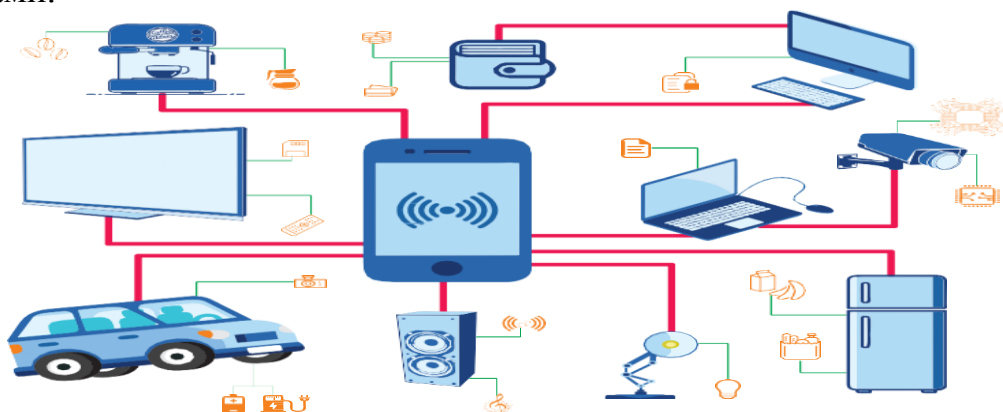

Юқорида таъкидлаб ўтилган ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг **субъекти** умумий бўлиб – 16 ёшга тўлган шахс ҳисобланади.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларни тергов қилишда авваламбор қуйидаги бир қатор тушунчаларнинг таърифини яхши билиб олишимиз талаб этилади:

Компьютер тизими деганда компьютер тизими хотирасида сақланадиган маълумот, компьютер ёки бошқа ахборот воситаларида компьютер тизимини идрок этадиган шаклда ёки алоқа каналлари орқали узатиладиган маълумотлар тушунилади.

Аппарат ускуналари – бу кўп сонли турли хил маълумотлар билан ишлаш, шунингдек, турли хил маълумотларни (матн, графика, видео, аудио ва бошқалар) сақлаш, қайта ишлаш, фойдаланиш ва узатиш имконини берадиган дастурлаштириладиган ва электрон ҳисоблаш қурилмалари тўплами.

Аппарат ускуналари тушунчаси нафақат аппарат ускуналарини, балки ушбу турдаги қурилмаларда ўрнатилган ва уларнинг асосий функцияларини бажарилишини қўллаб-қувватловчи **дастурларни ҳам** ўз ичига олади. Амалда, қурилмаларнинг ўзи ва уларда ишлайдиган дастурлар **ягона аппарат-дастурий комплекснинг** мазмуний қисмлари сифатида кўриб чиқилади.

Ўз навбатида, **махсус аппарат ускуналари** дейилганда ҳимояланган компьютер тизими ва телекоммуникация тармоқларини рухсатсиз кириш, нусхалаш, ўғрилаш, ўғрилашдан ёки унда сақланадиган маълумотни ўзгартиришдан ҳимоя қилиш учун мўлжалланган механик, электромеханик, электрон, оптик, лазер, радиотехника, радар ва бошқа қурилмалар, тизимлар ва иншоотларни англатади.

Бундай маҳсулотларни ишлаб чиқиш (ишлаб чиқариш) ёки тарқатишнинг мақсади – фойдаланувчиларга ҳимояланган компьютер тизимлари, телекоммуникация тармоқларига айнан ноқонуний (рухсатсиз) киришни таъминлаш, масалан, пулли манбалардан бепул фойдаланиш, тарқатилиши тақиқланган маълумотлардан фойдаланиш ва ҳ.к.

Ҳимояланган компьютер тизимига ёки телекоммуникация тармоғига **қонунга хилоф равишда** кириш қонуний фойдаланувчи бўлмаган ёки ушбу компьютер тизими ёки телекоммуникация тармоғи билан ишлашга рухсати бўлмаган шахс томонидан амалга оширилади.

Ҳимояланган компьютер тизими – бу маълум бир операцион шароитларда, ўта муҳим маълумотларни ўз ичига олган ахборот маконининг бир қисмининг махфийлиги, яхлитлиги ва фойдалана олишини таъминлайдиган ва кўплаб таҳдидларга дучор бўлган шароитларда ишлашга имкон берадиган тизим. Компьютер тизимини ҳимоя қилиш, аввало, ундаги маълумотларни ҳимоя қилиш учун амалга оширилади.

Телекоммуникация тармоғи – бу маълумот узатишнинг бир ёки бир нечта турини: телефон, телеграф, факс орқали узатилишини ва бошқа турдаги ҳужжатли хабарларни, телевизион ва радиоэшиттиришлар трансляциясини таъминловчи телекоммуникация воситаларининг бирикмаси

Тергов пайтида компьютерлар ва унинг таркибий қисмлари қимматли далиллар бўлиши мумкин. Ускуна, дастурий таъминот, ҳужжатлар, фото-суратлар, расм файллари, электрон почта хабарлари ва қўшимчалар, маълумотлар базаси, молиявий маълумотлар, интернетга кириш тарихи, суҳбат журналлари, дўстлар рўйхати, воқеалар журналлари, ташқи қурилмаларда сақланган маълумотлар ва компьютер билан боғлиқ маълумотларни аниқлаш тизим ва таркибий қисмлар – буларнинг барчаси потенциал далиллардир.

Хотира қурилмалари. Қаттиқ дисклар, ташқи қаттиқ дисклар, олинадиган ташувчилар, флешкалар ва хотира карталари каби сақлаш мосламаларида

жиноятни тергов қилишда қимматли далил бўлиши мумкин бўлган электрон почта хабарлари, кўриб чиқиш тарихи, интернетдаги суҳбат журналлари ва дўстлар рўйхати, расмлар, расм файллари, маълумотлар базаси, молиявий ёзувлар ва воқеалар журналлари каби маълумотлар бўлиши мумкин.

Юқорида кўриб ўтилган барча электрон қурилмалар (электрон ахборот ташувчи воситалар) рақамли далилларни олиш учун зарур ҳисобланади.

Рақамли далиллар деганда тергов учун аҳамиятли бўлган рақамли ахборот ташувчиларидан олиниб синчковлик билан қайта ишланган ва таҳлил қилинган ҳамда электрон қурилма томонидан сақланадиган, олинган ва узатилаётган ахборот ва маълумотлари тушунилади. Электрон қурилмалар ёки улардан олинган маълумотларни текшириш ва қайд қилиш таъминланганида рақамли далилларни олиш мумкин.

Воқеа содир этилган жойга келганлар рақамли далиллар, шунингдек, ДНК, бармоқ излари ёки серология каби ашёвий далилларни ўз ичига олиши ва белгиланган тартибда тартиб олинишини тушунишлари керак.

Периферия қурилмалари – бу фойдаланувчиларнинг кириш имкониятини ва компьютер функцияларини кенгайтириш учун компьютер ёки компьютер тизимига уланадиган ускуналар. Қурилма функциялари, имкониятлари ва компьютер тизими билан боғлиқ ҳар қандай аниқловчи маълумотлар; компонентлар ва бирикмалар, шу жумладан, интернет протоколи (IP) ва компьютерлар ва қурилмалар билан боғлиқ бўлган маҳаллий тармоқ (LAN) манзиллари; кенг эшиттиришли узатиш созламалари, шунингдек, мультимедиага кириш картаси (MAC) ёки тармоқ интерфейси картаси (NIC) манзиллари **далил сифатида** фойдали бўлиши мумкин.

Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларни тергов қилишда тергов ҳаракатлари тушунчасининг шу жумладан тергов ҳаракатлари ўтказиш тактикасининг турли хил талқинлари мавжуд.

Криминалистика тактикаси – бу дастлабки ва суд терговини ташкил этиш ва режалаштириш, уни амалга оширувчи шахсларнинг хулқ-атворини, далилларни тўплашга, тергов қилишга қаратилган алоҳида тергов ва суд ҳаракатларини амалга ошириш усуллари, шунингдек, жиноятнинг содир этилишига ёрдам берган ҳолатларни аниқлаш учун уларнинг асосида ишлаб чиқилган илмий қоидалар ва тавсиялар тизимидир.

Кибержиноятларни текшириш жараёнида МДХ мамлакатларининг хорижий тажрибаси шуни кўрсатадики, қуйидаги тергов ҳаракатлари олиб борилмоқда: сўроқ қилиш, юзлаштириш, воқеа жойини кўздан кечириш; тинтув; олиб қўйиш; тергов эксперименти; суд экспертизаларини тайинлаш. Шу билан бирга, тактик тавсияларни ишлаб чиқиш учун кибержиноятларни текширишдаги тергов ҳаракатларини вербал ва новербалларга ажратиш таклиф этилади. Вербал тергов ҳаракатларини ишлаб чиқаришда, дастлабки, маълумотларнинг манбаи – бу идеал тасвирларнинг манбаи сифатида бўлувчи шахс. Кибержиноятни тергов қилишда новербал тергов ҳаракатлари қуйидагиларни ўз ичига олади: воқеа жойини кўздан кечириш; тинтув ва олиб қўйиш; тергов эксперименти; суд экспертизасини тайинлаш.

Новербал тергов ҳаракатларини ишлаб чиқаришда, моддий излари ташув-чиси сифатида нарсалар, ҳужжатлар, нарсалар маълумот манбаи ҳисобланади. Кибержиноятни текширишда маълум тергов ҳаракатларини ишлаб чиқариш компьютер маълумотларини олиш билан боғлиқ эканлигига эътибор қаратиш лозим.

Ҳодиса содир бўлган жойни (теварак-атрофни, уйни, хизмат ёки бошқа биноларни, ашёларни ва ҳужжатларни) **кўздан кечириш** жиноят изларини ўз вақтида аниқлаш, жиноят ишига алоқадор бошқа ҳолатларни аниқлаш мақсадида амалга оширилади. Кибержиноятларни текширишда воқеа жойини (теварак-атроф, уй, офис ёки бошқа бинолар, объектлар ва ҳужжатлар) текшириш дастлабки ва кечиктириб бўлмайдиган тергов ҳаракатларидир.

Кибержиноятларни тергов қилиш пайтида воқеа жойини кўздан кечиришнинг мақсади кибержиноятларнинг фош этилиши ва тергов қилиниши учун келажакда иш версиясини тақдим этишда фойдаланилиши учун аҳамиятга эга бўлган зарур маълумотлар ва далилларни тўплаш учун зарур маълумотларни ва турли хил изларни қонунчилик доирасида белгиланган тартибда ўз вақтида аниқлаш, ўрганиш, қайд этиш, олиб қўйиш ва дастлабки текширишлардан иборат. Бунда, ҳодиса содир бўлган жойини кўздан кечириш умуман амалга оширилмайдиган ҳолатлар ҳам мавжуд. Сабаби оддий – бундай жойнинг йўқлиги. Бу шунинг билан, кибержиноятлар содир бўлган жойни кибермакон тизими томонидан белгиланадиган жиноятларнинг ҳолатини аниқламасдан белгилаб бўлмайди.

Шундан келиб чиқиб кўздан кечириш тергов ҳаракатини такомиллаштирган ҳолда кибермаконни кўздан кечиришни кўздан кечириш тергов ҳаракатининг бир тури сифатида қонунчилик нормаларига ва амалиётга жорий қилиш, ва қоида тариқасида мазкур турдаги кўздан кечиришни махсус билимларга эга бўлган мутахассислар иштирокида ўтказиш лозим деб ҳисоблайман.

Кибержиноятчиликка қарши курашни қийинлаштирадиган яна бир муаммолардан бири техник воситаларнинг замон талабларига жавоб бермаслиги десак, муболаға бўлмайди. Муҳими шундаки, интернетга уланган компьютер интернетга уланган ҳар қандай бошқа бир компьютер билан алоқа қилиши мумкин. Шундай экан бизда зарур махсус билим ва барча керакли техник воситалар таъминланадиган бўлса, юқорида келтириб ўтилган “ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар”ни янада тез, тўла, оқилона ва адолатли равишда фош этишимиз ҳамда қонуний қарорлар қабул қилишимиз мумкин бўлади. Зеро ҳеч қайси бир кибержиноят изсиз бўлмайди!

А.У. АЛИЕВ,

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ахборот технологиялари кафедраси ўқитувчиси;

Ф.Ш. ЁДГорова,

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
3-курс курсанти

ИИО ТЕЗКОР БЎЛИНМАЛАРИНИНГ КИБЕРТЕРРОРИЗМ ВА КИБЕРЭКСТРЕМИЗМНИНГ ОЛДИНИ ОЛИШДАГИ УСТУВОР ВАЗИФАЛАРИ

Бугунги глобаллашув даврида кибертерроризм ва киберэкстремизм инсоният ҳаётига раҳна солаётган энг хавфли иллатлардан бири бўлиб келмоқда. Терроризм ва экстремизм қарши самарали курашиш нафақат ички ишлар органлари ходимлари балки, ҳар бир фуқароларнинг вазифасидир. Кибертерроризм атамасини 1980 йилларда Хавфсизлик ва разведка институтининг катта илмий ходими **Барри Коллин** томонидан таклиф қилинган бўлиб, у терроризмнинг реал дунёдан виртуал дунёга ўтиш тенденцияси, тобора кучайиб бораётгани кескин ривожланишини келтирган. Ушбу концепциянинг умумий қабул қилинган таърифи йўқ: кўпинча "кибертерроризм" кибержиноят, киберуруш ёки "оддий" терроризмнинг намоён бўлишини англатади. Таъкидланишича, бу атама ҳаддан ташқари кўп қўлланилади ва бу ходисанинг хавфи оммавий ахборот воситалари ва ўз маҳсулотларини сотишни кўпайтиришни хоҳлайдиган ахборот хавфсизлиги воситаларини ишлаб чиқарувчилар томонидан бўрттирилади

Стратегик ва халқаро тадқиқотлар маркази кибертерроризмни “муҳим миллий инфратузилма (хусусан, энергетика, транспорт, ҳукумат) фаолиятини тўхтатиш ёки ҳукуматни ҳамда тинч аҳолини мажбурлаш ва қўрқитиш учун компьютер тармоғи воситаларидан фойдаланиш” деб таърифлайди

Киберфазода кибертеррор ҳужумини амалга ошириш учун турли усуллардан фойдаланиш мумкин:

- давлат ва ҳарбий сирларга, банк ва шахсий маълумотларга рухсатсиз кириш;
- ахборот маконининг алоҳида жисмоний элементларига зарар етказиш, масалан, электр тармоқларини йўқ қилиш, шовқинларни яратиш, техник воситаларни йўқ қилиш учун махсус дастурлардан фойдаланиш;
- ҳимоя тизимларини енгиш, вируслар, дастурий хатоларни киритиш орқали ахборот, дастурлар ва техник ресурсларни ўғирлаш ёки йўқ қилиш;
- дастурий таъминот ва маълумотларга таъсири;
- махфий маълумотларни ошкор қилиш ва эълон қилиш таҳдиди;
- дезинформация, террористик ташкилотнинг қудратини намоёйиш этиш ва унинг талабларини эълон қилиш мақсадида оммавий ахборот воситаларини эгаллаб олиш;

- алоқа линияларини йўқ қилиш ёки фаол равишда бостириш, нотўғри манзиллаш, алоқа тугунларини ортиқча юклаш; ахборот ва психологик операцияларни амалга ошириш ва бошқалар.

Кибертерроризм объектлари

Давлатлар, халқаро ташкилотлар, йирик корпоратсиялар ва нисбатан кичик компаниялар, сиёсатчилар ва бошқа таниқли шахслар, шунингдек, тасодифий танланган одамлар ҳам онлайн террорчилар ҳужумига дучор бўлишлари мумкин. Кибертеррорчиларнинг ҳаракатлари фуқаролик инфратузилмаси ва ҳарбий объектларга қаратилган бўлиши мумкин. Баъзи экспертлар энергетика ва телекоммуникатсия тармоқлари, ҳаво ҳаракатини бошқариш, молия институтлари, муҳофаа корхоналари ва бошқа муҳим объектлар террористик киберҳужумларга бошқаларга қараганда кўпроқ мойил, деб ҳисоблашга мойил. Ҳужум мақсадлари аппарат, дастурий таъминот, тармоқ алоқаси протоколлари, сақланган маълумотлар, ахборот технологиялари мутахассислари ва хизмат кўрсатиш ходимларини ўз ичига олиши мумкин. Ҳужумчилар муҳофаа тизимларини кейинчалик ўчириб қўйиш учун назорат қилишлари мумкин. Охириги сценарий кўп ҳолларда содир бўлади ва индивидуал хизматларнинг ишлаши кўпинча бузилади. Одатда, бундай ҳаракатлар террорчиларнинг фикрига шерик бўлган ва уларнинг шериклари бўлган шахслар ёки компаниялар томонидан амалга оширилади. Жиноятчиларнинг ўзлари асосан алоқаларни йўқ қилишга, ахборот ва транспорт каналларига зарар етказишга қаратилган ҳаракатларни амалга оширадилар. Агар ҳужумга учраган объектлар ҳаётни қўллаб-қувватлашнинг муҳим тизимларининг бир қисми бўлса, уларнинг ишига учинчи шахсларнинг аралашуви оддий террорчилик ҳужумларида бўлгани каби кенг кўламли вайронагарчилик ва одамларнинг қурбон бўлишига олиб келиши мумкин. Кибертерроризм трансчегаравий хусусиятга эга бўлганлиги сабабли, унинг кўринишлари давлатлар ўртасидаги муносабатларнинг ёмонлашишига, иқтисодий ва дипломатик алоқаларнинг бузилишига, давлатлараро ташкилотлар фаолиятига тўсқинлик қилиши мумкин. Бу халқаро муносабатларнинг шаклланган тизимини бутунлай йўқ қилиши, жамиятда ваҳима қўзғатиши ва одамларнинг жисмоний жиноятларга уюшган тарзда қаршилик кўрсатишини қийинлаштириши мумкин.

Экстремистик ва халқаро террорчилик ташкилотлари диний ақидалар ниқоби остида ёшларни зўравонликка, миллий ўзлигини, маданий-маърифий ва оилавий қадриятларини йўқотишга ундаш йўли билан жамиятда зўравонлик ва радикал қарашларни тарқатишни давом эттирмоқда. Буларнинг барчаси фуқароларни экстремистик ва террорчилик ташкилотлари сафига жалб қилиш учун шарт-шароит яратмоқда. Шундай ҳаракатларни интернет орқали содир этаётганини инобатга олиб, кибертерроризм ва киберэкстремизмни олдини олиш ва чек қўйиш, уларни молиялаштиришга барҳам бериш борасида миллий ва халқаро даражада саъй-ҳаракатларни бирлаштириш давлат сиёсатининг муҳим йўналишларидан бири ҳисобланади. Президентимиз Ш.М.Мирзиёевнинг 2017–2021 йилларда Ўзбекистон

Республикасини ривожлантиришнинг бешта устувор йўналиши бўйича “Ҳаракатлар стратегияси”да белгиланган вазифалардан келиб чиққан ҳолда, шунингдек, терроризм ва экстремизмга қарши курашиш чора-тадбирларини такомиллаштириш мақсадида 2021–2026 йилларга мўлжалланган экстремизм ва терроризмга қарши курашиш бўйича Ўзбекистон Республикаси Миллий стратегияси тасдиқланди ва ушбу ишларни амалга ошириш юзасидан “Йўл Харитаси” тузилди.

Ўзбекистон Республикасининг экстремизм ва терроризмга қарши курашиш бўйича 2021–2026 йилларга мўлжалланган Миллий стратегиясида экстремизм ва терроризмнинг минтақада тарқалиши учун асосий сабаб ва шарт-шароитлар ҳам, экстремист ва террорчилар ўз бузғунчи фаолиятида фойдаланадиган турли ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, ғоявий ва бошқа омиллар ҳам инобатга олинди. Юқоридагиларни инобатга олиб, давлатимиз раҳбари томонидан бир қанча ишлар амалга оширилди. Жумладан: инсон ҳуқуқ ва эркинликларини таъминлаш, унинг манфаатларини ҳимоя қилиш мақсадида, “Меҳр 1,2,3,4” операциялари амалга оширилиб, Сурия, Ироқ ва Афғонистонда оғир ва чорасиз аҳволга тушиб қолган 438 нафар аёллар ва болалар мамлакатимизга олиб келинди.

Ўзбекистон Республикаси Ички ишлар органлари ходимлари Тезкор-кидирув ходимлари кибертеррористик ҳаракатларни ижтимоий тармоқларда жадал тарқатиш ва уни амалга ошириш жараёнида бевосита тезкор тадбирларни амалга ошириш билан юртимизни осудалигини сақлаш давомида ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар билан ҳамкорликда иш олиб боради ва қуйидаги вазифаларни амалга оширади:

1) Инсон ҳуқуқлари, эркинликлари ва қонуний манфаатлари, юридик ва жисмоний шахсларнинг мол-мулки ҳимоя қилинишини, шахс, жамият ва давлат хавфсизлигини таъминлаш;

2) Кибертеррористик ҳаракатларни ижтимоий тармоқларда содир этилишини олдини олиш, уларни аниқлаш, уларга барҳам бериш ва уларни фош этиш, шунингдек жиноятларни тайёрлаш ва содир этишга дахлдор шахсларни аниқлаш ҳамда топиш;

3) Суриштирув, тергов органларидан ва суддан яшириниб юрган, жиноий жазодан бўйин товлаётган шахсларни, бедарак йўқолган шахслар ва қонунчиликда назарда тутилган ҳолларда бошқа шахсларни қидиришни амалга ошириш, шунингдек таниб олинмаган мурдаларнинг биометрик идентификацияни аниқлаш;

4) Шахс, жамият ва давлат хавфсизлигига таҳдид солаётган шахслар, ходисалар, ҳаракатлар (ҳаракатсизлик) ҳақида ахборот тўплаш.

Ушбу вазифаларни бажаришда тезкор ходимдан зийраклик, техник воситалардан фойдаланиш, эътиборлилик, киришимлилик, мукаммал билим ва тажрибани талаб этади.

Хулоса сифатида таъкидлаш жоизки, минтақа ва умуман дунёдаги вазиятнинг мураккаблигига қарамай, мамлакатимизнинг янги ислохотлар ва ривожланиш даврида Президент Шавкат Мирзиёев раҳнамолигида амалга

ошириб келинаётган оқилона ички ва ташқи сиёсат ҳамда халқимизнинг кучли иродаси, меҳнатсеварлиги, бағрикенглиги ва маърифатпарварлиги туфайли мамлакатимизда тинчлик ва барқарорлик таъминланиб келинмоқда. Шундай экан, юртимизда ҳукм сураётган тинч ва осуда ҳаётни асраш, унинг мустақиллиги ва барқарорлигига муносиб ҳиссамизни қўшиш – ҳар биримизнинг, шу азиз Ватанда яшаётган турли миллат ва дин вакиллариининг энг асосий вазифаларидан бўлмоғи лозим.

С.З. АБДАЗИМОВ,

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
Ахборот технологиялари кафедраси ўқитувчиси;*

Ж.Б. ЗАРИПОВ,

*Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси
3-курс курсанти*

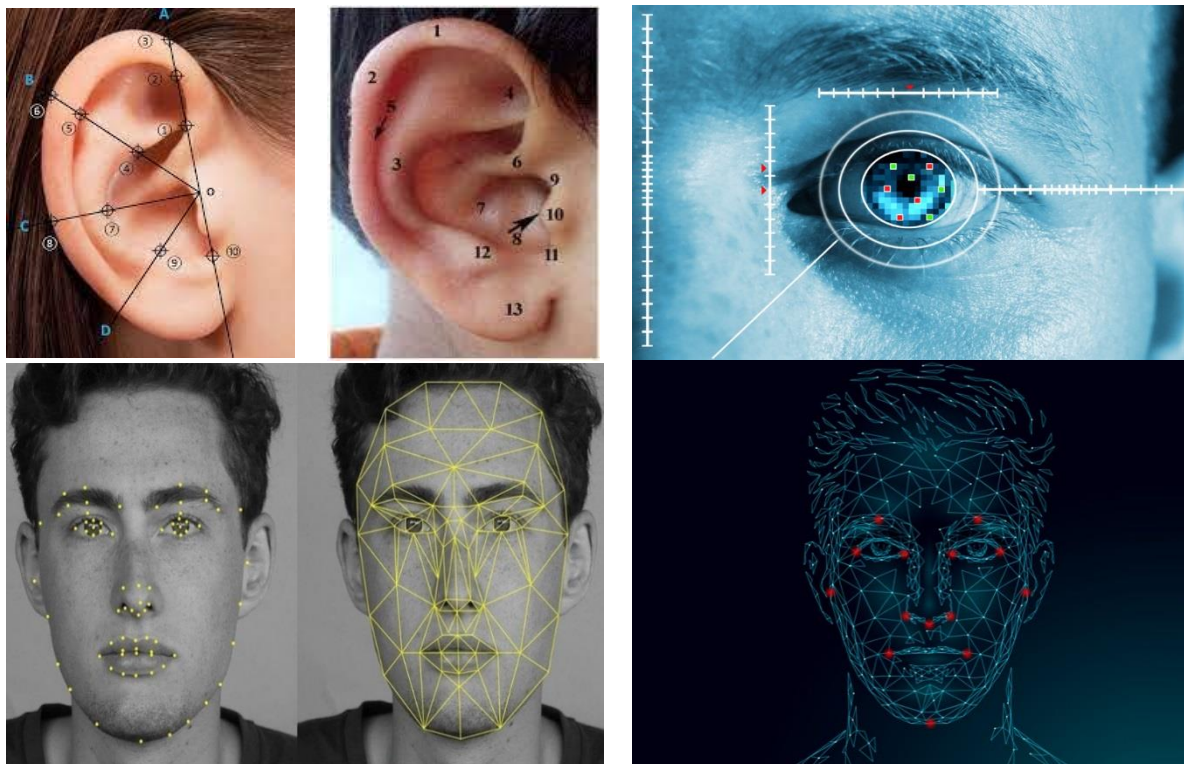
ТЕРАН ЎҚИТИШ ТЕХНОЛОГИЯСИ АСОСИДА ЮЗ ТАСВИРИ ОРҚАЛИ ТАНИБ ОЛИШНИНГ СУНЪИЙ ИНТЕЛЛЕКТ ТЕХНОЛОГИЯСИГА АСОСЛАНГАН УСУЛЛАРИ

Мамлакатимизда амалга оширилаётган ислохотларнинг энг долзарб йўналишларидан бири бу - барча соҳаларга ахборот технологиялари, телекоммуникациялар, маълумотларни узатиш тармоқлари, интернет хизматларидан фойдаланишни жорий этиш ҳисобланади. Ахборот технологиялари ва коммуникацияларни давлат бошқаруви, айниқса фуқароларга интерактив хизматлар кўрсатиш соҳасига, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар фаолиятига жадал татбиқ этилиши бевосита давлатимиз раҳбарининг алоҳида эътиборида бўлганлиги боис, бугунги кунда мазкур соҳадаги ишлар мамлакатимиз сиёсатининг устувор йўналишига айланди.

Идентификация – фойдаланувчини унинг идентификатори бўйича аниқлаш жараёни. Фойдаланувчи тизимдан фойдаланишга уринганида биринчи галда бажариладиган жараён. Фойдаланувчи тизимга унинг сўрови бўйича ўзининг идентификаторини билдиради, тизим эса ўзининг маълумотлар базасида унинг борлигини текширади. Биометрик параметрлардан фойдаланган ҳолда амалга ошириладиган идентификация биометрик идентификация дейилади. Биометрик идентификация биометрик тизимларда амалга оширилади.

Идентификация тизимларида таниб олишнинг биометрик параметрлари сифатида қуйидагиларни кўрсатишимиз мумкин:

- *Юз тасвири асосида таниб олиш;*
- *Юз томографияси асосида таниб олиш;*
- *Бармоқ излари асосида таниб олиш;*
- *Қулоқнинг геометрик шакли асосида таниб олиш;*
- *Кўз қорачиги асосида таниб олиш.*

Сўнгги йилларда биометрик параметрлар асосида рақамли тасвирларга автоматик ишлов беришда қўлланилувчи нисбатан қулай ва унча қиммат бўлмаган тизимларни яратиш масаласи замонавий технологиялар соҳаси мутахассислари орасида катта қизиқиш уйғотмоқда. Кўплаб биометрик усул ва ёндашувлар орасида шахсни юз тасвири асосида идентификациялаш масаласи, қўлёзма ёзуви, бармоқ изи ҳамда кўзнинг рангдор пардаси тасвирлари асосида идентификациялаш каби бошқа усуллардан кўра кўпроқ афзалликларга эга. Ушбу усул маълумотларни тўплаш давомида кузатилаётган шахс билан контактни (қўл билан тегиш ва ҳ.к.) талаб этмайди ва унинг саломатлигига хавф солмайди.

Юзни таниб олишдаги асосий муаммолар сифатида ёритилганлик, юз ифодалари, юзнинг турли жойлашуви, қисман окклюзия, юзнинг тузилиши ва ҳалақит фон кабиларни кўрсатиш мумкин. Тасвирлардан юзларни таниб олиш – бу тасвирлардаги бир ёки бир нечта шахсларни идентификациялаш усулидир.

Юзни таниб олиш алгоритмлари, одатда, юзнинг алоҳида белгилари ҳисобланувчи махсус нуқталари ва юз компоненталарининг қийматларини аниқлаб олади ҳамда мазкур қийматларни маълумотлар базасидаги мавжуд қийматлар билан ўзаро таққослаб энг мос келувчиларини топишга хизмат қилади.

Юзларни таниб олиш – бу тасвирлардаги бир ёки бир нечта одамларни идентификациялаш усулидир. Юзни таниб олиш алгоритмлари, одатда, юзнинг алоҳида белгилари ҳисобланувчи юз бурчак нуқталари ва юз компоненталарининг қийматларини аниқлаб олади ҳамда мазкур қийматларни маълумотлар базасидаги мавжуд қийматлар билан ўзаро таққослаб энг мос

келувчиларини топишга хизмат қилади.

Юзни таниб олиш алгоритмлари қуйидаги категорияларга бўлинади ва мазкур алгоритмлар таниб олиш, локаллаштириш ҳамда юзларни текшириш алгоритмларига ҳам қўлланади:

- а) холистик (глобал) – ташқи кўринишга асосланган (appearance-based);
- б) белгиларга (локал компоненталарга) асосланган (feature-based);
- в) гибрид (fusion) усуллар ва уларнинг таксономиялари.

Биз томондан таклиф этилаётган ёндашувда шахсни юз тасвири асосида идентификациялашни кўп поғонали биометрик тизим қуриш орқали ҳал этиш кўзда тутилган. Бунда юз тасвири локал компоненталарга ажратиб олинади, ҳамда ҳар бир компонента тасвиридан бир нечта дескриптор ва детекторлар ёрдамида белгилар векторлари ҳосил қилинади. Шунингдек, яхлит юз тасвиридан ҳам мавжуд усуллар ёрдамида алоҳида белгилар вектори ҳосил қилинади. Белгилар векторлари маълумотлар базасида сақланади, мазкур векторлар таниб олиш самарадорлигини ошириш учун ҳосил қилинувчи юз компоненталари комбинациялари (ўнг кўз+чап кўз; ўнг кўз + чап кўз + бурун; бурун+оғиз ва ҳ.к.) бўйича мос равишда конкатинация қилишда фойдаланилади ва таниб олиш алгоритмларига кирувчи қийматлар вазифасини бажаради. Бунда компоненталар комбинацияси кўп поғонали тизимнинг поғоналари сифатида қаралади. Поғонадан поғонага ўтишда комбинацияланувчи компоненталар биттага ошириб борилади ва якуний поғонада барча компоненталар иштирок этади. Белгилар векторлари ва уларнинг конкатинацияси асосида классификациялаш амалга оширилади ва олинган натижалар якуний қарор қабул қилиш интеграторларига узатилади. Интеграторлар мустақил классификаторлардан олинган қийматлар асосида якуний қарор қабул қилади. Тизимда эҳтимолий Байес, нейро тармоқли, лог-чизиқли интеграторлардан фойдаланилади. Таклиф этилаётган биометрик тизим функционаллигини таъминлашда юзтасвири ва унинг локал компоненталаридан белгилар ажратиш орқали белгилар фазосини шакллантириш муҳим босқичлардан ҳисобланади. Рақамли тасвирдаги объектларни бирламчи геометрик белгиларидан бири бу махсус нуқталардир. Одатда, махсус нуқталар сифатида тасвирнинг яхши фарқланадиган локал ҳудудлари, яъни чегаралар, бурчаклар олинади ва улардан тимсолларни таниб олишнинг кейинги босқичларида фойдаланилади. Қуйидаги хоссаларни қаноатлантирувчи тасвирдаги нуқта махсус нуқта деб аталади:

– Барқарорлик – бунда берилган тасвирнинг масштаби, ёрқинлиги, ракурси ўзгарганда ва ҳалақитлар қўшилганда ҳам махсус нуқта юзнинг айнан бир жойида бўлиши;

– Аҳамиятлилик – бунда ҳар бир махсус нуқта ягона тавсифга эга бўлиши;

– Компактлик ва самарадорлик – бунда махсус нуқталар сони юз тасвиридаги нуқталар сонидан анча кам бўлиши;

– Локаллик – “ўзига хослик” тасвирнинг бирор-бир қисми бўлиб, у, одатда, тасвирнинг кичик қисмини эгаллайди. Шунинг учун у тўсиқларга

нисбатан сезгир эмас. Тасвир махсус нуқталарини ажратиб олиш алгоритми детектор деб аталади. Дескриптор махсус нуқта атрофини ўзига ҳослигини аниқловчи тавсиф бўлиб, у аниқланган параметрларни сонли ёки бинар векторларини ифодалайди.

Вектор узунлиги ва параметрлар тури қўлланиладиган алгоритм асосида аниқланади. Дескриптор тасвир махсус нуқталари тўпламидан маълум бир махсус нуқтани ажратиб олиш имконини беради. Бу турли тасвирларни солиштиришда бир объектга тегишли ўзига ҳосликлар калит жуфтликларини яратиш учун зарур ҳисобланади. Шахсни идентификациялаш тизимини ишлаб чиқишда параллел ҳисоблаш технологияларини қўллашни инобатга олган ҳолда юз тасвирлари махсус нуқталарини тезкорлик жиҳатдан самарадор бўлган детектор ва дескрипторларни ушбу тасвирларнинг белгилар фазосини шакллантириш учун асосли танлаш мақсадга мувофиқ бўлади.

Хулоса қилиб айтиш мумкинки гумонланувчиларни юз тасвири орқали таниб олишда суний интелектдан кенг фойдаланилади яъни шахснинг юз қисмида ўзгармас нуқталар орқали унинг шахсни тасдиқловчи ҳужжати учун олинган фото сурат билан ёки ҳайдовчилик гувоҳномаси учун туширилган фото суратлан орқали шакллантирилган базадаги маълумотлар билан идентификация қилиб унинг шахсига аниқлик киритиш мумкин. Ўзбекистон Республикаси президенти Ш.М.Мирзиёевнинг 2022 йил 3 май куни Ситуацион таҳлил марказида булди ва унинг имкониятлари билан танишиб чикди. Унга кура Ситуацион-таҳлилий марказ имкониятлари транспорт обектларида ва метрополитенда йўловчилар оқимини тўлиқ назорат қилиш имконияти яратилган. Бундан ташқари бу тизим бекатларда содир этилиши мумкун бўлган кўнгилсиз ҳодисалар ва қаровсиз қолдирилган буюмларни шунингдек, шубҳа остида бўлган шахсларни аниқлаш имкониятига эга. Бекатларда ҳаракатланаётган барча фуқароларни юз қиёфаси орқали шахсини аниқлаб, қидирувда бўлган бўлмаганлигини аниқлашимиз мумкун. Йўловчилар оқими кўпайган вақтларда, яъни ҳафтанинг иш ва ўқиш кунларида олий ўқув муассасаларига яқин бекатларда йўловчилар оқими жуда кўпайганда шу бекатларга қўшимча равишда нарядлар жалб қилиб жамоат хавфсизлиги таъминланади. Тизимда қидирув ячейкаси мавжуд бўлиб, бу орқали қидирувда бўлган фуқароларга ўхшаш фуқаролар аниқланади ва ўша ерда хизмат олиб бораётган ходимни қўл планшетига хабар юборилади. Бу хабарни ходим қабул қилиб олгандан кейин шахсни ушлашни кўмплекс чораларини кўради.

Темир йўл вокзалларда хавфсизликни таъминлашда фақатгина ташқи ҳудуддан эмас ички ҳудуддан ҳам назорат қилиш имкониятига ходимларда мавжуд бўлган “body camera”ларига реал вақтда уланиб, мавжуд ҳолатни ҳам бевосита кузатишга эгамиз.

Аэропортларда хавфсизликни таъминлашда биринчи навбатда келаётган сайёҳларнинг мулкӣ дахлсизлигини таъминлаш биринчи навбатдаги вазифа ҳисобланади. Бу ҳудудда ҳам қидирувда бўлган автотранспорт воситалари ва шахсларни аниқлаш тизими тўлиқ жорий этилган. Шу билан бир қаторда, қаровсиз қолдирилган ёки ўғирлик ҳолатлари содир этилиши мумкун бўлган

сайёҳ ёки фуқароларимизни юклари йўқолиш ҳолатлари аниқланса, хизмат олиб бораётган ходимларимизниг планшетларига хабар юборилади ва бу турдаги ҳаракатларни дарҳол олди олиниб, юклар эгасига қайтарилади. Бу ҳудудда ҳам тартибсиз ҳаракатланаётган транспорт воситалари ҳуқуқбузарлик ҳолатларини содир этса, жарима қўллаш имкониятига эга.

2023 йилда мамлакатимизга ташриф буюрувчи сайёҳлар сони 10 млнга етиши кутилмоқда. Албатта, хавфсиз туризм тизимини дунёнинг барча ривожланган мамлакатлар каби таъминлаш ҳам энг муҳим вазифалардан бири ҳисобланади. Марказда туризм соҳаси вакили ҳам доимий фаолият кўрсатиб, шу ердан туриб хавфсиз туризм тармоғини масофадан туриб бошқаради, таҳлил қилади ва албатта муаммо пайдо бўлганда автоматик ечим таклиф қилади. Бу ҳам рақамлаштириш натижаси.

Ўҳуд нazorати муайян ҳудуднинг тезкор вазиятини, кузатиб бориладиган объектлар, ҳодисалар ва жараёнларни комплекс мониторинг қилиш, шахснинг психологик портрети асосида куч ва воситаларни манзилли бошқариш, қидирув ишларини автоматик бажарадиган дастурий тизимидир.

A.A. IMINOV;

*O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
Axborot texnologiyalari kafedrasi boshlig'i o'rinbosari,
matematika-fizika fanlari nomzodi;*

A.M. TOJIYEV,

*O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi
307-guruh kursanti*

AXBOROT TEXNOLOGIYALARI SOHASIDAGI JINOYATLAR VA ULARDAN HIMOYALANISH USULLARI HAMDA YOSHLARNI INTERNETDAGI AXBOROT XURUJLARI VA MAFKURAVIY TAHDIDLARDAN ASRASH

“Bizni hamisha o‘ylantirib keladigan yana bir muhim masala – bu yoshlarimizning odob-axloqi, yurish-turishi, bir so‘z bilan aytganda, dunyoqarashi bilan bog‘liq. Bugun zamon shiddat bilan o‘zgaryapti. Bu o‘zgarishlarni hammadan ham ko‘proq his etadigan kim – yoshlar. Mayli, yoshlar o‘z davrining talablari bilan uyg‘un bo‘lsin. Lekin ayni paytda o‘zligini ham unutmasin. Biz kimmiz, qanday ulug‘ zotlarning avlodimiz, degan da‘vat ularning qalbida doimo aks-sado berib, o‘zligiga sodiq qolishga undab tursin. Bunga nimaning hisobidan erishamiz? Tarbiya, tarbiya va faqat tarbiya hisobidan.”

Sh.M. Mirziyoyev

Global taraqqiyot sharoitida axborot texnologiyalari mohiyatini oshirishning yanada zamonaviy, innovatsion usullarini izlab topish, axborotlashtirish jarayoniga

har tomonlama ko'maklashish, ularni hayotga keng joriy etish davlat faoliyatining muhim yo'nalishlaridan biriga aylanmoqda. Zero, axborotlashtirish tizimida davlat siyosatini olib borish masalasi strategik ahamiyatga ega vazifadir.

Hozirgi kunda axborot texnologiyalarining jadal rivojlanishi va kishilik jamiyatining barcha sohalarida Internetdan keng foydalanish kundalik faoliyatning bir qismini tashkil etib, xizmat ko'rsatish, ilm-fan, ta'lim, elektron tijorat, shuningdek zamonaviy insonning fikrlash tarziga o'zining ijobiy ta'siri bilan kirib keldi. Hayot sifatini yaxshilash bilan bog'liq bo'lgan ushbu o'zgarishlar bilan bir qatorda, jinoyatchilikning yangi shakllarini rivojlantirishga qulay sharoitlar paydo bo'lganligini ta'kidlash lozim. Mazkur jinoyatlar o'z navbatida "Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar" (elektron jinoyatlar) deb nomlanadi.

Axborot texnologiyalarining doimiy rivojlanishi va Internetning paydo bo'lishi bilan "Axborot texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar" tushunchasi shakllandi. Elektron jinoyatlarning oddiy tusdagi jinoyatlardan asosiy farqi shundaki, ularning ba'zilari kompyuter yordamida (kompyuter jinoyatlari), boshqalari Internet (kiberjinoyatlar) orqali sodir etiladi. Zamon shiddati hayotimizni internet yoki ijtimoiy tarmoqlarsiz aslo tasavvur etib bo'lmashligini namoyon etayotir. Aksariyat odamlarning faoliyati internet, ijtimoiy tarmoqlar va telegram kanallari orqali dunyoda sodir bo'layotgan kundalik yangiliklardan xabardor bo'lish, ularni bir-biriga uzatish bilan bog'liq. Mamlakatimiz va dunyo miqyosida sodir bo'layotgan o'zgarishlar, voqea-hodisalar, yangiliklar to'g'risidagi ma'lumotlar barcha ijtimoiy tarmoqlarda aks etib boryapti. Bu yangiliklardan xabardor bo'lishda esa internet tizimi, mobil telefonlar va kompyuter texnologiyalaridan foydalanish ancha qulay hisoblanadi. Bundan tashqari, o'zaro ma'lumot almashish yoki biror voqea-hodisaga munosabat bildirish, o'z fikrini bayon etish yoki o'zaro muloqot qilishda ijtimoiy tarmoqlar juda qulay vositadir. Bularning bari ijtimoiy tarmoqlardan foydalanuvchilar uchun o'z fikrlari, qarashlari va tuyg'ularini bayon qilishda tengsiz imkoniyat ekanligini ko'rsatmoqda. Shuning uchun ham ijtimoiy tarmoqlar har qanday yoshdagi odamni bemisl darajada o'ziga "maftun" qilib turadi.

Bugungi kunda mafkuraviy tahdidlar aholining ma'lum bir qatlamlari, ayniqsa, yoshlarning qarashlarini o'zlariga ma'qul bo'lgan yo'nalishda o'zgartirish, diniy ekstremizm, axloqsizlik kabi buzg'unchi g'oyalarni singdirishga urinishdek ko'rinishlarda sodir bo'lmoqda. Aksariyat yoshlar o'zlarining qimmatli vaqtlarini behuda sarflab, ijtimoiy tarmoqlardan kun bo'yi foydalanishadi. Shu tariqa, ular deyarli barcha axborotga ega bo'lishadi va o'z dunyoqarashidan kelib chiqib, u yoki bu masalaga munosabat bildirishadi. Biroq bildirilgan munosabatlarning barchasini saviyali, ya'ni ma'naviyatli kishilarning fikri, deb bo'lmaydi, albatta. Ayniqsa, bugungi kunda etarli bilim va ko'nikmalarga ega bo'lmagan kimsalar ham to'g'ri yo noto'g'riligini o'ylab o'tirmasdan, ijtimoiy tarmoqlarda tarqatilgan har qanday ma'lumot yuzasidan yoxud ba'zi masalalarga bilim va salohiyati etadimi, yo'qmi, bundan qat'i nazar, o'z fikrini bildirishadi. Yoki o'zlarining yozgan «asarlari» yo »maqola», «xabar», «she'r»larini ijtimoiy tarmoqlarga joylashtirib, bir-birlarini ko'klarga ko'tarib

maqtashadi. Hozirgi tahlikali zamonda internet tarmogʻi orqali tarqatilayotgan gʻarazli maʼlumotlar, turli buzgʻunchi gʻoyalar, odob-ahloqni yemiruvchi manfur illatlar har bir ongli kishini tashvishga solishi aniq. Keyingi paytlarda internet bilan bogʻlik buzgʻunchiliklar, global tarmokdan qabih maqsadda foydalanayotganlar koʻpayib bormoqda. Oqibatda, zalolatga boshlovchi elektron nashrlar va videolavhalar keng yoyilmoqda.

Gʻalamis kimsalar yoshlarni oʻz tuzoqlariga ilintirishda internetdan ustalik bilan foydalanmoqda. Oʻzlarini “yaqin doʻst” yoki “hidoyatga chorlovchi” sifatida tanitib, yoshlarni toʻgʻri yoʻldan chalgʻitmokda. Aslida, ularning din va shariat haqida umuman ilmlari yuq, faqatgina toʻda boshidan yodlab olganlarini takrorlashdan nariga oʻtmaydilar. Boshqa tomondan qaraganda, ular bu johilligi bilan boshqalarni ham jar yoqasiga tortayotgani va kimningdir nogʻorasiga uynayotganini bilmaydilar. Bundaylar avval dinu diyonat, ibodat, jannat haqida turli jozibali soʻzlarni gapirib, gʻoʻr yoshlarni yoʻldan urib, oxir-oqibatda, razolat qurboniga aylantirmoqda. Internetdan olingan narsa toʻgʻri, ishonchli va zararsiz ekanini bilish kerak. Yaxshi-yomonning farqiga bormagan yoshlar internet orqali tarqatilgan har qanday maʼlumot-xabarlarini haqiqat deb qabul qilayotgani jiddiy xavotirga soladi. Islom talimoti buzgʻunchilikni, odamlar qalbiga vahima, dushmanlik va fitna urugʻlarini sochishni qattiq qoralaydi. Maʼlumki, soʻnggi yillarda dinni oʻzlariga niqob qilib olgan oqimlar, toifalar paydo boʻldi. Ular gʻarazli maqsadlari yoʻlida jamiyatda buzgʻunchilik, begunoh odamlar qonini nohaq toʻkish kabi jinoyatlarni avj oldirib, fuqarolar tinchligini buzib, xalq orasida nizo chiqarishga harakat qilishmoqda. Sarhadsiz internet dunyosiga kirgan shaxs vaqt, umr gʻanimat ekanini doimo yodda saqlamogʻi lozim. Zero, bu global tarmoq bepoyon hududlarga ega boʻlib, unda inson adashib soatlab, kunlarini samarasiz oʻtkazib yuborishi mumkin. Bugungi shiddatli globallashuv davrida yoshlar ongu shuurini internet orqali kirib kelayotgan zararli gʻoya va taʼsirlardan samarali va ishonchli himoyalash tobora dolzarb ahamiyat kasb etmoqda. Bu esa oʻqituvchilar, maʼnaviyat targʻibotchilari, ota-onalardan yanada hushyor va ogoh boʻlishni, yosh avlodning gʻoyaviy-mafkuraviy immunitetini mustahkamlash borasidagi ishlar koʻlamini yanada kengaytirishni talab qiladi. Bizga maʼlumki, koʻplab sayt va tarmoqlar katta mablagʻlar evaziga filtrlab qoʻyilgan va bu holatni koʻplab davlatlarda kuzatish mumkin. Albatta, taqiqlar yoki filtr vositalari orqali odamlarni Internet olamidagi turli kuchlarning xatarli tahdidlaridan, keraksiz va salbiy axborotlardan saqlash kiyin va faqatgina vaqtinchalik holat boʻlishi mumkin. I.A.Karimov takidlaganidek “...yoshlarimizning maʼnaviy olamida boʻshlik yuzaga kelmasligi uchun ularning qalbi va ongida sogʻlom hayot tarzi, milliy va umummilliy qadriyatlarga hurmat ehtirom tuygʻusini bolalik paytidan boshlab shakllantirishimiz kerak” Taassufki, bugun yoshlarimizning aksariyati globallashuv tufayli Yevropa va xorijiy maʼnaviy-madaniy oqimlar taʼsiriga koʻproq ishtiyoqmand boʻlib, milliy maʼnaviyatimizning hayotbaxsh, yuksak axloqiylikka asoslangan tamoyillarga ixlosmandligi sust kechmokda. Inson qadri, masʼuliyati, axloqiga bepisandlik baʼzi yoshlarning kiyinishi, feʼl-atvori, yurish-turishida yaqqol koʻzga tashlanib qolmoqda. Bizning nazarimizda inson qadriyati uning ax-

loqiylikka yoʻnalgani bilan belgilanishi kerak. Darxaqiqat, bugun axborot chunonam koʻp va tez kirib kelayaptiki ularni “hazm” qilish uchun teran tafakkur va keng dunyokarash talab etiladi. Ayniksa internet olami farzandlarimiz eʼtibori va qiziqishini tortib borayotgan bugungi davrda ayrim kompyuter oʻyinlari haqida ham shunday misollarni ketirish mumkin. Mutaxassislar maʼlumotlariga koʻra, internet orqali tarkatiladigan kompyuter oʻyinlarining 49 foizi sezilarli darajada zoʻravonlik va yovuzlik koʻrinishiga ega, 41 foiz jangari (turli otishmalar va portlashlarga asoslangan) oʻyinlarda esa oʻyin qahramoni oʻz maksadiga yetishish uchun shunday zoʻravonlik va yovuzlik sodir etadi. 17 foiz oʻyinlarda ana shu zoʻravonlik va yovuzlikning oʻzi bosh maksad hisoblanadi. Turli jangovar, mentalitetimizga mos boʻlmagan, baʼzan qahramonlik vahshiylikka oʻtib ketadigan bu kabi oʻyinlar farzandlarimiz axloqiy-estetik tarbiyasiga toʻgʻri taʼsir koʻrsata oladi deya olmaymiz. Bir qarashda ular oddiy oʻyindek koʻringani bilan zoʻravonlik gʻoyalari, yovuzlik kayfiyatini uygʻotishi juda koʻp salbiy okibatlariga olib kelgani xususida hayotiy misollar koʻplab topiladi. Internet saytlarida yoshlarga kuchli taʼsir etuvchi axborotlarni quyidagicha tasniflash mumkin.

Birinchi toifadagi axborotlar sirasiga yot, buzgʻunchi gʻoyalar (diniy ekstremizm va terrorchilik gʻoyalari, millatchilik, irqchilik, sadizm kabilar)ni kiritish mumkin. Ikkinchi toifadagi axborotlar esa garb hayot tarziga xos, oʻzbek mentalitetiga zid odatlar va koʻnikmalarni targʻib etadi. Bu ayniqsa, gʻarb yoshlarining kiyinishi, odatlarini targʻib qiluvchi maqolalar, kliplar, filmlarda yaqqol namoyon boʻladi. Uchinchi toifaga esa pornografik axborotlarni kiritish mumkin. Toʻrtinchi toifaga esa hali tekshirilmagan, oʻz isbotiga ega boʻlmagan turli hujumkor axborotlarni kiritish mumkin.

Internet saytlaridan tarqatilayotgan bu kabi yot gʻoyalar va axborotlarni yoshlar tomonidan qabul kilinayotganligi va uning oqibatlari jahondagi barcha mamlakatlari xalkini ham tashvishga solmokda. Yoshlarimiz ongini egallashga qaratilgan har qanday xatti-harakatlarga, milliy manfaatlarimizga raxna solishga, maʼnaviyatimizga tajovuz qilishga, umrimiz mazmuni boʻlgan tarixiy xotiramizni buzishga urinayotgan gʻarazli kuchlarga karshi doimo ogoh turishimiz darkor. Ana shundagina bizni hech kim, hech narsa oʻz tanlagan yoʻlimizdan ortga qaytara olmaydi va biz koʻzlagan ulugʻvor maksadlarimizga albatta yetamiz. Yurtimizga olomoncha madaniyat asosan internet tarmogʻi orqali kirib kelayapti. Bu hol odob-axloq, milliy va diniy qadriyatlarga hurmat pasayishi kabi koʻplab noxushliklarni keltirib chiqaryapti. Yoshlarning hayosizlarcha kiyinishi, tanalariga rasm chizdirishi, quloq va burunlarini teshib, “zirak” taqib olishlari, qiz bolalarning oʻgʻil bolalarga oʻxshab kiyinishi kabi “moda” unsurlari aynan internet orqali yoyilayotgani aniq. Internetdagi gʻoyaviy tuzoqlar goʻyo madaniyatga oʻxshashi va yoshlarga moydek yoqishi bilan ham xatarlidir. Insoniy axloqda ters olomoncha madaniyat ayrim yoshlar ongiga chang solib, maʼnaviyat kushandasiga aylanmokda. Achinarlisi, mazkur “madaniyat” taʼsiriga berilib qolganini yoki uning qurboniga aylanayotganini koʻpincha yoshlar oʻzlari sezmaydi. Global axborot tizimidagi xabarlarni “fildrsiz” qabul qilish oqibatida yoshlar ongi zaharlanmoqda. Masalan, biror kerakli maʼlumotni olish maqsadida saytga kirgan

yoshlarning “falonchi mashhur shaxs halokatga uchradi” kabi shov-shuvli e’longa ko’zi tushadi va beixtiyor uni ochadi. U yerda esa yana bir sayt ochiladi va unda aldamchi xabarlarining davomini o’qiydi. Shu tariqa g’o’r yoshlar g’alamislarning tuzog’iga ilinadi. Bunday jirkanch “madaniyat” ta’siriga berilgan o’smir loqayd, hayotga yengil-elpi qaraydigan, yurt ravnaqi va xalq tinchligiga befarq kimsa bo’lib ulg’ayadi. Shuningdek, olomoncha madaniyat tuzog’iga ilingan bolalar inson istagan ishini qilaverishi mumkin, deb biladi, ya’ni o’taketgan manqurtga aylanib qoladi. Ijtimoiy tarmoqlarning oila va jamiyat barqarorligiga solayotgan eng katta taxdidlaridan yana biri – ulardagi muloqotlar sababli ko’plab tinch-totuv oilalar barbod bulib ketayotganidir. Farzandining istiqbolini, yorqin kelajagini istaydigan har bir ota-ona tarbiya masalasiga jiddiy e’tibor bermog’i zarur. Bola tarbiyani turli kompyuter uyinlari, internet va ijtimoiy tarmoqlardan emas, eng avvalo ota-onalaridan, bobo-momolaridan, ezgulikka, poklikka va dinu diyonatga chaqiruvchi yaxshi kitoblardan olsin. Insonlar qalbi va ongi uchun katta kurashlar kechayotgan globallashuv davrida yuksak ma’naviyat, odob axloq tarbiyasiga e’tiborni kuchaytirish dolzarb vazifadir O’sib kelayotgan yosh avlodni diniy – milliy qadriyatlar asosida tarbiyalash, ular qalbida o’z xalqi, Vataniga mehrsadoqat tuyg’usini kuchaytirish, ularni xar-xil buzg’unchi kuchlarning axborot xurujlaridan ogoh etish, munosib himoya qilishdan iboratdir.

МУНДАРИЖА

<i>Хатамов Р.А.</i> Кириш сўзи.....	3
<i>Абдулхаков Я.А.</i> Одам савдоси жиноятлари тўғрисидаги ишлар бўйича дастлабки ва келгуси тергов ҳаракатларини ўтказишнинг ўзига хос хусусиятлари.....	8
<i>Гордеев С.Н.</i> К вопросу целевой подготовки специалистов в сфере информационно-аналитического обеспечения розыскной работы оперативных подразделений органов внутренних дел.....	15
<i>Нигматов Р.О.</i> Интернетда содир этилаётган ҳуқуқбузарликларнинг профилактикаси ва киберхавфсизликни таъминлаш йўналишлари.....	19
<i>Камалов О.А.</i> Ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноятларнинг ўзига хос хусусиятлари.....	23
<i>Алиев Ш.Х.</i> Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг олдини олиш чоралари.....	27
<i>Маматқулов Т.Б.</i> Ички ишлар органлари Ҳуқуқбузарликлар профилактика хизматларининг ахборот технологиялари соҳасидаги ҳуқуқбузарликларнинг олдини олиш фаолиятини такомиллаштириш.....	36
<i>Абдурасулова Қ.Р.</i> Ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноятларнинг виктимологик профилактикасини ташкил этиш.....	41
<i>Жўраев М.У.</i> Ички ишлар органларида бошқарув тизими.....	47
<i>Yoonkee Kim J.J.</i> Cyber security and the needs for experts.....	52
<i>Mardiyev U.R.</i> Buyumlar interneti xavfsizligi: xavfsizlik tahdidlari va yechimlar arxitekturası.....	54
<i>Матчанов А.А.</i> Деятельность органов внутренних дел по профилактике киберпреступлений и иных правонарушений, совершаемых в сфере информационно-коммуникационных технологий.....	57
<i>Саитқулов Қ.А.</i> Фирибгарлик жиноятининг тушунчаси ҳамда унинг сабаб-шароитлари таҳлили.....	66
<i>Умирзаков Б.А.</i> Ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноятлардан жабрланган шахсларнинг виктимологик тавсифи.....	73
<i>Муродов Б.Б.</i> Ахборот технологиялари соҳасида содир этиладиган жиноятларни тергов қилишнинг ўзига хос хусусиятлари.....	79
<i>Хусанов А.Д.</i> Информационно-коммуникационные технологии в деятельности экспертных подразделений в раскрытии и расследовании мошенничеств, совершаемых в сети Интернет.....	88
<i>Ҳасанов Ш.Ш.</i> Международные документы, регулирующие профилактику киберпреступности, как разновидность транснациональных преступлений.....	92
<i>Ахмедов А.Т.</i> Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг олдини олиш ва киберхавфсизликни таъминлаш.....	99

Базаров Ф.А. Интернетда содир этиладиган одам савдосига қарши курашиш профилактикаси.....	104
Musayev A.I. Kiberxavfsizlik va axborot xavfsizligining o'ziga xos xususiyatlari.....	108
Муродов Б.Б., Абдурахимов М.Х. Геномга оид билимлар: муаммо ва таҳдидлар.....	111
Садиков С.Б. Кибержиноятларнинг кўп содир этилаётган турлари ва олдини олишнинг қўшимча чора-тадбирлари хусусида.....	120
Султонов М.М. Йиғилишлар, митинглар ва намойишлар уюштириш тартибини бузиш билан боғлиқ жиноятларни тергов қилишда замонавий технологияларни қўллашнинг аҳамияти.....	125
Ғойибқулов О.О. Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг истиқболдаги кўринишлари ва уларнинг олдини олишга оид айрим мулоҳазалар.....	132
Кушбаков Д.М. Ички ишлар органларининг профилактика фаолиятида илғор илмий-техника воситалари ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилишининг ўзига хос хусусиятлари.....	135
Қулбеков О.Т. Номусга тегиш жиноятида жабрланган шахсларнинг ўзига хос хусусиятлари.....	139
Қаршиев Ғ.С. Ёшларни интернетдаги ахборот хуружларидан ҳимоя қилиш долзарб масала.....	146
Джураев Ф.Э. Киберхавфсизликни таъминлаш долзарб масала.....	150
Отамуродов А.С. Интернетда содир этилаётган жиноятларнинг профилактикасини такомиллаштириш.....	155
Шавманов С.Х. Ички ишлар органларининг интернетда содир этилаётган жиноятларнинг олдини олиш фаолияти.....	159
Синдаров О.М. Вояга етмаганларни интернет хуружларидан асраш давр талаби.....	164
Пармонов Ж.Х. Ахборот технологиялари соҳасида содир этиладиган жиноятларнинг профилактикаси.....	169
Ташиўлатов Ш.А. Банк карталаридан содир этиладиган фирибгарлик жиноятининг олдини олиш.....	174
Бобоқулов Р.Ш. Ёшлар томонидан интернетда содир этилаётган ҳуқуқбузарликлар профилактикаси.....	179
Джураев Э.Р. Ёшларни интернет орқали тарқалаётган кучли таъсир қилувчи ёки гиёҳванд моддалардан асрашнинг ўзига хос хусусиятлари....	183
Янгибаев А.К., Норбутаев Э.Х. Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятларнинг олдини олиш ва улардан ҳимояланиш усуллари.....	189
Адизов А.А. Гиёҳвандлик моддаларининг интернет орқали ноқонуний савдосининг олдини олишнинг айрим жиҳатлари.....	194
Алимов Б.Ф. Интернет тармоғида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларнинг барвақт олдини олиш.....	199
Меҳмононов А.Я. Сўроқ қилишга тайёргарлик кўриш.....	204

Джурабаев Р.Т. Особенности задержания лиц, совершивших киберпреступления.....	208
Тошқулов Ғ.Э. Кибержиноятларни тергов қилишда холисларнинг иштирок этиш хусусиятлари.....	213
Чориев Ш.А. Кибержиноятчилик профилактикасини бошқариш хусусиятлари.....	217
Маткаримов М.М. Международные аспекты розыска лиц, совершивших киберпреступления.....	221
Ахмедов Х.Э. Ички ишлар органлари томонидан маъмурий назорат остидаги шахслар билан олиб бориладиган профилактик чора-тадбирларни такомиллаштириш.....	225
Асқаров М.М., Абдуллаев А.Й. Ахборот технология ва коммуникация воситаларидан фойдаланиб содир этилган жиноятларнинг олдини олиш хусусиятлари.....	228
Шодмонов У.Т. Ички ишлар органлари профилактика инспекторлари фаолиятида замонавий технологияларнинг ҳозирги кундаги ҳолати.....	232
Ибрагимов А.И. Ахборот тармоқлари доирасида содир этиладиган ҳуқуқбузарликларга қарши курашишнинг муҳим жиҳатлари.....	236
Тогаева М.Н. Кибероламдаги киберхавфсизликни таъминлашда виктимологик профилактиканинг ўрни.....	238
Умаралиева Д.Н. Жиноий жазо тизимида озодликдан маҳрум қилиш билан боғлиқ бўлмаган жазоларнинг ўрни.....	242
Утепов Д.Ш. Ахборот технологияларидан фойдаланган ҳолда содир этиладиган жиноятлардан жабрланган шахсларнинг виктимологик тавсифи.....	247
Эгамбердиев В.О. Оммавий ахборот воситаларининг ҳуқуқбузарликлар профилактикасида иштирокини такомиллаштириш йўналишлари.....	254
Шаумаров З.Ш. Ички ишлар органлари ҳуқуқбузарликлар профилактикаси хизмати фаолиятида ҳисобдорлик тизими.....	260
Боборахимов А.Б. Ички ишлар органлари ва фуқароларнинг ўзини ўзи бошқариш органлари ҳамкорлигини “Хавфсиз маҳалла” тамойили асосида самарали ташкил этиш механизмлари.....	265
Ўроқов Ж.Р. Ёшларга эътибор давлат сиёсатининг асосий йўналиши....	273
Усмонов Д.Қ. Кибержиноятчилик ва кибертерроризм: янги глобал таҳдид.....	275
Гадоймировдов Б.О. Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар ва уларнинг профилактикаси.....	279
Абдугофаров А.Р. Маъмурий ҳуқуқбузарлик содир этган шахсларнинг жавобгарликдан озод қилинишининг янги механизми.....	283
Жўраев Ф.М. Кўздан кечиришда вужудга келадиган процессуал ҳаражатларни қоплашга оид муаммолар.....	285
Парманов С.А. Ёшлар ўртасида киберхавфсизликни таъминлаш муаммолари.....	289

Парманова Н.А. Компьютер қурилмаларининг инсон саломатлигига таъсири.....	293
Бахранов Б.А., Раджабов Б.Б. Киберхавфсизлик соҳасидаги жиноятлар ортиб боришининг айрим сабаблари хусусида.....	296
Саламов С.Т. Ташқи савдо операцияларининг ягона электрон ахборот тизими ва божхона юк декларациялари маълумотларининг ўзаро мувофиқ бўлишини таъминлашда ҳуқуқни муҳофаза қилувчи органлар ҳамкорлигининг ўзига хос жиҳатлари.....	300
Муҳитдинов Ж.Ф. Альтернативное разрешение онлайн-споров: интернет-корпорация по присвоению имен и номеров (ICANN).....	303
Kamolov A.A. Huquqbuzarliklarning oldini olishda uchuvchisiz uchuvchi apparatlarni qo'llash va ma'lumot uzatish tizimida zamonaviy axborot texnologiyalari.....	307
Иргашев Ж.Г. Таълимни рақамлаштириш жараёнларида таълим субъектларига қўйиладиган педагогик талаблар.....	309
Фозилхужаева М.М. Аёллар билан боғлиқ ҳолатларда содир этиладиган кибержиноятларнинг профилактикаси масаласи.....	315
Алижонов А.Т. Ахборот хавфсизлиги тизимидан фойдаланиб содир этиладиган жиноятлар профилактикаси.....	318
Кадиров Ф., Джаматов М.Х. Ёшлар ўртасида кибержиноятнинг олдини олиш масаласи.....	322
Усаров А.С. Терроризм ва экстремизмга қарши курашиш ҳуқуқбузарликларининг устувор йўналишлари.....	325
Махмадов Р.Х., Джаматов М.Х. Ахборот коммуникацион-технологияларидан фойдаланиб содир этилаётган кибержиноятларни фош этишда халқаро ҳамкорлик масалалари.....	330
Джаматова Д.М. Киберхавфсизлиқни таъминлашда стандартларнинг ўрни.....	334
Ахмедов А.С. Кибержиноятчиликнинг умумий профилактикаси масалалари.....	336
Ходжаев Ш.М. Коррупция жиноятчилигининг сабаблари ва уларга имкон берган шарт-шароитлар.....	341
Қаршиев Ғ.С., Ҳасанов А.Ш. Ёшлар ва вояга етмаганларни зарarli ахборотдан ҳимоя қилишнинг жиҳатлари.....	347
Turayev I.E., Esanova K.I. Ko'rfaz mintaqasida energetika xavfsizligi muammolari.....	352
Djamatov M.X., Jalilova O.O'. Huquqbuzarliklar profilaktikasida zamonaviy, ishonchli va xavfsiz axborot texnologiyalarini joriy qilish.....	357
Жафаров М.М. Ахборот хавфсизлигини таъминлашда сунъий интеллектнинг ўрни.....	361
Турсунов А.Б. Пенитенциар муассасаларда маҳкумлар ҳуқуқ ва эркинликларининг таъминланиши.....	363

Жаббаров З.Қ. Бир гуруҳ шахслар томонидан содир этилган кибержиноятлар юзасидан терговга қадар текширувга оид айрим мулоҳазалар.....	369
Сайдазимов М.Н. Жиноий фаолиятдан олинган даромадларни легаллаштириш жиноятининг криминалистик тавсифи.....	374
Ортиқбоев А.М. Электрон рақамли имзодан фойдаланишнинг ҳуқуқий асослари.....	382
Джаматов М.Х., Азимжонов М.Д. Кибержиноятларни келтириб чиқарувчи омиллар ва уларнинг олдини олиш усуллари.....	386
Умирзаков Б.А., Эсанов Д.И. Пиротехник воситаларнинг ноқонуний кириб келиши ва тарқалишининг олдини олиш.....	391
Holiqova O'R. Maxsus ta'limda axborot texnologiyalarining o'rni.....	394
Алиев А.У., Хасанов Б.Б. Ахборот технологиялари соҳасидаги жиноятлар бўйича дастлабки тергов ҳаракатларини ўтказиш тактикаси....	398
Алиев А.У., Ёдгорова Ф.Ш. ИИО тезкор бўлинмаларининг кибертерроризм ва киберэкстремизмнинг олдини олишдаги устувор вазифалари.....	405
Абдазимов С.З., Зарипов Ж.Б. Теран ўқитиш технологияси асосида юз тасвири орқали таниб олишнинг сунъий интелект технологиясига асосланган усуллари.....	408
Иминов А.А., Тожиёев А.М. Ахборот texnologiyalari sohasidagi jinoyatlar va ulardan himoyalalanish usullari hamda yoshlarni internetdagi axborot xurujlari va mafkuraviy tahdidlardan asrash.....	412

ИНТЕРНЕТДА СОДИР ЭТИЛАЁТГАН ҲУҚУҚБУЗАРЛИКЛАРНИНГ ПРОФИЛАКТИКАСИ ВА КИБЕРХАВФСИЗЛИКНИ ТАЪМИНЛАШНИНГ ДОЛЗАРБ МАСАЛАЛАРИ

Республика илмий-амалий конференция материаллари
(2022 йил 22 декабрь)

Мухаррирлар: *И.В. Солохина, Г.Н. Тўраева*

Босишга рухсат этилди 27.03.2023. Нашриёт-ҳисоб табағи 23,4.
Адади 20 нусха. Буюртма № . Нархи шартнома асосида.

Ўзбекистон Республикаси ИИБ Академияси,
100197, Тошкент ш., Интизор кўчаси, 68